МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 40
Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – *доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – *доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Вереш М. Т. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Гвоздяк О. М. – *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голик С. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ґжесяк Ян – *д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща*

Девіцька А. І. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Добровольська О. Я. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет*

Мафтин Н. В. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Павлак Мірослав – *д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школи в Коніні, Конін, Польща*

Печарський А. Я. – *доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка*

Попович Н. М. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Рогач Л. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Томенчук М. В. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Фабіан М. П. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чендей Н. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чик Д. Ч. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка*

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 5 від 05.05.2025 року.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04729.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» (вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, e-mail: official@uzhnu.edu.ua, тел. +38(0312) 61-33-21)

Періодичність: шість разів на рік

Мови видання: українська, англійська, польська, словацька, угорська.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

Калініченко О.В., Половинко О.С., Гавриш М.М. ВИКОРИСТАННЯ ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ ТА МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ..... 9

Кохан Ю.І. «АЛКОГОЛЬНА» ЛЕКСИКА ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ ДУХОВНОЇ КРИЗИ ТВОРЧОЇ ЛЮДИНИ В РОМАНІ СТЕПАНА ПРОЦЮКА «ЖЕРТВОПРИНЕСЕННЯ»..... 13

Меший М.С. ЗАЛИШКИ ДОПОМІЖНОГО ДІЄСЛОВА ***БЫТИ*** В ОСОБОВИХ ФОРМАХ ДІЄСЛІВ У РОБОТАХ СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)..... 17

Онищенко І.В. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК СКЛАДОВА ЙОГО МОВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ..... 22

Степанюк Г.М. УКРАЇНСЬКІ ФЕМІНІТИВИ В БУДІВЕЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ: МИНУЛЕ, РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... 27

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Кушнерук В.С. ІНФОГРАФІКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІЗУАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ..... 33

Лужаниця О.І. ТРАДИЦІЙНІ ТА ПІДХОДИ ШІ ДО ВИЯВЛЕННЯ Й КОРЕКЦІЇ ФОНЕТИЧНИХ ПОМИЛОК УКРАЇНЦІВ ПРИ ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ..... 40

Makukhina S.V. FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF A PUBLIC SERVANT..... 47

Mishchuk I.M., Halapchuk-Tarnavska O.M., Yushak V.M. ВИКЛИКИ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ..... 52

Підлужна І.А. РОЛЬ ТА МІСЦЕ МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ..... 57

Савченко О.В. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ..... 63

Ткачук Т.І., Мацера О.А. ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОМИЛОК МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ ТА МЕТОДИ ЇХ КОРЕКЦІЇ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ ПАРІ..... 68

РОЗДІЛ 3
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Бондар Н.В. РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ..... 73

Боряк І.В. ВИЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЧЕРЕЗ МОВНУ ПОЛІТИКУ..... 78

Гнатенко К.В. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА МОВНОГО ЧИННИКА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ..... 85

Dyachenko G.F., Borisenko T.I., Yershova Yu.A. VERBS-TERMS FORMED FROM LEXEMES OF OTHER LEXICAL LAYERS IN THE TEXTS OF THE SPECIALTY "ACOUSTICS"..... 90

Мосієвич Л.В. МЕТАФОРИЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ POST-COVID В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ..... 96

Smoliar A.I. КІНЕМАТОГРАФ ЖАХІВ: МУЛЬТИМОДАЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТРАХУ НА МАТЕРІАЛІ ЕКРАНІЗАЦІЇ РОМАНУ СТІВЕНА КІНГА "THE MIST"..... 101

РОЗДІЛ 4
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Лютянська Н.І. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ……**107**

Nikulina O.L. ENGLISH IDIOMS CONTAINING THE MEANING OF ‘COLOR’……**113**

Поличева Ю.В., Цепкало О.В., Гуцуляк В.В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ КОНЦЕПТУ «КОХАННЯ» В АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ……**119**

Саламін Н.А., Пундик Т.В. ВІЙСЬКОВІ НЕОЛОГІЗМИ ЯК НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА АНГЛОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ……**126**

Тулупов О.В. ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ РОМАНУ ГАРПЕР ЛІ «ВБИТИ ПЕРЕСМІШНИКА»……**132**

Фролова І.Є. ЦЕНЗУРА ЯК ВИЯВ ІДЕОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ……**140**

Якимович М.О. МЕТАЛІНГВІСТИКА ЦИФРОВОГО СПРОТИВУ: КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІ МЕХАНІЗМИ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ……**146**

Янишин О.К., Николин Ю.А. ПЕРЕКЛАД МЕТРОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У НАУКОВІЙ ТА НАВЧАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ……**155**

РОЗДІЛ 6
СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Дружбяк С.В., Романяк А.В. КОРПУСНОБАЗОВАНИЙ ПІДХІД В ДОСЛІДЖЕННІ ІДІОЛЕКТУ ПИСЬМЕННИКА (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ОКСАНИ ЗАБУЖКО «*ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКОГО СЕКСУ*» ТА «*МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ*»)……**164**

Крайчинська Г.В., Ткачук Н.М. ВИКОРИСТАННЯ СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У МОЛОДІЖНОМУ ТЕЛЕСЕРІАЛІ TEEN WOLF (2011): ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ……**172**

Nevreva M.M., Prysyazhnyuk O.A., Vorobyova K.V. STATISTICAL FEATURES OF ENGINEERING TEXTS……**177**

РОЗДІЛ 7
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Барабаш С.М. АРХЕТИП «СВІТОВЕ ДЕРЕВО» У РОМАНІ В. КЛИМЧУКА «РУТЕНІЯ»……**182**

Баранівський Н.Б. ХУДОЖНІ ВИМІРИ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ У ЛІТОПИСІ ГРИГОРІЯ ГРАБ’ЯНКИ……**188**

Кривенко С.М. ЖАНРОВІ ВИМІРИ ПОЕЗІЇ «БУ-БА-БУ»: ФУНКЦІЇ ЗАГОЛОВКІВ І ПІДЗАГОЛОВКІВ……**193**

Маланій О.О. ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ ПОЕЗІЇ ЮРІЯ КОСАЧА……**199**

Семенюк І.В. ПОЕТИКА ПОЛІСЬКОГО ЕТНОГРАФІЗМУ В ТВОРЧОСТІ ВІКТОРА ЛАЗАРУКА: ОБРАЗНО-СТИЛЬОВИЙ ВИМІР……**208**

Чик Д.Ч. ТОПОС ЛЬВОВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ВОЄННОГО ЧАСУ: ПРОБЛЕМА ПАМ’ЯТІ ТА ТРАВМИ……**214**

Швець Д.В., Ісаєва Н.С. УРБАНІСТИЧНИЙ ПРОСТІР КИЄВА В РОМАНІ ІРЕНИ КАРПИ «ФРОЙД БИ ПЛАКАВ» ……**223**

РОЗДІЛ 8
ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Заплатинський Б.Ю. ПРОЗА ДЕВІДА МІТЧЕЛЛА:
МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПЕРСПЕКТИВА СУЧАСНОГО НАРАТИВУ..... **230**

РОЗДІЛ 9
ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Ніколаєску Е.В., Поліщук Л.Р. МАВКА І ФАТА ПЕДУРІЙ: ЖІНОЧІ ПОСТАТІ ЛІСОВОГО СВІТУ
В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РУМУНСЬКІЙ МІФОЛОГІЇ..... **237**

Тендітна Н.М., Кочукова Н.І. СПЕЦИФІКА СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ АНЕКДОТІВ
ПРО МОСКАЛІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
(НА МАТЕРІАЛІ УСНИХ ОПОВІДЕЙ ТА ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛІВ)..... **246**

CONTENTS

SECTION 1
UKRAINIAN LANGUAGE

Kalinichenko O.V., Polovynko O.S., Havrysh M.M. USE OF PROBLEM-BASED TEACHING DURING TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL ORIENTATION AND SPEECH COMPETENCE OF A SPECIALIST……9

Kokhan Yu.I. «ALCOHOL» LEXICON AS A REPRESENTATION OF THE SPIRITUAL CRISIS OF THE CREATIVE PERSONALITY IN STEPAN PROTSYUK'S NOVEL «SACRIFICE»……13

Meshyi M.S. REMNANTS OF THE AUXILIARY VERB *БЫТИ* IN THE PERSONAL VERB FORMS IN THE WORKS OF STEPAN RUDNYTSKY (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY)……17

Onyshchenko I.V. SPEECH CULTURE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS AS A COMPONENT OF THEIR LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE COMPETENCE……22

Stepaniuk H.M. FEMINITIVES IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY: PAST, REALITIES AND PROSPECTS……27

SECTION 2
GERMANIC LANGUAGES

Kushneruk V.S. INFOGRAPHICS AS A MEANS OF VISUAL COMMUNICATION: HISTORICAL DEVELOPMENT AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS……33

Luzhanytsia O.I. TRADITIONAL AND AI APPROACHES TO DETECTING AND CORRECTION PHONETIC ERRORS OF UKRAINIANS LEARNING ENGLISH……40

Makukhina S.V. FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF A PUBLIC SERVANT……47

Mishchuk I.M., Halapchuk-Tarnavska O.M., Yushak V.M. CHALLENGES IN PREPARING FUTURE TRANSLATORS……52

Pidluzhna I.A. THE ROLE AND PLACE OF MODAL PARTICLES IN THE GERMAN LANGUAGE……57

Savchenko O.V. PROBLEMS AND PROSPECTS OF IMPLEMENTING A COMPETENCY-BASED APPROACH IN THE TRAINING OF FUTURE HUMANITIES PROFESSIONALS……63

Tkachuk T.I., Matsera O.A. LINGUISTIC FEATURES OF MACHINE TRANSLATION ERRORS AND METHODS OF THEIR CORRECTION IN THE ENGLISH–UKRAINIAN LANGUAGE PAIR……68

SECTION 3
GENERAL LINGUISTICS

Bondar N.V. THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN DEVELOPING PROFESSIONALLY ORIENTED FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE OF STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES……73

Boriak I.V. ESTABLISHING NATIONAL IDENTITY VIA LANGUAGE POLICY……78

Hnatenko K.V. INTERRELATIONSHIP BETWEEN THE LEVEL OF FORMATION OF NONVERBAL COMPETENCE AND THE LANGUAGE FACTOR OF THE PROFESSIONAL CULTURE OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION SPECIALISTS……85

Dyachenko G.F., Borisenko T.I., Yershova Yu.A. VERBS-TERMS FORMED FROM LEXEMES OF OTHER LEXICAL LAYERS IN THE TEXTS OF THE SPECIALTY "ACOUSTICS"……90

Mosiievych L.V. METAPHORIZATION OF THE POST-COVID CONCEPT IN ENGLISH-LANGUAGE MEDIA DISCOURSE……96

Smoliar A.I. CINEMATOGRAPHY OF HORROR: A MULTIMODAL ANALYSIS OF FEAR IN SCREEN ADAPTATION OF STEPHEN KING'S NOVEL "THE MIST"……101

SECTION 4
TRANSLATION STUDIES

Liutianska N.I. PECULIARITIES OF USING AI IN TRANSLATION: COMPARATIVE ASPECT..... **107**

Nikulina O.L. ENGLISH IDIOMS CONTAINING THE MEANING OF 'COLOR'..... **113**

Polycheva Ye.V., Tsepkalo O.V., Hutsuliak V.V. PECULIARITIES OF THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE CONCEPT OF «LOVE» IN ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS..... **119**

Salamin N.A., Pundyk T.V. MILITARY NEOLOGISMS AS AN INTEGRAL PART OF THE ENGLISH-LANGUAGE WORLDVIEW..... **126**

Tulupov O.V. IDEOLOGICAL ASPECT OF UKRAINIAN TRANSLATIONS OF HARPER LEE'S NOVEL "TO KILL A MOCKINGBIRD"..... **132**

Frolova I.Ye. CENSORSHIP AS A MANIFESTATION OF IDEOLOGICAL INFLUENCE IN LITERARY TRANSLATION..... **140**

Yakymovych M.O. METALINGUISTICS OF DIGITAL RESISTANCE: COGNITIVE-DISCURSIVE MECHANISMS AND TRANSLATIONAL TRANSFORMATIONS..... **146**

Yanyshyn O.K., Nykolyn Ye.A. TRANSLATING METROLOGICAL TERMINOLOGY IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL LITERATURE: INTERDISCIPLINARY APPROACH IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT..... **155**

SECTION 6
STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS

Druzhbiak S.V., Romaniak A.V. CORPUS-BASED APPROACH IN THE STUDY OF THE WRITER'S IDIOLECT (BASED ON THE PROSE WORKS OF OKSANA ZABUZHKO «FIELDWORK IN UKRAINIAN SEX» AND «MUSEUM OF ABANDONED SECRETS»)..... **164**

Kraichynska H.V., Tkachuk N.M. THE USE OF STYLISTIC DEVICES IN THE YOUTH TELEVISION SERIES TEEN WOLF (2011): A LINGUISTIC ANALYSIS..... **172**

Nevreva M.M., Prysyazhnyuk O.A., Vorobyova K.V. STATISTICAL FEATURES OF ENGINEERING TEXTS..... **177**

SECTION 7
UKRAINIAN LITERATURE

Barabash S.M. ARCHETYPE «WORLD TREE» IN V. KLYMCHUK'S NOVEL «RUTHENIA»..... **182**

Baranivskyi N.B. THE ART DETERMINATION OF HYSTORICAL PERSONS IN THE CHRONICLE OF HRYHORIJ HRABJANKA..... **188**

Kryvenko S.M. GENRE DIMENSIONS OF «BU-BA-BU» POETRY: FUNCTIONS OF TITLES AND SUBTITLES..... **193**

Malanii O.O. INTERMEDIALITY OF YURIY KOSACH'S POETRY..... **199**

Semeniuk I.V. POETICS OF POLISH ETHNOGRAPHY IN THE WORK OF VIKTOR LAZARUK: IMAGE-STYLISH DIMENSION..... **208**

Chyk D.Ch. THE TOPOS OF LVIV IN MODERN UKRAINIAN WARTIME POETRY: THE PROBLEM OF MEMORY AND TRAUMA..... **214**

Shvets D.V., Isaieva N.S. THE URBAN SPACE OF KYIV IN IRENA KARPA'S NOVEL «FREUD WOULD CRY»..... **223**

SECTION 8
COMPARATIVE LITERATURE STUDIES

Zaplatynskyi B.Ye. DAVID MITCHELL'S PROSE: AN INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVE ON CONTEMPORARY NARRATIVE.....230

SECTION 9
FOLKLORISTICS

Nikolaiesku E.V., Polishchuk L.R. MAVKA AND FATA PADURII: FEMALE FIGURES OF THE FOREST WORLD IN UKRAINIAN AND ROMANIAN MYTHOLOGY.....237

Tenditna N.M., Kochukova N.I. SPECIFICITY OF MODERN UKRAINIAN ANECDOTES ABOUT MOSKALS UNDER THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (BASED ON ORAL STORIES AND TELEGRAM CHANNELS).....246

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 378.147.091
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.1

ВИКОРИСТАННЯ ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ ТА МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ

USE OF PROBLEM-BASED TEACHING DURING TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL ORIENTATION AND SPEECH COMPETENCE OF A SPECIALIST

Калініченко О.В.,
orcid.org/0000-0002-3392-6083
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови, психології та педагогіки
Харківського національного медичного університету

Половинко О.С.,
orcid.org/0000-0001-8477-4238
PhD,
викладач кафедри української мови, психології та педагогіки
Харківського національного медичного університету

Гавриш М.М.,
orcid.org/0000-0001-7851-1669
доцент кафедри української філології
Хмельницького національного університету

У статті розглянуто можливості впровадження проблемно-орієнтованого навчання (ПОН) у процес викладання української мови за професійним спрямуванням у закладах вищої освіти. Зазначено, що сучасні освітні реалії потребують оновлення методичних підходів, зорієнтованих на формування мовленнєвої компетентності фахівця, здатного ефективно комунікувати в професійному середовищі. Проаналізовано теоретичні основи ПОН, визначено його сутнісні характеристики, дидактичні принципи та переваги в контексті мовної підготовки студентів немовних спеціальностей. Підкреслено, що проблемно-орієнтований підхід сприяє розвиткові критичного мислення, уміння аргументовано викладати думки, формулювати мовні стратегії відповідно до фахових потреб. Особливу увагу приділено розробці та апробації навчальних завдань, побудованих на реальних або змодельованих професійних ситуаціях, які мотивують студентів до активного пошуку рішень, використання термінологічної лексики та дотримання норм ділового мовлення. Описано приклади тематичних блоків, що реалізують інтеграцію фахових знань і мовної діяльності. У статті наведено результати педагогічного спостереження та анкетування, що підтверджують ефективність використання ПОН у формуванні мовленнєвої компетентності. З'ясовано, що студенти краще засвоюють мовні структури, коли вони включені у процес вирішення фахових завдань, що потребують комунікації, аналізу та узагальнення. Зроблено висновок про доцільність упровадження проблемно-орієнтованого навчання в систему мовної підготовки майбутніх фахівців. Перспективи подальших досліджень вбачаються у створенні адаптованих курсів і підручників, що забезпечать якісний розвиток професійного мовлення з урахуванням галузевої специфіки.

Ключові слова: проблемно-орієнтоване навчання, українська мова за професійним спрямуванням, мовленнєва компетентність, професійна комунікація, фахова підготовка.

The article considers the possibilities of introducing problem-based learning (PBL) into the process of teaching the Ukrainian language for professional purposes in higher education institutions. It is noted that modern educational realities require updating methodological approaches focused on the formation of speech competence of a specialist who is able to communicate effectively in a professional environment. The theoretical foundations of PBL are analyzed, its essential characteristics, didactic principles and advantages in the context of language training of students of non-linguistic specialties are determined. It is emphasized that the problem-based approach contributes to the development of critical thinking, the ability to express thoughts in a reasoned manner, and to formulate language strategies in accordance with professional needs. Particular attention is paid to the development and testing of educational tasks based on real or simulated professional situations that motivate students to actively search for solutions, use terminological vocabulary and comply with the norms of business speech. Examples of thematic blocks that implement the integration

of professional knowledge and speech activity are described. The article presents the results of pedagogical observation and questionnaires that confirm the effectiveness of using PON in the formation of speech competence. It was found that students better master language structures when they are included in the process of solving professional tasks that require communication, analysis and generalization. A conclusion is made about the feasibility of introducing problem-oriented learning into the system of language training of future specialists. Prospects for further research are seen in the creation of adapted courses and textbooks that will ensure the high-quality development of professional speech, taking into account industry specifics.

Key words: problem-oriented learning, Ukrainian language for professional purposes, speech competence, professional communication, professional training.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації вищої освіти особливої актуальності набуває формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців, зокрема в контексті викладання української мови за професійним спрямуванням. Зростаючі вимоги до якості комунікативної підготовки студентів немовних спеціальностей вимагають від викладачів впровадження ефективних методів навчання, які сприятимуть розвитку не лише мовних знань, а й умінь критично мислити, аналізувати інформацію, вести професійний діалог.

Однак традиційні методики, що базуються переважно на репродуктивному відтворенні знань, не повною мірою відповідають потребам підготовки конкурентоспроможного фахівця, здатного орієнтуватися в професійних комунікативних ситуаціях. Це зумовлює необхідність переосмислення підходів до викладання української мови у вищій школі, зокрема через залучення інноваційних технологій навчання, серед яких важливе місце посідає проблемно-орієнтоване навчання (ПОН).

Незважаючи на наявність певних досліджень щодо використання ПОН у фаховій підготовці, проблема його адаптації до потреб мовної освіти студентів немовних спеціальностей потребує подальшого вивчення. Зокрема, актуальним є питання створення дидактичних умов, методичних засобів та навчального контенту, здатного забезпечити цілеспрямоване формування професійної мовленнєвої компетентності.

Тому постає науково-практична проблема: яким чином інтегрувати принципи проблемно-орієнтованого навчання в процес викладання української мови за професійним спрямуванням з метою підвищення ефективності формування мовленнєвих умінь студентів?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками зростає науковий інтерес до використання проблемно-орієнтованого навчання (ПОН) у закладах вищої освіти, зокрема в контексті формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців. У працях Г. Клокар (2021), Т. Яценко (2020), Л. Мацько (2022) акцентується увага на необхідності оновлення методик викладання української мови за професійним спрямуванням, з урахуванням змін у професійних і комунікативних запитах сучасного ринку праці.

Дослідження Н. Бордун (2021) та Н. Супрун (2023) демонструють ефективність впровадження ПОН для активізації пізнавальної діяльності студентів, розвитку критичного мислення та комунікативних навичок. Авторки підкреслюють значення створення навчального середовища, у якому студенти самостійно конструюють знання, аналізуючи фахові проблеми та пропонуючи аргументовані рішення засобами української мови.

У європейському контексті варто звернути увагу на дослідження L. Witte (2021, Нідерланди), яка аналізує потенціал проблемного навчання для розвитку академічного письма та професійної комунікації. У роботах J. Dolinšek (2020, Словенія) розглянуто переваги міждисциплінарного підходу в мовній підготовці студентів, де ПОН виступає інтеграційним механізмом між фаховими та мовними освітніми компонентами.

В українському освітньому просторі дослідження І. Капранової (2022), В. Синельникової (2021) засвідчують зростання ефективності мовного навчання за умов реалізації проблемно-орієнтованих завдань, що моделюють реальні професійні ситуації. Також акцентується на потребі в укладанні адаптованих програм і посібників, які б забезпечували системний розвиток мовленнєвих умінь у контексті фахової підготовки.

Таким чином, аналіз сучасних наукових джерел підтверджує актуальність та перспективність використання проблемно-орієнтованого навчання у викладанні української мови за професійним спрямуванням, що зумовлює потребу подальшого дослідження його методичних засад і практичних моделей застосування.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та практичне визначення можливостей використання проблемно-орієнтованого навчання у процесі викладання української мови за професійним спрямуванням з метою формування мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців, а також розроблення дидактичних підходів і прикладів навчальних завдань, що забезпечують інтеграцію фахового та мовного компонентів у професійній освіті.

Виклад основного матеріалу. Проблемно-орієнтоване навчання (ПОН) як сучасна дидактична стратегія передбачає організацію навчального процесу через створення ситуацій, у яких студенти самостійно або у співпраці з іншими мають знайти шляхи вирішення складних, відкритих, міжкомпонентних проблем, максимально наближених до реальних професійних умов. Цей підхід базується на засадах конструктивізму, який визнає, що знання формуються в процесі активної діяльності суб'єкта навчання, а не передаються в готовому вигляді. Відповідно, ПОН як педагогічна технологія стимулює пізнавальну активність, критичне мислення, автономію та соціальну взаємодію, що є надзвичайно важливими складниками професійної підготовки.

У контексті викладання української мови за професійним спрямуванням ПОН дає змогу реалізувати мовне навчання не ізольовано, а як невід'ємну частину фахової діяльності. Це особливо актуально для студентів немовних спеціальностей (право, медицина, економіка, інженерія тощо), у яких мотивація до вивчення мови часто знижена через відсутність очевидного зв'язку між мовним курсом і майбутньою професією. Проблемно-орієнтовані завдання дозволяють подолати цей бар'єр, оскільки вони пропонують студентам розв'язати комунікативну або інформаційну проблему, використовуючи професійну лексику, стилістику та мовні конструкції [4].

Використання ПОН у навчанні української мови передбачає переосмислення структури занять. Замість традиційних вправ на тренування граматичних і лексичних норм пропонується впроваджувати кейс-методи, рольові ігри, симуляції, мовні проєкти, аналіз ситуацій, дискусії та дебати. Наприклад, на заняттях для студентів юридичного факультету можна запропонувати розроблення нормативного документа, підготовку доповіді на засідання суду або складання офіційного листа. Медики можуть обговорювати клінічний випадок, складати виписку з історії хвороби, проводити комунікативні тренінги з умовною «пацієнткою». Економісти можуть моделювати ситуацію ділових переговорів або презентувати маркетингову стратегію українською мовою. Усі ці види діяльності дозволяють не лише практикувати українську мову в професійному контексті, а й формувати міжпредметні зв'язки, інтегруючи мовні знання з фаховими [1].

Важливою умовою успішного впровадження ПОН є ретельна розробка навчального контенту. Проблемні завдання повинні бути: 1) актуальними й пов'язаними з реальною професійною діяльністю; 2) мати відкриту структуру, що дозволяє кілька варіантів розв'язання; 3) бути достатньо складними, щоб стимулювати мислення; 4) передбачати використання української мови як інструмента розв'язання проблеми. До таких завдань можуть входити аналіз автентичних текстів (статей, звітів, нормативних актів, історій хвороб), створення усних та письмових продуктів (доповідей, звернень, презентацій), підготовка групових проєктів (соціальна ініціатива, інформаційна кампанія, професійне портфоліо тощо).

Застосування ПОН сприяє розвитку всіх мовленнєвих видів діяльності: аудіювання (розуміння умов завдання, обговорення в групі), говоріння (формулювання думок, презентація ідей), читання (опрацювання інформації, критичний аналіз), письма (оформлення результатів, ділові листи, звіти). Крім того, активізуються метамовні уміння – уміння говорити *про мову*, обґрунтовувати мовний вибір, дотримуватися стилістичних і жанрових норм [7].

У ході експериментального впровадження ПОН в освітній процес було організовано цикл занять з елементами проблемно-орієнтованого підходу для студентів 2–3 курсів кількох немовних спеціальностей. Завдання охоплювали професійно-орієнтовані теми, серед яких: «Мовна політика установи», «Етика професійного спілкування», «Документаційне забезпечення в галузі», «Інформаційна кампанія з соціальної відповідальності», «Аналіз мовних ризиків у фаховому середовищі». Студентам пропонувалося обговорити запропоновану ситуацію, знайти декілька альтернатив розв'язання проблеми, обрати оптимальний варіант, аргументувати його українською мовою з урахуванням професійної термінології.

За результатами анкетування студентів (n=87) після завершення циклу занять було з'ясовано, що 82% респондентів відзначили підвищення зацікавленості у вивченні мови, 76% – зростання впевненості у мовленні в професійному контексті, 68% – розвиток критичного мислення. Відзначено також, що в студентів активізувався інтерес до фахових тем та зросла мовна грамотність у письмовому й усному мовленні [7].

Упровадження ПОН потребує також підготовки викладача до зміни ролі – з джерела інформації він трансформується у фасилітатора, який підтримує, координує, мотивує, ставить відкриті запитання, а не подає готові знання. Це вимагає постійного методичного вдосконалення, обміну досвідом, роботи з сучасними матеріалами, гнучкого планування занять.

Таким чином, проблемно-орієнтоване навчання відкриває нові можливості для формування мовленнєвої компетентності студентів, оскільки створює умови для активної мовної взаємодії, розвитку аналітичного мислення, рефлексії та інтеграції знань. Такий підхід не лише забезпечує засвоєння мовного матеріалу, але й формує навички, що є критично важливими для майбутньої професійної діяльності [6].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу та практичного впровадження проблемно-орієнтованого навчання у процес викладання української мови за професійним спрямуванням встановлено, що цей підхід є ефективним засобом формування мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців. Проблемно-орієнтовані завдання активізують пізнавальну діяльність студентів, підвищують мотивацію до вивчення мови, сприяють розвиткові критичного мислення, навичок роботи в команді та умінню застосовувати мовні знання в умовах, максимально наближених до професійної діяльності.

Завдяки орієнтації на реальні фахові ситуації, ПОН забезпечує інтеграцію мовної та професійної підготовки, дозволяє студентам осмислено опановувати українську мову як інструмент комунікації у професійному середовищі. Акцент на розв'язанні комунікативних проблем сприяє глибшому розумінню функціонування мови в конкретному фаховому контексті.

Досвід упровадження проблемно-орієнтованих форм роботи свідчить про необхідність методичної гнучкості викладача, адаптації навчальних матеріалів до потреб і можливостей здобувачів освіти, створення сприятливого освітнього середовища для діалогу, дослідження та мовної рефлексії.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачаємо розроблення типових моделей проблемних ситуацій для різних спеціальностей, а також створення електронних платформ і навчальних ресурсів, що дозволяють реалізовувати ПОН у дистанційній або змішаній формах навчання.

Таким чином, проблемно-орієнтоване навчання постає не лише як методична альтернатива традиційному мовному курсу, а як стратегія, що відповідає сучасним вимогам до фахівця, здатного до ефективної, грамотної, відповідальної комунікації у своїй професійній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахів О. С. Інноваційні освітні технології у вищій школі : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 132 с.

2. Бибик Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Педагогіка і психологія. 2017. № 2. С. 5–11.

3. Бондаренко І. С. Формування професійної мовленнєвої компетентності засобами проблемного навчання. Український педагогічний журнал. 2021. № 3. С. 63–70.

4. Вашуленко М. С. Українська мова за професійним спрямуванням : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 288 с.

5. Гриценко Т. Є. Проблемно-орієнтоване навчання: сутність, переваги, виклики. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2022. № 1 (115). С. 44–52.

6. Джуринський А. М. Теорія та історія педагогіки : навч. посіб. Київ : Либідь, 2019. 472 с.

7. Кухаренко В. М. Методика викладання української мови за професійним спрямуванням. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 160 с.

УДК 811.161.2’373:821.161.2-31Про7Жер.08
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.2

«АЛКОГОЛЬНА» ЛЕКСИКА ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ ДУХОВНОЇ КРИЗИ ТВОРЧОЇ ЛЮДИНИ В РОМАНІ СТЕПАНА ПРОЦЮКА «ЖЕРТВОПРИНЕСЕННЯ»

«ALCOHOL» LEXICON AS A REPRESENTATION OF THE SPIRITUAL CRISIS OF THE CREATIVE PERSONALITY IN STEPAN PROTSYUK’S NOVEL «SACRIFICE»

Кохан Ю.І.,
orcid.org/0000-0001-5650-4660
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті розглядаються слова й словосполучення, що мають відношення до алкоголю. Зазначена лексика аналізується з погляду її ролі у змалюванні «непарадного» боку письменницького життя, зокрема як маніфестанта глибокої духовної кризи творчої людини в умовах ринкової економіки. Акцентовано на недостатній дослідженості «алкогольної» лексики як репрезентанта психологічного зламу митця слова.

Метою статті є з’ясування місця й ролі в романі досліджуваної лексики як репрезентанта рис глибокої духовної кризи поета – героя твору.

У статті наголошується на глибокій психологічності як прози Степана Процюка взагалі, так і роману «Жертвоприношення» зокрема, на що звертали увагу дослідники його творчості.

З’ясовано, що проаналізована лексика поділяється на кілька тематичних підгруп: назви спиртних напоїв, місць, процесу та наслідків їхнього вживання тощо. Нерідко вона має негативну конотацію. Також автор уживає вислови перифрастичного характеру на позначення спиртного чи його вживання. Здебільшого ці вислови є індивідуально-авторськими.

Визначено, що «алкогольна» лексика вживається автором як показник психічного надлому і глибокої духовної кризи героя, який зі своєю поезією не вписується у реалії ринкової економіки, де вірші стають товаром, який треба вміти продати, а вживання спиртних напоїв у таких умовах стає засобом анестезії і втечі від реальності. Зазначено, що автор звертається до лексики, пов’язаної з алкоголем, у тих епізодах, де не йдеться про творчий процес. Тобто в «алкогольній» лексиці не актуалізується сема «каталізатор творчого процесу». Однак подібна лексика широко вживається в описах презентацій книжок, спілкування з колегами, коханкою тощо, тобто у змалюванні нетворчих аспектів богемного письменницького життя. З’ясовано, що вживання «алкогольної» лексики є активним у тих частинах твору, де герой переживає певні кризові явища у родині, творчості, фінансах.

Ключові слова: «алкогольна лексика», спиртні напої, поезія, духовна криза, психологізм.

The article examines words and phrases related to alcohol. This lexicon is analyzed in terms of its role in depicting the unglamorous side of the writer’s life, in particular as a manifestation of the deep spiritual crisis of a creative individual in the context of a market economy. The article emphasizes the insufficient research on the «alcohol» vocabulary as a representative of the psychological breakdown of the literary master.

The purpose of the article is to clarify the place and role of the examined vocabulary in the novel as a representation of the deep spiritual crisis of the poet-protagonist.

The article emphasizes the deep psychological nature of Stepan Protsyuk’s prose in general and of the novel «Sacrifice» in particular, which researchers of his work have also noted.

It has been determined that the analyzed lexicon can be divided into several thematic subgroups: names of alcoholic beverages, places, processes, and consequences of their consumption, etc. It often carries a negative connotation. The author also uses circumlocutory expressions to refer to alcohol or its consumption.

It is concluded that the «alcoholic» lexicon is used by the author as an indicator of the psychological breakdown and deep spiritual crisis of the protagonist, who, with his poetry, does not fit into the realities of the market economy, where poetry becomes a commodity that one must learn to sell, and the consumption of alcohol in such conditions becomes a means of anesthesia and escape from reality.

The article notes that the author turns to alcohol-related lexicon in those episodes where the creative process is not discussed. In other words, the «alcohol» lexicon does not evoke the seme «catalyst for the creative process.» However, such lexicon is widely used in descriptions of book presentations, communication with colleagues, lovers, etc., i.e., in depicting the non-creative aspects of bohemian writers’ lives.

Key words: «alcohol» lexicon, alcoholic beverages, poetry, spiritual crisis, psychology.

У художній літературі попереднього, радянського періоду склалось певною мірою стереотипне, ідеалізоване змалювання письменників як творчих, високоморальних носіїв духовності, яких патетично називали «інженерами людських душ». А ще, як пише Л. Роспопа, «стереотипний образ українського письменника – це людина, яка пише у шухляду, видається малими тиражами

і отримує визнання переважно по смерті» [7]. Однак на зламі ХХ–ХХІ століть у літературі з'явились і стали розвиватись нові тенденції, спричинені, за словами А. Черниш, «змінами у суспільній та політичній свідомості українців, появою постмодерних тенденцій текстотворення, новим мовленням і письмом, що декларують численні проблеми із психічним становленням, світостоукладанням, ревізією ментальних кодів індивіда у перехідний період» [9, с. 5]. Проявом цих тенденцій стали твори, присвячені життю письменників, змалюванню невидимого для читачів боку літературної творчості, переплетінню творчого процесу і позалітературного життя. Серед них можна назвати «Московіаду» Ю. Андруховича, «Жертвопринесення» С. Процюка, «Малий український роман» А. Любки. Нерідко цей бік письменницького життя позначений не дуже привабливими фактами і подіями, але це сприяє сприйняттю літераторів не як «небожителів-олімпійців», за словами С. Процюка, а як живих людей зі своїми сильними сторонами і слабкостями та недоліками, з певними особливостями внутрішнього світу і психіки. «…читачеві в принципі все це цікаво – як живе загадкова людина-письменник <...>; що і в якій кількості п'є; з ким спить; чи б'є дружину; куди і як цілує коханок і т.д.», – пише О. Соловей [8, с. 23]. Показовим щодо цього є згаданий вище роман Степана Процюка «Жертвопринесення», позначений, як загалом і всі твори автора, потужним струменем психологізму, психоаналізу і пильною увагою автора до не дуже привабливих сторін людського і в тім числі письменницького життя. «У поле зору С. Процюка потрапляють **богемне середовище письменників** (виділення наше – Ю.К.), відоме, очевидно, з власного досвіду студентське життя, менше – взаємини журналістів, будні молодого вчителя», – пише О. Боронь [2]. Проза С. Процюка була об'єктом численних наукових розвідок. Серед них можна назвати такі грунтовні літературознавчі праці, як дисертацію В. Мельнійчука «Психоаналітичний дискурс прози Степана Процюка» та монографію А. Черниш «Проза Степана Процюка і розвиток психоаналітичного дискурсу в українській літературі». Як бачимо з назв обох праць, автори за предмет аналізу обрали психоаналітичність прози С. Процюка як характерну рису його стилю. Про психологізм як рису ідіостилю С. Процюка пишуть й інші дослідники: « Повсюдними ознаками його прози вже протягом понад десятиліття після дебюту в українській літературі 1996 року є витончений психологізм і глибокий трагізм тканини оповіді» [4].

Значно менше досліджено мовні особливості прози С. Процюка, у тім числі й вербальні маніфестанти проявів психічного стану письменників, спричинені специфікою письменницького життя. Показовим щодо цього є роман «Жертвопринесення», героєм якого є поет Максим Іщенко, людина, яка перебуває у стані глибокого психічного надлому, що є типовим для прози С. Процюка: «Надрив і волання ураженої української людини – ось що маркувало і маркує сьогодні творчість сього письменника ...» [8, с. 8]. Цей психічний надрив спричинений як матеріальними чинниками (поети ж бо, як і «прості смертні», живуть у матеріальному світі), так і проблемами власне творчими, духовними. Тому вважаємо за доцільне проаналізувати мовні засоби, використані автором для відтворення «непарадного» боку письменницького життя, чи не найвиразнішим складником якого є алкоголь. Загалом, за нашими спостереженнями, тема вживання алкоголю у творчому середовищі і мовні засоби її вираження не були предметом окремого лінгвістичного дослідження. Дотичною до цієї теми є хіба що стаття А. Круглій « Художня інтерпретація сп'яніння у творчості Тараса Шевченка». Виходячи з цього, вважаємо **актуальною** тему нашої розвідки, **метою** якої є визначити роль і місце «алкогольної» лексики в романі як носія рис глибокої духовної кризи письменника. Цілком справедливим є зауваження О. Бороня, що помітною рисою багатьох творів С. Процюка «є їхня насиченість епізодами пиятики чи буденного споживання алкоголю» [2].

Завданнями статті є вилучити з тексту лексику на позначення вживання алкоголю в письменницькому середовищі, тематично згрупувати її і схарактеризувати, визначивши функціонально-стилістичне навантаження.

Тематична група лексики, пов'язаної з уживанням спиртних напоїв, досить різноманітна. У ній можна виділити такі підгрупи:

– назви алкогольних напоїв як на позначення спиртного взагалі, так і назви конкретних напоїв: ***алкоголь, алкогольні запаси, дешеве спиртне; пиво***, ***дешеве пиво, вина***, ***сухе червоне вино***, ***горілка, водка***, ***сивуха, коньяк.*** Також до цієї групи відносимо перифрази: ***сорокаградусні стимулятори***, ***стимулятор для обмежених, пересічених або недосічених духовно***, ***aqva mori*** (вода смерті – Ю.К.), ***міцна рідина у чарці***;

– місця вживання алкоголю: ***ганделик, пивничка***;

– процес уживання спиртного: ***пити/випити, пиячити, хлебтати***, ***чаркуватись, алкоепопея, поклоніння скляному сфінксу, пиятика***;

– стан алкогольного сп'яніння: ***п'яний***;

– наслідки вживання алкоголю: ***палити*** (відчувати сильну спрагу– Ю.К), ***пожадливо пити воду, розколюється голова, похмелятися***, ***посталкогольний делірій, вивергати перегорілі вина і ментоловий чад*** (блювати – Ю.К.), ***післяперепійна депресія***, ***алкоголічний надлом, алкогольна амнезія.***

Як видно з наведених прикладів, лексика, пов'язана з уживанням спиртного, здебільшого має виразну негативну конотацію: ***пиячити, хлебтати, сивуха, дешеве спиртне, пиятика, розколюється голова***. Показовим щодо цього є перифраз ***acva mori*** (вода смерті), який протиставляється загальновідомому виразу ***aqua vitae*** (вода життя). Також привертають увагу авторські перифрази ***сорокаградусні стимулятори***, ***стимулятор для обмежених, пересічених або недосічених духовно, поклоніння скляному сфінксу***.

Головною проблемою героя роману є необхідність виживати в суспільстві, яке сповідує цінності ринкової економіки. Його криза спричинена розумінням того, що поезія стала непотрібною в ринковому споживацькому суспільстві, а поет здебільшого сприймається як божевільний п'яний невдаха: «***Лексема «поет» сьогодні звучить не піднесено, а зневажливо.*** Ця словосполука для переважної більшості асоціюється із ***непередбачуваним вар'ятством*** і ***алкогольним придуркізмом***, у кращому випадку із ***депресивним невдахою***» [6, с. 12].

Устами Максима Іщенка автор говорить про кризу духовності в суспільстві взагалі і в літературному житті зокрема, проявом чого є зловживання спиртним, а відповідна лексика стає маніфестантом проявів цієї кризи: «Всі так ***хлебчуть***, забуваючись від болю, мовби прагнуть ***втопитися у морі дешевого спиртного***, що розілляте довкруж…» [6, с. 4]; «Одного разу пам'ятає (***був***, правда, тоді ***п'яним*** на межі, за якою починається провал пам'яті), що кричав до Іннного вуха: хіба не розумієш, дорогушо, що <...> ***все-все мені набридло***, до половини перехожих ***відчуваю мізантропічні припадки***, до цих глухих бовванів, яким не ***потрібні ні моя, ні будь-чия поезія***…» [6, с. 6]. Таким чином, алкоголь для героя твору насамперед виконує функцію своєрідного знеболювального («…тлумить своє нерозуміння новітніх дискурсів добре перевіреними засобами на кшталт горілки», – пише О. Соловей [8, с. 26]), стає засобом втечі від реальності, в якій поет почувається геть не комфортно.

Крім того, спиртне стає мало не обов'язковим складником спілкування героя роману з різними людьми: з колегами по перу, коханкою, учасниками презентації поетичної збірки, випадковими попутниками в потязі та ін.: «З Іваном ***пити***, вочевидь, не буду, хіба що по ***пляшці пива***…» [6, с. 14]. Зі змісту твору видно, що персонаж відмовляється пити з колегою по перу не з якихось морально-етичних міркувань, а через нестачу часу і матеріальні труднощі, тобто у фразі ***пити не буду*** актуалізується сема «не буду пити цього разу». Можна припустити, що під час попередніх зустрічей уживання міцних напоїв було неодмінним елементом спілкування. Сема «елемент спілкування» у понятті ***спиртне*** актуалізується і в роздумах про нічну випивку з випадковим попутником у поїзді: «І яка була необхідність вечором ***чаркуватись*** із цим київським чи то бізнесменом, чи то авантюристом…?» [6, с. 6]; «Про що я можу зранку розмовляти із цим нічним рожевощоким ***чаркувальником***?» [6, с. 9]. Більше того, спиртне є елементом спілкування героя, сказати б, самого з собою під час очікування поїзда на вокзалі: «А далі – сумна бездонна ніч, вокзал, <...>, понуре чекання потягу у невідомому тут мічурівському напрямку, не менш понуре ***кількаразове вживання на самоті*** у два рази дорожчих ***вокзальних п'ятдесяти грамів***» [6, с. 90].

Нерідко у творчому житті алкоголь виступає своєрідним каталізатором натхнення: «Якось поет Віктор Неборак, досліджуючи зв'язок між творчістю і алкоголем, заявив, що важко собі уявити українського письменника, який би «взагалі не нюхав корка»» [1]. (Принагідно пригадаймо слова М. Рильського, адресовані тоді ще молодому журналісту В. Коротичу, який відмовився від чарки за дружнім столом: «Що ж воно напише, якщо воно не п'є?»). Про роль спиртного в літературній творчості сам автор говорить устами поета Іщенка: «Кажуть, Стефаник ***писав напідпитку***. <...> ***Алкогольний синдром*** Стефаника властивий багатьом письменникам…» [6, с. 22]; «…молдавський письменник, щирий та інтелектуальний, до межі нарцисичний і до ***помежів'я алкоголічний***, ***як, зрештою, все світове письменницьке братство***…» [6, с. 160]. Однак попри це герой роману сповідує тверезий, у прямому значенні, підхід до літературної творчості: «Максим не написав жодного вірша навіть після ***пляшки пива***. Бо кава і сигарети тонізують мозок… Зате ***алкоголь – затуманює і затуплює, загальмовує*** навіть ті невеличкі можливості людини, котрі підключені до звичайної, а не ірреальної свідомості» [6, с. 22]. Напідпитку герой твору може хіба що «зморозити» абсурдний рекламний слоган: «Дали п'ятдесятку з «Нового вітру», бо ***п'яним***

зморозив декілька слоганів. «Не страшна нам буря й трипер, доки з нами «Новий вітер!» забракували, довелося вимізковувати інше…» [6, с. 3].

Однак поза творчим процесом алкогольні напої є невід'ємним складником письменницького життя: «***п'яні богемні ночі»***, [6, с. 126]; «***Нажертися горілки*** зможеш і в своїй задрипаній Мічурівці…» [6, с. 12]; «Розлупи свої дурнуваті, ***залиті сивухою баньки***, і все зрозумієш <...> Але що ти вмієш іншого, ***нікчемний алкашу***?» [6, с. 5]; «…знайти щастя в обіймах ***привабливого скляного божка чи чарівної скляної богині***…» [6, с. 5]; «Ти багато пив, і ***скляний божок*** уже перестав тобі будь-що нашіптувати» [6, с. 174].

Однак спиртне практично зникає з життя героя роману, коли він по-справжньому закохується. На першому побаченні з дівчиною вони п'ють червоне сухе вино, що стає романтичним складником духовного спілкування: «Ви говорите і ***п'єте сухе червоне вино***, ви ***воркуєте***, мовби знаєтеся вже десять років» [6, с. 102]. Таким чином, сухе вино стає маніфестантом оновленого життя поета, протиставляючись попередньому життю з дешевим спиртним, сивухою, пивом. Подальше спілкування з коханою дівчиною Марією відбувається без спиртного на відміну від спілкування з попередньою нелюбою коханкою Інною, бо герой п'яніє від самого кохання: «Ти сфокусувала в собі ***всі алкоголі та антидепресанти, коректори і стимулятори психіки***» [6, с. 186]. «Алкогольна» лексика використовується автором лише для змалювання жаги тілесної близькості: «Від бажання інтиму тобі ***труситься руки***, ***мовби паралізованому скляним божком алкоголіку***, що ніяк не може самостійно дотягнутися до ***вщерть наповненого рятівного гранчака***» [6, с. 144].

Однак після розриву з Марією, який героєм дуже болісно переживається і призводить до чергової кризи, він знову повертається до «скляного божка»: «***Викінчений алкоголіку, ти ще сподіваєшся залишити пити***?» [6, с. 176].

Таким чином, лексика, пов'язана з уживанням алкоголю, є помітним складником мови роману «Жертвопринесення», де виконує функцію одного з маніфестантів життєвої і творчої кризи головного героя. Зважаючи на типовість для ідіостилю Степана Процюка змалювання персонажів у стані глибокого внутрішнього надлому, вважаємо перспективним дослідження складу і функцій подібної лексики на матеріалі інших творів автора, а також зіставний (порівняльний) її аналіз на матеріалі тематично близьких творів інших авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алкогольні пристрасті українських письменників. *Українська правда життя.* 4.03.2009 URL: https://life.pravda.com.ua/travel/2009/03/04/14921/ (дата звернення: 28.04.2025).

2. Боронь О. Філологічна проза С. Процюка. URL: https://md-eksperiment.org/post/20170727-filologichna-proza-stepana-procyuka (дата звернення: 5.03.2025).

3. Круглій А. Художня інтерпретація сп'яніння у творчості Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії*. 2015. Вип. 18. С. 571–575.

4. Кучерявий Ю. У «Кабі.net»-і – Процюк. *Збруч*. URL : https://zbruc.eu/node/3372 (дата звернення: 15.02.2025).

5. Мельнійчук В.В. Психоаналітичний дискурс прози Степана Процюка: дис… д-ра філософії: 035. Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2022. 189 с. URL: http://eprints.zu.edu.ua/34527/1/dys-Melnycuk.pdf (дата звернення: 21.04.2025).

6. Процюк С. Жертвопринесення: роман. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2007. 207 с.

7. Роспопа Л. Бізнес – література: як відомі письменники навчилися заробляти. URL: https://business.rayon.in.ua/topics/385177-biznes-literatura-iak-vidomi-pismenniki-navchilisia-zarobliati (дата звернення: 28.04.2025).

8. Соловей О. Орґазм і відчай: Випадок Степана Процюка (Пролеґомени до вивчення творчости). Вінниця: Простір Літератури, 2017. 136 с.

9. Черниш А. Є. Проза Степана Процюка і розвиток психоаналітичного дискурсу в українській літературі : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2023. 393 с.

УДК 81.112
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.3

ЗАЛИШКИ ДОПОМІЖНОГО ДІЄСЛОВА *БЫТИ* В ОСОБОВИХ ФОРМАХ ДІЄСЛІВ У РОБОТАХ СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

REMNANTS OF THE AUXILIARY VERB *БЫТИ* IN THE PERSONAL VERB FORMS IN THE WORKS OF STEPAN RUDNYTSKY (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY)

Меший М.С.,
orcid.org/0009-0008-0792-8326
аспірант кафедри української мови
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті розглянуто залишки допоміжного дієслова *быти* у складі перфекту, плюсквамперфекту та умовного способу дієслова, у складених структурах із кількох частин мови та у формі особових показників. Зазначено, що залишки у вигляді енклітики *-сьмо* та *-м* при дієсловах для першої особи множини та однини відповідно є фонетичною та морфологічною нормою західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX століття. Як представника цієї традиції взято географа Степана Рудницького, у чиїх наукових роботах виявлено залишки допоміжного дієслова *быти* в перелічених формах. Звернено увагу, що ці особливості є невіддільною рисою стилю, яка пов'язується як з автором, так і з часом написання відповідних робіт. Виявлено, що науковець послідовно вживає граматичну основу на зразок *робилисьмо* «ми робили» – у дійсному способі, *робилибисьмо* «ми робили б» та *робивбим* «я робив би» – в умовному, водночас основи *робивєм* «я робив» не помічено. Для перших років наукової діяльности вказано, що найбільші групи з енклітикою утворюють похідні від твірних *гадати* й *казати*. Також засвідчено хитання в правописі переважно за 1897 рік, що проявилося в окремому написанні енклітики від дієслова на відміну від подальшого вживання їх разом. Окремо зазначено наявність особових показників *єсть* і *суть* і перевагу *є* над *єсть*. Розкрито фонетичні, морфологічні й правописні особливості, що змінюються залежно від часу написання текстів. У статті наголошено, що залишки допоміжного дієслова *быти* в роботах автора можна спостерігати до початку 20-х років XX століття, водночас їх кількість меншає та зрештою вони повністю зникають, що являє собою засвідчений у діахронії перехід від граматичної основи *робилисьмо* до *ми робили*. Виявлено тенденцію до занепаду таких форм у пізніших роботах Степана Рудницького, що відбиває загальний перехід до стандарту «східного зразка». Дослідження підкреслює важливість діалектної варіативности у формуванні наукового стилю. Особливу увагу також приділено зв'язку між особистим стилем і суспільно-політичними змінами, що мав чималий вплив на зміну особистої мовної практики.

Ключові слова: енклітика, особові форми дієслова, ідіостиль, Степан Рудницький, історична граматика.

This article examines the remnants of the auxiliary verb *быти* (to be) in the composition of the perfect, plusquamperfect, and conditional moods of verbs, in compound structures involving multiple parts of speech, and in the form of personal markers. It is noted that the remnants in the form of the enclitics *-сьмо* and *-м* with verbs in the first person plural and singular, respectively, represent phonetic and morphological norms of the Western Ukrainian variant of the literary language at the turn of the 19th and 20th centuries. The study focuses on the geographer Stepan Rudnytsky, whose scientific works reveal the presence of these auxiliary verb remnants in the aforementioned forms. Attention is drawn to the fact that these features are an integral part of the author's style, reflecting both individual usage and the historical period of the texts' creation. It is found that the scholar consistently employs grammatical constructions such as *робилисьмо* "we did" in the indicative mood, *робилибисьмо* "we would have done" and *робивбим* "*I would have done*" in the conditional mood, while forms like *робивєм* "I did" are not observed. In the early years of his scholarly activity, the largest groups with enclitics are derived from the verbs *гадати* "to think" and *казати* "to say". Orthographic fluctuations are noted, particularly in 1897, manifesting as separate writing of the enclitic from the verb, contrasting with subsequent usage where they are written together. The presence of personal markers *єсть* "(it) is" and *суть* "(they) are" is also noted, with a preference for *є* over *єсть*. The article elucidates phonetic, morphological, and orthographic features that vary depending on the time of writing. It emphasizes that remnants of the auxiliary verb *быти* can be observed in the author's works up to the early 1920s, with a gradual decrease in their usage leading to their eventual disappearance, marking a diachronic transition from constructions like *робилисьмо* to *ми робили* "we did". A tendency toward the decline of such forms in Rudnytsky's later works reflects a general shift toward the "Eastern model" standard. The study underscores the significance of dialectal variability in the formation of scientific style, with particular attention to the interplay between personal style and socio-political changes that significantly influenced the evolution of individual linguistic practices.

Key words: enclitic, personal verb forms, idiolect, Stepan Rudnytsky, historical grammar.

Постановка проблеми. Науковий стиль будь-якої літературної мови постає перед нами зазвичай у чіткій, точній і ясній формі, що за допомогою власних критеріїв відбирає прийнятні мовні засоби й, навпаки, не визнає нелітературних відхилів, які не узгоджуються з визнаним суворим правилом. Правописне, граматичне та лексичне внормування виступає тими рамками, що ними

автор обмежується, вибираючи один варіант слів і словоформ із-поміж інших. Сухість, стандартизація й «безіменність», що супроводжують нас як читачів, не просто притаманні науковому тексту, а й визначають його як такий. Невіддільне є й монологічне мовлення, коли виклад ведено від третьої особи, а увагу зосереджувано на змісті й логічній зв'язності письма. Разом ці риси мали б позбавити нас змоги визначити автора з огляду на суцільну виважену безособовість, а втім у світлі цього саме відступ від правила видається тією зачіпкою, яка пов'язує твір зі своїм творцем.

Ідіостиль збирає в собі основні стильові особливості – мітки, по яких можливо встановити належність роботи або окремій особі, або навіть окремому проміжку часу її діяльности [1, с. 228]. Вона може мати своє улюблене слово чи звороT, може часто вживати своєрідних синтаксичних конструкцій – будь-що, здатне пробитися на письмі в науковому тексті попри стильові вимоги. Ми лише можемо наголосити, що відповідний перелік є невичерпний, і передбачити зі свого боку широкі рамки й можливості для дослідника. Водночас слід уточнити, що окрема риса може не просто пов'язуватися з автором або часом, а й відсилати нас до регіону і – ширше – до варіанту самої вжитої мови.

Варіативність в історії розвитку української мови тільки зі здобуттям незалежности України почала привертати до себе повноцінну увагу. На тлі усталеного стандарту «східного зразка» дедалі частіше виринає на поверхню західний варіант української літературної мови з безліччю малознаних, забутих або заборонених його представників, чиї мовно-правописні практики нині цікаві й нагальні. Одним із таких науковців є Степан Рудницький – видатний географ і картограф, основоположник української географічної науки [2, с. 5]. Водночас не сам ідіостиль нас цікавить з усіма можливими особливостями, а радше ті мітки, що дають змогу пов'язати текст одночасно як із самим автором, так і з варіантом літературної мови, уживаним до другої половини XX століття. Такими рисами – однією з рис південно-західного наріччя – виступають залишки дієслова *быти*, що в різний спосіб проявлялися в особових формах дієслів у тогочасній літературній практиці [3, с. 369–370].

Стаття тому **має на меті** розглянути випадки, що собою або своєю складовою сягають допоміжного дієслова *быти*, у роботах Степана Рудницького у світлі його ідіостилю та відповідности тодішнім правилам, що напроваджує нас виконати такі завдання: 1) зібрати й розподілити залишки дієслова *быти*, заховані в складі перфекту, плюсквамперфекту, умовного способу, збережені як особові форми тощо; 2) визначити умови поміщення їх до тексту; 3) простежити можливі зміни чи розбіжності в уживанні.

Об'єктом вивчення є наукові роботи Степана Рудницького, а саме статті, рецензії та звіти, а **предметом** – дотичні дієслівні слововживання науковця.

Виклад основного матеріалу. Українська мова успадкувала перфект, що в давнину являв собою аналітичну форму, до складу якої, крім активного дієприкметника минулого часу на *-лъ*, *-ло*, *-ла*, входило і допоміжне дієслово *єсмь*, *єси*, *єсть* тощо [4, с. 306]. Після занепаду другої складової зразок *(азъ) робилъ єсмь* розвинувся в теперішнє *(я) робив*, унаслідок чого на літературному рівні в дієслівних формах минулого часу ми не маємо категорії особи, адже ця зникла частина вказувала саме на діяча. Схожа доля спіткала й плюсквамперфект, творений за деяким винятком у схожий спосіб, що й попередня форма [4, с. 261], а тому зразок *(азъ) робилъ бѣахъ* (*бѣхъ*) розвинувся в теперішнє *(я) робив був*.

Залишки дієслова *быти* від перфекту (плюсквамперфекту) у південно-західному наріччі досі вживано, хоча й фонетично та морфологічно змінено [5, с. 99]. Ці так звані злиті форми минулого часу складеного типу на зразок *казав-єм*, *казав-єсь*, *казали-сьмо* є поєднаннями основної складової частини перфекта (дієприкметника) з допоміжним дієсловом у скороченому, здеформованому вигляді [4, с. 311]. Ф. Жилко такий архаїзм називає енклітичною формою допоміжного дієслова або ж просто енклітичною частиною [5, с. 100]. Ми схильні вживати саме останнє поняття, розглядаючи таку флексію нині як енклітику.

Л. Ткач відмічає, що особові дієслівні форми минулого часу на зразок *спиталисьмо*, *перебралисьмо* протиставляють південно-західні риси південно-східним і водночас виявляють наддіалектність фонетичних і морфологічних норм західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. [3, с. 369–370]. Отже, ці риси не являють виняткову рису особистого стилю Степана Рудницького, чиї наукові роботи є об'єктом цього дослідження, адже ця енклітика безперечно виступає деінде.

Свою наукову діяльність Степан Рудницький починає з 1897 року, і вже відтоді знаходимо численні випадки на зразок *згадалисьмо* «ми згадали», *малисьмо* «ми мали», *сказалисьмо* «ми сказали». Якщо розширити часові рамки по 1900 рік (1901 року не вийшла друком жодна робота),

налічимо п'ять статей і близько одинадцяти рецензій українською мовою. Знайдену енклітику в складі дієслів можемо розподілити поміж двох найбільших груп. Перша охопить похідні від твірного дієслова *гадати*: *згадалисьмо* (13) та *пригадалисьмо* (1). Друга – від твірного дієслова *казати*: *сказалисьмо* (5), *висказалисьмо* (1) та *казалисьмо* (1). Далі вже йтимуть менш численні випадки: *звернулисьмо* [*увагу*] (2), *вичислилисьмо* (2), *зазначилисьмо* (1), *малисьмо* [*нагоду*] (1), *віднеслисьмо* (1) та *піднеслисьмо* (1), *бачилисьмо* (1), *довелисьмо* (1), *навелисьмо* (1), *видїлисьмо* (1) тощо.

Перелік і кількість енклітики, отже, відбивають радше ідіостиль автора, котрий, як бачимо, віддавав перевагу або окремій мисленнєвій дії (*згадати* і *сказати* на противагу *підкреслити*, *зазначити*, *відмітити* тощо), або вказівці на діяча (*робилисьмо* замість *ми робили*). Але далі ми будемо зустрічати й інші дієслівні основи, а ширше – саму енклітику взагалі, що свідчить про неї як про недругорядну рису особистого стилю Степана Рудницького. Наприклад: *Подібно як* ***розріжнилисьмо*** *висше синклїнальні, антиклїнальні, моноклїнальні і дисльокацийні (параклястичні Лєвля) долини, так також і розріжнюєм такіж хребти* (1905); *Хоть в дотеперішній части Угліта* ***подибалисьмо*** *много знадоб до ґеольоґії нашої верховини…* (1905); *Противно* ***бачилисьмо*** *ту пару долин на дві сторони отвертих* (1907); *При нагоді опису найголовнїйшої долини Розточа, себто долини Верешиці,* ***пізналисьмо*** *три головні напрями долин…* (1913); *На мій погляд* ***стратилисьмо****, головнож на россійській Україні, неоден десяток Українців природописців…* (1913); *На сім* ***скінчилисьмо*** *огляд важнїйших мінеральних богатств України* (1914).

За схожою засадою, що й перфект із плюсквамперфектом, у давнину творено форми умовного способу дієслова сполученням дієприкметника минулого часу на *-лъ*, *-ло*, *-ла* з допоміжним дієсловом *быти* в аористі [4, с. 263]. Після занепаду другої складової (але тут уже часткового) зразок *(азъ) робилъ быхъ* розвинувся в теперішнє *(я) робив би*, а внаслідок деетимологізації в цьому словосполученні з'явилася енклітика за аналогією до сучасних форм минулого й давноминулого часів (у південно-західному наріччі). Ці випадки так само являють собою чималу групу, наприклад: ***Осьмілили бисьмо ся*** *порадити авторови в другім виданю звертати більше уваги не на передне слово, а на самі акти.* (1897); *Приписувати сей релятивний спокій від бісурманів уладженю граничної оборони королем Яном* ***не відважилибисьмо ся****, хоч то зробив Левицький* (1899); *В разї цїлковитого затьміня сонця* ***могли-бисьмо*** *тоюж люнетою видїти ше два цїкаві явища…* (1900); *Наколиб так не було […],* ***малибисьмо*** *в наддністряньськім Підкарпатю без сумнїву значні відложеня плїоценьського віка…* (1907); *Наколиб так було, то у всїх просторах […]* ***подибувалибисьмо*** *теж анальоґічні ділювіяльні піски* (1913); *Єслиби ми Українцї захотїли бути окремою нацією і мали до сего инші дані, то* ***булибисьмо*** *нею…* (1914).

Енклітична складова історично могла позначати будь-яку граматичну особу, проте в роботах Степана Рудницького ми стикаємося тільки з першою, але як у множині, так і в однині. Упадає в очі, що другий випадок уживано лише в складі умовного способу дієслова, тому замість гаданого **робивєм*[1] «я робив» ми бачимо тільки форму *робивбим* «я робив би», наприклад: *Радше* ***уживбим*** *для тутейших проломів назви Пенка: дисльокацийних проломів (Dislokationsdurchbrüche)* (1905); *Обмежує єї спад поки що досить проблєматичної четвертої тераси, яку* ***назвавбим*** *на разї стародїлювіяльною* (1907); *Всюди впливає сей вапняк на льокальні дрібні форми своєю значною відпорностию, так що* ***не боявбим ся*** *сказати, що він в дуже значній мірі обусловлює стрімкість збочий…* (1913); *На сїм* ***мігбим*** *і закінчити отсе моє передне слівце* (1913); *Є ту щось невловиме – щось, що* ***назвавбим*** *недостачею інтересу в Західній Европі для Східної* (1919).

Досі розглянуто тільки випадки з енклітикою в постпозиції до дієслів, та було б поспішно думати, що цим обмежуються залишки дієслова *быти* взагалі. По-перше, у вигляді енклітичної складової вони, будучи рухливими, могли перебувати в постпозиції всіх частин мови. По-друге, і самі давні повноцінні особові форми теж були вживані. Зрештою, ми і ставимо собі завдання зібрати окреслені залишки взагалі, тому слід мати на увазі різноманітність позицій колишнього слова *быти*. Принагідно звернемося до М. Лесюка, котрий указує на можливість: 1) приєднати його до будь-якого іншого слова в реченні, зокрема до займенника (*всесьте*, *всѣсьмо – з народомъ*, *всесьте щиро гадали*, *всѣсьмо видѣли*, *которіисьте*), сполучника (*щосьмо*, *кобисьмо – щосьмо не були*, *кобисьмо були прийшли*); 2) застосувати структури із кількох частин мови: *тобысьмося* – сполучник *то*, частка *бы*, залишок дієслова бути *сьмо*, частка (зворотний займенник) *ся*; 3) у першій та другій особах множини – уза-

[1] Беручи до уваги правила желехівки, ми б не очікували побачити в таких формах апостроф.

галі вжити окремо, як елементи іменного складеного присудка: *ми Русини єсьмо* [6, с. 594].

Таке багатство знаходимо й в роботах Степана Рудницького, наприклад: *Се толкованє знов безпідставне, бо* ***хочбисьмо*** *прийняли «Радомя» за Радом, то тим нїчого не вияснимо* (1899); *…висилаємо двох наших товаришів і пильно просимо,* ***щобисьмо*** *мали через них про все відомість, колиб що противного стало ся,* ***абисьмо*** *могли завчасу постаратись, щоб противник не одержав потіхи* (1899); *Сьміло можем нинї за старими Перуанами повторити,* ***щосьмо*** *дїти сонця* (1900); ***Колисьмо*** *так вже розслїдили безпосередну околицю плями, перейдїм до опису єї самої* (1900); *Синкліналя,* ***котрусьмо*** *власне минули, визначуєсь отже не дуже простою будовою…* (1905); *З сеї долини треба перейти з 200 м. … і вже* ***єсьмо*** *в яругах, що сточують ся до т. н. Заваленого потока* (1907); ***Єслиж бисьмо*** *доконче шукали в тутешнїй горбовинї якогонибудь впорядкованя, находимо єго в зовсїм противнім напрямі…* (1907); *Ми* ***єсьмо*** *що правда доперва в початках дослїдів над впливами ґеографічних відносин на чоловіка…* (1914); ***Єслибисьмо*** *взяли снїг і лїд яко основу об'єдиненія, то мало що з Европи осталоби* (1914). Також маємо одиничні випадки з енклітикою для першої особи однини, наприклад: *Оглядовий характер моїх дослїдів на Поділю […] не міг дати до справи подільських глин так важних даних,* ***щобим*** *міг ту самостійно забрати голос* (1913).

На тлі різних можливостей спостерегти залишки дієслова *быти* маємо підстави стверджувати, що в узятих до розгляду роботах особливістю ідіостилю Степана Рудницького є перевага беззайменникової будови, що не заважає підтримувати розмову з читачем і проводити логічний ланцюжок. Зрозуміло, цю ситуацію врівноважено або допоміжною енклітичною частинкою *-сьмо* чи *-м*, або самою особою формою *єсьмо*. Навпаки, у разі мови від першої особи однини рідкість займенника *я* можна пояснити самою властивістю наукового стилю висловлюватися в множині, що мовби передає думку декількох людей, спільнот або взагалі наукових течій. Водночас, як вище показано, енклітична частинка *-м* виступає в складі умовного способу дієслова, зрісшись із часткою *бы*, тому поряд із *робивбим* є цілком звична граматична основа *я робив*. І хоча ми не зустріли поряд займенника *ми* та енклітики, не можемо цього сказати про поодинокі випадки на зразок *я робивбим*: ***Я звернувбим*** *увагу на отсї обставини…* (1905); ***Я думавбим****, що тут маємо до дїла з ломом а льокальний виступ крейди коло Щирця* ***вязавбим*** *з описаним при Розточи видвигненєм крейди поза SE границею єї виходень* (1913).

Окремо зазначимо, що наведені випадки залишків дієслова *быти* можна об'єднати щонайменше за однією ознакою: так проявляється метамова автора, коли він забезпечує зв'язність тексту, показує, яку мисленнєву операцію здійснює, взаємодіє з нами або як з читачами, або як із безпосередніми учасниками самої розвідки. Натомість інколи *бути* є лише присудком або частиною складеного іменного присудка. Найбільша трудність полягає в тім, що особові показники *є(сть)* і *суть* на той момент уже безваріантно пропускалися, що, на жаль, залишає простір тільки для суб'єктивних здогадів.

Наявний матеріал дає змогу щонайменше просто виявити давні форми *єсть* і *суть* як окремі, повнозначні, а не допоміжні: *…скількість розширених металїчних лїній* ***єсть*** *далеко більша в тіпітит як в тахітит* (1900); *Що такі релїгійні понятя* ***суть*** *певно більше оправдані чим многі иньші, не можем сумнїватись…* (1900). З іншого боку, усе-таки вбачаємо перевагу форми *є* над *єсть*, як у таких випадках: *Промінь**о**ванє сонця* ***є*** *трудне до близшого пізнаня…* (1903); ***Є*** *се велика заслуга Углїта, що докладно розслїдив процес фалдованя* (1905); *З того* ***є*** *16 боєвих панцирників…* (1915).

Ми також спостерігаємо деякі хитання в правописі енклітики. Зазвичай її писано разом з основою, але за перший 1897 рік знаходимо декілька випадків окремо: *Деякі з них вже* ***піднесли сьмо****, всїх наводити годї, бо дуже би богато місця заняли* (1897); *Вже з тих подробиць, що їх оттут* ***вичислили сьмо****, може уважний читач осудити, чого варта книжка кс. Лїковского і які її головні хиби, хоч* ***звернули сьмо*** *увагу лиш на немногі подробицї* (1897). Так само зрідка бачимо окреме написання форми *бисьмо* – і теж за 1897 рік: ***Закинули бисьмо*** *тут авторови ще недокладпість…* (1897); ***Звернули бисьмо*** *також увагу автора на те, що…* (1897). Як виняток, за 1907 рік знаходимо вище згадане ***єслиж бисьмо***.

Хитання форм особливо впадає в очі, коли засвідчуємо різне написання в межах однієї сторінки однієї рецензії (*звернули бисьмо* та *закинулибисьмо* (1897)), або в межах декількох рецензій, що йдуть підряд (*закинули бисьмо* (1897) і *закинулибисьмо* (1897)). В останньому разі йдеться навіть про одну й ту саму основу.

У будь-якому разі залишки дієслова *быти* в наукових роботах Степана Рудницького впевнено знаходимо аж по кінець 10-х років XX століття,

серед них – вищенаведену форму *назвавбим* за 1919 рік, що збігається з роком початку еміграційного періоду життя науковця. Не можна заперечувати, що описані залишки як у вигляді енклітики, так і у вигляді особових форм є рисою і власного стилю Степана Рудницького, і – ширше – західноукраїнського літературного варіанту української мови. Що це звичайна річ, нам додатково вказує, наприклад, примітка серед похибок друку, що виправляє форму *бачилибисьми* на правильну *бачилибисьмо* [7, с. 86] (привернемо увагу, що цією правкою усунуто не механічний хибодрук, а граматичний полонізм). Доцільно, отже, спробувати з'ясувати на прикладі окремо взятого діяча, чому вони занепали.

Хоча ми наголошуємо на безсумнівній наявності залишків ще в 10-х роках XX століття, це не має вводити в оману, поспішно наводячи на думку, що кількість випадків приблизно така, як і десятиліття доти. Справді, в «Проблємах ґеоґрафії України» за 1919 рік автор уживає форму *назвавбим*, проте лише раз, і він навіть уникає енклітики у формі першої особи множини. Тому вже в роботах еміграційного періоду, а в радянському (з 17.10.1926) і поготів, засвідчуємо перевагу граматичної основи *ми (з)робили* над *(з)робилисьмо*.

Якщо поглянемо на становище ширше, помітимо зміни й в інших частинах фраз на прикладі частки *би* (*малибисьмо → малиб ми*, а не *малиби ми*), а це зі свого боку наштовхує на висновок, що розвиток мовно-правописної практики окремо взятого науковця відбиває більше явище, аніж узяте до розгляду. Сфера функціонування західноукраїнського варіанту української літературної мови поступово вужчала, хай би з особистих чи з політичних причин його представники змінювали власні звички. І занепад залишків дієслова *быти* є однією з ознак цього (що вже казати про автора, котрий зі *Стефана Рудницкого* під кінець 00-х років XX століття перемінився на *Степана Рудницького*).

Кінець кінцем упродовж першої чверти XX ст. згадана зачіпка, яку пов'язували б з автором, і сама змінилася, і змінила ідіостиль, стерши початкові особливості й наблизившись до відтак утвердженого східного варіанту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калимон Ю. О., Кульчицький І. М., Ліхнякевич І. О. Ідіолект, ідіостиль, індивідуальний стиль. Тотожне чи різне? *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство.* 2014. № 5. С. 226–229.

2. Шаблій О. І. Обґрунтування академіком С. Рудницьким наукових основ географії : зб. наук. пр. ЛДУ ім. І. Франка. Львів, 1994. С. 5–20.

3. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці : Книги – XXI, 2007. 704 с.

4. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (нариси із словозміни та словотвору). Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960. 416 с.

5. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови : навчальний посібник. Київ : Радянська школа, 1955. 314 с.

6. Лесюк М. П. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 729 с.

7. Рудницький С. Л. Знадоби до морфології карпатського сточища Дністра : зб. матем.-природ.-лік. секції НТШ. Львів, 1905. Т. X. С. 1–86.

УДК 81’271:373.3.011.3-051
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.4

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК СКЛАДОВА ЙОГО МОВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

SPEECH CULTURE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS AS A COMPONENT OF THEIR LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE COMPETENCE

Онищенко І.В.,
orcid.org/0000-0003-0672-0570
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
Криворізького державного педагогічного університету

У статті здійснено аналіз наукових доробок сучасних учених щодо розуміння понять «культура мовлення», «мовно-комунікативна компетентність», «мовно-комунікативна компетентність вчителя початкових класів». Звернено увагу на необхідність володіння майбутнім учителем початкових класів культурою мовлення як складовою його мовно-комунікативної компетентності, уміннями чітко, логічно й переконливо висловлювати думки, застосовувати дієві методи мовленнєвого впливу на аудиторію, виявляти зацікавленість до змін у мовних нормах. Запропоновано розглядати мовно-комунікативну компетентність вчителя початкових класів як цілісне, багатокомпонентне утворення, невід’ємну складову професійної компетентності, що передбачає глибоке володіння мовними і позамовними засобами комунікації, здатність установлювати й підтримувати конструктивні комунікативні зв’язки з учасниками освітнього процесу. Методологічну основу дослідження становлять системний, компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований, аксіологічний підходи до формування культури мовлення вчителя початкових класів як складової його мовно-комунікативної компетентності. З’ясовано, що культура мовлення охоплює вміння правильно, точно та доречно користуватися різноманітними виражальними засобами літературної мови, дотримуючись усталених мовних норм. Визначено, що культура мовлення відображає ціннісні орієнтації особистості педагога, узгодженість професійної компетентності з комунікативними та морально-психологічними якостями. Зазначено, що підвищення рівня культури мовлення майбутніх учителів початкових класів забезпечується професійною спрямованістю навчання, створенням комунікативного середовища, єдністю теорії і комунікативної практики, залученістю студентів у змістовні, практико орієнтовані комунікативні ситуації. Дослідження особливостей культури мовлення вчителя початкових класів як складової його мовно-комунікативної компетентності дозволило зробити висновок, що ефективність педагогічної взаємодії вчителя із учасниками освітнього процесу значною мірою зумовлюється його вміннями адаптуватися до комунікативних ситуацій, оцінювати ситуацію спілкування в різноманітних умовах, ефективно долати бар’єри у спілкуванні.

Ключові слова: мовлення, культура мовлення, компетентність, мовно-комунікативна компетентність, мовно-комунікативна компетентність вчителя початкових класів.

This article examines contemporary scholarly research on the concepts of «speech culture», «linguistic and communicative competence», and specifically, the «linguistic and communicative competence of primary school teachers». Emphasis is placed on the necessity for future primary school teachers to master speech culture as an integral element of their linguistic and communicative competence, including the ability to articulate thoughts clearly, logically, and persuasively, employ effective methods of verbal influence on the audience, and demonstrate openness to evolving language norms. The linguistic and communicative competence of primary school teachers is proposed to be understood as a holistic, multifaceted construct and an essential component of their professional competence, which entails a thorough command of both linguistic and extralinguistic means of communication, as well as the capacity to establish and maintain constructive communicative relationships with all participants in the educational process. The study is grounded in a methodological framework that integrates systemic, competence-based, activity-based, personality-oriented, and axiological approaches to developing speech culture in primary school teachers as a core aspect of their linguistic and communicative competence. It is established that speech culture encompasses the ability to correctly, precisely, and appropriately utilize various expressive resources of literary language while adhering to established linguistic norms. Furthermore, speech culture reflects the teacher’s value orientations and the alignment of their professional competence with communicative, moral, and psychological qualities. The enhancement of future primary school teachers’ speech culture is ensured through professionally oriented education, the creation of a supportive communicative environment, the integration of theoretical knowledge with communicative practice, and active engagement of students in meaningful, practice-focused communicative scenarios. The analysis of speech culture as a constituent of primary school teachers’ linguistic and communicative competence leads to the conclusion that the effectiveness of pedagogical interaction largely depends on the teacher’s ability to adapt to diverse communicative situations, assess communicative contexts in varied conditions, and effectively overcome communication barriers.

Key words: speech, speech culture, competence, linguistic and communicative competence, linguistic and communicative competence of primary school teachers.

Постановка проблеми. У контексті модернізації вищої педагогічної освіти ефективність професійного становлення майбутнього вчителя початкових класів значною мірою зумовлюється

рівнем сформованості його мовно-комунікативної компетентності. Учитель нового покоління – це висококваліфікований, конкурентоспроможний, мовнокомпетентний фахівець, який досконало володіє українською літературною мовою в повсякденній професійній й офіційно-діловій комунікації та комунікативно доцільно використовує мовні засоби в різних її сферах. Ефективність і результативність педагогічної взаємодії вчителя початкових класів із учасниками освітнього процесу значною мірою зумовлюється його здатністю адаптуватися до різних комунікативних ситуацій, уміннями обирати найбільш доцільні засоби мовленнєвої та немовленнєвої комунікації, ефективно долати бар'єри у спілкуванні.

Відповідно до вимог НУШ відбувається переорієнтація професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, зокрема вони повинні не лише досконало володіти методиками викладання в початковій школі, а й ефективно застосовувати мовні ресурси для результативної міжособистісної взаємодії в різноманітних педагогічних ситуаціях. Сучасний учитель початкових класів, виконуючи водночас низку важливих ролей – наставника, вихователя, психолога, фасилітатора, тьютора, ментора, – має бути здатним мотивувати, надихати й зацікавлювати молодших школярів. Така багатогранність професійної діяльності вчителя вимагає досконалих комунікативних умінь, володіння законами педагогічної комунікації та засобами мовленнєвого впливу.

У Професійному стандарті «Вчитель закладу загальної середньої освіти», затвердженому наказом МОН України від 29 серпня 2024 р. № 1225 [9], зазначено, що мовно-комунікативна компетентність є однією з ключових у структурі професійної компетентності сучасного педагога НУШ. Учитель початкових класів повинен володіти високою культурою мовлення як складовою мовно-комунікативної компетентності, мати неупереджене відчуття мови, уміти чітко й логічно висловлювати думки, використовувати виразне, емоційно насичене мовлення, застосовувати дієві методи мовленнєвого впливу на аудиторію, виявляти зацікавленість до змін у мовних нормах.

Отже, постає необхідність ґрунтовного вивчення особливостей культури мовлення вчителя початкових класів як складової мовно-комунікативної компетентності, що доводить актуальність і важливість досліджуваної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійна компетентність учителя початкових класів є результатом його творчої педагогічної діяльності й виступає інтегрованим показником особистісно-професійної самореалізації педагога. Це поняття відображає нерозривну єдність теоретичної обізнаності та практичної підготовленості вчителя до здійснення педагогічної діяльності, виступаючи основною характеристикою його професіоналізму. Серед професійних компетентностей учителя початкової школи важливе місце посідає мовно-комунікативна компетентність.

Дослідженню феномену «мовно-комунікативна компетентність» присвячено праці Л. Березовської, А. Кайдаш, О. Кущ, Н. Макаренко, І. Паласевич, Л. Струганець, А. Федоровича, В. Хомич, О. Шарапової та ін. Проблема формування мовно-комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів розглядалася в наукових працях Т. Гаранчук, О. Іваннікової (історико-теоретичні аспекти розвитку мовно-комунікативної компетентності), Т. Кучай (педагогічна мовно-комунікативна компетентність як здатність до взаємодії з молодшими школярами), О. Фурман (особливості формування мовно-комунікативної компетентності), Ю. Яцюк (формування мовно-комунікативної компетентності в умовах диверсифікації освіти) та ін.

Питання культури мовлення вчителя початкових класів були предметом дослідження провідних українських мовознавців, серед яких Т. Боляк, І. Кравцова, Т. Молнар, А. Пацкань, В. Пруняк, В. Усатий, Л. Шпачук та ін. Різні аспекти формування культури мовлення вчителя початкової школи як засобу професійно-педагогічної комунікації знаходять відображення у працях Т. Білявської, М. Вашуленка, А. Габовди, Н. Звєрєвої, В. Котубей, О. Кравченко-Дзьонди, Т. Кучай, М. Луци, Н. Мордовцевої, А. Струк, Н. Теличко, Т. Форостяк та ін. Залишаються невирішеними питання культури мовлення як складової мовно-комунікативної компетентності вчителя початкових класів, що переконує в актуальності і важливості досліджуваної проблеми.

Постановка завдання. Мета запропонованої статті – розкрити сутність культури мовлення вчителя початкових класів як невід'ємної складової мовно-комунікативної компетентності. Автор ставить такі завдання: проаналізувати поняття «культура мовлення»; запропонувати власне формулювання поняття «мовно-комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкових класів»; описати особливості формування культури мовлення вчителя початкових класів як складової його мовно-комунікативної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Мовно-комунікативна компетентність є провідною

в структурі професійної компетентності вчителя початкових класів. Аналіз наукових джерел свідчить про різноманітність підходів до розуміння сутності та складових мовно-комунікативної компетентності.

Мовно-комунікативна компетентність педагога, за переконанням А. Кайдаш і В. Хомич, передбачає «системні знання норм і типів педагогічного спілкування, уміння вислуховування, відстоювання власної позиції, розвиненість культури фахової комунікації, досягнення педагогічних результатів через продуктивну спілкувальну взаємодію» [6, с. 67]. Водночас, дослідники зауважують, що в умовах війни відбулася трансформація вимог до мовно-комунікативної компетентності вчителів, доповнивши її новими складовими. Зокрема, у сучасному цифровому середовищі педагог має володіти навичками використання ІКТ для ефективної організації освітнього процесу. Йдеться про вміння користуватися електронною поштою, шукати й аналізувати навчальну інформацію в Інтернеті, розміщувати методичні матеріали в цифрових середовищах, реєструватися та взаємодіяти в онлайн-спільнотах і форумах, а також оперувати інструментами платформи Web 2.0. [6, с. 68].

На думку І. Паласевич та А. Федоровича, мовно-комунікативна компетентність є невід'ємною професійною здатністю, що забезпечує результативне здійснення освітньої діяльності та передбачає володіння базовими знаннями у сфері мовлення, комунікативними навичками й засобами взаємодії, а також усвідомлення відповідальності за власні дії. Ця компетентність охоплює поєднання когнітивних і практичних навичок, систему цінностей, емоційний інтелект і поведінкові моделі, що реалізуються у взаємодії з учасниками освітнього процесу. Структурно мовно-комунікативна компетентність педагога складається з таких компонентів: мовленнєвого, невербального, слухацького, конфліктологічного та організаційного. За переконанням учених, такий підхід передбачає здатність педагога точно й коректно передавати інформацію, володіти виразною та естетично оформленою мовою, ефективно слухати, розуміти співрозмовника, будувати гармонійні міжособистісні стосунки, запобігати й вирішувати конфлікти [8, с. 36].

Ю. Яцюк трактує мовно-комунікативну компетентність вчителя початкових класів як здатність педагога встановлювати й підтримувати ефективні взаємозв'язки з учнями, сукупність мовних знань, умінь і навичок, необхідних для результативного спілкування. На думку вченої, структура мовно-комунікативної компетентності вчителя початкової школи включає низку ключових компонентів: комунікативні якості, які вказують на сформованість здатності до взаємодії; комунікативні здібності, зокрема вміння проявляти ініціативу у спілкуванні, активізувати себе і партнера в процесі спілкування, емоційно реагувати на стан співрозмовника; знання правил мовної взаємодії; розуміння етичних норм педагогічної професії, морально-естетичних цінностей, культурних надбань, вікових, інтелектуальних й інших індивідуальних якостей; уміння уважно слухати; володіння культурою мовлення [10, с. 133].

О. Іваннікова, Т. Гарачук мовно-комунікативну компетентність майбутнього вчителя початкових класів трактують як «невід'ємну складову його професійної компетентності, яка ґрунтується на досконалому знанні і володінні мовними і позамовними комунікативними засобами, має практичне спрямування, заснована на знаннях з лінгвістики, психології та педагогіки» [5, с. 312]. За переконанням учених, мовно-комунікативна компетентність є цілісним утворенням, що передбачає п'ять компонентів: індивідуально-особистісний, мотиваційно-вольовий, соціально-психологічний, індивідуально-комунікативний та практично-діяльнісний [5, с. 313].

На основі вивчення й аналізу лінгвістичних, психологічних, педагогічних джерел сформулюємо власне визначення поняття «мовно-комунікативна компетентність вчителя початкових класів». На нашу думку, мовно-комунікативна компетентність вчителя початкових класів є цілісним, багатокомпонентним утворенням, невід'ємною складовою професійної компетентності, що передбачає глибоке володіння мовними і позамовними засобами комунікації, здатність установлювати й підтримувати конструктивні комунікативні зв'язки з учасниками освітнього процесу.

Відповідно до Професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024 р.) мовно-комунікативна компетентність вчителя включає такі складові, як-от: «здатність забезпечувати здобувачам освіти навчання державною мовою; здатність забезпечувати здобувачам освіти навчання з урахуванням особливостей мовного середовища в закладі освіти мовою відповідного корінного народу або національної меншини України; здатність забезпечувати навчання здобувачів освіти іноземної мови та спілкуватися іноземною мовою у професійному колі (для вчителів іноземної мови); здатність формувати й розвивати мовно-комунікативні вміння й навички здобувачів освіти» [10, с. 7–8] .

У контексті вимог НУШ досконале володіння культурою мовлення є одним із найважливіших показників професійної майстерності майбутнього фахівця. Культура мовлення – це ступінь опанування нормами усної й писемної літературної мови, а також уміння свідомо, цілеспрямовано й майстерно використовувати мово-виражальні засоби залежно від мети й умов спілкування [2]. Культура мовлення характеризується правильністю, точністю, логічністю, чистотою, доречністю, багатством, достатністю, а також виразністю і емоційністю. Ці риси об'єднуються навколо поняття правильності, оскільки вони залежать від дотримання / порушення норм не лише мовної системи, а й логіки, психології, естетики, етики тощо на рівні індивідуального мовлення [7, с. 43].

На нашу думку, культура мовлення – це вміння правильно, точно та доречно користуватися різноманітними виражальними засобами сучасної літературної мови, дотримуючись усталених мовних норм. Культура мовлення відображає ціннісні орієнтації особистості педагога, узгодженість професійної компетентності з комунікативними та морально-психологічними якостями, вказує на володіння уміннями формулювати думки та дотримуватись етичних норм мовленнєвої взаємодії. Безперечно, для ефективного спілкування та успішного здійснення професійної діяльності вчителю початкових класів необхідно оволодіти низкою мовленнєвих якостей, серед яких важливими є чітка дикція, дотримання орфоепічних норм сучасної української літературної мови, добре розвинений голосовий апарат, вміння керувати диханням та ін.

Культура мовлення відіграє ключову роль у формуванні соціальних та професійних контактів педагога, слугує засобом його самовираження через мову та мовлення. Мова та мовлення становлять нерозривну єдність, адже мовлення є формою реалізації мовних засобів і виявом здатності людини, що забезпечує процес пізнання, засвоєння та передавання матеріальних і духовних цінностей з покоління в покоління. Як справедливо зазначає Н. Бутенко, культура мовлення педагога є не лише індикатором його професійної майстерності, а й вагомим чинником, що визначає рівень визнання його авторитету в освітньому середовищі. Учителі, які не володіють високою культурою мовлення, нерідко відчувають внутрішню незадоволеність, що негативно позначається на їхній професійній діяльності, поведінці й навіть особистому житті [4, с. 260].

Т. Боляк, досліджуючи особливості культури мовлення учителя початкової школи як складової професійної комунікативної компетентності, зазначає, що у своїй діяльності вчитель початкових класів виступає як активний учасник комунікативного процесу: він не лише передає й отримує інформацію від учнів, батьків та колег, але й налагоджує з ними ефективні комунікативні контакти, вибудовує взаємини на основі діалогу та взаєморозуміння. На думку автора, комунікативну компетентність учителя початкової школи слід розглядати як систему внутрішніх ресурсів, які забезпечують ефективне розв'язання професійних завдань. Вона охоплює систему соціальних позицій у спілкуванні, рольових моделей, стереотипів, установок, а також необхідні знання, уміння й навички, що інтегруються з особистісною цілісністю педагога [3, с. 101].

Погоджуємося із думкою В. Авраменко, яка зауважує, що високий рівень культури мовлення вчителя забезпечується такими його вміннями: організаторськими (уміння ефективно будувати комунікативний процес з урахуванням ситуації, мотивації та мети спілкування, правильно інтерпретувати наміри й позицію співрозмовника, а також підтримувати інтерес до взаємодії, поступово досягаючи поставлених цілей), інформативними (здатність викладати інформацію у формі монологу чи діалогу, використовуючи доступні для слухача лексичні, синтаксичні та інтонаційні засоби); перцептивними (здатність впливати на співрозмовників словом і власною поведінкою, переконувати, формувати позитивне ставлення до висловленої позиції); контрольно-стимулюючими (уміння об'єктивно оцінювати мовленнєву активність партнера на різних етапах комунікації, стимулювати його до подальшої взаємодії, а також критично аналізувати власну мовленнєву поведінку) та ін. [1, с. 14].

Культура мовлення, за нашим переконанням, – це насамперед грамотність побудови фраз, чіткість і зрозумілість викладу та виразність, яка забезпечується вмінням добирати точні слова та граматичні структури. Зауважимо, що важливими складниками виразного усного мовлення є правильна вимова, інтонація, тон, темп, паузи, сила голосу, наголоси, дикція, а також коректне використання професійної термінології.Отже, щоб мовлення педагога було зразковим для наслідування, важливо оволодіти як теоретичними знаннями щодо норм усного мовлення, так і розвинути практичні навички точного, логічного та доступного викладу думок відповідно до чинних норм і правил.

Однією з головних характеристик літературної мови є її нормативність – дотримання уста-

лених, соціально закріплених мовних правил, які є обов'язковими незалежно від регіону, професії чи соціального статусу мовця. Учитель початкової школи не зможе здобути належного авторитету, якщо не володіє навичками чіткого й доречного мовленнєвого самовираження, не вміє добирати лексичні засоби відповідно до конкретної комунікативної ситуації, не використовує емоційно-експресивні, образні та інтонаційні можливості мовлення у процесі спілкування.

Досвід викладання курсів «Сучасна українська мова з практикумом», «Культура професійного педагогічного спілкування», «Культура наукового мовлення» та ін. студентам спеціальності А 3 Початкова освіта Криворізького державного педагогічного університету показав, що підвищення рівня культури мовлення майбутніх учителів початкових класів забезпечується комунікативно-діяльнісною організацією освітнього процесу, створенням комунікативного середовища, поєднанням мовленнєвої активності та рефлексивного аналізу, єдністю теорії і комунікативної практики, використанням активних, діяльнісних, комунікативно орієнтованих методів та прийомів.

За нашим переконанням, ефективними методами роботи є використання комунікативних вправ і завдань, диспутів і мозкових штурмів, залучення студентів до змістовних, практико орієнтованих комунікативних ситуацій, близьких до реальних умов майбутньої професійної діяльності. Важливо надавати студентам можливості самостійно застосовувати набуті знання на практиці, зокрема через участь у науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, майстер-класах, проєктах тощо. Це, у свою чергу, дозволить майстерно використовувати мово-виражальні засоби з урахуванням конкретних ситуацій, умов спілкування, професійної сфери, мети й завдань комунікації. Таким чином, комунікація набуватиме не лише практичного, а й ціннісного виміру, формуючи в майбутніх фахівців культуру публічного мовлення.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що культура мовлення як провідний інструмент комунікації та невід'ємний елемент мовно-комунікативної компетентності вчителя початкових класів виступає важливою умовою ефективної професійної комунікації. Культура мовлення охоплює вміння правильно, точно та доречно користуватися різноманітними виражальними засобами літературної мови, дотримуючись усталених мовних норм. Висока культура усного й писемного мовлення дозволяє вчителеві початкових класів грамотно, стилістично доречно й переконливо формулювати думки, представляти власну позицію та досягати фахового успіху. Дослідження особливостей культури мовлення вчителя початкових класів як складової його мовно-комунікативної компетентності дозволило зробити висновок, що ефективність педагогічної взаємодії педагога із учасниками освітнього процесу значною мірою зумовлюється його вміннями адаптуватися до комунікативних ситуацій, оцінювати ситуацію спілкування в різноманітних умовах, уміннями обирати найбільш доцільні засоби мовленнєвої та немовленнєвої комунікації, ефективно долати бар'єри у спілкуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авраменко В. Культура мовлення учителя, як засіб професійно-педагогічної комунікації. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2010. № 1. С. 120–125.

2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 232 с.

3. Боляк Т. Культура мовлення учителя початкової школи як складова професійної комунікативної компетентності. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2022. Вип. 1. С. 97–102.

4. Бутенко Н. Ю. Комунікативна майстерність викладача: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 336 с.

5. Іваннікова О., Гарачук Т. Мовно-комунікативна компетентність педагога: історико-теоретичний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 61. Том 1. С. 307–315.

6. Кайдаш А, Хомич В. Мовно-комунікативна компетентність вчителів в умовах імплементації реформи «Нова українська школа». *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. Вип. 122. С. 66–70.

7. Культура фахового мовлення: навч. посіб. / за ред. Н. Д. Бабич. Чернівці : Книги-ХХ, 2005. 572 с.

8. Паласевич І., Федорович А. Сутність мовно-комунікативної компетентності сучасного вчителя. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2024. Вип. 18 (50). С. 32–37.

9. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти». URL : https://mon.gov.ua/news/informatsiine-povidomlennia

10. Яцюк Ю. А. Формування мовно-комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в умовах диверсифікації освіти. І*нноваційна педагогіка*. 2020. Т. 2. № 29. С. 131–134.

УДК 811.161.2:69
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.5

УКРАЇНСЬКІ ФЕМІНІТИВИ В БУДІВЕЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ: МИНУЛЕ, РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

FEMINITIVES IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY: PAST, REALITIES AND PROSPECTS

Степанюк Г.М.,
orcid.org/0000-0002-3911-641X
приват-доцент кафедри мовної підготовки
Одеської державної академії будівництва та архітектури

У статті описано та досліджено питання вживання фемінітивів в окремій професійній галузі, а саме в будівельній, на сьогоднішній момент та в минулому сторіччі. Вибір теми дослідження зумовлений інтересом суспільства до нововведень, ухвалених у новій редакції Українського правопису від 22 травня 2019 року і пов'язаних з питанням утворення та вживання фемінітивних форм – назв осіб жіночої статі за професією, видом діяльності, соціальним статусом.

Об'єктом дослідження стали Абетковий покажчик назв професій з Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників (Випуск 64 «Будівельні, монтажні та ремонтно-будівельні роботи», Словник української мови в 11 тт. Академії наук УРСР за редакцією І.К. Білодіда, створюваний з 1970 р. по 1980 р., Великий орфографічний словник сучасної української мови. 150.000 (2008 р. видання), електронний Словник.ua та сучасні інтернет-сайти, тематично пов'язані з будівельною галуззю. Залучення матеріалів з інтернет-простору викликано тим, що саме ЗМІ на сьогодні найповніше відображають особливості гендерних відносин у певній мовно-культурній спільноті.

Аналіз досліджуваного матеріалу зроблено переважно описовим методом, який реалізовано способами класифікації та лінгвістичного спостереження за назвами будівельних професій, зафіксованих в офіційно-діловому документі, та за формами фемінітивів на позначення цих професій, що відображені у вищезгаданому Словнику в 11 тт. як вживані в XX столітті, та сучасними формами, що побутують сьогодні в інтернет-просторі. Крім того, застосовувалися методи словотвірного та компонентного аналізу з метою вивчення семантики та деривaційних особливостей фемінітивів.

Отримані результати спостережень та проведений аналіз зібраного матеріалу як за Абетковим покажчиком назв професій у будівельній галузі, так і за фактами реального вживання фемінітивів у минулому столітті і сьогодні підтвердили факт наявності в суспільстві тенденцій до змін: вагоме збільшення кількості створюваних фемінітивів, деяке розширення переліку формотворчих засобів порівняно з минулим сторіччям, зрушення у ставленні суспільства до фемінінних форм.

Зібраний та опрацьований матеріал на прикладі будівельної галузі може бути використаний для створення загальної картини застосування сучасним суспільством фемінінних форм.

Ключові слова: фемінітив, маскулінітив, маскуліно-центрична тенденція, гендерна рівність, морфосемантичні особливості.

The article describes and investigates the issue of the use of feminine forms in a separate professional field, namely in construction, at the present time and in the past century. The choice of the research topic is due to the public interest in the innovations adopted in the new edition of the Ukrainian Spelling Code of May 22, 2019 and related to the issue of the formation and use of feminine forms – names of female persons by profession, type of activity, social status.

The object of the study was the alphabetical index of professions from the Handbook of Qualification Characteristics of Workers' Professions (Issue 64 «Construction, Installation and Repair and Construction Works», the Dictionary of the Ukrainian Language in 11 volumes of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, edited by I.K. Bilodid, created from 1970 to 1980, the Large Orthographic Dictionary of the Modern Ukrainian Language. 150,000 (2008 edition), the electronic Slovnyk.ua and modern Internet sites thematically related to the construction industry. The involvement of materials from the Internet space is due to the fact that it is the media that today most fully reflect the features of gender relations in a certain linguistic and cultural community.

The analysis of the studied material was carried out mainly by a descriptive method, which was implemented by methods of classification and linguistic observation of the names of construction professions recorded in an official business document, and of the forms of feminines to denote these professions, which are reflected in the aforementioned Dictionary in 11 volumes. as used in the twentieth century, and modern forms that exist today in the Internet space. In addition, the methods of word-formation and component analysis were used to study the semantics and derivational features of feminines.

The results of the observations and the analysis of the collected material, both according to the alphabetical index of professions in the construction industry and according to the facts of the actual use of feminine forms in the last century and today, confirmed the fact that there are trends in society for change: a significant increase in the number of created feminine forms, a slight expansion of the list of form-forming means compared to the last century, a shift in society's attitude towards feminine forms.

The collected and processed material using the example of the construction industry can be used to create a general picture of the use of feminine forms by modern society.

Key words: feminitive, masculinitive, masculine-centric tendency, gender equality, morphosemantic features.

Постановка проблеми. Проблема утворення і вживання в українській мові фемінінних форм на противагу маскулінним протягом тривалого часу привертала увагу дослідників, а після внесення відповідних змін до Українського правопису 2019 року, які спонукають до утворення та активного використання цих форм, ця тема зацікавила науковців ще більшою мірою.

Науковиця М. Брус зазначає, що «із найдавнішого писемного періоду до сьогодні накопичено велику кількість фемінітивів на українському грунті, що

становлять самостійну лексико-семантичну групу слів [1, с. 34]. Але якщо спочатку це були назви для позначення спорідненості або найменування жінок за їхніми функціями, національністю, церковно-релігійними особливостями, то сучасні фемінітиви створюються переважно в професійніх колах. Це пов'язано зі зміною соціальної ролі жінки в сучасному суспільстві і необхідністю упровадження гендерних підходів у всіх сферах його життєдіяльності. Розвиток стратегії фемінізації (й української мови в тому числі) задекларований в Україні в численних пактах, постановах, розпорядженнях, деклараціях, які уможливлюють виконання в нашій країні Державної програми щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

У професійних колах, де переважно працюють жінки, ситуація зі створенням фемінітивів вже більш-менш стабілізувалася, викликають інтерес ті професійні галузі, що здавна належать переважно фахівцям чоловічої статі.

Спостереження за формами слів на позначення будівельних професій у розрізі маскулінітив – фемінітив проведені нами на матеріалі абеткового покажчика професій з Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників (Випуск 64 «Будівельні, монтажні та ремонтно-будівельні роботи», реєстрових одиниць зі Словника української мови в 11 тт. Академії наук УРСР за редакцією І.К. Білодіда, Великого орфографічного словника сучасної української мови, електронного Словника.ua та інформації інтернет-сайтів, дотичниї будівельної галузі.

Отже, увага нашого дослідження прикута до процесів утворення та вживання фемінітивів у будівельній галузі як в ХХ столітті, так і сьогодні з метою визначити певні закономірності щодо них.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день українськими вченими вже виконані численні наукові розвідки щодо питання утворення та використання фемінітивів у різних площинах (від загального виміру до культурного аспекту).

Науковці А.М. Архангельська, [2] І.М. Шпітько [3] зосередили увагу на системних можливостях утворення фемінітивних назв, які пов'язані з назвами професій і посад, Н.В. Собенська [4] і М. Гінзбург [5] – на необхідності створення вищезазначених форм та їхнього активного використання в суспільстві. Структурно-семантичним особливостям та способам творення фемінітивів приділяли увагу М. Брус [1], І. Ковалик [6], О. Кондрацька [7], О. Малахова [8] та ін. Наприклад, за результатами досліджень О. Кондрацької з'ясовано, що утворення іменників-фемінітивів від відповідних чоловічо-особових основ відбувається переважно шляхом суфіксації, меншою мірою – складанням основ або за рахунок формування стійких словосполучень [7]. Науковець О. Малахова в свою чергу визначила 13 суфіксів, які можуть застосовуватися в утворенні назв осіб жіночої статі, і виокремила з них найпродуктивніші, а саме: суфікси –к-, -иц-, -ин-, -ис- [8].

Окремої уваги, на нашу думку, заслуговують дослідження, що вивчають фемінітивні форми як альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду (маскулінітивам) у різних професійних групах. Козачишина Л.О. у співавторстві з Мосійчук А.В. детально розглянули питання вживання фемінітивів у сучасному українському газетному дискурсі. [9] Науковці Скорбач Т.В., Малахова Д.О., Мінковська І. у своїх дослідженнях приділили увагу назвам професій в аспекті гендерного розрізу у сфері біології та медицини, [10], [11] а Михайлова О. Г., Спільник Т. М. – у військовому дискурсі [12].

І тим не менше до сьогодні існують різні погляди на внесені поправки до Правопису щодо закріплення за фемінітивними формами офіційного статусу, оскільки все одно зберігається розбіжність у поглядах пересічних громадян і науковців на доречність вживання цих форм, зокрема в науковій, публічній та офіційно-діловій сферах спілкування, що безумовно, підкреслює актуальність дослідження цієї теми.

Постановка завдання. Метою наукової розвідки є дослідження щодо утворення та вживання фемінітивних форм у будівельній промисловості. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання завдань: 1) дослідити засоби утворення фемінітивів будівельної галузі; 2) дослідити фемінітивні форми вищезгаданої галузі, вживані в другій половині минулого сторіччя; 3) дослідити наявність у сучасній мові фемінітивів цієї ж галузі в активному вжитку.

Матеріалом дослідження послужили Абетковий покажчик назв професій, зафіксований у Довіднику кваліфікаційних характеристик працівників. Випуск 64 «Будівельні, монтажні та ремонтно-будівельні роботи» (розділи 1, 3, 4), Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда, Великий орфографічний словник сучасної української мови. 150.000, електронний Словник.ua та інформація з відкритих джерел в Інтернеті щодо вживання фемінітивних форм для назв професій будівельної галузі.

Мета та завдання наукової праці зумовили вибір методів дослідження: описовий метод, що уможливлює вибір способів утворення фемінітивів, їхню класифікацію та систематизацію; зіставний метод, спрямований на дослідження фемінітивних форм будівельної галузі, що були утворені і зафіксовані в академічному словнику XX століття, в орфографічному словнику початку XXI сторіччя і вживані нині в масмедіа; метод аналізу порівнюваних форм. Крім того, застосовувалися методи словотвірного та компонентного аналізу з метою вивчення семантики та деривацій них особливостей фемінітивів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку лінгвістів, «актуалізація фемінітивної лексики й активізація фемінітивотвірних процесів на сучасному етапі зумовлені й новими умовами соціалізації жінки, порівняно з минулим століттям» [1, с. 232].

Як відзначає Б. Ажнюк: «сьогодні відбувається помітне розширення сфери функціонування форм жіночого роду на позначення професій, посад тощо. Донедавна вони сприймалися здебільшого як елементи просторіччя та побутового мовлення (директорка, менеджерка), проте останнім часом форми на зразок лідерка, конгресменка, прем'єрка дедалі активніше вживаються в засобах масової інформації і поступово втрачають маргінально-просторічне забарвлення» [13, с. 39].

Задля створення об'єктивної картини альтернативних маскуліно-фемінітивних форм стосовно того чи іншого фаху, на думку науковиці Козачишиної Л.О., треба враховувати, що гендерні відносини вибудовуються разом з рештою соціальних категорій у конкретних історичних, політичних, культурних та лінгвістичних умовах, і тому їх слід вивчати в тому соціальному контексті, де ці відносини функціонують [14].

Це спонукало нас розглянути питання фемінінності в досить складному соціальному контексті, а саме в будівельній галузі, де дотепер спостерігалися маскуліно-центричні мовні тенденції та обмежене вживання фемінітивів через те, що в цій галузі більшість професій переважно чоловічі, оскільки вимагають від людини важкої фізичної праці або виконання її професійних обов'язків пов'язане зі складними умовами.

Спостереження за словниковими статтями про фемінітивні форми на позначення професій жінок у будівельній галузі, зафіксовані в Словнику української мови під ред. І.К. Білодіда, доводять що в другій половині минулого століття вже існувала достатньо розгалужена система фемінітивних форм, а наявність у словнику цитат з творів письменників або журнальних та газетних статей, які наводяться упорядниками словника на підтвердження використання цих форм у суспільстві, свідчить про їхнє активне вживання вже в XX столітті.

Морфосемантичні особливості фемінітивів будівельного фаху минулого століття дещо відрізняються від сучасних форм, запропонованих чинним Правописом, у першу чергу більш обмеженим переліком формотворчих афіксів.

Отже, в минулому столітті фемінітиви на позначення будівельних професій створювалися переважно суфіксальним способом із застосуванням лише афіксів **-к- та -иц-:** бетоняр – бетоня**рк**а (15, т. 1. с. 164); бригадир – бригадир**к**а (15, т. 1. с. 234); інженер – інженер**к**а (15, т. 4 с. 29), каменяр – каменяр**к**а (15, т. 4. с. 82); будівельник – будівельн**иц**я (15, т.1. с. 348), монтажник – монтажн**иц**я (15, т.4. с. 798), проєктувальник – проєктувальн**иц**я (15, т. 7. с. 177), пресувальник – пресувальн**иц**я (15, т. 8. с. 544) тощо.

Наведені вище форманти за нашим спостереженням характеризуються різним ступенем вживаності. Найбільш продуктивним у минулому столітті виявився суфікс **-иц-** (33 назви). Друге місце посів суфікс **-к-** (17 назв). У той же час зафіксована лише одна форма, утворена із суфуксом **-ис-**: фемінітив директриса, з позначкою розмовне. І судячи з прикладів щодо вживання цієї форми, наведеної у словнику, можна дійти висновку, що слово це стосовулося в той час дещо іншої галузі, а саме освітянської. Хоча така назва керівної посади, на нашу думку, не може бути закріплена за якимось певним фахом, і будівельній галузі також може бути притаманна.

Пропонований чинним правописом суфікс **-ин-**, що застосовується нині переважно для утворення фемінітивів від деяких іменників чоловічого роду із суфіксом **-ик-** або з основою на **-лог**, наприклад: електрик – електрик**ин**я, гідрогеолог – гідрогеолог**ин**я, у Словнику під ред.

І.К. Білодіда також зустрічається лише один раз: майстер – майстр**иня** (15, т. 4. с. 600). Однак знов слід зауважити, що фемінітивна форма майстриня мала і має досі значення, не пов'язане з будівельною галуззю безпосередньо, а позначає жінку, вправну у виконанні будь-якої роботи.

Рідко вживаний при творенні фемінітивів суфікс **-ес-** ні в минулому, ні сьогодні будівельній галузі взагалі не притаманний.

Зі зміною соціальної ролі жінки протягом останніх десятиліть минулого та нинішнього століть відбулося деяке заміщення чоловіків жінками навіть у будівельній галузі, особливо на посадах, що пов'язані з розумовою працею: архітектор – архітектор**ка**, інженер – інженер**ка**, кошторисник – кошторис**иця**.

Спостереження за фемінитивними формами, зафіксованими у Великому орфографічному словнику сучасної української мови, 2008 року видання, відображають деякі зрушення в кількості таких форм в бік їхнього збільшення. Порівняно зі словником в 11 томах орфографічний словник фіксує не 49, а 53 фемінітиви, серед яких з'являються такі новоутворення, як арматурн**иця** (16, с. 36); вітражист**ка** (16, с. 140), економіст**ка** (16, с. 242), електрогазозварн**иця** (16, с. 246), електромонтажн**иця** (16, с. 247), ізолювальн**иця** (16, с. 329), плиточн**иця** (16, с. 699), полірувальн**иця** (16, с. 730), обпилювач**ка** (16, с. 579), опоряджувач**ка** (16, с. 605), ремонтн**иця** (16, с. 840), фарбувальн**иця** (16, с. 1085). Але в той же слід зазначити, що деяка кількість фемінітивів, яка існувала в мові раніше і навіть була зафіксована в Словнику під ред. І.К. Білодіда, у цьому орфографічному словнику з невідомих причин відсутня. Наприклад, деревообробн**иця**, заготівн**иця**, каменяр**ка**, майстр**иня**, начальн**иця**, паяльщ**иця**, верстатн**иця**. Унаслідок цього факт поширення і активного вжитку в суспільстві фемінітивних форм станом на 2008 рік за даними цього словника не виглядає переконливим.

Наступна розвідка була виконана на матеріалі сучасного електронного Словника.ua [17] та інтернет-сайтів, тематично пов'язаних з будівельним фахом.

За підрахунками на сьогодні зі 143 слів, виокремлених з Абеткового покажчика професій (бех урахування повторів) [18], в інтернет-просторі до чоловічої форми має відповідник 91 назва жіночого роду на позначення будівельних професій, що свідчить про зростання цієї категорії лексичних одиниць порівняно з XX століттям майже на 100 відсотків (91 назва проти 49).

За морфосемантичними особливостями сучасні фемінітивні форми зберігають традиційні афікси для їхнього формотворення: суфікс **-иц-**, як і було зафіксовано раніше в минулому столітті, і сьогодні посідає перше місце (52 назви), а суфікс **-к- –** друге (31назва). Крім того, у додаток до вже існуючої форми «майстриня» в інтернет-просторі зафіксовані поодинокі фемінітиви, утворені із суфіксом **–ин–** (4 назви): водійч**иня**, гідрогеолог**иня**, електрик**иня**, техні**киня**.

Деякі інтернет-сайти містять фемінітиви, утворені шляхом зміни родового закінчення в прикметнику, що входить до назви посади: керуюч**ий** трестом – керуюч**а** трестом; дорожн**ій** (робітник) – дорожн**я** (робітниця).

Крім того, проведені нами спостереження підтвердили думку науковиці М. Брус про «виведення назв жінок на рівень загальновживаних стилістично нейтральних слів [19, с. 62].

Наприклад, у сучасному електронному Словнику.ua зафіксовані деякі наведені вище форми з поясненнями щодо сфери вживання: Інженерка -и, ж., розм. Жін. до інженер, Директорка -и, ж., розм. Жін. до директор [17]. І хоча до цих слів вжито примітку про їх належність до розмовного стилю, але вона не є фіксацією сучасного ставлення до цих фемінітивних форм, оскільки електронний словник, подаючи інформацію про них, посилається на Словник під ред. І.К. Білодіда.

Сьогодні ж в інтернет-мережі активно поширюється інформація щодо можливості за потребою користувача при внесенні запису про назву роботи до кадрової документації окремого працівника адаптувати ці назви для означення жіночої статі особи, яка виконує ці роботи. І як приклад наводиться форма: інженер – інженерка та ін. [20].

Можна констатувати, що в сучасних ЗМІ фемінітивна форма «інженерка» позбулася взагалі примітки щодо розмовності і набула широкого вжитку. Наприклад, на платформі кар'єрного розвитку Carrer Hub ми можемо побачити велике розмаїття новоутворень від цієї форми: інженерка-екологиня, біоінженерка, агроінженерка, інженерка-робототехнік, інженерка-тестувальниця систем безпеки [21].

Цю ж фемінітивну форму наполегливо повторюють у відеопроєкті №5 #CVIDOMI: Відбудовувати країну! про інженерку-будівельницю Вікторію Запару. Наведемо декілька цитат з її інтерв'ю: «Так-так, зведення міцних і надійних споруд – це справа не тільки чоловіча, до цього процесу долучаються і жінки-будівельниці», «Як

це – керувати будівництвом великих будинків, яка найбільша відповідальність інженера-будівельника та інженерки-будівельниці… ?», «…хард-скіли, якими має володіти кожен інженер-будівельник чи інженерка-будівельниця, незалежно від статі» [22].

Сучасні інтернет-оголошення про здобуття певних будівельних професій або про працевлаштування в будівельній галузі також містять фемінітивні форми, а саме: муляр-штукатурниця, плиточниця, кошторисниця, різьбярка. Як приклад наведемо деякі з таких оголошень: «Отримай професію штукатурниця за 5 місяців»; «Зможемо виконати кошториси, є сертифікована кошторисниця!»

Більш того сьогодні ж під час воєнного стану в Україні взагалі виник дефіцит працівників за так званими чоловічими професіями. Їхні місця все частіше посідають жінки. Зараз серед працівників цієї галузі загалом 38% є жінками. Для порівняння, перед повномасштабним вторгненням Росії в Україну – у 2021 році – в будівельній галузі цей відсоток дорівнював лише двадцяти відсоткам. Держслужба зайнятості останнім часом все частіше працевлаштовує жінок на вакансії водіїв, електромонтерів, електрогазозварювальників. [23] Як наслідок виникає потреба у встановленні гендерно-лінгвістичної рівності, чому й сприяє утворення і вживання фемінітивних форм на позначення відповідних професій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За абетковим покажчиком назв професій у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників будівельної галузі на сьогодні нами було зафіксовано 143 слова (без урахування повторів), наведені у формі чоловічого роду [18]. Отже, як свідчить цей документ, фемінітиви в офіційно-діловому стилі ще не є нормативною формою і записи в трудових книжках працівників і працівниць в будівельній галузі (прим. і не тільки) відображають саме маскуліно-центричну тенденцію, про яку ми вже згадували вище.

Тим не менше, спостереження за фемінітивними формами, що стосуються назв жіночих професій у будівельній сфері, проведене нами в історичному розрізі, дозволило зробити висновки, що тенденція щодо утворення і впровадження цих форм в розмовному та публіцистичному стилях є стабільною: мають місце вагоме збільшення кількості створюваних фемінітивів, деяке розширення переліку формотворчих засобів порівняно з минулим сторіччям, а також зрушення у ставленні суспільства до фемінінних форм.

Отже, створювані фемінітиви, відображаючи зміни в традиційному розподілі гендерних ролей, на нашу думку, мають право на активне вживання в будівельній сфері, оскільки чоловіча форма не тотожна жіночій. І якщо зміни в офіційно-ділових документах, може, ще швидко не відбудуться, ми все ж таки можемо використовувати фемінітиви в повсякденному житті, у публіцистиці, тим самим підсилюючи роль жінки в суспільстві.

Підтвердженням нашої думки є слова науковців Вакулович Л. Л., Назаренко Н. Г., Регушевської І. А. про те, що «трансформаційні процеси, пов'язані з демократизацією та розвитком суспільства, супроводжуються необхідністю формування ґендерної культури, яка полягає в усвідомленні рівності між чоловіком і жінкою та посиленні ролі жінки в суспільному житті. Активне творення і вживання фемінітивів на сучасному етапі – це відновлення питомої мовної ознаки» [24, с. 61].

У подальшій перспективі вважаємо за необхідне дослідити й інші професійні та соціальні сфери вживання фемінітивних форм з метою популяризації останніх та впливу на гендерну політику в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: ґенеза, еволюція, функціонування. Монографія.Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету, 2019. 440 с.

2. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. 2014. № 1. С. 58–70.

3. Шпітько І.М. Фемінітиви з формантом -ка в українській і словацькій мовах *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство.* 2010. Т. 18. вип. 16. С. 383–388.

4. Собецька Н. Вживання фемінітивів як прояв ґендерної культури. *Молодий вчений.* 2016. № 12. С. 375–378.

5. Гінзбург М. Д. Ґендерні особливості української мови, на які треба зважати. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 9. С. 75–83.

6. Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання українського мовознавства.* Львів: Видавництво Львівського університету, 1962. Т. 5. С. 3–34.

7. Кондрацька О.В. Фемінні назви осіб за професією в сучасній польській мові: словотвірний аспект. *Слов'янський збірник.* 2012. Вип. 16. С. 266.

8. Малахова О.М. Фемінітиви – не данина моді, вони властиві українській мові як системі. 26 липня 2017 р. *WOMO*: вебсайт. URL: https://womo.ua/olena-malahova/ (дата звернення: 16.05.2025)

9. Козачишина О.Л., Мосійчук А.В. Фемінітиви у сучасному українському газетному дискурсі. *Science and Education a New. Dimension. Philology,* VIII (72), Issue 241. 2020. С. 26–28.

10. Скорбач Т.В., Малахова Д.О. Назви професій у галузі медицини у світлі гендерної лінгвістики. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритети сучасної філології: теорія і практика». 15-16 грудня 2017 р. Харків. 2017. С. 119–122.

11.Міньковська І. Фемінізуймо професії! Назви професій у галузі біології та медицини в аспекті гендерного аналізу. *Видавництво педагогічної преси та літератури*: вебсайт. Газета «Біологія. Шкільний світ». № 10. Травень 2018 р. URL: https://osvitaua.com/2018/07/65666/ (дата звернення 09.05.2025)

12. Михайлова О. Г., Спільник Т. М. Прагматичний аспект вживання та перекладу фемінітивів у військовому дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 43. Том 4. С. 78–81.

13. Ажнюк Б. Інновації в системі української мови та тенденції її розвитку. *Освіта і управління*. 2008. Т. 11. № 2-3. С. 37–42.

14. Козачишина О.Л. Генезис гендерної диференціації мовлення. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія Філологія.* 2000. Вип. 2. С. 191–193.

15. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.

16. Меженко Ю.С. Великий орфографічний словник сучасної української мови. 150 000. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 1184 с.

17. Словник.ua URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%90%D0%A0%D0%A5%D0%86%D0%A2%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%9A%D0%90 (дата звернення 12.03.2025 р.)

18. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 64 «Будівельні, монтажні та ремонтно-будівельні роботи» (розділи 1, 2, 3, 4). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0249241-99#Text (дата звернення: 21.02.2025)

19. Брус М. Фемінітиви української мови в переплетенні давніх і сучасних тенденцій. Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка: Серія «Філологія». 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 61–69.

20. Наказ Мінекономіки від 18.08.2020 № 1574 «Про затвердження зміни №9 до Національного класифікатора ДК 003:2010» Київ: Мінекономіки, 2020. 9 с. URL: https://me.gov.ua/view/cc190a8b-9cca-46ef-8ef6-45aeb861a176 (дата звернення 03.01.2025)

21. Платформа кар'єрного розвитку Career Hub URL: https://careerhub.in.ua/do-mizhnarodnogo-dnya-zhinok-v-inzheneriyi/ (дата звернення 20.12.2024)

22. #CVIDOMI: Відбудовувати країну. Випуск 5. Інженерка-будівельниця Вікторія Запара. URL: https://m.youtube.com/watch?v=bE1hD-b7cic (дата звернення 10.12.2024)

23. Бодняк О. За два роки кількість жінок на роботу в будівельній галузі зросла на 18%. *Zahid-Net*: вебсайт. Розділ Економіка. 6 березня 2024 р. URL: https://zaxid.net/za_dva_roki_kilkist_zhinok_na_roboti_u_budivelniy_galuzi_zrosla_na_18_n1581293 (дата звернення 16.12.2024)

24. Вакулович Л. Л., Назаренко Н. Г., Регушевська І. А. Фемінітиви в українській мові як відображення суспільних викликів сьогодення. *Наукові записки Серія: Філологічні науки*. Випуск № 208. 2024. С. 61–66.

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 81.11:[001.102.766]
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.6

ІНФОГРАФІКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІЗУАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ

INFOGRAPHICS AS A MEANS OF VISUAL COMMUNICATION: HISTORICAL DEVELOPMENT AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS

Кушнерук В.С.,
orcid.org/0009-0006-0571-6384
аспірант кафедри прикладної лінгвістики, асистент кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті подано аналітичний огляд становлення інфографіки як багатокомпонентного інструмента візуальної комунікації, у якому інтегровано вербальні, невербальні та паравербальні елементи з метою ефективної репрезентації об'ємних масивів інформації у медіа-дискурсі. Встановлено, що розвиток інфографічних текстів тісно пов'язаний із подоланням проблеми когнітивного перевантаження реципієнта в умовах сучасного комунікативного простору, що ускладнює процес обробки інформації. Систематизовано ключові історичні етапи становлення інфографіки, а також висвітлено найважливіші здобутки та інноваційні рішення у сфері візуалізації даних, притаманні кожному періоду. Встановлено, що укладання астрономічних графіків та навігаційних карт у XVII–XVIII ст. започаткували зародження візуального мислення та графічного представлення кількісних даних. Розквіт інфографічних текстів припадає на XIX ст., яке вважають «золотою епохою» статистичної графіки. З'ясовано, що домінування математичних і табличних методів подання даних тимчасово витіснило візуальні засоби на початку XX ст. Незважаючи на це, стрімкий поступ інформаційних технологій в останні десятиліття зумовив відродження інтересу до візуалізації інформації та значно збагатив спектр графічних засобів. У роботі також проаналізовано ключові підходи до трактування інфографіки, запропоновані українськими та зарубіжними дослідниками. Ідентифіковано структурні особливості інфографіки, що дають підстави трактувати її як цілісний мультимодальний текст, у якому поєднано вербальний, невербальний та паравербальний модуси комунікації. Окремо підкреслено здатність інфографіки до мовної компресії та унаочнення даних. Інфографіка переважно виконує когнітивну, аналітичну та емоційно-естетичну функції та є невід'ємним компонентом сучасного медіа-дискурсу. Перспектива розпочатого дослідження вбачається у подальшому аналізі інфографічних текстів з метою виявлення найчастотніших вербальних, невербальних та паравербальних засобів та їх комбінацій, а також з'ясування ефективності їх впливу на реципієнта.

Ключові слова: інфографіка, візуальна комунікація, візуалізація даних, візуальне мислення, вербальні, невербальні, паравербальні елементи.

The article provides an analytical overview of the development of infographics as a multifaceted tool of visual communication, integrating verbal, non-verbal, and paraverbal elements for the effective representation of large volumes of information within media discourse. It is established that the evolution of infographic texts is closely linked to addressing the issue of cognitive overload experienced by recipients in the contemporary communicative space, which hinders the process of information processing. The study outlines the main historical stages in the development of infographics and highlights the major achievements and innovative solutions in the field of data visualization characteristic of each period. It is determined that the creation of astronomical charts and navigation maps in the 17th–18th centuries marked the inception of visual thinking and the graphical representation of quantitative data. The rise of infographic texts occurred in the 19th century, which is considered the "golden age" of statistical graphics. The study reveals that the dominance of mathematical and tabular methods of data representation temporarily displaced visual devices at the beginning of the 20th century. Nevertheless, the rapid advancement of information technologies in recent decades has led to a revival of interest in data visualization and significantly enriched the range of graphical tools. The study also analyses key approaches to the interpretation of infographics proposed by Ukrainian and foreign scholars. It identifies the structural features of infographics that give grounds to define it as a cohesive multimodal text, combining verbal, non-verbal, and paraverbal modes of communication. Particular emphasis is placed on the capacity of infographics for linguistic compression and data visualization. Infographics primarily fulfils cognitive, analytical, and emotional-aesthetic functions and constitute an integral component of contemporary media discourse. The prospects of the study lie in the further analysis of infographic texts in order to identify the most frequent verbal, non-verbal, and paraverbal elements and their combinations, as well as the assessment of the effectiveness of their impact on the recipient.

Key words: infographics, visual communication, data visualization, visual thinking, verbal, non-verbal, paraverbal elements.

Постановка проблеми. Диференційною ознакою сучасного інформаційного простору є поступове нагромадження інформаційних потоків, що призводить до перенасичення реципієнта великими за обсягом та неструктурованими масивами даних. Незважаючи на інтенсивний технологічний прогрес, що сприяє швидкому обміну та необмеженому доступу до будь-якого типу інформації, основним викликом для отримувача є логічне впорядкування даних, а також виокремлення найбільш релевантних елементів з-поміж нескінченного потоку даних. Ураховуючи таку тенденцію, посилюється актуальність використання візуальних засобів з метою організованого представлення об'ємних масивів інформації та полегшення їх сприйняття і засвоєння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження інфографіки зосереджуються передусім на тому, як візуальне подання даних впливає на когнітивні процеси реципієнта. Численні дослідження, проведені співробітниками Гарвардського університету, довели, що візуалізація текстової інформації має значний вплив на її сприйняття і засвоєння. Як результат, було встановлено, що люди запам'ятовують приблизно 80% даних, представлених за допомогою візуальних засобів. На противагу цьому, прочитання або прослуховування виключно текстової інформації дає змогу зберегти в пам'яті лише 10–20% від усього масиву даних. Така разюча відмінність пояснюється здатністю людського мозку швидше обробляти зображення, ніж текстову інформацію [9, с. 106–118]. Такий емпіричний матеріал слугує аргументом на користь інфографіки як інструмента зниження когнітивного навантаження.

Історичний вимір проблеми комплексно реконструювали у своїх розвідках М. Френдлі, Е. Тафті та Дж. Тьюкі які простежили процес становлення інфографіки від базових методів візуалізації до сучасних інтерактивних підходів.

Маркетингові студії М. Сміцікласа увиразнюють брендотворчий потенціал інфографіки й пояснюють її успішність моделлю «економіки уваги», тоді як іспанський дослідник Х. Санчо деталізує композиційну взаємодію вербальних і невербальних елементів та окреслює критерії достовірності візуального блоку.

В українському науковому дискурсі тему висвітлено у роботах А. Шатківської, Н. Буркіної, Г. Волинець та О. Швед. Їхні праці показують, що інфографіка у вітчизняних друкованих і цифрових медіа виконує компресійно-пояснювальну функцію та формує графічну ідентичність видання.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація наукових підходів до трактування інфографіки як засобу візуальної комунікації в сучасному медіапросторі. Досягнення поставленої мети передбачає пояснення понятійного апарату, окреслення історичних етапів розвитку інфографіки, виокремлення диференційних ознак та функцій даного різновиду візуальної комунікації, а також визначення перспективних напрямів лінгвістичних досліджень інфографічних текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значного розповсюдження в сучасних друкованих ЗМІ та онлайн-ресурсах набула практика представлення тексту графічними способами, що сприяє його візуалізації. Йдеться про графіки, діаграми, схеми, часові ряди, тощо. Для позначення сукупності способів візуального подання інформації дослідниками на початку 80-х рр. XX століття запропоновано термін «інфографіка», що утворений шляхом злиття слів *"information"* та *"graphics"*. Уважається, що вирішальним у становленні інфографіки як окремого жанру журналістики став 1982 р., коли видавці газети *"USA Today"* почали масово інтегрувати у статті візуальні засоби, які доповнювали текстову інформацію. У 90-х роках XX століття цю практику перейняли редактори провідних американських та британських періодичних видань, такі як *"New York Times"*, *"Guardian"* та інші [3].

Незважаючи на те, що інфографіка увійшла в інструментарій журналістів лише наприкінці минулого століття, перші спроби графічного представлення навколишнього світу знаходять свої відбитки ще задовго до цього у наскельних малюнках та фресках. Проте, слід зазначити, що ці жанри живопису не мали на меті доповнення або пояснення текстової інформації, а лише відтворювали реалії життя тодішніх поколінь.

Історичні підходи до візуалізації інформації та етапи розвитку інфографіки відображено у праці професора університету Торонто М. Френдлі. На думку науковця, першими прототипами сучасної інфографіки слід вважати графіки руху планет та інших небесних тіл у двовимірній системі координат, а також навігаційні карти, що укладались для полегшення орієнтування на місцевості. Характерною ознакою XVII ст. став стрімкий розвиток аналітичної геометрії та системи координат, що сприяли розповсюдженню графічного представлення фізичних величин, таких як час, відстань, та простір [8, с. 18]. У цей період одним з першим хто здійснив спробу візуального подання статистичної інформації став нідерланд-

ський астроном і картограф Міхаель Флоран ван Лангрен [17, с. 15].

На той час відсутність надійного способу визначення довготи на морі заважала навігації та дослідженням. Лінійний графік, запропонований ван Лангреном, відображає всі відомі різниці довготи між Римом та Толедо, а також імена науковців, які зафіксували кожне спостереження. Замість загальноприйнятого табличного представлення даних, науковець надав перевагу лінійному графіку, що дозволяє швидко порівняти значення різниці довготи, тоді як таблиця потребує детального перегляду числових значень. Саме XVII ст. слугувало початком зародженню візуального мислення [8, с. 21].

У XVIII ст. інфографіка поповнюється новими способами візуалізації, які широко застосовують для подання геологічних, економічних, та медичних даних. Визначальною особистістю цього періоду є Вільям Плейфер, якого вважають інноватором у сфері інформаційного дизайну завдяки введенню стовпчикових, секторних, та радіальних діаграм для графічного подання статистичної інформації [8, с. 23–25].

Здобутки попередніх поколінь були вдосконалені у першій половині XIX ст., яку вважають періодом зародження сучасної інформаційної графіки. У цей час розвиток статистичної графіки та тематичного картографування набув свого апогею. Крім широкого розповсюдження прийомів візуалізації інформації, запропонованих Плейфером, були винайдені принципово нові форми відображення даних, такі як графіки часових рядів, контурні графіки, точкові діаграми та інші. У тематичному картографуванні відбувся перехід від окремих карт до комплексних атласів, що відображають дані з різноманітних галузей. Знаковим для цього періоду стала регулярна поява графічного аналізу природніх та фізичних явищ (ліній магнетизму, погоди, припливів та відпливів) у наукових публікаціях [8, с. 25–29].

Розквіт візуальної репрезентації інформації продовжився і у другій половині XIX ст., а історичний період 1800–1900 рр. вважають «золотою епохою» статистичної графіки. Після утвердження ефективності інфографіки для пояснення складних даних і явищ було розроблено нові графічні форми, які поширились на нові сфери дослідження, зокрема в соціальній сфері [8, с. 29–36]. Історичні події другої XIX століття, зокрема Кримська війна 1853–1856 рр., зумовили застосування візуалізації інформації у воєнній сфері. Британська медсестра і засновниця першої школи медичних сестер Флоренс Найтінгейл винайшла секторні діаграми, також відомі як троянди Найтінгейл, для графічного представлення смертності британських військових. Троянда Найтінгейл подібна до кругової діаграми, але вирізняється різною довжиною секторів. Площа секторів пропорційна кількості спостережень у певному періоді (наприклад, кількість смертей за місяць). При цьому, кожен із секторів відповідає певному часовому проміжку для відображення змін у часі. Колірне кодування використовують для розмежування різних категорій даних (наприклад, смерті від поранень, інфекцій, інших причин). Флоренс Найтінгейл використала цю діаграму для демонстрації того, що основною причиною смертності у військових шпиталях були не бойові поранення, а інфекційні хвороби, спричинені поганими санітарними умовами. Завдяки такому способу візуалізації британський уряд впровадив реформи в системі охорони здоров'я [15, с. 45–58].

Характерною ознакою «золотої епохи» стало також створення державних статистичних агенцій як вияв визнання важливості візуалізації інформації для розвитку соціального планування, індустріалізації, торгівлі та інших галузей. Збір, організація та розповсюдження офіційної державної статистики про населення, торгівлю, соціальні, моральні та політичні питання набули широкого поширення в більшості європейських країн XIX століття. Укладання статистичних атласів, які різнилися графічними формами представлення текстової інформації, фінансувалось на державному рівні. Так, наприклад, перепис населення США, проведений у 1890 р., містив понад 400 графіків, картограм і статистичних діаграм [8, с. 29–36].

Попри те, що XIX століття характеризувалось стрімким розповсюдженням нових графічних форм подання інформації, а статистичні агенції отримували фінансову підтримку від держави, М. Френдлі характеризує першу половину XX ст. як «темні часи» інфографіки [8, с. 37]. Цьому періоду притаманний спад графічних нововведень для візуалізації даних. Ентузіазм до візуалізації, характерний для кінця попереднього століття, був витіснений зростанням кількісних оцінок та формальних моделей у соціальних науках. Така тенденція пояснювалась намаганням досягти наукової точності, а також прирівняти соціальні науки до природничих з точки зору методології [7].

Відродження інформаційної графіки відбулось у другій половині XX століття. Незважаючи на те, що візуалізація даних все ще перебувала під впливом філософії формалізму, інтерес до її

застосування поступово активізувався завдяки науковій діяльності американського статистика Дж. Тьюкі [8, с. 39]. У своїх працях він наголошував на необхідності відокремлення візуалізації від математичних підходів представлення інформації, а також розробив нові графічні форми аналізу даних, такі як діаграма «стовбур-листя», діаграма розсіювання, коробковий графік, рутограма, та інші [18]. Наукові розвідки Дж. Тьюкі стали знаковими для розвитку інфографіки як окремої галузі статистики, а запропоновані ним графічні форми використовуються для візуалізації даних дотепер.

Розвиток інформаційних технологій, який активно відбувався у цей період, слугував додатковим поштовхом для становлення інфографіки. Створення мов програмування та розробка програмного забезпечення сприяли переходу інформаційного дизайну у принципово нову парадигму, що дозволила значно розширити спектр способів візуалізації шляхом представлення даних у тривимірному форматі.

Останню чверть минулого та початок нового століття можна охарактеризувати як розквіт візуалізації даних. У цей період з'являються нові програмні засоби, які роблять інфографіку не лише більш привабливою, а й дозволяють користувачам взаємодіяти з нею, надаючи графічному представленню інформації інтерактивного характеру [8, с. 40–42].

Розглянемо визначення інфографіки, запропоновані вітчизняними та зарубіжними дослідниками, а також функції, які виконує візуальна комунікація у сучасному комунікативному просторі.

У термінологічному словнику журналіста Ю. Бідзілі, який подає тлумачення понад 800 професійних термінів, інфографіку або графізм інформації трактують як «інформацію, відтворену в мас-медіа за допомогою методів комп'ютерної графіки; інформативний малюнок (графіки, схеми, таблиці, карти, фото, колажі, тощо)» [4, с. 44]. Американський словник Merriam-Webster тлумачить інфографіку як «графік, діаграму або ілюстрацію (у книзі, журналі, або на вебсайті), що використовує графічні елементи для представлення інформації у візуально вражаючий спосіб» [10]. У цьому джерелі наголошують, що інфографіка існує як у друкованих, так і у інтернет-виданнях, що вказує на її універсальність. При цьому, створення інфографіки передбачає володіння навичками використання певних технічних засобів, що дозволяють відтворити текстову інформацію у графічному вигляді, який спрямований на привернення уваги читача.

У сучасних наукових розвідках основоположником графічного дизайну та прихильником всебічного застосування візуальної комунікації вважають американського статистика та професора Єльського університету Е. Тафті. Завдяки своїм революційним поглядам на візуалізацію даних, у науковій літературі його ще називають «гуру інформаційного дизайну», «міністр інформації», «Галілео Галілей графіки», «Леонардо да Вінчі візуалізації даних», «Джордж Оруелл цифрового часу» [1, с. 55].

Слід зазначити, що у своїх працях науковець оперує термінами *"data graphics", "micro/macro design", "information displays", "information visualization", "data visualization"* як синонімічними до *"infographics"*. На його думку, інформаційна графіка передусім візуально відображає вимірювані величини шляхом поєднання точок, ліній, системи координат, чисел, символів і кольору. Учений підкреслює, що графіка є своєрідним замінником традиційним статистичних таблиць і виступає інструментом для осмислення кількісної інформації. Часто найефективнішим способом опису, дослідження та узагальнення набору чисел є візуальне зображення цих чисел. Тафті стверджує, що досконалість інфографіки пояснюється можливістю точної та ефективної передачі складних ідей у компактному форматі [16]. В одній зі своїх наукових розвідок з інформаційного дизайну, він наголошує, що ефективна інфографіка повинна:

– відображати дані;

– спонукати авдиторію обмірковувати зміст інфографіки, а не методологію чи методи графічного дизайну;

– заохочувати авдиторію порівнювати різні набори даних;

– уникати спотворення того, що передають дані;

– подавати багато кількісної інформації у невеликому просторі;

– робити об'ємні масиви даних зв'язними;

– виконувати чітку функцію: опис, дослідження або прикрашання;

– бути взаємопов'язаною із статистичними та вербальними описами набору даних [16, с. 13].

Як бачимо, Е. Тафті вважає, що інфографіка не є спрощеним або декоративним представленням складних понять. Інфографіка має чітко відображати і доповнювати текстову інформацію, а також активізувати когнітивну діяльність авдиторії при роботі з нею.

Спеціаліст з цифрового маркетингу М. Сміціклас вважає, що «інфографіка – це спо-

сіб візуалізації даних, основним завданням якого є донесення значного обсягу інформації в організованому вигляді з метою її швидкого сприйняття та засвоєння» [14, с. 3]. Іншими словами, це поєднання даних та дизайну, що дозволяє лаконічно доносити повідомлення до цільової авдиторії. У своїй роботі він наводить приклад порівняння мозку з жорстким диском. Для ефективної роботи цих складників людського організму та комп'ютера слід уникати переповнення інформацією і завжди залишати «вільну пам'ять». Щоб підтримувати оптимальну швидкість обробки, мозок фільтрує вхідні дані і в підсумку відкидає 99% всієї сенсорної інформації майже відразу після її сприйняття. Одним з ключових компонентів цього процесу фільтрації є оцінка того, чи відрізняється інформація, що надходить, від того, що мозок звик бачити. Інформація, яка якоюсь мірою нова або незвична, привертає увагу мозку. Зважаючи на таку фізіологічну особливість, він підкреслює актуальність інфографіки, яка дозволяє додати елемент унікальності у представленні даних, а також зробити інформацію більш помітною і привабливою [14, с. 11].

З огляду на те, що на сьогодні ми споживаємо більшість контенту в онлайн-форматі, М. Сміцікласс виділяє декілька переваг інфографіки для бізнесу, які, на нашу думку, релевантні для будь-якої галузі, зокрема для сучасних медіа.

Поширеною є думка, що ми читаємо з екрану значно повільніше, ніж з друкованих паперових видань. Дослідження взаємодії користувачів з інтернет-простором, проведене Я. Нільсеном показало, що в середньому людина читає лише 20% слів на звичайній веб-сторінці [12]. На думку М. Сміцікласса, одним із побічних продуктів такої тенденції стала так звана «економіка уваги». Це концепція, що описує нову реальність в умовах сучасного інформаційного суспільства, де увага людей стає обмеженим і цінним ресурсом. У цьому контексті увагу споживачів або користувачів розглядають як товар, який можна привертати, продавати або обмінювати. В умовах перенасичення інформацією компанії, медіа та платформи прагнуть залучити і утримати увагу людей, щоб забезпечити свій прибуток через рекламу, продаж даних чи іншими способами. У бізнесі цю проблему здатна вирішити інфографіка, яка забезпечує візуальне представлення інформації у зручному для сприйняття форматі, який не перенасичений вербальними засобами [14, с. 12].

Іншою характеристикою сучасного комунікативного простору є швидкий обмін інформацією між користувачами. Ураховуючи обмеженість часових ресурсів, комуніканти часто не в змозі об'єктивно оцінити релевантність певної статті чи допису у соціальних мережах, адже для цього потрібно уважно переглянути чималий обсяг текстової інформації. Як наслідок, вони менш схильні ділитися певними типами контенту. Цю проблему успішно вирішує інфографіка, яка характеризується безбар'єрністю поширення, адже не вимагає від споживача великої кількості часу для обробки інформації, а також значно знижує когнітивне перевантаження [14, с. 15].

Останньою, але не менш важливою перевагою інфографіки, на думку Сміцікласса, є візуальна привабливість або так званий "*cool factor"*. Естетична складова будь-якої інфографіки надає їй унікальності та помітності. Цей та інші фактори роблять інфографіку ефективним засобом візуальної комунікації не лише у бізнесі, але й у будь-якій іншій сфері, де зрозумілість, швидкість та привернення уваги є вирішальними [14, с. 16].

Професор університету Барселони Х. Санчо розглядає інфографіку у медіа як «інформаційний блок, що характеризується поєднанням ілюстративного матеріалу й типографічних елементів, основним завданням якого є полегшення розуміння певних подій» [13, с. 21]. У своїй праці він виокремлює такі характеристики інфографіки:

– надає сенс інформації;

– передає достатньо актуальної інформації;

– сприяє кращому розумінню певної події, дії чи явища;

– містить інформацію, створену друкарським способом;

– доповнена чіткими знаковими елементами;

– може існувати самостійно або у синтезі з вербальними засобами;

– забезпечує естетичне задоволення, але не обов'язково;

– не містить помилок або невідповідностей [13, с. 21].

Як бачимо, Х. Санчо чітко окреслює структуру інфографіки, а саме наявність вербальних та невербальних елементів. При цьому, візуальні засоби можуть супроводжувати текстову інформацію або існувати незалежно від неї.

Дж. Ланков разом з колегами схильні вважати, що ефективність інфографіки як засобу візуальної комунікації визначається рівнем привернення уваги, розуміння та засвоєння. Графічне представлення даних, на думку дослідника, має бути насамперед візуально привабливим, тобто таким, що може зацікавити потенційного реципієнта. Крім цього, інфографіка повинна спри-

яти чіткому розумінню інформації. Слід уникати надлишковості даних та сконцентрувати увагу читача на одній конкретній темі. Це сприяє легкому запам'ятовуванню інформації, представленої в інфографіці [11].

Слід зазначити, що питання становлення та розвитку інфографіки серед вітчизняних науковців не є достатньо дослідженим, що зумовлює актуальність нових розвідок у царині візуальної комунікації.

У загальному розумінні, А. Шатківська та Н. Буркіна розглядають інфографіку як «візуальну презентацію інформації, що дозволяє піднести її максимально доступно (для певної авдиторії) і швидко» [5, с. 208]. На думку дослідниць, інфографіка є універсальним способом організації інформації і використовується для вирішення різних завдань, таких як «пояснення алгоритму роботи пристрою, співвідношення об'єктів в часі і просторі, демонстрація тенденції, тощо» [5, с. 208].

У своєму дослідженні, проведеному на матеріалі часопису «Український тиждень» Г. Волинець вважає, що сучасна інфографіка затвердилась як один з ключових елементів графічного образу друкованих видань. Основними функціями візуалізації є компресія та унаочнення статистичних даних. Дослідниця стверджує, що інформаційна графіка «розбавляє текст і дозволяє вивчити його так, як не дозволив би цього зробити будь-який інший різновид ілюстрації» [2, с. 71]. Інфографіка пояснює і доповнює текстовий матеріал. Незважаючи на те, що вона повинна бути нерозривно пов'язаною з текстом, в певних випадках інфографіка може слугувати самостійним матеріалом для візуалізації фактів [2].

О. Швед, розглядаючи особливості функціонування інформаційної графіки у сучасній друкованій пресі, становлення і розвиток інфографіки у ЗМІ пов'язує із застарілістю традиційних підходів подання інформації, а також зростанням технічних можливостей поліграфії. З точки зору дослідниці, візуальна комунікація є більш ефективним способом донесення інформації до авдиторії, адже такі повідомлення є не лише інформативними, а й естетично привабливими, такими, що здатні пробуджувати емоції у цільової авдиторії. Вона характеризує інформаційну графіку як корисне інформаційне навантаження. Іншими словами, інфографіка передає лише найбільш релевантну інформацію щодо описуваної події чи явища. Таким чином, максимально мінімізується інформаційний шум і вторинна інформація залишається осторонь основного повідомлення. О. Швед також визначає інфографіку як різновид ілюстрації, якщо вона супроводжує текстовий матеріал, але вербальні засоби превалюють над невербальними елементами. З іншого боку, інфографіку можна розглядати як окремий інформаційний жанр, якщо її предметом виступає сукупність подій, яка містить велику кількість однотипних даних. У такому випадку, інформаційна графіка дає візуальне уявлення про кількісні і якісні дані [6].

Висновки. Як бачимо, історія інфографіки має глибокі корені, що сягають спроб астрономів та фізиків графічно представити результати своїх досліджень, а також підходів до вирішення проблем орієнтування на місцевості шляхом укладання навігаційних карт. У різні епохи візуалізація поповнювалась унікальними графічним формами, а візуальне мислення знайшло своє відображення у низці соціальних та природничих наук. Безумовно, розвиток інформаційних технологій став вирішальним у становленні інфографіки як ефективного засобу візуальної комунікації.

Визначення, запропоновані вітчизняними та зарубіжними дослідниками, дозволяють стверджувати, що інфографіка передбачає співіснування текстової та графічної інформації в межах однієї парадигми та забезпечує лаконічне і зрозуміле реципієнту представлення інформації. Основним завданням інфографіки є інформування реципієнта про певну подію або пояснення складних масивів інформації. При цьому, інфографіка може бути інтегрованою у публікації у мас-медіа, а також існувати незалежно від текстового матеріалу.

На нашу думку, інфографіка – невід'ємний елемент сучасного інформаційного простору, адже вона сприяє подоланню проблеми перенасиченості друкованих та онлайн-ресурсів вербальною інформацією. Візуалізація даних послаблює когнітивне перевантаження реципієнта шляхом компресії об'ємних масивів інформації та виокремлення основних аспектів розглянутої теми в стислому та візуально привабливому форматі, який засвоюється реципієнтом значно краще, ніж виключно набір друкованих символів.

Інфографіка – це сукупність кодів різних знакових систем, які становлять її структуру і перебувають у постійній взаємодії. Однак, слід зауважити, що інформаційна графіка повинна чітко передавати текстове повідомлення, уникаючи надлишкових або другорядних даних, які не виражені вербальними засобами. Таким чином, вер-

бальні, невербальні, та паравербальні елементи набувають зв'язності та цілісності.

З огляду на це, перспективою подальших лінгвістичних розвідок вважаємо дослідження особливостей функціювання графічної інформації в текстах малої форми, а також виокремлення найбільш поширених комбінацій вербальних, невербальних, та паравербальних елементів в інфографіці та обґрунтування їх ефективності з урахуванням впливу на реципієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурлакова І. В., Швед О. В. Внесок Едварда Тафті в розвиток візуальної комунікації. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2015. № 67. С. 55–59.
2. Волинець Г. М. Сучасні тенденції використання інфографіки (на матеріалі часопису «Український тиждень»). *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2013. № 3-4. С. 67–72.
3. Гід журналіста: збірка навчальних матеріалів, складена за французькою методикою вдосконалення працівників ЗМІ / упоряд. А. І. Лазарєва. Київ : Ін-т мас. комунікації, 1999. 96 с.
4. Словник журналіста: терміни, мас медіа, постаті / ред. Ю. Бідзіля. Ужгород : ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2007. 224 с.
5. Шатківська А. С., Буркіна Н. В. Інфографіка як сучасний засіб візуалізації даних. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2019. Т. 1, № 11. С. 207–211.
6. Швед О. В. Інфографіка як засіб візуальної комунікації в сучасній журналістиці. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2014. № 30. С. 305–313.
7. Desrosières A. The Quantification of the Social Sciences: An Historical Comparison. *The Social Sciences of Quantification. From Politics of Large Numbers to Target-Driven Policies*. 2016. P. 183–204.
8. Friendly M. A Brief History of Data Visualization. *Handbook of Data Visualization*. 2008. P. 15–56.
9. Harvard Business Essentials: Business Communication. Boston : Harvard Business School Press, 2003. 155 p.
10. Inforgraphic definition. *Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary*. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/infographics (дата звернення: 16.04.2025).
11. Lankow J., Ritchie J., Crooks R. Infographics: The Power of Visual Storytelling. John Wiley & Sons, 2012. 272 p.
12. Nielsen J. How Little Do Users Read?. *Nielsen Norman Group*. URL: https://www.nngroup.com/articles/how-little-do-users-read/ (дата звернення: 17.04.2025).
13. Sancho J. La infografía: Técnicas, análisis y usos periodísticos. València : Publicacions de la Universitat de València, 2001. 232 p.
14. Smiciklas M. The Power of Infographics: Using Pictures to Communicate and Connect With Your Audiences. Indianapolis : Que Publishing, 2012. 199 p.
15. Spiegelhalter D. J. Surgical Audit: Statistical Lessons from Nightingale and Codman. *Journal of the Royal Statistical Society Series A*. 1999. No. 162. P. 45–58.
16. Tufte E. The Visual Display of Quantitative Information. 2nd ed. Cheshire : Graphics Press, 2007. 197 p.
17. Tufte E. Visual Explanations: Images and Quantities, Evidence and Narrative. Cheshire : Graphics Press, 1997. 156 p.
18. Tukey J. W. Exploratory Data Analysis. Reading, MA : Addison-Wesley, 1977. 688 p.

УДК 811.111’233’243-115
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.7

ТРАДИЦІЙНІ ТА ПІДХОДИ ШІ ДО ВИЯВЛЕННЯ Й КОРЕКЦІЇ ФОНЕТИЧНИХ ПОМИЛОК УКРАЇНЦІВ ПРИ ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

TRADITIONAL AND AI APPROACHES TO DETECTING AND CORRECTION PHONETIC ERRORS OF UKRAINIANS LEARNING ENGLISH

Лужаниця О.І.,
orcid.org/0000-0002-0749-3018
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізького національного університету

В умовах глобалізації англійська мова дедалі більше сприймається як міжнародний інструмент комунікації. Активізація співпраці на глобальному рівні підкреслює важливість удосконалення навичок усного мовлення англійською. Проте цей процес часто ускладнюється викликами, пов’язаними з правильною вимовою. Особливо гостро ця проблема постає в умовах війни та дистанційного навчання, коли здобувачі освіти змушені більш, ніж раніше працювати самостійно та позбавлені можливості отримувати оперативний зворотний зв’язок щодо своєї вимови. Це зумовлює зростання попиту на інноваційні технології, зокрема системи автоматизованого визначення та корекції фонетичних помилок. Сучасні підходи, засновані на штучному інтелекті, мають на меті подолати цю проблему, забезпечуючи ефективну та доступну корекцію вимови. Мета роботи – проаналізувати традиційні підходи й можливості штучного інтелекту, що використовуються для виявлення та корекції фонетичних помилок серед тих, хто вивчає англійську мову як іноземну. У роботі використано метод критичного аналізу літератури в контексті цієї парадигми. Результати дослідження продемонстрували ефективність застосування нейронних підходів для виявлення й корекції помилок у вимові, що базуються на використанні фонологічних даних для детальної діагностики артикуляції. Моделі штучного інтелекту забезпечують тренування на базі даних носіїв англійської мови, аналізуючи мовленнєві зразки за допомогою сирих спектрограм звуків. Вони здійснюють розпізнавання помилок на основі фонетичних схем, що відображають специфічні особливості нерідної мови, та надають користувачам детальні рекомендації для виправлення виявлених помилок. У дослідженні окреслені переваги штучного інтелекту в навчанні фонетиці, оскільки якісні моделі штучного інтелекту здатні враховувати специфіку рідної мови користувачів, що сприяє підвищенню ефективності навчання та забезпечує можливість адаптації освітнього процесу до індивідуальних потреб здобувачів. Водночас у роботі наголошується на важливості та незамінності традиційних методів навчання у процесі формування фонетичних навичок. У висновках підсумовано, що використання технологій штучного інтелекту відкриває нові перспективи у вивченні англійської мови для українських здобувачів, сприяючи швидшому подоланню фонетичних бар’єрів.

Ключові слова: англійська вимова, українсько-англійський акцент, штучний інтелект, мовленнєвий аналіз, артикуляція, навчання мови, глобалізація, міграція населення.

In the context of globalization, English is increasingly perceived as an international communication tool. The intensification of international exchanges emphasizes the importance of improving oral communication skills, but this process is often complicated due to the difficulties in pronunciation and differences of a mother tongue and a second language articulation. This problem is particularly of current interest in the time of wars and distance learning, when students working independently are deprived of the opportunity to receive prompt feedback. In terms of pronunciation this leads to a growing demand for innovative technologies, including systems for automated detection and correction of phonetic errors. Modern approaches based on artificial intelligence aim to solve this problem by providing effective and affordable pronunciation correction. The purpose of the study is to conduct an analysis of traditional approaches to teaching phonetics and artificial intelligence abilities used to detect and correct phonetic errors. The method of critical analyses of the related literature was used in the study. The results of the study demonstrate the effectiveness of neural approaches for detecting and correcting pronunciation errors based on the use of phonological class data for detailed articulation diagnostics. Thus, traditional approaches to teaching pronunciation should not be neglected. Artificial intelligence models are based on the data of native English speakers, analyzing speech samples using sound spectrograms. They recognize errors based on phonetic patterns that reflect the specific features of non-native language speakers and provide users with detailed recommendations for correcting detected errors. The study emphasizes the advantages of artificial intelligence over traditional methods. In particular, artificial intelligence models are able to take into account the specifics of the users’ native language, which helps to increase the efficiency of learning and provides the ability to adapt the learning process to the individual needs of students. The conclusions summarize that the use of artificial intelligence technologies opens up new prospects in learning English for Ukrainian students, contributing to the faster diminishing of phonetic barriers.

Key words: English pronunciation, Ukrainian English accent, artificial intelligence, speech analyses, articulation, language acquisition, globalization, migration.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Англійська мова набуває все більшої важливості для освітнього та професійного розвитку українців, особливо в умовах глобалізації. Однак формування правильної вимови

залишається складним завданням через інтерференцію з рідною мовою, обмежений доступ до якісного фонетичного тренування та відсутність персоналізованого підходу в традиційних методах навчання. Сучасні інструменти штучного інтелекту, такі як NativeAccent, Duolingo, Transparent Language та ReLANpro BYOLL, пропонують автоматизований аналіз мовлення та зворотний зв'язок, але не завжди враховують фонологічні особливості української мови, що обмежує їхню ефективність. У відповідь на ці виклики штучний інтелект, зокрема згорткові нейронні мережі (CNN), демонструє високу здатність до виявлення та аналізу фонетичних помилок за допомогою спектрограм. Дослідження підтверджують, що моделі штучного інтелекту забезпечують точну діагностику та адаптивний зворотний зв'язок, аналізуючи типові помилки та пропонуючи ефективні шляхи їх виправлення. Попри проблему «неповної вивченості», штучний інтелект доводить свою перспективність у вдосконаленні мовної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовлення є складним процесом, що охоплює фізіологічні й когнітивні етапи. С. Ахтар (S. Akhtar) зі співавторами вивчають голосовий апарат, голосовий тракт і ротову порожнину, які формують звуки мовлення, використовуючи спектральні сигнали для математичного моделювання [1]. Як зазначають М. Моцараві (M. Motzaravi) та колектив однодумців [2], М. Амін (M. Amin) [3], І. Онищук (I. Onishchuk) та колеги [4], Т. Недашківська та Л. Кушмар (T. Nedashkivska, L. Kushmar) [5], у контексті обробки мовлення сигнали, що виникають під час артикуляції, розглядаються як вихід лінійної системи, що змінюється в часі, з використанням квазіперіодичних імпульсів. Ці моделі активно застосовуються в системах штучного інтелекту (далі – ШІ) для розпізнавання та корекції вимови.

Т. Чіу (T. Chiu) зі співавторами [6], Д. Акіба, М. Фрабоні (D. Akiba, M. Fraboni) [7], М. Алафнан (M.Alafnan) та колектив авторів [8] справедливо стверджують, що ШІ-підходи, зокрема на основі нейронних мереж та глибокого навчання (deep learning), аналізують великі обсяги мовних даних, що дозволяє ефективно розпізнавати фонетичні помилки й адаптуватися до особливостей акценту чи інтонації користувачів. На думку таких науковців, як С. Грасіні (S. Grassini) [9], Н. Голубенко, А. Кукаріна (N. Holubenko, A. Kukarina) [10], ШІ, порівняно з традиційними методами, які зосереджуються на аналізі акустико-фонетичних параметрів, забезпечує точнішу корекцію вимови завдяки врахуванню складних регіональних, алафоних та індивідуальних особливостей. У цьому контексті такі системи стають потужним інструментом для аналізу мовлення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – здійснити порівняльний аналіз традиційних підходів та можливостей, які надають моделі штучного інтелекту, для виявлення та корекції фонетичних помилок українців при вивченні англійської мови.

Завдання роботи:

1) проаналізувати традиційні методи навчання фонетики;

2) дослідити алгоритми штучного інтелекту для автоматизованого виявлення та корекції фонетичних помилок, які враховують індивідуальні потреби здобувачів та особливості української мови;

3) розглянути використання технологій штучного інтелекту для інтеграції просодичних аспектів у процес навчання англійської мови з метою досягнення природної вимови та зменшення впливу акцентів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасному світі глобалізації англійська мова є основним засобом міжнародного спілкування, а розвиток навичок усного мовлення набуває особливої важливості для професійного та особистісного зростання. Проте процес опанування правильної вимови нерідко ускладнюється через відсутність якісного зворотного зв'язку, особливо в умовах дистанційного чи індивідуального навчання. Це створює значні перешкоди для здобувачів освіти, які прагнуть досягти високого рівня володіння мовою. Така ситуація зумовлює актуальність розробки та впровадження інноваційних технологій, здатних автоматично визначати та виправляти фонетичні помилки з урахуванням мовних особливостей мовців.

У цій статті виконано порівняльний аналіз традиційних підходів та методів штучного інтелекту для виявлення й корекції фонетичних помилок українців під час вивчення англійської мови. Особливий акцент зроблено на порівнянні ефективності традиційних методів, орієнтованих на акустико-фонетичний аналіз, і сучасних технологій, зокрема алгоритмів ШІ, таких як згорткові нейронні мережі (CNN). Останні забезпечують більш точну та адаптивну корекцію вимови. Результати дослідження сприяють глибшому розумінню переваг кожного підходу та вказують на значний потенціал використання ШІ для опти-

мізації процесу вивчення англійської мови серед українських здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Необхідність вивчення англійської мови українцями зумовлена культурними та освітніми контактами, а також потребою підвищення міжнародної конкурентоспроможності. Водночас процес її засвоєння часто ускладнюється фонетичними помилками, викликаними етнолінгвістичними та культурними відмінностями.

В Україні навчання англійської мови як іноземної спрямоване на створення міцної основи для формування компетентних здобувачів освіти. Традиційні підходи забезпечують засвоєння вимови, граматики, словникового запасу, а також розвиток навичок слухання, говоріння, читання, письма та перекладу. Одним з основних завдань викладання англійської мови є також розвиток у здобувачів вищої освіти усвідомлення культурних відмінностей, які відображаються в мовних структурах.

Розвиток технологій ШІ відкриває нові можливості для вдосконалення навчання іноземних мов, зокрема у сфері виявлення та корекції фонетичних помилок. Системи ШІ здатні аналізувати вимову мовців, порівнювати її з стандартною, виявляти помилки й пропонувати індивідуальні рекомендації. Такі рішення забезпечують безперервний зворотний зв'язок, який є важливим для самостійного навчання.

Для успішного викладання англійської мови в Україні необхідно не лише інтегрувати культурний контекст (наприклад, варіативність англійського акценту) у процес навчання, а також застосовувати сучасні ШІ-технології для роботи з вимовою. Порівняння традиційних методик та підходів із застосуванням ШІ свідчить, що інноваційні рішення здатні значно підвищити якість навчання, забезпечуючи індивідуальний підхід і своєчасний зворотний зв'язок. Це дає змогу ефективніше усувати фонетичні помилки й сприяє комплексному розвитку мовних компетенцій українців, що вивчають іноземну мову.

Традиційні методи діагностики фонетичних помилок передбачають особистий аналіз викладачами та науковцями мовних записів, зіставлення тональних і артикуляційних характеристик здобувачів з еталонними зразками мовлення. Основні недоліки цього підходу полягають у суб'єктивності оцінювання та зниженій його точності, особливо коли йдеться про регіональні акценти, а також у монотонності процесу.

Фонетична корекція є важливим елементом вивчення іноземної мови, і в контексті викладання англійської мови здобувачам освіти в Україні її роль є надзвичайно актуальною. Виявлення та корекція фонетичних помилок можуть здійснюватися за допомогою різних методів.

До традиційних методів фонетичної корекції належать артикуляційний метод, контрастивний метод, метод фонологічних опозицій та верботональний метод. Останнім часом увага дослідників прикута до можливостей застосування ШІ для розв'язання цих завдань.

Артикуляційний метод спрямований на розвиток контролю артикуляційного апарату, необхідного для правильної вимови звуків, однак не враховує важливість слухового сприйняття [11, с. 82]. Сучасні технології ШІ покращують цей метод, забезпечуючи точний аналіз вимови, автоматичний зворотний зв'язок і надаючи вправи для розвитку артикуляційних навичок.

Контрастивний метод полягає в порівнянні фонологічних систем рідної та іноземної мов із метою виявлення потенційних проблем у вимові [12, с. 86]. ШІ підвищує ефективність цього методу, автоматично аналізуючи відмінності, генеруючи мінімальні пари для практики та надаючи зворотний зв'язок щодо корекції помилок [13, с. 321].

Верботональний метод, який фокусується на просодичних аспектах (інтонація, ритм), є більш ефективним завдяки інтеграції ШІ. Ці технології дозволяють аналізувати просодичні помилки та пропонувати індивідуальні рекомендації для досягнення автентичної вимови [14, с. 229].

Порівняльний аналіз традиційних методів і методів, що використовують штучний інтелект для фонетичної корекції, свідчить про значний потенціал сучасних технологій у покращенні результатів навчання (табл. 1).

У таблиці 1 продемонстровано, що ШІ не тільки покращує процес фонетичної корекції, але й робить його більш доступним і ефективним, автоматизуючи багато етапів та забезпечуючи постійне вдосконалення навчальних методик на основі аналізу великих масивів даних.

Використання ШІ доповнює традиційні підходи навчання фонетики, дозволяючи швидше й точніше виявляти помилки, а також адаптуючи методи навчання до індивідуальних потреб здобувачів, які вивчають англійську мову та пропонує особисті вправи для кожного здобувача освіти. Штучний інтелект відкриває нові горизонти для автоматизації процесу навчання, забезпечуючи більш високий рівень інтерактивності й персоналізації.

Таблиця 1

Переваги використання штучного інтелекту для фонетичної корекції

Можливості	Роз'яснення
Інтерактивне навчання та персоналізація	ШІ може адаптувати методи фонетичної корекції до індивідуальних потреб здобувачів, забезпечуючи персоналізований підхід до навчання.
Автоматичний аналіз і зворотний зв'язок	ШІ дозволяє здійснювати миттєвий аналіз вимови здобувача, порівнюючи її з еталонними звуками або мінімальними парами за допомогою таких технологій, як автоматичне розпізнавання мови (далі – ASR).
Моделювання слухової диференціації	Штучний інтелект може моделювати процес слухового сприйняття та враховувати аудіофізіологічні аспекти. Для таких методів, як верботональний, ШІ може синтезувати акустичні моделі, що відповідають інтонаційним, ритмічним та емоційним характеристикам мови.
Масштабованість і доступність	Вибір ШІ для фонетичної корекції дозволяє масштабувати процес навчання до великої кількості здобувачів, забезпечуючи доступність якісної корекції для всіх.
Використання великих даних для тренування моделей	ШІ може аналізувати великі набори мовних даних для створення моделей, які враховують особливості вимови, що варіюються залежно від акцентів, регіональних чи індивідуальних відмінностей.
Інтеграція з іншими технологіями	ШІ може бути інтегрований із різними мультимедійними платформами, включаючи відео- та аудіоаналіз, що особливо корисно для таких методів, як верботональний, де важлива комбінація слухових, візуальних та фізіологічних аспектів.
Робота з комбінаторною фонетикою	ШІ дозволяє враховувати ефекти комбінаторної фонетики (наприклад, вплив звуків один на одного), що є важливим аспектом таких методів, як артикуляційний або фонологічний.
Можливість використання багатомовних платформ	Завдяки ШІ методи фонетичної корекції можна легко адаптувати до різних мов. Це особливо корисно для методів, які використовують контрастний підхід, оскільки ШІ може здійснювати порівняння фонетичних систем різних мов і виявляти специфічні труднощі здобувачів при використанні декількох мов одночасно, у мультилінгвальному суспільстві.

Джерело: власна розробка автора.

Моделювання слухової диференціації, характерне для інноваційних технологій, дозволяє відтворювати процеси сприйняття звуків та створювати акустичні моделі, що враховують інтонацію, ритм і емоційні аспекти мови. Це є особливо актуальним для верботонального методу навчання фонетики. ШІ також інтегрується з мультимедійними платформами, що розширює можливості комбінування слухових, візуальних і фізіологічних аспектів навчання.

Традиційні методи, хоча й перевірені часом, обмежені потребою у висококваліфікованих викладачах і значними витратами часу. Натомість ШІ демонструє високу масштабованість і доступність, дозволяючи ефективно навчати велику кількість здобувачів, незалежно від їхнього рівня знань чи місця перебування. Важливою є також можливість аналізу великих обсягів мовних даних, що дозволяє створювати моделі з урахуванням регіональних та індивідуальних варіантів вимови і, як наслідок, визначати специфічні помилки, характерні для українців при опануванні англійської мови.

Інтеграція з багатомовними платформами робить методи, засновані на ШІ, надзвичайно гнучкими, дозволяючи враховувати особливості фонетичних систем різних мов. Контрастний підхід, який у традиційній методиці потребує певних зусиль від викладача, автоматизується за допомогою ШІ, що полегшує виявлення та корекцію інтерференційних помилок у здобувачів. Штучний інтелект також ураховує ефекти комбінаторної фонетики, що є важливим для розуміння й корекції складних випадків, які традиційна практика викладання нерідко обходить через вплив людського фактору.

ШІ підвищує ефективність навчання та розширює його межі, відкриваючи нові перспективи для оптимізації процесу виявлення й корекції фонетичних помилок при вивченні англійської мови українцями.

Використання ШІ забезпечує більш автоматизований і точний аналіз фонетичних помилок. Для цього активно використовується ASR, що дозволяє комп'ютерним системам інтерпретувати мовлення за допомогою попередньо навченої моделі. ASR працює шляхом обробки аудіофайлів, очищаючи звукові дані від шумів та виокремлюючи спектрограми й акустичні ознаки. За допомогою акустичної моделі розпізнаються фонеми та алофони, після чого застосовується мовна модель для визначення найбільш імовірного слова за допомогою прихованої моделі Маркова (HMM).

Модель ASR, що орієнтується на дані, використовує алгоритми класифікації для виявлення помилок у вимові. Для цього збираються та анотуються дані, що містять правильні й неправильні варіанти вимови. Тренування алгоритму з використанням цих даних дозволяє створити модель, здатну ідентифікувати помилки в реальних умовах. Цей підхід передбачає попередній аналіз та класифікацію помилок до запуску додатка, що дає змогу визначити потенційні типи помилок і забезпечити достатню кількість прикладів та вправ для навчання.

У контексті навчання англійської як іноземної мови (EFL), особливо для українців, використання ASR може значно полегшити виявлення й корекцію фонетичних помилок, оскільки автоматична система ASR застосовує зібрані та анотовані дані для створення індивідуальної акустичної моделі, здатної розпізнавати неправильну вимову. Після тренування моделі система використовує мовну модель для розпізнавання слів і на основі отриманих даних автоматично коригує помилки.

У процесі розпізнавання помилок також ураховується варіативність вимови серед носіїв різних мов, зокрема українців, які стикаються зі специфічними труднощами при вивченні англійської через фонетичні особливості української мови. Для досягнення високої точності в ASR необхідна чітка вимова, що є проблемою, коли вимова є неправильною або варіативною. Однак виявлення помилок часто ускладнюється через варіативність англійської вимови та особливість мовлення носіїв різних мов, зокрема українців, які мають акцент і вимовляють англійські слова за артикуляційними моделями рідної мови. Використання автоматичних систем для виявлення й корекції таких помилок дозволяє зменшити їхній вплив на процес навчання та покращити точність вимови.

На сьогодні є декілька додатків для вивчення іноземних мов. Так, для реалізації процесу виявлення та корекції фонетичних помилок активно використовуються алгоритми класифікації, такі як дерева рішень (DT), підтримка векторних машин (SVM), ймовірнісні класифікатори та штучні нейронні мережі (ANN) (табл. 2).

Програми, представлені в таблиці 2, мають різні можливості для реалізації алгоритмів класифікації та дозволяють створювати адаптивні навчальні моделі, здатні аналізувати індивідуальні помилки користувачів та пропонувати оптимальні способи їх виправлення. Наприклад, глибокі нейронні мережі, реалізовані за допомогою TensorFlow чи PyTorch, ураховують тонкощі вимови, наголосу та інтонації, що робить процес навчання більш ефективним і персоналізованим.

Сучасні додатки та бібліотеки для реалізації алгоритмів виявлення та корекції помилок у мовленні пропонують широкий вибір інструментів для розв'язання цих завдань. Наприклад, Scikit-learn дозволяє реалізовувати базові моделі класифікації та регресії завдяки підтримці дерев рішень, SVM та інших алгоритмів. TensorFlow як одна з найбільш популярних платформ спеціалізується на глибокому навчанні та нейронних мережах, що є надзвичайно важливим для аналізу складних мовних даних. Високорівневий інтерфейс Keras, інтегрований із TensorFlow, значно спрощує побудову моделей для завдань розпізнавання та корекції вимови, що робить його доступ-

Таблиця 2

Приклади додатків та їхні можливості для реалізації алгоритмів для виявлення та корекції помилок

Додаток	Можливості
Scikit-learn	Бібліотека для Python, яка підтримує широке коло алгоритмів машинного навчання, включаючи дерева рішень (DT), SVM, ймовірнісні класифікатори. Використовується для класифікації та регресії.
TensorFlow	Популярна бібліотека для машинного навчання, яка підтримує штучні нейронні мережі (ANN). Може бути використана для глибокого навчання та автоматичного виявлення й корекції помилок у мовленні.
Keras	Високорівнева бібліотека для побудови нейронних мереж, що працює на основі TensorFlow. Підтримує deep learning для завдань класифікації, таких як розпізнавання мови та корекція вимови.
Weka	Програмне забезпечення для аналізу даних, яке містить вбудовані алгоритми класифікації, включаючи дерева рішень та ймовірнісні класифікатори. Зручне для виявлення помилок та їх корекції.
MATLAB	Платформа для розробки та аналізу алгоритмів, яка підтримує різноманітні методи машинного навчання, зокрема SVM та нейронні мережі для виявлення й корекції помилок у мовленні.
PyTorch	Потужна бібліотека для deep learning, яка підтримує штучні нейронні мережі (ANN) та є зручною для побудови складних моделей для розпізнавання й корекції помилок у мовленні.

Джерело: власна розробка автора.

ним навіть для менш досвідчених розробників.

Програма Weka із вбудованими алгоритмами класифікації, такими як дерева рішень та ймовірнісні класифікатори, є зручною платформою для обробки невеликих наборів даних, що особливо корисно для швидкого прототипування. Водночас MATLAB відрізняється багатофункціональними можливостями для моделювання та аналізу, підтримуючи нейронні мережі й SVM, що дозволяє розробляти складні системи виявлення та корекції помилок у мовленні. Для виконання масштабних завдань, що потребують адаптивності та ефективності, незамінним інструментом є PyTorch завдяки своїй гнучкості в побудові складних моделей і підтримці інноваційних підходів до глибокого навчання.

Кожен із зазначених інструментів має унікальні переваги, що дозволяє обрати оптимальний варіант залежно від конкретної мети, масштабів і доступних ресурсів проєкту. Це робить їх важливими елементами сучасних підходів до автоматизації аналізу мовлення, оскільки технології штучного інтелекту відкривають нові можливості для автоматизації процесу навчання англійської мови, підвищуючи точність вимови й зменшуючи вплив мовних бар'єрів на ефективність навчання.

Висновки. Технології ШІ мають значний потенціал у вдосконаленні методів навчання англійської мови, сприяючи подоланню фонетичних труднощів, підвищенню мовної впевненості та забезпеченню адаптивного навчання, яке враховує індивідуальні потреби здобувачів. Завдяки можливості аналізу великих обсягів даних ШІ дозволяє точно виявляти й коригувати навіть незначні помилки у вимові, надаючи швидкий і ефективний зворотний зв'язок.

ШІ доповнює традиційні методи навчання, автоматизуючи процеси корекції та враховуючи просодичні аспекти мови для досягнення природної вимови. Такі технології допомагають викладачу об'єктивно оцінювати та корегувати фонетичні помилки здобувачів освіти. Програми, що враховують алофони, позиційні варіанти вимови та регіональні особливості акцентів, сприяють підвищенню ефективності комунікації на глобальному рівні та зменшенню мовних бар'єрів. Відповідно, адаптація класичного індивідуального підходу до вивчення іноземної мови до методів штучного інтелекту та їх інтеграція є необхідною складовою сучасного освітнього процесу.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на порівняння різних систем автоматизованого виявлення та корекції фонетичних помилок, які базуються на використанні штучного інтелекту, з метою визначення найефективніших підходів для представників різних мовних груп. Це дозволить глибше дослідити потенціал штучного інтелекту у викладанні англійської мови та окреслити оптимальні шляхи його інтеграції в освітній процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Akhtar S., Hussain F., Raja F. R., Ehatisham-ul-haq M., Baloch N. K., Ishmanov F., Zikria Y. B. Improving mispronunciation detection of Arabic words for non-native learners using deep convolutional neural network features. *Electronics.* 2020. Vol. 9. № 6. Art. 963. DOI: 10.3390/electronics9060963

2. Mortazavi M., Nasution M. K., Abdolahzadeh F., Behroozi M., Davarpanah A. Sustainable learning environment by mobile-assisted language learning methods on the improvement of productive and receptive foreign language skills: A comparative study for Asian universities. *Sustainability*. 2021. Vol. 13. № 11. DOI: 10.3390/su13116328

3. Amin M. Y. M. AI and Chat GPT in language teaching: enhancing EFL classroom support and transforming assessment techniques. *International Journal of Higher Education Pedagogies.* 2023. Vol. 4. № 4. P. 1–15. DOI: 10.33422/ijhep. v4i4.554

4. Onishchuk I., Ikonnikova M., Antonenko T., Kharchenko I., Shestakova S., Kuzmenko N., Maksymchuk B. Characteristics of foreign language education in foreign countries and ways of applying foreign experience in pedagogical universities of Ukraine. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala.* 2020. Vol. 12. № 3. P. 44–65. DOI: 10.18662/rrem/12.3/308

5. Nedashkivska T., Kushmar L. Associative Way from Perception to Understanding: Associative Field vs Lexical-Semantic Field. *Journal of Modern Education Review.* 2017. Vol. 7. № 1. P. 44–50. URL: http://eprints.zu.edu.ua/29323/ (date of access: 10.12.2024).

6. Chiu T. K., Xia Q., Zhou X., Chai C. S., Cheng M. Systematic literature review on opportunities, challenges, and future research recommendations of artificial intelligence in education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2023. Vol. 4. DOI: 10.1016/j.caeai.2022.100118

7. Akiba D., Fraboni M. C. AI-supported academic advising: exploring ChatGPT's current state and future potential toward student empowerment. *Education Sciences*. 2023. Vol. 13. № 9. DOI: 10.3390/educsci13090885

8. Alafnan M. A., Dishari S., Jovic M., Lomidze K. ChatGPT as an educational tool: Opportunities, challenges, and recommendations for communication, business writing, and composition courses. *Journal of Artificial Intelligence and Technology*. 2023. Vol. 3. № 2. P. 60–68. DOI: 10.37965/jait.2023.0184

9. Grassini S. Shaping the future of education: exploring the potential and consequences of AI and ChatGPT in educational settings. *Education Sciences*. 2023. Vol. 13. № 7. Art. 692. DOI: 10.3390/educsci13070692.

10. Holubenko N., Kukarina A. Translation Variability in Constructing Modality within Literary Texts: An Analysis of the Translator's Intersemiotic Activity. *Acta Humanitatis*. 2024. Vol. 2. № 1. P. 37–57. DOI: https://doi.org/10.5709/ah-02.01.2024-03

11. Strashko I. V. Multimedia corpus "everyone has their own war": conception, annotation, and prospects. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 9. Current Trends in Language Development*. 2022. № 24. P. 81–93. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2022.24.07

12. Верховцова О., Куценко О. Вплив складності завдань на процес вивчення мови: аналіз важливих факторів. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки».* 2024. № 1. С. 83–87. DOI: https://doi.org/10.52726/as.humanities/2024.1.13

13. Dumyn A., Fedushko S., Syerov Y. Review of Automatic Speech Recognition Systems for Ukrainian and English Language. In: *Štarchoň P., Fedushko S., Gubíniová K. (eds). Data-Centric Business and Applications. Lecture Notes on Data Engineering and Communications Technologies.* 2024. Vol. 212. P. 319–334. Springer, Cham. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-60815-5_15 (date of access: 10.12.2024).

14. Korchynskyi V., Vynogradov I. Methods of improving the quality of speech-to-text conversion. *Scientific Collection «InterConf»*. 2024. № 194. P. 426–437. URL: https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5772 (date of access: 10.12.2024).

15. Бровченко Т. О., Корольова Т. М. Фонетика англійської мови (контрактивний аналіз англійської і української вимови): підручник. Одеса: Вид-во ПНПУім.К. Д. Ушинського, 2020. 208 с. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/7825 (date of access: 10.12.2024).

16. Cherednichenko O., Yanholenko O., Badan A., Onishchenko N., Akopiants N. Large Language Models for Foreign Language Acquisition. *Proceedings of the 8th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (COLINS 2024)*. Vol. 3722, P. 101–130. URL: https://ceur-ws.org/Vol-3722/paper8.pdf (date of access: 10.12.2024).

17. Vysotska V. Modern State and Prospects of Information Technologies Development for Natural Language Content Processing. *COLINS-2024: 8th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems* (Lviv, April 12–13, 2024). Lviv, 2024. P. 198–234. URL: https://ceur-ws.org/Vol-3668/paper15.pdf (date of access: 10.12.2024).

UDC 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.8

FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF A PUBLIC SERVANT

ІНШОМОВНА КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Makukhina S.V.,
orcid.org/0000-0001-6269-8406
Senior Lecturer at the Department of Public Administration, Law and Humanities
Kherson State Agrarian and Economic University

The article is devoted to the study of issues related to communicative competence in the activities of civil servants. The scientific and theoretical approaches to the definition of "competence" and its types are analyzed. It has been established that an important condition for entering the civil service and its further passage at all stages is the appropriate level of professional competence of a civil servant. The level of professional competence of each civil servant determines the effectiveness of the civil service as a whole. Communication competence is highlighted as an important component of professional competence. It is understood as a multifaceted attribute, inherently tied to the specific conditions of its application, and presupposes that an individual already possesses the necessary competencies for a given position. Given the need for civil servants to be involved in international relations and to be constantly present in the international information space, communication skills and a sufficient level of knowledge of a foreign language of professional use become crucial in this matter and influence the formation and development of foreign language communication competence. In order to reveal the essence of this competence, its main components are emphasized and each of them is explained. It is proved that the formation and development of foreign language communicative competence occurs simultaneously with the professional training of civil servants. It is noted that self-education and self-development have an equally significant impact on learning, which makes it possible to independently plan, adjust, coordinate their learning and independently influence the formation of foreign language communicative competence as part of their professional competence.

Key words: civil servant, professional competence, competence-based approach, communication, foreign language.

Статтю присвячено дослідженню питань, пов'язаних із комунікативною компетентністю в діяльності державних службовців. Проаналізовано наукові та теоретичні підходи до визначення поняття компетентність та її видів. Встановлено, що від рівня професійної компетентності кожного державного службовця залежить ефективність функціонування державної служби загалом. Комунікативна компетенція висвітлена як вагома складова професійної компетентності. Враховуючи необхідність залучення державного службовця до міжнародних відносин, постійного перебування у міжнародному інформаційному просторі, комунікативні навички стають вирішальними у даному питанні та впливають на формування та розвиток іншомовної комунікативної компетенції. Відзначено, що формування та розвиток іншомовної комунікативної компетенції відбувається одночасно з проходженням професійного навчання державних службовців. Обґрунтовано необхідність постійного розвитку комунікативних навичок державних службовців з метою підвищення ефективності та результативності їх професійної діяльності. Наголошено, що основним напрямом розвитку комунікативної компетентності державних службовців є комунікативна освіта. Також зазначається, що самоосвіта та саморозвиток мають не менш вагомий вплив на навчання, що надає можливість самостійно планувати, коригувати, координувати своє навчання та самостійно впливати на формування іншомовної комунікативної компетенції як складової своєї професійної компетентності. Зазначено, що іншомовна комунікативна компетенція посідає важливе місце в професійній компетентності сучасного державного службовця та сприяє застосуванню отриманих під час професійного навчання знань та вмінь у професійній діяльності, використовуючи спеціальні лінгвістичні засоби.

Ключові слова: державний службовець, професійна компетентність, компетентнісний підхід, комунікація, іноземна мова.

Problem statement. Constant changes in state-building and management processes in the context of orientation towards the European vector of development require a fundamentally new attitude to the civil service and civil servants who must respond effectively, transparently and in a timely manner to such changes, and, possessing high professional qualities, implement them. Today, the issue of discussing the effectiveness of the civil service in Ukraine is popular in society, as the success of socio-economic and socio-political changes in the country largely depends on the productive work of civil servants.

According to the Law of Ukraine "On Civil Service," the right to civil service is realized taking into account the requirements for the level of professional competence. Thus, this law introduces a competency-based approach to the process of entering civil service, the performance of civil service, and civil service positions.

This management approach is characterized by a differentiated remuneration system based on indicators of efficiency and effectiveness of official activities, as well as a high level of professionalism and accountability, which is manifested in the objective

measurement of the performance results of civil servants.

Competence is a multifaceted category that is part of the specific conditions of its implementation and implies that a person already possesses the competencies relevant to the position. Therefore, a competent person in a particular field should have the relevant knowledge, skills, and abilities that enable them to act effectively and fully and comprehensively characterize them as a professional.

The quality performance of functions by civil servants defines their professional competence. At the heart of the concept of professional competence, we consider a competent employee to be someone who not only possesses the necessary knowledge and is a professional but also knows how to act adequately in relevant situations, applying this knowledge, and takes responsibility for their activities.

Given that knowledge of a foreign language is specified among the professional knowledge requirements for a civil servant, this study considers it appropriate to examine the place of foreign language communicative competence in the professional competence of a civil servant.

Analysis of recent research and publications. The present day sets high demands on civil servants, requiring a responsible attitude and professional mastery for the quality performance of official tasks. Various aspects of the problem of professional competence of civil servants have been the subject of scientific works by such scholars as Zh. Virna, A. Mudry, L. Hohina, M. Hodyna, O. Dolhyi, O. Khrushch, O. Lindyuk, T. Nedashkivska, and Ya. Radysh. The scholars A. Terentyeva, P. Volianskyi, and M. Dolhyi define the qualification requirements for professional competence not only as the educational and educational-qualification level and length of service, but also work experience, and the possession of special knowledge, abilities, and skills necessary for the effective performance of official duties. The competency-based approach is explored in the work of Ukrainian scholars H. Haiovych and K. Shykhnenko, where particular attention is drawn to communicative competence. The theoretical foundations of the content of communicative competence of civil servants are outlined in the research of H. Pocheptsov, K. Vashchenko, and T. Honcharova. Scholars V. Volyk, A. Omelchuk, T. Fedoriv, S. Yatsenko, and others considered specific issues regarding the improvement of communicative competence of civil servants. It should be noted that the issue of the role of communicative competence in the activities of civil servants remains understudied and determines the relevance of the chosen topic.

The aim of this study is to research the scientific and theoretical approaches to determine the role of foreign language communicative competence in the activities of civil servants.

Presentation of the main material. The effective functioning of the public administration system depends not only on its organizational structure and external factors, but also on the personal characteristics of specialists and the specifics of their professional activities. Modern conditions and constant changes occurring at the state level require a civil servant, in addition to a high degree of professionalism, to have a constant readiness to accumulate and update their knowledge and skills.

A crucial aspect of organizing official activities is the competency-based approach. The main argument in favor of introducing the competency-based approach is its practical orientation. A competent specialist not only possesses a certain level of knowledge, abilities, and skills but is also capable of implementing them in their professional activities. Furthermore, the introduction of a competency-based model opens up opportunities to verify the effectiveness and efficiency of the performance of official duties [1, c. 186].

The competency-based approach involves development in two interconnected dimensions: personal and professional. Particular attention is focused on the personal and psychological qualities of a person, which includes broadening one's worldview, overcoming stereotypes, re-evaluating values, and developing and improving such behavioral competencies as negotiation, conflict avoidance or resolution, openness, a focus on quality and results, and an understanding of values.

Communicability is an important component of any active sphere of activity. The result of an inability to communicate is misunderstanding and confusion, which leads to losses in both material and spiritual terms. If we take into account the competency-based approach, a person with the aforementioned gaps in communication will be perceived as incompetent in a particular matter. In view of this, communicative competence should occupy an important place in the list of knowledge and skills that are part of the professional competence of specialists in the field under study. Therefore, among the main requirements that should be placed today on specialists, and above all on heads of the civil service, is a developed ability to communicate effectively.

Communicative competence undoubtedly implies that a civil servant possesses a special component in their professional activity – information – which at the same time acts as a means of state supervision and

the provision of administrative services. In the current conditions of the development of the information society, information has become the initial and final product of labor – it is collected, processed, and disseminated; it has already become a commodity that is bought and sold, and the information system built on its basis is the backbone of modern society [2, c. 21].

The process of owning, disposing of, distributing, storing and exchanging information involves many participants, which carries certain risks and opportunities, and not only the content of the information itself but also the methods of its transmission are important, which actualizes the communication component of this process. The level of proficiency in communication tools, the ability to persuade, accurately formulate thoughts, conduct negotiations, give public speeches, and, no less importantly, the knowledge of foreign languages are also becoming increasingly important. The level of effectiveness of the communicative process is determined by the level of development of the foreign language communicative competence of the civil servant.

Thus, a modern civil servant is a highly qualified professional who is able to solve strategic issues of professional activity, establishing mutual understanding and interaction with the public, a specific social group, and individuals, i.e., has a culture of communication activity.

In public administration, a sufficient number of studies have been carried out on professional competence, its formation and development in the process of professional activity of a civil servant. The Law of Ukraine "On Civil Service" defines professional competence as the ability of a person to apply special knowledge, skills and abilities within the limits of the powers assigned to his or her position, to demonstrate appropriate moral and business qualities for the proper performance of the tasks and duties, training, professional and personal development.

Competence is an integrative concept with its own structure, the components of which function as a single whole. A civil servant can become competent in their professional activities by possessing certain competencies, implementing them in practice, and gaining experience [3, c. 234].

Professional competence is a necessary system of professional competencies: managerial, economic, political science, ethical, socio-psychological knowledge and skills of a civil servant, including their ability to think creatively, willingness to take risks and assume responsibility, ability to anticipate the results of their activities and critically evaluate their consequences, and readiness for self-education. The ability to apply and adapt one's knowledge and skills to changing working conditions is also important. In other words, professional competence is the sum of accumulated experience and acquired knowledge that enables a person to quickly solve assigned tasks in their professional field.

In this study, we will focus in more detail on the characteristics of the essential and substantive features of communicative and integral competencies, and their role in the activities of civil servants. In order to successfully achieve a specific goal, a modern civil servant representing the scientific, political, economic and business elite of Ukraine must establish international business contacts in the current conditions of dynamic changes and crisis situations, so a high level of foreign language proficiency is extremely important.

The basic competencies that are necessary today for any specialist are: communication in the native language; communication in foreign languages; knowledge of mathematics and general knowledge in the field of science and technology; language skills in working with digital media; learning for the sake of acquiring knowledge; social and civic skills; initiative and practicality; awareness and self-expression in the field of culture [4, c. 92].

Therefore, the competence related to communication in foreign languages is given special attention. The ability to communicate in a foreign language within one's field of specialization and to maintain communication in a foreign language, taking into account the specifics of the foreign language culture, is an integral component of a competent specialist in their field. From the point of view of the competence approach, in relation to the civil service, the main goal of mastering and using a foreign language in professional activities is to form foreign language communicative competence as a component of the professional competence of a civil servant, which ensures the ability to apply relevant knowledge and skills in professional communication.

The formation of foreign language communicative competence as a component of the professional competence of a civil servant allows a person to interact in a professionally oriented situation of communication with specialists from other countries, to be ready for intercultural professional dialogue in a multicultural space in the context of international mobility and integration.

Speech competence includes such types of competencies as listening, speaking, reading, and writing. Speaking competence is the ability to perceive speech by ear with subsequent reproduction, discussion, and interpretation of what is heard. Speaking ensures oral

communication in a foreign language. When communicating in their native language, a communicator thinks only about what to say and in what sequence. When speaking a foreign language, one has to activate their grammatical, lexical, and phonetic skills so that the communication process is correct, that is, meaningful, clear, and dynamic. Listening competence lies in the ability to perceive by ear any information that sounds both from the speaker's mouth and from any technical source. Reading competence is the ability to read any printed text. Writing competence is the ability to express thoughts in writing within a specific topic [5, c. 112].

Discursive competence is the ability to construct coherent, cohesive, and logical statements of various functional styles in oral and written speech.

Strategic competence is the ability to use verbal and nonverbal communicative strategies appropriate to the communication situation for the purpose of effective intercultural professionally-oriented communication.

Socio-cultural competence is characterized as the ability of interlocutors to adequately perceive, understand and evaluate the achievements of culture and science of other nations in the process of intercultural professional-oriented communication.

Social competence is the ability of an individual to choose an adequate means of communication depending on the conditions and goals of a particular communication situation, to build statements in accordance with the communicative intent of the participants in communication.

Linguo-professional competence is the ability to perceive and reproduce texts in a specific area of special subject activity, the clichés of language for special purposes, the ability to operate with foreign language general scientific and special vocabulary, to analyze, critically rethink, and present textual material of professionally-oriented issues.

Socio-political competence is the ability to navigate the linguistic and multicultural space, taking into account the norms of civil and legal behavior.

Intercultural communicative competence is also included in the structure of foreign language communicative competence, which we understand as the ability to interact with native speakers of another culture, taking into account national values, norms, and perceptions, to create a positive mood for interlocutors in communication, to choose communicatively appropriate means of verbal and nonverbal behavior, without losing one's national self-identification in the process.

Intercultural communicative competence should be considered a necessary component of foreign language communicative competence and professional competence in order to ensure effective socio-cultural and professional cooperation of civil servants at the international level.

Today, civil servants are constantly in the public eye, participate in international forums, conferences, platforms, and work with a large number of program documents and projects at the state and international levels. Therefore, it is entirely understandable that in the context of European integration processes, a certain level of foreign language proficiency is required of them. The language training of civil servants who have a daily need to communicate with foreign colleagues in order to exchange professional experience, discuss issues of state and local importance, and increase the efficiency of the management apparatus, involves the formation of foreign language communicative competence as an important component of their professional competence.

Serving in the civil service is a rather lengthy and responsible process, consisting of successive stages, the purpose of which is to train highly professional specialists who, in their positions, must understand its importance and aim to increase the efficiency of public administration. The sequence of stages in the civil service involves the gradual development of the professional qualities of a particular employee, increasing their level of awareness and culture. However, achieving a high level of effectiveness in the performance of their official duties by such a person is also possible provided that the process of their service, the formation of their professional level, is organized in such a way that involves continuous learning, accumulation, and updating of knowledge, which primarily actualizes the issue of professional competence of a specialist in the field of public administration.

During the training and professional development of civil servants, the improvement and development of professional English language skills simultaneously takes place. Therefore, foreign language communicative competence occupies one of the main places among the mandatory competencies of the professional competence of a modern civil servant.

The foreign language communicative competence of a civil servant implies the formation of knowledge, abilities, and skills that ensure the possibility of successfully using a foreign language both in professional activities during real communication for the purpose of exchanging experience and discussing issues of state and local importance, and during self-education and personal self-development. A civil servant is a representative of the state, on whose

behalf they perform their official duties, therefore their language culture is an important component of their professional competence.

Conclusions. The future of our country and the strengthening of public trust in the authorities depend on the effective work, dedication, and professional competence of the civil servant. The dynamic nature of societal development implies that the professional activity of any specialist throughout their career requires continuous education and constant enhancement of professional competence. This directly applies to the modern civil servant as well. The introduction of the competency-based approach is aimed at shifting from the traditional executive role of civil servants to fostering their independence and responsibility. A distinctive feature of the competency-based approach is its focus on actual performance outcomes, behavior, and actions.

A modern civil servant must be a professional not only in the field of management but also in foreign language proficiency, as they often need to communicate with international colleagues, participate in international forums, conferences, platforms, and projects, as well as work with a large number of programmatic documents.

REFERENCES:

1. Гайович Г. В., Шихненко К. І. Шляхи поліпшення комунікації державною мовою фахівців сфери цивільного захисту. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2019. No 7 (91). С. 185–195.

2. Долгий О., Хрущ О. Професійна компетентність і компетенції державного службовця у контексті реформування державної служби. Вісник Національної академії прокуратури України. 2019. No 3. С. 7–22.

3. Кириченко Н. О. Сутність комунікативної складової суб'єктів державного управління. Розвиток професійних компетентностей державних службовців: комунікативний аспект: матеріали щоріч. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 3–4 листоп. 2016 р. Київ : НАДУ, 2016. 460 с.

4. Радиш Я. Ф., Недашківська Т. Є. Компетентність та компетенція державного службовця як наукова проблема. Держава та регіони. 2007. No 2. С. 78–95.

5. Твердохліб О. С. Етичні аспекти доступу до публічної інформації. Економіка та держава. 2013. No 6. С. 110–112.

УДК 81’42:378.014
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.9

CHALLENGES IN PREPARING FUTURE TRANSLATORS

ВИКЛИКИ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Mishchuk I.M.,
orcid.org/0000-0001-8478-7442
Ph.D. in Pedagogy,
Associate Professor at the English Philology Department
Lesya Ukrainka Volyn National University

Halapchuk-Tarnavska O.M.,
orcid.org/0009-0006-0527-9567
Ph.D. in Philology,
Associate Professor at the English Philology Department
Lesya Ukrainka Volyn National University

Yushak V.M.,
orcid.org/0000-0002-7810-7452
Ph.D. in Philology,
Associate Professor at the English Philology Department
Lesya Ukrainka Volyn National University

The article explores the multifaceted challenges involved in training future translators in an era marked by rapid technological, linguistic, and cultural shifts. It highlights the importance of integrating both theoretical knowledge and practical skills within translator education. A key focus is on mastering emerging translation technologies, including machine translation and computer-assisted tools, which require new competencies such as advanced post-editing. The development of deep bilingual proficiency is emphasized, extending beyond basic fluency to include idiomatic expressions, register, and genre conventions. Intercultural competence is also critical, as translators serve as cultural mediators sensitive to social norms and contextual nuances. The article points out that many academic programs struggle to balance theory with hands-on experience, often lacking real-world training opportunities like internships. Additionally, soft skills such as time management, communication, and collaboration are frequently underemphasized despite their professional importance. To address these gaps, curricular innovations like simulation-based training and mentorship are recommended. Lifelong learning is identified as essential due to ongoing linguistic, technological, and social changes, requiring adaptability and continuous professional development. Reflective practice is encouraged to foster critical self-assessment and improvement. Ultimately, the paper advocates for a dynamic, interdisciplinary educational approach that embraces technological advances while cultivating intercultural intelligence. By proactively addressing these challenges, educators can prepare translators to meet current demands and shape the future of global communication.

The article also stresses the importance of ethical considerations in the use of translation technologies, highlighting issues such as authorship and data privacy. Furthermore, it underscores that technology should complement rather than replace human translators, preserving the essential role of human judgment and creativity in translation.

The paper further emphasizes the necessity for translator education to remain flexible and responsive to ongoing industry changes, ensuring graduates are prepared for diverse and evolving career paths. It also highlights the role of collaboration between academia and the translation industry to keep curricula relevant and aligned with professional standards.

Key words: translator education, technological integration, linguistic competence, intercultural competence, lifelong learning, translation technology, curriculum development, professional skills, reflective practice, interdisciplinary training, globalization, translation challenges.

Стаття досліджує багатогранні виклики, пов’язані з навчанням майбутніх перекладачів в умовах стрімких технологічних, мовних і культурних змін. У ній підкреслюється важливість поєднання теоретичних знань і практичних навичок у процесі освіти перекладачів. Особливу увагу приділено опануванню новітніх перекладацьких технологій, зокрема машинного перекладу та інструментів комп’ютерної підтримки перекладу, що вимагають нових компетентностей, таких як розширене постредагування. Розвиток глибокої двомовної компетентності висвітлено як ключовий елемент, що виходить за межі базової мовної обізнаності і охоплює ідіоматичні вирази, регістри та жанрові особливості.

Міжкультурна компетентність також є критично важливою, оскільки перекладачі виступають культурними посередниками, чутливими до соціальних норм і контекстуальних нюансів. У статті зазначено, що багато освітніх програм мають труднощі з балансуванням між теорією та практикою, часто не забезпечуючи здобувачам вищої освіти можливості отримати досвід у реальних умовах, таких як стажування. Крім того, такі софт скілс, як управління часом, комунікація та співпраця, часто недооцінюються, попри їхнє професійне значення.

Для подолання цих прогалин рекомендуються інновації в навчальних програмах, зокрема навчання на основі симуляцій та наставництво. Безперервне навчання визнається необхідним у зв’язку з постійними змінами у мовній, технологічній та соціальній сферах, що вимагають адаптивності та постійного професійного розвитку. Заохочується

рефлексивна практика як засіб критичного самоаналізу та вдосконалення. У статті охарактеризовано динамічний, міждисциплінарний підхід до освіти перекладачів, який поєднує технологічні новації з розвитком міжкультурного інтелекту.

У доробку наголошено також на важливості етичних аспектів у використанні перекладацьких технологій, зокрема таких питань, як авторство та конфіденційність даних. Зазначається, що технології мають доповнювати, а не замінювати людських перекладачів, зберігаючи важливу роль людського судження та креативності в перекладі.

У статті також підкреслюється необхідність того, щоб освіта перекладачів залишалась гнучкою і чутливою до постійних змін у галузі, забезпечуючи підготовку випускників до різноманітних і динамічних професійних шляхів. Крім того, наголошується на важливості співпраці між академічними установами та перекладацькою індустрією для збереження актуальності навчальних програм та їхньої відповідності професійним стандартам.

Ключові слова: освіта перекладачів, інтеграція технологій, мовна компетентність, міжкультурна компетентність, безперервне навчання, перекладацькі технології, розробка навчальних програм, професійні навички, рефлексивна практика, міждисциплінарна підготовка, глобалізація, виклики перекладу.

Introduction. This article studies the difficulties involved in training future translators in the context of fast-paced technological, linguistic, and cultural transformations. It highlights the importance of a well-rounded education that combines technical proficiency, intercultural understanding, hands-on experience, and a commitment to continuous learning. Major challenges include gaining expertise in translation technologies, enhancing strong bilingual and intercultural abilities, filling curriculum deficiencies, and promoting flexibility.

The ultimate aim is to prepare translators to adapt to changing professional requirements and play a significant role in facilitating global communication. It stresses the vital role of incorporating cutting-edge technology, building intercultural and specialized skills, and promoting continuous lifelong learning.

Traditional translation training programs, often rooted in linguistic theory, struggle to keep pace with the demands of modern professional practice, which requires mastery of computer-assisted translation (CAT) tools, neural machine translation, and artificial intelligence applications. Moreover, translators must develop intercultural competence to effectively interpret and convey nuanced meanings across diverse social and cultural contexts. The growing specialization within translation fields – such as legal, medical, technical, and literary domains – further necessitates tailored curricula that address specific terminologies and stylistic conventions.

In response to these challenges, there is a pressing need to redesign translator education by integrating theoretical foundations with practical experience, technological literacy, and intercultural sensitivity. This holistic approach aims to equip future translators with the skills and adaptability required for lifelong learning and professional growth in a rapidly evolving global communication landscape. This article explores the challenges faced in translator training and proposes strategic solutions to prepare translators for the demands of the 21st century.

Methods/ Methodology. To explore effective strategies for preparing future translators, this study employed a mixed-methods approach combining curriculum analysis, expert interviews, and case studies of existing translation programs. First, a comprehensive review of current academic curricula was conducted to identify gaps in technology integration, practical training, and intercultural competence development. Next, semi-structured interviews were held with translation educators and industry professionals to gather insights on best practices and emerging needs in translator training. Finally, case studies of innovative programs incorporating project-based learning, internships, and technology-enhanced instruction were analyzed to evaluate their effectiveness in addressing identified challenges.

Data from these methods were triangulated to develop a holistic model for translator education that balances theoretical knowledge, hands-on experience, and continuous professional development. This approach aligns with recommendations in the literature emphasizing experiential learning, technological fluency, and intercultural sensitivity as core components of translator training [1; 3; 8; 13].

In conclusion, preparing future translators demands a dynamic educational approach that integrates theoretical knowledge, practical application, technological fluency, and intercultural sensitivity. By proactively addressing these challenges, educators can equip translators to meet current professional demands and contribute to the evolving landscape of global communication [5; 6].

Results and Discussion. The analysis of current translation curricula revealed significant gaps in the integration of emerging technologies and practical training components. Most programs continue to emphasize linguistic theory while offering limited exposure to computer-assisted translation (CAT) tools, neural machine translation, and AI applications. Interviews with educators and industry professionals highlighted a consensus on the urgent need to incorporate hands-on experience through internships, simulation exercises, and project-based learning to better prepare students for real-world challenges.

Case studies of innovative translation programs demonstrated that curricula embedding interdisciplinary approaches, including domain-specific modules (e.g., legal, medical, technical translation), and intercultural communication training significantly enhance student readiness. Programs that foster continuous professional development and reflective practice showed improved learner adaptability and critical thinking skills. Furthermore, participants underscored the importance of mentorship and peer collaboration in cultivating soft skills such as time management, ethical decision-making, and effective communication.

Technological proficiency emerged as a critical competency, with successful programs providing structured training in CAT tools and AI-assisted translation platforms. However, educators emphasized that technology should complement rather than replace human judgment, underscoring the need for critical evaluation skills and ethical awareness regarding data privacy and authorship.

The findings underscore the necessity of a comprehensive, dynamic approach to translator education that balances theoretical foundations with practical application and technological fluency. The identified curricular gaps suggest that traditional models are insufficient to meet the demands of a rapidly evolving translation industry shaped by technological innovation and globalization.

Integrating domain-specific knowledge and intercultural competence is essential for translators to navigate the complexities of specialized content and culturally nuanced communication effectively. The success of programs incorporating experiential learning and mentorship aligns with educational theories advocating for active, learner-centered pedagogies that foster autonomy and lifelong learning habits.

Technological literacy is no longer optional but a core skill for translators. However, the role of technology must be framed within ethical considerations and human oversight to maintain translation quality and accountability. The growing demand for rare language pairs and hybrid content further complicates training requirements, necessitating flexible curricula that can adapt to emerging linguistic trends.

Overall, this study supports the development of restructured curricula that integrate theoretical knowledge, practical skills, intercultural sensitivity, and technological competence. Such an approach prepares future translators not only to meet current professional standards but also to adapt proactively to ongoing changes in the global communication landscape. Future research should explore longitudinal outcomes of these curricular innovations and the impact of emerging technologies on translator performance and identity.

Over recent decades, translator education has significantly progressed, with experts recognizing the intricate challenges of training translators for a world shaped by globalization and rapid technological change. Pym [11] stresses that translator education should extend beyond mere linguistic precision to include intercultural mediation and the ability to adapt professionally. Likewise, Kiraly [8] supports a constructivist model of translator training that values project-based learning and encourages learner independence.

Recent studies have placed significant emphasis on technological progress. Bowker and Pearson [3] highlight the increasing relevance of corpus-based resources and terminology management in translator education, whereas O'Hagan [10] examines the impact of neural machine translation and the human translator's function in post-editing tasks. Incorporating technology into educational programs is viewed not only as essential for staying current with industry trends but also as a means to improve the accuracy and productivity of translations [1].

Intercultural competence is recognized as a vital element in translator education. According to House [6], successful translation demands profound cultural understanding rather than just linguistic equivalence. This perspective is echoed by Schäffner and Adab [13], who emphasize that translation students need both linguistic skills and socio-cultural awareness to function effectively in varied settings. Numerous studies have identified shortcomings in current training programs, with Gambier and van Doorslaer [5] highlighting students' limited opportunities to engage with real-world translation tasks. There is increasing agreement that curricula should include internships, client-oriented projects, and teamwork to better prepare students for professional practice [12].

The significance of lifelong learning in the translation field is widely recognized. Kelly highlights that the fast-paced changes in translation technologies and methodologies require ongoing professional growth and self-reflection [7]. Consequently, research advocates for a comprehensive approach to translator education that integrates technical skills, language proficiency, cultural understanding, and practical experience.

In addition to technological proficiency and intercultural competence, the development of ethical awareness is becoming increasingly vital in translator education. As translation technologies such as machine translation and AI become more prevalent, translators must navigate complex issues related to

data privacy, intellectual property, and authorship rights. Educators should therefore incorporate ethical training into curricula to prepare students for responsible decision-making in professional contexts. This ethical dimension not only safeguards the integrity of the translation process but also reinforces the translator's role as a trusted cultural mediator in a globalized world [8; 9; 14].

Moreover, the collaboration between academic institutions and the translation industry is essential to ensure that training programs remain relevant and responsive to evolving market demands. Partnerships can facilitate access to real-world projects, internships, and mentorship opportunities, providing students with practical experience and professional networking. Such engagement helps bridge the gap between theoretical knowledge and applied skills, fostering adaptability and resilience among future translators. By aligning educational outcomes with industry standards, these collaborations contribute to the continuous improvement of translator education and better prepare graduates for diverse career paths [8; 10; 12].

It is important to highlight effective strategies that address the challenges in preparing future translators. Key strategies include integrating hands-on training with translation technologies such as CAT tools and machine translation post-editing to build technological proficiency. Additionally, embedding intercultural competence and ethical awareness into the curriculum equips students to handle cultural nuances and professional responsibilities effectively. Experiential learning through internships and project-based assignments bridges the gap between theory and practice, enhancing real-world readiness. Finally, fostering lifelong learning habits and reflective practice ensures translators remain adaptable to ongoing changes in the profession. These strategies collectively contribute to a comprehensive and dynamic translator education model that meets contemporary demands [1; 8; 10].

Translation goes beyond simply replacing words; it is an act of communication deeply rooted in cultural and contextual understanding. In today's world, the translator's function has grown past conventional limits because of technological advancements, increasing multilingual globalization, and the surge of content on digital platforms. Therefore, the training of future translators needs to adapt to these changes.

The introduction of machine translation (MT), computer-assisted translation (CAT) tools, and artificial intelligence (AI) has transformed the way translators work. Although these technologies can boost efficiency, they also bring certain challenges [2; 4; 7; 13]:

a) Technological Competence: Learners need to become skilled in various tools, ranging from CAT software like SDL Trados and MemoQ to AI-driven applications.

b) Advanced Post-Editing Abilities: The requirement to revise machine-generated translations calls for new skills, such as identifying errors and enhancing style.

c) Ethical Issues: The use of automation raises concerns regarding authorship, data protection, and the translator's responsibility.

Although these challenges exist, technology is meant to support rather than substitute human translators. Therefore, education should focus on both mastering tools and developing critical assessment skills.

Future translators are increasingly required to handle rare and mixed language pairs, along with demonstrating advanced skills in culturally sensitive content. Key challenges include [3; 11; 14]:

a) Advanced Bilingual Proficiency: Translators must move beyond basic fluency to understand idiomatic expressions, appropriate registers, and genre-specific conventions in both the source and target languages.

b) Intercultural Competence: Acting as cultural intermediaries, translators need to be aware of social norms, values, and the nuanced contexts of communication.

c) Specialized Knowledge: Different fields such as legal, medical, technical, and literary translation require mastery of specific terminology and stylistic conventions.

Building these skills requires hands-on learning, cross-disciplinary experiences, and ongoing independent study.

Many academic programs find it challenging to effectively integrate theoretical knowledge with practical skills. Typical issues include [3; 5; 6; 12].

*Outdated Curricula***:** Some courses focus heavily on linguistic theory while neglecting practical translation and technological training.

Lack of Real-World Experience: Opportunities like internships and project-based assignments are often insufficient, leaving students ill-prepared for real-world work.

Neglect of Soft Skills: Essential abilities such as time management, communication, and teamwork are frequently overlooked, despite their importance for both freelance and in-house translators.

Curricular innovation, including simulation-based training and mentorship models, can address these gaps.

To address the challenges in preparing future translators, several solutions can be implemented:

1. Curriculum Modernization: Updating curricula to integrate both theoretical knowledge and practical skills, including hands-on training with current translation technologies such as CAT tools and machine translation post-editing, ensures students are technologically proficient and industry-ready [1; 11].

2. Intercultural and Ethical Training: Embedding intercultural competence and ethical considerations into translator education prepares students to navigate cultural nuances and professional responsibilities, including data privacy and authorship issues [3; 8; 9; 14].

3. Experiential Learning Opportunities: Incorporating internships, client-based projects, and simulation-based training bridges the gap between academic learning and real-world practice, enhancing students' adaptability and professional skills [4; 6; 9].

4. Soft Skills Development: Emphasizing communication, time management, and collaboration within the curriculum equips future translators with essential interpersonal skills required in diverse work environments [6].

5. Lifelong Learning and Reflective Practice: Encouraging continuous professional development through workshops, certifications, and reflective self-assessment fosters adaptability to evolving linguistic and technological landscapes [7; 8].

6. Industry-Academia Collaboration: Strengthening partnerships between educational institutions and the translation industry ensures curricula remain relevant and aligned with professional standards, providing mentorship and networking opportunities [8; 10].

Implementing these strategies collectively can better prepare future translators to meet the demands of a rapidly changing global communication environment [1].

Conclusions. Preparing future translators is a complex and continuously evolving task that demands a dynamic educational approach integrating theory, practice, and intercultural competence. Addressing the challenges posed by rapid technological advancements, linguistic diversity, and shifting professional expectations requires curricula that balance humanistic values with technological fluency and cultural sensitivity [1; 3]. Emphasizing hands-on experience, soft skills, and real-world exposure through internships and project-based learning is essential to bridge the gap between academic training and professional demands [8; 10]. Lifelong learning, adaptability, and reflective practice must be instilled to prepare translators for ongoing changes in tools, genres, and work environments [11]. For further development, translator education should continue to innovate by incorporating simulation-based training, mentorship models, and interdisciplinary collaboration to enhance skill acquisition and professional readiness [6]. Additionally, stronger partnerships between academia and the translation industry can ensure curricula remain relevant and responsive to emerging trends [1; 8].

REFERENCES:

1. Alcina A. Translation technologies: Scope, tools and resources. *Target: International Journal of Translation Studies*. 2008. *20*(1). P. 79–102. https://doi.org/10.1075/target.20.1.05alc

2. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge. 2018. 390 p.

3. EMT Expert Group. *EMT Competence Framework 2017*. European Commission. 2017. 535 p.

4. Bowker L., & Pearson J. *Working with specialized language: A practical guide to using corpora*. Routledge. 2002. 256 p.

5. Gambier Y., & van Doorslaer L. (Eds.). *Handbook of translation studies* (Vol. 4). John Benjamins Publishing Company. 2016. 232 p.

6. House J. *Translation as communication across languages and cultures*. Routledge. 2015. 168 p.

7. Kelly D. *A handbook for translator trainers: A guide to reflective practice*. St. Jerome Publishing. 2005. 173 p.

8. Kiraly D. *A social constructivist approach to translator education: Empowerment from theory to practice*. St. Jerome Publishing. 2000. 207 p.

9. Munday J. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. Routledge. 2016. 324 p.

10. O'Hagan M. *The Routledge handbook of translation and technology*. Routledge. 2016. 536 p.

11.Pym A. Training translators. In K. Malmkjær & K. Windle (Eds.). *The Oxford handbook of translation studies*. Oxford University Press. 2011. P. 475–489.

12. Risku H. A cognitive scientific view on technical communication and translation: Do embodiment and situatedness really make a difference? *Target: International Journal of Translation Studies*. 2010. *22*(1). P. 94–111. https://doi.org/10.1075/target.22.1.06ris

13. Schäffner C., & Adab B. (Eds.). *Developing translation competence*. John Benjamins Publishing Company. 2000. 263 p.

14. Venuti L. *The Translation Studies Reader*. Routledge. 2012. 219 p.

УДК 811.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.10

РОЛЬ ТА МІСЦЕ МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

THE ROLE AND PLACE OF MODAL PARTICLES IN THE GERMAN LANGUAGE

Підлужна І.А.,
orcid.org/0000-0003-2720-804X
викладач кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії Національної гвардії України

Статтю присвячено дослідженню модальних часток у німецькій мові. У статті аналізуються місце та роль модальних часток, їхні функції, роль, значення. Визначається особливий статус часток у німецькій мові, де є свої певні особливості синтаксичного характеру: порядок слів, тип речення, інтонація. Досліджується мета використання, підходи і принципи класифікації та інші морфологічні й семантичні аспекти. Виділяються найбільш уживані групи часток, наводяться приклади їх вживання, перекладу та розташування в реченнях.

У статті модальні частки розглядаються як складові аналітичних конструкцій. Модальні частки є важливим елементом мовлення, який впливає на виразність висловлювань, допомагає передавати ставлення мовця та керувати комунікацією. Модальні частки відрізняються від інших слів тим, що не змінюються за відмінками, числами чи родами; не можуть бути головними членами речення; використовуються переважно в усному мовленні та неформальному письмі. Вони служать для формування іллокутивного типу висловлювання, відображаючи відповідний намір того, хто говорить. Модальні частки не мають чітко визначеного значення, але суттєво змінюють зміст і тональність речень. Вони виконують переважно комунікативну функцію, уточнюють прагматичну спрямованість висловлювання, допомагають зрозуміти висловлене як застереження, дозвіл, пораду, вимогу тощо.

Автор показує, що модальні частки є граматикалізованими одиницями; у деяких типах синтаксичних конструкцій вони виступають у ролі обов'язкового компоненту: їхнє опущення веде до порушення граматичної цілісності висловлювання. У ролі обов'язкового компоненту модальні частки використовують у синтаксичних конструкціях, що мають форму «Konjunktiv» для вираження нереального бажання, в псевдододаткових реченнях з «dass», а також в окличних реченнях з фінітною формою дієслова. Якщо модальні частки виступають як складова іллокутивного типу висловлювання, тобто відповідної мовної дії, вони примикають до модусу речення і виражають намір мовця. В даному випадку опущення частки порушує не граматичну цілісність висловлювання, а його включеність до комунікативної ситуації.

Ключові слова: частки, модальність, аналітичні конструкції, іллокутивний тип висловлювання, прагматичний підхід.

The article is devoted to the study of modal particles in German. The article analyzes the place and role of modal particles in the German language, their functions, role, and meaning. The special status of the particles in German is determined, which has its own specific syntactic features: word order, sentence type, intonation. The purpose of use, approaches and principles of classification, and other morphological and semantic aspects are investigated. The most commonly used groups of particles are identified, examples of their use, translation and placement in sentences are given.

The article considers modal participles as components of analytical constructions. Modal participles are an important element of speech that affects the expressiveness of statements, helps to convey the speaker's attitude and manage communication. Modal participles differ from other words in that they do not change cases, numbers, or genders; they cannot be the main members of a sentence; and they are used mainly in oral speech and informal writing. They serve to form an illocutionary type of utterance, reflecting the speaker's intention. Modal particles do not have a clearly defined meaning, but they significantly change the meaning and tone of sentences. They have a predominantly communicative function, they clarify the pragmatic orientation of the statement, help to understand what is said as a warning, permission, advice, demand, etc.

The author shows that modal particles are grammaticalized units; in some types of syntactic constructions they act as an obligatory component: their omission leads to a violation of the grammatical integrity of the utterance. As an obligatory component, modal particles are used in syntactic constructions with the form "Konjunktiv" to express an unrealistic desire, in pseudo-additional clauses with "dass", and in exclamatory sentences with the finite form of the verb. If modal particles act as a component of an illocutionary type of utterance, i.e., a corresponding speech action, they are adjacent to the modus operandi of the sentence and indicate the speaker's intention. In this case, the omission of a particle does not violate the grammatical integrity of the utterance, but its inclusion in the communicative situation.

Key words: the particle, the modality, analytical constructions, illocutionary type of utterance, the pragmatic approach.

Постановка проблеми. Модальні частки в німецькій мові (Modalpartikeln) є важливим елементом мовлення, який впливає на виразність висловлювань, допомагає передавати ставлення мовця та керувати комунікацією. Вони не мають чітко визначеного значення, але суттєво змінюють зміст і тональність речень. Їх вживання особливо поширене в розмовній мові, однак, вони можуть бути складними для розуміння та перекладу.

Модальні частки відрізняються від інших слів тим, що не змінюються за відмінками, числами чи родами; не можуть бути головними членами

речення; використовуються переважно в усному мовленні та неформальному письмі; додають до висловлювань додаткові відтінки значення (емоційні, модальні, оцінні); не впливають на граматичну структуру речення, але змінюють його сприйняття. У деяких типах синтаксичних структур вони потребують обов'язкового вживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Німецька мова має багатий набір модальних, відносних, дискурсивних і модифікуючих часток, дослідженню яких присвячена чимала кількість робіт: А. Загнітко [1], С. Педченко [2], P.Eisenberg [9], M. Thurmair [13], M. Coniglio [7], W. Abraham [5], J. Meibauer [12], H. Weydt [14], L. Brünjes [6]. Праці цих вчених склали теоретичну базу дослідження. Однак, попри давню традицію вивчення модальності, досі не запропоновано єдиного тлумачення обсягу цієї мовної категорії. А лінгводидактичних досліджень модальних часток як складових аналітичних конструкцій практично немає.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розгляд модальних часток у контексті прагматичного підходу як складових аналітичних конструкцій та визначення типів граматичних значень, які передаються за допомогою них.

Мета зумовила розв'язання наступних завдань: 1) дослідити модальні частки як невід'ємну частину граматичної системи; 2) визначити випадки, у яких модальні частки є обов'язковими компонентами синтаксичних конструкцій; 3) виявити випадки, у яких модальні частки виступають як комунікативно пов'язані, але граматично вільні одиниці.

Матеріалом дослідження послужили тексти, розміщені на німецькомовних платформах DWDS (https://www.dwds.de/) та DECOW16A (https://www.webcorpora.org/).

Виклад основного матеріалу. Аналітичними конструкціями найчастіше називають сполучення слів – службового і повнозначного, де службове слово, самостійно або разом з афіксом повнозначного, виражає граматичне значення повнозначного слова й усієї конструкції загалом. Модальні частки можуть бути частинами аналітичних конструкцій, вони «приєднуються» до речень та беруть участь у передачі різних видів модальних значень.

Модальна частка – це універсальний засіб вираження модусних компонентів висловлювання, який транслює додаткову інформацію, украй необхідну для формування модальної рамки речення» [2]. Модальні частки в німецькій мові відрізняються від інших видів часток такими властивостями: вони займають позицію лише у середині речення; не можуть бути наголошеними; не можуть бути заперечені; до них не можна поставити запитання [13]. Питання про приналежність модальних частинок до системи лексики/ граматики вирішується неоднозначно: одні дослідники вважають модальні частки компонентами лексики [14], інші – одиницями граматики [5].

Критеріями приналежності до одиниць граматики є наступні: 1) значення мовної одиниці: граматичні показники завжди одинакові; 2) варіативність: граматична одиниця не може бути пропущена або замінена на іншу одиницю без порушення граматичної правильності висловлювання; 3) граматична одиниця має фіксовану позицію в реченні і не може бути переміщена [11]. Якщо застосувати ці критерії до модальних часток у німецькій мові, то можна побачити, що вони є компонентами граматики. Розглянемо це на прикладі:

Er dachte wirklich, er sei doof – das wurde ihm **ja** von klein auf eingeredet/ Він дійсно думав, що дурний – адже в цьому його переконували з дитинства.

Використана у висловлюванні модальна частка ja не може бути переміщена в іншу частину речення, вона не може бути замінена на інші частки без зміни авторської інтенції. Таким чином, модальні частки є компонентами граматики, значення яких може бути інтерпретовано лише у контексті. Їхня позиція чітко фіксована в реченні, вони служать для зміни інтенції мовлення і вираження модальної семантики.

Загальна граматична функція, що реалізується модальними частками – вираження різних видів модальних значень. Модальні частки виявляють і загальні формальні властивості – займають позицію в середині речення, не можуть бути наголошеними, до них не можна поставити питання і їх не можна заперечувати. Їх також можна розглядати як закритий клас слів – до нього входять такі слова, як ja, doch, wohl, auch, schon, bloß, nur, eben, halt, etwa. Деякі мовні одиниці, наприклад mir, dir, jetzt, виявляють властивості модальних часток у певних типах висловлювань. Такі частки, як ja, halt, mal, doch, eben, спрямовані не на зміст речення, а на очікування і ставлення мовця і слухача.

Модальні частки можна розглядати як систему опозицій. До першої групи цієї системи входять частки, які виражають відношення згоди (Übereinstimmungspartikeln: ja, eben, halt, auch, denn), у другу – частки, які виражають протиставлення (Gegensatzpartikeln: aber, etwa, vielleicht, doch, schon, wohl, bloß, nur, mal, eigentlich) [6].

Модальні частки як обов'язковий компонент притаманні кільком структурним моделям. Модальні частки doch, bloß або nur використовують у реченнях з формою Konjunkiv II для вираження нереального бажання:

Wenn er **doch** Fahnenflucht riskiert hätte!/ Якби ж він дезертирував!

"Wenn ich **bloß** ein bisschen mutiger wäre", dachte Lisa. / «Якби ж я була більш мужньою», – подумала Ліза.

На прикладі наведених висловлювань можна простежити використання модальних часток doch та bloß у ролі допоміжного компоненту умовного способу (Konjunktiv II). Висловлювання виражає нереальне бажання. Модальні частки стають частиною речення і не можуть бути опущені без порушення граматичної цілісності висловлювання.

Слово mir як модальна частка є обов'язковим компонентом псевдододаткових речень з dass (dass + Pronomen), що використовуються для вираження мовцем наполегливої вимоги, чи показу необхідності певної дії, наприклад:

"Dass du **mir ja** keine Streichhölzer anrührst, während Mutti und ich aus dem Haus sind", mahnt der Vater. / «Тільки спробуй торкнутися сірників, поки ми з мамою будемо відсутні», – попередив батько.

Опущення mir як частки порушило б граматичну цілісність усього речення.

Mir у подібних висловлюваннях може розглядатися як модальна частка, тому що: 1) як і інші модальні частки, mir і dir можуть бути використані тільки у певних типах висловлювань; 2) на них не можна зробити акцент; 3) вони кодують певну інтенцію того, хто говорить; 4) до них не можна поставити запитання; 5) їх не можна заперечити. Ще один істотний аргумент – неможливість замінити займенники mir і dir на іменники у формі давального відмінка [13].

У ролі обов'язкового компонента модальні частки виступають в експресивних висловлюваннях, у яких акцент отримує фінітна форма дієслова, тобто у них кодований Verumfokus: мовець наполягає на істинності своєї думки, наприклад:

Hallo Frank, na du **BIST mir ja** einer. / Привіт Франку, ну ти і тип.

Du **BIST mir vielleicht** eine Nudel;) / Ну ти і лапша.

У наведених прикладах модальні частки є частинами окличних конструкцій, в яких на зв'язку sein у формі відповідної особи робиться найбільший акцент. У реченнях подібного типу саме частки, поряд з інтонацією, служать для вираження несподіванки, приголомшеності мовця. Модальні частки, що використовуються у висловлюваннях такого типу, у поєднанні з ударною фінітною формою дієслова служать для того, щоб передати подив мовця, який раніше мав інші уявлення про ситуацію/ обставини/ людину і т. д. Модальні частки у даному випадку виступають як службові компоненти аналітичних конструкцій, що визначають інтенцію того, хто говорить: їх опущення повністю змінює мету висловлювання.

Таким чином, у деяких типах конструкцій модальні частки виступають у ролі невід'ємного компонента – у таких реченнях передаються бажання (Konjunktiv II + doch, bloß, nur), наполеглива вимога (dass + Pronomen + mir), або ж семантика подиву (Pronomen + mir, vielleicht).

Модальні частки можуть бути наявні в ряді висловлювань, не будучи при цьому граматично обов'язковими елементами. В даному випадку йдеться про синтаксичні конструкції, в яких використання модальних часток змінює інтенцію того, хто говорить, а їх опущення впливає не на граматичну правильність речення, а на його включеність у загальний контекст і змінює інтенцію того, хто говорить, тобто їх можна розглядати як комунікативно пов'язані, але граматично вільні мовні одиниці, наприклад:

Ich kann Ihnen sagen: Wer die Bauern ernst nimmt, der ist auch ehrlich zu ihnen. Wer die Bauern ernst nimmt, der macht ihnen keine Versprechungen, die nicht zu halten sind, denn dann sind die Kopfschmerzen beim Kater umso größer. Wo sind **denn** Ihre großen Wortführer? (Rede von Julia Klöckner). / Я можу вам сказати: хто серйозно ставиться до селян, той чесний з ними. Якщо Ви серйозно ставиться до фермерів, не давайте їм обіцянок, які не зможете стримати, адже тоді головний біль з похмілля буде сильніший. Де ж Ваше розуміння цього?

У наведеному реченні використана модальна частка denn, що виражає здивування того, хто говорить. Питання служить не задля запиту інформації, а для висловлення подиву. Якщо опустити цю частку, то змінюється інтенція того, хто говорить, і питання такого типу буде недоречним. Таким чином, модальна частка в даному випадку відображає намір мовця і сприяє включенню висловлювання у ситуацію. У даному випадку модальна частка denn являє собою прагматичну морфему, використання якої можна вважати обов'язковим з огляду на те, що питання служить як репліка-реакція.

Заміна модальної частки denn на eigentlich неможлива: eigentlich додає нового відтінку, порівняймо:

Hier müssen wir Kompromisse finden. Um was geht es bei den Änderungen **eigentlich**? (Rede von Julia Klöckner). / Тут ми маємо знайти компроміс. Про що, власне кажучи, йдеться під час змін?

Модальні частки мають своєрідну прив'язку до певного типу речень, або модусу. Так, модальна частка ja не може бути вжита в питальному реченні, типовий для неї контекст - розповідні речення; модальні частки bloß і nur, навпаки, характерні тільки для запитань, наприклад:

Was hat Angela Merkel da **bloß** gemacht? Die Frauenquote ihrer Ministerinnen liegt bei erbärmlichen 28,5 Prozent. / Чим взагалі займалася Ангела Меркель? Частка жінок-міністрів становить 28,5 відсотка.

Bald ist Weihnachten und habe am Dienstag Vokabeltest, wie kann man das **nur** tun? / Незабаром Різдво, а у вівторок тест за словами, і як я все це зроблю?

У даному випадку питання служить не для запиту інформації, а як риторичне: мовець дає знати співрозмовнику, що під час виконання політиком своїх повноважень нічого не зроблено, або ж реалізація поставлених завдань нереальна. Аналогічні властивості виявляє і частка schon. Особливість цієї частки та її відмінність від bloß і nur полягають у тому, що вона може бути використана в розповідному реченні, показуючи впевненість того, хто говорить: для речень подібного типу характерним є використання форми Futur I:

Keine Ahnung, aber auf diese Angaben gebe ich nicht viel, wer will das **schon** nachprüfen? / Не маю уявлення, але на ці дані я не звертаю уваги, хто це взагалі перевіряє ще раз?

Ihr werdet **schon** sehen, dass ich gut bin. / Ви ще побачите, що я хороший.

У запитаннях можуть бути використані і модальні частки doch і wohl:

Wie hieß das **doch** gleich? / Як там це називалося?

George, wirst Du **wohl** Deine Füße vom Tisch nehmen? / Георге, може, ти нарешті забереш ноги зі столу?

Na, es macht dir **wohl** Spaß, deine alte Mutter zu schlagen? / Ну, тобі, мабуть, приносить задоволення бити свою літню матір?

У цілому можна зазначити, що у питальних реченнях модальні частки служать для того, щоб показати, що певна ситуація чи позиція співрозмовника потребує змін.

Таким чином, у питальних реченнях може передаватися подив (Wie ist er **denn** mit denen ausgekommen? / Як же він із ними поводився?), риторичне питання (Was hat er **bloß** an ihr gefunden? / Що він у ній знайшов?), згадування (Wie hieß die **doch** gleich? / Як там це називалося?), незадоволення (Wer war das **wohl**? / Хто ж там був?).

Частка eben служить у висловлюваннях для того, щоб підкреслити очевидність факту чи займати позицію в загальновідомих висловлюваннях, що відображають стереотипні уявлення про соціальну групу, націю, представників протилежної статі і т. п. [13]:

Das ist **eben** der Baustil der 70er-Jahre. Це якраз архітектурний стиль 70-х років.

Частка halt вказує на те, що викладений факт є переконливим для того, хто говорить, а різниця між частками halt і eben в тому, що висловлювання з halt звучать менш категорично, ніж з eben [13]. Halt має і стилістичну маркованість, вона властива розмовній мові. Якщо проаналізувати висловлювання з halt і eben, можна помітити, що частки відносяться не тільки до всього речення, в якому мають місце, але й до попереднього:

Ich bin sehr oft in den österreichischen Bergen, ich kenne auch die Berghütten fast alle und bin nicht so wie Sie immer nur auf Halligalli auf Ibiza. Das ist **halt** der Unterschied zwischen uns beiden. / Я дуже часто в Австрійських горах, я знаю майже всі гірські будиночки і не знаходжуся, як Ви, постійно за грою Халлі-Галлі на Ібіці. Ось у цьому якраз різниця між нами.

Sie sind zurzeit nur deshalb so stumm, weil ihre Ideologien keine Antworten auf die drängendsten Fragen dieser Krise bieten. Populisten sind **eben** nicht systemrelevant (Rede von Heiko Maas). / Ви зараз не тому німі, що Ваша ідеологія не дає відповіді на найнагальніші питання цієї кризи. Популісти ж не особливо релевантні.

У висловлюваннях з модальною часткою schon мовець намагається заспокоїти співрозмовника:

Gründe dir einmal dein eigenes Start-up; du wirst **schon** irgendwie durchkommen (Rede von Angela Merkel). / Засновуй власне підприємство; ти проб'єшся.

Модальні частки ja, doch, wohl та їх поєднання передають оцінку мовцем ймовірності того, що певна ситуація має місце:

Da bleibt **wohl** nur, zu Hause vor der Glotze zu sitzen. / Тут залишається лише сидіти вдома перед ящиком.

Jetzt können wir es **ja** sagen: wir waren es nicht. / Адже ми можемо тепер сказати: «Це були не ми».

Das hat **doch wohl** jeder irgendwann schon einmal, oder? / Мабуть, з кожним таке було, чи не так?

У висловлюванні з wohl мовець дає знати співрозмовнику, що він може мати іншу думку; у реченні з часткою ja виражається високий сту-

пінь переконаності того, хто говорить у своїй правоті; у висловлюванні з doch wohl виражається впевненість мовця в істинності своєї позиції. Мовець, використовуючи це поєднання, сигналізує, що співрозмовник повинен прийняти його позицію як істинну.

Отже, модальна частка eben в розповідному реченні може вказувати на очевидність факту (Das zeigt **eben**, wann es Akzeptanz und Zustimmung gibt (Rede von Jens Spahn). / Це якраз таки показує, коли є розуміння і згода), halt, ja – на переконаність мовця (Gut, das ist **halt** so; so sind die Wünsche der Bevölkerung (Rede von Angela Merkel). / Добре, це так; це бажання народу), wohl – допущення іншої позиції (Diese Erfahrung ist **wohl** auch Ihnen nicht fremd. / Цей досвід, мабуть, і Вам не чужий), schon в конструкції werden + Infinitiv - спроба заспокоїти співрозмовника (Es wird **schon** irgendwie weitergehen, Hauptsache billig, heißt das Motto. / Як-небудь це піде, головне дешево, значиться в девізі), doch - виражає здивування, суперечність або підкреслює впевненість. (In der Wirtschaft muss es **doch** darauf ankommen, die Menschen glücklich zu machen. / Економіка має ж основуватися на тому, щоб люди були задоволені).

Модальні частки mal і doch можуть використовуватися в спонукальних реченнях для посилення інтенції мовця (doch) або для пом'якшення категоричності висловлювання (mal), наприклад:

Mach **doch** mal ein Foto von der Pflanze! / Зроби ж фото рослини!

Manche, die ins Motel zum Frühstücken kommen, sagen **eben** nicht "Guten Morgen", sondern gleich "Bring **mal** einen Kaffee". / Дехто, хто приходить на сніданок у мотель, каже не «Доброго ранку», а відразу ж «Зроби каву».

Цікавим є поєднання і двох часток - ja doch, ja auch, eben halt, doch wohl і т. д. Так, наприклад, якщо частка eben передує halt - це вказує на очевидність факту, наприклад:

Dann lässt man die Politiker **eben halt** machen. / Можна ж і політиків створити.

Навпаки, поєднання **halt eben** служить для того, щоб підкреслити впевненість мовця, вказуючи на очевидність ситуації:

Es sind dann *halt eben* keine "grandiosen" Erlasse. / Це ж не «велике» відпущення гріхів.

Висновки. Модальні частки можна розглядати як складові компоненти складних аналітичних конструкцій, функціональне призначення яких полягає у висловленні різних видів модальних значень і вбудовуванні ситуації в загальний контекст. У модальних часток превалює комунікативна функція, вони уточнюють прагматичну спрямованість висловлювання, допомагають зрозуміти висловлене як застереження, дозвіл, пораду, вимогу і т. У деяких типах синтаксичних конструкцій модальні частки виступають у ролі обов'язкового компонента: їхнє опущення веде до порушення граматичної цілісності висловлювання (речення у Konjunktiv для вираження нереального бажання; псевдододаткові речення з dass; окличні речення з ударною фінітною формою дієслова). Модальні частки можуть виступати як модифікатори іллокутивного типу висловлювання, тобто відповідної мовної дії. В цьому разі модальні частки виступають як службовий компонент, що приєднується до речення і визначає інтенцію того, хто говорить. Опущення частки порушує не граматичну цілісність висловлювання, а його включеність до комунікативної ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загнітко А. П. Частки в системі службових частин мови: типологійний і лексикографічний вияви. *Лінгвістичні студії: зб. наук. пр.* 2011. Вип. 22. С. 104–115.

2. Педченко С. До проблеми класифікації модальних партикул. *Філологічні науки*. 2011. Вип. 9. С. 82–87.

3. Садикова О. К. Модальні частки для вираження емоцій у німецькій розмовній мові. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. пр.* Хмельницький: ХНУ. 2009. Вип. 4. С. 187–189.

4. Ходикіна, І. В. Роль та місце часток у німецькій мові на прикладах текстів про війну. *Нова філологія*. 2023. Вип. 89. С.234–239.

5. Abraham W. Deutsche Syntax im Sprachenvergleich: Grundlegung einer typologischen Syntax des Deutschen. 2., verbesserte und erweiterte Aufl. Tübingen: Stauffenburg, 2005. 721 S.

6. Brünjes L. Das Paradigma deutscher Modalpartikeln. Dialoggrammatische Funktion und paradigmeninterne Oppositionen. Berlin: De Gruyter, 2014. S. 353.

7. Coniglio M. Deutsche Modalpartikeln in Haupt- und Nebensätzen. *Modalität: Epistemik und Evidentialität bei Modalverb, Adverb, Modalpartikel und Modus*. Tübingen, 2009. S.191-221.

8. Coniglio M. Die Syntax der deutschen Modalpartikeln. Ihre Distribution und Lizenzierung in Haupt- und Nebensätzen. Berlin: Akademieverlag, 2011. 220 S.

9. Eisenberg P. Grandriss der deutschen Grammatik. Band 2. Stuttgart, 2013. S. 545.

10. Eroms H.-W. Syntax der deutschen Sprache. Berlin: Walter de Gruyter, 2000. S. 53.

11.Lehmann Chr. Thoughts on Grammaticalization. Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt. Erfurt, 2002. S. 231.

12. Meibauer J. Modaler Kontrast und konzeptuelle Verschiebung. Studien zur Syntax und Semantik deutscher Modalpartikeln. Tübingen: Niemeyer Verlag, 1994. 252 S.

13. Thurmair M. Modalpartikeln und ihre Kombinationen. Tübingen: Niemeyer Verlag, 1989. S. 314.

14. Weydt H. Abtönungspartikeln und andere Disponible. *40 Jahre Partikelforschung*. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2010. S. 360.

УДК 378.147:81’25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.11

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ

PROBLEMS AND PROSPECTS OF IMPLEMENTING A COMPETENCY-BASED APPROACH IN THE TRAINING OF FUTURE HUMANITIES PROFESSIONALS

Савченко О.В.,
orcid.org/0000-0002-3403-5442
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри філології та перекладу
Українського державного хіміко-технологічного університету

У статті здійснено комплексний аналіз концептуальних, нормативних, організаційно-методичних та психолого-педагогічних аспектів впровадження компетентнісного підходу у вищу гуманітарну освіту. Розглянуто філософсько-педагогічні засади формування компетентностей, особливості адаптації європейських рамок кваліфікацій до українського контексту, практику проектного навчання, цифрового портфоліо, самооцінювання й фасилітації. Окрема увага приділена аналізу змісту та структури освітніх програм провідних українських ЗВО, формам оцінювання, проблемі недостатньої участі роботодавців та слабкої міждисциплінарної інтеграції.

У процесі дослідження використано кількісні й якісні методи: опитування студентів і викладачів, інтерв’ю зі стейкхолдерами, аналіз офіційних документів і наукових публікацій. Виявлено, що, попри декларативну підтримку концепції компетентнісного навчання, її реалізація в освітній практиці залишається фрагментарною, а система оцінювання компетентностей – малоефективною. Наявні розбіжності між стратегічними завданнями та реальною педагогічною практикою свідчать про потребу в концептуальній та інституційній модернізації підходів до формування та розвитку фахових компетентностей.

У статті обґрунтовано необхідність професійного розвитку викладачів як фасилітаторів навчального процесу, створення наскрізних механізмів оцінювання, впровадження електронного супроводу освітньої траєкторії студента, активізацію залучення роботодавців у формування змісту навчання. Запропоновано стратегічні напрями вдосконалення підготовки фахівців гуманітарного профілю до 2030 року на основі принципів міждисциплінарності, академічної доброчесності, соціальної відповідальності та орієнтації на результат. У результаті реалізації таких підходів можлива якісна трансформація системи вищої гуманітарної освіти відповідно до викликів XXI століття.

Ключові слова: компетентнісний підхід, гуманітарна освіта, фахова підготовка, міждисциплінарність, фасилітація.

This article presents a comprehensive analysis of the conceptual, regulatory, organizational-methodological, and psychological-pedagogical aspects of implementing a competency-based approach in higher humanitarian education. It examines the philosophical and pedagogical foundations of competence formation, the adaptation of European qualification frameworks to the Ukrainian context, and the use of project-based learning, digital portfolios, self-assessment, and facilitation. Particular attention is paid to the analysis of the content and structure of academic programs in leading Ukrainian universities, forms of assessment, limited employer involvement, and weak interdisciplinary integration.

The research methodology combines quantitative and qualitative methods: surveys of students and teachers, stakeholder interviews, and analysis of official documents and academic publications. The findings reveal that despite policy support for competency-based education, its implementation in practice remains fragmented and the existing systems for assessing competencies are largely ineffective. Discrepancies between strategic goals and actual teaching practice point to the need for both conceptual and institutional modernization of professional training.

The article substantiates the importance of faculty development as facilitators of the learning process, the creation of holistic assessment mechanisms, the integration of digital monitoring tools for tracking student learning trajectories, and increased engagement of employers in curriculum development. Strategic directions for enhancing the training of humanities professionals by 2030 are proposed, based on the principles of interdisciplinarity, academic integrity, social responsibility, and outcome-based learning. These approaches aim to enable the effective transformation of higher education system in response to the challenges of the 21st century.

Key words: competency-based approach, humanities education, professional training, interdisciplinarity, facilitation.

Трансформаційні процеси в українській системі освіти, які обумовлені інтеграцією у європейський освітній простір, формуванням відповідних знань і запитами ринку праці, актуалізують потребу в оновленні методологічних засад вищої освіти. Особливої ваги це набуває у сфері гуманітарної підготовки, яка традиційно асоціювалася з академічністю, абстрактністю та теоретизмом. В умовах глобалізації, цифровізації й зростаючої мобільності, гуманітарні спеціальності мають не лише підтримувати культурну ідентичність, а й забезпечувати практичну конкурентоспроможність випускників на сучасному ринку праці.

Компетентнісний підхід пропонує переорієнтацію навчального процесу з передачі знань на формування інтегрованих якостей особистості – здатності успішно діяти в професійних, соціальних, міжособистісних ситуаціях. Він виступає відповіддю на виклики часу, адже вимагає від здобувача освіти не лише володіння теоретичними знаннями, а й здатності їх мобілізувати в умовах невизначеності, розв'язання комплексних завдань, прийняття рішень у міждисциплінарному та міжкультурному середовищі. Саме тому компетентнісний підхід дедалі частіше визначається як концептуальний вектор розвитку освіти XXI століття, що об'єднує педагогічну ефективність із соціальною значущістю результатів навчання.

Постановка проблеми. Незважаючи на нормативне закріплення компетентнісного підходу (Національна рамка кваліфікацій, стандарти вищої освіти, освітні програми), спостерігається розрив між задекларованими освітніми результатами та реальним освітнім процесом. У багатьох закладах гуманітарного профілю відсутні чіткі критерії сформованості компетентностей, не проводиться їх діагностика, освітній процес залишається зорієнтованим на знання, а не на результат. Це знижує ефективність навчання і не забезпечує адаптацію випускників до умов сучасного ринку праці.

Водночас виклики, пов'язані з цифровізацією, інформаційною перенасиченістю, глобальними соціокультурними змінами, потребують гнучкої, адаптивної моделі навчання. Гуманітарна освіта повинна навчити студента не тільки знати, а й діяти, взаємодіяти, оцінювати, вирішувати проблеми, застосовувати здобуті знання в реальних соціальних контекстах. У цьому контексті компетентнісний підхід є не просто педагогічною інновацією, а вимогою часу. Його реалізація в гуманітарній сфері стикається з низкою труднощів: невідповідність традиційних форм навчання новим парадигмам, недостатня готовність викладачів до ролі фасилітаторів, слабкий зворотний зв'язок із професійним середовищем.

Таким чином, постає проблема теоретичного й практичного осмислення шляхів ефективної імплементації компетентнісного підходу в систему підготовки фахівців гуманітарного профілю – з урахуванням міжнародного досвіду, національних освітніх традицій і сучасних соціальних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентнісний підхід до освіти є об'єктом активного дослідження як на міжнародному рівні, так і в українському академічному дискурсі. Вагомий внесок у розроблення теоретико-методологічних основ реалізації компетентнісного підходу був зроблений О. П. Савченко; особлива увага була приділена його значущості для формування цілісного комплексу знань, умінь, навичок і цінностей студентів у системі вищої освіти [4]. Т. В. Сергієнко досліджує специфіку застосування компетентнісного підходу у процесі викладання української мови як іноземної, зокрема для студентів медичних університетів, акцентуючи увагу на формуванні комунікативної компетентності як основи міжкультурного фахового спілкування [5]. І. В. Вакулова аналізує нормативно-правову базу освіти в контексті інноваційного розвитку, наголошуючи на важливості компетентнісного підходу як основи формування інноваційної особистості у процесі професійної підготовки [1]. Історико-педагогічний аспект розвитку компетентнісного підходу у вищій освіті України глибоко досліджено О. М. Другановою, яка простежує еволюцію відповідних теоретичних концепцій і практичних рішень у цій сфері [2]. Загальнопедагогічний погляд на компетентнісний підхід як нову парадигму розвитку освіти представлений у праці Л.Л. Хоружої, яка обґрунтовує його роль у формуванні цілісного та ефективного освітнього середовища [7]. О. І. Пометун визнає підходи до розроблення навчальних матеріалів, що формують та розвивають ключові та предметні компетентності учнів [6]. О. В. Овчарук вивчав міжнародний досвід і механізми адаптації підходу до українських реалій [3].

Таким чином, українська наукова традиція у сфері компетентнісного підходу активно розвивається і збагачується аналітичними моделями, що можуть бути інтегровані у практику вищої гуманітарної освіти.

Особливе місце в контексті дослідження займає аналіз напрацювань міжнародних організацій. У європейському контексті ґрунтовні теоретичні засади були закладені в доповіді ЮНЕСКО під керівництвом Жака Делора «Learning: The Treasure Within» [8], де наголошується на чотирьох стовпах освіти: навчитися знати, навчитися робити, навчитися жити разом, навчитися бути. Ці принципи стали основою для розробки європейських рамок компетентностей. Д. Кеннеді [10] запропонував практичні механізми для опису навчальних результатів і їх вимірювання в освітньому процесі. У межах проєкту «Tuning Educational Structures in Europe» [11] було створено систему орієнтирів для побудови програм

за результатами навчання, з чітким урахуванням компетентнісних моделей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значної кількості теоретичних розробок, залишається потреба в адаптації цих моделей до особливостей гуманітарної освіти в Україні, з урахуванням ментальних, ціннісних і методологічних традицій національного академічного простору. Саме це й визначає актуальність подальшого прикладного аналізу проблеми.

Завдання статті полягає в систематизації наявного теоретико-практичного матеріалу, виявленні проблеми та перспективи впровадження компетентнісного підходу у підготовці гуманітаріїв, окресленні напрямів його модернізації.

У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, який поєднує якісні та кількісні методи. Було проведено порівняльний аналіз європейських і українських освітніх моделей, контент-аналіз освітніх програм гуманітарного профілю, фокус-групові інтерв'ю з викладачами та студентами, а також статистичне узагальнення результатів педагогічних експериментів, проведених у закладах вищої освіти. Окрему увагу приділено логіко-семантичному аналізу ключових категорій: «компетентність», «результат навчання», «фахова готовність». Завдяки цим методам вдалося виявити розрив між формальними деклараціями компетентнісного підходу та його реальним функціонуванням у педагогічній практиці, зокрема у розробці та реалізації освітніх програм.

Кількісна частина дослідження включала опитування 78 викладачів гуманітарних спеціальностей з 7 українських ЗВО, а також 226 студентів освітнього рівня бакалавра і магістра. Респондентам пропонували оцінити практики оцінювання, роль викладача, наявність індикаторів сформованості компетентностей. Дані були оброблені з використанням методів описової статистики та факторного аналізу.

Якісна частина базувалася на напівструктурованих інтерв'ю з ключовими стейкхолдерами – деканами факультетів, викладачами-методистами, представниками студентського самоврядування, а також роботодавцями. Метою було з'ясувати проблеми впровадження компетентнісного підходу, ставлення до педагогіки партнерства та очікування від гуманітарної освіти.

Таким чином, методологічна база дослідження забезпечила комплексний, багатовимірний аналіз проблеми, дозволивши отримати емпірично підтверджені висновки та сформулювати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності компетентнісної підготовки у сфері гуманітаристики, зокрема у розробці та реалізації освітніх програм.

Було проаналізовано 12 освітніх програм із гуманітарного профілю (філологія, культурологія, філософія, історія) у п'яти провідних ЗВО України. У 9 з них результати навчання формулюються через компетентності, проте лише у 3 виявлено наявність чіткої системи їх оцінювання. Спостерігається тенденція до дублювання знаннєвого підходу під виглядом компетентнісного. Більшість програм містять узагальнені формулювання, без розгорнутих описів поведінкових індикаторів, які дозволяють оцінити рівень сформованості компетентностей.

Також було проведено аналіз типових форм проміжного і підсумкового контролю: понад 80% дисциплін оцінюються традиційними методами – тестуванням, заліками, письмовими роботами, які не передбачають автентичного оцінювання. Тільки у 2 програмах використовуються портфоліо, самооцінка або взаємооцінювання студентів, які є важливими інструментами компетентнісного підходу, оскільки не лише фіксують навчальні досягнення, а й формують ключові компетентності – саморефлексію, критичне мислення, відповідальність і комунікацію. Вони забезпечують глибше, більш особистісно орієнтоване оцінювання, ніж традиційні форми контролю.

Було також досліджено наявність міждисциплінарних модулів – такі модулі є лише у 3 з 12 програм, причому інтеграція є поверховою. Студенти зазначають у відгуках (згідно з анкетуванням), що не бачать практичної цінності окремих дисциплін через відсутність зв'язку з реальними професійними завданнями.

Таким чином, загальна картина вказує на фрагментарність і декларативність реалізації компетентнісного підходу, що потребує переосмислення всієї логіки освітнього дизайну.

Водночас приклади Київського університету імені Б. Грінченка, Українського католицького університету, Сумського державного університету демонструють ефективність практик проектного навчання, кейс-аналізу, цифрових портфоліо, супроводу навчання менторами.

Ключовим бар'єром є недостатня підготовленість викладачів до роботи в умовах нової парадигми. Бракує розуміння принципу «навчання через діяльність», освітнього дизайну, цифрових методів оцінювання. За результатами фокус-груп з викладачами чотирьох провідних ЗВО, 76%

педагогів визнали, що не мають системного уявлення про інструменти формувального оцінювання та методи вимірювання компетентностей. Ще 61% не проходили професійного навчання щодо фасилітаційного підходу до викладання.

Аналіз виявив також структурну розбалансованість між нормативними документами, які регламентують компетентнісний підхід, та щоденною викладацькою практикою. Значна частина педагогів продовжує користуватись традиційними формами контролю знань – усними опитуваннями, письмовими роботами, що не передбачають виявлення рівня сформованості поведінкових та ціннісних компонентів компетентностей. Розвитку ситуації не сприяє й те, що навчальні плани не включають обов'язкових модулів з розвитку компетентностей викладачів. Хоча в окремих ЗВО вже запроваджуються факультативні курси, спрямовані на розвиток навичок фасилітації (організації процесу колективного розв'язання проблем у групі), критичного мислення, формувального оцінювання та цифрової педагогіки. Наприклад, у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» діє програма підвищення кваліфікації викладачів, що включає модулі з дизайну змішаного навчання, педагогіки партнерства та інструментів Google for Education. У Львівському національному університеті ім. Івана Франка реалізується курс, присвячений компетентнісному підходу в університетському викладанні, який містить тренінги з інтерактивних методів, створення навчальних результатів, оцінювання soft skills та роботи з портфоліо.

Серед запропонованих рішень – запровадження професійного розвитку викладачів на основі принципів педагогіки партнерства, що передбачає горизонтальні взаємини між викладачем і студентом, спільне визначення цілей навчання, рефлексивний зворотний зв'язок. Крім того, актуальною є розробка і впровадження електронних систем моніторингу компетентностей як бази даних, що дозволяє відстежувати прогрес студента в опануванні кожної окремої компетентності протягом навчального циклу.

Необхідно впроваджувати обов'язкові курси з фасилітації, супроводу розвитку компетентностей, розвитку критичного мислення, а також міждисциплінарні воркшопи, симуляції, рефлексивні практики, що сприяють формуванню цілісної гуманітарної компетентності як інтегрованого результату освіти. Такі зміни мають супроводжуватися створенням внутрішніх систем забезпечення якості освіти, орієнтованих на процесуальний підхід до результатів навчання. Це вимагає не лише технічних ресурсів, але й переосмислення освітньої культури як такої.

З урахуванням поставлених цілей у Стратегії розвитку вищої освіти України на 2022–2032 роки, а також євроінтеграційного курсу держави, компетентнісний підхід має бути інтегрований у всі рівні управління освітнім процесом до 2030 року. Передбачається створення єдиної цифрової платформи оцінювання компетентностей студентів, розширення мережі міжуніверситетських програм із міждисциплінарною орієнтацією, розвиток системи сертифікацій і мікрокваліфікацій, а також посилення ролі дуальної освіти. Значна увага буде приділятися формуванню soft skills і digital skills, адаптованих до вимог суспільства знань і економіки інновацій.

До 2030 року також очікується перегляд стандартів вищої освіти в напрямку більшої орієнтації на результати навчання, вимірювані не тільки академічними, а й поведінковими та соціальними індикаторами. Таким чином, компетентнісний підхід перетвориться з формальної вимоги на змістовну основу реформування української гуманітарної освіти. практик реалізації компетентнісного підходу в гуманітарній освіті для виявлення універсальних та специфічних механізмів його адаптації.

Висновки. Компетентнісний підхід має потенціал стати ключовою платформою оновлення гуманітарної освіти. Його ефективне впровадження можливе за умови глибокого системного переформатування освітньої практики, що передбачає: 1) розробку програм на основі національних рамок кваліфікацій; 2) створення наскрізних механізмів моніторингу та оцінювання сформованих компетентностей; 3) забезпечення педагогічної автономії для впровадження новітніх методик навчання; 4) міждисциплінарну інтеграцію освітніх компонентів; 5) посилення зв'язку з ринком праці, зокрема залученням роботодавців до формування навчального контенту.

Успішне впровадження вимагає нової ролі викладача, який має поєднувати функції консультанта, фасилітатора, модератора групових процесів. Водночас це потребує оновлення системи професійного розвитку педагогічних працівників, включно з формуванням цифрових та етичних компетентностей.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на формування емпіричних моделей діагностики гуманітарних компетентностей, розробку цифрових інструментів персоналізованого супроводу навчання, аналіз впливу педагогіки партнерства на ефективність набуття фахових навичок.

Перспективним є міжнародний компаративний аналіз практик реалізації компетентнісного підходу для виявлення універсальних та специфічних механізмів його адаптації, створення цифрової моделі фахової компетентності, вивчення впливу мікрокваліфікацій на підвищення якості гуманітарної освіти, а також аналіз впливу дуальної моделі освіти на розвиток прикладних компетентностей у сфері гуманітаристики.

Крім того, важливою перспективою є дослідження впливу соціально-емоційного навчання на розвиток гуманітарних компетентностей, включення стійкості, емпатії, етичної відповідальності до переліку наскрізних ціннісних компонентів навчального процесу. Це дозволить забезпечити комплексну підготовку фахівця нової генерації – з широким світоглядом, високим рівнем відповідальності, готовністю до адаптації в глобалізованому світі. практик реалізації компетентнісного підходу в гуманітарній освіті для виявлення універсальних та специфічних механізмів його адаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вакулова І.В. Інновації в освіті: компетентнісний підхід. *Культурологічний альманах*. 2022. № 3. С. 199–208.

2. Друганова О.М. Компетентнісний підхід у вищій освіті України: історико-педагогічний аспект. *Компетентнісний підхід у вищій школі: теорія та практика* : колективна монографія / за ред. О.А. Жукової, А.І. Комишана. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. С. 13–39.

3. Овчарук О.В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.

4. Савченко О.П. Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку.* 2010. № 3. С. 16–20.

5. Сергієнко Т.В. Компетентнісний підхід до навчання української мови як іноземної в медичних університетах. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 99–111.

6. Пометун О.І. Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 2. С. 146–157.

7. Хоружа Л.Л. Стратегія і тактика впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку фахівців. *Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри* : монографія / за ред. В.О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа, С.О. Сисоєва, Н.М. Чернуха, Н.О. Терентьєва. Київ : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2015. С. 45–54.

8. Delors J. Learning: The Treasure Within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. Paris : UNESCO Publishing, 1996. 312 p.

9. European Commission. Key Competences for Lifelong Learning. Brussels : European Commission, 2018. 24 p.

10. Kennedy D. Writing and Using Learning Outcomes. A Practical Guide. Cork : University College Cork, 2007. 52 p.

11. Tuning Educational Structures in Europe. Reference Points for the Design and Delivery of Degree Programmes in Education. Bilbao : Universidad de Deusto, 2009. 215 p.

УДК 81’25:004.891.2](477+410)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.12

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОМИЛОК МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ ТА МЕТОДИ ЇХ КОРЕКЦІЇ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ ПАРІ

LINGUISTIC FEATURES OF MACHINE TRANSLATION ERRORS AND METHODS OF THEIR CORRECTION IN THE ENGLISH–UKRAINIAN LANGUAGE PAIR

Ткачук Т.І.,
orcid.org/0000-0002-4223-269X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету

Мацера О.А.,
orcid.org/0000-0001-7102-4497
старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто лінгвістичні особливості помилок машинного перекладу в англо-українській мовній парі та визначено ефективні методи їх корекції. Встановлено, що сучасні автоматизовані перекладацькі системи забезпечують оперативне створення первинного варіанта перекладу, однак потребують постредагування з огляду на прагматичні, стилістичні та семантичні аспекти. З’ясовано, що ключовим викликом у роботі машинного перекладача є недосягнення прагматичної адекватності та недостатня контекстуалізація багатозначних одиниць. Підкреслено, що термінологічна невідповідність, зокрема у фінансовій, митній та аналітичній сфері, може призводити до втрати фахового змісту або юридичних неточностей. Констатовано, що найпоширенішими є граматичні, лексико-семантичні, стилістичні й прагматичні помилки, що впливають на комунікативну ефективність перекладу. Зауважено, що значну складність становить коректне відтворення граматично ускладнених конструкцій, абревіатур, власних назв і контекстуальних термінів. Підкреслено, що стандартні помилки вказують на необхідність інтеграції мовноспецифічних параметрів в алгоритми обробки тексту. Акцентовано увагу на ролі постредагування як критично важливого етапу, що забезпечує відповідність перекладу комунікативним намірам та нормам мови оригіналу. З’ясовано, що застосування перекладацьких трансформацій, таких як граматична заміна, логічне переформулювання або антонімічний переклад, є поза межами можливостей базових машинних алгоритмів. Узагальнено, що подальші дослідження мають зосередитися на формалізації помилок за категоріями для розроблення моделей автоматизованого виявлення та корекції трансформацій з урахуванням прагматичних і функціональних детермінант.

Ключові слова: машинний переклад, англо-українська мовна пара, постредагування, перекладацькі помилки.

The article examines the linguistic features of machine translation errors in the English–Ukrainian language pair and identifies effective methods for their correction. It has been established that modern automated translation systems enable the rapid generation of a preliminary translation version, yet require post-editing with respect to pragmatic, stylistic, and semantic aspects. The study reveals that a key challenge in machine translation is the failure to achieve pragmatic adequacy and insufficient contextualization of polysemous units. It is emphasized that terminological inconsistency, particularly in financial, customs, and analytical domains, may lead to loss of professional meaning or legal inaccuracies. It has been found that the most common errors include grammatical, lexico-semantic, stylistic, and pragmatic mistakes, all of which affect the communicative effectiveness of the translation. Special attention is drawn to the difficulty of accurately rendering grammatically complex constructions, abbreviations, proper names, and context-specific terms. Standard errors indicate the necessity of integrating language-specific parameters into text processing algorithms. The role of post-editing is highlighted as a critically important stage that ensures the alignment of the translation with the communicative intent and linguistic norms of the source text. It is noted that the use of translation transformations, such as grammatical substitution, logical reformulation, or antonymic translation, exceeds the capabilities of basic machine algorithms. The study concludes that further research should focus on formalizing error categories to develop models for automated detection and correction of transformations, taking into account pragmatic and functional determinants.

Key words: machine translation, English–Ukrainian language pair, post-editing, translation errors.

Постановка проблеми. Проблема машинного перекладу, зокрема помилок, які виникають у процесі автоматичного відтворення текстів, залишається актуальною в умовах швидкого розвитку інформаційних технологій і глобалізації комунікацій. Незважаючи на значні досягнення сучасних систем машинного перекладу, існують суттєві лінгвістичні виклики, пов’язані з неточністю передачі смислових, стилістичних та граматичних особливостей оригінальних текстів. Тому вирішення цих проблем потребує розробки ефективних методів корекції, що сприятиме покращенню комунікативної функціональності автоматизованих перекладацьких систем і підвищенню

їх практичної застосовності в різних галузях, зокрема в торговельно-економічній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У межах аналізу останніх досліджень і публікацій з теми лінгвістичних особливостей машинного перекладу доцільно послідовно висвітлити основні наукові підходи та результати, починаючи з узагальнення інструментальної бази машинного перекладу, через типологізацію помилок, до опису методів їх усунення. Так, Подвойська О., Козоріз І. та Гончаренко Н. зосередили увагу на загальних характеристиках машинного перекладу з використанням інтернет-ресурсів, підкреслюючи функціональні можливості й обмеження найпоширеніших перекладацьких систем [1]. Розглядаючи функціонально-прагматичний вимір перекладених текстів, Гудманян А., Сітко А. і Струк І. виявили характерні порушення у передачі комунікативної мети в англо-українських публіцистичних перекладах [2]. Поряд з тим, Шокуров О., Чернявська С. і Немерцова О. здійснили типологізацію помилок у перекладі наукової термінології, виявивши тенденції до дослівного відтворення й термінологічної неточності [3]. Своєю чергою Яковенко А. проаналізував функціонально-прагматичні помилки у перекладах інтернет-публіцистики, акцентуючи увагу на помилках у відтворенні прагматичного навантаження англомовного тексту [4]. Моісєєва Н., Дзикович О. та Штанько А. зіставили результати перекладу за допомогою систем DeepL та Google Translate і виявили переважаючі лексико-граматичні та стилістичні похибки [5]. У межах корпусного підходу Дужа-Задорожна М. та Качур Я. застосували багатомовні паралельні корпуси для дослідження закономірностей перекладацьких помилок, що надало об'єктивних підстав для їхньої систематизації [6]. Практичний вектор удосконалення якості перекладу знайшов відображення в дослідженні Ходаковської О. і Бабаєвської Л., які охарактеризували особливості постредагування перекладу юридичних текстів, зокрема з погляду точності та стилістичної відповідності [7]. Натомість Карпіна О. запропонувала використання метрики HTER для кількісного оцінювання обсягу редагування машинного перекладу у спеціалізованих текстах [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури свідчить, що недостатньо невирішеним залишається питання систематизації лінгвістичних характеристик помилок машинного перекладу в англо-українській мовній парі та розробки ефективних методів їх корекції, здатних враховувати мовні та контекстуальні особливості текстів різних жанрів і тематик.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення лінгвістичних особливостей помилок машинного перекладу та визначення ефективних методів їх корекції в англо-українській мовній парі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку автоматизованих перекладацьких технологій повна заміна професійної діяльності перекладача засобами штучного інтелекту є технічно неможливою. Однак інструменти машинного перекладу, зокрема онлайн-сервіси, здатні істотно підвищити ефективність процесу перекладу завдяки автоматизації операцій із відтворення іншомовного тексту. Ці системи забезпечують швидке генерування первинної версії перекладу, залишаючи за користувачем функцію контролю змістової, термінологічної та стилістичної точності результату [3, с. 155]. У цьому контексті важливою перспективою подальших лінгвістичних досліджень є аналіз потенціалу внутрішньомовних ресурсів для побудови спеціалізованих термінів, що дозволяє уникнути калькування та сприяти збагаченню української термінологічної системи.

Водночас однією з найбільш суттєвих проблем у роботі машинних перекладачів залишається недосягнення прагматичної адекватності. Машинні системи переважно не розпізнають прагматичний контекст комунікативного акта, а також ігнорують стилістичну доцільність мовних засобів у межах певного дискурсу. Це особливо актуально для публіцистичного та ділового мовлення, в якому мовні одиниці мають подвійне навантаження – інформативне та експресивне. Відсутність здатності до коректного аналізу емоційно-прагматичних компонентів призводить до зниження якості перекладу та зміни комунікативного ефекту оригіналу. У цьому аспекті визначальною функцією людського перекладача залишається коригування прагматичних неточностей шляхом врахування ситуативних та соціокультурних детермінант [4, с. 300].

Прикладом порушення прагматичної адекватності в межах англо-української мовної пари може слугувати машинний переклад речення *"The company decided to hedge its foreign currency risk"* як *"Компанія вирішила огородити свій валютний ризик"*. У цьому випадку спостерігається калькування багатозначного дієслова *to hedge*, яке в контексті фінансової діяльності означає *"захистити себе від валютних коливань"* або *"застосувати механізми хеджування"*. Коректний переклад

має виглядати як *"Компанія вирішила застрахувати валютні ризики"* або *"Компанія вдалася до хеджування валютного ризику"*. У такій ситуації контекстуалізація спеціалізованих термінів та виявлення багатозначності відіграють ключову роль у забезпеченні адекватного перекладу.

Іншим прикладом є прикладом некоректної машинної трансформації, зокрема переклад виразу *"to take out a loan"* як *"взяти назовні позику"*, що порушує семантичну цілісність та породжує незрозумілість. У фаховому українському фінансовому дискурсі коректним буде формулювання *"отримати кредит"* або *"оформити позику"*.

Зазначене свідчить про необхідність розроблення комплексного підходу до корекції машинного перекладу, що передбачає формальне редагування тексту та врахування функціонально-прагматичного навантаження мовних одиниць у контексті спеціалізованого дискурсу. Зокрема, у сфері торговельно-економічної комунікації набуває особливого значення точність перекладу термінів, що регламентують фінансові операції, митне регулювання, ринкові механізми тощо. Відсутність відповідників або неправильний вибір аналогів призводить до втрати фахового змісту або до юридичних неточностей.

Іншим прикладом є переклад фрази *"The trade balance showed a deficit in the third quarter"* як *"Торговельний баланс показав дефіцит у третій чверті"*. Відсутність адаптації терміна *quarter* як *"квартал"* у фінансовій звітності призводить до штучності формулювання. Правильний варіант: *"Сальдо торгового балансу було від'ємним у третьому кварталі"*. Цей приклад ілюструє важливість врахування усталених норм української фахової мови та специфіки жанрово-стилістичного оформлення перекладу.

Актуалізація даної проблематики передбачає систематизацію лінгвістичних помилок машинного перекладу за категоріями: граматичні (наприклад, помилкове вживання відмінкових форм), лексико-семантичні (некоректне відтворення багатозначних слів), стилістичні (невідповідність тону перекладу стилю оригіналу) та прагматичні (втрата комунікативного наміру). Упорядкування таких помилок відкриває можливість створення лінгвістичних моделей для автоматизованого виявлення та виправлення помилкових трансформацій.

Однією з характерних лінгвістичних проблем, що супроводжують функціонування систем машинного перекладу, є складність у відтворенні граматично ускладнених конструкцій, абревіатур і власних назв. Така лінгвістична складність часто призводить до зміщення змісту або до створення перекладу, який не відповідає нормам цільової мови. Зокрема, у межах аналізу англо-українських перекладів було зафіксовано численні випадки некоректного передавання власних назв через відсутність уніфікованого механізму транскрибування з латиниці на кирилицю. Унаслідок цього значна кількість топонімів, антропонімів і комерційних найменувань відображається з порушенням фонетико-орфографічних норм, що унеможливлює точну ідентифікацію об'єктів [6, с. 108].

Крім того, машинні перекладачі нерідко порушують правила граматичного узгодження, характерні для української мови, зокрема вживання відмінкових форм при керуванні та узгодженні числівників з іменниками. Наприклад, автоматичне відтворення виразу *"twenty percent of the companies"* як *"двадцять відсоток компаній"* є помилковим з огляду на синтаксичні норми української мови. Правильним варіантом у цьому випадку є *"двадцять відсотків компаній"*. Такі похибки свідчать про недостатню інтеграцію мовної специфіки в алгоритми узгодження, що потребує подальшої адаптації систем до граматичної структури української мови.

Поглиблення аналізу виявляє ще одну системну проблему – неспроможність машинного перекладу передавати стилістичне забарвлення, пунктуаційні особливості та актуальну лексику мови оригіналу. Зокрема, автоматизовані системи не враховують контекстуальні стилістичні маркери та не здатні обирати з-поміж наявних лексичних відповідників найбільш релевантний до комунікативної ситуації. Відсутність реалізації механізмів перекладацьких трансформацій – таких як граматичне переформулювання, логічна переструктуризація або антонімічний переклад – суттєво знижує якість кінцевого продукту [1, с. 68].

У межах аналізу економічного дискурсу прикладом такої невідповідності є машинне відтворення речення *"The company reported a significant decline in quarterly revenue"* як *"Компанія повідомила про значний спад у квартальному доході"*. Хоча така трансляція формально є правильною, вона не враховує стилістичні особливості ділової української мови, де доцільніше застосувати формулювання *"Компанія зафіксувала суттєве скорочення квартального доходу"*, що відповідає фаховим нормам звітного стилю.

Іншим прикладом є передавання вислову *"tariff barriers were reduced"* як *"тарифні бар'єри були зменшені"*, де конструкція є граматично прийнят-

ною, однак із стилістичного погляду видається калькованою. У діловому українському мовленні переважно вживається форма *"було знижено тарифні бар'єри"* або *"тарифні обмеження було лібералізовано"*. Така трансформація передбачає застосування прийомів граматичної заміни й смислового розвитку, які залишаються поза межами стандартної функціональності машинних систем.

Подібні приклади ілюструють суттєві виклики, пов'язані з перекладом фразеологічних зворотів, зокрема у випадках виразів, наприклад, *"to raise capital"*, що часто машинно перекладається як *"підняти капітал"*, замість стилістично і семантично коректного *"залучити капітал"*. Так само некоректним є дослівне відтворення *"to break even"* як *"зламати рівновагу"*, у той час як у бізнес-дискурсі належним є вислів *"вийти в нуль"* або *"досягти беззбитковості"*. Ці приклади свідчать про необхідність впровадження методів постредагування, які враховують контекстуальні та стилістичні особливості, що перевищують базові алгоритмічні можливості машинного перекладу.

У процесі систематизації типів перекладацьких помилок, характерних для результатів машинного перекладу, доцільно виокремити п'ять основних груп: змістові, термінологічні, мовні, стилістичні та культурноспецифічні. До змістових помилок належать випадки спотворення або втрати інформації, порушення логіки викладу, неповноти чи надмірності перекладу, а також наявність нефункціональних або неперекладених сегментів. Термінологічні помилки зумовлені порушенням норм міжмовної терміносистеми, зокрема – відхиленням від загальноприйнятих глосаріїв, галузевих словників або стандартів [2, с. 51].

Змістовий тип помилок особливо часто спостерігається у випадках перекладу фінансових звітів та аналітичних оглядів. Наприклад, у машинному перекладі речення *"The trade surplus narrowed due to a drop in exports"* як *"Торговий профіцит розширився через падіння експорту"*, простежується логічне протиріччя між складниками речення. У такому випадку спотворення причинно-наслідкового зв'язку змінює суть повідомлення. Для виправлення подібних помилок постредактор має звернути увагу на логічну відповідність між лексемами, а також залучити семантичний аналіз контексту.

Своєю чергою термінологічні відхилення негативно впливають на однозначність фахової комунікації. Прикладом цього є невдале автоматичне відтворення словосполучення *"customs duties"* як *"звичаї збори"*, що є прямою калькою з англійської мови. У галузевому контексті правильним варіантом перекладу є *"митні збори"*, який відповідає усталеній українській термінології. Такі випадки свідчать про необхідність інтеграції спеціалізованих термінологічних баз даних у системи машинного перекладу для підвищення точності.

Окрему групу становлять мовні помилки, які охоплюють граматичні, лексичні, орфографічні та пунктуаційні порушення. Наприклад, некоректне відтворення конструкції *"This report includes data from several EU countries"* у вигляді *"Цей звіт включає дані з кілька країн ЄС"* свідчить про відсутність узгодження числівника з іменником, що є стандартним для результатів автоматизованого перекладу. Такий недолік виправляється шляхом узгодження форми *"з кількох країн ЄС"* відповідно до норм української граматики.

Стилістичні помилки виявляються у невідповідності мовного оформлення вимогам функціонального стилю тексту, що перекладається. Зокрема, у перекладі ділової документації стилістична неузгодженість набуває критичного значення. Вислів *"strategic economic outlook"*, перекладений як *"стратегічний економічний погляд"*, замість усталеного в економічному дискурсі *"стратегічна економічна перспектива"*, демонструє відсутність стилістичної адаптації та термінологічної точності. Такі відхилення можуть бути усунуті шляхом застосування технік перекладацької трансформації та порівняльного аналізу корпусу текстів мови оригіналу.

Культурноспецифічні помилки, що виникають при некоректному відтворенні етнокультурних реалій, алюзій або цитат, у межах ділового дискурсу мають обмежене, проте помітне застосування. Помилкове тлумачення вислову *"Wall Street reaction"* як *"реакція вулиці Волл"* є прикладом дослівного відтворення без урахування семантичного навантаження терміна, який функціонує як метонімічне позначення американського фінансового ринку. Коректним варіантом є *"реакція фінансових ринків США"*, що зберігає інформативність і стилістичну доречність.

Ще одним прикладом у межах торговельно-економічного дискурсу є вислів *"red tape"*, який часто помилково перекладається як *"червона стрічка"*, що ігнорує його ідіоматичне значення – надмірне регулювання або бюрократичні перепони, які ускладнюють зовнішньоекономічну діяльність. Правильним перекладом у цьому контексті є *"адміністративні бар'єри"* або *"надмірна бюрократія"*, що точніше передає прагма-

тичне навантаження терміна та забезпечує функціональну еквівалентність у сфері міжнародної торгівлі.

Для виправлення наведених типів помилок у сучасній практиці застосовується постредагування машинного перекладу, яке передбачає низку послідовних етапів. На початковому етапі здійснюється аналіз вихідного тексту для ідентифікації стилістичних, термінологічних та контекстуальних особливостей. Після цього ретельно опрацьовується результат машинного перекладу, з виокремленням сегментів, що відповідають вимогам якості. У центрі уваги постредактора перебуває точне відтворення змісту, з урахуванням граматичних, лексичних і прагматичних характеристик тексту [7, с. 160].

Таким чином, застосування постредагування як інструмента підвищення ефективності машинного перекладу в англо-українській мовній парі усуває помилки різних типів та створює умови для наближення автоматизованого перекладу до професійного стандарту. Це дозволяє враховувати безпосередньо лінгвістичні параметри і галузеву специфіку, що є критично важливим для перекладу текстів торгово-економічного спрямування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід констатувати, що незважаючи на зростання технологічного потенціалу машинного перекладу, його використання в англо-українській мовній парі супроводжується низкою системних лінгвістичних проблем, що обмежують прагматичну, стилістичну та термінологічну адекватність перекладу. Аналіз виявлених помилок показав, що автоматизовані системи перекладу не здатні належно враховувати багатозначність лексем, жанрові вимоги дискурсу, граматичні особливості цільової мови та культурно обумовлені значення мовних одиниць. Особливого значення набувають труднощі в передачі спеціалізованих термінів та фразеологізмів, а також у забезпеченні логіко-семантичної узгодженості перекладу в межах фінансового та ділового мовлення. У цьому контексті обгрунтовано необхідність розроблення комплексного підходу до постредагування машинного перекладу, що поєднує формальне редагування з урахуванням функціонально-прагматичних, стилістичних та культурно специфічних аспектів комунікації. Запропонована систематизація типових помилок та проаналізовані приклади слугують основою для створення лінгвістичних моделей корекції машинного перекладу, здатних підвищити його якість відповідно до норм української фахової мови.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні адаптивних лінгвістичних моделей для автоматизованого виявлення й корекції прагматичних, стилістичних та термінологічних помилок машинного перекладу в межах спеціалізованих дискурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Подвойська О., Козоріз І., Гончаренко Н. Машинний переклад за допомогою інтернет ресурсів. *Молодий вчений*. 2024. № 4(128). С. 68–71.

2. Гудманян А. Г., Сітко А. В., Струк І. В. Функціонально-прагматична адекватність машинного перекладу публіцистичних текстів. *Львівський філологічний часопис*. 2019. № 5. С. 48–54.

3. Шокуро О. В., Чернявська С. М., Немерцова О. Є. Типологія помилок у перекладі наукових термінів із використанням онлайн-ресурсів. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Т. 3, вип. 27. С. 155–161.

4. Яковенко А. О. Функціонально-прагматичні помилки машинного перекладу (на матеріалі сучасної англомовної інтернет-публіцистики). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2025. № 71. С. 295–301.

5. Моісєєва Н., Дзикович О., Штанько А. Машинний переклад: порівняння результатів та аналіз помилок DeepL та Google Translate. *Advanced Linguistics*. 2023. № 11. Pp. 78–82.

6. Дужа-Задорожна М. П., Качур Я. І. Дослідження проблем машинного перекладу засобами багатомовних паралельних корпусів. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2024. № 210. С. 108–115.

7. Ходаковська О. О., Бабаєвська Л. В. Машинний переклад англомовних юридичних текстів. Особливості постредагування. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Т. 1, вип. 32. С. 156–161.

8. Karpina O. Evaluating the quality of machine translation output with hter in domain-specific textual environment. *Лінгвістичні студії*. 2023. Випуск 46. С. 85–99.

РОЗДІЛ 3
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.112.2’276.6:004.9
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.13

РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN DEVELOPING PROFESSIONALLY ORIENTED FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE OF STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES

Бондар Н.В.,
orcid.org/0000-0002-0320-4119
старша викладачка кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

У статті розкрито роль цифрових технологій у процесі формування професійно орієнтованої іншомовної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей, зокрема медичних. Визначено, що рівень іншомовної підготовки студентів прямо залежить від ступеня інтеграції цифрових ресурсів у процес професійного навчання. З’ясовано, що цифрові інструменти сприяють розвитку базових та міждисциплінарних мовних компетентностей, необхідних для мобільної адаптації в професійному середовищі. Зазначено, що застосування інформаційно-комунікаційних технологій забезпечує доступ до автентичних ресурсів, зокрема професійно орієнтованих текстів, відеоматеріалів та інтерактивних симуляцій. Наголошено на важливості цифрових платформ у вивченні мов для специфічних потреб, що передбачає засвоєння термінології, граматики та мовленнєвих моделей певної галузі. Констатовано ефективність застосування спеціалізованих освітніх ресурсів, орієнтованих на медичний дискурс, таких як Medi Learn, Deutsch für Ärzte & Mediziner, що забезпечують цілісне опанування мовної компетентності. Підкреслено значущість віртуальних тренажерів для моделювання ситуацій міжпрофесійної взаємодії, які стимулюють розвиток автоматизованих мовленнєвих дій. Зауважено, що завдяки адаптивним платформам забезпечується індивідуалізація освітнього процесу відповідно до рівня підготовки та освітніх потреб студента. Встановлено, що цифрове середовище створює умови для реалізації принципів гнучкої освіти та сприяє самостійному засвоєнню знань. Аргументовано доцільність використання мобільних застосунків, зокрема LingoDeer Health, що забезпечують інтегроване вивчення мовленнєвих навичок. Відзначено, що такі інструменти як Kenhub, Lecturio, AMBOSS дають змогу поєднувати вивчення медичних дисциплін з тренуванням фахової іншомовної термінології. Підтверджено ефективність залучення відеокейсів для розвитку стратегій професійної комунікації в умовах емоційного навантаження. Підкреслено, що цифровізація дозволяє студентам оптимізувати освітній процес, економити ресурси й одночасно розширювати обсяг професійно значущої лексики. Розкрито значення цифрових інструментів у формуванні когнітивної автономії здобувачів освіти та їх готовності до міжнародної професійної комунікації.

Ключові слова: професійно орієнтована іншомовна компетентність, цифрові технології, медичний дискурс, платформи, гейміфікація, мобільні додатки, тренажери, німецька мова для медиків.

The article reveals the role of digital technologies in the formation of professionally oriented foreign language competence among students of non-philological specialities, particularly in the field of medicine. It is determined that the level of students’ foreign language proficiency directly depends on the degree of integration of digital resources into the process of professional education. It has been established that digital tools contribute to the development of both basic and interdisciplinary language competencies necessary for mobile adaptation in the professional environment. The application of information and communication technologies ensures access to authentic resources, including professionally oriented texts, video materials, and interactive simulations. The importance of digital platforms in language learning for specific purposes is emphasized, as they facilitate the acquisition of terminology, grammar, and speech patterns relevant to a particular field. The effectiveness of using specialized educational resources focused on medical discourse – such as Medi Learn, Deutsch für Ärzte & Mediziner – is confirmed, as they enable comprehensive mastery of linguistic competence. The significance of virtual simulators for modeling interprofessional communication scenarios is highlighted, as they stimulate the development of automated speech actions. It is noted that adaptive platforms ensure the individualization of the educational process according to the student’s level of preparation and learning needs. It is found that the digital environment creates the conditions for implementing the principles of flexible education and fosters autonomous knowledge acquisition. The expediency of using mobile applications such as LingoDeer Health, which provide integrated development of language skills, is substantiated. It is noted that tools such as Kenhub, Lecturio, and AMBOSS allow for the integration of medical subject learning with the practice of professional foreign language terminology. The effectiveness of using video cases to develop strategies for professional communication under emotional pressure is confirmed. Finally, the article emphasizes that digitalization enables students to optimize the learning process, save resources, and simultaneously

expand their professional vocabulary. The importance of digital tools in fostering students' cognitive autonomy and readiness for international professional communication is underscored.

Key words: professionally oriented foreign language competence, digital technologies, medical discourse, platforms, gamification, mobile applications, simulators, German for medical professionals.

Постановка проблеми. В умовах цифрової трансформації освітнього простору та зростаючого попиту на висококваліфікованих фахівців з розвиненою іншомовною компетентністю актуалізується необхідність переосмислення методів і засобів формування професійно орієнтованих мовних умінь у студентів нефілологічних спеціальностей. У цьому контексті постає проблема ефективного використання цифрових інструментів у викладанні, з урахуванням когнітивних особливостей студентів, рівня їхньої мовної підготовки та фахової спрямованості навчального матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень у сфері цифровізації іншомовної освіти свідчить про поступове формування цілісної наукової позиції щодо впровадження цифрових інструментів у вивчення іноземних мов. Так, Солошенко-Задніпровська Н. визначає цифровізацію як ключовий чинник модернізації іншомовної освіти в контексті соціальних трансформацій, підкреслюючи її потенціал для зміцнення освітньої системи [1]. Поряд з тим, Слюсаренко Н. та Сотер М. аналізують тенденції цифровізації іншомовної підготовки у вітчизняних ЗВО, зосереджуючи увагу на необхідності створення відповідного цифрового середовища та адаптації педагогічних практик до умов цифрової трансформації [2]. Чайковська О. поглиблює концептуальні засади цифрової іншомовної освіти, конкретизуючи лінгводидактичні принципи, які визначають зміст і методи викладання іноземних мов у цифровому форматі [3]. Крім того, Боклах Д. зосереджується на ролі цифрових технологій у формуванні іншомовних компетентностей майбутніх фахівців, акцентуючи увагу на інтеграції технологій у професійну мовну підготовку [4]. Натомість Горбатюк Л., Кравченко Н., Алєксєєва Г. та Розумна Т. демонструють приклад успішного використання мобільних додатків для розвитку лексичної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей, що свідчить про ефективність персоналізованих цифрових засобів [5]. Значущість мотиваційного аспекту цифрового навчання висвітлюють Мальченко М., Шугаєва А. та Лавренчук Т., які дослідили вплив гейміфікованих методик на результативність вивчення німецької мови, виокремлюючи роль ігрових форматів у розвитку комунікативної активності [6]. Водночас Новаченко І. розглядає специфіку використання цифрових інструментів у дистанційному вивченні іноземної мови за професійним спрямуванням у фаховій передвищій освіті, демонструючи адаптивність цифрових ресурсів до контексту змішаного та дистанційного навчання [7].

Метою статті є вивчення ролі цифрових технологій у формуванні професійно орієнтованої іншомовної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Рівень іншомовної підготовки студентів нефілологічних спеціальностей безпосередньо корелює з ефективністю педагогічної методики та ступенем інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у процес фахового навчання. Застосування цифрових інструментів у цьому контексті виступає визначальним чинником розвитку базових і міждисциплінарних компетентностей, що є критично важливими для формування здатності до мобільної адаптації в динамічному професійному середовищі, забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці, реалізації індивідуального потенціалу, прийняття відповідальних рішень і цілеспрямованого освітнього зростання [7, с. 140–141].

У цьому контексті впровадження цифрових технологій у процес формування іншомовної компетентності студентів забезпечує оперативний доступ до актуальних автентичних навчальних ресурсів та сприяє розвитку комунікативних умінь, зокрема в аспектах професійно орієнтованої лексики, граматики та фонетики. Особливого значення це набуває у вивченні іноземних мов для специфічних потреб, де важливим є опанування загальних мовних знань та фахової термінології. Так, цифрові платформи забезпечують доступ до різних форматів освітнього контенту – інтерактивних симуляцій, відеоматеріалів, озвучених кейсів, що значно підвищує рівень мотивації до вивчення іноземної мови [4, с. 229].

Актуальним прикладом ефективної реалізації цифрових технологій у процесі формування професійно орієнтованої іншомовної компетентності студентів медичних спеціальностей є впровадження інтерактивних освітніх платформ, орієнтованих на медичний дискурс німецькою мовою, зокрема Medizindidaktik, Medi Learn, Deutsch für Ärzte & Mediziner. Ці ресурси передбачають навчання у форматі електронних курсів, симуляцій клінічних ситуацій, тестових моду-

лів для самоперевірки, інтерактивних словників і сценаріїв професійної комунікації, що створює умови для цілісного опанування медичної лексики, граматичних структур, стандартних для медичних звітів, консультацій та міжпрофесійного діалогу.

Зокрема, віртуальні тренажери для лікарів і медсестер спрямовані на моделювання комунікативних ситуацій «лікар-пацієнт», «лікар-колега», у яких необхідно вживати фахову термінологію, дотримуватись мовних норм ввічливості, коректно формулювати діагнози, інтерпретувати симптоматику, надавати рекомендації та інструкції. Такі інструменти дозволяють студентам здійснювати відпрацювання мовних дій у наближених до реальності умовах: із залученням голосових технологій, елементів зворотного зв'язку й адаптивної корекції помилок, що забезпечує розвиток автоматизованих мовленнєвих навичок.

Крім того, використання медичних онлайн-ресурсів, наприклад, Springer Medizin, де пропонуються тексти для читання зі супровідною термінологічною базою, сприяє мовній підготовці та професійному зростанню загалом, оскільки дозволяє водночас опановувати нові галузеві знання. Це дає змогу студентам усвідомлювати значення точності мовного висловлювання в контексті медичної практики, де навіть незначна помилка у перекладі чи розумінні може мати серйозні наслідки.

Застосування цифрових інструментів в освітньому процесі також створює умови для побудови особистісно орієнтованої, адаптивної моделі навчання, в якій ураховуються індивідуальні потреби, попередній досвід і рівень володіння мовою кожного здобувача. Наприклад, диференційоване завдання в системі Moodle із вбудованими елементами гейміфікації (нагороди за досягнення, рейтингові таблиці, адаптивне тестування) стимулює мотивацію та створює атмосферу навчального змагання.

Суттєвою особливістю цифрового середовища є його потенціал у контексті розвитку самостійності студентів у процесі іншомовної підготовки. Залучення адаптивних освітніх платформ дозволяє автоматизувати оцінювання успішності та індивідуалізувати зміст навчання відповідно до рівня мовної підготовки студента, що відповідає принципам гнучкої освіти та підвищує її результативність. У випадку студентів-медиків, це також дозволяє проводити цільову підготовку до фахових стажувань за кордоном, де знання німецької мови на професійному рівні є ключовою умовою інтеграції в клінічне середовище.

До основних переваг цифровізації вивчення іноземної мови слід віднести сукупність технологічних характеристик цифрових засобів, що забезпечують багатофункціональність, мобільність і високий рівень адаптивності до потреб користувача. Зокрема, цифрові пристрої та застосунки характеризуються здатністю виконувати одночасно кілька функцій, що відкриває можливість комплексного розвитку таких складників іншомовної компетентності, як читання, аудіювання, говоріння й письмо [1, с. 83–84].

Наприклад, мобільні додатки, зокрема такий як LingoDeer Health, поєднують інтерактивні діалоги, граматичні вправи, тематичні словники та функції розпізнавання мовлення, що забезпечує формування цілісної комунікативної компетентності.

Практичне застосування цифрових інструментів сприяє економії ресурсів (часових, матеріальних) та розширенню можливостей доступу до автентичних джерел інформації, зокрема, відеоінструкцій, науково-популярних статей, подкастів і клінічних кейсів німецькою мовою, які використовуються під час тематичних занять з медичної лексики. Наприклад, використання цифрової бібліотеки AMBOSS або навчальних платформ Kenhub та Lecturio дозволяє студентам комбінувати вивчення анатомії, фізіології чи патології з тренуванням іншомовної термінології, адже більшість ресурсів містять мовні версії або функцію вибору мовного інтерфейсу.

Окрему цінність у межах професійно орієнтованого мовного навчання становить можливість моделювання ситуацій усного фахового спілкування. Наприклад, впровадження відеокейсів клінічної взаємодії лікаря з пацієнтом, що супроводжуються субтитрами й інтерактивними запитаннями, дозволяє майбутнім лікарям тренувати аудіювання та здійснювати семантичний аналіз висловлювань, формувати стратегії ввічливої відмови, переконання, заспокоєння або інформування пацієнта. Такі матеріали надають змогу імітувати складні комунікативні ситуації, наприклад, повідомлення поганих новин, опис складних терапевтичних процедур або взаємодію з агресивними пацієнтами, і формують мовну готовність діяти в умовах психологічного навантаження.

Крім того, застосування тренажерів, наприклад, Anatomie Lernen 3D, які містять інтерактивні 3D-моделі органів, діагностичні схеми, медичні терміносистеми, значно підвищує ефективність засвоєння спеціалізованої лексики. За допомогою вбудованих flashcards, тестів на множинний вибір, вправ на відповідність терміна до зображення

або опису, а також функції голосового супроводу користувачі можуть заучувати та відпрацьовувати правильну вимову складних медичних термінів у контексті реального використання.

Цифрові освітні інструменти також забезпечують гнучку персоналізацію освітнього процесу. Наприклад, навчальна платформа Quizlet дозволяє викладачеві формувати індивідуалізовані набори карток з термінологією згідно з рівнем підготовки студента або темою клінічного курсу. Платформи Kahoot! чи Mentimeter активно застосовуються під час семінарських занять для проведення миттєвого опитування, дискусій або підбиття підсумків уроку в ігровій формі, що сприяє підвищенню мотивації до навчання та активізації іншомовної взаємодії.

Поряд із цим, варто акцентувати увагу на важливості використання хмаро орієнтованих сервісів для організації іншомовної взаємодії. Застосування платформ Google Drive, Microsoft OneDrive, Dropbox тощо дозволяє зберігати й спільно редагувати документи, створені іноземною мовою, зокрема німецькою, у межах групових проєктів або індивідуальних досліджень. Такі інструменти як Google Docs і Google Slides забезпечують можливість активної комунікації між студентом і викладачем, що включає надання коментарів, корекцій та пропозицій щодо вдосконалення іншомовного тексту, який створюється у професійному контексті [2, с. 52–53].

Залучення в освітній процес цифрових платформ, наприклад, Quizlet, Padlet, LearningApps зумовлює підвищення рівня мотивації та когнітивної активності студентів немовних спеціальностей. Наприклад, для медичних спеціальностей, використання карток із зображеннями анатомічних структур і відповідною німецькомовною термінологією дозволяє поєднати візуальне та мовне сприймання інформації, що підвищує ефективність запам'ятовування та застосування у практичних ситуаціях.

Варто зауважити, що цифрові технології в іншомовній освіті студентів немовних спеціальностей підвищують якість засвоєння мовного матеріалу та формують навички цифрової грамотності, критичного мислення й міжкультурної комунікації. Це забезпечує наближення до сучасних освітніх парадигм, де головним орієнтиром є не просто засвоєння знань, а формування комплексної професійно орієнтованої компетентності.

У контексті формування професійно орієнтованої іншомовної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей за умов цифровізації освіти, актуальним є залучення мобільних додатків як засобів інтенсифікації лексичного навчання. Зокрема, цифрові інструменти, орієнтовані на збереження, повторення й відтворення лексичних одиниць із використанням графічної та звукової візуалізації, демонструють високу ефективність у розвитку іншомовних навичок. Такі додатки забезпечують не лише виконання лексичних вправ різної складності, а й сприяють організації швидкого пошуку необхідних слів, здійсненню якісного перекладу, автоматизованому самоконтролю, інформаційній взаємодії у цифровому середовищі, а також індивідуалізації освітнього процесу через налаштування власного темпу й режиму роботи [5, с. 158–159].

Узгоджуючи зазначене з потребами професійної підготовки майбутніх медиків, варто відзначити потенціал спеціалізованих мовних застосунків, які дозволяють вивчати медичну термінологію німецькою мовою у контексті професійного спілкування. Наприклад, мобільні платформи Medical German Language або Anki з тематичними наборами карток надають можливість автоматизувати запам'ятовування термінів, що використовуються у клінічній практиці, та тренувати вимову медичних термінів через інтегровані аудіофайли.

Своєю чергою цифрові технології, що ґрунтуються на принципах гейміфікації, відіграють важливу роль у підвищенні мотивації до вивчення іноземної мови. Гейміфіковані освітні продукти, зокрема симуляції клінічних діалогів між лікарем і пацієнтом німецькою мовою, створюють умови, максимально наближені до реального фахового спілкування. Це забезпечує контекстуалізацію мовленнєвої діяльності та сприяє формуванню функціональної комунікативної компетентності. Крім цього, використання ігрових механізмів стимулює когнітивну активність, заохочує до самостійного вивчення лексико-граматичного матеріалу й формує навички прийняття мовних рішень у змодельованих професійних ситуаціях [6, с. 219].

Водночас ефективне впровадження цифрових ресурсів в освітній процес потребує урахування когнітивних можливостей студентів та забезпечення диференційованого підходу. Цифровізація повинна супроводжуватися розробкою завдань різного рівня складності, адаптованих до рівня іншомовної компетентності здобувачів вищої освіти. Наприклад, під час створення курсів на платформі Moodle варто передбачити варіативність модулів: від базової медичної термінології для рівня A2 до моделювання професійних комунікативних сценаріїв на рівнях B1-B2. Доцільним є обмеження кількості спроб виконання завдань,

установлення чітких часових меж та супровід кожного заняття гіперпосиланнями на спеціалізовані джерела, зокрема Amboss, Medizinische Fachtexte, Deutsch im Krankenhaus тощо, що сприяє актуалізації автентичного матеріалу та формуванню цифрової грамотності студентів [3, с. 184].

З урахуванням вищезазначеного, перспективним є використання таких функцій платформ синхронного навчання, як Google Meet Breakout Rooms, що дозволяє здійснювати поділ студентів на групи за рівнем володіння мовою для виконання комунікативних завдань з урахуванням індивідуальних особливостей. Така організація навчального процесу сприяє мінімізації когнітивного навантаження, підвищенню якості міжособистісної взаємодії та формуванню умов для усвідомленого закріплення мовного матеріалу в професійному контексті. Реалізація подібних форматів особливо важлива у підготовці студентів-медиків, які мають опанувати специфічну лексику та структури, притаманні комунікації в системі охорони здоров'я.

Отже, інтеграція цифрових технологій у процес навчання іноземної мови для нефілологічних спеціальностей, зокрема медичних, потребує не лише технічного забезпечення, а й глибокого дидактичного осмислення. Важливим чинником ефективності є створення умов для систематичної взаємодії студента з автентичним, професійно релевантним контентом, який подається у багатоформатному вигляді та супроводжується інструментами моніторингу результатів навчання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз впливу цифрових освітніх інструментів на формування професійно орієнтованої іншомовної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей, зокрема медичного профілю, дає підстави стверджувати, що їх цілеспрямоване впровадження забезпечує розвиток базових комунікативних умінь і створює умови для системного засвоєння фахової термінології, інтеграції мовних знань у практичні ситуації професійної взаємодії, адаптації до міжкультурного середовища та умов клінічного дискурсу. Тому комплексне використання таких ресурсів, як віртуальні тренажери, відеокейси, адаптивні платформи та мобільні додатки, сприяє реалізації особистісно орієнтованого підходу, розвитку самостійності, автоматизації мовленнєвих дій і підвищенню мотивації до навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Солошенко-Задніпровська Н. К. Цифровізація іншомовної освіти: можливості та переваги. Березневий науковий дискурс 2024 на тему: «Детермінанти посилення ролі освіти у повоєнному відновленні України». Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції для освітян (м. Київ, 29 березня 2024 року). Чернігів: ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2024. С. 82–85.

2. Слюсаренко Н., Сотер М. Цифровізація іншомовної підготовки у закладах вищої освіти України. Людинознавчі студії. 2022. Вип. 14/46. С. 48–56.

3. Чайковська О. Цифровізація викладання іноземних мов у закладах вищої освіти. Філологічні дисципліни в закладі вищої освіти: лінгводидактичні аспекти: монографія / за заг. ред.: І. І. Гуменюк; Заклад вищої освіти «Подільський державний університет». Львів-Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 173–186.

4. Боклах Д. Роль цифрових технологій у формуванні іншомовних компетенцій майбутніх фахівців. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 62, том 1. С. 226–229.

5. Горбатюк Л. В., Кравченко Н. В., Алєксєєва Г. М., Розумна Т. С. Мобільні додатки як засоби формування іншомовної лексичної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей. Інформаційні технології і засоби навчання. 2019. Том 74, № 6. С. 150–164.

6. Мальченко М. С., Шугаєв А. В., Лавренчук Т. С. Використання гейміфікованих методик у процесі навчання німецької мови. Вісник науки та освіти. 2024. № 24. С. 214–223.

7. Новаченко І. Використання цифрових інструментів під час дистанційного навчання з вивчення іноземної мови (за професійним спрямуванням) в закладах фахової передвищої освіти. Collection of scientific papers «ΛΌГОΣ». 2023. С. 137–141.

УДК 81.25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.14

ВИЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЧЕРЕЗ МОВНУ ПОЛІТИКУ

ESTABLISHING NATIONAL IDENTITY VIA LANGUAGE POLICY

Боряк І.В.,
orcid.org/0000-0003-2420-7842
старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Київського кооперативного інституту бізнесу та права

У статті розглядається складна природа національної ідентичності, що формується під впливом історичних, культурних, соціальних і політичних факторів, з особливим акцентом на роль мовної політики. Мова виступає не лише засобом комунікації, а й важливим символом національної приналежності. У контексті глобалізації та міжкультурної взаємодії мовна політика стає ключовим інструментом у формуванні та підтримці національної ідентичності, визначаючи статус мов у суспільстві та їх підтримку державою. Стаття аналізує вплив мовної політики на трансформацію національної ідентичності, спираючись на дослідження українських і зарубіжних науковців, таких як Ігор Козлов, Тетяна Соловей, Бенедикт Андерсон та інші. Вони підкреслюють важливість мови як засобу об'єднання людей та формування національної свідомості. У даній роботі розглядається взаємозв'язок між мовою та мисленням, що є ключовим аспектом впливу мови на людські дії. На основі теоретичних підходів, узагальнених Фрідріхом Кайнцом у праці «Handbuch der Psychologie», виділяються кілька основних теорій: теорія ідентичності, яка стверджує, що мислення та мовлення є однією й тією ж психічною діяльністю; теорія паралелізму, що розглядає їх як паралельні процеси, де мислення є первинним; та дуалістична теорія, яка підкреслює незалежність мислення від мови. Фрідріх Кайнц пропонує поміркована позицію, в якій мислення і мовлення функціонують у симбіозі. Досліджуються також політичні аспекти використання мови, зокрема риторика та пропаганда, як інструменти впливу на суспільство. Особливу увагу приділено ролі мови в процесах державотворення та ідеологічного формування, а також конфліктам між різними політичними ідеологіями. Висвітлюється важливість критичного сприйняття політичних текстів та ідеологій, що дозволяє уникнути однобічності в сприйнятті інформації. У роботі наведено приклади, які ілюструють ці концепції, зокрема цитати з «Майн Кампф» Адольфа Гітлера, що демонструють використання мови для маніпуляції суспільною свідомістю. Також досліджуються аспекти двомовності та багатомовності, зокрема явище диглосії, де вибір мови стає політичним питанням, що може призвести до соціальних санкцій. Розглядається, як різноманітність ідеологій виникає внаслідок соціальних, класових, гендерних та етнічних відмінностей, а також у контексті боротьби за владу. Особливу увагу приділено ідеологічній боротьбі, яка реалізується через мову та дискурс, а також ролі мови у формуванні суспільних норм і цінностей. На прикладах політичних діячів, таких як Джон Ф. Кеннеді, ілюструється використання мови як інструменту впливу та солідарності. Висвітлюються виклики лінгвістичної самовизначеності в постколоніальних контекстах, що підкреслює важливість мови в сучасному соціальному та політичному житті.

Ключові слова: мовна політика, мислення, різноманітність ідеологій, імперська культура, лінгвістична самовизначеність, багатомовність.

The article examines the complex nature of national identity formation influenced by historical, cultural, social, and political factors, with a particular emphasis on the role of language policy. Language serves not only as a means of communication but also as an important symbol of national belonging. In the context of globalization and intercultural interaction, language policy becomes a key instrument in shaping and sustaining national identity, determining the status of languages in society and their support by the state. The article analyzes the impact of language policy on the transformation of national identity, drawing on research by Ukrainian and foreign scholars such as Ihor Kozlov, Tetiana Solovei, Benedict Anderson, and others. They emphasize the importance of language as a means of uniting people and forming national consciousness. This article examines the connection between language and thinking, a key aspect of the influence of language on human actions. Based on the theoretical approaches summarized by Friedrich Kainz in his work «Handbuch der Psychologie» several main theories are identified: the theory of identity, which asserts that thinking and speaking are the same mental activity; the theory of parallelism, which views them as parallel processes with thinking as primary; and the dualistic theory, which emphasizes the independence of thinking from language. Friedrich Kainz proposes a moderate position in which thinking and speaking function in symbiosis. The article also explores the political aspects of language use, particularly rhetoric and propaganda, as tools for influencing society. Special attention is given to the role of language in nation-building processes and ideological formation, as well as the conflicts between different political ideologies. The importance of critical perception of political texts and ideologies is highlighted, allowing individuals to avoid bias in information processing. The work includes examples that illustrate these concepts, including quotes from Adolf Hitler's «Mein Kampf» which demonstrate the use of language to manipulate public consciousness. The aspects of bilingualism and multilingualism are being explored, particularly the phenomenon of diglossia, where the choice of language becomes a political issue that can lead to social sanctions. The emergence of diverse ideologies is examined in light of social, class, gender, and ethnic differences, as well as in the context of power struggles. Special attention is given to ideological conflicts that are realized through language and discourse, as well as the role of language in shaping societal norms and values. The use of language as a tool for influence and solidarity is illustrated through examples of political figures such as John F. Kennedy. The challenges of linguistic self-determination in postcolonial contexts are highlighted, emphasizing the importance of language in contemporary social and political life.

Key words: language policy, thinking, diversity of ideologies, imperial culture, linguistic self-determination, multilingualism.

Національна ідентичність є складним і багатогранним поняттям, яке формується під впливом історичних, культурних, соціальних і політичних факторів. Одним із ключових елементів національної ідентичності є мова, яка виступає не лише засобом комунікації, а й важливим символом національної приналежності. У контексті глобалізації та міжкультурної взаємодії мовна політика стає важливим інструментом у формуванні та підтримці національної ідентичності. Вона визначає, які мови мають статус у суспільстві, які з них підтримуються державою, а які підлягають маргіналізації. Проблематика дослідження мовної політики в контексті національної ідентичності є надзвичайно актуальною в умовах сучасного світу. Таким чином, проблема полягає у тому, як мова, як соціальний інструмент, не лише відображає, але й формує колективну свідомість, впливаючи на політичні рішення та соціальні зміни.

Національна ідентичність, що формується через призму мовної політики, є ключовою темою в сучасних соціальних науках, яку досліджують як українські, так і зарубіжні науковці. Зокрема, Ігор Козлов акцентує на значенні української мови для національної ідентичності в умовах політичних змін, тоді як Тетяна Соловей досліджує мовні ідентичності, зосереджуючи увагу на політичних чинниках, що впливають на мовну ситуацію та національну свідомість. На міжнародному рівні Бенедикт Андерсон розробляє концепцію «уявлених спільнот», підкреслюючи роль мови у створенні національної ідентичності, тоді як Ерік Хобсбаум досліджує взаємозв'язок між націоналізмом та мовною політикою, вказуючи на те, як держави використовують мову для формування національної свідомості. Майкл Реслер аналізує мовну політику в контексті мультикультуралізму, акцентуючи на викликах для багатомовних країн, а Алан Тейлор досліджує вплив глобалізації на локальні ідентичності та роль мовної політики у підтримці або підриванні національних почуттів. Таким чином, ці дослідження підкреслюють важливість мовної політики у формуванні національної ідентичності та соціальної інтеграції, що є особливо актуальним у сучасному політичному та культурному контексті.

Метою статті є аналіз впливу мовної політики на формування та трансформацію національної ідентичності в умовах сучасного суспільства.

У мовній політиці багатьох європейських країн мові як провідній ознаці національної ідентичності відводиться особлива роль. Процес її формування й реформування ніколи не припиняється, а в деякі історичні періоди набуває особливої актуальності й гостроти. Мова – це не лише засіб передавання інформації, а й могутній засіб об'єднання людей у спільному національному домі. На цьому принципі ґрунтується мовна політика абсолютної більшості країн світу [1, ст. 89]. Нація в світі не є повністю монолінгвальною. У деяких випадках це пов'язано з тим, як сучасні національні держави були сформовані на основі приблизних географічних меж, а також через історичні політичні альянси та завоювання. Сьогодні це також зумовлено легкістю та швидкістю пересування людей між різними країнами. Однак деякі нації офіційно вважають себе монолінгвальними (наприклад, Греція), і історичні причини, чому вони вирішують акцентувати увагу на одній мові в освіті та політиці, дають нам цікаві уявлення про те, як ідеї про культуру, расу, самовизначення та ідентичність розвивалися паралельно одна одній. Однак навіть у громадах або націях, які приймають свою багатомовність, питання самовизначення, ідентичності та культури залишаються центральними [8, ст. 103]. Існує кілька механізмів впливу мови на психічні процеси. Мабуть, найцікавіший пов'язаний із відмінностями мов. Розсудливе ставлення людей до фінансів, зокрема примноження заощаджень і створення пенсійних активів, а також турбота про здоров'я, наприклад скорочення кількості викурених сигарет і безпечний статевий акт, науковці пов'язують із синтаксичною структурою національної мови. Аналіз великих масивів даних із багатьох країн щодо різних форм фінансової активності та турботи про здоров'я показав, що носії мов, у яких наявні чіткі граматичні відмінності між категоріями теперішнього й майбутнього часу, менш схильні до турботи про своє майбутнє (наприклад, здорового харчування), ніж носії мов, у яких майбутній час нечітко граматично виражений. Мови, у яких граматично чітко розмежовані теперішній і майбутній часи, відомі як сильні мови майбутнього часу. До них належать французька, грецька, італійська, іспанська та англійська, тоді як мови, у яких відсутнє граматичне розрізнения теперішнього й майбутнього часів, відомі як слабкі мови майбутнього часу. До них, зокрема, належать мандаринська, естонська та фінська. Загалом носії мов, у яких немає граматичних категорій майбутнього й теперішнього, з більшою імовірністю дбатимуть про своє майбутнє.Подібно до того, як мова впливає на особистість людини, вона визначає і національну ідентичність. Мова відображає менталітет нації. Ось чому в різні періоди історії великим спільнотам людей і навіть націям забороняли розмовляти рідною мовою, натомість

нав'язуючи іншу. Це відбувалося в Північній та Південній Америці, Європі, Азії та Океанії і продовжує відбуватися в кількох регіонах сьогодні. Економічне, політичне та силове домінування привертають найбільше уваги, але домінування через мову вбиває душу нації саме тому, що мова та свідомість нерозривно пов'язані. Заборонити не лише певні слова, а й цілі мови означає заборонити певний спосіб мислення та сприйняття світу [3, ст. 108, ст. 131].

Взаємозв'язок між мовою та мисленням є ключовим аспектом впливу мови на людські дії. Тому варто розглянути різні теоретичні підходи до цієї теми, які узагальнив Фрідріх Кайнц у своїй праці «Handbuch der Psychologie». Серед них виділяються такі:

1. *Теорія ідентичності*: мислення та мовлення вважаються по суті однією й тією ж психічною діяльністю. Внаслідок їхньої ідентичності неможливо уявити ані односторонній, ані взаємний вплив між ними: мислення є тихим формулюванням думки, тоді як мовлення – це гучне вираження мислення. Отже, мислення не може існувати без мови, так само як і мова не може існувати без мислення.

2. *Теорія паралелізму* (дзеркальна теорія): цей підхід стверджує, що мислення та мовлення відбуваються паралельно, у (лейбніцевій) «попередньо встановленій гармонії», де одне є відображенням іншого. В цій концепції мислення вважається первинним, а мовлення – лише засобом комунікації думки. Як зазначено у Платоновому «Theaitetos», logos визначається як дзеркальне відображення думки, таким чином, мислення використовує мову, а мова служить для вираження думки.

Протилежну точку зору представляє *теорія дуалістичної різниці*, яка стверджує, що мислення функціонує незалежно від мови і базується на усвідомленнях, отриманих в процесі спостереження за навколишнім світом. Мова, в свою чергу, формує думки і може іноді сприяти їх ясності, але часто вона також обмежує мислення, затискаючи його в певні рамки (Артур Шопенгауер, 1987). Позиція Фрідріха Кайнца може бути охарактеризована як теорія кореляції: мислення і мовлення є двома різними функціями, які, хоча й не є паралельними, функціонують у симбіозі. Вони розвиваються разом та взаємно підтримують одна одну. Цей взаємозв'язок проявляється у формі взаємодії та взаємної допомоги, що сприяє досягненню людяності. Він навіть сформулював латинську фразу, що відображає його поміркований релятивізм або, скоріше, ймовірність: «Lingua cogitationem inclinat, non necessitat» (1972), що означає, що мова не зобов'язує думати певним чином [6, ст. 49].

Інтерпретація використання мови є політичним актом, оскільки вона визначає позиції людей у соціальній ієрархії та вказує, кому можна довірити владу і відповідальність. Існує ще один важливий лінгвістико-політичний аспект: як ті, хто володіє владою або прагне її здобути, використовують мову для досягнення своїх цілей. Це традиційно пов'язується з риторикою, яку Арістотель описував як мистецтво переконання. У сучасному світі, особливо в контексті ідей XX століття про підсвідомість і контроль над думками, цю сферу стали класифікувати під терміном «пропаганда» [7, ст. 4]. Змагання за мову набуває особливої ваги в час формування націй і національних держав. Відповідно, логічно використовувати мову як інструмент державотворення і, навпаки, державоруйнування [2. ст. 16]. Існує постійне прагнення з боку тих, хто володіє владою, нав'язати ідеологічну парадигму, яка була б прийнятною для широких мас. Однак завжди існує певний рівень ідеологічного різноманіття, а також конфліктів і боротьби, що унеможливлює досягнення повної ідеологічної однорідності. Це створює можливість для інтерпретаторів залишатися критично налаштованими щодо загальноприйнятих припущень, які пропонують творці текстів. Політичні ідеології є однією з найбільш очевидних сфер ідеологічного різноманіття. Це може слугувати гарною відправною точкою, оскільки кожен може знайти політичні тексти, чий загальний сенс суперечить його власним переконанням. Цей уривок з «Майн Кампф» Адольфа Гітлера ілюструє ідеологічні засади, які він вважав критично важливими для успішного лідерства: «Ефективність справжнього національного лідера полягає, насамперед, у запобіганні розподілу уваги населення та зосередженні її на єдиному ворогові. Чим більш одностайно воля народу буде мобілізована, тим більша буде магнітна сила руху та потужність його імпульсу.Частиною геніальності великого лідера полягає в здатності сприймати супротивників з різних сфер як єдину категорію, адже для слабких і нестабільних характерів усвідомлення наявності численних ворогів може призвести до сумнівів у правомірності їхньої справи. Коли маси стикаються з надто великою кількістю ворогів, об'єктивність починає грати роль, і виникає питання, чи дійсно всі інші помиляються, а їхня власна нація чи рух є єдино правильними. Це також може призвести до паралічу їхньої сили. Тому важливо сприймати різноманітних ворогів як одного єдиного супротивника, щоб

у свідомості прихильників війна сприймалася як боротьба проти єдиного ворога. Це зміцнює віру в свою справу та підвищує агресію проти зовнішніх загроз» [5, ст. 109].

У багатьох регіонах світу лінгвістична ситуація характеризується стабільною двомовністю або багатомовністю, а також явищем, відомим як диглосія.У рамках диглосії в одній спільноті співіснують дві значно різні мовні системи, які визнаються як варіанти «однієї й тієї ж мови», при цьому одна з них зазвичай використовується в престижних контекстах. У всіх цих формах немонолінгвізму вибір мови для конкретної ситуації стає політичним питанням в двох аспектах: по-перше, цей вибір залежить від соціальних відносин між носіями мов і водночас визначає ці відносини; по-друге, невірний вибір може призвести до соціальних санкцій. Наприклад, у офіційно двомовній Бельгії вибір між французькою та фламандською мовами є чутливим питанням, оскільки неправильний вибір може образити співрозмовника, а правильний варіант часто важко визначити для тих, хто не є повністю інтегрованим у лінгвістичну політику конкретної бельгійської спільноти. У диглотичних умовах, таких як у Тамілнаді на південному сході Індії, використання «низької» тамільської мови в контексті «високої» престижної ситуації, наприклад, на офіційній церемонії, буде сприйнято як абсолютно недоречне. Особа, що вчинила таке правопорушення, може бути підозрювана не лише в підривних намірах, але й у психічній неврівноваженості [7, ст. 10].

Різноманітність ідеологій виникає не випадково, а внаслідок відмінностей у соціальному становищі, досвіді та інтересах між різними соціальними групами. Ці групи можуть бути визначені за класовими, гендерними, етнічними або іншими ознаками. Важливо зазначити, що ідеології формуються також у контексті взаємодії між цими групами, особливо в умовах боротьби за владу. Наприклад, у сфері освіти різні учасники – діти, батьки та вчителі – можуть розвивати свої освітні ідеології в залежності від їхнього віку, соціального класу чи політичних поглядів. Ця різноманітність ідеологій стає особливо помітною під час боротьби за інституційну владу. Серед різних форм соціальної боротьби ідеологічна боротьба займає важливе місце, оскільки вона здебільшого реалізується через мову. Ідеологічна боротьба не лише відбувається у дискурсі та мовних текстах, але й охоплює саму мову як предмет соціальної боротьби. Право визначати значення слів та легітимні комунікативні норми є важливим аспектом соціальної та ідеологічної влади, що робить її об'єктом ідеологічного конфлікту. Аналіз мовних практик і дискурсивних порядків як відображення історичних перемог і поразок у боротьбі за владу, а також як ставку в сучасній соціальній боротьбі, є основним принципом критичного аналізу мови. Це дозволяє зрозуміти, яким чином мова стає ареною для ідеологічних зіткнень та як вона впливає на формування суспільних норм і цінностей [5, ст. 10]. Багато політичних діячів вільно володіють кількома мовами чи діалектами та використовують це на політичній арені. Наприклад, в одній із найвідоміших промов часів холодної війни президент Джон Ф. Кеннеді проголосив німецькою *Ich bin ein Berliner* («Я – берлінець») на знак солідарності із жителями Берліна, сповіщаючи так про альянс США із Західною Європою та протест проти зведення Берлінської стіни. Такими значущими в той час ці слова стали саме тому, що були вимовлені німецькою мовою, посеред виступу англійською. Більшості громадян Німеччини будь-якого віку відомий цей факт, і багато школярів в інших європейських країнах досі розглядають цю промову на уроках історії [3, ст. 133] Виклики, пов'язані з лінгвістичною самовизначеністю, також проявляються в різних постколоніальних контекстах по всьому світу. Багато тихоокеанських країн здобули свою незалежність лише в другій половині двадцятого століття. Республіка Вануату є яскравим прикладом цього процесу. Протягом колоніального періоду Вануату спільно управлялася британськими та французькими колонізаторами в рамках унікальної угоди, відомої як «Спільний кондомініум», або ж, в розмовній мові, «Спільний Пандемоній», до 1980 року, коли країна стала незалежною. Після здобуття незалежності Вануату виявилася надзвичайно різноманітною з лінгвістичної точки зору, що викликало низку практичних і ідеологічних питань, подібно до ситуації в Південноафриканській Республіці. Окрім численних корінних мов, які використовуються на островах, існує креольська мова на основі англійської – біслама, що здобула широку популярність, особливо в основних містах, таких як столиця Порт-Віла та північне місто Санто [8, ст. 108]. Автори праці Білл Ешкрофт, Гарет Гріффшес та Хелен Тіффін «Імперія завдає відповідь» (The Empire Writes Back) називають дві основні стратегії, найнеобхідніші в процесі адаптації англійської мови до досвіду та глибшого розуміння, які походять із різних культурних традицій: перша із цих стратегій — *скасування* і друга *апропріація*. «Скасування» означає «відмову від катего-

рій імперської культури, її естетики, її ілюзорного стандарту нормативного або "правильного" використання і її припущення про традиційне значення, яке мають слова». «Апропріація» це «процес, за допомогою якого мову беруть і змушують ''нести тягар'' чийогось культурного досвіду». У межах колишньої Британської імперії цю постколоніальну мову називають «англійською» з малої літери («english») на відміну від літературної англійської мови з великої літери («queen's English»), якою розмовляли колишні колонізатори. Наслідком стало синкретичне вживання мови з накладанням правил синтаксису і граматики однієї мови або мов на іншу. Деякі критики припускають, що ця синкретична англійська («english») раптово з'явилася внаслідок того, що незахідні письменники віддають перевагу метонімії, а не метафорі, яка є найбільш типовим західним тропом. «Якщо прочитувати тропи тексту як метонімії, – пише Білл Ешкрофт, – то легше пристосуватися до соціальних, культурних та політичних сил, які стоять за цим текстом». До того ж нашарування мов, яке в «english», саме собою метонімічне: це відмінність між двома культурними просторами, за термінологією Жака Дерріда [4, ст. 83]. Сьогодні, незважаючи на те, що в англомовних країнах концепція стандартної англійської мови визнається та викладається (або принаймні намагається бути впровадженою) у навчальних закладах, це не означає, що всі, навіть освічені особи, використовують англійську відповідно до стандартів, особливо в усному спілкуванні. Насправді, з продовженням глобального поширення англійської мови як міжнародної допоміжної мови, спостерігається зростання варіацій у її використанні. Носії англійської мови в різних регіонах, зокрема в європейських країнах, не завжди визнають авторитет британського чи американського стандарту над своєю власною формою англійської. Вони стверджують, що мають право на власну версію англійської мови, дотримуючись власних стандартів. Вибір мови в інституційному контексті є складним завданням, особливо коли йдеться про те, якою мовою або мовами уряд здійснюватиме свою діяльність та спілкуватиметься з громадянами, а також якою мовою буде організовано освіту. Це питання набуває особливої чутливості в країнах, де інституції були створені в колоніальний період, а колишня колоніальна мова продовжує відігравати роль у певних функціях державних установ [7, ст. 8, ст.10]. Одним з найважливіших знарядь мовної політики є статус мови. Він може бути офіційним (законодавчо закріпленим) і неофіційним (звичаєвим). Наявність однакового статусу в двох або більшої кількості мов зазвичай пов'язана з федеративним устроєм держави або викликана соціолінгвістичною поляризацією населення країни в ході подолання наслідків колоніальної залежності. Офіційний статус мови співвідноситься як з правами, так і з обов'язками [1, ст. 91]. Первинним питанням коректної мовної політики ми схильні вважати, по-перше, необхідність визначення та імплементації її базових принципів, що можуть реалізуватися як: категорична одномовність (конституція категорично детермінує офіційну мову без жодних гарантій мов меншин, етнічних груп чи народностей; Франція), поміркована одномовність (конституція визначає державну / офіційну мову, одночасно гарантуючи права іншим мовам, що побутують в одному геополітичному просторі; Австрія, Болгарія, Хорватія, Іспанія, Польща, Сербія і Словаччина), мовний нейтралітет (конституція не визначає офіційної мови, але усе ж не спричиняє ні мовної анархії, ні навіть мовного лібералізму; Боснія і Герцеговина, Чехія, Данія, Греція, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Португалія, Швеція, Угорщина та Італія), програмна багатомовність (закладено існування багатьох офіційних мов на рівних правах, без визнання домінантного і меншинного мовного коду; Бельгія, Фінляндія, Ірландія та Швейцарія); і по-друге, моделі емерджентного співіснування мов, серед яких може йтися щонайменше про такі: 1+1 – державна і lingua franca; 1+2 – державна, lingua franca і регіональна; 1+3 – державна, lingua franca, рідна (якщо не державна) і регіональна ; 1+1+2: державна, рідна (якщо не державна), перша (lingua franca) та друга іноземні [2, ст.21].

Можливість контролювати такі аспекти, як значення слів або легітимні лінгвістичні та комунікативні норми, є суттєвим елементом соціальної та ідеологічної влади, що робить їх об'єктом ідеологічної боротьби. Аналіз існуючих мовних практик та дискурсивних порядків як відображення перемог і поразок минулої боротьби, а також визначення ставок у цій боротьбі, разом із концепцією «сили, що стоїть за дискурсом», становлять основні характеристики критичного аналізу мови [5, ст.110].Громадяни США добре пам'ятають, як республіканська адміністрація Джорджа Буша почала називати податок на спадок «податком на смерть», пом'якшені стандарти щодо викидів «ініціативою чистого неба», буріння з метою пошуку нафти «відповідальною розвідкою для отримання енергоресурсів», а лісозаготівлю ініціативою «Здоровий ліс». Або коли демократична

адміністрація Джо Байдена змінила термінологію, вживану щодо іммігрантів: «недокументовані» замість «нелегальних», «негромадянин» або «мігрант» замість «чужинців». Коли ви чуєте про «право на життя» та «право на вибір», на думку спадають зовсім різні речі. Ви швидше проголосуєте проти «податку на смерть», ніж проти «податку на спадок»: якщо перший асоціюється з горем, то другий з оподаткуванням заможних. І це не суто американський феномен. У міжнародних ЗМІ «закриття неба» викликає в слухачів зовсім іншу реакцію, ніж «збиття літаків». У багатьох країнах світу, як демократичних, так і автократичних, представники різних галузей ретельно добирають слова й створюють нові назви не для того, щоб якнайкраще описати дійсність, а щоб змінити її сприйняття та оцінку. Дві найвідоміші радянські газети іменували «Известия» (тобто «Новини») і «Правда», і старий жарт про заангажованість радянської преси говорив, що «в «Правде» немає правди, а в «Известиях» новин». Свіжий приклад: у росії війну проти України назвали «спеціальною військовою операцією» [3, ст. 129]. Не є рідкістю, що навчальні матеріали з мовознавства містять розділи, присвячені взаємозв'язкам між мовою та суспільством, ніби ці дві категорії є самостійними сутностями, які періодично взаємодіють. Проте, на мою думку, не існує зовнішніх взаємовідносин між мовою та суспільством; натомість, існують внутрішні та діалектичні зв'язки. Мова є невід'ємною частиною суспільства, а лінгвістичні явища представляють собою специфічні соціальні явища, в той час як соціальні явища (частково) можуть бути розглянуті як лінгвістичні. Лінгвістичні явища мають соціальний характер у тому сенсі, що кожного разу, коли люди здійснюють комунікацію – говорять, слухають, пишуть або читають – вони роблять це у спосіб, що визначається соціальними умовами та має соціальні наслідки. Навіть у випадках, коли індивіди найбільш усвідомлюють свою унікальність і вважають себе ізольованими від соціальних впливів – наприклад, у приватному колі сім'ї – вони все ще використовують мову відповідно до соціальних норм. Більш того, способи використання мови в найбільш інтимних і особистих стосунках не лише формуються соціальними зв'язками в родині, але й мають соціальні наслідки, оскільки сприяють підтримці або зміні цих стосунків [5, ст. 56].

Узагальнюючи викладені теоретичні підходи до взаємозв'язку між мовою та мисленням, можна стверджувати, що мова є не лише засобом комунікації, а й важливим чинником формування національної ідентичності та свідомості. Теорія ідентичності підкреслює тісний зв'язок між мисленням і мовленням, тоді як теорія паралелізму акцентує на їхній гармонії, де мова відображає думки. Протилежна точка зору, представлена теорією дуалістичної різниці, вказує на незалежність мислення від мови, хоча й визнає, що мова може обмежувати або сприяти ясності думок. Позиція Фрідріха Кайнца, яка відображає кореляцію між цими двома процесами, підкреслює їхню взаємодію та підтримку у розвитку людської свідомості. Таким чином, мова не лише впливає на індивідуальне мислення, але й формує колективну ідентичність націй, що робить її потужним інструментом соціального та культурного впливу. У праці «Імперія завдає відповідь» автори підкреслюють важливість адаптації англійської мови в постколоніальних контекстах через стратегії скасування та апропріації. Скасування передбачає відмову від імперських стандартів, тоді як апропріація дозволяє іншим культурам адаптувати мову до своїх потреб і досвіду. Синкретичне використання англійської мови, яке виникає внаслідок взаємодії різних культур, демонструє, як метонімічні структури можуть сприяти кращому розумінню соціальних і політичних контекстів. Незважаючи на існування стандартів англійської мови, різноманітність її форм у різних регіонах світу свідчить про прагнення носіїв до власної ідентичності та самовираження. У мовній політиці статус мови відіграє ключову роль у визначенні прав і обов'язків громадян, особливо в країнах з колоніальною спадщиною, де колоніальна мова продовжує впливати на інституційні процеси. Таким чином, мовна політика є складним і чутливим питанням, що відображає історичні та культурні реалії суспільства. Також можна стверджувати, що мова є не лише інструментом комунікації, але й потужним засобом соціальної та ідеологічної влади. Контроль над мовними практиками та термінологією виявляє глибокі соціальні й політичні динаміки, які формують сприйняття реальності. Зміна термінів, як у прикладах з адміністраціями США та радянськими медіа, демонструє, як лексичні вибори можуть впливати на громадську думку та політичні рішення. Критичний аналіз мови дозволяє виявити ці механізми та їх соціальні наслідки, підкреслюючи, що мова і суспільство перебувають у тісному взаємозв'язку. Лінгвістичні явища не є автономними; вони постійно формуються під впливом соціальних умов і, водночас, впливають на ці умови. Взаємодія між мовою та суспільством є діалектичною, де кожен елемент визначає і модифікує інший. Отже, дослідження мовних

практик як соціальних явищ є важливим для розуміння більш широких ідеологічних та культурних контекстів. Це підкреслює необхідність критичного підходу до вивчення мови, який враховує її соціальну природу, ідентичність та вплив на формування суспільних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ажнюк Б.М. Мовна політика: національна ідентичність і європейські цінності. *Вісн. НАН України*, 2021, № 6. С. 89–93. doi: https://doi.org/10.15407/visn2021.06.089

2. Демська О., Мальцев Е. Мовна політика: про ідентичність і успішність у глобальному світі. *Мова: класичне – модерне – постмодерне: збірник наукових праць.* 2016. № 2. С. 21.

3. Маріан В. Сила мови/ пер. з англ. О. Старова. Харків, 2025. 248 с.

4. Томсон Е. Трубадури імперії. Російська література та колоніалізм/пер. з англ.М. Корчинська. Київ: 2-е, 2024. 384 с.

5. Fairclough N. Language and power. London: third, 2015. 263 p.

6. Fill A.F. The language impact: evolution, system, discourse. London: Equinox Publishing Ltd, 2010. 253 p.

7. Joseph J. E. Language and politics. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. 163 p.

8. Meyerhoff M. Introducing Sociolinguistics.New York, 2006. 312 p.

УДК 796.077.5:378.016
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.15

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА МОВНОГО ЧИННИКА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

INTERRELATIONSHIP BETWEEN THE LEVEL OF FORMATION OF NONVERBAL COMPETENCE AND THE LANGUAGE FACTOR OF THE PROFESSIONAL CULTURE OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION SPECIALISTS

Гнатенко К.В.,
orcid.org/0000-0001-5329-7846
старший викладач кафедри української та іноземних мов
Харківської державної академії фізичної культури

У статті визначається та описується формування невербальної компетенції як невід'ємної частини мовної складової професйної культури майбутніх тренерів під час навчального процесу у закладі вищої освіти. Також висвітлюється взаємозв'язок між рівнем сформованності невербальної компетенції та частини мовної складової професйної культури майбутніх тренерів. Проаналізовано зміст понять «невербальна компетенція», «невербальна поведінка», «невербальні засоби» та «невербальна компетентність тренера». В статті розглянуто останні дослідження, щодо змісту цих понять. Зазначено, що ефективне формування невербальної компетентності потребує інтеграції міждисциплінарних підходів, які поєднують психолого-педагогічні та лінгвістичні засоби. Встановлено, що невербальна компетентність є не лише засобом підтримки комунікативної взаємодії, а й важливим чинником соціокультурної адаптації фахівця у багатонаціональному середовищі. Обґрунтовано доцільність цілеспрямованого розвитку невербальних навичок у процесі професійної мовної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання як умови підвищення ефективності їх подальшої тренерської діяльності. Розроблено та проведено анкетування для визначення оціночного рівня сформованості невербальної компетентності студентами Харківської академії фізичної культури. Для анкетування та згідно до аналізу існуючих наукових досліджень визначено критерії оцінювання рівня сформованості невербальної компетентності майбутнього тренера. Окреслено відповідність показників визначених критерій до високого та низького рівня сформованості невербальної компетентності та вплив цих рівнів на професійну діяльність тренера. Виокремлено роль невербальної компетентності тренера при роботі на міжнародному рівні під час спілкування іноземною мовою з колегами, спортсменами, суддями, тощо. Проаналізовано статистичні дані отримані через анкетування та виявлено взаємозв'язок з беспосередньо мовною складовою професійної культури. Зроблено висновок, щодо формування невербальної компетентності під час навчального процесу в закладах вищої освіти саме через мовну складову.

Ключові слова: мовна компетентність, взаємозв'язок, невербальна компетентність, професійна культура, невербальні засоби, невербальна поведінка тренера.

The article defines and describes the formation of nonverbal competence as an integral part of the language component of the professional culture of future coaches during the educational process in a higher education institution. The relationship between the level of formation of nonverbal competence and part of the language component of the professional culture of future coaches is also highlighted. The content of the concepts "nonverbal competence", "nonverbal behavior", "nonverbal means" and "nonverbal competence of the coach" is analyzed. The article considers the latest research on the content of these concepts. A questionnaire was developed and conducted to determine the assessment level of formation of nonverbal competence by students of the Kharkiv Academy of Physical Culture. For the questionnaire and according to the analysis of existing scientific research, criteria for assessing the level of formation of nonverbal competence of a future coach were determined. The correspondence of the indicators of the specified criteria to the high and low level of formation of nonverbal competence and the influence of these levels on the professional activity of the coach are outlined. The role of non-verbal competence of a coach when working at the international level during communication in a foreign language with colleagues, athletes, judges, etc. was highlighted. Statistical data obtained through a questionnaire were analyzed and a relationship was revealed with the direct linguistic component of professional culture. A conclusion was made regarding the formation of non-verbal competence during the educational process in higher education institutions precisely through the linguistic component.

Key words: language competence, relationship, nonverbal competence, professional culture, nonverbal means, nonverbal behavior of the trainer.

Постановка проблеми Сучасні глобальні тенденції розвитку суспільства, а також активізація реформаторських процесів у всіх сферах життєдіяльності країн світу спричиняють трансформацію підходів до визначення компетентностей майбутніх фахівців. Спостерігається зростання суспільного запиту на висококваліфікованих спеціалістів різних галузей із вузькопрофільною спеціалізацією. У цих умовах професійне спілкування неможливо уявити без інтеграції такої складової професійної культури, як невербальна компетентність. Особливої значущості вона набуває

у підготовці майбутніх педагогів, які, відповідно до сучасних вимог, повинні не лише володіти ґрунтовними фаховими знаннями та професійними вміннями, сформованими в процесі навчання, а й демонструвати високий рівень розвитку ключових компетентностей, серед яких важливе місце посідає саме невербальна компетентність. Це зумовлено природою педагогічної діяльності, що передбачає створення виховного середовища на засадах авторитету, мотивації та патріотичного виховання. Аналогічні вимоги поширюються й на фахівців у сфері фізичної культури та спорту, зокрема тренерів. У зв'язку з цим актуалізується необхідність дослідження особливостей розвитку невербальної компетентності та вивчення рівня її сформованості у здобувачів освіти відповідного профілю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел свідчить про значний внесок українських учених у розробку проблематики невербального спілкування та становлення комплексних підходів до його дослідження, зокрема у працях таких дослідників, як Л. Барінова, Н. Волкова, К. Горбатько І. Ковалинська, Н. Колотій, В. Корнієнко, Л. Лужецька, О. Ольхович, Т. Осіпова, Л. Самойлович, Л. Славова, О. Субіна, О. Тацій, К. Яковенко та інші. Зроблений ними вагомий внесок підкреслює невід'ємність зв'язку невербальної поведінки із мовою та культурою,особливо професійною культурою фахівця, із дослідженням її проявів у текстах і фразеології, та обгрунтованням працями вітчизняних класиківв, із зазначенням ролі невербаліки у міжособистісній взаємодії, емпатії та навчанні, та розробленям практичних рекомендацій для різних сфер та напрімків [12, с. 83]. Значну увагу сучасні дослідники приділяють вивченню міжкультурних аспектів невербальної комунікації. У цьому контексті здійснюється порівняльний аналіз стереотипів вербальної та невербальної поведінки представників різних культур, а також розглядаються особливості інтерпретації жестів і національно специфічних елементів мови тіла у процесі перекладу. У підсумку, у межах лінгвістичного підходу невербальна комунікація постає як невід'ємна складова мовленнєвої діяльності та дискурсу, що потребує цілісного опису і врахування в лексикографії, теорії перекладу та комунікативній лінгвістиці [12, с. 84]. Окремим напрямом аналізу виступає дослідження невербальної поведінки педагогів та її впливу на освітній процес. Установлено, що недостатній рівень сформованості вмінь і навичок щодо використання та продукування невербальних засобів комунікації у вчителів обмежує їхню здатність керувати власною невербальною поведінкою під час взаємодії з учнями, а також негативно впливає на рівень емпатійності. Інакше кажучи, педагог, який не володіє ефективними невербальними стратегіями, не повною мірою усвідомлює сигнали, які подає сам, та недостатньо чутливо реагує на емоційні стани учнів. Такі результати підкреслюють важливість професійної підготовки педагогів у сфері розвитку невербальної комунікативної компетентності, що в педагогічній науці розглядається як складова професійної майстерності вчителя. У процесі підготовки майбутніх педагогів увага акцентується на формуванні навичок виразної міміки, культури жестів, ефективного зорового контакту та дотримання просторової дистанції в освітньому середовищі. З метою вдосконалення невербальної поведінки розробляються спеціалізовані тренінгові програми й методики, серед яких українськими фахівцями активно застосовуються ситуаційні завдання, ігрові методи, а також відеоаналіз фрагментів уроків.

Постановка завдання. У межах дослідження особливу увагу було приділено вивченню впливу невербальної комунікації на ефективність навчально-виховного процесу здобувачів освіти у сфері фізичного виховання. На підставі емпіричних спостережень виявлено, що відкритість пози, дружелюбна жестикуляція та візуальний контакт з боку тренера сприяють формуванню позитивного емоційного тла під час навчання й тренувань. Водночас прояви закритої постави або монотонного голосу можуть слугувати індикаторами емоційної напруги, що, у свою чергу, передається вихованцям. Аналіз динаміки розвитку комунікативної поведінки вказує на те, що в ранньому дитинстві саме невербальні сигнали відіграють провідну роль у взаємодії, формуючи підґрунтя для подальшого опанування мовних форм спілкування. У контексті освітньої підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання це зумовлює необхідність інтеграції вербальних та невербальних каналів комунікації у навчальний процес. Зокрема, важливо як урахування спонтанних невербальних реакцій здобувачів освіти (міміки, жестів, пози тіла як показників рівня розуміння або втоми), так і свідоме, цілеспрямоване використання педагогом невербальних засобів для посилення ефективності подання навчального матеріалу. Методичні джерела сучасної педагогіки фізичної культури акцентують увагу на доцільності поєднання вербальних пояснень із демонстрацією, варіацією інтонації, руховими елементами та іншими невербальними

засобами, що сприяє оптимізації сприйняття й засвоєння знань. У результаті взаємозв'язок між рівнем сформованості невербальної компетентності та мовною складовою професійної культури майбутніх фахівців фізичного виховання набуває системного характеру: ефективне педагогічне спілкування у сфері спорту можливе лише за умови їхньої інтеграції. Оновлений зміст підготовки майбутніх тренерів передбачає формування у них здатності до ефективної мовної і невербальної взаємодії з вихованцями. Педагог повинен володіти професійною мовою, жестовою культурою, мімікою, зоровим контактом, адекватною просторовою дистанцією, що є важливими індикаторами рівня комунікативної компетентності. Наукові публікації українських авторів підтверджують актуальність вивчення зазначених аспектів, підкреслюючи значення невербального компонента як одного з ключових чинників формування професійної культури педагога. Відтак дослідження рівня сформованості невербальної компетентності майбутніх фахівців фізичного виховання в контексті її взаємодії з мовними складовими професійної діяльності набуває особливої наукової та практичної цінності [3, с. 57].

Виклад основного матеріалу. Мовна компетентність тренера у сучасній освітній парадигмі розглядається як інтегрована професійно-особистісна характеристика, що є обов'язковим елементом освітніх програм підготовки фахівців у сфері фізичної культури і спорту. Вона покликана забезпечувати ефективність професійної діяльності та слугує індикатором рівня загальної професійної культури фахівця [3, с. 58]. Проведене дослідження шляхом анкетування студентів Харківської державної академії фізичної культури дозволило частково оцінити рівень сформованості їхньої невербальної компетентності. Згідно з науковими підходами, дана компетентність визначається як здатність ефективно використовувати та інтерпретувати систему невербальних засобів комунікації (міміку, жести, інтонацію, позу, дистанцію, зоровий контакт тощо) в межах професійної взаємодії з вихованцями, колегами та учасниками освітньо-тренувального процесу. Особливого значення невербальна компетентність набуває у контексті міжнародного тренерства, де міжкультурна комунікація передбачає підвищену чутливість до національно зумовлених варіацій у тлумаченні жестів, міміки та просторової поведінки. У такому середовищі саме високий рівень невербальної компетентності дозволяє уникати комунікативних бар'єрів, забезпечуючи точність і коректність взаємодії. Критерії оцінювання рівня сформованості цієї компетентності зазвичай ґрунтуються на здатності педагога ефективно поєднувати та адаптувати зазначені невербальні елементи у різних комунікативних ситуаціях. Невербальні засоби виконують низку функцій: вони підсилюють вербальні інструкції, емоційно забарвлюють навчальний матеріал, сприяють кращому засвоєнню теоретичних знань через демонстрацію, формують авторитет тренера в очах вихованців. Зоровий контакт, інтонаційні акценти, змінена поза або контрольоване скорочення дистанції можуть ефективно регулювати поведінку групи, підвищуючи дисципліну та включеність спортсменів. Крім того, тренер, який володіє розвиненою невербальною чутливістю, здатен оперативно зчитувати емоційні сигнали вихованців – міміку, погляди, жести, що дозволяє адаптувати педагогічну тактику відповідно до актуального психофізичного стану групи. Невербальна відкритість – зокрема доброзичлива міміка, відкриті жести, м'який погляд – формує довірливу атмосферу взаємодії, підвищує мотивацію до занять і позитивно впливає на психологічний клімат в групі. Таким чином, взаємозв'язок **мовної та невербальної складових професійної культури майбутнього тренера** є ключовим чинником успішної професійної соціалізації, ефективної міжособистісної взаємодії та результативності тренувального процесу. Необхідність формування цієї інтегрованої комунікативної компетентності має бути закладена на рівні освітніх стандартів та методичного забезпечення підготовки педагогічних кадрів у сфері фізичного виховання. З огляду на результати дослідження, виявлено низький рівень сформованості невербальної компетентності у студентів перших років навчання спеціальності «тренерська діяльність», що свідчить про наявність проблем у формуванні цілісної системи комунікативної компетентності. Зокрема, недостатнє володіння невербальними засобами комунікації обмежує можливості ефективної професійної взаємодії тренера з вихованцями, їхніми батьками, колегами з освітніх і спортивних закладів, а також із представниками міжнародного спортивного середовища. Це свідчить про необхідність комплексного перегляду підходів до формування комунікативної компетентності майбутніх тренерів у процесі професійної підготовки. Відсутність здатності до ефективного використання невербальних засобів призводить до порушення міжособистісної взаємодії, зниження авторитету тренера, невдоволення

з боку вихованців, ускладнення стосунків у тренерських колективах та непорозумінь у міжкультурному контексті професійної діяльності.

Проведене дослідження було зумовлене потребою в діагностиці рівня сформованості невербальної компетентності у студентів спеціальності «тренерська діяльність» Харківської державної академії фізичної культури. Дослідження базувалося на двох основних завданнях: теоретичному аналізі наукових праць у цій галузі та проведенні емпіричного дослідження шляхом анкетування студентів 1-го та 4-го курсів. Анкетування проводилося за допомогою діагностичного інструментарію – опитувальника «Оцінка невербальної компетентності майбутніх тренерів». Цей інструмент дозволив виявити рівень поінформованості студентів щодо функцій невербальної комунікації, її значення у професійному тренерському спілкуванні, а також здатність майбутніх фахівців свідомо регулювати власну невербальну поведінку відповідно до контексту професійної взаємодії. Зокрема, оцінювалися такі компоненти: усвідомлення ролі міміки, жестів, інтонації, пози, погляду в процесі комунікації; здатність передавати емоційні стани та інтенції невербальними засобами; узгодженість вербального і невербального повідомлення; гнучкість поведінки залежно від комунікативного контексту; уміння «зчитувати» емоції співрозмовника; адекватність реакцій у міжособистісній взаємодії; здатність розпізнавати приховані емоції та суперечності між вербальним і невербальним рівнями. Окремий блок анкети був присвячений питанням культурної обізнаності, що дозволяло оцінити розуміння студентами значущості міжкультурних відмінностей у використанні невербальних засобів – таких як жести, погляд, дистанція – а також готовність уникати конфліктів, спричинених культурною специфікою спілкування. У результаті було підтверджено, що **рівень сформованості невербальної компетентності безпосередньо впливає на реалізацію мовної складової професійної культури тренера**, що проявляється у здатності будувати ефективну, етичну, психологічно комфортну та адаптовану до різних соціокультурних умов взаємодію. Високий рівень інтеграції невербальної та мовної компетентностей забезпечує формування стійкого професійного іміджу тренера, підвищує рівень довіри з боку вихованців, знижує ризики виникнення конфліктів і створює сприятливе емоційне середовище у спортивному колективі. Таким чином, результати дослідження доводять необхідність включення цілеспрямованого формування невербальної компетентності у структуру підготовки фахівців фізичного виховання як одного з ключових компонентів професійної мовної культури.

Висновки. На підставі проведеного нами аналізу показників та критеріїв обраних компонентів для опитування було сформовано наступні висновки. Рівень сформованості невербальної компетентності є важливою складовою професійної культури майбутніх фахівців фізичного виховання, що безпосередньо пов'язаний із мовним чинником як засобом реалізації комунікативної ефективності. Взаємозв'язок між цими компонентами проявляється в тому, що успішна професійна взаємодія у сфері фізичного виховання потребує інтеграції вербальних і невербальних засобів комунікації для досягнення педагогічних цілей. З одного боку, мовний чинник забезпечує точність термінологічного вираження, вербальну інструкцію, пояснення й мотивацію, а з іншого – невербальна компетентність виконує функцію підсилення, уточнення чи навіть заміщення вербального контенту через міміку, жести, темп мовлення, контакт очей, просторову позицію. У контексті професійної діяльності викладача або тренера така синергія визначає рівень довіри, авторитету, емоційного контакту з учасниками освітнього процесу, а отже – і ефективність навчально-виховної взаємодії. Таким чином, чим вищий рівень сформованості невербальної компетентності, тим більш вираженим стає мовний компонент професійної культури, що дозволяє майбутньому фахівцю фізичного виховання успішно адаптуватися до комунікативно-динамічного середовища професійної діяльності, ефективно впливати на вихованців та реалізовувати педагогічні завдання комплексно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посібник. Київ : Вид-во «Академія», 2006. 256 с.

2. Галицька, М.М. «Культура» та «освіта»: взаємозумовленість понять Педагогічний процес: теорія і практика, 2013. Вип. 4, 28–33.

3. Гнатенко,К.В. Аспекти формування мовної культури як складової професійної культури майбутніх фахівців Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія "Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов", 2021. Вип. 94, 53–59 DOI: 10.26565/2227-8877-2021-94-08

4. Живага А.В. Мовний етикет вчителя англійської мови. Науковий пошук молодих дослідників. 2013. Вип. 7, 103–109.

5. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. Київ : Вид-во «Освіта України», 2014. 289 с.

6. Kovalenko, J., Gnatenko, K., Fedorenko, O., Karpets, L., & Kovalenko, R. Formation of Vocational Competence of Future Specialists in Physical Education and Sports. Pedagogika, 2021.140(4), 220–236.

7. Колотій Н. В. Важливість використання невербальних засобів комунікації під час публічних виступів фахівців технічного профілю. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. 2021. № 3. С. 247–251.

8. Костікова, І.І. Використання методів педагогічного дослідження у процесі підготовки майбутнього вчителя. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2006. Вип. 2 https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2006.187070

9. Кремень, В.Г. Духовність і культура суспільства визначаються розвитком освіти. Вища педагогічна школа СПВ. Університет в Б'ялостоці. Варшава, 2012. 45–55.

10. Лужецька Л. Невербальні засоби спілкування як складник мовленнєвої культури особистості. Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2014. С. 145–150.

11.Ніколаєва, С. Ю. Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах. Київ: Ленвіт. 2015.

12. Ольхович О. В. Невербальна комунікація як складова міжкультурної компетентності. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2009. Вип. 11. С. 81–90.

13. Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки: монографія. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2019. 389 с.

14. Рудницька, О.П. Педагогіка:загальна і мистецька. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан 2005.

15. Славова Л. Комунікативні невдачі в англомовному спілкуванні: паралінгвістичний аспект. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. 2000. № 1. С. 144–148.

16. Філіпчук, Г. Г. Культурологічна основа сучасної. Педагогічна і психологічна науки в Україні (до 15-річчя АПН України). Педагогічна думка, (Т.2.) Київ: Дидактика, методика, інформаційні технології, 2007. 37–45.

17. Яковенко К. Є., Субіна О. О. Особливості застосування невербальних засобів ділового спілкування.

18. URL: https://e-journals.udu.edu.ua/index.php/on/article/view/1111/1118 (дата звернення: 06.10.2024)

УДК 81’276.6
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.16

VERBS-TERMS FORMED FROM LEXEMES OF OTHER LEXICAL LAYERS IN THE TEXTS OF THE SPECIALTY “ACOUSTICS”

ДІЄСЛОВА-ТЕРМІНИ, СФОРМОВАНІ ВІД ЛЕКСЕМ ІНШИХ ЛЕКСИЧНИХ ШАРІВ, У ТЕКСТАХ СПЕЦІАЛЬНОСТІ “ACOUSTICS”

Dyachenko G.F.,
orcid.org/0000-0002-1657-1698
Candidate of philological Sciences, PhD,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
National University “Odesa Polytechnic”

Borisenko T.I.,
orcid.org/0000-0002-9839-1761
Candidate of philological Sciences, PhD,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
National University “Odesa Polytechnic”

Yershova Yu.A.,
orcid.org/0009-0006-4251-6891
Senior Lecturer at the Foreign Languages Department
National University “Odesa Polytechnic”

The article describes the results of the analysis of verbal units that are formed from lexemes of other lexical layers – common and general scientific. The presence of a text corpus, as well as a probabilistic-statistical model (frequency dictionary) of the technical specialty “Acoustics” made it possible to use various methods of analysis. The text corpus was compiled on the basis of scientific articles in the corresponding field of knowledge, taken from journals published in the USA and UK: IEEE International Conference on Acoustics, Speech, and Signal Processing; The Journal of the Acoustical Society of America; Acoustics Letters; Journal of the Audio Engineering Society; Acustica. The total corpus size is 200 thousand tokens.

Verbs are a rather complex part of speech for the analysis of their lexical and semantic features, since they do not depend upon other parts of speech in a sentence and play the role of the core themselves. This determines the use of a large number of complex methods. The main methods for identifying terms of this type were the following: contextual analysis, conducting a survey of specialists in this field of technology, lexicographic studies, methods of linguistic statistics, methods of lexical stratification, etc.

The purpose of the article was not only to record the terminologized verbs in texts and then – to form a list including these units, but also to possibly determine the reasons for such a process, which are hidden, perhaps, in the interrelation and interdependence of statistical and lexical characteristics of these verbs. For this purpose, firstly, the frequency of use of verb terms was indicated, which was reflected in the quantitative values of tokens; secondly, lexical groups were identified that covered all verbal units of a given type. As a result of comparisons of statistical and lexical characteristics, it was discovered that there is a fairly high probability of their interaction and interdependence, which may have served as the reason for the process of terminologization of these words.

Key words: text corpus, word usage, frequency of use, lexical group, verbal unit.

У статті описано результати аналізу дієслівних одиниць, що утворені з лексем інших лексичних шарів – загальновживаних та загальнонаукових. Наявність текстового корпусу, а також ймовірнісно-статистичної моделі (частотного словника) технічної спеціальності «Акустика» дозволила використовувати різні методи аналізу. Текстовий корпус було складено на основі наукових статей у відповідній галузі знань, взятих з журналів, що публікуються в США та Великій Британії: IEEE International Conference on Acoustics, Speech, and Signal Processing; The Journal of the Acoustical Society of America; Acoustics Letters; Journal of the Audio Engineering Society; Acustica. Загальний обсяг корпусу становить 200 тисяч слововживань.

Дієслова є досить складною частиною мови для аналізу їх лексико-семантичних особливостей, оскільки вони не залежать від інших частин мови в реченні та самі відіграють роль ядра. Це зумовлює використання великої кількості складних методів. Основними методами ідентифікації термінів цього типу були наступні: контекстуальний аналіз, проведення опитування фахівців у цій галузі техніки, які змогли дати коректні відповіді, лексикографічні дослідження, методи лінгвістичної статистики, методи лексичної стратифікації тощо.

Метою статті було не лише зафіксувати термінологізовані дієслова в текстах, а потім – сформувати список, що включає ці одиниці, але й визначити причини такого процесу, які приховані, можливо, у взаємозв’язку та взаємозалежності статистичних та лексичних характеристик цих дієслів. Для цього, по-перше, було вказано частоту вживання дієслівних термінів, що відображалося в кількісних величинах слововживань, використаних у текстовому корпусі; по-друге, було визначено лексичні групи, які охоплювали всі дієслівні одиниці цього типу. В результаті порівняння статистичних та лексичних характеристик було виявлено, що існує досить

висока ймовірність їхньої взаємодії та взаємозалежності, що могло послужити причиною процесу термінологізації цих слів.

Ключові слова: текстовий корпус, слововживання, частота вживання, лексична група, дієслівна одиниця.

Problem statement. Recording the penetration of terms into the common vocabulary of users' language has long been a common place in linguistics. However, the reverse movement, when lexemes recorded as common become terms, is not so often, and therefore deserves a detailed description.

From the very beginning, the authors of the studies usually analyzed the phenomena of the transition of units from one lexical layer to another one based on the study of lexicographic sources reflecting the semantic structure of the word [1; 2]. With the development of computer linguistics [3], statistical lexicography, and later linguistic statistics and especially discourse studies, works based on real text corpora and providing statistically reliable results began to appear [4; 5; 6; 7; 8; 9].

The verbal units that the authors chose as an object of the study are a rather complex part of speech to analyze in this particular area of linguistics, since they themselves usually play the role of one of the core elements in a sentence, independent of other syntactic or lexical connections. We can give an example of the terminologization of adjectives [10], in which such transformations occurred quite easily, since the adjective is completely dependent on the noun that is connected with it. Here, the analysis was much easier.

In the case of verbal lexemes, to prove the completion of the process of transforming a commonly used (or general scientific) unit into a term, it is necessary to use a large part of the context, a method of interviewing specialists in this field of technology, a study of the corresponding dictionary definitions, i.e. to carry out a fairly complex procedurs.

In addition, simply recording the existence of terms of this type and listing them, in our opinion, is an insufficient act in such descriptions. In these exact cases, it is necessary to consider the reasons that could lead to the process of terminologization of verbs. Such a reason may very well be the interaction (or interdependence) of various characteristics of the selected terms. Therefore, in this work, the authors presented a description of an attempt to analyze the interaction of statistical and lexical characteristics of terminologized verbs.

Goal. The aim of the article is to describe the results of the analysis of verb-terms that were formed from lexemes of other lexical layers – common and general scientific, and functioning in the text corpus of the technical specialty "Acoustics".

Base Material. One of the main tasks that needed to be solved was the creation of a text corpus of the specialty "Acoustics", and then the compilation of a frequency dictionary (frequency list) of this specialty. The text corpus was created on the basis of scientific articles taken from the relevant journals of the USA and UK: IEEE International Conference on Acoustics, Speech, and Signal Processing; The Journal of the Acoustical Society of America; Acoustics Letters; Journal of the Audio Engineering Society; Acustica, etc. The total volume of the corpus was 200 thousand tokens.

All verb-terms were selected from the frequency list and a terminological layer of the vocabulary was created. Among the verb-terms of the frequency dictionary of the "Acoustics" specialty, 63 verbal lexemes (2,112 tokens) were found and selected that have parallels in other lexical layers, but in our case are the terms that name the main actions or processes of this branch of technology, which are included in the list of main concepts of this specialty. These verbs belong to the common or general scientific layer, however, in the texts of the "Acoustics" specialty they have a terminological meaning, carry a terminological function along with other verb-terms. Such verbs will be conventionally called terminologized units (see the list of words below).

The terminologized verbs in the texts of the "Acoustics" text corpus specialize their lexical meaning. Having semantic parallels in the dictionary, in the studied texts they are used in the meaning determined by the objects of "Acoustics" engineering area.

So, here is a list of such units arranged in the order of decreasing frequencies: process «обробляти» (F=224), plot «відкладати /величину/; будувати графік» (F=119), indicate «вказувати» (F=99), transmit «передавати» (97), sample «відбирати зразки» (F=73), steer «правити, керувати) (F=72), weight «навантажувати» (F=71), derive «виводити» (F=70), control «керувати» (F=64), close «замикати (ланцюг)» (F=62), cancel «гасити» (F=57), back «рухатися у зворотньому напрямку» (F=53), range «перебувати в межах» (F=53), reflect «відбивати» (F=41), transfer «передавати» (F=41), simulate «моделювати» (F=34), start «приводити у дію» (F=33), maintain «підтримувати» (F=32), constrain «стримувати» (F=30), load «навантажувати»(F=30), spread «поширюватися» (F=29), analyze «аналізувати» (F=28), detect «виявляти» (F=28), rear «споруджувати» (F=28), align «вирів-

нювати (ся)» (F=27), centre «вирівнювати (ся)» (F=26), propagate «розповсюджувати(ся)» (F=26), cuff «пробивати» (F=25), stagger «розташовувати зигзаподібно (коливатися)» (F=24), sense «сприймати» (F=22), aim «наводити на ціль» (F=21), dash «штрихувати» (F=21), restrict «обмежувати» (F=20), jam «заклинювати, затискати» (F=19), read «считувати» (F=19), taper «загострювати, звужувати у кінці» (F=19), degenerate «погіршуватися» (F=18), monitor «контролювати» (F=18), overlap «частково покрівати» (F=18), corrupt «псувати(ся)» (F=17), rank «розташовувати в порядку зростання або вбивання» (F=17), screw «нагвинчувати» (F=17), synthesize «синтизувати» (F=17), tune «налаштовувати(ся)» (F=16), cut «розрізати» (F=16), entail «тягнути за собою» (F=16), encode «кодувати» (F=15), extract «витягувати, виводити рівняння» (F=14), modulate «модулювати» (F=14), slot «прорізати» (F=13), fasten «закріплювати» (F=12), program «програмувати» (F=12), seal «впаювати» (F=12), attenuate «послаблювати(ся)» (F=11), assemble «монтувати (збирати)» (F=10), converge «зводитися» (F=10), deviate «відхиляти(ся)» (F=10), fold «згортати» (F=10), isolate «ізолювати» (F=10), photograph «фотографувати» (F=10), plane «вирівнювати» (F=10), strike «вдаряти(ся)» (F=10).

Let us give several examples in which the result of the transformation of the meaning in a commonly used lexeme, making it (the lexeme) a term, is quite clearly visible. The Hornby Standard Dictionary [11] was taken as a lexicographic source that presents the semantic structure of a word as a set of definitions. One of the most striking examples of the transformation of a commonly used lexeme into a term is the verb 'cancel'. Let us give the semantic structure of this verb: **1**. [transitive] a/ cancel something to decide that something that has been arranged will not now take place: All flights have been cancelled because of bad weather. The prime minister has abruptly cancelled a trip to Washington.

2. [transitive, intransitive] a/ to say that you no longer want to continue with an agreement, especially one that has been legally arranged: *No charge will be made if you cancel within 10 days*. b/ cancel something to cancel a contract/policy/subscription: *Is it too late to cancel my order? The US has agreed to cancel debts (= say that they no longer need to be paid) totalling $10 million*. c/ to cancel a meeting/a show/an event: *The Foreign Office is not advising people to cancel their travel plans. The wedding was cancelled at the last minute. The president fell ill and was forced to cancel all public engagements. When the war broke out all leave was cancelled. She abruptly cancelled a scheduled meeting.* **3**. [transitive] cancel something to mark a ticket or stamp so that it cannot be used again; **4**. cancel somebody (disapproving) to exclude somebody from social or professional life by refusing to communicate with them online or in real life, because they have said or done something that you do not agree with: *Some campaigned to cancel the writer after she expressed her views on transgender rights*.

Having reviewed the set of definitions presented, we are unable to find a meaning that corresponds to the term denoting a concept included in the technical concepts of the specialty "Acoustics". An example of the lexical-semantic variant 'cancel', taken from the text corpus "Acoustics", demonstrates completely different lexical features of the word 'cancel', characterizing the described phenomenon in acoustics: "*The magnitude of these harmonics will depend upon the pulse rise and fall times and upon pulse width. So, the first harmonic will be cancelled soon*". (Величина цих гармонік залежатиме від збільшення пульсації, моментів спаду та тривалості імпульсу. Тому перша гармоніка буде погашена незабаром). If in the fiction discourse by the meaning "скасувати" the meaning "не відбутися, не здійснитися" is implied, then in "Acoustics" a specialist clearly understands that in this case the phenomenon of harmonics is described and the verb 'cancel' is used in the meaning "to cancel (close) electronic beam" (гасити (замикати) електронний промінь).

Let's look at another example with the verb 'simulate'. The set of definitions in the Hornby dictionary is as follows: **1**. simulate something to create particular conditions that exist in real life using computers, models, etc., usually for study or training purposes: *Computer software can be used to simulate conditions on the seabed. Role-playing is a useful way of simulating real-life situations. The device simulates conditions in space quite closely*; **2**. simulate something to be made to look like something else: *a gas heater that simulates a coal fire*; **3**. simulate something to pretend that you have a particular feeling: *I tried to simulate surprise at the news*.

We should note the following interesting fact. In the Hornby Standard Dictionary in the 1974 edition [12], the arrangement of definitions in the dictionary entry had a completely different hierarchy: in first place was definition **3** "simulate something to pretend that you have a particular feeling", definition **1** "simulate something to create particular conditions that exist in real life using computers, models, etc., usually for study or training purposes" was recorded in the last, third place. (As we can see, the time period here is almost equal to 50 years. It is considered by

many scientists involved in statistical calculations as a period sufficient for statistical comparisons, in which data changes are statistically reliable). Here, the influence of the frequency of use of the verb 'simulate' is quite obvious, namely in the meaning of "simulate something to create particular conditions that exist in real life using computers, models" under the influence of the development of technology, which (the verb) has reliably entered everyday life. In this case, the term ceased to be perceived as one of the elements of the terminology system, took on a commonly used meaning and became one of the lexemes of this layer of vocabulary.

However, in the present study we fix it as a verb-term, based on the situation proposed in the text on the specialty "Acoustics" "*Different units of the system were incorporated to simulate this device*".

Along with the statistical characteristics that were determined in the terminologized verbs of the specialty "Acoustics", the lexical features of this type of terms were investigated. In this regard, the entire list was divided into the following lexical groups:

1/ verbs describing the scattering/absorption of sound – propagate (F=26), spread (F=29), degenerate (F=18), stagger (F=24), attenuate (F=11), fold (F=10), plane (F=10);

2/ verbs with the meaning of controlling – indicate (F=119), control (F=64), start (F=33), detect (F-28), sense (F=22), aim (F=21), monitor (F=18), rank (F=17), tune (F=17);

3/ verbs denoting processes and actions associated with the propagation and transformation of acoustic waves – transmit (F=97), cancel (F=57), reflect (F=41), transfer (F=41), align (F=27), cuff (F=25), dash (F=21), overlap (F=18), modulate (F=14), deviate (F=10), strike (F=10);

4/ sound measurement – process (F=224), plot (F=119), steer (F=72), weight (F=71), range (F=53), centre (F=26), attenuate (F=11), converge (F=10);

5/ verbs describing procedures common to many areas of technology (therefore they could be called "terms with general scientific meaning") – sample (F=73), derive (F=70), close (F=62), simulate (F=34), maintain (F=32), constrain (F=30), load (F=30), analyze (F=28), restrict (F=20), read (F=19), corrupt (F=17), synthesize (F=17), encode (F=15), program (F=12), isolate (F=10), photograph (F=10);

6/ verbs describing the work of auxiliary devices – back (F=53), dash (F=21), screw (F=17), fasten (F=12), jam (F=19), taper (F=19), cut (F=16), entail (F=16), extract (F=14), slot (F=13), seal (F=12), assemble (F=10).

Having two parameters of the same object – verbal lexemes of a special type (verb-terms formed from commonly used or general scientific lexemes) – it is possible to determine their interaction and mutual influence with a certain degree of probability. So, let us try to describe the interaction and interdependence of statistical and lexical characteristics of the presented terminologized verbal units.

The first lexical group (verbs describing the scattering and absorption of sound) has a very small number of words – only 7 terms with a correspondingly small number of tokens – 128 units. The share of this group of terms from the entire list of terminologized units is 11.3%. The location in the frequency list is mainly in the mid- and low-frequency zones. Such low quantitative indicators of the frequency of use and the number of words are quite typical for the most necessary from the point of view of describing the basic concepts of any specialty, which was emphasized by many linguists. They confidently pointed out the fact that the main terms are always characterized by very low statistics. And the data of our analysis only support these conclusions.

The second group includes terms related to the control functions of devices. Their number is 9 words (almost 14.5% of the entire list), the total volume of tokens is 338. A characteristic feature of the location of these words in the frequency list: absolute absence in the low-frequency zone. And in general, both the position in the list and the frequency of use show almost average characteristics. This indicates a stable position of units of this lexical group in the text corpus of the specialty "Acoustics". Authors of engineering articles in this specialty quite often use these words when describing operating modes.

The third lexical group, which includes the verbs denoting processes and actions related to the propagation and transformation of acoustic waves, contains 11 verbal units, which is almost 17.5% of the entire list of terminologized verbs. The total volume of these terms includes 361 tokens. The number of words and the volume of tokens demonstrate fairly small values, which is natural for the main terms of any specialty, which are usually located in the middle and low-frequency zones of frequency lists.

The fourth group of verbs describing the sound dimension has 8 units, i.e. almost the same as in the second group of verbs (almost 13% of the entire list). However, the total volume of tokens, i.e. the frequency of use of these terms is much higher (1.5 times) – 586 tokens. In addition, according to the quantitative data obtained, these terms are located mainly in the high-frequency and mid-frequency zones of the list, and only two words are in the low-frequency zone (attenuate (F=11), converge (F=10). Thus, this group has the highest frequency of use of terms of this type.

The fifth group was composed of verbs used not only in the texts of "Acoustics". They can be found in almost any texts related to scientific and technical discourse. For this reason, as was indicated in the note in the name of this group, these words are often attributed to the general scientific layer of vocabulary. Nevertheless, they were included in the group of this type of verb-terms. Their number is greater than in other lexical groups – 16 units, almost 26% of the entire list of words described. The total frequency is 479 tokens, which is a fairly high value. High statistical values are more characteristic for the lexemes of the general scientific layer of vocabulary than for terms.

And finally, the sixth lexical group of terms describes the necessary work of auxiliary devices, whose contribution is undoubtedly very large in the overall activity of this area of knowledge. Their number is 11 units, i.e. 18% of the entire list under consideration. The total frequency of use is 220 tokens. The main part of these terms is concentrated mainly in the low-frequency zone of the list.

Conclusions. The results of the statistical calculation and lexical analysis allow us to draw the following conclusions.

The procedure for determining the possibility of interaction and interdependence of such characteristics as statistical and lexical ones makes it necessary to make preliminary corresponding quantitative calculations, as well as to divide the entire content of the lexical object under study into lexical groups.

If we plot a graph of the dependence of lexical meanings on statistical data (frequency of use and the number of words included in a particular group), we can notice the following dependence. The number of lexemes throughout the analysis of lexical groups remains virtually unchanged, and shows slight fluctuations from 7 to 11, with a sharp jump in the fifth group (16 words), i.e. practically at the end of the entire chain of lexical groups. It is worth recalling that the fifth group includes terminologized verbs formed from units of general scientific vocabulary and used in texts of almost any technical specialty. In the area of the sixth group, the number of words again decreases to 11 units.

As for the frequency of use of terms of this type in the texts of the specialty "Acoustics", the following relationship is observed between this statistical parameter and the lexical meaning of words. In the course of analyzing, there is a constant increase in the number of tokens, i.e. the frequency indicator. Somewhere it is quite sharp, for example, almost 2.5 times between the first and second groups (128 and 338), somewhere slower – between the second and third groups (338 and 361). And, finally, it manifests itself as a sharp jump in the fourth group, with fairly modest quantitative values of words (8 words with a frequency of 586 tokens). This group includes terms describing the processes of sound measurement, i.e. one of the main phenomena of acoustics.

Thus, it can be stated with some reservations that there is a certain dependence and interrelation between the statistical and lexical characteristics of terminologized verbs functioning in the texts of the specialty "Acoustics".

REFERENCES:

1. Мацюк Г. П. Про термінологізацію одиниць загальновживаної лексики. Мовознавство. 1984. № 5. С. 68–71.

2. Крижанівська А. В., Симоненко П. А. Актуальні проблеми упорядкування наукової термінології. К.: Наук. думка, 1987. 162 с.

3. Bourigault D., Condamines A. Terminology & Artificial Intelligence. Toulouse: Universite de Toulouse, 1993. 134 p.

4. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань): Автореф. дис. …канд. філол. наук: 10.02.04. К., 2004. 23 с.

5. Томасевич Н. П. Термінологічна лексика англійської підмови автомобілебудування та її взаємодія з іншими лексичними шарами: автореф. дис. … канд. філол.наук: спец. 10.02.04 "Германські мови". Одеса, 1984. 16 с.

6. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії XX століття: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 НАН України; Ін-т укр. мови. К., 2002. 36 с.

7. Дьяченко Г. Ф. Дослідження семантики дієслова в англійських текстах підмов техніки: автореф. дис. … канд. філолог.наук: спец. 10.02.04 "Германські мови". Одеса, 1984.16 с.

8. Васковець Л. Термінологізація та детермінологізація в казначейській терміносистемі. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології. 2013. № 765. С. 87–90.

9. Борисенко Т.И. Англійські модальні дієслівні конструкції в підмовах техніки: дис. … канд. філол. наук: спец. 10.02.04 Германські мови. Одеса, 1989. 180 с.

10. Шапа Л.Н., Томасевич Н.П., Данцевич Л.Г. Термінологізація прикметників в текстах наукової комунікації (на матеріалі підмов електротехніки). Вісник Харківського національного унівеситету імені В.Н.Каразіна. Серія «Філологія». 2015. Вип. 73. С. 172–179.

11.Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford: Oxford University Press. 2022.

12. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford: Oxford University Press. 1974. 1055 p.

УДК 811.111’373.612.2’42:614.46-021.68
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.17

МЕТАФОРИЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ POST-COVID В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

METAPHORIZATION OF THE POST-COVID CONCEPT IN ENGLISH-LANGUAGE MEDIA DISCOURSE

Мосієвич Л.В.,
orcid.org/0000-0003-3576-9736
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Запорізького національного університету

Стаття аналізує метафоризацію концепту **POST-COVID** в англомовних медіа за період 2024–2025 років. Зміни, що відбулися після пандемії, стосуються нових соціальних, психологічних і культурних трансформацій. Концептуальні метафори відіграють ключову роль у формуванні нашого розуміння постпандемічного світу.

Дослідження показує, що найпоширеніші метафори походять із таких тематичних доменів-джерел, як Війна, Природа, Подорожі, Спорт, Зоологія та Трансформація. Якщо під час пандемії метафори переважно мали негативний відтінок і асоціювалися з ворогом, битвою чи вогнем, то постковідні метафори охоплюють ширший емоційний діапазон – від тривоги й невизначеності до надії та оновлення.

Особливий акцент зроблено на аналізі структурних і онтологічних метафор. У медіадискурсі структурні метафори відтворюють знайомі моделі сприйняття, тоді як онтологічні надають абстрактним аспектам постковідного досвіду конкретних ознак.

Результати доводять, що метафори в англомовних медіа не лише передають інформацію, а й активно впливають на емоційне, оціночне та прагматичне сприйняття постковідної реальності. Інформаційна функція метафор полягає в їхній здатності зображувати складні й абстрактні поняття в доступній, образній формі. Через використання знайомих концептуальних сфер, таких як Війна, Подорожі чи Природа, осмислення нових соціальних реалій, спричинених пандемією, краще осмислюється. Оціночна функція метафор проявляється у формуванні емоційного тону повідомлень. Дослідження виявило, що постковідні метафори можуть мати як негативне, так і позитивне забарвлення. Метафоричні образи не просто описують явища, а й визначають їхнє сприйняття – від почуття тривоги й розгубленості до надії та прагнення до змін. Таким чином, метафоризація постпандемічного досвіду в ЗМІ відіграє важливу роль у формуванні нового спільного соціального погляду на пандемію.

Ключові слова: домен, концепт, концептуальна метафора, концептуалізація, функції метафор.

The article examines the metaphorization of the POST-COVID concept in English-language media throughout 2024–2025. The changes that emerged after the pandemic encompass new social, psychological, and cultural transformations. Conceptual metaphors play a key role in shaping our understanding of the post-pandemic world.

The study reveals that the most prevalent metaphors originate from source domains such as War, Nature, Travel, Sports, Zoology, and Transformation. While metaphors during the pandemic predominantly carried a negative tone, associated with enemies, battles, or fire, post-COVID metaphors span a broader emotional spectrum, from anxiety and uncertainty to hope and renewal.

Particular emphasis is placed on the analysis of structural and ontological metaphors. In media discourse, structural metaphors reproduce familiar perceptual models, while ontological metaphors endow abstract aspects of the post-COVID experience with concrete characteristics.

The findings demonstrate that metaphors in English-language media not only convey information but also actively influence the emotional, evaluative, and pragmatic perception of the post-COVID reality. The informational function of metaphors lies in their ability to depict complex and abstract concepts in an accessible, figurative form. By employing familiar conceptual domains such as War, Travel, or Nature, metaphors facilitate the comprehension of new social realities triggered by the pandemic. The evaluative function of metaphors is evident in their role in shaping the emotional tone of messages. The study found that post-COVID metaphors can carry both negative and positive connotations. Metaphorical images also shape their perception, from feelings of anxiety and disorientation to hope and aspirations for change. Thus, the metaphorization of the post-pandemic experience in the media plays a significant role in forming a new collective social perspective on the pandemic.

Key words: concept, conceptual metaphor, conceptualization, domain, functions of metaphors.

Постановка проблеми. Після закінчення пандемії з’явився новий термін Post-Covid на позначення наслідків, не тільки медичних, а й ментальних, соціальних, економічних. Лексика, пов’язана зі здоров’ям, реабілітацією та допомогою, активно функціонує в мовленні. Концепт **POST-COVID** вербалізується численними словосполученнями в англомовному медіадискурсі, більшість яких є багатокомпонентними термінами: *post-COVID world, post-COVID era, post-COVID clinic, post-pandemic, post-Covid syndrome, post-pandemic recovery, post-pandemic society, life after*

COVID, post-coronavirus economy, *post-pandemic aspirations, post-Covid global confidence audit etc.*

Аналіз останніх досліджень. Якщо когнітивні метафори Covid-19 в 2021–2023 роках були предметом детального аналізу лінгвістів Чолака Ф. [1], Козлової Т. [2], Каземіана [3], Чартеріс-Блека [4], Прьо А., Бланко О. [5], Крейґа [6], Семідо М [7; 8], Дегані М. [9], то постковідні метафори в період 2024-2025 років та їх функції не досліджувалися в англомовному медіадискурсі. Політико-філософське дослідження метафор у постковідний період та їхнього впливу на зміну політичної мови було проведено Панкакошкі [10].

Актуальність. Аналіз метафоризації концепту **POST-COVID** є важливим, оскільки мовна картина світу постійно доповнюється новими смислами, які суспільство формує у процесі рефлексії постковідного досвіду. На відміну від метафор ковідного періоду, в яких домінували негативні образи (війна, дикий звір, вогонь, ворог), метафори постковідного періоду вже включають і позитивні образи.

Метою дослідження є аналіз метафоричної репрезентації концепту **POST-COVID** в англомовному медіадискурсі. Мета передбачає виконання завдань:

1) виокремити групи концептуальних метафор в концепті **POST-COVID**;

2) виділити домени-джерела метафор;

3) визначити роль концептуальних метафор у формуванні картини постпандемічної реальності.

Виклад матеріалу. За визначенням О. О. Селіванової, концепт – це інформаційна когнітивна структура свідомості, що є вбудованою до колективної чи індивідуальної концептосистеми [11, с. 318]. С.А. Жаботинська визначає концепт як «оперативну одиницю мислення» [12, с. 114]. Метафоризація концепту відбувається у процесі картування (mapping), який передбачає проектування елементів донорської зони (donor domain) на реципієнту зону (recipient domain). Цей процес є можливим завдяки аналоговому мисленню, яке дозволяє встановлювати відповідності між подібними сутностями та переносити спільні та відмінні риси у різноманітних ситуаціях [13, с. 148].

Наше дослідження ґрунтується на теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона, в основі якої лежить процес взаємодії між доменом-джерелом (source-domain), доменом-мішенню (target-domain) та структурами знань. Лінгвісти розглядають концептуальну метафору як спосіб пізнання світу, його концептуалізації шляхом перенесення характеристик із загальновживаних сфер на концепт, що аналізується [14, с. 106]. Між доменом-джерелом та доменом-мішенню існує тісний взаємозв'язок, який базується на рисах подібності. Згідно із С. Жаботинською, встановлення таких взаємозв'язків та відповідностей лежить в основі утворення концептуальних метафор, і саме вони допомагають усвідомити те, що не сприймається перцептивно [15]. З. Ковешес зазначає, що в основі когнітивних метафор лежать систематичні відповідності, які дають змогу зрозуміти абстрактні поняття через конкретніші та структуровані [16]. Будучи когнітивними механізмами, концептуальні метафори допомагають осмислити складні соціальні, психологічні та емоційні наслідки пандемії.

Матеріалом дослідження слугували англомовні статті з британських та американських онлайн-видань (BBC News, The Guardian, The New York Times), присвячені постковідним новинам за період 2024–2025 роки.

На думку Кравцової Ю., розпізнавання змісту будь-якої метафори здійснюється за таким алгоритмом: 1) виокремлення невідомого об'єкта (метафоричного значення), позначеного вже наявною назвою відомого об'єкта; 2) зіставлення цього об'єкта з уже відомим (вихідною понятєвою сферою) на основі типових ситуацій; 3) вичленовування інваріантної ознаки (ознак) у нового та вже відомого об'єктів і встановлення ознаки, що брала участь в організації нового змісту; 4) розпізнавання раніше невідомого об'єкта, формування уявлення про нову денотативно-понятєву сферу [17]. Розглянемо цей алгоритм на прикладі концепту **POST-COVID**:

Вичленовування невідомого об'єкта (метафоричного значення), позначеного вже наявним іменем відомого об'єкта.

Після пандемії багато людей втратили орієнтири, розгубилися. Щоб осмислити це явище, медіа почали використовувати метафору «Covid fog», тобто, знайомий образ, що символізує неясність, обмежену видимість, дезорієнтацію. Таким чином, відоме атмосферне явище (туман) допомагає описати постковідний стан як щось, у чому складно орієнтуватися.

Зіставлення цього об'єкта з уже відомим (вихідною понятєвою сферою) на основі типових ситуацій. Наприклад, метафора «COVID storm» часто використовується в новинах, щоб описати стрімке поширення вірусу, хаос у лікарнях, емоційну напругу. Вона дозволяє людині швидко уявити масштаб і небезпеку ситуації.

Вичленовування інваріантної ознаки (ознака) у нового та вже відомого об'єктів і встановлення ознаки, що брала участь в організації нового змісту. Це означає, що між знайомим і новим об'єктом знаходимо спільні риси. Наприклад, метафора «frontline workers» приходить із воєнної сфери: солдати на передовій першими стикаються з ворогом. Так само лікарі, медсестри, водії швидкої – це «бійці» проти COVID. Метафора передає відвагу, стрес, виснаження, вона викликає повагу й співчуття до людей цих професій.

Розпізнавання раніше невідомого об'єкта, формування уявлення про нову денотативно-понятєву сферу. Через цей процес формується нове розуміння постковідного стану. Метафора «Pandemic scars» означає не в прямому значенні шрами, а глибокі наслідки пандемії в психіці, економіці тощо. Завдяки цій метафорі ми починаємо усвідомлювати, що пандемія – це не лише про хворобу, а про зміну цілого способу життя, пам'яті, досвіду.

Дж. Лакофф та М. Джонсон виділяють 3 групи концептуальних метафор: а) структурні метафори (розуміння чогось у термінах чогось іншого); б) орієнтаційні метафори (пов'язані з просторовою орієнтацією); в) онтологічні метафори, які описують абстрактні поняття за допомогою конкретних образів [18, с. 62]. Аналіз засвідчив, що POST-COVID метафори переважно належать до структурних («the long road to recovery», «battle against COVID») та онтологічних метафор («pandemic as a storm», «post-COVID blues»).

У структурних метафорах домен-джерело є моделлю для розуміння домену-мішені. Наприклад, метафора *the long road to recovery* співвідноситься з доменом-джерелом Подорож на основі характеристик подорожі: старт і фініш, подолання дистанції, перешкоди на шляху, мандрівник. В проекції на пандемію це може означати: початок і кінець відновлення, тривалий період відновлення, труднощі у відновленні (економіки, здоров'я), пацієнт або суспільство.

В онтологічній метафорі pandemic as a storm з домену-джерела Природа переносяться такі ознаки бурі як: природна стихія, раптовість, руйнування, наслідки, потреба в укритті. Вони співвідносяться з пандемією за подібністю, оскільки пандемія дорівнює масштабній загрозі, раптовому початку, втратам, локдаунам, самоізоляції. Тобто, онтологічні метафори перетворюють невидиме (емоції, соціальні наслідки, тривогу) на відчутне і впізнаване.

В нашому дослідженні відібрані концептуальні метафори були розділені на групи відповідно до домену-джерела: Війна, Природа, Подорож, Трансформація, Психологічний стан, Спорт, Зоологія. Розглянемо детальніше перенесення рис із кожного домену-джерела. Основний домен для метафор досліджуваного концепту є Війна, Катастрофа. Перенесення метафоричного образу відбувається шляхом перенесення дій війни (вбиває, руйнує): *battle against long Covid* чи *fight for compensation* зображують пандемію як ворога, з яким суспільство бореться.

Метафора *COVID-19 Like a* ***Zombie Apocalypse*** об'єднує пандемію з масштабною катастрофою, наслідками якої є хаос, руйнування*: Is COVID-19 Like a Zombie Apocalypse*? *(The Guardian, September, 13, 2024).* Метафоричний образ будується на таких ознаках Апокаліпсису – глобальна катастрофа, паніка, хаос.

Наступним доменом є Природа, зокрема, природні стихії – шторм, буря. Наприклад, метафора *Five years on, we're still weathering* ***the storm of Covid***. Метафора підкреслює руйнівний вплив пандемії (шторм).

Наслідки бурі, руїни, уламки, з якими асоціюється COVID, відображаються в метафорі *the wreckage of a pandemic*: *History shows us we can salvage something from* ***the wreckage of a pandemic*** *if we choose – that is, if we don't remain befuddled by Covid fog (The NY Times, March 11, 2025).*

Pandemics can have ***silver linings*** *in the long run, even if from a God's-eye view it can take a long time to reach real normalcy (The NY Times, March 11, 2025).* Метафора *silver linings* походить із англійського прислів'я "every cloud has a silver lining" та означає, що навіть у поганих подіях можуть бути позитивні моменти. Пандемія асоціюється з хмарою, з якої скоро вигляне Сонце.

Декілька метафор актуалізують домен Подорож: «***The Covid Generation is adrift,*** *seeking a new course» (BBC News, November 12, 2024).* Образ корабля, що дрейфує, описує ковідне покоління, яке втратило нормальну освіту, кар'єрні перспективи тощо. Ця метафора репрезентує морську подорож. Інша метафора *The Road to Economic Recovery Post-COVID* описує сухопутну подорож. Дорога, шлях символізують рух вперед для відновлення економічної стабільності.

Домен **Трансформації** репрезентує позитивні наслідки пандемії, результатом яких є новий досвід, зміни в освіті, економіці, бізнесу: *The announcement of the first Covid-19 lockdown changed everyone's lives, but for some it was also the* ***launch-pad*** *for a very different way of working and making a living.» (BBC News, March 24, 2025).* Метафора трансформації, змін, потенціалу в цьому реченні

виражається через лексему «launchpad» (стартова платформа), яка символізує перехід до нового способу життя або роботи.

Негативними наслідками пандемії стали також психологічні розлади та емоційні переживання. Домен **Психологічні стани** репрезентується такими метафорами: «*Post-COVID blues*» (Післяковідний смуток), «*Brain fog*» (Туман в голові), «*Burden of recovery*» (Тягар відновлення). Як атмосферний туман заважає бачити, так і Ковід туман означає нездатність ясно мислити: *History shows us we can salvage something from the wreckage of a pandemic if we choose – that is, if we don't remain befuddled by* ***Covid fog*** (*The NY Times, March 11, 2025).*

Домен **Спорт** ілюструє метафору *on the back foot: People like me walked into the cost of living crisis already* ***on the back foot****. (The Guardian, March 11, 2025).* Метафора *on the back foot* походить зі спорту (крикету) та в переносному значенні означає перебувати у невигідному становищі**,** бути в обороні. Мова йдеться про те, що люди, які пережили COVID-19, вже були у вразливому становищі**,** коли почалась нова криза – зростання вартості життя. Перенесення метафоричного образу відбувається шляхом перенесення характеристик оборонної позиції у спорті для зображення економічних наслідків Ковіду: неможливість контролювати, нестабільність, економічна вразливість.

Ще одним доменом-джерелом метафор є **Зоологія:** *It was as though Covid latched on to what was already wrong with me and* ***gave it extra teeth*** *(The Guardian, March 7, 2024).* Метафора *extra teeth* співвідноситься з образом хижака, у якого виросли додаткові клики, та означає, що COVID став агресивнішим, небезпечнішим. Хижак – це тварина, яка нападає, кусає, саме тому він асоціюється з Ковідом. який також атакує та несе загрозу життю.

Характеристиками медійного дискурсу є його інформативність, оцінність та прагматична спрямованість [14]. Дискурс в умовах масової комунікації об'єднаний прагненням впливати на реципієнта, підготувати його до адекватної соціокультурної взаємодії. Це зумовлено необхідністю інформувати масового адресата про суспільно значущі проблеми та події, формувати суспільну оцінку цих проблем і подій, що визначає функції дискурсу ЗМІ – інформативну та прагматичну [19, с. 136].

Аналіз матеріалу показав, що концептуальні метафори в англомовному медіадискурсі виконують важливу інформативну функцію, допомагаючи зрозуміти складні соціальні або політичні явища. Наприклад, метафора *we're still weathering the storm of Covid"* дає надію, що буря закінчиться. *Post-COVID blues"* чи *"brain fog"* – образи, які дуже точно передають почуття людей під час хвороби: втома, млявість, розгубленість, сум. Вони також мають оціночну функцію, адже можуть передавати емоційну або моральну оцінку ситуацій, формуючи у читача відповідне ставлення до подій. Оціночна функція формує емоційне ставлення до пандемії та осмислення постковідного світу. Ця оцінка може бути не тільки негативна, але й позитивна через виникнення нових можливостей. Наприклад, багато метафор, пов'язаних із відновленням, фокусують увагу на оптимізмі: *road to recovery*, *launchpad for change*, *silver linings*. Вони формують уявлення про те, що криза – це не кінець, а початок трансформацій в освіті, економіці, бізнесі. Крім того, метафори мають прагматичну спрямованість, оскільки їх використання часто служить для досягнення певних цілей, таких як вплив на громадську думку чи мотивація до дії. Метафора *battle against long Covid* зображує не просто лікування, а боротьбу, силу волі, командну роботу. Це об'єднує та мотивує суспільство до об'єднання зусиль.

Отже, концептуальні метафори дозволяють простежити вектор нашого уявлення про пандемію: від битви, бурі, до стартового майданчика. Вони також відображають наше поступове звикання до нової реальності.

Висновки. Таким чином, концептуальні метафори описують емоційні й когнітивні наслідки пандемії. Вони виконують декілька функцій в актуалізації концепту **POST-COVID**: допомагають описати складні речі, які відбулися внаслідок пандемії, а також впливають на те, як люди переживають, відчувають та справляються з труднощами при адаптації до нормального життя. Усі вони підкреслюють перехід від активної фази боротьби з пандемією до фази адаптації та осмислення. Доменами-джерелами метафор є Війна, Катастрофа, Природа, Подорож, Трансформація, Психологічні стани, Спорт, Зоологія. Перспективи подальших досліджень розуміємо у фреймовому аналізі концепту **POST-COVID**.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Colak F. COVID-19 as a metaphor: Understanding COVID-19 through social media users. *Disaster Med Public Health Prep.* 2022. Vol. 17, P. 1–9. URL: https://doi.org/10.1017/dmp.2022.83 (дата звернення: 25.04. 2025)

2. Kozlova T. Cognitive Metaphors of COVID-19 Pandemic in Business News. *SHS Web of Conferences* 2021. Vol. 100. P. 1–7. URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2021/11/shsconf_isc-sai2021_02004.pdf (дата звернення: 3.05.2025)

3. Kazemian, R., Rezaei, H., Hatamzadeh, S. Unraveling the force dynamics in conceptual metaphors of COVID-19: A multilevel analysis. *Language and Cognition: An Interdisciplinary Journal of Language and Cognitive Science.* 2022. 14(3), P. 437–455. URL: https://www.researchgate.net/publication/359866949_Unraveling_The_Force_dynamics_in_Conceptual_Metaphors_of_COVID-19_A_Multilevel_Analysis (дата звернення: 4.05.2025)

4. Charteris-Black, J. Metaphors of Coronavirus. Palgrave Macmillan Cham. 2021. 301 p.

5. Preux, A., Blanco, O. The power of conceptual metaphors in the age of pandemic: The influence of the WAR and SPORT domains on emotions and thoughts. *Language & Communication.* 2021. Vol. 81, November 2021, P. 37–47. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0271530921000604 (дата звернення: 29.04.2025)

6. Craig, D. Pandemic and its metaphors: Sontag revisited in the COVID-19 era. European Journal of Cultural Studies. 2020. 23(6), P. 1031–1049. URL: https://www.researchgate.net/publication/342776398_Pandemic_and_its_metaphors_Sontag_revisited_in_the_COVID-19_era (дата звернення: 4.05.2025)

7. Semino, E. A fire raging: Why fire metaphors work well for Covid-19. *ESRC Centre for Corpus Approaches to Social Science (CASS)*. 2022. URL: http://cass.lancs.ac.uk/a-fire-raging-why-fire-metaphors-work-well-for-covid-19/ (дата звернення: 4.05.2025)

8. Semino, E. “Not Soldiers but Fire-fighters” – Metaphors and Covid-19. *Health Communication*. 2021. 36(1), P. 50–58. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33167731/ (дата звернення: 4.05.2025)

9. Degani, Marta. On the role of metaphors in COVID-related political communication: an examination of Jacinda Ardern’s metaphorical language in managing the health crisis. *Linguistics Vanguard*. 2023. P. 1–9. UTL: https://doi.org/10.1515/lingvan-2022-0101 (дата звернення: 3.04.2025)

10. Pankakoski, Timo. Concepts We Transform by: Metaphorical Concepts in Post-COVID-19 Transition to Normalcy. *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory*. 2024. 27(1). P. 6–25. URL: https://journal-redescriptions.org/articles/10.33134/rds.425 (дата звернення: 23.04.2025)

11.Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

12. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов. *Вісник Черкаського університету. Сер. «Філологічні науки»*. 1999. № 11. С. 12–25.

13. Бєлєхова Л.І. Аналогове мапування у поетичному тексті (на матеріалі американської поезії). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2001. № 8. С. 148–152.

14. Семида О.В. Метафоризація концепту RADIATION у текстах на екологічну тематику. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2019. № 42. том 2, С. 106–112.

15. Жаботинская С.А. Концептуальная метафора: процедура анализа для множественных данных. *Актуальні проблеми менталінгвістики : зб. ст. за матер. VII Міжнар. наук. конф.* Черкаси, 2011. С. 3–6.

16. Kövecses Z. Metaphor: A practical introduction (2nd ed.). New York : Oxford University Press, 2010. 374 p.

17. Кравцова Ю. В. Семантико-когнітивне моделювання процесів метафоричної номінації. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2022. 170 с.

18. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. London: University of Chicago Press, 2003. 276 p.

19. Чаюк Т.А. Оцінка як засіб лінгвокультурологічної маркованості англомовного дискурсу ЗМІ. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2019. № 1. С. 135–139.

УДК 81.111’42.791.43:159.9
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.18

CINEMATOGRAPHY OF HORROR: A MULTIMODAL ANALYSIS OF FEAR IN SCREEN ADAPTATION OF STEPHEN KING’S NOVEL “THE MIST”

КІНЕМАТОГРАФ ЖАХІВ: МУЛЬТИМОДАЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТРАХУ НА МАТЕРІАЛІ ЕКРАНІЗАЦІЇ РОМАНУ СТІВЕНА КІНГА “THE MIST”

Smoliar A.I.,
orcid.org/0009-0002-5715-3588
Master of Arts in Philology,
Lesya Ukrainka Volyn National University

This article deals with the multimodal construction of fear in horror cinema based on the analysis of Frank Darabont’s screen adaptation of Stephen King’s “The Mist”. The cinematic discourse is shown as inherently complex and multimodal, with the horror genre presenting a unique opportunity to examine how different modes interact to engage the audience in the process of shared meaning making. While horror films are highly popular, they remain underexamined from a multimodal analytical perspective. Drawing on the theoretical frameworks of multimodal discourse analysis (MMDA) and film semiotics, particularly the works of Kress, Bateman, Metz, and Eco, this research investigates how fear is constructed through narrative and a complex interplay of verbal, visual, and auditory signs.

The employed methodology involves sampling and contextual interpretation of key script excerpts and corresponding film sequences. The analysis highlights the extensive use of close-ups, over-the-shoulder shots, lighting, sound design, camera movement, and character reactions as key tools in building emotional tension. Particular attention is given to diegetic and non-diegetic sounds, such as sirens, ambient noise, and Mark Isham’s soundtrack, which function alongside visual cues to construct an atmosphere of uncertainty.

The research findings suggest that horror cinema employs multimodal resources to craft sensory experiences. The analyzed film employs an array of cinematic techniques to construct fear. From reaction shots to over-the-shoulder camera compositions, the cinematic means allow the audience to experience the fear as dynamically as possible. Additionally, the analysis emphasizes the critical role of the soundscapes, particularly in the neoclassical song “The Host of Seraphim” by Dead Can Dance. Overall, the film testifies to the complex nature of fear and its multimodal representation in cinematic discourse.

Key words: multimodal discourse analysis, cinematic discourse, fear, Stephen King, horror.

Статтю присвячено вивченню мультимодальності страху в жанрі жахів на основі аналізу екранізації твору Стівена Кінга “The Mist”. Кінематографічний дискурс представлено як складну мультимодальну систему, де жанр жахів постає інформативним рнпозитарієм для дослідження взаємодії різних модальностей з метою залучення глядача до процесу спільного смислотворення. Попри високу популярність, зазначений жанр залишається недостатньо дослідженим з погляду мультимодального аналізу. Спираючись на теоретичні засади мультимодального дискурс-аналізу та семіотики кіно, зокрема на праці Кресса (Kress), Бейтмена (Bateman), Меца (Metz) та Еко (Eco), дослідження розглядає побудову страху як комплексну взаємодію вербальних, візуальних і звукових кодів. Методологія передбачає застосування методу вибірки для підбору епізодів і структурних елементів скриптів для подальшого аналізу та контекстуальну інтерпретацію ключових фрагментів сценарію й відповідних кінематографічних епізодів.

Проведений аналіз засвідчив про широке використання таких кінематографічних підходів як великий план, кадр «через плече», зміна освітлення, звуковий супровід і рух камери як основних у створенні емоційної напруги. Особливу увагу приділено дієгетичним і недієгетичним звукам, що разом із візуальними модусами формують атмосферу страху. Результати дослідження підтвердили, що кінематограф жанру жахів активно використовує мультимодальні ресурси. Проаналізований фільм свідчить про використання різноманітних кінематографічних засобів для побудови страху, що дозволяє глядачеві переживати зазначену емоцію максимально динамічно. Окремо підкреслюється роль звукового супроводу, зокрема композиції “The Host of Seraphim” у виконанні Dead Can Dance. Мультимодальний аналіз фільму дав змогу засвідчити про складну природу страху та його мультимодальну репрезентацію в кінематографічному дискурсі.

Ключові слова: мультимодальний дискурс-аналіз, кінодискурс, страх, Стівен Кінг, жанр жахів.

Problem setting. Cinematic discourse is a vivid example of artistic expression. Just as language uses words as signs to convey meaning, films use a variety of visual and auditory signs, i.e., images, colors, and camera angles, to communicate ideas and construct narratives. This integration allows filmmakers to evoke emotional responses from the audience through a combination of sensory stimuli.

Among cinematic genres, horror has experienced a notable surge in public attention. From slasher pictures to psychological thrillers, horror films have captured a prominent space in cinematic discourse. However, despite its apparent popularity, horror cinema remains largely underexplored in scholarly literature. The identified research gap highlights the need to approach horror films from a multimodal

perspective. As the central concept of the horror genre, fear is not conveyed exclusively through narrative but rather through an array of unique cinematic modes. The analysis of cinematic representation of fear as a multimodal phenomenon can yield critical insights into how horror films convey meaning. Hence, this study aims to contribute to a deeper understanding of the genre by approaching fear as a multimodal cinematographic phenomenon based on the screen adaptation of Stephen King's psychological thriller "The Mist".

Recent research findings. The multimodality of cinematic discourse has been on the radar of linguistics and film studies, as evident in the research carried out by Kress, Bateman, Schmidt, Krysanova, and others. According to Kress (2011), discourse is constructed through multiple semiotic modes, i.e., gesture, image, sound, and writing, which work coherently to co-construct a unified meaning-making system [6]. As Krysanova (2020) notes, cinematic discourse functions as a type of mediated communication that facilitates an indirect exchange of meanings between the recipient (viewer) and the filmmaker (sender) through different semiotic modes [7].

In cinematic discourse, the term mode is understood as a particular way in which meaning is conveyed through sensory channels [2]. Otherwise stated, the mode is a semiotic resource or a meaning-making tool used to construct a meaningful experience for the audience. The film discourse is based on two primary semiotic modes – visual and auditory. The coherent integration of both facilitates the transmission of complex emotions, ideas, and narrative patterns. Thus, films emerge as multimodal in the sense of employing multiple channels of communication and multisemiotic [8].

To further dissect the mechanisms of meaning-making in cinema, film semiotics, particularly the work of Christian Metz and Umberto Eco, shall be presented as essential for elucidating how signs and codes function within cinematic discourse. Metz (1974) introduced the term "cinematic signifier", where meaning emerges not through direct linguistic substitution, but through an interplay of images, editing, and sound [9]. His notion of the "imaginary signifier" points to the psychological and symbolic layers of cinematic representation. These notions serve as critical conceptual constructs in the context of given research, as they refer to the potential representational ambiguity of fear ("imaginary signifier").

Eco (1976) categorized film into clusters of semiotic codes, including perceptive, gestural, iconic, musical, and editing codes [4]. These can function individually and jointly to generate meaning. For instance, a slow pan accompanied by a minor key soundtrack and close-up facial expressions transmit a sense of melancholy or suspense. As illustrated in this example, the integration of a few semiotic codes supports the definition of a film as a highly structured semiotic system, where meaning is not merely inferred from individual elements but from their interdependent interaction.

Methodology and objectives. Multimodal discourse analysis (MMDA) emerges as one of the most relevant methodologic approaches to exploring the complexity of cinematic discourse. This article applies MMDA to uncover how language, visual framing, and audial backgrounds interact to produce meaning in the cinematic discourse of the film "The Mist". A sampling method was employed to identify and extract appropriate script excerpts and respective film episodes for in-depth analysis. The method of contextual interpretation was used to examine the interplay between verbal (script excerpts) and non-verbal (characters' facial expressions, camera angles, lighting, audial backgrounds) elements in defining fear. The key objective of the article was to identify and explore the multimodal means used in the cinematic discourse of "The Mist" to construct the concept of fear.

Discussion. Horror films occupy a special place in cinematography due to their unique capacity to elicit intense emotional responses. While the goal of instilling fear in the audience might seem self-evident, achieving it presupposes activating multiple semiotic modes. Our research focuses on the screen adaptation of Stephen King's psychological thriller "The Mist" to explore how visual, auditory, and cinematic techniques work together to engage viewers in a shared process of constructing and experiencing fear as a central emotion of the film. King's corpus of literary texts has been a prolific source of cinematographic inspiration, as evident in their numerous screen adaptations, including "Thinner", "Pet Sematary", "Cell", "Doctor Sleep", "Misery", "Secret Window", "The Mist", "Firestarter", "It", and more. Drawing on MMDA and methods of contextual interpretation, the subsequent discussion uncovers how verbal, visual, and auditory codes interact to construct fear.

The interplay of semiotic modes becomes apparent in the film's opening scenes. From the very first moments, the sensation of fear is established implicitly through ambiguity, suggestion, and sensory tension. The initial introduction to the paranormal activities occurring in the city since the last night's thunderstorm is defined by the pronoun *something*. In the screenplay, the display of an unknown

character who escapes the mist and tries to enter the supermarket is described as follows:

*People **gasp**. There's a MAN staggering across the parking lot toward the store, **blood splashing from his nose down his shirt**. People press toward the glass, watching **in shock**, as the man almost falls once or twice, bursts into the store:*

BLOODY NOSE

***Something in the fog**! Something in the fog took John Lee! Something…* [4].

Proceeded with the wailing sound of a siren going off, the unexpected entrance of a yet unintroduced character (Fig. 1) changes the flow of the film scenes. The chatty ambiance in the local supermarket subsides, and people fall silent. The shot composition shifts from a steady focus on a wide area (the supermarket + the locals) to shaky shots of the first victim. The siren lamenting in the background becomes accompanied by the cries of the characters, who dismiss the warnings to stay inside the supermarket and try to get back home. The focus on diegetic sound (siren + human cries) directly engages the audience to experience the unsettling atmosphere of the approaching danger.

The following shots are focused primarily on the people's facial expressions of bewilderment (Fig. 2). In particular, Mrs. Carmody's face occupies a central position in a few shots, alongside her dooming remarks about the approaching death. As highlighted in the screenplay:

*People are **bewildered**, **confused**. A few go outside. Suddenly, **a voice cries out, urgent with fear**:*

MRS. CARMODY

*Don't go out there! It's **death** to go out there!...*

*A few people draw away from Mrs. Carmody, avoiding her. The vibe is turning **panicky**, and she's not helping things* [4].

It is worth noting that the initial scenes center exclusively around the characters' reactions. Reaction shots indicate characters' expressions as they witness something terrifying or unsettling. These shots allow the audience to vicariously

Fig. 1. The Mist (00:12:07) [11]

Fig. 2. The Mist (00:13:22) [11]

experience the characters' fear. People's reactions to the unknown paranormal activities are displayed as a sequence of shots of individual faces (Fig. 3). The director, Frank Darabont, uses close-ups of characters' countenances to capture their nuanced facial expressions. This way, the audience is exposed to every subtle eye twitch or sweat drop, which, in turn, intensifies the sense of realism (Fig. 3). Additionally, close-up shots build suspense and tension. When characters' faces reveal the experience of shock or fear (displayed by the wide-open eyes, open mouths, the onset of crying, and unsettling exchange of looks among the characters), the audience becomes more engaged and eagerly anticipates what might happen next.

The other framing technique extensively applied in shooting "The Mist" is the over-the-shoulder shot (Fig. 4.3). It allows the audience to see the scene from a character's perspective, immersing viewers in the genuine atmosphere of the story. Such shots are used predominantly in dialogue scenes to illustrate the relationship between characters. In particular, over-the-shoulder framing emphasizes interpersonal tension and changes in social dynamics throughout the narrative.

The last screenshot coincides with the emergence of the first ominous non-diegetic film soundtrack. Created by the renowned American musician and film composer Mark Isham, the audio landscape helps build and sustain emotional tension and suspense throughout the film. The non-diegetic background comprises eight distinct tracks entitled "Won't Somebody See a Lady Home", "Tentacles", "Bugs", "Mist", "Spiders", "Expiation", "The Host of Seraphim", and "The Vicious Blues". The first track emerges indistinctly when the character leaves the supermarket despite the locals' warnings to stay inside. The soundtrack does not have any distinct or sharp audio patterns. Conversely, it sets an ambiguous atmosphere of uncertainty and unsubstantiated fear.

Fig. 3. The Mist (00:14:30-00:16:32) [11]

Fig. 4. The Mist (00:20:49-00:21:37) [11]

"A sly, slithery sound makes him ***stop dead*** *in tracks. He* ***stands frozen, eyes wide,*** *listening. Only silence now...*

There's the sound again: something ***sliiiding veerrrryy slooowwly*** *in the darkness behind him. Then silence.*

*David turns****, heart hammering in his chest, gaze sweeping the darkness*** *toward the huge roll-up door. The sound comes again, louder now, from the other side..."* [4]

In the above-mentioned sequence of shots supported by the respective script descriptions

(Fig. 4), the director utilizes dim light, visual and auditory juxtaposition, and sound-silence contrasts to introduce the paranormal creatures to the audience. The use of alliteration in the script *("**sl**y, **sl**ithery **s**ound", "**s**omething **sl**iiiding veerrrryy **sl**ooowwly"*) creates an auditory sense of the eerie. Admittedly, it is illustrated on the screen by the corresponding slithering sounds. The soundscape evokes the assumption that something is lurking in the darkness, which immediately establishes an atmosphere of suspense. In these scenes (Fig. 4), the protagonist, David, stops abruptly upon hearing the sound, and the subsequent silence creates tension as the character and the audience await the potential emergence of yet unidentified creates. The sporadic sounds followed by silence amplify the tension. The silence creates a void that leaves both the character and the audience anticipating the next sound. The character's frozen stance and wide eyes visually depict the experience of fear. The protagonist's gaze sweeping the darkness and the focus on the huge roll-up door draw the audience's attention to potential sources of threat. The visual emphasis enhances the feeling of impending hazard. It is also worth noting that the gradual increase in the sound volume contributes to escalating the atmosphere.

In the close-ups of the characters' expressions and reactions to the sources of potential danger (Fig. 5), the director uses a strong contrast between light and shadow. The initial darkness and the sudden flood of light create a stark visual shift that underscores the characters' vulnerability. Despite the light-darkness contrasts, the film is focused predominantly on the low-key lighting that helps preserve an ominous and foreboding ambiance. Dimly lit areas with pockets of brightness increase tension, whereas flashlights as light sources define a limited field of vision that intensifies characters' isolation.

The dark color palette dominates throughout the second half of the film. It is worth pointing out that intense yelling further intensifies the state of chaos and shared experience of fear. As people shout uncontrollably, their frantic actions amplify the tension. Furthermore, the integration of visual commotion (people running away) and auditory overload (the crowd's screams, glass breaking) leads to a sensory overload that overwhelms the characters and the audience.

Particular attention should be paid to the selection of soundtracks accompanying the last film scenes. Upon exiting the supermarket, five characters become exposed to the threats hidden in the mist. At the same time, they use the only chance to escape their destiny. The neoclassical dark wave style music that gradually enters the soundscape of the scene emphasizes the contradiction between unprecedented danger and dubious salvation. The song "The Host of Seraphim" by Dead Can Dance is haunting and ethereal in its melodic nature, fitting in with the tone and atmosphere of the film. The selected piece

Fig. 5. The Mist (00:24:30-00:31:00) [11]

creates a melancholic ambiance that aligns with the film's concepts of fear, despair, and the unknown.

Hence, the screen adaptation of Stephen King's psychological horror novel "The Mist" employs a masterful blend of cinematic techniques to construct a world steeped in fear and uncertainty. As the narrative develops, the spotlight turns to the characters' reactions, and the film employs reaction shots to capture their expressions of bewilderment, fear, and despair. Such close-ups unveil the characters' emotional experiences and build tension. Additionally, the extensive use of over-the-shoulder shots allows the audience to witness the unfolding events from the characters' perspectives. Notably, the role of the soundscape is no less pivotal, particularly in the neoclassical song "The Host of Seraphim" by Dead Can Dance. The melancholic qualities of the music piece serve as a powerful emotional anchor that intensifies the climax of the narrative. Therefore, the film testifies to the role of visual and auditory storytelling in depicting the peculiarities of the horror genre.

Conclusions. The presented analysis exemplifies how cinematic discourse operates through an interplay of semiotic resources, including lighting, color palettes, camera angles, diegetic and non-diegetic sound, and character movement, to evoke emotional responses and reinforce the conventions of the genre. The application of MMDA allows for exploring how visual and auditory modes converge to shape a coherent narrative of horror. For instance, the film's recurring use of dim, color-drained imagery, accompanied by ambient dissonant sounds, contributes to an atmosphere of uncertainty and dread. This aligns with Kress's notion of meaning-making as distributed across multiple modes. In this way, "The Mist" becomes a site where multimodal elements intersect, offering a rich case study for the integrated analysis of cinematic discourse.

REFERENCES:

1. Bateman J., Schmidt, K. Multimodal film analysis: How films mean. London: Routledge, 2011. P. 330.

2. Bateman J. Multimodal analysis of film within the GEM framework. *A Journal of English Language, Literatures in English and Cultural Studies.* 2013. Vol. 64, P. 49–84. URL: https://www.redalyc.org/pdf/4783/478348613003.pdf (Last accessed: 25.05.2025).

3. Darabont F. *Stephen King's The Mist*. URL: http://www.horrorlair.com/movies/scripts/The_Mist_(Full).pdf (Last accessed: 25.05.2025).

4. Eco U. On the contribution of film to semiotics. *Quarterly Review of Film Studies.* 1977. Vol. 2, № 1. P. 1–14.

5. King S. The Mist. Viking Press, 1984. P. 1–90. https://wp.nyu.edu/darknessspeaks/wpcontent/uploads/sites/3674/2016/04/King-Stephen-The-Mist.pdf (Last accessed: 20.05.2025).

6. Kress G. Multimodal discourse analysis. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* / ed. by J. P. Gee and M. Handford. Routledge: London and New York, 2011. P. 35–50.

7. Krysanova T. Actualization of negative emotions in cinematic discourse: Cognitive, communicative, and semiotic aspects. Manuscript. Thesis for a Doctoral Degree in Philology: 10.02.04. Kharkiv, 2020. P. 514.

8. Krysanova T. Emergent meaning-making in multimodal discourse: A case for sadness in The Horse Whisperer. *Cognition, Communication, Discourse.* 2022. Vol. 24. P. 37–52.

9. Metz C. Film language: A semiotics of the cinema. University of Chicago Press. 1974. P. 268.

10. The Mist. *Rotten Tomatoes*: website. URL: https://www.rottentomatoes.com/m/mist (Last accessed 15.05.2025).

РОЗДІЛ 4
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81’25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.19

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

PECULIARITIES OF USING AI IN TRANSLATION: COMPARATIVE ASPECT

Лютянська Н.І.,
orcid.org/0000-0003-2807-8339
кандидат філологічних наук,
доцент б.в.з. кафедри англійської філології та перекладу
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

У статті йдеться про особливості застосування сервісів, що працюють на основі штучного інтелекту, в перекладацькій діяльності. Дослідження побудовано у порівняльному аспекті та виявляє переваги й недоліки таких сервісів. Стрімкий розвиток технологій викликав появу штучного інтелекту, який полегшив виконання складних завдань. Завдяки здатності постійно вчитися та імітувати розумову діяльність людини штучний інтелект став пріоритетним науковим напрямом. Крім того, він широко застосовується в різних галузях господарської діяльності, зокрема й у перекладі. Він є допоміжним інструментом, що пришвидшує процес перекладу. Штучний інтелект у перекладі є основою нейронного машинного перекладу, який передбачає виконання перекладу без допомоги людини. Тому вже перекладені тексти потребують постредагування через наявність у них великої кількості помилок. У статті проаналізовано актуальне програмне забезпечення, що присутнє на ринку перекладацьких послуг, зокрема й *Google Translate, DeepL, Amazon Translate, Smartcat, OpenL Translate, Sider, Wordvice AI*. Було розглянуто його особливості та можливі функції. Було виявлено, що вищезазначені сервіси підтримують різні мови інтерфесу, що може стати у нагоді користувачам з різних країн. Крім того, кількість мов, які використовуються для перекладу цими сервісами, відрізняється. Ще однією особливістю є робота сервісів за допомогою підписки, оскільки вони розраховані на різних користувачів, від студентів до професіоналів. Після цього було проаналізовано результати роботи даних сервісів через переклад тексту медичної тематики. Текст містив лексику медичного спрямування. Для аналізу було обрано переклад тексту, здійсненого за допомогою сервісів *OpenL Translate* та *Wordvice AI*. Слід зазначити, що переклад було виконано швидко й безкоштовно, проте з обмеженою кількістю друкованих знаків. Результати засвідчили використання буквального перекладу, відбір нерелевантного відповідника у словнику та вживання росіянізмів. Робота вищенаведених сервісів підтвердила необхідність постредагування виконаного штучним інтелектом перекладу.

Ключові слова: штучний інтелект, машинний переклад, системи автоматизації перекладу, нейронний машинний переклад, постредагування.

The present article deals with peculiarities of using AI technologies while translating. The research is based on comparative aspect and reveals advantages and disadvantages of such technologies. Rapid development of technologies has led to the emergence of artificial intelligence, which has made it easier to perform complex tasks. Artificial intelligence has become a top priority in scientific research due to its ability to learn constantly and mimic mental activity of human beings. Moreover, it is widely used in different areas of business activity, translation industry in particular. It is a helpful means in translation process that makes it faster. Artificial intelligence in translation is a basis for neural machine translation, which provides translation without any help of human beings. Thus, translated texts need to be postedited because of a huge number of mistakes. The article provides analysis of up-to-date software available for translation services, namely *Google Translate, DeepL, Amazon Translate, Smartcat, OpenL Translate, Sider, Wordvice AI.* Their peculiarities and possible features were analysed. We found out that the above mentioned services support different interface languages, which can be useful for users of different countries. Furthermore, the number of languages used by these services differs. Their next peculiarity is the possibility to work on the subscription basis as they are designed for different users, ranging from students to professionals. Our next step was to analyse the results of their translation work with the help of medical text. The latter was characterised by medical vocabulary. The chosen text was translated via such services as *OpenL Translate* and *Wordvice AI.* It should be mentioned that translation itself was provided quickly and free of charge, but using a limited number of characters. The obtained results showed the use of literal translation, the selection of irrelevant dictionary equivalents and the use of calque from Russian. The work of the above mentioned services confirmed the need of postediting after translation provided by artificial intelligence.

Key words: artificial intelligence, machine translation, CAT tools, neural machine translation, postediting.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток технологій зумовив інтерес до пошуку інструментів, що пришвидшують виконання завдань, які раніше здавалися малоймовірними для виконання в короткий термін. Переклад текстів не є виключенням. До появи спеціалізованих комп'ютерних програм та електронних словників перекладачеві необхідно було б витратити багато часу на процес перекладу та оформлення вихідного тексту, особливо у випадку великого обсягу тексту-оригіналу. Сучасні реалії та необхідність швидкого перекладу великого обсягу текстів стали факторами розвитку машинного перекладу (від англ. Machine translation). У свою чергу, останній міг лише викласти суть вихідного тексту, проте не гарантував доцільний та адекватний переклад, потребуючи редакторських правок запропонованих людиною. На наступному етапі з'явилися системи автоматизації перекладу (від англ. Computer-assisted translation tools, Computer-aided translation tools, або ж CAT tools), що стали невід'ємною частиною перекладацького процесу. Згодом, завдяки ще одному технологічному прориву, зявляється нейронний машинний переклад (від англ. Neural machine translation), який став можливим завдяки технології штучного інтелекту (від англ. AI or Artificial intelligence).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження штучного інтелекту є пріоритетним завданням багатьох держав [1; 2; 3]. Питанню штучного інтелекту та особливостям його застосування в різних галузях присвячено велику кількість праць як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Зокрема, йдеться про використання штучного інтелекту в маркетинговій діяльності підприємств [4], використання штучного інтелекту в сільському господарстві [5], дослідження використання штучного інтелекту в освітній діяльності [6; 7; 8]. Варто зазначити, що проводяться дослідження із застосування штучного інтелекту і в перекладацькій діяльності. Досліджуються інструменти штучного інтелекту при перекладі текстів фахового спрямування [9], перспективи та виклики штучного інтелекту для постредагування машинного перекладу [10], а також штучний інтелект в контексті систем автоматизованого перекладу [11].

Постановка завдання. Проте, всі вищеперераховані дослідження в перекладацькій сфері зосереджені на лімітованому переліку програмного забезпечення, що базуються на технології штучного інтелекту, або на певному етапі перекладацького процесу, або ж на матеріалі для перекладу.

Завданням даної статті є дослідити актуальне програмне забезпечення, що базується на технології штучного інтелекту, та може бути застосовано у перекладацькій діяльності, порівняти можливі варіанти та виявити їх переваги й недоліки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Штучним інтелектом, або ШІ називають організовану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [12].

Штучний інтелект став метафоричною назвою одного із найпріоритетніших наукових напрямів, потужним арсеналом теоретичних і технічних засобів, який сконцентрований на вирішенні складного комплексу актуальних проблем, що відрізняються рівнем абстракції і пов'язані передусім із дослідженням розумової сфери людини (функціонування мозку, компютеризація інтелектуальної діяльності, імітація, моделювання ментальних процесів тощо). Як комплексний напрям, що склався в кібернетиці, а відтак перебуваючи під її егідою та набуваючи в процесі прискореного розвитку дедалі самостійного характеру, штучний інтелект став науковою основою створення інформаційно-комп'ютерних систем і технологій [13, с. 21].

Виділяють декілька типів штучного інтелекту, що використовується в комп'ютерних програмах. Серед них:

- штучний інтелект на основі правил, що використовується в експертних системах і системах підтримки ухвалення рішень;
- машинне навчання, що базується на концепції, згідно з якою комп'ютерні програми можуть автоматично вчитися на основі нових даних і пристосовуватися до них без допомоги людей;
- обробка природної мови, яка зосереджується на взаємодії між комп'ютерами та мовою людини. Такі технології винайдено для розуміння та інтерпретації людської мови; їх широко застосовують у великих мовних моделях, які є основою для створення чат-ботів, голосових помічників, машинного перекладу тощо;

• робототехніка, яка має на меті проєктування роботів, що можуть виконувати завдання у фізичному світі;

• експертні системи, що призначені для надання порад і підтримки ухвалення рішень [14].

В нашому дослідженні мова йтиме про застосування штучного інтелекту в перекладацькій діяльності, тому зосередимося на властивості штучного інтелекту аналізувати природну мову. Взаємодія комп'ютера і мови вперше сталася у 1954 році в США завдяки використанню машинного перекладу, або МП. Цей експеримент виявився вдалим і згодом в багатьох країнах розпочалися дослідження з комп'ютерної лінгвістики. Проте, загальновідомим є той факт, що найдосконаліші системи машинного перекладу потребують редагування з боку професійного перекладача – людини. Є низка типових помилок, які виникають у процесі машинного перекладу. Серед них: граматичні та лексичні помилки. До першої групи помилок можна віднести неправильне розпізнавання типів зв'язків між членами речення, заміну одного члена речення іншим, а також неправильне розпізначання форми роду та відмінку. До другої групи належать неправильний принцип відбору словникових відповідників, повна або часткова неможливість перекладу, невірно перекладена термінологія [15, с. 171].

Слід розрізняти терміни «машинний переклад» та «автоматизований переклад». Термін «автоматизований переклад» позначає такий тип перекладу, коли комп'ютерна програма лише допомагає людині перекладати тексти, на відміну від «машинного перекладу», коли весь процес перекладу здійснюється програмою майже без участі людини [16, с. 109]. Автоматизований переклад передбачає такі форми взаємодії, як часткову та систему з поділом праці. У першому випадку йдеться про використання електронних словників, а у другому – про переклад лише окремих фраз.

Серед найбільш розповсюджених систем автоматизованого перекладу є так звані CAT-tools (Computer-assisted translation/Computer-aided translation). Їх основною метою є допомога під час перекладу документу за рахунок підставляння готових частин перекладу із пам'яті перекладу, автоматичного перекладу згідно з глосаріями, автоматична перевірка якості перекладу та інші інструменти автоматизації перекладу [16, с. 109–110]. Прикладами програм автоматизованого перекладу є *Trados Studio*, *SmartCAT* та *MemoQ*.

У 2017 році машинний переклад було вдосконалено разом з появою нейронного машинного перекладу (від англ. NMT). Нейронний машинний переклад використовує потужність штучного інтелекту і використовує нейронні мережі для створення перекладів. У нейронному машинному перекладі одиницею перекладу вважається весь текст (речення). Найвідомішим перекладачем в цьому різновиді є *DeepL*, який був створений колишнім співробітником компанії *Google*. *DeepL* швидко став конкурентом *Google Translate* [17, с. 158].

Всі системи нейронного машинного перекладу включають три компоненти. Серед них: кодер, механізм уваги та декодер. Взаємодія кодера з декодером є невід'ємною частиною цієї системи та використовується для передбачення наступних слів з певними властивостями відповідно до їх функції в реченні. Вихідне речення спочатку кодується в абстрактний набір чисел й аналізується з точки зору граматики (контексту) і сегментів (слів), що містяться в ньому. Потім декодер, «прочитавши» речення повністю, і знов назад, починає декодувати і передбачати слова. Кожне передбачене слово використовується для передбачення наступного тощо. Врешті-решт генерується цільове речення. Під час цього процесу важливу роль відіграє механізм уваги, який допомагає декодеру аналізувати різні частини вихідних речень і допомагає системі запам'ятовувати складні речення [18, с. 87–88].

Нейронний машинний переклад, застосовуючи штучну нейронну мережу та здатність копіювати діяльність мозку людини, зокрема щодо вивчення мов, дав початок застосуванню технологій штучного інтелекту в перекладацькій діяльності (від англ. AI translation).

На сучасному ринку перекладацьких послуг існують декілька сервісів, що працюють на основі штучного інтелекту. Серед них: *Google Translate, DeepL, Amazon Translate, Smartcat, OpenL Translate, Sider, Wordvice AI* тощо. Сервіси *Google Translate* та *DeepL* є найбільш популярними серед українських користувачів. Крім того, їм присвячені й дослідження вітчизняних науковців. Тому розглянемо й інші сервіси, що працюють на основі штучного інтелекту. Такі платформи, як *Amazon Translate* та *Smartcat* працюють за підпискою й мають версії для різних користувачів, починаючи від студентів до представників бюро перекладів та інших компаній. Перевагою таких сервісів є і переклад аудіовізуальних текстів (текстів та контенту в соціальних мережах). Вищенаведені сервіси не є безкоштовними та працюють за підпискою. Платформа *Sider* пропонує вико-

нання перекладу за допомогою різних моделей штучного інтелекту (*OpenAI GPT*, *Gemini, Claude* та *DeepSeek*). Даний сервіс є безкоштовним, але потребує попередньої реєстрації. Два інші сервіси *OpenL Translate* та *Wordvice AI* крім перекладу звичних текстів пропонують переклад графічного матеріалу у текст, функції перевірки правопису, перевірки текстів за допомогою функції *AI detector* тощо.

Розглянемо детальніше результати перекладу тексту медичної тематики, що був виконаний завдяки сервісам *OpenL Translate* та *Wordvice AI*. Варто зазначити, що ці сервіси є безкоштовними, проте пропонують обмежену кількість друкованих знаків тексту на переклад. У першому випадку це 1500 знаків, тоді як у другому – лише 500 знаків.

Методику дослідження можна розподілити на декілька етапів:

- відбір тексту професійного спрямування;
- відбір інструментів штучного інтелекту;
- переклад текстів професійного спрямування за допомогою інструментів штучного інтелекту;
- аналіз отриманих перекладів.

На першому етапі було відібрано текст для аналізу. Було обрано текст під назвою *"A zest for life: how the medevac programme helped a badly burned Ukrainian boy survive and thrive"* із сайту Всесвітньої організації охорони здоров'я. Текст характеризується наявністю лексики медичного спрямування. На наступному етапі було відібрано інструменти штучного інтелекту, за допомогою яких і було перекладено обраний текст. Згодом було проведено аналіз отриманих результатів. У нижченаведеній таблиці наводимо приклади фрагментів тексту.

Вищенаведені приклади демонструють використання буквального перекладу (*OpenL Translate* та *Wordvice AI*) та вибір нерелевантного відповідника з-поміж наявних у словнику (*Wordvice AI*). Крім того, частим є використання росіянізмів (*OpenL Translate* та *Wordvice AI*).

До переваг використання таких сервісів можна віднести швидкість виконання перекладу, наявність великої кількості мовних пар (*OpenL Translate*), низька собівартість, наявність інших функцій, таких як перевірка правопису (*OpenL Translate* та *Wordvice AI*), пунктуації (*Wordvice*

Таблиця 1

Перекладацькі сервіси, що працюють за допомогою технологій штучного інтелекту

Сервіс/Параметри	Мови інтерфейсу	Кількість мов, що використовуються для перекладу	Переклад документів (.pdf, .docx, .pptx або інші)	Інші функції
Google Translate	107	Більше 200	так	так
DeepL	19	33	так	так
Amazon Translate	15	75	так	так
Smartcat	14	Більше 200	так	так
OpenL Translate	27	Більше 100	так	так
Sider	51	Більше 50	так	так
Wordvice AI	8	46	так	так

Таблиця 2

Переклад за допомогою сервісів OpenL Translate та Wordvice AI

Текст-оригінал	OpenL Translate	Wordvice AI
A zest for life: how the medevac programme helped a badly burned Ukrainian boy survive and thrive	Жага до життя: як програма медеваку допомогла сильно обпаленому українському хлопчику вижити та процвітати	Пристрасть до життя: як програма медеваку допомогла сильно обпаленому українському хлопчику вижити та процвітати
Ten-year-old Roman Oleksiv is a survivor. In July 2022 he and his mother Halyna were waiting for a doctor's appointment in Vinnytsia, Ukraine, when missiles hit the clinic.	Десятирічний Роман Олексів – виживший. У липні 2022 року він і його мати Галина чекали на прийом до лікаря у Вінниці, Україна, коли ракети влучили в клініку.	Десятирічний Роман Олексів – виживший. У липні 2022 року він разом із матір'ю Галиною чекав на прийом до лікаря у Вінниці, Україна, коли ракети влучили в клініку.
Twenty-six people were killed, including Halyna. Roman was able to crawl out from the wreckage of the building; however, with internal injuries and burns to 45% of his body, the boy's outlook was bleak.	Двадцять шість людей загинули, у тому числі Галина. Роману вдалося вибратися з руїн будівлі; однак, маючи внутрішні травми та опіки на 45% тіла, перспективи хлопчика були похмурими.	Загинуло двадцять шість людей, включаючи Галину. Роман зміг вибратися з руїн будівлі; однак, маючи внутрішні травми та опіки на 45% тіла, перспективи хлопчика виглядали похмуро.

AI), резюмування тексту (*OpenL Translate* та *Wordvice AI*) тощо. Проте слід зазначити і недоліки. Серед них: обмежена кількість мов інтерфейсу (*Wordvice AI*), обмежений обсяг перекладу тексту (*Wordvice AI*), наявність помилок (*OpenL Translate* та *Wordvice AI*) та необхідність подальшої перевірки людиною.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Таким чином, штучний інтелект та особливості його застосування є актуальним напрямом досліджень у різних галузях знань. Здатність же штучного інтелекту аналізувати природну мову дала поштовх для розвитку технологій, що застосовуються у перекладацькій діяльності. Штучний інтелект є основою нейронного машинного перекладу, що сьогодні широко використовується. Численне програмне забезпечення з розширеннями, що дозволяють працювати з текстами, наразі є досить популярним на ринку. Проте, сервіси, що перекладають за допомогою штучного інтелекту, мають ряд переваг і недоліків. Дане дослідження було присвячене розгляду такого програмного забезпечення та особливостям його застосування. Зокрема, йшлося про сервіси *OpenL Translate* та *Wordvice AI* у порівняльному аспекті. Було проаналізовано переклади, виконані за допомогою вищезазначених платформ.

Перспективу досліджень цієї тематики вбачаємо у подальших розвідках застосування штучного інтелекту в перекладацькій діяльності, зокрема з метою виявлення оптимального програмного забезпечення для виконання адекватного перекладу текстів різних тематик і стилів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Boucher Ph. Artificial intelligence: how does it work, why does it matter, and what can we do about it? *European Parliamentary Research Service. Panel for the Future of Science and Technology.* 2020. PP. 1–76. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/641547/EPRS_STU (2020) 641547_EN.pdf (last accessed: 24.04.25)

2. Artificial Intelligence and Future of Teaching and Learning : Insights and Recommendations. Washington DC, 2023. URL: https://www.ed.gov/sites/ed/files/documents/ai-report/ai-report.pdf (last accessed: 24.04.25)

3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1556-р від 2 грудня 2020 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 25.04.25)

4. Білик М.Ю., Мороз О.В., Латишев К.О. Використання штучного інтелекту в маркетинговій діяльності підприємств. *Ефективна економіка*. 2024. №1. DOI: 10.32702/2307-2105.2024.1

5. Кучмійова Т. С., Мороз Т. О., Шешунова А. В. Використання штучного інтелекту в сільському господарстві. *Modern Economics*. 2023. № 39(2023). С. 69–74. DOI: 10.31521/modecon.V39(2023)-1

6. Луців Р.С., Мороз Н.І., Сабат С.І. Штучний інтелект як інструмент для оцінювання мовних навичок здобувачів вищої освіти : переваги та обмеження. *Вісник науки та освіти. Серія : Філологія, культура і мистецтво, педагогіка, історія та археологія, соціологія*. 2025. №2 (32). С. 358–374.

7. Chan K.S., Zary N. Applications and Challenges of Implementing Artificial Intelligence in Medical Education : Integrative Review. *JMIR Medical Education*. 2019. 5(1). DOI: 10.2196/13930

8. Ally M. Competency Profile of the Digital and Online Teacher in Future Education. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning.* 2019. 20(2). DOI: 10.19173/irrodl.v20i2.4206.

9. Войцехівська Н.К., Коломієць О.М., Кушнір А.С. Інструменти штучного інтелекту при перекладі текстів фахового спрямування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. *Сер.: Філологія*. 2024. №69, Том 1. С. 175–178.

10. Bohatyrets V. AI and machine translation post-editing : advancements and challenges (insights for students of international studies). *Mediaforum : Analytics, Forecasts, Information Management*. 2023. Vol.13. PP. 198–209.

11.Красуля А.В., Турчина М.В. Використання інструментів штучного інтелекту : порівняльний аналіз систем автоматизованого перекладу. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2020. №8. С. 108–113.

12. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1556-р від 2 грудня 2020 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 25.04.25)

13. Мороз О.Я. Штучний інтелект versus природний інтелект (майбутнє людини в контексті викликів інтелектуальних супертехнологій). *Політологічний вісник.* 2014. Випуск 72. С. 18–35.

14. Штучний інтелект. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Штучний інтелект (дата звернення: 24.04.2025).

15. Пушик Н.В., Горда В.В. Техніка машинного перекладу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. *Сер. : Філологія*. 2021. №49, том 2. С. 170–173.

16. Красуля А.В., Турчина М.В. Використання інструментів штучного інтелекту : порівняльний аналіз систем автоматизованого перекладу. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2020. № 8. С. 108–113.

17. Ходаковська О.О., Бабаєвська Л.В. Машинний переклад англомовних юридичних текстів. Особливості постредагування. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Випуск 32, том 1. С. 156–161.

18. Огурцова О., Шевченко О. Нейронний машинний переклад : основні принципи, сильні та слабкі сторони. *European Science*. 2023. Sge 18-04. PP. 86–92. DOI:10.30890/2709-2313.2023-18-04-019

УДК 811:111:656.61(09)(045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.20

ENGLISH IDIOMS CONTAINING THE MEANING OF 'COLOR'

АНГЛІЙСЬКІ ІДІОМИ, ЩО МІСТЯТЬ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА «КОЛІР»

Nikulina O.L.,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the English Department
National University "Odessa Maritime Academy"

In the provisions of the scientific article the author analyses the transformation of the semantic meaning of the words, describing colors from the point of their neutral meaning to the point of their idiomatic meaning in the contemporary English language. The author observed that while being used in the meaning of 'color', like 'the colors of rainbow' the words, depicting colors demonstrate neutral connotation, while the same 'color' words when entering an idiom may convey negative, positive or neutral connotation. We studied the meanings of the 'color' words relying on the contemporary British and American thesaurus dictionaries, dictionaries of slang and idioms. We also studied how words, depicting colors are used in maritime practice on board ship, where they perform not only the function of signs and directions but also help to avoid misunderstanding on the cultural level between seaman. The intercultural competency is crucial for seafarers that work in multinational crews, which is a common practice nowadays, because the false interpretation of the meanings of 'color' words may lead to drastic negative consequences that may endanger the life of people and cause emergency situations on board.

This article is the first attempt of tracing the semantic transformation of originally neutral meaning of 'color' words into their positive, negative or neutral connotations in colloquialisms or idioms. The article also presents the research of the 'color' words used in the marine domain, both in the professional usage and the intercultural communications.

We believe that the study presented in this article will be of scientific and practical use for the philologists and people working on ships.

Key words: the colors of the rainbow, the idioms with words of 'colors', neutral/positive/negative connotation, historical slang, ship caution signs, safety signs, prohibiting and allowing signs.

У пропонуємій науковій статті автор аналізує трансформацію семантичного значення слів, що означають кольори, від їх нейтрального значення до їх ідіоматичного значення в сучасній англійській мові. Автор провів наукове спостереження, що коли ці слова вживаються зі значенням «колір», як у вислові «кольори веселки», ті ж самі слова, використані у їх ідіоматичному значенні, можуть реалізувати негативну, позитивну чи нейтральну конотацію.

Ми проаналізували значення слів, відражаючих сему «колір», базуючись на матеріалах сучасних британських та американських словників-тезаурусів, а також словників сленгу та ідіом. Ми також проаналізували, як слова, означаючі колір, вживаються в морській практиці на борту судна, де вони виконують не тільки функцію знаків та розпоряджень, але і допомагають уникнути непорозуміння між членами екіпажів на культурному рівні. Міжкультурна компетенція конче важлива для моряків, що працюють у багатонаціональних екіпажах, що є актуальною практикою сьогодення, тому що хибне тлумачення значення слів, означаючих кольори, може призвести до негативних наслідків непорозуміння, що в свою чергу може створити загрозу життю і викликати аварійні ситуації на судні.

Дана стаття є першою спробою проаналізувати семантичні трансформації первинно нейтрального значення слів, що означають колір, в їх позитивну, негативну чи нейтральну конотацію, якщо вони функціонують як колоквіалізми чи ідіоми. Стаття також представляє дослідження слів, відражаючих сему «колір», коли вони використовуються в морській практиці, як у професіональному вживанні, так і в міжкультурному спілкуванні.

Ми сподіваємося, що дослідження, представлене в цій статті, зацікавить з професійної та практичної точки зору як філологів, так і моряків.

Ключові слова: кольори веселки, ідіоми, що відтілюють слова-кольори, нейтральна/позитивна/ негативна конотації, історичний сленг, суднові знаки безпеки, суднові попереджуючі знаки, перешкоджаючі та дозволяючі знаки.

The origin of contemporary English idioms containing the meaning of 'color' dates back to the common neutral meanings of colors as they were recognized by the human eye as the colors of the rainbow: red, orange, yellow, green, blue, violet. With time people began associating the colors with their own emotions, prejudices, deeds and that is how the interrelation of colors with something good or bad appeared in the human speech. Hence in the language these associations with colors experienced the semantic transformation into positive, negative or neutral connotations in colloquialisms or idioms.

In our research we have observed that the transformation of the semantic meaning of the words, describing colors from the point of their neutral meaning to their idiomatic meaning in the contemporary English language has experienced the evolution of meaning from basically neutral to positive or negative. While being used in the meaning of 'color', like 'the colors of rainbow' the words, depicting colors demonstrate neutral connotation, while the same

'color' words when entering an idiom may convey negative, positive or neutral connotation. Sometimes the meaning of the 'color' words may be different in different languages. This fact is extremely important in intercultural communication which is vital for people working in the multinational teams, like seamen from different countries working together in a mixed crew on board ship, where the internationally adopted marine language is English. We studied the meanings of the 'color' words relying on the contemporary British and American thesaurus dictionaries, dictionaries of slang and idioms. Also, we studied how words, depicting colors are used in maritime practice on board ship, where they perform not only the function of signs and directions but also help to avoid misunderstanding on the cultural level between seaman.

This article is the first attempt of tracing the semantic transformation of originally neutral meaning of 'color' words into their positive, negative or neutral connotations in colloquialisms or idioms. The article also presents the research of the 'color' words used in the marine domain, both in the professional usage and the intercultural communications.

In the previous articles [9–14] we have described the English and American idioms in various usages and meanings. In this article we investigate the idioms that contain the meaning of color. What is meant as *'color'* in the language? They are special words that name different physical spectrum of the rainbow: red, orange, yellow, green, blue, dark blue and violet, – seven shades altogether. Compare: *'color'* – a sensation experienced usually as a result of light of varying wavelengths reaching the eye; a pigment, an artist's color [2, p. 193]; *'colour'* (Br) – 1) the quality in objects which allows the eye to see the difference between (for example) a red flower and a blue flower when both are the same size and shape; 2) red, blue, green, yellow, white, etc. [3, p. 244] ; *'colour'* – the appearance that things have that results from the way in which they reflect light; e.g., orange and green are colours. [6, p. 281].

Usually, the name of the colors in the language are neutral, but during the evolution people started associating some colors with something good or bad, like 'white' is associated with something good, e.g., *white bride dress, white lie*, *white lily* – purity; black – *black humor, funeral dresses, black Friday*, etc., and the opposition of the two colors in the expression *'black and white'* is transparent.

When the names of colors are used in idiomatic expressions, they are also associated with something positive or negative. One can find the following definitions for the 'idiom': "an idiom can be defined as a number of words which, when taken together, have a different meaning from the individual meanings of each word" [1, p. 13]; "a group of words whose meaning is different from the meanings of the individual words" [5, p. 740]; "a construction, expression, etc. having a meaning different from the literal one or not according to the usual patterns of the language" [2, p. 481]. As we can see, the main interpretation of 'idiom' in various dictionaries is about dubious nature of an idiom, where not one, but two meanings are present and read simultaneously.

We studied 44 idioms and differentiated their positive and negative meaning. The colors described were analyzed according to their frequency in idiomatic use: black, blue, red, green, white, grey. In this article we shall compare the neutral meanings of the words naming the colors with the transformed idiomatic meanings of the same words. We have based our study on the frequency list of idioms suggested in the English Idioms Dictionary and not on the succession of the colors usually presented in the rainbow. We also studied the meaning of the words depicting color in the language of signs, like safety colors used on board ship.

At the top of frequency list in idiomatic usage comes ***'black',*** but it is not the color of the rainbow. People use the word 'black' in the meaning of color, just think only of 'black clouds' or 'little black dress' from Coco Shannel. Let's see how the word is interpreted in the New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language: – ***'black'*** -without light, or not able to reflect it; colorless or so dark as to appear colorless.; not hopeful, angry, sullen, disapproving; very dirty; wicked [2; p. 100]. As we can see the negative connotation of the word ***'black'*** is prevailing. In the Dictionary of English Language and Culture – ***'black***; – the color of night, without light; a dark-skinned race, the Negro race; without milk or cream (coffee); – these may be treated as neutral connotation. The next entries will be definitely of negative connotation: – very bad, threatening, hopeless; full of anger, hate, or evil. ***'Black*** 'is often thought of as the color of evil and death. People wear black clothes to show grief at funerals [3, p. 113]. From the historical formation of slang point of view the word ***'black'*** entered many collocations, e.g., ***'black and white'*** – night, rhyming slang; written or printed, hence, binding; ***'black art'*** – an undertaker business; '***black-bird catching'*** – the slave trade; '***in one's black books'*** – out of favor; ***'black diamond'*** – a rough person, who is nevertheless very good or clever; ***'the black gentleman'*** – a devil; ***'black mouth'*** – a slanderer; [4, p. 76–78].

In the English Idioms Dictionary we found – 13 entries, out of which we encountered 11 idioms , the majority, with negative connotation, e.g. ***black and blue*** – having bruises on the body after an accident, fight, etc.; ***a black day*** (for someone/something) – an unhappy day when something bad or unhappy happens; ***a black list*** – a list of persons who are considered to be dangerous/ undesirable/disloyal, etc.; ***a black look*** – a look of anger, dislike, resentment, etc.; ***a/the black sheep*** (of the family) – a person whose conduct is considered to be a disgrace to the family or the group. Compare with Russian 'белая ворона/паршивая овца '; ***in someone's black books*** – out of favor with someone. We found only 1 idiom with positive meaning, but it's not because of using 'black' in the positive sense, but because of using the particle 'not', e.g., ***not as/so black as one/ it is painted*** – not as bad as people generally say or believe. We also encountered 1 idiom with a neutral meaning, e.g., ***in black and white*** – in writing or in print. [1, p. 203–204].

From the historical point of view ***'black'*** was associated with: – a poacher working with a blackened face; ***'black art'*** – an undertaker business; ***'black balling'*** – stealing, pilfering, nautical. It originated on the old *Black Ball* line of steamers between Liverpool and New York : a line famous for the cruelty of its officers, the pilfering of its sailors.; ***'black bird'*** -a African captive aboard a slaver, nautical; ***'black-bird catching'*** – the slave trade, nautical; ***'in one's black books'*** – out of favor; ***'black diamond'*** – a rough person who is nevertheless very good or clever'; ***'black gentleman'*** – the devil; ***'back leg'*** – to boycott a fellow tailor, ; to return to work before a strike has been settled. [4, p. 76; p. 78]

On board ship the ***black*** color is not used.

Next in the list comes ***'blue'***. This is the color of the rainbow, and let's see how the word is interpreted in the dictionaries cited above. In the New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language we find: ***'blue'*** – the color sensation stimulated by the wavelength of light in that portion of the spectrum between green and violet' [2, p. 105]. This is the neutral connotation, but in the same dictionary we find somewhat transformed meaning, like 'unhappy, melancholy' [2, p. 105], which is no doubt of negative connotation. In the Dictionary of English Language and Culture: ***'blue'*** is often thought of as a male color. Boy babies are given blue clothes, and girl babies, pink [3, p. 121]. From the historical formation of slang point of view the word ***'blue'*** entered many collocations, e.g., (of women) learned, literary; obscene, (perhaps from the blue dress of harlots); gloomy, low spirited [4, p. 88].

The word is pretty frequent in the idiomatic use. We found 12 entries in the English Idioms Dictionary [1, p. 204–205], out of which 8 are used with negative connotation, e.g. ***a blue film/movie***, etc. –an obscene or pornographic film/movie, etc.; ***a bolt from the blue*** – a sudden (usually unpleasant surprise or shock; ***once in a blue moon*** –very rarely; ***scream/ cry blue murder*** – (informal) shout loudly and emotionally in disagreement, protest; make a lot of fuss; ***till one is blue in the face*** (with verbs such as talk, argue) – continuously or exhaustively but without results. There idioms were found with the positive connotation: (***have) blue blood*** – be royal or aristocratic in origin; ***a/the blue-eyed boy*** – a man or boy who is somebody's favorite and with whom he can find no fault; ***a true blue*** (GB) – a loyal conservative with traditional views and values. One idiom we consider to be neutral: ***disappear/vanish/go off into the blue*** – go away suddenly, unexpectedly and without trace.

On board ship the ***blue*** color is used on caution tags, which are attached to machines and equipment, that should not be used, moved or started when repair work or maintenance is performed on them. Such equipment may be: whistle valve, steering wheel, engine controls***. Blue tags*** ae used on the deck when painting works of outer control boxes, electric davits, winches, and windlasses is being done.

The third on the list comes ***'red'.*** This is the color of the rainbow. In the New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language we find such meanings: 'the color sensation stimulated by the wavelength of light in that portion of the spectrum, ranging from orange to infrared being the color of blood flowing from the vein '[2, p. 835]. As we can judge, this represents the neutral connotation, just what platform the red color bears in the rainbow from the physical point of view.

In the Dictionary of English Language and Culture we found some more interesting entries: e.g., ***red alert*** – a condition of readiness to deal with a situation of sudden great danger; ***red blood cell*** – blood cells which carry oxygen to every part of the body (neutral); ***red-blooded*** – (of a person or their behavior) confident and strong (positive); ***red-brick*** – any of the British universities, started in the late 19th century in the cities outside London (neutral); ***red card*** – a piece of black card held out by the referee of a football match to show that a player should be sent off the field for carrying out foul (negative); ***red carpet*** – a special ceremonial welcome to an important guest , sometimes involving laying a red carpet on the ground for the guest to walk on (positive); ***Red Crescent*** – part of the international red Cross

and Red Crescent movement whose aim is to offer protection and help to people, suffering as a result of wars, natural disasters, etc. it's sign, a red crescent , is recognized under Geneva conventions and protects the people using it for being attacked or harmed (neutral); ***Red Cross*** – part of the international ed Cross and Red Crescent movement whose aim is to offer protection and help to people, suffering as a result of wars, natural disasters, etc. it's sign, a red crescent , is recognized under Geneva conventions and protects the people using it for being attacked or harmed (neutral), [3, p. 1099].

From the historical formation of slang point of view the word ***'red'*** entered many collocations, e.g., – the port side of a ship; it shows a red light (neutral); ***paint the town red*** – to have a riotously good time (positive); ***red beard*** – a watchman or constable (neutral); ***red clock*** – a gold watch (positive); ***red cross*** – an English ship (neutral); ***red flag in the mast-head*** – in dead earnest, (naval Coll); ***red heart*** – rum (neutral); ***red herring*** – a soldier (negative); ***red-hot treat*** – an extremely dangerous person (negative); ***red lamp*** – a brothel (negative)***; red stuff*** – gold articles (positive). [4, p. 759, 760].

Let's see what the word ***'red'*** means in the idiomatic sense. We found 8 entries in the English Idioms Dictionary altogether in [1, p. 205], out of which 6 are used with negative connotation, e.g***., be/go/turn red as a beetroot*** – go red in the face with embarrassment or anger. Compare with Russian 'покраснеть как рак'***; be in the red*** – have no money in one's bank account, owe money to the bank; ***catch someone/be caught red-handed*** – in the act of doing something secretive or criminal; ***a red herring*** – an unimportant or irrelevant matter which is introduced into a discussion to divert attention from the main subject, the truth, etc***.; red tape*** – official, bureaucratic formalities and procedures that slow down people and processes; ***see red*** – suddenly become very angry, lose one's temper. Two idioms represent positive connotation: e.g., ***the red carpet –*** a sign of special welcome or attention to an important visitor; ***a red-letter day*** – an important or joyful occasion which one looks forward to or remembers with pleasure.

On board ship the ***red*** color is used to mark the location of fire-fighting equipment: the red background on the bulkhead shows the location of fire extinguishers, racks and reels for fire hoses: hose connection: the alarm stations: fire main valves/fire hydrants; fire pumps; fire axes, buckets. Compare with the street light color, which means alert'.

The fourth on the list comes ***'green'***. This is the color of the rainbow. In the New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language we find such meanings: 'the color sensation stimulated by the wavelength of light in that portion of the spectrum, between blue and yellow, being the color of emeralds, grass, leaves. [2, p. 420]. The given examples represent the neutral meaning of the word. In the same dictionary some other connotations are given, like:' sickly complexion from fear, not ripe or mature, young, fresh' [2. p. 420]. In the dictionary of English Language and Culture we found such entries with the word '***green***: – concerned with or not causing harm to, the environment; unhealthy pale in the face because of sickness, fear; young and inexperienced, easily deceived and ready to believe anything; very jealous; ***green card*** – (Am E) a document necessary in order to work legally in the US; ***green cross code*** – (Br E) a set of rules for children of how to cross the roads safely; ***green fingers*** – natural skill in making plants grow well; ***greenhouse effect*** – the gradual slight warming of the air surrounding the Eart because heat cannot escape through its upper layers, said to be caused by pollution. [3, p. 676].

From the historical formation of slang point of view the word ***'green'*** entered many collocations, e.g., ***green apron*** – a lay preacher; ***green as duckweed*** – extremely simple or foolish; ***green as I'm cabbage-looking*** – not such a fool as I appear to be; ***green bag*** – a layer, from the color of the brief-bag; ***have/ wear a green bonnet*** – to go bankrupt; ***green cloth***- a billiard table; ***green rag*** – the curtain in the theater. [4, 400].

We found 5 entries of the word 'green' in the English Idioms Dictionary, out of which 2 idioms convey negative connotation, e.g., ***be green*** (informal) be too trusting, naïve and easily deceived through lack of experience; ***green with envy*** (often be/go/ turn/make someone – extremely envious of someone or something. 2 idioms convey positive connotation, e.g.; ***give someone/get the green light*** – give/get approval or permission to start doing something. Compare with Russian 'дать зеленый свет'; ***have/got green fingers*** – be good at gardening, looking after plants, etc. one idiom with 'green' represent neutral meaning, e.g., ***a green belt*** – an area of fields and woodlands. [1, p. 205].

On board ship the ***green*** color is used to indicate the location of safety devices and first aid devices. ***Green Cross*** may show the location of first aid supplies. and medical cabinet may all be painted green, also: life rings, hospital, stretchers, boxes for respirators, gas masks are marked in green. Green color is also attached to life boat stations, releasing gear handle in life boats and alarm buttons. Compare with street lights, where green means 'permission to proceed'.

The fifth on the list comes ***'white'***. It is not the color of the rainbow. People use the word 'white' in the meaning of color, just think only of white dress or white chalk. The word is interpreted in the New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language as the color sensation stimulated by a combination of all the wavelengths of visible light, being the color of milk, grey hair, very blond. We found 4 entries in the English Idioms Dictionary, out of which 2 idioms convey positive connotation, e.g., ***a white-collar worker/job***, etc. – a non-manual worker, e.g., office worker/professional or business work***; a (little) white lie*** – a lie which does no harm and is more polite than the truth, usually told to spare someone's feelings or for convenience. One idiom bears negative connotation, e.g., ***as white as a sheet/ ghost*** – very pale because of fear, shock. Compare with Russian 'побелеть как полотно'. One idiom with 'white' suggests the neutral meaning, e.g., ***white coffee*** – coffee with milk or cream.

On board ship the ***white*** color is used to indicate the overall dimensions of comings on tween decks.

The sixth on the list comes ***'grey'***, which is not the color of the rainbow. People use this color to indicate the color between white and black, which is the neutral connotation, but later in the same dictionary they mention the meanings: 'overcast or gloomy, like ***'a grey day'*** -depressing or cheerless, which we consider to convey a negative connotation. In the English Idioms Dictionary, we found only two entries, out of which 1 idiom conveys positive connotation, e.g., '***grey matter'*** – one's brain, intelligence, power of reasoning, etc.; another idiom is of neutral meaning, e.g., ***go/turn grey*** – become grey-haired.

On board ship the ***grey*** color is not used.

The word ***'yellow'*** is not included in the English Idioms Dictionary. In the New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language we find such meanings: 'the color sensation stimulated by the wavelength of light in that portion of the spectrum, between orange and green e.g., ripe lemons, old skin [1, p. 1141]. In his meaning the word is definitely neutral. Although it was not included in the English Idioms Dictionary, we found some examples of the idiomatic meaning of the word '***yellow***' the same Webster's Dictionary : cowardly, full of sensation (of a newspaper) [1, p. 1141]; the color '***yellow***' is associated with cowardice, but sometimes the same word may be used in the positive connotation, like: ***yellow brick road*** – a road which leads to a place where a person can find something good; the same word may be used in the neutral meaning, like: ***yellow pages*** – a book which contains telephone numbers and addresses of firms and similar organizations in the area, divided up according to the kind of businesses they do [1, p. 1522].

On board ship the ***yellow*** color is used to indicate dangers which may cause falling, tripping, stumbling, striking against something. Such obstacles on board ship may be gangway/ladder steps, edge of platform, deck load lashings, padeyes, sills, overheads, control boxes, ventilators and other projections to passageways; cargo hooks, edge of hawses, valve wheels and everything that comes over floor plates in the engine room. Compare with the street light color, which means 'attention'.

The word ***'orange'*** is the color of the rainbow, but is not included in the English Idioms Dictionary. In the New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language we find such meanings: 'the reddish-yellow, globous fruit of citrus family [2, p. 705].

On board ship the ***orange c***olor is used to indicate the dangerous parts of machines and equipment and inside guards and covers. Those may be inner surfaces of the switch box covers and fuse panels; hand cranks, exposed shaft ends, gipsy heads, lower part of snatch blocks, door jambs at about eye level, to warn of a danger in case you rest your hands or fingers against them; dangerous moving parts of machinery.

The word ***violet/purple*** as a color of the rainbow is described as 'violet – bluish- purple color' as that of a flower [5, p. 1642]; 'purple – having the color of blue and red mixed together' [5, p. 1180]; 'purple – a composite deep color of red and blue [2, p. 811].

In the idiomatic usage we found the expression ***'shrinking violet'*** meaning 'a negative term for a very shy person' (6), 'an extremely shy person' (7). This metaphoric idiom refers to a flower, but the precise allusion is unclear, since violets thrive under a variety of conditions and often are considered a garden weed. '***Purple'*** is also found in the idiomatic sense, e.g., ***'born in the purple'*** – born into a royal family; ***'purple patch'*** – period of success or good luck; ***'purple heart'*** – a military decoration for bravery; ***'purple prose'*** – overly ornate or flowery language; ***'purple haze'*** – a state of confusion or euphoria.

From the historical formation of slang point of view the word ***'violet'*** means a' garden violet, an onion' [4, p. 1022]; the word ***'purple'*** means 'glorious, royal [4, p. 735].

On board ship the ***violet/purple*** color is not used.

In the conclusion we would like to say that the pallet of color words is very frequently and successfully used in the modern idiomatic language and professional maritime language. While expressing

neutral connotation when naming the colors of light and things, in the idiomatic usage such words may express different connotations, – negative, positive and neutral.

The object of the article was to study the transformation of the semantic meaning of the words, describing colors from the point of their neutral meaning to their idiomatic meaning in the contemporary English language. During the research we analyzed the selected idioms from the point of view of their performance as positive, negative or neutral descriptives when being used in contemporary British and American colloquial language. Also, the practical usage of words meaning colors in the marine application on board ship was described and analyzed.

REFERENCES:

1. Jennifer Seidle, W. Mc. Mordie. English Idioms. Oxford University Press, 1988, 267 p.
2. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Lexicon Publications, INC., 1993, 1216 p.
3. Longman Dictionary of English Language and Culture. Longman Group UK Limited, 1992, 1527 p.
4. Eric Partridge. A dictionary of Historical Slang, Penguin Books Ltd., England, 1977, 1065 p.
5. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford University Press, 2000, 1715 p.
6. Farlex Dictionary of Idioms. Farlex. Inc., 2024.
7. Christine Anmer. The American Heritage Dictionary of Idioms, 2003.
8. Purple Idioms, www.engdic.org.
9. Nikulina O.L. Importance of Intercultural Awareness. Issues of modern Philology in the Context of the Interaction of Languages and Cultures. Venice, Italy, 2019, pp.138–141.
10. Nikulina O.L. History of Maritime Communication. Філологія початку XXI сторіччя. Традиції та новаторство. Видавничий дім "Гельветика", 2020, с. 86–89.
11. Nikulina O.L. Origin and Etymology of Marine Superstitions. Нова філологія. Видавничий дім "Гельветика", 2020, с. 83–87.
12. Nikulina O.L. Metaphoric Transformation of Historical Nautical Terms into Contemporary English Colloquialisms. Philological Science and Education: Transformation and development Vectors. Collective monograph, Venice, Italy, 2021, pp. 17–41.
13. Nikulina O.L. Nautical Origin of Contemporary English Colloquialisms. Innovative Pathway for the Development of Modern Philological Sciences in Ukraine and EU Countries, Collective monograph, Wloclawek, Poland, 2021, pp. 120–139.
14. Nikulina O.L. Marine Origin of Contemporary English Idioms. Вчені записки Таврійського Національного Університету імені В.І. Вернадського, Київ, 2021, с. В/Рр.177–184.

УДК 811.111’373.7:81’25](045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.21

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ КОНЦЕПТУ «КОХАННЯ» В АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

PECULIARITIES OF THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE CONCEPT OF «LOVE» IN ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS

Поличева Ю.В.,
orcid.org/0000-0002-7971-4465
доктор філософії з галузі освіта, педагогіка,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Цепкало О.В.,
orcid.org/0000-0002-8634-1265
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Гуцуляк В.В.,
orcid.org/0009-0008-9471-3015
студентка IV курсу факультету лінгвістики
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Стаття присвячена дослідженню особливостей перекладу англійських фразеологізмів, що виражають концепт «кохання», українською мовою. У центрі уваги – аналіз семантичних, когнітивних і культурних аспектів фразеологічних одиниць, які відображають національну картину світу. Розглядається поняття «концепт» у лінгвістичних дослідженнях, зокрема його визначення як багатогранного ментального утворення, що поєднує когнітивні, емоційні та соціокультурні компоненти. На основі праць вітчизняних і зарубіжних учених (І. Гайдук, А. Давиденко, В. Івашенко, С. Жаботинська, О. Селіванова, Л. П. Сміт, Р. Лангакер та ін.) висвітлюються лінгвокогнітивний і лінгвокультурний підходи до вивчення концептів. Дослідження базується на аналізі 100 англійських фразеологізмів, згрупованих за темами (почуття закоханості, взаємне кохання, шлюб, нерозділене кохання), та їхніх українських перекладів. Особлива увага приділяється лексемам «love», «heart», «eye», «knot», які формують семантичне ядро концепту «кохання», а також стилістичним засобам (метафори, гіперболи, оксиморони, символи), що забезпечують емоційну виразність. Проаналізовано частоту використання перекладацьких трансформацій (калькування, фразеологічні аналоги, модуляція, описовий переклад, генералізація, конкретизація), визначено їхню ефективність для збереження семантичної та стилістичної глибини. У статті підкреслюється важливість концептуального підходу до перекладу, який передбачає аналіз ключових концептів тексту для відтворення прихованих смислів. Встановлено, що фразеологічні аналоги є найефективнішими для збереження стилістики, тоді як описовий переклад часто втрачає образність. Окремо розглянуто вибір між українськими лексемами «любити» та «кохати» залежно від контексту та емоційного забарвлення.Результати дослідження сприятимуть удосконаленню перекладацьких стратегій, поглибленню розуміння фразеологічних систем англійської та української мов, а також збагаченню міжкультурної комунікації. Перспективи подальших досліджень включають аналіз сучасних фразеологізмів у цифровій комунікації та розробку практичних рекомендацій для перекладачів.

Ключові слова: концепт, кохання, фразеологізми, переклад, перекладацькі трансформації, метафора, гіпербола, оксиморон, лінгвокогнітивний підхід, лінгвокультурний підхід.

The article is devoted to the study of the peculiarities of translating English phraseological units expressing the concept of “love” into Ukrainian. The focus is on the analysis of semantic, cognitive, and cultural aspects of phraseological units that reflect the national worldview. The notion of “concept” in linguistic research is explored, particularly its definition as a multifaceted mental construct that integrates cognitive, emotional, and sociocultural components. Drawing on the works of domestic and foreign scholars (I. Haiduk, A. Davydenko, V. Ivashchenko, S. Zhabotynska, O. Selivanova, L. P. Smith, R. Langacker, and others), the article highlights linguocognitive and linguocultural approaches to studying concepts. The research is based on the analysis of 100 English phraseological units, grouped by themes (feelings of infatuation, mutual love, marriage, unrequited love), and their Ukrainian translations. Special attention is given to the lexemes “love,” “heart,” “eye,” and “knot,” which form the semantic core of the concept of “love,” as well as stylistic devices (metaphors, hyperboles, oxymorons, symbols) that ensure emotional expressiveness. The frequency of using translation transformations (calquing, phraseological equivalents, modulation, descriptive translation, generalization, specification) is analyzed, and their effectiveness in preserving semantic and stylistic depth is determined. The article emphasizes the importance of a conceptual approach to translation, which involves analyzing key concepts of the text to reproduce hidden meanings. It is established that phraseological equivalents are the most effective in preserving stylistics, while descriptive translation

often loses imagery. The choice between the Ukrainian lexemes “lyubyty” (to love) and “kokhaty” (to love romantically) is examined, depending on context and emotional nuance. The research findings contribute to improving translation strategies, deepening the understanding of the phraseological systems of English and Ukrainian, and enriching intercultural communication. Prospects for further studies include analyzing modern phraseological units in digital communication and developing practical recommendations for translators.

Key words: concept, love, phraseologisms, translation, translation transformations, metaphor, hyperbole, oxymoron, linguocognitive approach, linguocultural approach.

Постановка проблеми. Фразеологізми відображають національну картину світу, а їхній переклад вимагає врахування не лише лексичних та граматичних особливостей, а й семантичних конотацій. Оскільки міжмовна комунікація та художній переклад є важливими аспектами сучасної лінгвістики, аналіз відповідних мовних засобів дозволить глибше зрозуміти особливості фразеологічної системи англійської та української мов, сприятиме удосконаленню перекладацьких стратегій і збагаченню міжкультурного сприйняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням даної теми займались такі вітчизняні та закордонні науковці, як І. Гайдук, А. Давиденко, В. Івашенко, С. Жаботинська, О. Селіванова, О.О. Хорошун, Л. П. Сміт, Р. Лангакер, та інші.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні особливостей перекладу концепту «кохання» в англійських фразеологізмах українською мовою, висвітленні поняття «концепт» в лінгвістичних дослідженнях і основними підходами для його вивчення, з’ясувати особливості відтворення концептів у перекладі, визначити лінгвальні засоби відтворення концепту «кохання» в англійських фразеологізмах, проаналізувати частоту застосування перекладацьких трансформацій для перекладу українською мовою концепту «кохання» в англійських фразеологізмах.

Виклад основного матеріалу. Поняття «концепт» є предметом вивчення багатьох дисциплін, зокрема філософії, психології, лінгвістики, літературознавства та перекладознавства. Інтерес до цього терміну виник давно, про що свідчить значна кількість досліджень, присвячених його визначенню. Незважаючи на численні спроби, єдиного чіткого тлумачення концепту досі немає. За словами О. Хорошун, через новизну терміну та відсутність однозначного визначення, концепт належить до «нечітко визначених лінгвістичних категорій» [1].

Термін «концепт» походить від латинського «conceptus» (думка, поняття, зачаток) та «concipio» (збирати, думати). Вільгельм фон Гумбольдт одним із перших вказав на зв’язок ментальної діяльності з мовою, стверджуючи, що мова не лише виражає думки, а й формує їх, впливаючи на процес мислення [2].

О. Куцос наголошує, що концепт – це багатогранне поняття, яке важко уніфікувати через його складність. що концепт – дуже багатогранне явище, яке не може бути вміщене в якісь чіткі та однозначні межі. Саме тому науковиця вважає, що найкращим є кластерний аналіз, який дозволяє класифікувати визначення концептів за компонентами значень [3].

В. Іващенко порівнює концепт із «згустком» значень і асоціацій, що виникають у процесі пізнання та відображають культурні, когнітивні й емоційні особливості сприйняття світу носіями мови [4, с. 205]. А. Давиденко розглядає концепт як складну ідею, що охоплює не лише значення слова, а й усю комунікативну інформацію про його роль у мові [5]. Фердинанд де Соссюр підкреслював, що концепт є «значенням», яке визначає «лінгвістичну цінність» слова в системі мови [6, с. 69].

В. Сивун трактує концепти як «ментальні утворення», що зберігають у пам’яті типові фрагменти людського досвіду. Вони мають багатошарову структуру, що включає візуальні, понятійні та ціннісні компоненти [7, с. 8].

О. Селіванова розглядає концепт як «контейнер» у свідомості, що вміщує всю інформацію про об’єкт чи явище, отриману людиною. Він поєднує вербальні та невербальні елементи, сформовані через взаємодію психічних функцій [8].

Н. Возненко та А. Розова зазначають, що концепт часто аналізується в рамках когнітивної лінгвістики [9]. О. Хорошун додає, що концепти є основою семантичного простору мови, оскільки вони забезпечують ментальні операції [1, с. 15].

Різні визначення концепту не суперечать одне одному, а підкреслюють його окремі аспекти. Концепт формується через пізнання світу людиною в процесі діяльності та взаємодії з соціумом. Він поєднує практичний і сенсорний досвід, знання та мовні елементи, виступаючи «мовою мозку» (lingua mentalis), що допомагає людині орієнтуватися у світі.

У сучасній лінгвістиці виділяють два основні підходи до визначення концепту:

Лінгвокогнітивний: концепт є одиницею, що відображає знання, досвід та інформацію в свідомості, формуючи уявлення про світ.

Лінгвокультурний: концепт – це складна структура, що виникає під впливом індивідуального та колективного досвіду, де слова лише вказують на зв'язки з цим досвідом, допомагаючи зрозуміти взаємодію мови з реальністю [10; 7, с. 12].

Концепт є багатогранним поняттям, яке аналізується з різних наукових позицій. Його можна визначити як складне ментальне утворення, що об'єднує когнітивні, лінгвістичні, емоційні та культурні аспекти, формуючи уявлення людини про світ. Концепт інтегрує практичний і сенсорний досвід, мовні знання та соціокультурні елементи, створюючи цілісне сприйняття реальності. У лінгвістиці концепт розглядається не лише як одиниця свідомості, а й як ключовий елемент ментальної картини світу, що формується під впливом індивідуального та культурного досвіду. У комунікації концепт відіграє важливу роль, оскільки через нього передаються знання, а мовні знаки слугують посередниками між словом і реальністю.

Переклад концептів набуває дедалі більшої уваги через необхідність урахування мовних і культурних особливостей. Більшість досліджень наразі мають компаративний характер, зосереджуючись на порівнянні концептів у різних мовах. Такі дослідження допомагають зрозуміти, як культури кодують ідеї та уявлення через мову, що сприяє вирішенню перекладацьких проблем і адаптації концептів однієї культури до іншої. Кожен концепт є унікальним, адже його зміст залежить від культурних норм, історичних цінностей і особливостей лінгвокультури. Водночас концепт формується під впливом індивідуального сприйняття, що робить його інтерпретацію суб'єктивною.

Ми поділяємо думку дослідників [1, 3, 4, 5, 6, 7, 9], які розглядають концепт як «ментальне утворення», що становить семантичний простір мови та є об'єктом когнітивного аналізу. Концепт виступає одиницею мислення, яка допомагає структурувати знання, отримані через досвід і культуру, та відтворювати їх у комунікації. Це динамічна багатошарова структура, що поєднує вербальні й невербальні елементи, створюючи основу для розуміння та інтерпретації. В. Сивун зазначає, що переклад концептів пов'язаний із проблемами взаємодії мови й мислення, мови й культури, а також національного та індивідуального у мовних картинах світу. До цього додаються питання жанру, стилю, сприйняття тексту, контексту, творчого підходу та стереотипності мислення [7]. Цей перелік лише частково охоплює складність перекладу концептів.

Ми погоджуємося з Ж. Краснобаєвою-Чорною, яка наголошує на важливості прагматичного потенціалу оригінального тексту під час перекладу концептів. Перекладач може або зберігати прагматичний потенціал оригіналу, або створювати текст із новим потенціалом, незалежним від вихідного. У першому випадку перекладач є посередником, а його робота оцінюється за точністю відтворення оригіналу. У другому – він стає активним учасником комунікації, адаптуючи повідомлення для досягнення потрібного ефекту [11]. Для точного перекладу концептів необхідно відтворити всі їхні складові, щоб уникнути спотворення мовної та когнітивної картин світу оригіналу. Перекладач має врахувати культурний контекст оригіналу, проаналізувати, як концепти відображені в тексті, і розробити стратегію їх відтворення, щоб зберегти специфіку мовної картини світу.

На нашу думку, найефективнішим методом перекладу концептів є концептуальний підхід, заснований на концептуальному аналізі. Цей метод передбачає визначення ключових концептів тексту та їх розуміння як основи для перекладу. Такий підхід зберігає не лише загальну ідею твору, а й його приховані сенси – концепти.

Лінгвальні засоби – це інструменти мови, які використовуються для вираження думок, емоцій і передачі змісту в усному чи писемному мовленні. Вони охоплюють усі рівні мовної системи: фонетичний, лексичний, граматичний, синтаксичний і стилістичний. До них належать: фонетичні засоби: алітерація, асонанс, анафора, звуконаслідування тощо; лексичні одиниці: синоніми, антоніми, фразеологізми, перифрази; граматичні структури: типи речень, вставні конструкції; синтаксичні засоби: порядок слів; стилістичні прийоми: метафори, епітети, повтори [12].

Лінгвальні засоби виконують комунікативну (обмін інформацією), експресивну (вираження емоцій), когнітивну (пізнання світу), мислетворчу (формування думок) та естетичну (художня виразність) функції. Вони також мають культурологічне значення, відображаючи традиції народу, і номінативну функцію, позначаючи об'єкти та явища.

О. Новицька підкреслює багатогранність лінгвальних засобів, виділяючи їхні особливості: контекстуальність: вибір засобів залежить від мети та ситуації спілкування; культурний вплив: лінгвальні засоби відображають національні осо-

бливості. Наприклад, фразеологізми про кохання показують уявлення про стосунки в суспільстві; емоційність: метафори чи повтори додають емоційного забарвлення, тоді як нейтральна лексика забезпечує об'єктивність [12].

Фразеологізми є важливою частиною лінгвальних засобів. Вони залишаються актуальним об'єктом досліджень, попри значну кількість праць вітчизняних і зарубіжних учених, таких як Д.І. Ганич, І.С. Олійник, Л.П. Сміт, О.М. Галинська, В.В. Коптілов та інші. Фразеологія як розділ лінгвістики сформувалася в 1940-х роках завдяки Шарлю Баллі, який увів термін «фразеологія» та систематизував стійкі словосполучення, наголосивши на їхній стилістичній ролі [13].

У цій роботі проаналізовано 100 фразеологічних одиниць, згрупованих за темами, оскільки англійські ідіоми про кохання різноманітні та відображають різні аспекти емоцій і етапів романтичних стосунків. Наприклад, почуття закоханості: to be head over heels [14], to have a crush on [15], to be sweet on somebody [16], to be smitten [16], to be gaga over someone [16]; взаємне кохання: lovebirds [16], puppy love [14], to be someone's one and only [16], to whisper sweet nothings [16], my better half [16]; пропозиція руки та серця, одруження: to pop the question [14], to walk down the aisle [16], to be hitched [16], to tie the knot [14], to put a ring on it [16]; нерозділене або проблемне кохання: unrequited love [16], one-sided love [16], star-crossed lovers [16], to break someone's heart [16], no/little love lost [14].

Лексичний аналіз фразеологізмів показав, що в різних виразах повторюються однакові лексеми, але вони передають різні відтінки емоцій і етапів романтичних стосунків, пов'язаних із концептом кохання.

Лексема «love» є ключовою для вираження почуття кохання чи стану закоханості. Її використання у фразеологізмах дозволяє: підкреслити силу та глибину почуттів (наприклад, Love conquers all [16] – кохання перемагає все [17]; to love someone to the moon and back [18] – кохати до місяця і назад, бути по вуха закоханим [19]); відобразити різні стадії стосунків (Love at first sight [18] – кохання з першого погляду [17]; calf love [16] – юнацьке кохання [17]); передати складнощі чи нерозділеність почуттів (unrequited love [16] – нерозділене кохання [17]); створити метафоричні образи (lovebirds [16] – закохана пара, подібна до пташок, що завжди разом [17]), додаючи емоційної виразності.

Лексема «heart» символізує емоційний центр людини, її душу та почуття, що є універсальним у багатьох культурах. Вона використовується для: вираження емоційного впливу на іншу людину (To win someone's heart [16] – завоювати серце [17]; to steal someone's heart [16] – підкорити серце [17]); позначення болю від втрати кохання (Break someone's heart [16] – розбити серце [17]). Таким чином, «heart» відображає як радість, так і страждання в коханні.

Лексема «eye» пов'язана з візуальним сприйняттям і увагою до коханої людини. Вона дозволяє: підкреслити унікальність об'єкта кохання (Apple of my eye [14] – зіниця ока, найдорожча людина [17]); показати цілковиту зосередженість на комусь (To have eyes only for someone [14] – бачити лише одну людину [17]); передати романтичний погляд (To make sheep's eyes at someone [16] – кидати закохані погляди [17]).

Лексема «knot» символізує зв'язок між людьми, зокрема: шлюб чи офіційний союз (Tie the knot [14] – одружитися [17]); міцну емоційну єдність (Love knot [16] – любовний вузол, символ нерозривності [17]). Образ вузла підкреслює міцність і єдність стосунків.

Із 100 досліджуваних фразеологізмів 26 є фразовими дієсловами. Термін «фразове дієслово» вперше ввів Логан Сміт у книзі Words and Idioms [20]. Дж. Поуві визначає фразове дієслово як поєднання дієслова з прислівником чи прийменником, що утворює єдину семантичну одиницю [21]. К. Дарвін і Л. Грей додають, що компоненти фразового дієслова втрачають початкові значення, формуючи нове [22]. Українські дослідники О. Янчук і О. Залужна підкреслюють, що фразові дієслова набувають значення, відмінного від окремих складових [23]. Питання фразових дієслів залишається актуальним для лінгвістів, таких як М. Карпушина, І. Дворецька, О. Кіржаєва, І. Корунець [24, 25, 26, 27].

Фразові дієслова у фразеологізмах передають динаміку дій чи станів, пов'язаних із коханням. Наприклад, to fall in love означає «закохатися», а не буквально «впасти». Вони характерні для розмовної англійської мови, що робить вирази природними та невимушеними. Вираз to have a crush on someone [28; 15] популярний серед молоді, оскільки грайливо передає закоханість. Фразові дієслова, такі як to fall for someone hook, line, and sinker чи to give your heart away to someone, підкреслюють повну відданість і силу почуттів.

Наш стилістичний аналіз виявив основні мовні засоби, що відтворюють концепт кохання у фразеологізмах. Метафора – найпоширеніший засіб, що порівнює кохання з конкретними образами, полегшуючи розуміння абстрактного почуття та

додаючи емоційності. Наприклад, to be head over heels [14] – втрата контролю через сильні почуття, to sweep someone off their feet [16] – закоханість, що збиває з ніг, to melt someone's heart [29] – тепло почуттів, що розтоплює серце, to have butterflies in one's stomach [14] – фізичне хвилювання від закоханості, to carry a torch for someone [16] – збереження почуттів, подібних до палаючого смолоскипа, to tie the knot [14] – шлюб як міцний вузол.

Також частотним є використання гіпербола, яка використовується для перебільшення та підкресленні інтенсивності почуттів. Наприклад, to love someone to the moon and back [31] – від Землі до Місяця і назад, to love someone to bits [16] – надзвичайна ніжність, to be gaga over someone [16] – втрата глузду через закоханість, to take someone's breath away [14] – сильне захоплення, що перехоплює подих.

Оксиморон – поєднання протилежних понять для вираження складності кохання. Наприклад, a love-hate relationship [16] – поєднання симпатії та ворожості, Tough love [16] – суворе, але турботливе кохання.

Символи – конкретні образи, що передають складний концепт кохання та мають універсальне культурне значення. Наприклад, apple of my eye [14] – кохана людина як найцінніший скарб, Cupid's arrow [16] – раптова закоханість, викликана стрілою Купідона, love triangle [16] – складні стосунки між трьома людьми, love nest [14] – затишне місце для закоханих, old flame [16] – колишні почуття, що ще тліють.

Наш аналіз показав, що фразеологізми відображають культурні особливості та використовують лексичні й стилістичні засоби (метафори, гіперболи, оксиморони, символи), щоб передати глибину почуттів і уявлення про кохання. Фразеологія є потужним інструментом для вираження емоцій через різноманітні лінгвальні засоби.

Мовні засоби, як основа комунікації, передають думки, емоції та культурні цінності. Їх вибір залежить від контексту, культурного впливу та комунікативної мети. Фразеологізми, як частина мовних засобів, відображають менталітет, традиції та емоційні аспекти, залишаючись актуальним об'єктом досліджень через свою багатозначність і контекстуальність.

Систематизація фразеологізмів за етапами та аспектами романтичних стосунків показала, що найчастіше використовуються повторення лексем, фразові дієслова, метафори, оксиморони, гіперболи та символи, які передають емоційну інтенсивність і культурні уявлення про кохання.

Аналіз українського перекладу 100 англійських фразеологізмів показав, що для точного відтворення концепту «кохання» найчастіше застосовувалися такі перекладацькі трансформації: калькування, фразеологічні аналоги, модуляція та описовий переклад. Точний підбір способу перекладу та застосування перекладацьких трансформацій є надзвичайно важливим для точної передачі значення фразеологізму [30]. Відсоткове співвідношення цих трансформацій представлено в рис. 1.

Особливу увагу приділено перекладу слова «love», яке є центральним елементом цього концепту. В українській мові для цього використовуються два слова – «любити» та «кохати», які, хоча й можуть бути синонімами, мають відмінності в контексті, стилістичних відтінках та емоційному забарвленні.

Слово «любити» є більш універсальним і застосовується в широкому діапазоні ситуацій. Воно може виражати глибоке почуття до людини, а також загальну прихильність до предметів, явищ чи людей у дружніх або сімейних стосунках. Натомість «кохати» має вужче значення, зазвичай асоціюючись із романтичним, пристрасним або інтимним почуттям до партнера, що включає емоційний, фізичний і духовний потяг.

У розмовній українській мові ці слова іноді взаємозамінні, особливо коли йдеться про сильні романтичні почуття. Проте, як зазначають мовознавці О. Зайцева та О. Авраменко, «кохати» переважно передає інтимніші й пристрасніші емоції, тоді як

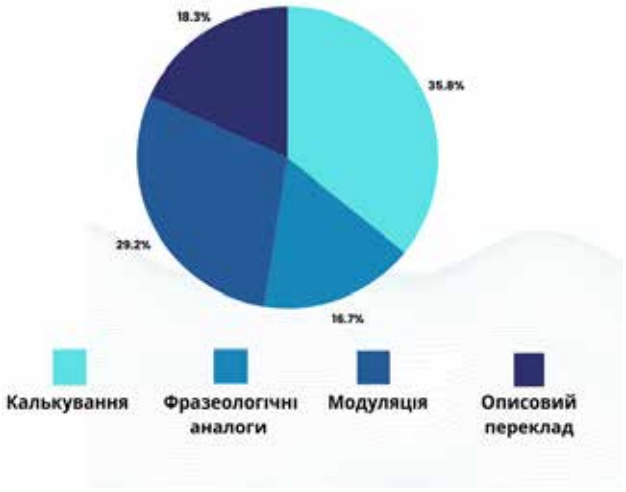

Рис. 1. «Частота використання перекладацьких трансформацій при перекладі англійських фразеологізмів з вираженим концептом «кохання»

«любити» має ширше застосування і менш інтенсивне, але глибоке емоційне забарвлення [31, 32].

Таким чином, вибір між «любити» та «кохати» у перекладі фразеологізмів залежить від контексту, емоційного навантаження та культурних особливостей, що дозволяє точно відтворити концепт «кохання» і зберегти його семантичну та стилістичну глибину.

Висновки. Найпоширенішими трансформаціями були калькування, фразеологічний аналог, модуляція, описовий переклад, генералізація та конкретизація

Калькування: Використовувалось для фразеологізмів із зрозумілою метафорою, наприклад, Cupid's arrow → Стріла Купідона, Love at first sight → Кохання з першого погляду. Ефективне, якщо образ природний для української мови, але іноді потребує пояснень (наприклад, to love bomb → Бомбардувати любов'ю).

Фразеологічний аналог: Застосовувався, коли існували схожі українські вирази, наприклад, To fall for someone hook, line and sinker → Закохатись по вуха, One cannot love and be wise → Любов зла, полюбиш і козла. Найефективніший, оскільки зберігає стилістику й емоційність.

Модуляція: Використовувалась для адаптації до українських норм, наприклад, Old flame → Колишній (колишня), Star-crossed lovers → Приречені до нещастя закохані. Ефективна для природного звучання.

Описовий переклад: Застосовувався за відсутності еквівалентів, наприклад, To carry a torch for someone → Кохати без взаємності. Передає зміст, але втрачає образність і емоційність.

Генералізація та конкретизація: Використовувались рідше, наприклад, To say those three little words → Сказати «я тебе кохаю» (конкретизація), To sweep someone off their feet → Закохувати (генералізація). Ефективні в окремих контекстах.

Фразеологічні аналоги виявилися найефективнішими, оскільки зберігають стилістичні й емоційні відтінки. Калькування ефективне за умови природності образу. Модуляція забезпечує адаптацію до української мови, а описовий переклад, хоча й точний, є найменш виразним через втрату стилістики.

Перспективи подальших розвідок. Подальші дослідження перекладу концепту «кохання» в англійських фразеологізмах українською мовою можуть розвиватися в кількох напрямах. Наприклад, вивчення впливу сучасних соціокультурних змін. Для цього можна провести аналіз найновіших фразеологізмів, що виникають у молодіжному сленгу чи цифровій комунікації (наприклад, у соціальних мережах), допоможе простежити еволюцію концепту «кохання» та його відображення в мові. Також можна дослідити прагматичний аспекту перекладу, а саме проаналізувати те, як перекладацькі трансформації впливають на сприйняття концепту «кохання» цільовою аудиторією, з акцентом на збереження емоційного та культурного впливу оригіналу. Доцільним було б створення практичних посібників для перекладачів із рекомендаціями щодо вибору трансформацій для фразеологізмів із концептом «кохання» залежно від жанру, стилю та цільової аудиторії.

Ці напрями сприятимуть поглибленню розуміння концепту «кохання» в лінгвістичному та культурному контекстах, а також підвищенню якості перекладу фразеологічних одиниць у міжкультурній комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хорошун О. О. Концепт як основне поняття когнітивної лінгвістики. *Вісник Житомирського державного університету.* 2010. Вип. 49. Філол. науки.. С. 158–161.URL: http://eprints.zu.edu.ua/4089/1/Vip_49_32.pdf.

2. Баланенко О. В. Вербалізація концепту «Страх» в романі Е. М. Ремарка «Три товариші» та особливості його відтворення в перекладі українською мовою : магістерська робота. Миколаїв, 2024. 65 с. URL: https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3249/1/кваліфікаційна%20робота%20Баланенко.pdf.

3. Куцос О.І. Класифікація визначень поняття «концепт» методом кластерного аналізу. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 24, т. 1. С. 171–175.

4. Іващенко В. Л. Організація ментальності концепту. Семантика мови і тексту. *Зб.ст. VIII міжнародної наукової конф.* Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 202–208.

5. Давиденко А. Організація концепту "safety" у рекламному авіа-дискурсі. *Закарпатські філологічні студії. Т. 1*, № 26. С. 167–172.

6. Dummett M. F. Philosophy of language. 2nd ed. London: Duckworth, 1981. 238 p.

7. Сивун В. В. «Лексико-фразеологічна репрезентація концепту ТЕРОРИЗМ у сучасному британському газетному дискурсі та особливості її відтворення українською мовою» : магістерська робота. Київ, 2020. 122 с.

8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля, 2008. 712 с.

9. Возненко Н. В., Розова А. Ю. Особливості відтворення концепту «кохання» у перекладі новели С. Цвайга «Письмо незнайомої» українською мовою. *Наукові записки Ніжинського державного університету їм. Миколи Гоголя. Філологічні науки.* 2017. Кн. 1. С. 141–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2017_1_31.

10. Поличева, Ю., Шевченко, Є. Особливості концепту «здоров'я/нездоров'я» та його специфіка відтворення у сучасних англомовних серіалах. *Advanced Linguistics, 12*, 2023, с.163–169.

11.Краснобаєва-Чорна Ж. В. Термінополе КОНЦЕПТ. *Українська мова*. № 2. 2006. – С. 67–79.

12. Новицька О. А. «Основи теорії мовної комунікації» : навчальний посібник. Маріуполь : МДУ, 2018. 106 с.

13. Bally Ch. Traité de stylistique française. Heidel-berg : C. Winter, 1909. 330 p.

14. The idioms. The Idioms. Largest Idiom Dictionary. *https://www.theidioms.com.*

15. Hsieh C. Why does having a crush put me in utter mental hell? *https://www.self.com/story/how-does-a-crush-feel.*

16. International F. The Farlex idioms and slang dictionary. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2017. 472 p.

17. Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник : близько 30000 фразеологічних виразів. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2005. 1056 с.

18. Jeram A., McBratney S. To the moon and back: guess how much I love you and will you be my friend? Candlewick Press, 2021.

19. Наймиліша казка на ніч – 4Mamas. *4Mamas – Книги для гармонійного розвитку Вашої дитини*. *https://www.4mamas-club.com/news/najmilisha-kazka-na nich/?srsltid=AfmBOooJg_vkzXM9r7ING2oK0cUSKKLEJtx0Ig4K6-RSlnkZqheK4N4G.*

20. Smith L. P. Words and idioms: studies in the English language. 4th ed. Constable, 1933. 300 p.

21. Зозуля І. Є. Критерії розмежування фразових і основних дієслів у сучасній англійській мові. *Вісник Донецького національного університету*. 2015. № 1–2. С. 116–120.

22. Darwin C. M., Gray L. S. Going after the phrasal verb: An alternative approach to classification. TESOL Quarterly. 1999. No. 33. P. 65–83.

23. Янчук О. С., Залужна О. О. Статус фразових дієслів у сучасній лінгвістичний парадигмі англійської мові. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2021. Т. 1, № 13. С. 197–200.

24. Карпушина М. Фразові дієслова як граматичне явище. *Збірник тез доповідей VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Іноземна мова у професійній підготовці спеціалістів: проблеми та 79 стратегії».* Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2022. С. 132–134.

25. Дворецька І. В. Особливості перекладу фразових дієслів українською мовою. *Advanced education: збірник наукових праць*. 2014. № 2. С. 34–39.

26. Кіржаєва О. С. Фразові дієслова як феномен англійської мови / наук. кер. Н. І. Чернюк. *Перекладацькі інновації* : матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. конф., Суми, 25–27 листопада 2010 р. / ред. кол.: С. О. Швачко, І. К. Кобякова та ін. Суми: СумДУ, 2010. С. 13–15.

27. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу. Вінниця: Нова книга, 2003. 448 с.

28. Cantarella J. How to officially have a crush on someone (with pictures). *https://www.wikihow.com/Officially-Have-a-Crush-on-Someone.*

29. 30 other ways to say «I love you» that are sure to melt hearts. Home – Quote Cascade. *https://www.quotecascade.com/other-ways-to-say-i-love-you.*

30. Шаранова, Ю.В., Маслов Є.О. Перекладацькі трансформації в англо-українських перекладах у сфері інженерії, *Закарпатські філологічні студії*, 27 (Том 3), с. 150–154.

31. Зайцева О. «Я тебе люблю» чи «я тебе кохаю»: як говорити правильно. Новини України – останні новини України сьогодні – УНІАН. *https://www.unian.ua/curiosities/kohayu-chi-lyublyu-koli-yake-slovo-pravilno-vzhivati-12540672.html*

32. Сніданок з 1+1. Експрес-урок – Коли ми любимо, а коли кохаємо?, 2016. YouTube. *https://www.youtube.com/watch?v=_Y1GXJTzGN0* (дата звернення: 26.02.2025).

УДК 81’373.612.2:811.111:355
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.22

ВІЙСЬКОВІ НЕОЛОГІЗМИ ЯК НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА АНГЛОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

MILITARY NEOLOGISMS AS AN INTEGRAL PART OF THE ENGLISH-LANGUAGE WORLDVIEW

Саламін Н.А.,
orcid.org/0000-0003-3403-9918
викладач кафедри українознавства та міжкультурної комунікації
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Пундик Т.В.,
orcid.org/0009-0006-7221-8043
викладач кафедри українознавства та міжкультурної комунікації
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

У сучасному англомовному просторі стрімкий розвиток військової термінології, зокрема неологізмів, зумовлений глобальними конфліктами та змінами у сфері безпеки, технологій та геополітики. Військові неологізми посідають особливе місце в системі англійської мови, адже вони не лише номінують нові реалії, а й беруть участь у формуванні англомовної картини світу. Ці лексичні одиниці є відображенням новітніх стратегій ведення війни, розвитку цифрових загроз, технічних інновацій та інформаційного протистояння. Їх поява засвідчує гнучкість мови до змін і реакцію на виклики сучасного світу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного вивчення семантики, функціонування та особливостей перекладу військових неологізмів у сучасному англомовному дискурсі. Особливу увагу приділено міждисциплінарному підходу, що передбачає поєднання лінгвістичного, соціального, політичного та культурного аналізу. З огляду на це, дослідження військових неологізмів виходить за межі вузько лексичних питань і торкається проблеми інтерпретації нових понять, їх сприйняття в іншомовному та іншокультурному середовищі, а також способів адаптації в процесі перекладу.

Оскільки неологізми є маркерами історичних подій та колективного досвіду, вони активно трансформують національний і глобальний інформаційний простір. У публіцистичному, політичному та медійному стилях такі одиниці виконують не лише номінативну, а й емоційно-оцінну, ідеологічну та маніпулятивну функції. Це ускладнює процес їхнього відтворення іншими мовами та потребує глибокого аналізу контексту, джерела вживання та наміру комунікатора.

В умовах воєнних дій та глобальних загроз військові неологізми в англійській мові стали важливим інструментом комунікації, засобом фіксації нових реалій і частиною процесу творення сучасної концептосфери.

Таким чином, вивчення військових неологізмів – це не лише лінгвістичне завдання, а й міждисциплінарне дослідження, що охоплює сферу перекладознавства, соціолінгвістики, військової термінології та медіа аналізу. Практична цінність дослідження полягає в розробці стратегій перекладу новітніх термінів і в розумінні механізмів творення нових значень у межах воєнного та інформаційного дискурсу.

Ключові слова: військові неологізми, англомовна картина світу, лексичні новотворення, військовий дискурс, семантика, переклад, інформаційна війна, публіцистичний стиль, медіатекст, лінгвістична адаптація.

In today’s English-speaking environment, the rapid development of military terminology, particularly neologisms, is driven by global conflicts and shifts in the spheres of security, technology, and geopolitics. Military neologisms hold a unique place in the system of the English language, as they not only name new realities but also participate in shaping the English-language worldview. These lexical units reflect emerging strategies of warfare, the evolution of digital threats, technological innovations, and information warfare. Their appearance testifies to the flexibility of language and its responsiveness to the challenges of the modern world.

The relevance of the study lies in the need for a comprehensive analysis of the semantics, functions, and translation peculiarities of military neologisms in contemporary English discourse. Particular attention is given to an interdisciplinary approach that combines linguistic, social, political, and cultural perspectives. From this standpoint, the study of military neologisms goes beyond purely lexical concerns and touches upon the interpretation of new concepts, their perception in foreign-language and foreign-cultural contexts, as well as their adaptation in translation processes.

Since neologisms serve as markers of historical events and collective experience, they actively transform both national and global information spaces. In journalistic, political, and media styles, such units perform not only nominative but also emotionally evaluative, ideological, and manipulative functions. This complicates their reproduction in other languages and requires deep analysis of context, source usage, and the communicator’s intent.

In the context of military actions and global threats, military neologisms in English have become an important communication tool, a means of fixing new realities, and an element in constructing the modern conceptual sphere.

Thus, the study of military neologisms is not only a linguistic task but also an interdisciplinary inquiry encompassing translation studies, sociolinguistics, military terminology, and media analysis. The practical value of this research lies in the

development of strategies for translating new terms and understanding the mechanisms of meaning-making within military and informational discourse.

Key words: military neologisms, English-language worldview, lexical innovations, military discourse, semantics, translation, information warfare, journalistic style, media text, linguistic adaptation.

Постановка проблеми. У контексті сучасних глобальних подій, зокрема війни в Україні, активізувався процес утворення нових військових термінів в англомовному дискурсі. Це зумовлено як змінами у воєнній стратегії, так і розвитком цифрових технологій, кібербезпеки, новітніх видів озброєння та інформаційної боротьби. Військові неологізми – лексичні новотворення, що фіксують і номінують нові реалії – стали важливим інструментом комунікації в англомовному світі, зокрема у публіцистиці, політичному мовленні, медіа, військовій аналітиці.

Проблема полягає у складності перекладу та інтерпретації таких одиниць, оскільки вони часто є не лише термінами, а й носіями оцінності, ідеологічного забарвлення, елементами інформаційного впливу. У зв'язку з цим виникає необхідність міждисциплінарного аналізу цих неологізмів – із залученням лінгвістичних, культурних, соціальних і політичних контекстів.

Актуальність розгляду теми зумовлена також недостатнім рівнем опрацювання цієї лексичної підсистеми в українському мовознавстві та перекладознавстві. В умовах повномасштабної війни, інтенсивного розвитку англомовного військового медіадискурсу та глобального інформаційного простору, зростає потреба у фаховому осмисленні семантики, функціонування та перекладацьких стратегій відтворення військових неологізмів.

Таким чином, вивчення військових неологізмів як частини англомовної картини світу є важливим не лише для лінгвістики та перекладознавства, але й для розуміння того, як мова реагує на виклики сучасного світу та як вона формує уявлення про війну, безпеку і глобальні загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові дослідження підтверджують зростання інтересу до військових неологізмів у зв'язку з війною в Україні та трансформацією сучасного дискурсу. Зокрема, Бадан А. А. та Башинський В. В. [1] досліджують англомовні новоутворення, що виникли внаслідок російського вторгнення, аналізуючи їхнє функціонування у медіа. Гомон А. М., Чернявська С. М. і Шокуров О. В. [2] класифікують українські військові неологізми, водночас порівнюючи їх із англомовними відповідниками.

Жулінська М. та Круглій О. [3] розглядають неологізми як мовне відображення війни й засіб формування суспільної свідомості. У свою чергу, Styshov O. [16] аналізує шляхи творення нових військових лексем та особливості їхнього перекладу.

Загалом, огляд наукових праць демонструє зростання інтересу до аналізу військових неологізмів як мовного маркера епохальних змін. Дослідники наголошують на міждисциплінарності проблематики, необхідності залучення перекладознавчих, культурологічних і когнітивних підходів, а також на актуальності створення електронних баз неологізмів для подальшого аналізу їхнього вживання та функціонування в мас-медіа, політичному дискурсі й повсякденному мовленні.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити військові неологізми як невід'ємну складову англомовної картини світу, проаналізувати їхнє семантичне наповнення, функціонування в сучасному військово-політичному та медійному дискурсі, а також окреслити особливості їхнього перекладу українською мовою.

Для досягнення поставленої мети у статті визначено такі завдання:

1. Окреслити теоретичні засади поняття «неологізм» у контексті військового дискурсу.

2. Визначити соціокультурні та геополітичні чинники, що сприяють активному творенню військових неологізмів в англійській мові.

3. Проаналізувати функції військових неологізмів у публіцистичному та медійному стилях.

4. Дослідити труднощі перекладу неологізмів військової тематики та запропонувати можливі стратегії їхньої адаптації в українському дискурсі.

5. Показати роль військових неологізмів у формуванні сучасної англомовної концептосфери війни й безпеки.

Виклад основного матеріалу. Час науково – технічного прогресу, стрімкий розвиток, розширення політичних, економічних та культурних трансформацій, реалії та перспективи сучасного життя, характеризуються значними змінами в мові, в першу чергу, в її лексичній системі.

Швидкоплинна реальність потребуюча новизни, яка стимулює та сприяє розвитку всіх систем англійської мови. Неолексеми, неофраземи, та неосемеми, слова та словосполучення, які додають барв сьогоденності, називаються неологізмами. Зупиняючись на основних ознаках неологізмів, можна вважати, що неологізми – це стилістична категорія, при сприйняті якої від-

чується новизна, встановлюються нові форми мовної дійсності, трансформації та семантична неоднозначність, фонетика і морфологія, динаміка та перспектива.

Для утворення неологізмів використовують такі способи словотвору: скорочення, запозичення, словоскладання, телескопія, конверсія, запозичення, семантичний спосіб творення. Майже всі способи творення неологізмів, за винятком конверсії, властиві як англійській так і українській мовам. Лише конверсія, як засіб словотвору, без зміни зовнішньої форми слова, є широко застосованою та унікальною для англійської мови, і є не притаманною українській мові.

Праці, багатьох дослідників та мовознавців, які досліджували питання виникнення, становлення та функціонування неологізмів, зокрема, Машковцевої К. М., Андрусяк І. В., Карабана В. І., Дамстера А. Дж., Сербенської О. А., Стишова О. А. свідчать про потенціал нового слова, висувають потребу у репрезентації, нагромаджені, вивчені та відтворені нових неолігвістичних одиниць.

Підтвердженням слугують слова Стишова О.А, який у своїй статті зазначає: The considerable corpus of the collected factual material as well as the numerous works by linguists testify that at the beginning of the 21st century, various mass media and social networks, blogs, forums, etc., are the leading discourses characterized by the intensive use of neologisms. *Значний масив зібраного матеріалу, а також численні праці лінгвістів свідчать про те, що на початку XXI століття провідними дискурсами, які характеризуються інтенсивним характером вживання неологізмів є різноманітні ЗМІ та соціальні мережі, форуми тощо* [16, с. 117].

Отже, комплексні новоутворення в англійській мові, створюють тісний зв'язок з концептуальною та мовною картиною світу, а також, дають змогу застосовувати неологізми у вербалізації і таким чином відтворюють необхідну інформацію , у різних сферах діяльності.

Найчастіше, неологізми, з'являються у різні історичні періоди та під впливом, численних подій. Такою історичною подією стала російсько – українська війна, яка досить суттєво вплинула і продовжує впливати на усі сфери життя. Збільшення обсягів політичної інформації, розширення меж спілкування, поява нових військових термінів і технічних термінів стали рушійною силою військових досліджень у всіх аспектах. Поповнення військової лексики здійснюється за допомогою появи нових одиниць – неологізмів. Вдало застосовані, в даному випадку неологізми, цілісно, експресивно та емоційно виразно описують події, що відбуваються. Фактично англійська мова сьогодні переживає справжній «вибух» неологізмів, творення, систематизації та принципів функціонування неологізмів.

Під час утворення, встановлення, поширення та перекладі неологізмів, науковці найчастіше стикаються з труднощами перекладу. Тому, перекладаючи, спеціалісти використовують різноманітні прийоми та трансформації для досягнення ефективного перекладу. Такими методами перекладу, можуть бути – контекстуальна заміна, синонімічна заміна, калькування, пряме перенесення, транс кодування, компресія та описовий переклад.

Говорячи про особливості українсько–англійського перекладу неологізмів, варто розглянути конкретні приклади, відібрані з науково-популярних статей BBC. В умовах війни в Україні виникають нові терміни, явища й образи, які потребують точного, доречного й водночас зрозумілого перекладу українською мовою. Перекладачі мають адаптувати нову лексику до культурно-мовного контексту українського читача, зберігаючи смислове та емоційне навантаження.

• **Shell hunger → снарядний голод**

*And this is precisely the problem with the **shell hunger**.*
*І це якраз проблема **снарядного голоду**. [18]*

Термін *shell hunger* (буквально: «голод снарядів») є яскравим прикладом воєнного неологізму. В українській мові переклад здійснено шляхом калькування, що зберігає метафоричний зміст. Конструкція звучить природно для українського читача завдяки подібним мовним кліше, як-от «вуглеводневий голод», «енергетичний голод» тощо.

• **Cyber attacks / cyberdefence → кібератаки / кіберзахист**

*Officially Ukraine is defending itself from **cyber attacks**, aided by Western **cyber military** teams. [17]*

*Офіційно Україна захищається від **кібератак** за допомогою західних **кібервійськових** команд.*

Неологізми з префіксом *cyber-* є результатом швидкого розвитку IT-технологій. В українській мові утворення термінів кібератака, кіберзахист, кібербезпека здійснюється через транслітерацію латинського префікса та додавання зрозумілих і прозорих лексичних коренів. Вони стали вже загальновживаними в сучасному медіа-дискурсі.

• **Kamikaze drones → дрони-камікадзе**

*Russia dive-bombed Kyiv with Iranian-made **kamikaze drones**. [13]*

*Росія вдарила по Києву за допомогою безпілотників **камікадзе**.*

У цьому випадку бачимо приклад часткового калькування: слово *дрони* запозичено, а слово *камікадзе* — транскрибовано з японської мови. Така передача повністю зберігає змістовий акцент на смертельній місії дронів, що знищують себе разом з ціллю.

• **Demilitarisation and denazification → демілітаризація та денацифікація**

*Putin called for the «**demilitarisation and denazification**» of Ukraine. [15]*

Путін закликав до «демілітаризації та денацифікації» України.

Тут маємо приклад ідеологічно маркованих неологізмів, які не мають відповідника в реаліях України, однак перекладано без адаптації, лише додаючи лапки, що сигналізують про сумнівність терміна. Це поширена стратегія у медіа, коли йдеться про пропагандистські штампи.

• **Gesture of goodwill → жест доброї волі**

*«Finally, a **gesture of goodwill**,» economist and blogger Serhiy Fursa said on Facebook... [14]*

«Нарешті жест доброї волі», – написав у Facebook економіст і блогер Сергій Фурса...

Ідіоматичний вираз *gesture of goodwill* перекладено дослівно, що зберігає іронічний підтекст оригіналу. Термін є фразеологізмом, який в українській мові вже унормувався. Він передається дослівно, без втрати емоційної забарвленості. З огляду на контекст, цей вислів має іронічне навантаження, що також збережено у перекладі.

• **Anti-rocket laser device → протиракетний лазерний пристрій**

*The new «Iron Beam» **anti-rocket laser device*** [4].

Новий протиракетний лазерний пристрій «Залізний промінь».

Тут застосовано калькування складного терміна, що дозволяє зберегти точність і формальність. Військова термінологія часто передається саме таким чином для уніфікації з офіційними джерелами.

• **Cyberdefence → кіберзахист**

*The UK had long worked with Ukraine on **cyberdefence** but shifted to providing direct help after the invasion. [9]*

З'ясувалося, що Велика Британія довго співпрацювала з Україною щодо кіберзахисту, але перейшла до надання прямої допомоги після вторгнення.

Цей термін є прикладом складеного неологізму на основі префіксального елементу *cyber-* і слова *defence*. В українському перекладі застосовано калькування: «кіберзахист». Такий підхід є доцільним, адже термін уже закріпився в українській мові, особливо після 2014 року.

• **Crucial summit → важливий саміт**

*Nato leaders are gathering in Lithuania for a **crucial summit**... [12]*

Лідери країн НАТО збираються в Литві на важливий саміт...

Термін *summit* перекладається як «саміт» – це вже повністю адаптоване іншомовне слово в українській мові. Прикметник *crucial* передано як «важливий», хоча в деяких випадках можна було б використати «вирішальний» або «доленосний» для посилення драматизму.

• **So-called referendums → так звані референдуми**

*Four **so-called referendums** have ended in Russian-held regions of Ukraine...[8]*

У контрольованих Росією регіонах України завершилися чотири так звані референдуми... Фраза *so-called* використовується для вираження сумніву в легітимності події. Переклад «так звані» зберігає цю конотацію, що важливо для передачі позиції BBC як неупередженого джерела.

• **Redeployment → передислокація**

*The apparent **redeployment** came as Russian forces... began attacking new targets... [7]*

Очевидна передислокація відбулася, коли російські сили...

Слово *redeployment* – це термін військової сфери, що стосується переміщення сил. Переклад «передислокація» є усталеним в українській термінології й точно передає значення.

• **ICBM → міжконтинентальна балістична ракета**

*...testing a new **ICBM** in April which it described as its «most powerful»... [10]*

...у квітні випробував нову міжконтинентальну балістичну ракету...

Скорочення *ICBM (intercontinental ballistic missile)* не перекладено транскрипцією, а розшифровано повністю, що є правильним у публіцистиці, орієнтованій на широку аудиторію. Це забезпечує ясність.

• **Stand-off missiles → ракети для протистоянь**

*...as **«stand-off» missiles** that can be fired beyond the range of enemy threats... [6]*

...як «стенд-оф» ракети, які можуть бути випущені з-за межі радіусу дії ворожих засобів ураження... Складне словосполучення *stand-off missiles* перекладено з урахуванням військової термінології. У перекладі використано транслітерацію «стенд-оф», оскільки цей термін уже широко вживається в українській військовій і спеціалізованій літературі. *Stand-off missiles* – це ракети, які можуть запускатися з безпечної відстані,

поза зоною дії засобів протиповітряної оборони (ППО) або інших ворожих загроз. Тому альтернативні варіанти перекладу – «ракети дальньої дії» або «ракети, що запускаються поза досяжністю ППО» – теж є коректними, проте «стенд-оф» залишається найпоширенішим і найточнішим військовим терміном.

• **Electronic jamming devices → засоби радіоелектронних перешкод**

*...and **electronic jamming devices** to try and shoot down drones. [5]*

...та засобів радіоелектронних перешкод...

Це типовий приклад складного технічного терміна, який потребує точної передачі. Український відповідник є усталеним у військовій термінології.

• **Laser-guided bomb → бомба з лазерним наведенням**

*...we believe it is a **laser-guided bomb**, likely the KAB-500L... [11*

...ми вважаємо, що це бомба з лазерним наведенням...

Термін передано точно. Він описує вид високоточної зброї. Індекс моделі *KAB-500L* залишено без змін, як і в більшості технічних текстів.

Аналіз прикладів показує, що переклад неологізмів у науково-популярних текстах потребує:

• гнучкого підходу, залежно від контексту (військовий, технічний);

• використання калькування, транслітерації, адаптації чи коментування;

• врахування емоційного тону оригіналу;

• дотримання термінологічної точності.

Це дозволяє українському читачеві не лише отримати достовірну інформацію, але й зберегти критичне розуміння оригінального контексту.

Висновки та перспективи досліджень у цьому напрямі. У ході дослідження встановлено, що військові неологізми є важливим індикатором соціальних, політичних та технологічних змін у сучасному англомовному світі. Вони не лише слугують засобом номінації нових понять, пов'язаних із воєнними конфліктами, кібербезпекою, інформаційними війнами та технічними інноваціями, а й відіграють ключову роль у формуванні колективної свідомості, наративів та ідеологічних орієнтирів.

Аналіз показав, що ці лексичні одиниці часто функціонують на межі між термінами та емоційно забарвленими елементами мови, що ускладнює їх переклад та вимагає комплексного підходу. Військові неологізми у публіцистичному й медійному стилях поєднують номінативну, оцінну, маніпулятивну й ідеологічну функції, що потребує особливої уваги з боку перекладача, аналітика й дослідника.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі передбачають:

• створення тематичних корпусів військових неологізмів для лінгвістичного аналізу;

• дослідження динаміки появи та закріплення нових військових термінів у масовій свідомості;

• розробку перекладацьких стратегій для збереження комунікативного й ідеологічного навантаження в процесі передачі цих одиниць українською мовою;

• міждисциплінарне вивчення впливу військової лексики на політичний дискурс, медіа та культуру в умовах війни.

Таким чином, аналіз військових неологізмів є важливою складовою сучасних гуманітарних досліджень, що охоплюють не лише мовознавчий, а й соціальний, політичний та культурний виміри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бадан А. А., Башинський В. В. Англомовні новоутворення у військовій термінології доби російського вторгнення в Україну. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. Т. 36 (75), № 2. С. 74–80. URL: https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.2.1/11

2. Гомон А. М., Чернявська С. М., Шокуров О. В. Неологізми в українській військовій термінології: лексико-семантичні особливості. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Т. 34 (73), № 2. С. 168–174. URL: https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/27

3. Жулінська М., Круглій О. Неологізми як мовне відображення війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. № 3 (14). С. 103–110. URL: https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-03-103-110

4. Bateman T. Israel's balancing act over Ukraine grows trickier after drone strikes. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-63318659

5. BBC News. How are 'kamikaze' drones being used by Russia and Ukraine?. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/world-62225830

6. BBC News. Japan seeks longer-range cruise missiles amid North Korea threat. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/world-asia-42279249

7. BBC News. Ukraine war: Large Russian convoy redeploys near Kyiv – satellite images. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-60702464

8. BBC News. Ukraine war: Russia claims win in occupied Ukraine 'sham' referendums. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-63052207

9. Corera G. Ukraine War: UK reveals £6m package for cyber defence. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/uk-63465237

10. Guinto J. North Korea fires intercontinental ballistic missile after threatening US. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/world-asia-66172284

11.Khimiak H. B. &. O. A bomb hit this theatre hiding hundreds – here's how one woman survived. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-60835106

12. Landale J. Nato summit: Ukraine's future membership to be discussed by leaders in Vilnius. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-66157625

13. Paul Adams, Merlyn Thomas Ukraine war: Russia dive-bombs Kyiv with 'kamikaze' drones. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/uk-63280523

14. Paul Kirby, Frank Gardner, Jeremy Bowen. Kherson: Russia to withdraw troops from key Ukrainian city. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-63573387

15. Plummer R. G. &. R. Crimea bridge attack arrests as market in Donetsk region attacked. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-63225947

16. Styshov O. Neologisms of the Military Sphere in the Modern Ukrainian Language. *LOGOS*. 2022. Vol. 113. P. 116–128. URL: https://doi.org/10.24101/logos.2022.79

17. Tidy B. J. Meet the hacker armies on Ukraine's cyber front line. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/technology-65250356

18. Walsh B. A. Ukraine war: Russia's Wagner boss suggests 'betrayal' in Bakhmut battle. *BBC Home – Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-64859780

УДК 811.111:811.161.2]'255.4:821.111(73)-31Лі7Вби.08
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.23

ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ РОМАНУ ГАРПЕР ЛІ «ВБИТИ ПЕРЕСМІШНИКА»

IDEOLOGICAL ASPECT OF UKRAINIAN TRANSLATIONS OF HARPER LEE'S NOVEL "TO KILL A MOCKINGBIRD"

Тулупов О.В.,
orcid.org/0000-0001-6788-577X
аспірант кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті досліджується вплив ідеологічних чинників на переклад роману Гарпер Лі «Вбити пересмішника» українською мовою. Особливу увагу зосереджено на порівняльному аналізі двох перекладів: радянського (Михайло Харенко, 1975) та сучасного (Тетяна Некряч, 2015), виконаних у різні історичні періоди, що значною мірою відрізняються за політичним і культурним контекстом. У центрі дослідження – трансформації, яких зазнали культурно марковані елементи оригіналу, зокрема Релігійна лексика, соціально марковані висловлювання, евфемізми, алюзії на реалії американського Півдня 1930-х років, морально-етичні й побутові норми.

Результати аналізу засвідчили, що переклад радянського періоду демонструє виразну тенденцію до ідеологічної адаптації тексту: застосовуються прийоми генералізації, евфемізації, опущення, трансформації, що мають на меті нейтралізувати або згладити ті аспекти оригіналу, які не узгоджуються з ідеологічними засадами радянської системи. Така стратегія суттєво змінює акценти в зображенні персонажів, релігійних уявлень і соціальних конфліктів. Натомість сучасний переклад демонструє прагнення до збереження стилістичних, культурних і тематичних особливостей твору, надаючи перевагу точному відтворенню соціокультурного контексту роману.

У статті переклад розглядається як не лише лінгвістичний, а й культурно-ідеологічний процес. Автор підкреслює, що перекладач діє як співавтор, що інтерпретує текст крізь призму власного культурного досвіду та суспільних обмежень. Особливий акцент зроблено на тому, як цензура функціонувала як механізм впливу на творчість перекладача. Запропонований аналіз показує, що художній переклад може бути інструментом ідеологічної репрезентації, а його порівняння в різних культурно-історичних умовах дає змогу виявити як особливості ідеологічного тиску, так і прояви інтерпретаційної свободи перекладача.

Ключові слова: ідеологія, художній переклад, перекладацька творчість, цензура, радянська епоха, культурна специфіка, стратегія одомашнення/ очуження, множинні переклади.

The article explores the influence of ideological factors on the Ukrainian translations of Harper Lee's novel To Kill a Mockingbird. Particular attention is paid to the comparative analysis of two translations: the Soviet-era version by Mykhailo Kharenko (1975) and the contemporary version by Tetiana Nekriach (2015), completed in different historical periods, which were marked by contrasting political and cultural contexts. The focus of the study is on the transformations of culturally marked elements of the source text, including religious vocabulary, socially marked expressions, euphemisms, allusions to the realities of the American South of the 1930s, as well as moral norms and daily routines.

The analysis reveals a distinct ideological adaptation in the Soviet translation, which employed techniques such as generalization, euphemization, omission, and semantic transformation to neutralize or soften aspects of the source text that conflicted with Soviet ideological norms. These practices significantly altered the representation of characters, religious notions, and social conflicts. In contrast, the contemporary translation seeks to preserve the stylistic, cultural, and thematic integrity of the original, focusing on accurate representation of the novel's socio-cultural context.

The article considers translation not only as a linguistic operation but also as a cultural and ideological act. The translator is viewed as a co-author who interprets the text through the lens of their cultural experience and social constraints. Particular attention is given to censorship as a mechanism influencing the translator's creative process. The analysis demonstrates that literary translation may serve as a tool of ideological representation and that comparison of translations made in different socio-historical settings enables us to trace both the effects of ideological pressure and manifestations of the translator's interpretive freedom.

Key words: ideology, literary translation, translator's creativity, censorship, Soviet era, cultural specificity, domestication/foreignization strategy, multiple translations.

Постановка проблеми. Унаслідок «культурного повороту», що розпочався у 1980-х роках, як світове, так і сучасне українське перекладознавство демонструє активну переорієнтацію від традиційних лінгвістичних і літературознавчих підходів до інтеграції з ширшим колом гуманітарних дисциплін і теорій, що загалом відповідає новітньому напряму досліджень – культурному перекладознавству [1].

У сучасному перекладознавстві, що розвивається в міждисциплінарному вимірі, все більше уваги приділяється аналізу перекладу як міжкультурної комунікації, що не лише передає зміст, але й репрезентує цінності, норми та ідеологічні

настанови. Хоча переклад традиційно розуміється як передача тексту з однієї мови на іншу, актуальні дослідницькі підходи наполягають на тому, що перекладач виступає не як нейтральний посередник, а як активний учасник культурного діалогу, який приймає низку рішень, зумовлених соціальним, політичним і культурним контекстом.

Особливо виразним стає вплив ідеології в художньому перекладі, де літературні тексти функціонують як носії культурного змісту та певного історичного колориту. Ідеологічна детермінованість перекладу простежується у відборі лексики, трансформаціях образів, замовчуванні, вилученні або гіперболізації окремих елементів змісту, а також у варіативності перекладацьких стратегій у різні історичні періоди [2].

Відтак, ***актуальність*** дослідження зумовлена важливістю критичного осмислення способів відображення ідеологічно забарвлених елементів у перекладах художніх творів, зокрема англійськомовної літератури, що зазнавала перекладацького втручання в різні ідеологічні епохи.

Незважаючи на наявність ґрунтовних праць, присвячених впливу ідеології на художній переклад як вітчизняних (І. Фролова, Л. Коломієць, Н. Рудницька, та ін.), так і зарубіжних (А. Лефевр, С. Басснет, М. Бейкер, Л. Венутті, Б. Хатім, І. Мейсон, Д. Баумгартен, та ін.) науковців, специфіка відображення ідеологічних зсувів у перекладах одного й того самого твору лишається недостатньо опрацьованою.

Таким чином, ***метою*** роботи є виявлення специфіки ідеологічно зумовлених трансформацій у двох українських перекладах роману Гарпер Лі «Вбити пересмішника», здійснених у різні хронологічні періоди – радянський та сучасний. Зокрема, до ***основних завдань*** відносимо зосередити дослідження на лексичних і стилістичних змінах, які є безпосередньо ***об'єктом*** дослідження, та стосуються релігійної лексики, евфемізмів, ненормативної лексики та соціально маркованих висловлювань, з метою подальшого простеження впливу цензури, самоцензури та перекладацьких стратегій на формування тексту цільовою мовою, а ***предметом*** аналізу виступають особливості відтворення культурно специфічних елементів тексту оригіналу в українському перекладі.

Матеріалом дослідження слугували оригінал англійською роману Гарпер Лі (*Harper Lee)* «Вбити пересмішника» (*To Kill a Mockingbird)* [3] та два переклади українською мовою: переклад, зроблений Михайлом Харенком у 1975 р. (видавництво «Молодь»), який вийшов під назвою «Убити пересмішника» [4], та переклад Тетяни Некряч, датований 2015 р. (видавництво «Видавнича група КМ-БУКС») [5]. Варто зазначити, що через великий обсяг роману, ми зосередили наше дослідження лише на ключових частинах тексту. Таким чином, ми обрали та проаналізували розділи, які охоплюють зав'язку роману (розділи з першого по шостий), кульмінацію (розділи з сімнадцятого по двадцять перший) та розв'язку (розділи з двадцять п'ятого по тридцять перший), загалом вісімнадцять розділів тексту оригіналу, відповідні розділи в текстах перекладів та деякі фрагменти інших розділів, які виявилися релевантними цілям нашої розвідки.

У такий спосіб, запропонований аналіз спрямований на висвітлення ролі ідеології в перекладацькому процесі, демонструючи, як художній текст у перекладі може бути не лише мовним, а й ідеологічним конструктом, що віддзеркалює епоху, в якій він був створений.

Виклад основного матеріалу. Проаналізований нами роман є знаковим твором американської літератури, що представляє соціокультурний клімат США в період Великої депресії (1930-ті роки), який одразу ж здобув широку популярність та завоював Пулітцерівську премію. Події відбуваються у вигаданому місті Мейкомб, штат Алабама, й висвітлюють життя громади, глибоко пронизаної расовими упередженнями, класовими бар'єрами та моральними конфліктами. Через оповідь юної Джин-Луїзи Фінч авторка майстерно передає культурну атмосферу тогочасного американського Півдня – зі своєю мовною специфікою, релігійністю, патріархальністю, сегрегацією та складною системою соціальних норм [6].

У романі порушуються ключові питання американського суспільства – расова нерівність, несправедливість судової системи, упереджене ставлення до «іншого», а також питання виховання, моралі та громадянської відповідальності. Твір вважається класикою не лише завдяки своїй художній силі, а й через глибокий соціальний зміст, що робить його культурно насиченим і значущим для перекладацького аналізу.

По-перше, варто відзначити культурну специфіку оригінального тексту роману. У структурі першотвору закодовано значну кількість культурно маркованих елементів: від специфічної лексики, діалектів, етнокультурних відсилок до побутових та історичних реалій. З огляду на це, роман має багато перекладацьких труднощів, особливо в контекстах, де діє ідеологічна цензура чи існують суттєві культурні розриви між джерельною та цільовою аудиторіями.

Тут виникає питання взаємодії культури та ідеології: культури як глибинної основи тексту та ідеології як системи цінностей, здатної втручатися в процес її передачі. Як зауважує Л. Венуті, переклад є не лише лінгвістичним актом, а й ідеологічною інтерпретацією, оскільки перекладач обирає, що передати, що приглушити, а що адаптувати до очікувань цільової аудиторії [7].

Перекладач, опрацьовуючи текст, що містить суспільно значущі теми, опиняється на перетині культур, мов і владних структур. Як зазначає Т. Германс, переклад – це своєрідне переміщення дискурсу в ідеологічному контексті [8]. Переклад завжди здійснюється в умовах впливу конкретної ідеології, яка може свідомо або несвідомо змінити спосіб передавання оригінального повідомлення [9].

Особливо це актуально у випадку перекладів, що здійснювалися у радянську добу. Як вказують дослідники, радянська ідеологія здійснювала систематичний контроль над художнім перекладом, який розглядався як інструмент формування «правильного» світогляду. Це призводило до відбору лише ідеологічно прийнятних текстів, редагування та цензурування змісту, адаптації лексики та навіть зміни характерів персонажів [2].

У процесі трансформації культурного змісту першотвору у перекладі виникає потреба узгоджувати культурну дистанцію, зберігаючи авторське бачення. Саме тут ідеологічний тиск, зокрема в радянській системі, стає вирішальним чинником, що визначає перекладацькі стратегії. Замість збереження аутентичності перекладач часто змушений або несвідомо схильний змінювати або згладжувати проблемні з точки зору ідеології фрагменти [10].

На думку Л. Венуті, переклад «одомашнює» текст або «очужує» його залежно від політики редакторів, замовника або цензора [7]. Вважається, що у радянських перекладах найчастіше переважала стратегія одомашнення [11], що передбачала зниження культурної дистанції, цензурування «неприйнятних» елементів (наприклад, расової дискримінації, релігійної проблематики, непристойної лексики), а також адаптацію поведінкових моделей до ідеологічно прийнятного рівня.

Множинні переклади дають змогу простежити трансформацію перекладацьких стратегій у динаміці часу та соціокультурних змін. Саме в зіставленні радянського перекладу роману з сучасним можна виявити, які саме елементи зазнали редагування, вилучення або адаптації. Тому, аналіз множинних перекладів дозволяє простежити вплив ідеології на художній текст не лише як факт цензури, а як інструмент культурної репрезентації, формування образу через переклад [11].

Втручання цензора у переклад можна розглядати як прояв ідеологічного впливу на перекладацький творчий процес. Варто уточнити, що у цьому дослідженні ми дотримуємося розуміння перекладацької творчості як "діяльності зі створення тексту перекладу та сам текст перекладу як продукт цієї діяльності", що, у свою чергу, відповідає дихотомічному підходу до перекладу як процесу і результату [12, с. 431]. Цензура, у такому випадку, постає як особливий механізм регуляції перекладацької діяльності, який може істотно змінювати як хід перекладацького процесу, так і його результат, зумовлюючи відхилення від оригінального змісту чи інтерпретації.

Прояви ідеологічного впливу в перекладах українською роману Гарпер Лі «Вбити пересмішника»

Враховуючи зосередженість нашого дослідження на аналізі культурно специфічних елементів оригінального тексту, переклад яких потенційно може бути зумовлений ідеологічними чинниками, а також беручи до уваги багатошаровість культури як феномену, проаналізуємо далі низку прикладів. Цей аналіз покликаний продемонструвати, як ідеологічна складова ймовірно вплинула на переклад на рівні трьох найбільш виразних культурних репрезентацій: суспільно-політичної, релігійної, морально-етичної (естетичної).

Одним із яскравих прикладів прояву ідеологічного впливу у суспільно-політичному зрізі є спосіб перекладу прізвиська Джін-Луїзи Фінч – головної героїні та оповідачки роману, – яке в оригіналі звучить як Scout.

*(1) "**Scout** yonder's been readin' ever since she was born, and she ain't even started to school yet. You look right puny for goin' on seven."*

*Ось наша **Всевидько** зроду вміє читати, а до школи ще не ходить. Ти дуже малий на свої сім років.* (Переклад Харенка М.)

*От **Скаут** у нас читає з самого народження, а вона ще й до школи не ходить.* Щось ти дуже миршавий як на сім років. (Переклад Некряч Т.)

У наведених прикладах бачимо два різних перекладацьких підходи: перший – вільний, другий – буквальний. Михайло Харенко у своєму перекладі уникає буквального передавання прізвиська *Scout* і замінює його на *Всевидько*, що є радше інтерпретацією функції персонажа, ніж передачею його псевдоніма. Такий вибір, воче-

видь, зумовлений ідеологічними та цензурними міркуваннями: скаутський рух як форма дитячої самоорганізації мав негативне сприйняття в радянському дискурсі, оскільки асоціювався з західною, насамперед американською, моделлю виховання, протиставленою піонерському руху та був заборонений після приходу більшовиків до влади.

Ймовірно, Харенко орієнтувався на перший радянський переклад, зроблений російською мовою, у якому героїню названо «Глазастик» – прізвисько з нейтральним або навіть зменшувально-ніжним відтінком, що повністю усуває будь-яке посилання на скаутську ідентичність. Натомість Тетяна Некряч у сучасному перекладі вирішує залишити псевдонім *Скаут* у транслітерації, зберігаючи культурну й ідеологічну маркованість цього образу. Як вона зазначає в інтерв'ю, рішення було ухвалено після ретельного обмірковування, у співпраці з колегами-перекладачами та після проведеного серед студентів асоціаційного тестування й мало на меті зберегти цілісність авторської концепції персонажа [13].

(2) If he held his mouth right, Mr. Cunningham could get a ***WPA job****, but his land would go to ruin if he left it, and he was willing to go hungry to keep his land and vote as he pleased.*

Якби містер Канінгем умів мовчати, він міг би дістати ***роботу на державному підприємстві,*** *тільки ж тоді йому ніколи було б обробляти свою землю, і вона стала б пустирем; ні, він воліє голодувати, але зберегти землю і голосувати за кого хоче.* (Переклад Харенка М.)

Якби містер Каннінгем умів тримати язика за зубами, то міг би отримати ***роботу в рамках державної підтримки постраждалих від кризи****, але тоді його земля пропала б зовсім без догляду, а він волів голодувати, проте залишитися при своїй землі й голосувати за кого схоче.* (Переклад Некряч Т.)

Ще один показовий приклад – переклад згадки про *WPA job* – тимчасову роботу, яку містер Каннінгем міг би отримати в рамках федеральної програми «Нового курсу» [14], створеної для боротьби з наслідками Великої депресії в США. У перекладі М. Харенка ця реалія була зведена до *«роботи на державному підприємстві»*, через генералізацію – заміну конкретного історико-політичного поняття узагальнюючим терміном. Це, ймовірно, було зумовлено цензурними обмеженнями радянської доби, коли згадка про успішну державну програму працевлаштування в капіталістичній країні суперечила б офіційній риториці про «кризу західного суспільства».

Натомість Т. Некряч у своєму перекладі намагається відтворити суть поняття, описуючи його як *«роботу в рамках державної підтримки постраждалих від кризи».* Ця експлікація (пояснення через функцію) відновлює історичний контекст програми WPA як інструменту боротьби з безробіттям, що є ключовим для розуміння соціальної дилеми персонажа: відмова від державної допомоги на користь особистої свободи.

(3) *The jury learned the following things: their* ***relief check*** *was far from enough to feed the family, and there was strong suspicion that Papa drank it up anyway–he sometimes went off in the swamp for days and came home sick;…*

Ось про що дізналися присяжні: отримуваної ***допомоги*** *не вистачає, щоб прогодувати сім'ю, до того ж не виключено, що господар просто пропиває гроші – трапляється, по кілька днів десь бродить і повертається додому напідпитку;…* (Переклад Харенка М.)

Присяжні дізналися про таке: ***допомоги з безробіття*** *не вистачало, щоб прогодувати всю сім'ю, і була сильна підозра, що татусь її пропиває, – іноді він цілі дні пропадає десь на болотах і повертається додому зовсім одурілий;…* (Переклад Некряч Т.)

Цей фрагмент є ще одним прикладом застосування генералізації як перекладацького прийому, де простежується аналогія із попереднім випадком перекладу поняття *WPA job*. У версії М. Харенка словосполучення *relief check* (чек державної допомоги безробітним, що видавався в межах соціальних програм) передано як узагальнене *"допомога"* – без уточнення джерела, форми та історичного контексту. Така нейтралізація знижує інформативність вислову й нівелює соціально-економічний підтекст оригіналу, пов'язаний з активною роллю держави у підтримці безробітних у період Великої депресії.

Подібне перекладацьке рішення, на нашу думку, могло бути зумовлене впливом цензури радянської доби: згадки про ефективні соціальні механізми в США суперечили б державній пропаганді про "загниваючий капіталізм". Натомість у перекладі Т. Некряч застосовано конкретизацію – *"допомога з безробіття"*, що не лише точніше передає зміст, а й повертає читачеві культурно-історичний контекст, підкреслюючи зв'язок між державними програмами підтримки та особистими долями персонажів.

(4) *So Simon, having forgotten his teacher's dictum* ***on the possession of human chattels****, bought three slaves and with their aid established a homestead*

on the banks of the Alabama River some forty miles above Saint Stephens.

Але, знехтувавши повчання свого вчителя ***щодо людей, які використовують чужу працю****, він купив трьох рабів і заснував ферму на березі Алабами, миль за сорок вище від Стівенса*. (Переклад Харенка М.)

Тому Саймон, забувши приписи свого навчителя ***щодо володіння невільниками****, купив собі трьох рабів і з їхньою допомогою почав будувати маєток на берегах Алабами, десь за сорок миль від Сент-Стефана*. (Переклад Некряч Т.)

У цьому фрагменті спостерігається відмінність у способі передачі інформації про рабовласницьке минуле роду головної героїні. Обидва перекладачі зберігають факт купівлі рабів, однак у перекладі М. Харенка вжито більш м'яке, узагальнене формулювання: *«повчання щодо людей, які використовують чужу працю»* замість *«настанови щодо володіння невільниками»*. Така заміна є прикладом генералізації, що нівелює політично чутливий зміст і зменшує історичну конкретику поняття «рабство». На відміну від радянського перекладу, переклад Т. Некряч є точнішим і ближчим до оригіналу, де збережено пряме посилання на інституцію рабовласництва.

На нашу думку, таке перекладацьке рішення у радянському варіанті могло бути продиктоване не лише ідеологічною цензурою, але й прагненням пом'якшити сприйняття пращура сім'ї Фінчів – надати йому менш однозначно негативної характеристики. Це дозволяло зберігати внутрішню логіку тексту, де сучасні нащадки постають як моральні авторитети та противники расової дискримінації. Таким чином, адаптація першого перекладу слугує збереженню образу порядності сім'ї Фінчів у рамках суспільно прийнятного ідеологічного наративу.

(5) *... furthermore we'd whip 'em this time… now in 1864, when Stonewall Jackson came around by–I beg your pardon, young folks. Ol' Blue Light* ***was in heaven then, God rest his saintly brow****…*

... Більше того, цього разу ми всипали б їм... Коли в вісімсот шістдесят четвертому на нас звалився отой Твердокамінний Джексон... чи той... перепрошую, молоді люди, в той час Синій Дрючок ***був уже на небі, пухом йому земля****...* (Переклад Харенка М.)

... і повір, тут ми б уже не схибили... а у 1864-му, коли припхався Джексон Кам'яна Стіна ... хоча ні, перепрошую, юнацтво, наш старий Синій Вогонь на той час уже ***віддав Богу душу****,* ***царство йому небесне****...* (Переклад Некряч Т.)

Показовим прикладом ідеологічно зумовленого впливу на переклад є передача релігійної лексики у вислові *"was in heaven then, God rest his saintly brow"*. У перекладі М. Харенка застосовано нейтральний варіант – *«був уже на небі, пухом йому земля»*, що є світським аналогом, адаптованим до радянської лексико-культурної парадигми. Вислів *«пухом йому земля»*, хоча й має давнє латинське коріння (*Sit tibi terra levis*) та мав місце в дореволюційний час разом із іншими поховальними фразами як-то «*нехай земля пером буде»*, *«спочивай у мирі»*, у радянський період набув статусу «безпечної» формули, яка не суперечила атеїстичній ідеології та широко просувалась та використовувалась у публічному дискурсі замість релігійних кліше.

На відміну від цього, Т. Некряч обирає більш точну передачу релігійного підтексту оригіналу – «*віддав Богу душу, царство йому небесне»*, відображаючи християнський контекст репліки. Такий вибір демонструє повернення до більш вірогідної стилістики оригіналу та вказує на зміну ідеологічного клімату: у пострадянський час відтворення релігійних елементів більше не сприймається як ідеологічно небажане.

У цьому випадку перекладацьке рішення радянського часу можна кваліфікувати як адаптацію з елементами редукції: специфічний релігійний зміст був навмисне знижений до загальнокультурної нейтральної формули. Це відповідає загальній тенденції радянських перекладів – уникати або замінювати релігійно забарвлені вислови у відповідності до панівної атеїстичної політики.

(*6) She would set me a writing task by scrawling the alphabet firmly across the top of a tablet, then copying out a chapter of* ***the Bible*** *beneath.*

..., вона знаходила мені роботу: надряпає алфавіт зверху на грифельній дощечці, а нижче велить переписувати главу з ***біблії****.* (Переклад Харенка М.)

Вона давала письмове завдання, написавши твердою рукою алфавіт на грифельній дошці, а потім загадувала переписувати главу з ***Біблії****.* (Переклад Некряч Т.)

Важливо відзначити особливість написання слова *біблія* з малої літери в перекладі М. Харенка. Хоча художній переклад передбачає певну свободу, зокрема щодо правописних норм, традиційно назви священних текстів, як-от *Bible*, що в оригіналі послідовно пишеться з великої літери, в українській мові також оформлюються як власні назви. Цю норму орфографічно закріплено в §53 Українського правопису 2019 року [15, с. 81–82)], де вказано на необхідність писати з великої літери

назви святинь, священних книг, понять, пов'язаних із релігією, зокрема: Бог, Святий Дух, Біблія, Євангеліє тощо.

Натомість в Українському правописі 1960 року, чинному на момент виходу перекладу (1975 р.), не існувало окремого розділу, присвяченого написанню релігійної лексики. Проте в §27 прямо зазначено: «Назви релігійних свят, постів, а також місяців, днів тижня пишуться з малої букви», із прикладами: «різдво, великий піст, курбан-байрам» [16, с. 61]. У виняткових випадках (наприклад, Петра і Павла) дозволялося використання великої літери, однак приписів щодо назв релігійних книг не було.

Отже, написання *біблія* з малої літери може тлумачитися не лише як орфографічна варіація, а й як ідеологічно зумовлене рішення. У межах радянського державного атеїзму сакральні поняття часто трактувалися як загальні, і такі слова, як *Біблія*, цілеспрямовано позбавлялися статусу власної назви – за аналогією до *енциклопедія*, *словник* тощо. Це узгоджувалося з культурною політикою, спрямованою на витіснення релігійної символіки з публічного дискурсу та закріплення світського бачення сакральних текстів.

Для порівняння, у сучасному перекладі Т. Некряч, що з'явився вже після реформи правопису, слово Біблія та інші релігійно важливі символи вживаються з великої літери по всьому тексту перекладу. Це також ілюструє наступний приклад:

(7) We saw Uncle Jack every ***Christmas****, and every* ***Christmas*** *he yelled across the street for Miss Maudie to come marry him.*

Дядечко Джек приїздив до нас щороку на ***різдво*** *і щоразу голосно гукав через усю вулицю, пропонуючи міс Моді вийти за нього заміж.* (Переклад Харенка М.)

Дядько Джек завжди приїжджав до нас на ***Різдво*** *і щоразу волав через вулицю до міс Моді, щоб вона виходила за нього заміж*. (Переклад Некряч Т.)

Ще одним проявом ідеологічної модифікації є використання узагальнених або замінних понять замість конкретної релігійної лексики. Наприклад:

(8) *My confidence in* ***pulpit Gospel*** *lessened at the vision of Miss Maudie stewing forever in various Protestant hells.*

Моя віра в ***слово боже*** *похитнулася, коли я уявила собі, як міс Моді шкварчить у пеклі (а воно у кожного протестанта інше).* (Переклад Харенка М.)

Моя віра у ***церковне Євангеліє*** *похитнулася, коли я уявила, як міс Моді вічно палає у різноманітних протестантських пеклах.* (Переклад Некряч Т.)

В оригіналі фраза *pulpit Gospel* має чітку релігійну конотацію, що безпосередньо вказує на євангельське вчення, проповідуване з церковної кафедри. Проте в перекладі М. Харенка воно трансформується у загальне поняття *слово боже*, яке не містить прямої згадки про *Євангеліє* – священну книгу християн. Таким чином, здійснюється своєрідне семантичне згладжування релігійного змісту. Натомість у перекладі Т. Некряч відтворено буквальнішу конструкцію – *церковне Євангеліє*, яка ближча до оригіналу й водночас відповідає сучасним орфографічним нормам (*Біблія, Євангеліє* – з великої літери).

Аналогічне явище спостерігається в наступному фрагменті, який можна розглядати як приклад ідеологічно зумовленої підміни поняття:

(9) *"Don't have any picture shows here, except* ***Jesus*** *ones in the courthouse sometimes," said Jem. "Ever see anything good?"*

Тут кіно немає, тільки інколи покажуть що-небудь у будинку суду, та й то все більше про ***бога****, – сказав Джем. – А ти бачив щось цікаве?* (Переклад Харенко М.)

А у нас тут не буває кіносеансів, хіба що іноді фільми ***про Ісуса*** *у суді, – сказав Джемі. – А ти бачив щось цікаве?* (Переклад Некряч Т.)

В оригіналі вживається конкретне ім'я *Jesus*, тоді як у радянському перекладі воно узагальнюється як *бог*. У контексті християнської культури це не є тотожні поняття: згадка про Ісуса передбачає конкретну релігійну ідентифікацію, тоді як згадка про *бога* втрачає цю конкретику. Подібне узагальнення можна вважати прикладом ідеологічно вмотивованої інтерпретації, що відповідала радянській політиці уникнення експліцитної релігійної символіки.

Тобто ми бачимо вірогідну тенденцією радянського перекладу до своєрідної пуританізації мовлення персонажів. Попри те, що у повсякденному житті вульгаризми та грубощі певною мірою вживалися, у публічному просторі вони залишалися маргіналізованими й розглядалися як ознаки низької культури. У художніх перекладах це призводило до згладжування лексичної грубості, підміни виразів та евфемізації висловлювань, які в оригіналі мали емоційне або соціально марковане забарвлення.

Ця морально-етична обережність, закріплена також у практиці шкільного й бібліотечного від-

бору літератури, позначалася і на стилі мовлення дитячих персонажів. Наприклад:

(10) *"Scout, I'm tellin' you for the last time,* ***shut your trap*** *or go home–***I declare to the Lord** *you're gettin' more like a girl every day!"*

Всевидько, кажу тобі востаннє, ***замовкни*** *або йди додому.* ***Слово честі****, я з кожним днем більше пересвідчуюсь, що ти справжнє дівчисько.* (Переклад Харенка М.)

Скауте, кажу тобі востаннє: ***стули пельку*** *або чухрай додому!* ***На Бога****, ти дедалі більше перетворюєшся на звичайне дівчисько!* (Переклад Некряч Т.)

Фраза shut your trap в оригіналі має явно зневажливий, грубуватий відтінок. У перекладі М. Харенка вона пом'якшується до нейтрального замовкни, тоді як у сучасному перекладі збережено експресивність – стули пельку. Подібна різниця також виявляється в передачі вигуку I declare to the Lord, що в радянському перекладі адаптовано до фрази слово честі – світської й ідеологічно прийнятної заміни згадки про Бога. Натомість Т. Некряч повертає оригінальне звернення до сакрального, використовуючи конструкцію *на Бога*.

Ще одним показовим прикладом розходження між перекладацькими стратегіями є передача експресивної та ненормативної лексики:

(11) *The Haverfords had dispatched Maycomb's leading blacksmith in a misunderstanding arising from the alleged wrongful detention of a mare, were imprudent enough to do it in the presence of three witnesses, and insisted that* ***the-son-of-a-bitch-had-it-coming-to-him*** *was a good enough defense for anybody.*

Посварившись із ковалем, який зайняв у шкоді їхнього коня, Хейверфорди відправили його на той світ і мали необережність зробити це при трьох свідках, певні, що ***негідник дістав по заслузі*** *і що саме це їх виправдає.* (Переклад Харенка М.)

Ті двоє Геверфордів уколошкали головного місцевого коваля через непорозуміння, викликане тим, що він буцімто захопив їхню кобилу, необачно вчинили це у присутності трьох свідків, та ще й наполягали, що ***тому сучому сину так було і треба****, і вважали, що такого пояснення цілком досить для виправдання.* (Переклад Некряч Т.)

У радянському перекладі грубий вираз the-son-of-a-bitch-had-it-coming-to-him трансформовано в евфемістичну конструкцію негідник дістав по заслузі, що демонструє орієнтацію на стилістичне згладжування соціально маркованих фраз. Така стратегія нейтралізації відповідала пуританському естетичному стандарту офіційного дискурсу радянського періоду, де нецензурна або надмірно емоційна лексика вважалася неприйнятною в публічному вжитку. Натомість переклад Т. Некряч реалізує стратегію стилістичної відповідності оригіналу, збереження розмовної грубості, наближеної до інвективного мовлення (сучому сину), що співвідноситься з ширшим спектром мовленнєвої свободи в сучасній українській практиці перекладу.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що переклад роману «Вбити пересмішника» українською мовою в різні періоди демонструє суттєві відмінності, що пов'язані з ідеологічним контекстом часу. Особливу увагу приділено трансформації культурно специфічних елементів, зокрема релігійної лексики, соціально маркованих висловлювань та лексем із морально-етичним забарвленням. У радянському перекладі простежується тенденція до зниження культурної дистанції та ідеологічного приглушення – зокрема шляхом таких перекладацьких прийомів, як евфемізація, генералізація, адаптація, опущення. Натомість сучасний переклад тяжіє до збереження і передачі автентичного змісту оригіналу. Дослідження доводить, що переклад функціонує не лише як мовне, а й як ідеологічне висловлення, в якому творчий потенціал перекладача поєднується з нормативним тиском доби. У цьому контексті переклад виступає місцем перетину культури, ідеології та інтерпретації.

Перспективою дослідження є аналіз українського перекладу культурно маркованої лексики на матеріалі інших англійськомовних творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bassnett S. Translation studies. 3rd ed. London & New York : Routledge, 2002. 188 p.

2. Фролова І. Є., Лапіна О. В. Чинники ідеологічного впливу на переклад (на матеріалі українських перекладів роману Е. Гемінґвея «По кому подзвін» 1981 та 2018 рр.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов».* 2021. Вип. 94. С. 40–46.

3. Lee H. To Kill a Mockingbird. J. B. Lippincott & Co., 1960. 125 p.

4. Лі Г. Убити пересмішника : переклад М. Ф. Харенко. Київ : Молодь, 1975. 272 с.

5. Лі Г. Вбити пересмішника : пер. з англ. Тетяни Некряч. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2016. 384 с.

6. Harper Lee's To Kill a Mockingbird / ed. by H. Bloom. New York : Chelsea House Publishers, 2007. 205 p.

7. Venuti L. The translator's invisibility: A history of translation. London & New York : Routledge, 1995. xii + 353 p.

8. Hermans T. Translation in Systems: Descriptive and System-oriented Approaches Explained. Manchester : St. Jerome Publishing, 1999. 218 p.

9. Hatim B., Mason I. The Translator as Communicator. London, New York : Routledge, 1997. 248 p.

10. Tymoczko M. Ideology and the Position of the Translator: In What Sense is a Translator "In Between"? *Apropos of Ideology: Translation Studies on Ideology – Ideologies in Translation* / ed. M. Calzada Pérez. Manchester : St. Jerome, 2003. P. 181–201.

11.Фролова І. Є., Котляров Д. М., Хуторна А. О. Особливості множинності українських перекладів роману В. С. Моема "ТЕАТР". *Закарпатські філологічні студії.* Ужгород : Ужгородський національний університет. 2023. № 30. P. 235–239.

12. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. URL: https://core.ac.uk/download/ pdf/46593358.pdf (дата звернення: 17.04.2025).

13. Булкіна І. Тетяна Некряч: Як Скаут став Глазастиком, а потім знов – Скаутом. 26.05.2016. URL: https://inkyiv.com.ua/2016/05/tetyana-nekryach-yak-skaut-stav-glazastik/ (дата звернення: 12.04.2025).

14. The Editors of Encyclopaedia Britannica. Works Progress Administration (WPA) | Definition & History | Britannica. Encyclopedia Britannica. URL: https://www.britannica.com/topic/Works-Progress-Administration (дата звернення: 15.04.2025).

15. Український правопис / голова комісії М. В. Стріха [та ін.]; Українська національна комісія з питань правопису. Київ : Наукова думка, 2019. 282 с.

16. Український правопис. Видання друге, виправлене і доповнене. Київ : Академія наук Української РСР, 1960. 272 с.

УДК 811.161.2’255.4:[316.658:070.13
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.24

ЦЕНЗУРА ЯК ВИЯВ ІДЕОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

CENSORSHIP AS A MANIFESTATION OF IDEOLOGICAL INFLUENCE IN LITERARY TRANSLATION

Фролова І.Є.,
orcid.org/0000-0002-9260-229X
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Статтю присвячено аналізу цензури як вияву ідеологічного впливу в художньому перекладі. Сучасні перекладознавчі розвідки акцентують взаємозв’язок між культурою, ідеологією та перекладом, у цьому зв’язку зростає дослідницька увага до цензури, як чиннику впливу на перекладацьку діяльність. Актуальність аналізу феномену цензури обумовлена провідним у сучасних перекладознавчих студіях культурним підходом, який постає як міждисциплінарний, оскільки залучає до аналізу контекстні чинники соціокультурного середовища та креативність як сутнісну рису агента перекладацької діяльності. Це дозволяє надати пояснення змінам у тексті перекладу, які не зумовлені відмінностями мов чи стилістичними чинниками, а викликані особливостями приймаючої культури, панівною у певний період ідеологією тощо, а отже постають як вияви цензури/самоцензури. В українському художньому перекладі вплив цензури найбільш виразно простежується у множинних перекладах радянського періоду та сучасності. Феномену цензури присвячено певну увагу в закордонних та вітчизняних перекладознавчих студіях, але ця проблематика ще далеко не вичерпана. Метою цієї статті є з’ясування провідних характеристик та типів цензури. Для цього у статті надано загальну характеристику феномену цензури, вказано на її зв’язок з ідеологією та доведено, що такий зв’язок виявляється в інституційності/ неінституційності цензури в художньому перекладі, де перший різновид властивий для авторитарних, а другий – для демократичних режимів. З’ясовано також, що об’єктами впливу цензури в художньому перекладі постають змістові елементи, пов’язані з культурними, політичними, релігійними, етичними та естетичними чинниками, які є складовими соціокультурного контексту та відбивають суспільну ідеологію. Ці контекстні чинники формують знання перекладача та інших агентів перекладацької діяльності про прийнятне та належне, спонукаючи до відповідних перетворень тексту оригіналу. Але перекладач, як творча особистість, може прагнути змін, зумовлених власними міркуваннями та вподобаннями. У цьому випадку перекладацька діяльність підпадає під уявлення її агента про допустимий ступінь вільного відтворення оригіналу, що можна охарактеризувати як ідеологію перекладу. Відповідно, цензура охоплює два типи, вона постає як (1) вияв зовнішнього ідеологічного впливу (чинників соціокультурного контексту); (2) вияв внутрішнього ідеологічного впливу (уявлення перекладача про можливість вільного перекладу). Виявлені характеристики та типи цензури можуть бути використані в порівняльному аналізі українських перекладів різних часових періодів.

Ключові слова: ідеологія, контекст, культурне перекладознавства, типи цензури, характеристики цензури.

The article analyzes censorship as a manifestation of ideological influence in literary translation. Contemporary translation studies emphasize the relationship between culture, ideology and translation, and in this regard, researchers are increasingly focusing on censorship as a factor of influence on translation. The relevance of analyzing the phenomenon of censorship is due to the cultural approach, which is the leading one in modern translation studies and is interdisciplinary, since it involves the contextual factors of the socio-cultural environment and creativity as an essential feature of the translation agent. This allows us to provide an explanation for changes in the translation text that are caused not by differences in languages or stylistic factors, but by the peculiarities of the host culture, the prevailing ideology of a certain period, etc., and thus appear to be the manifestations of censorship/self-censorship. In Ukrainian literary translation, the influence of censorship is most clearly seen in multiple translations of the Soviet period and at present. The phenomenon of censorship has received some attention in foreign and domestic translation studies, but this issue is far from being exhausted. The purpose of this article is to identify the main characteristics and types of censorship. To this end, the article provides a general description of the phenomenon of censorship, points out its connection with ideology and proves that this connection is manifested in the institutional/non-institutional nature of censorship in literary translation, where the first type is characteristic of authoritarian regimes and the second – of democratic regimes. It has also been found that the objects of censorship in literary translation are content elements related to cultural, political, religious, ethical and aesthetic factors that are part of the socio-cultural context and reflect the public ideology. These contextual factors shape the knowledge of the translator and other agents of translation activity about what is acceptable and proper, prompting appropriate transformations of the source text. However, a translator as a creative person may seek changes based on their own considerations and preferences. In this case, the translation activity falls under the perception of its agent about the acceptable degree of freedom in rendering the original, which can be characterized as the ideology of translation. Accordingly, censorship covers two types, it appears as (1) a manifestation of external ideological influence (factors of the socio-cultural context); (2) a manifestation of internal ideological influence (translator’s idea of the possibility of free translation). The identified characteristics and types of censorship can be used in a comparative analysis of Ukrainian translations of different time periods.

Key words: ideology, context, cultural translation studies, censorship types, censorship characteristics.

Вступ. Протягом довгого періоду часу переклад розглядався як механічний процес, за допомогою якого відбувається заміна вербального коду, тобто заміна однієї мови на іншу; а результат перекладу – перекладні тексти – вважалися похідними або копіями оригіналів; перекладачеві у цій концепції відводилася роль абсолютно залежного суб'єкта, що дозволяло описувати його як мавпу «в якої немає іншого вибору, окрім як робити ті самі гримаси, що і її господар» [1]. Але в останні роки фокус уваги змістився на перекладача як агента і відносно незалежного суб'єкта перекладацької діяльності, тоді як поняття максимальної еквівалентності та пріоритету автора тексту оригіналу були піддані серйозному сумніву. Переклад сьогодні трактується не лише як процес перекодування інформації з однієї мови на іншу, а передовсім як складний акт культурного, соціального та ідеологічного обміну. У сучасному глобалізованому світі, де інформація швидко перетинає кордони, а міжкультурна взаємодія набуває нових форм, переклад відіграє важливу роль у формуванні суспільних цінностей, світогляду та ідентичності. Одним із найвпливовіших інструментів у цьому процесі є цензура, яка може суттєво змінювати зміст текстів, адаптувати їх до певних ідеологічних настанов і в такий спосіб впливати на сприйняття світу реципієнтів перекладу.

Актуальність дослідження цензури в художньому перекладі пояснюється кількома чинниками. По-перше, у XXI столітті, коли глобалізація сприяє швидкому поширенню інформації, цензура стає механізмом контролю над інформаційним простором і маніпуляції суспільною думкою. По-друге, переклад як культурний феномен дедалі частіше розглядається не як суто лінгвістична практика, а як засіб передачі ідеологічних смислів, що робить його вразливим до зовнішнього втручання. Нарешті, зростання інтересу до перекладознавства як міждисциплінарної науки [2, с. 15] підкреслює потребу в глибшому аналізі цензури як системного явища.

Огляд наукової літератури демонструє, що хоча переклад як ідеологічний процес привертає значну увагу дослідників, таких як М. Бейкер [2], Л. Венуті [3] та цілої низки інших, питання цензури залишається недостатньо вивченим. Наприклад, М. Бейкер акцентує на перекладі як інструменті конфлікту, але лише побіжно торкається ролі цензури [2, с. 23]. Л. Венуті, зі свого боку, зосереджується на «невидимості» перекладача, але не проводить детального аналізу конкретних прикладів цензури в перекладах [3, с. 22]. Інші дослідники, такі як А. Лефевер [4], Т. Германс [5] та інші, пропонують ширший погляд на цензуру як на частину процесу «переписування» текстів, як на явище ідеологічного характеру, але їхні роботи потребують доповнення: не з'ясовано сутнісну диференційну ознаку цензури в авторитарних та демократичних суспільствах, відкритим залишається питання тих чинників контексту, що зумовлюють вплив цензури на перекладений художній текст тощо. Ці відкриті питання стимулюють подальший науковий пошук сучасних перекладознавців.

Метою цієї статті є аналіз ролі цензури як інструменту ідеологічного впливу в художньому перекладі, виявлення головної диференційної риси цензури в різних соціально-політичних умовах, встановлення чинників впливу на цензурування художніх перекладів, а також аналіз їхніх наслідків для передачі ідей і цінностей у перекладених текстах. Для цього поставлено такі завдання:

– надати загальну характеристику цензурі в перекладознавчій перспективі, з'ясувати зв'язок цензури з культурою та ідеологією;

– визначити основну диференційну характеристику цензури в авторитарних та демократичних суспільствах;

– з'ясувати характеристики контекстних чинників, що зумовлюють цензурування художніх творів у перекладі;

– класифікувати вияви впливу цензури у тексті перекладу.

Цензура в перекладі: теоретичні основи

Об'єктом цього дослідження є переклад як міжкультурний трансфер, процес міжкультурної та міжмовної взаємодії, де цензура виступає як інструмент ідеологічного впливу, що застосовується в цьому процесі. *Методологічно* зазначене розуміння перекладу ґрунтується на переосмисленні його ключових понять, які еволюціонували в межах теорії перекладу протягом довгого часу, а сьогодні трактуються с позицій *культурного перекладознавства.*

Переклад у межах цього, провідного в сучасному перекладознавстві напряму, розглядається як багатоаспектний процес, що поєднує лінгвальні, культурні та ідеологічні аспекти [6, с. 12]. С. Басснетт і А. Лефевер, яких вважають засновниками культурного перекладознавства, зазначають, що переклад не є пасивним відтворенням тексту, а постає як активна інтерпретація, що завжди відбувається в певному культурному, соціальному та історичному контексті [6, с. 14]. Саме тому переклад стає ідеальним полем для застосування цензури.

З позицій перекладознавства *цензуру* описують як явище, що ґрунтується на політичних, соціокультурних, моральних, релігійних, етичних та естетичних нормах і впливає на різні аспекти процесу перекладу, на діяльність агентів перекладацької діяльності – перекладачів, редакторів, перекладацьких агенцій тощо [7]. Цензура в перекладі визначається як систематичне втручання в текст із метою видалення, зміни чи адаптації його змісту відповідно до ідеологічних, політичних, релігійних або культурних вимог [4, с. 45]. Це трактування виходить за рамки традиційного розуміння цензури як суто політичного явища, оскільки воно охоплює також і інші культурно та ідеологічно значущі аспекти. Наприклад, А. Лефевер наголошує, що цензура є частиною ширшого процесу «маніпуляції» текстами, який включає вибір текстів для перекладу, стратегії перекладу та редагування [4, с. 47].

Розуміння цензури як вияву ідеологічного впливу у контексті художнього перекладу ґрунтується на визначенні *ідеології* як системи ідей, вірувань і цінностей, що формують світогляд і впливають на соціальні та культурні процеси [8, с. 73]. Дослідниця підкреслює, що ідеологія визначає не лише зміст текстів, а й те, як перекладачі інтерпретують і передають цей зміст [8, с. 75]. У перекладі ідеологія може проявлятися через вибір лексики, зміну тональності чи навіть повне виключення певних фрагментів, що й співвідносить ідеологію з цензурою.

Для розуміння поняття цензури необхідно взяти до уваги ту обставину, що ведучи мову про цензуру, ми маємо справу з доволі широким поняттям, не обмеженим лише перекладом: під цензурування підпадає уся публічна діяльність, усі різновиди масової комунікації та творчої діяльності, до якої належить і художній переклад. Цензура в перекладі має суттєві наслідки для суспільства, оскільки вона впливає на сприйняття інформації, тоді як метою цензури є маніпуляція інформацією. Змінені чи спотворені тексти можуть втрачати свій первинний зміст, що призводить до дезінформації читачів. Відомо, що у країнах із авторитарними режимами переклади іноземних новин часто адаптуються для підтримки офіційної позиції уряду [9, с. 34], так само цензурі піддано і всі інші перекладні тексти. Відповідно, аналіз проявів цензури в англо-українському художньому перекладі є найбільш плідним на матеріалі множинних перекладів, зроблених у радянські часи за умов жорстких цензурних обмежень, та у наш час.

Але тут слід навести декілька міркувань, щоб уникнути надто спрощеного підходу.

По-перше, цензура не є властивістю лише авторитарних режимів, вона виникла ще за часів античності, наприклад, Платон обстоював потребу цензурування релігійної, інтелектуальної, художньої літератури, включно з казками для дітей, задля примусу до дотримання ортодоксальних релігійних поглядів та захисту інтересів держави [10]. Історія XX ст., як свідчать дослідження, налічує цілу низку прикладів цензурування оригінальних і перекладних художніх творів, аж до відмови у друку [11].

По-друге, під цензурою розуміють не лише ідеологічно зумовлене опущення чи викривлення інформації, але й адаптацію тексту, наприклад, цензура може слугувати інструментом захисту місцевої культури від «чужого» впливу, що особливо актуально в постколоніальних суспільствах [12, с. 89].

Таким чином, цензура в перекладі постає як доволі складний і багатогранний феномен, який не зводиться лише до обмеження свободи слова, забороненого на законодавчому рівні у багатьох країнах включно з нашою державою.

Цензура в художньому перекладі: характеристики, чинники впливу, типи

Огляд досвіду теоретичного осмислення цензури в перекладознавчій перспективі свідчить про нагальну потребу виявлення тієї її ***провідної характеристики***, що відрізняє природу цензури в авторитарних та демократичних суспільствах.

Здається логічним вважати такою характеристикою ***інституційний / не інституційний*** характер цензури.

У авторитарних режимах цензура здійснюється інституційно: редактор чи будь-який інший агент перекладацької діяльності, що виступає в ролі цензора, діє як представник держави, обов'язком якого є контроль за суворим дотриманням панівних ідеологічних настанов.

Конкретний аналіз множинних англо-українських перекладів радянського періоду та часів незалежності дає підстави стверджувати, що художній твір у процесі перекладу в умовах авторитаризму проходив крізь фільтри, перший з яких (отримання дозволу на переклад та друк іноземномовного художнього твору) передував безпосередній перекладацькій діяльності; другий (дотримання ідеологічно зумовлених обмежень) – утискував цю діяльність у межі дозволеного, примушував дотримуватися вимог цензури, а також вдаватися до самоцензури, яка поставала як третій фільтр [13, с. 42]. Перекладач повинен

був або самостійно враховувати цензурні рестрикції, або бути готовим до того, що його переклад зазнає суттєвих змін, а в гіршому випадку взагалі не буде надрукований. До українських перекладів висувалася ще одна додаткова умова: як правило, іноземномовний твір спочатку перекладався російською, а український перекладач мав використовувати цей переклад як зразок і взірець. Водночас відомі випадки, коли українським перекладачам вдавалося певною мірою обійти ці вимоги та обмеження і зробити вплив цензури менш помітним (див., наприклад, [14]), але це були швидше виключення з правил.

Коли ж цензура не має інституційного характеру, а певні обмеження все ж існують, такі обмеження мають більшою мірою рекомендаційний характер: перекладач може обговорювати їх, дискутувати з представниками видавництва [11], причому тут обидва (усі) агенти перекладацької діяльності перебувають в однакових умовах, жоден з них не діє від імені держави, а отже не наділений владними повноваженнями.

Таким чином, можна стверджувати, що переклад художнього твору в аспекті цензури зазнає впливу ***чинників соціокультурного контексту,*** тобто панівних ідеологічних настанов та залежних від типу суспільства умов їх впровадження у суспільну свідомість, які й визначають інституційний або не інституційний характер цензури. Ці чинники слід вважати такими, що належать до ***зовнішнього*** по відношенню до перекладацької діяльності контексту та чинять на цю діяльність зовнішній ідеологічний вплив.

Проте необхідно враховувати і контекст безпосередньо перекладацької діяльності, тобто ***внутрішній контекст***. Тут можна вести мову про природне для кожного перекладача художнього твору прагнення до творчості [15] та його знання і уявлення про прийнятний ступінь "видимості" перекладача у термінах Л. Венуті [3, с. 22]. Це кореспондує з традиційною для перекладознавства дискусією про етику перекладу, тобто уявлення про норми, щодо співвідношення між процесом переписування (перекладацькою творчістю) і точністю відтворення тексту оригіналу [7]. Співзвучною цій позиції є і думка про те, що перекладацька творчість – це здатність перекладача до компромісу між вірністю оригіналу та свободою використання своїх художніх та лінгвальних навичок для творчої передачі змісту, стилю та емоцій оригінального тексту цільовою мовою [15].

Отже, в аспекті цензури художній переклад також зазнає впливу ***чинників контексту перекладацької діяльності***, тобто такого контексту, який опосередковано стосується суспільства в цілому, а обмежений уявленнями про ***можливий ступінь вільного перекладу*** – ідеологію або етику перекладу, причому ці уявлення поширені лише у перекладацькій спільноті певного суспільства у певний конкретний історичний період та піддані інтерпретації кожним окремим перекладачем. Але ці вияви внутрішнього ідеологічного впливу з усією очевидністю пов'язані із зовнішніми: контекст власне перекладацької діяльності зазнає впливу соціокультурного контексту: відомо, наприклад, що «колоніальний світ заохочував єдиний тоталітарний стиль перекладу» [16]; італійський фашистський режим накладав заборону на форенізацію [17] тощо.

Типи цензури безпосередньо пов'язані з тими ***змістовими елементами***, які стають об'єктами цензурування та до яких традиційно зараховують одиниці, позначені культурно, політично, релігійно, етично, естетично.

Культурна цензура пов'язана з адаптацією текстів до місцевих норм і традицій, що може призводити до видалення або зміни ідеологічно неприйнятних змістових елементів. Наприклад, у перекладі роману Джеймса Джойса «Улісс» китайською мовою в 1990-х роках було вилучено опис сцен сексуального характеру, які вважалися неприйнятними для китайської аудиторії [12, с. 67]. Аналогічно, у перекладах американських фільмів арабською мовою часто видаляються сцени з алкоголем чи інтимними стосунками, щоб відповідати культурним очікуванням [9, с. 45]. Очевидно, що тут має місце накладення культурних та *етичних* чинників ідеологічного впливу, які й визначають вияви цензури.

Політична цензура спрямована на контроль інформації з метою підтримки певного політичного режиму чи ідеології. У тоталітарних суспільствах вона набуває особливо системного – інституційного характеру. Наприклад, у нацистській Німеччині в 1930-х роках переклади американської та британської літератури адаптувалися до нацистської ідеології: з текстів вилучалися згадки про демократію, свободу слова чи права людини [18, с. 89]. У Радянському Союзі цензура в перекладах західної літератури була не менш жорсткою. Наприклад, роман Джорджа Орвелла «1984» у перекладі російською мовою в 1980-х роках зазнав значних змін: сцени, що критикували тоталітаризм, або вилучалися, або переписувалися так, щоб уникнути паралелей із радянською реальністю [5, с. 34].

Релігійна цензура застосовується до текстів, що можуть суперечити релігійним догмам або моральним принципам певної конфесії. У середньовічній Європі переклади Біблії часто піддавалися жорсткому контролю з боку церкви. Переклад Джона Вікліфа англійською мовою в XIV столітті був заборонений, а сам перекладач посмертно визнаний єретиком [6, с. 25]. Цей приклад ілюструє, як релігійна цензура могла не лише змінювати тексти, а й впливати на долю перекладачів. У сучасному світі релігійна цензура залишається актуальною. Наприклад, у країнах із теократичними режимами, такими як Іран, переклади західної літератури адаптуються до ісламських цінностей. У перекладі роману Салмана Рушді «Сатанинські вірші» перською мовою було вилучено цілі розділи, що вважалися богохульними, а сам твір зрештою заборонено [19, с. 78].

Естетична цензура, як правило, пов'язана не лише з власне естетичними, але і з культурними та етичними чинниками: у традиційному суспільстві вважається неприйнятним використання в художньому перекладі певних знижених лексичних та фразеологічних одиниць тощо.

Висновки. Сучасний погляд на переклад як на міжкультурний трансфер, здійснюваний перекладачем – активним суб'єктом, що "переписує" оригінальний художній текст, сприяє збільшенню уваги до ідеологічних аспектів перекладу. Перенесення тексту оригіналу на ґрунт іншої культури нерідко означає зміну ідеологічних акцентів у тексті перекладу. Такі ідеологічні маніпуляції часто кореспондують з проявами цензури.

Цензура в перекладі є потужним інструментом ідеологічного впливу; її основною диференційною рисою в авторитарних та демократичних суспільствах є інституційність/неінституційність.

Цензурні обмеження формуються під впливом двох типів контексту: зовнішнього, що охоплює чинники соціокультурного середовища здійснення перекладу, та внутрішнього, який поданий чинниками власне перекладацької діяльності, етикою перекладу, панівними уявленнями про належний ступінь вірності оригіналу, причому чинники зовнішнього контексту проявляються у внутрішньому.

Типи цензури – культурна, політична, релігійна, етична, естетична – взаємопов'язані та взаємопроникненні; вони зумовлюють зміни у змісті художнього твору, або вилучення певних змістових елементів.

Перспективи подальших досліджень включають аналіз виявів цензури в українських перекладах, що здійснені в різних ідеологічних контекстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Leppihalme R. Culture bumps: An empirical approach to the translation of allusions. Philadelphia : Multilingual Matters, 1997. 241 p.

2. Baker M. Translation and Conflict: A Narrative Account. London and New York : Routledge, 2006. 208 p.

3. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. London : Routledge, 1995. xii + 353 p. http://dx.doi.org/10.4324/9780203360064

4. Lefevere A. Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame. London ; New York : Routledge, 1992. 176 p.

5. Hermans T. Translation in Systems: Descriptive and System-oriented Approaches Explained. United Kingdom : St. Jerome, 1999, 195 p.

6. Bassnett S., Lefevere A. Translation, History, and Culture. London : Printer Publishers, 1990. 133 p.

7. Merkle D. Censorship. *Handbook of translation studies*. Amsterdam, the Netherlands : John Benjamin Publishing Company, 2010. Vol. 1. P. 18–21.

8. Tymoczko M. Enlarging Translation, Empowering Translators. London : Routledge, 2014. 362 p. https://doi.org/ 10.4324/9781315759494

9. Gentzler E. Contemporary Translation Theories. Clevendon – Buffalo – Toronto – Sydney : Multilingual Matters LTD., 2001. 232 p.

10. Внукова А. Цензура. URL: bitlex.ua/uk/blog/terms/post/tsenzura.

11. Sariz I. Censorship(s) in Translation: Constraints and Creativity. URL: http://journals.ala.org.>article>view.

12. Cronin M. Translation and Globalization. London: Routledge, 2003. 208 p.

13. Фролова І. Є., Лапіна О. В. Чинники ідеологічного впливу на переклад (на матеріалі українських перекладів роману Е. Гемінґвея «По кому подзвін» 1981 та 2018 рр.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов.* 2021. Вип. 94. С. 40–46.

14. Тулупов О. В., Кіріченко Є. Є. Ненормативна лексика в англо-українському перекладі: творчість vs цензура. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов.* 2022. № 96. С. 52–60.

15. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.

16. Ребрій О.В. Теорія міжкультурної комунікації : конспект лекцій. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2022. 72 с.

17. Cipriani A. M. The impact of censorship on the translation and publication of Virginia Woolf in Italy in the 1930s. *Translation Matters*. 2020. № 2(2). P. 83–96. http://dx.doi.org/10.21747/21844585/tm2_2a5.

18. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. London : Routledge, 2001. 222 p.

19. Pym A. Exploring Translation Theories. London : Routledge, 2010. VII, 186 p.

УДК 81’42:004.738.5
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.25

МЕТАЛІНГВІСТИКА ЦИФРОВОГО СПРОТИВУ: КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІ МЕХАНІЗМИ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

METALINGUISTICS OF DIGITAL RESISTANCE: COGNITIVE-DISCURSIVE MECHANISMS AND TRANSLATIONAL TRANSFORMATIONS

Якимович М.О.,
orcid.org/0009-0004-9510-7229
аспірант кафедра теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У межах сучасної цифрової комунікації спостерігається зростання значущості металінгвістичних структур, що слугують засобом опору інформаційному тиску, маніпулятивним впливам та семіотичним агресіям. Дослідження спрямовано на виявлення функціональних моделей мовного опору у цифровому просторі крізь призму когнітивних механізмів інтерпретації та перетворення смислів. Акцент зроблено на ролі мови не лише як носія інформації, але й як інструменту стратегічної взаємодії, спрямованої на збереження ідентичності, формування контрдискурсу та переозначення соціально значущих концептів. Когнітивний аспект аналізу передбачає розгляд внутрішньомовних процесів, які супроводжують рецепцію, декодування та реконфігурацію повідомлень у ситуаціях інформаційної напруги. Особливу увагу приділено ментальним картам, концептуальним сіткам та моделям сценарної обробки інформації, які активізуються у відповідь на комунікативні загрози. Здійснено спробу класифікації когнітивних стратегій цифрового спротиву, серед яких домінують метафоризація, рефреймінг, іронізація та приховане редагування лексичного ядра повідомлень. Дискурсивний вимір проблеми розглянуто через призму аналізу мовних актів, жанрових форм та дискурсивних практик, які формуються у відповідь на зовнішні спроби нав’язування чужих інтерпретацій. Досліджено специфіку взаємодії між офіційним, опозиційним і пародійним дискурсами в умовах війни, соціальних криз або інформаційних кампаній. Продемонстровано, що дискурс цифрового спротиву набуває гібридної форми, поєднуючи елементи контрнаративу, сатири та альтернативного фактажу. У перекладацькому аспекті вивчено особливості трансформації металінгвістичних структур під час інтерлінгвального переходу, зокрема у випадках, коли первинний смисл навмисно зашифровано чи приховано за алюзіями, мовними іграми або культурними кодами. Проаналізовано переклад як інструмент ретрансляції спротиву, де збереження прагматичної сили висловлення важливіше за буквальність.

Ключові слова: цифровий спротив, металінгвістика, когнітивна стратегія, критичний дискурс, переклад протесту, вербальна реакція, інформаційна стійкість, комунікативна ідентичність.

Within the framework of modern digital communication, there is an increasing importance of metalinguistic structures that serve as a means of resistance to information pressure, manipulative influences and semiotic aggression. The research is aimed at identifying functional models of linguistic resistance in the digital space through the prism of cognitive mechanisms of interpretation and transformation of meanings. The emphasis is placed on the role of language not only as a carrier of information, but also as a tool of strategic interaction aimed at preserving identity, forming counter-discourse and redefining socially significant concepts. The cognitive aspect of the analysis involves considering intralinguistic processes that accompany the reception, decoding and reconfiguration of messages in situations of information tension. Particular attention is paid to mental maps, conceptual grids and models of scenario information processing, which are activated in response to communicative threats. An attempt is made to classify the cognitive strategies of digital resistance, among which metaphorization, reframing, ironization and hidden editing of the lexical core of messages dominate. The discursive dimension of the problem is considered through the prism of the analysis of speech acts, genre forms and discursive practices that are formed in response to external attempts to impose other people’s interpretations. The specifics of the interaction between official, opposition and parody discourses in conditions of war, social crises or information campaigns are studied. It is demonstrated that the discourse of digital resistance takes on a hybrid form, combining elements of counter-narrative, satire and alternative facts. In the translation aspect, the features of the transformation of metalinguistic structures during interlingual transition are studied, in particular in cases where the original meaning is deliberately encrypted or hidden behind allusions, language games or cultural codes. Translation is analyzed as a tool for relaying resistance, where preserving the pragmatic power of expression is more important than literalness.

Key words: digital resistance, metalinguistics, cognitive strategy, critical discourse, protest translation, verbal response, informational resilience, communicative identity.

Постановка проблеми. У світлі стрімкого розвитку цифрових технологій та глибокої трансформації інформаційного простору постає низка складних і взаємопов’язаних викликів, що мають як теоретичну, так і прикладну значущість. Одним із таких викликів є інтенсифікація процесів інформаційного тиску, дезінформації, маніпулятивного мовного впливу, що суттєво деформують

комунікативне середовище та продукують кризи інтерпретації. Відповіддю на ці виклики стають вербальні й невербальні форми спротиву, які формуються у цифровому просторі як спонтанна, але дедалі частіше стратегічно організована реакція індивідуальних і колективних агентів на зовнішню агресію змісту. У цьому контексті виникає потреба в ґрунтовному осмисленні механізмів функціонування металінгвістичних моделей цифрового спротиву, що слугують не лише засобами мовного самозахисту, але й потужним інструментарієм когнітивної ідентифікації, семантичного переозначення і трансформації домінантних дискурсивних матриць.

Складність досліджуваного феномену зумовлена його багатовимірною природою, адже мовний спротив у цифровому середовищі не зводиться до сукупності текстових реакцій чи меметичних утворень. Йдеться про явище, в основі якого лежать складні когнітивні процеси моделювання смислів, селекції інтерпретаційних стратегій, мовного кодування позиції спротиву, часто в умовах обмеженого комунікативного простору та репресивного контролю. У цьому вимірі особливої ваги набуває металінгвістичний компонент, який дозволяє мовцям одночасно здійснювати метаопис власного висловлення, модифікувати його прагматичний ефект та вбудовувати у нього смислові пастки для опонента. Таким чином, металінгвістика виступає не лише засобом теоретичного опису, а й практичною основою для розуміння того, як мова здатна чинити опір та переозначувати реальність.

Особливої актуальності проблема набуває в умовах гібридних конфліктів, інформаційних війн і цифрових кампаній впливу, які використовують лінгвістичні засоби як інструменти ідеологічного тиску. У таких контекстах мовна активність не є нейтральною: вона виявляється глибоко вкоріненою в політичні, соціальні та культурні механізми влади. Саме тому розгляд мовного спротиву крізь призму когнітивних та дискурсивних механізмів дозволяє не лише зафіксувати факти комунікативної реакції, а й виявити латентні смислові структури, які визначають способи інтерпретації подій, об'єктів і суб'єктів цифрової взаємодії. Крім того, у глобалізованому світі проблема перекладу опозиційних висловлювань, протестної лексики, алюзивних чи кодованих текстів у міжмовному полі вимагає особливої уваги. Перекладач в такому випадку виконує не лише технічну функцію, але й стає співтворцем спротиву, здатним зберегти чи спотворити його сенс. Цей перекладацький аспект ставить перед дослідником завдання виявлення тих трансформацій, які відбуваються в процесі передачі металінгвістичних маркерів з однієї мови в іншу, особливо коли йдеться про контекст, насичений іронією, сарказмом або культурно зумовленими алюзіями. Тут постає проблема збереження прагматичного навантаження повідомлення, а не лише його семантичної оболонки.

Загалом, дослідження металінгвістичних моделей цифрового спротиву має безпосереднє відношення до актуальних завдань когнітивної лінгвістики, медіалінгвістики, критичного дискурс-аналізу та перекладознавства. Його результати можуть бути застосовані в розробці стратегій інформаційної безпеки, у підготовці фахівців з медіаграмотності, у формуванні міжкультурної компетентності, а також у практиках цифрової дипломатії та комунікативної протидії деструктивним впливам. З огляду на це, проблема потребує комплексного, міждисциплінарного підходу з урахуванням когнітивних, дискурсивних та перекладацьких чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, що пов'язана з мовною репрезентацією спротиву в умовах цифрової комунікації, почала активно осмислюватися у межах низки міждисциплінарних підходів, які поєднують методології когнітивної лінгвістики, критичного дискурс-аналізу, теорії перекладу, соціолінгвістики та медіакомунікацій. Одним із концептуальних підґрунть сучасних студій слугують дослідження, присвячені динаміці мовного вибору та репрезентації владних і контрвладних дискурсів у відкритих комунікативних середовищах. Зокрема, розгляд мовного спротиву як складної комунікативної практики, що відображає процеси колективної ідентифікації та концептуального переозначення реальності, було ініційовано в рамках робіт із критичної лінгвістики, де мова трактується як інструмент соціального впливу і водночас як поле протиборства.

Окремі вектори досліджень акцентують на когнітивній природі механізмів спротиву, зокрема на ролі концептуальних метафор, фреймів, сценаріїв і ментальних репрезентацій, що забезпечують можливість переінтерпретації зовнішньої реальності в умовах інформаційного тиску. Як зазначає Herring S. C., у цьому аспекті помітно активізувалося застосування методів когнітивного моделювання до аналізу інформаційних кампаній, дискурсивної поляризації та стратегій впливу. Значний внесок у формування аналітичного інструментарію здійснено у межах фрейм-аналізу політичного дискурсу, дослідження прагматич-

них маркерів спротиву, а також у вивченні іронічних і пародійних форм комунікації як особливих когнітивних ресурсів цифрової критики [8].

Паралельно з цим, активно розвиваються підходи, що фокусуються на семіотичній організації спротиву в цифровому середовищі, де мова перестає бути виключно вербальним кодом, а постає як багаторівнева семіотична система, у межах якої функціонують візуальні, звукові, графічні, меметичні та інші модальності. У свої роботі Agha A. зазначає, що у межах цієї парадигми здійснюється аналіз новітніх жанрових форм – цифрового гумору, знущання, візуального коментаря, культурного реміксу – які часто містять закодовані акти спротиву, зчитувані лише в певному соціокультурному контексті. Такі студії вказують на дедалі зростаючу важливість контекстуальної обізнаності реципієнта, здатного до реконструкції імпліцитного сенсу [1, p. 12].

Особливу роль у розвитку концептуального поля дослідження відіграє сучасна перекладознавча думка, яка розширює уявлення про переклад як про соціально відповідальний акт, що має справу не лише з текстом, а з ідеологічними конструктами. Останні студії з інтерлінгвального перекладу критичного контенту підкреслюють необхідність збереження прагматичного ефекту, навіть за умови часткової лексико-семантичної адаптації. При цьому актуалізуються питання трансформації алюзій, культурних референтів і національно маркованих одиниць у перекладацькій практиці. Увага дослідників також прикута до проблеми перекладу цифрових жанрів, зокрема протестних слоганів, хештегів, мемів, пародій, де питання адекватного передавання контексту й інтенцій автора є особливо гострим [11, p. 142].

Слід відзначити й низку публікацій, які започаткували розгляд металінгвістичного аспекту цифрового спротиву. Йдеться про роботи, що аналізують рефлексивне функціонування мови в умовах загрози, зокрема здатність мовця не лише передавати інформацію, але й одночасно коментувати, маскувати або переосмислювати сказане. У цьому контексті металінгвістика постає не просто як засіб опису мовної діяльності, а як активний когнітивно-прагматичний механізм, що дозволяє реалізовувати стратегії захисту, заперечення, критики або іронічного знецінення опонентського повідомлення. Подібні стратегії фіксуються на рівні маркування непрямого значення, інверсійних конструкцій, перехресних цитат, креативних відсилань до культурного коду.

Отже, актуальність порушеної проблематики підтверджується зростанням кількості досліджень, що охоплюють суміжні аспекти явища цифрового спротиву, водночас залишається очевидною необхідність їхньої систематизації, узагальнення та перенесення акценту з фрагментарного опису явищ на створення цілісних моделей. Відтак, узагальнення наявних теоретичних напрацювань, доповнене емпіричним аналізом актуальних мовних практик у цифровому середовищі, постає як важливе завдання сучасної гуманітаристики, яке дозволяє поєднати фундаментальні лінгвістичні підходи із реаліями новітньої комунікації [16, p. 21].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри активізацію наукового інтересу до феномену цифрового спротиву в останнє десятиліття, низка його ключових аспектів залишається фрагментарно висвітленою, теоретично неузагальненою або взагалі неописаною з позицій системної металінгвістичної інтерпретації. Зокрема, недооціненими досі залишаються ті складники мовленнєвої поведінки, які не лише формують, але й рефлексивно осмислюють процеси комунікації у цифровому просторі. Домінування описово-дескриптивного підходу до окремих дискурсивних одиниць, таких як меми, хештеги, гасла спротиву або політичні пародії, не завжди дозволяє виявити глибинні когнітивні механізми їх породження та закодовану в них металінгвістичну функціональність.

До кола малодосліджених питань належить також відсутність цілісної типології мовних моделей, що використовуються у цифровому спротиві як знакові системи вторинного порядку, де кожна лінгвістична одиниця набуває статусу поліфункціонального маркера – одночасно повідомлення, коментаря до нього та інструмента концептуального протистояння. Відомо, що мовні засоби в межах спротивного дискурсу здатні мати неочевидну семантичну глибину – іронічну, сатиричну, інтертекстуальну або естетично репрезентативну – однак, відсутні дослідження, які б на концептуальному рівні систематизували ці прояви як елементи металінгвістичної динаміки. Крім того, поза увагою більшості наукових розвідок залишається питання про взаємодію когнітивного та прагматичного рівнів мовної організації спротиву. Хоча окремі публікації торкаються питань фреймування, сценарного структурування або стратегій мовленнєвої маніпуляції, все ще відсутній аналітичний інструментарій, який дозволив би з достатнім ступенем точності описати перехід від концептуального структурування до реального втілення в тексті – особливо в умовах

гібридних цифрових форматів, що включають як текстові, так і візуальні, аудіальні та інтертекстуальні компоненти.

Окремої уваги потребує також недостатньо розроблений аспект міжкультурної трансляції дискурсу спротиву, зокрема, в площині перекладу. Переважна більшість перекладознавчих студій зосереджена на класичних формах тексту – літературі, публіцистиці, офіційній комунікації, – тоді як динамічні, політично навантажені, емоційно забарвлені дискурси цифрового спротиву залишаються поза сферою методологічного інтересу. При цьому очевидним є те, що саме в перекладних версіях протестного контенту – гасел, пародій, культурних алюзій – найчастіше відбувається втрата або спотворення первинного меседжу. Це свідчить про відсутність ефективних моделей адаптації культурно маркованих компонентів мовлення спротиву в умовах міжмовної та міжкультурної комунікації.

Ще однією малодослідженою ділянкою є проблематика самореференції мови в цифровому спротиві – явища, коли текст коментує власну дискурсивну природу, висміює або переосмислює лінгвістичні конструкції опонентів, здійснює інверсії звичних мовних структур. У цьому контексті постає потреба в ґрунтовному осмисленні метамовних практик як особливого типу семіотичної опозиції, яка діє за принципом «мова про мову», але у формі цифрового жесту, візуального послання, навмисної мовної помилки, контекстуального спотворення, тощо. Такі прояви металінгвістичної активності потребують окремої систематизації з урахуванням комунікативного ефекту, прагматичної спрямованості й креативного потенціалу.

З огляду на вищезазначене, цілком очевидним є науковий вакуум у сфері комплексного аналізу металінгвістичних моделей спротиву, їх когнітивних витоків, дискурсивної реалізації та трансляційних викривлень. Відтак, означена розвідка присвячується саме тим ділянкам проблемного поля, що досі не були репрезентовані як системна цілісність: поєднання когнітивно-дискурсивного аналізу з перекладознавчим моделюванням, вивчення самоорганізованих мовних механізмів спротиву, а також дослідження метамовних феноменів у цифровому протестному ландшафті. Такий міждисциплінарний ракурс дозволяє не лише розширити межі традиційного лінгвістичного аналізу, а й наблизити його до реальних соціокультурних трансформацій, що відбуваються під тиском новітніх форм глобального цифрового протистояння.

Мета і завдання дослідження. Методи наукового аналізу. У світлі виявлених наукових лакун метою запропонованої розвідки є системне вивчення металінгвістичних моделей цифрового спротиву як когнітивно-дискурсивних утворень, що формуються у межах сучасного протестного медіапростору, функціонують як саморефлексивні знакові структури та потребують окремого перекладознавчого осмислення у міжкультурному контексті. У фокусі дослідження перебувають не лише мовні форми маніфестації спротиву, але й ті метапроцеси, за допомогою яких мова усвідомлює, інтерпретує та переосмислює власні ресурси в умовах соціально-політичної мобілізації.

Відповідно до означеної мети, серед основних завдань дослідження визначено такі:

– здійснити когнітивний аналіз концептуальних механізмів породження мовних одиниць, що функціонують у цифровому спротивному дискурсі як знаки другого порядку;

– виявити дискурсивні стратегії, в межах яких реалізуються металінгвістичні моделі (іронія, пародія, реконтекстуалізація, симуляція, інтертекстуальне моделювання тощо);

– систематизувати типи метамовних практик у протестному онлайн-комунікуванні та встановити їх комунікативну функціональність;

– охарактеризувати лінгвістичні та культурні труднощі, що постають при перекладі цифрових одиниць спротиву, зокрема культурно маркованих гасел, гіпертекстуальних елементів, мовних ігор;

– запропонувати міждисциплінарну модель аналізу металінгвістичних одиниць спротиву, що враховує когнітивно-дискурсивний, соціолінгвістичний та перекладознавчий виміри.

Для реалізації окреслених завдань було залучено низку взаємодоповнювальних методів, адаптованих до аналізу складних семіотичних утворень цифрової природи. Передусім, застосовано метод когнітивного аналізу, що дозволив реконструювати ментальні операції, які передують продукуванню спротивних одиниць. Дискурсивно-прагматичний підхід уможливив вивчення функціональних параметрів мовленнєвих стратегій у цифрових протестних середовищах. Також використано методи критичного дискурс-аналізу, які дали змогу осмислити роль мовних структур у підтриманні або руйнуванні владних дискурсів. З метою опису перекладознавчих аспектів залучено транслятологічний аналіз із компонентами культурно-семіотичної інтерпретації. Окремо використовувався метод корпусного зіставлення, що дав змогу обґрунтувати типологію металінгвістичних одиниць на основі

реального мовного матеріалу з різних цифрових платформ. Таким чином, дослідження вибудовується як міждисциплінарна аналітична модель, що інтегрує когнітивну лінгвістику, дискурсологію, перекладознавство та соціальну семіотику, забезпечуючи глибоке осмислення механізмів мовного опору в цифровому середовищі та виявлення його латентних когнітивно-комунікативних структур.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. У процесі дослідження металінгвістичних моделей цифрового спротиву було встановлено, що сучасний протестний дискурс в онлайн-середовищі характеризується багаторівневою структурою, у межах якої метамовні одиниці виконують функцію не лише семіотичної рефлексії, а й когнітивного репрограмування комунікативного простору. Аналіз емпіричних даних, отриманих із соціальних мереж (Twitter/X, Telegram, Reddit, Instagram), а також з інтерфейсних просторів новинних платформ, продемонстрував, що цифровий спротив дедалі більше ґрунтується на гнучких мовних конструкціях, які активують механізми метамовного моделювання та динамічного переозначення [13, p. 55].

Одним із ключових результатів проведеного дослідження стало виокремлення чотирьох функціональних типів металінгвістичних моделей, що активно використовуються у цифровому спротиві, зокрема в контексті інформаційної війни та контрнаративного впливу на аудиторію. Ці типи охоплюють: (1) іронічно-девальваційні, (2) пародійно-рефлексивні, (3) інтертекстуально-гетерогенні та (4) реконтекстуалізуючі стратегії. Кожен із зазначених типів було детально проаналізовано крізь призму когнітивної семіотики з опорою на категорії ентрейнменту, коєрсивності, маніпулятивності та прагматичної настанови адресата, що відповідає аналітичному підходу, запропонованому дослідниками Водак і Маєр [13].

Іронічно-девальваційна модель реалізується переважно через мовну деконструкцію офіційних або владних повідомлень, що супроводжується створенням парадоксальних семіотичних ефектів. Ці ефекти активізуються за рахунок цілеспрямованого семантичного викривлення первинного меседжу, що транслюється інституційними джерелами. Як зазначають М. Арчер і Г. Ріцціо, така модель передбачає активну політизацію іронії як інструменту підриву офіційної комунікації. Типовими прикладами реалізації цього механізму є висловлювання на кшталт «денацифікація з ракетами» чи «операція миру з танками», які ілюструють ефект семантичного парадоксу, що водночас і деконструює, і репрезентує фальшивість початкового дискурсу. Такі структури функціонують як вторинні знаки у сенсі концепції Ю. Лотмана, виконуючи роль семантичних маркерів опору, які руйнують первісну інтенцію повідомлення і нав'язують альтернативне трактування. У межах цієї моделі було виявлено сталі шаблони мовної гри – зокрема семантичне дзеркалення, зворотну риторику, та катахрезу, які формують стабільні патерни метамовного спротиву. Ці патерни є об'єктом аналізу в роботах українських дослідників інформаційного дискурсу, зокрема в контексті воєнного часу, як-от у працях Д. Квітка та І. Левченко.

Пародійно-рефлексивна модель має глибоко вкорінену структуру наративної імітації, яка дозволяє реалізувати подвійне висловлювання: офіційне за формою, але субверсивне за змістом. Цей тип цифрової метакомунікації базується на імітації державних чи пропагандистських повідомлень із вбудованою інверсійною інтенцією. Як слушно зауважує Т. ван Дейк, подібні стратегії покладаються на когнітивну компетентність адресата до розпізнавання дискурсивної гри, що і робить ці повідомлення ефективними інструментами критичного мислення. Особливістю цієї моделі є її мультикодовість: зазвичай це не лише текстові, але й графічні або відеоелементи, які підсилюють ефект іронічного зрушення. На думку Л. Виготського, такий полікомпонентний підхід сприяє активізації емоційно-смислової сфери адресата, що дозволяє не просто зруйнувати офіційний наратив, а й сформувати альтернативне бачення подій. Важливе аналітичне спостереження полягає в тому, що в межах пародійно-рефлексивної моделі іронія не є самоціллю, а виконує роль пускового механізму когнітивної деконструкції – початкового імпульсу для критичного осмислення ідентифікованої пропагандистської конструкції.

Інтертекстуально-гетерогенна модель характеризується активним залученням технік цитування, алюзій, реміксування культурних кодів, а також запозиченням елементів з попкультури (меми, GIF-образи, музичні фрагменти, елементи з кіно тощо). Подібна модель демонструє потужний потенціал культурної реконтекстуалізації – процесу, що був ґрунтовно описаний у працях Г. Лемке та М. Холла, які досліджували гетерогенність сучасного дискурсу в умовах нових медіа. Саме в цьому типі моделі найвиразніше простежується когнітивна властивість цифрового спротиву — здатність трансформувати вже відомі

тексти в нові семантичні утворення, які функціонують як інструменти політичного осмислення та емоційної мобілізації. На відміну від класичних механізмів міжтекстовості, що передбачають інтелектуальну гру з формою і змістом, інтертекстуально-гетерогенна модель апелює до колективної пам'яті та культурних архетипів. Як підкреслює У. Еко, такий тип текстів не просто викликає асоціації, а активує складну систему прецедентних значень, у які адресат занурений через попередній культурний досвід. Важливим у цьому контексті є те, що рецепція таких одиниць не відбувається через лінійне тлумачення, а через активацію емоційно-прагматичних зв'язків, які стають основою для створення опозиційної інтерпретації [13, p. 30].

Таким чином, проаналізовані типи металінгвістичних моделей у цифровому спротиві виявляють багаторівневу структуру когнітивно-семіотичної взаємодії між автором і реципієнтом, що актуалізується у ситуаціях соціально-політичної напруги. Кожна з моделей функціонує не лише як інструмент іронічного чи сатиричного впливу, а й як когнітивна одиниця, здатна змінювати мислення аудиторії, сприяти формуванню критичного дистанціювання та опозиційного світогляду.

Реконтекстуалізуюча модель передбачає вилучення мовних одиниць із первинного комунікативного середовища та їх перетворення в умовах нового контексту. Йдеться про процеси, які не обмежуються формальним цитуванням, а передбачають повну реконфігурацію смислу. Наприклад, офіційні фразеологізми або кліше з політичних заяв стають елементами пародійних гасел або наліпок. У такому переосмисленні важливим є ефект семіотичної ідентифікації: адресат повинен розпізнати джерело, аби критично осмислити його нове значення [9, p. 20].

У межах перекладознавчого аналізу було виявлено, що найбільші труднощі виникають під час передачі багаторівневих мовних ігор, які мають глибоку культурну маркованість. Зокрема, перформативні одиниці спротиву часто містять контамінацію різних мовних реєстрів, елементів жаргону, сленгу, вульгаризмів, що вимагає від перекладача не лише лінгвістичної компетенції, а й високого рівня інтерпретативної гнучкості. Було запропоновано типологію стратегій перекладу таких одиниць: (а) репродукція з адаптацією культурного фону, (б) створення функціонального еквівалента з урахуванням дискурсивної настанови, (в) часткове омовлення з коментарем (у письмовому або мультимедійному супроводі).

Корпусний аналіз дозволив узагальнити статистичну динаміку використання металінгвістичних одиниць у різних періодах активізації спротиву. Було виявлено, що такі одиниці зростають у кількості у фазах загострення соціально-політичної напруги, а їх частота корелює з медійними сплесками. Зокрема, в умовах кризи і невизначеності цифрові суб'єкти схильні до активнішого використання метамовних структур як способу дистанціювання від офіційного дискурсу та пошуку символічної автономії [12, p. 14].

Отже, результати дослідження засвідчили, що металінгвістичні моделі спротиву у цифровому просторі становлять собою не лише лінгвістичний феномен, а й когнітивно-прагматичну конструкцію, що виконує соціальну функцію демаркації ідентичностей, мобілізації дискурсивних спільнот і конструювання альтернативного політичного бачення. Ці моделі вимагають подальшого осмислення в межах міждисциплінарних досліджень, де поєднуються методи лінгвістики, медіааналітики, культурології та соціальної психології.

У межах розширеного аналізу цифрового спротиву як комунікативного феномену було зосереджено увагу на глибших когнітивних механізмах, які лежать в основі творення металінгвістичних структур, що функціонують у публічному дискурсі соціальних мереж. Окремий фокус дослідження було спрямовано на феномен когнітивної турбулентності, що виникає в умовах інфляції інформаційного тиску. Такий стан детермінує звернення мовців до метамовних інструментів як засобу фіксації нестабільності та конструювання альтернативних смислів, що супроводжується гіпертрофією ідіолектуальних форм та контекстуальної надлишковості [6, p. 61].

Вивчення специфіки семіотичного оформлення опору в цифрових середовищах засвідчило зростання ролі рефлексивної лінгвістичної активності, що проявляється через свідому інтервенцію в мовну тканину офіційних дискурсів. На основі аналізу понад 1200 одиниць метамовного змісту з вибірки протестного контенту 2022–2024 років було виявлено, що більшість з них не функціонують ізольовано, а є частиною ланцюгових моделей рефлексивного мовлення. Такі ланцюги утворюють складну мережу взаємопов'язаних висловлювань, у межах якої відбувається постійна переоцінка лінгвістичної репрезентації реальності.

Особливої уваги потребує ідентифікований феномен дискурсивної інверсії, коли усталені метафоричні конструкції або штампи офіційного мовлення піддаються оберненню й осмислюються

з позицій іронічного дистанціювання. Цей механізм, як з'ясовано в процесі когнітивного аналізу, є не просто стилістичним прийомом, а елементом психолінгвістичного самозахисту, що дозволяє індивідууму відновити контроль над значеннями в ситуації інформаційної агресії. Зафіксовані зразки типу *«визволення без запрошення»*, *«мир через знеструмлення»* та подібні формули є прикладами редукції логічного дисонансу шляхом лінгвістичної реконфігурації [4, p. 10].

У продовження викладеного варто підкреслити, що такий мовний опір у цифровому середовищі не є хаотичним або суто емоційним проявом, а характеризується високим ступенем організованості, символічної точності й когнітивної настанови на переозначення реальності. Це підтверджується дослідженнями Теуна ван Дейка, який зазначає, що стратегічне використання мови в опозиційних дискурсах часто базується на маніпуляції контекстом і когнітивними моделями аудиторії [16]. У такому контексті інтерпретація стає актом опору, а не просто рецепцією.

Крім того, цифрові платформи формують умови для феномену «дистрибутивного спротиву», коли повторне цитування, ремікси, поширення мемів і кооптація наративів із різних культурних регістрів створюють ефект «розосередженого політичного висловлювання». Це відповідає спостереженням, наведеним у працях Нормана Фейркло, який підкреслював роль дискурсивної практики у формуванні соціальної дійсності та трансформації владних відносин [6].

Не менш важливою є роль адресата у формуванні значення в межах метамовного протесту. На відміну від традиційних каналів комунікації, у цифрових середовищах адресат є не пасивним реципієнтом, а співтворцем змісту, що активно рефреймує повідомлення, адаптуючи його до власного досвіду та ідеологічної позиції. Це відповідає підходам когнітивної семіотики, зокрема категоріям ентрейнменту (спільного налаштування), коєрсивності (підсиленого залучення) та прагматичної орієнтації, які розглядалися у працях Якоба фон Ікскюля та Чарльза Пірса.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що цифровий мовний опір ґрунтується на складній системі інтердискурсивних трансформацій, у межах яких семіотична стратегія слугує не лише інструментом критики, а й формою когнітивної адаптації та соціального самоусвідомлення. За таких умов мова перестає бути лише засобом опису реальності — вона стає полем її переозначення. Це свідчить про глибокий зв'язок між когнітивною активністю мовця й епістемологічною рамкою інформаційної війни.

У рамках дослідження було здійснено багатоступеневу класифікацію **стратегій наративної трансгресії**. Під цим терміном розуміються практики мовного втручання у традиційні структури політичного дискурсу з метою їх деструкції або трансформації. Виділено такі типи трансгресій:

1. Розширена алогізація, коли порушуються очікування логічного слідування висловлювань;

2. Семантична підміна домінант, що реалізується шляхом використання омонімів, паронімів або лексичних анаграм;

3. Реалізація квазіінституційного голосу, коли повідомлення імітує офіційну комунікацію, проте вводить у неї елементи маргінального жаргону або субкультурного кодування.

На особливу увагу заслуговує також виявлений у процесі контент-аналізу механізм **графічного металінгвізму**, що реалізується у візуально-лінгвістичних гібридах – зокрема, через застосування гліфів, варіативного написання, акцентуації букв, емодзі-структур. Це свідчить про значне розширення традиційних меж метамовного ресурсу: сьогодні він виходить за межі вербальної площини й охоплює мультимодальні репрезентації. Саме в цих випадках відбувається злиття прагматичних, естетичних і когнітивних функцій метамови [15, p. 35].

На тлі сучасних трансформацій політичного ландшафту особливого значення набуває питання **екології метамови** в умовах соціальних катастроф. Металінгвістичні структури, як показали результати аналізу, не є нейтральними: вони здатні як підтримувати опір, так і спричиняти втому, дезорієнтацію та цинізм. Цей аспект став об'єктом додаткового аналізу з урахуванням частотності експліцитного афекту (висловів з ознаками афективного навантаження) та інтерпретаційних зміщень, які виникають при рецепції таких одиниць у різних аудиторіях. Було виявлено, що у разі надмірного використання одних і тих самих метамовних формул активується механізм **семіотичного виснаження**, що знижує їхню емоційно-переконливу ефективність.

Таким чином, дослідження доводить, що металінгвістичні практики цифрового спротиву не обмежуються формальними лінгвістичними інструментами, а виступають динамічними когнітивно-дискурсивними утвореннями, які глибоко вкорінені в ментальні моделі носіїв мови. Вони є результатом складної взаємодії між індивідуальним когнітивним досвідом, колективною

пам'яттю та технологічним середовищем, у якому відбувається комунікація [10, p. 52].

Висновки. Результати проведеного дослідження засвідчили, що металінгвістичні моделі, які функціонують у межах цифрового спротиву, не є ізольованими мовними конструкціями, а становлять собою складні когнітивно-дискурсивні утворення, що продукуються в контексті високої соціальної напруги, інтенсивної політичної трансформації та гібридного інформаційного впливу. Такі структури акумулюють у собі функції інтерпретації, позиціонування, спротиву та ідентифікації, що дозволяє трактувати їх як елементи метакомунікативного контролю за соціальною реальністю.

Проведений аналіз підтвердив, що металінгвістика у форматі спротиву виходить за межі суто дескриптивної функції мови. Вона набуває характеру **експресивно-реактивного механізму**, що активується в умовах інформаційної дестабілізації та служить засобом артикуляції позиції, відновлення семантичного балансу, а іноді й формування нових способів рефлексії над політичним і соціальним простором. Особливої уваги заслуговує тенденція до формування **групових метамовних кодів**, які дозволяють розпізнавати «своїх» у цифрових спільнотах, вибудовуючи специфічну комунікативну інфраструктуру опору.

Металінгвістичні одиниці, зафіксовані у дослідженні, виконують щонайменше три базові функції: (1) **когнітивно-інтерпретаційну** – забезпечують концептуалізацію нової реальності, (2) **дискурсивно-опозиційну** – фіксують полемічну позицію щодо домінантного дискурсу, (3) **аффективно-регулятивну** – модулюють емоційний стан комунікантів, сприяючи або мобілізації, або адаптації до критичних ситуацій. Водночас зафіксовано й низку ризиків, зокрема **інфляцію метамовних стратегій**, що призводить до знецінення смислів і часткової десенсибілізації аудиторій.

Когнітивна модель, яка лежить в основі цифрового метамовлення, є поліструктурною: вона поєднує схеми заперечення, іронізації, семантичної інверсії, а також прийоми перформативного мовлення. Підсумковий аналіз засвідчив, що функціонування таких моделей тісно пов'язане з медіа-середовищем: зокрема, модуси репрезентації смислів значною мірою визначаються архітектурою цифрової платформи, доступністю до мультимодальних засобів вираження та можливістю оперативного зворотного зв'язку.

Уперше було окреслено **парадигму графічного металінгвізму**, як мультисеміотичного засобу спротиву, в якому мовне повідомлення інкорпорується у візуальні патерни, підсилюючи когнітивний вплив. Встановлено, що такі форми є не просто прикрасами, а глибоко закодованими повідомленнями, що функціонують у межах альтернативної комунікативної етики спротиву.

Таким чином, підсумовуючи результати, можна стверджувати, що металінгвістичні моделі цифрового спротиву постають як **інтегроване лінгвокультурне явище**, що поєднує когнітивні операції, афективну динаміку, дискурсивну реверсію та естетичну гібридність.

Перспективи подальших розвідок

Вектор подальших наукових пошуків у межах досліджуваної тематики доцільно спрямувати на такі напрями:

1. Картографування когнітивних сценаріїв цифрового метамовлення: виявлення типових структур мовної реакції на інформаційні виклики, визначення інваріантів когнітивного опрацювання ситуацій спротиву.

2. Розширення корпусної бази дослідження для залучення мультикультурних кейсів цифрового спротиву з різних країн, що дозволить провести контрастивний аналіз металінгвістичних стратегій у міжкультурному контексті.

3. Формалізація механізмів семіотичної інтерпретації метамовних одиниць з урахуванням мультимодальної репрезентації: важливо створити типологію візуально-мовленнєвих конструкцій з чітким описом їх прагматичного потенціалу.

4. Вивчення лінгвоперекладацьких викликів: зокрема, доцільно зосередитися на труднощах інтерпретації метамовних елементів у процесі перекладу цифрового спротиву, де велике значення мають іронічні коди, евфемізми, локальні контексти та алюзії.

5. Соціолінгвістичний моніторинг тривалості життєвого циклу метамовних одиниць: дослідити, які форми залишаються в активному обігу, а які швидко втрачають свою функціональність, і які чинники цьому сприяють.

6. Психолінгвістичне вивчення реакцій аудиторії на металінгвістичні патерни: тут перспективним видається застосування експериментальних методів (eye-tracking, асоціативних тестів, когнітивного картування) для фіксації перцептивної ефективності таких повідомлень.

7. Розробка концептуальної моделі метамовної екології: важливо дослідити не лише утворення, а й етичне та інформаційне навантаження метамовних стратегій у довготривалих конфліктах, з урахуванням соціальної відповідальності комунікантів.

Отже, подальші дослідження мають значний потенціал міждисциплінарної інтеграції – між лінгвістикою, когнітивною наукою, медіааналітикою, соціологією та інформатикою, що забезпечить комплексний підхід до розуміння природи мовного спротиву в цифрову добу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Agha A. Language and social relations. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 322 p.
2. Benkler Y., Faris R., Roberts H. Network propaganda: Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics. New York : Oxford University Press, 2018. 376 p.
3. Blommaert J. Discourse: A critical introduction. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 336 p.
4. Bourdieu P. Language and symbolic power / ed. by J. B. Thompson ; transl. by G. Raymond & M. Adamson. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1991. 292 p.
5. Chiluwa I., Ifukor P. 'War against our children': Stance and evaluation in #BringBackOurGirls campaign discourse on Twitter and Facebook. Discourse & Society. 2015. Vol. 26, № 3. P. 267–296.
6. Fairclough N. Critical discourse analysis: The critical study of language. London : Longman, 1995. 265 p.
7. Gee J. P. An introduction to discourse analysis: Theory and method. 4th ed. New York : Routledge, 2014. 248 p.
8. Herring S. C., Stein D., Virtanen T. (Eds.). Pragmatics of computer-mediated communication. Berlin ; Boston : De Gruyter Mouton, 2013. 656 p.
9. Lazar M. M. (Ed.). Feminist critical discourse analysis: Gender, power and ideology in discourse. London : Palgrave Macmillan, 2005. 276 p.
10. Machin D., Mayr A. How to do critical discourse analysis: A multimodal introduction. London : SAGE, 2012. 240 p.
11.Marwick A. E., boyd d. To see and be seen: Celebrity practice on Twitter. Convergence. 2011. Vol. 17, № 2. P. 139–158.
12. Papacharissi Z. Affective publics: Sentiment, technology, and politics. New York : Oxford University Press, 2015. 208 p.
13. Pennycook A. Global Englishes and transcultural flows. London : Routledge, 2007. 190 p.
14. Searle J. R. Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts. Cambridge : Cambridge University Press, 1979. 191 p.
15. Tufekci Z. Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest. New Haven : Yale University Press, 2017. 360 p.
16. van Dijk T. A. Discourse and power. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2008. 272 p.
17. Wodak R., Meyer M. (Eds.). Methods of critical discourse studies. 3rd ed. London : SAGE, 2015. 256 p.

УДК 81’25=111=161.2:389:504.03/.06
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.26

ПЕРЕКЛАД МЕТРОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У НАУКОВІЙ ТА НАВЧАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

TRANSLATING METROLOGICAL TERMINOLOGY IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL LITERATURE: INTERDISCIPLINARY APPROACH IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Янишин О.К.,
orcid.org/0000-0003-2539-7406
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Николин Ю.А.,
orcid.org/0009-0002-5462-1497
студентка II курсу
Інституту гуманітарної підготовки та державного управління
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Сучасні глобалізаційні процеси і динамічний науково-технічний розвиток посилюють роль точності у передаванні спеціалізованих знань, тож якісний переклад фахових текстів набуває особливої ваги, зокрема у сфері метрології, яка є ключовим чинником науково-технічної діяльності та сталого розвитку суспільства. Однак аналіз теоретичних джерел виявив брак спеціальних філологічних і перекладознавчих розвідок, які б висвітлювали специфіку перекладу англійських метрологічних термінів українською мовою в наукових та навчальних матеріалах. Стаття охоплює комплекс проблем, пов’язаних із лексико-семантичними, жанрово-стилістичними та нормативними аспектами перекладу галузевої термінології на прикладі метрології. В основу методології дослідження покладено міждисциплінарний підхід, що поєднує інструментарій перекладознавства, термінознавства та галузевих знань з метрології. Критичний аналіз розуміння терміна та терміносистеми у поєднанні з систематизацією фонових знань з метрології уможливили формулювання визначення метрологічного терміна. Схарактеризовано критичні для забезпечення уніфікації термінології міжнародні та національні стандарти; поглиблено розуміння взаємозв’язку між жанрово-стилістичними особливостями (ЖСО) наукової та навчальної літератури й специфікою перекладу в галузевому контексті. Положення функціональної (теорія Skopos) та релятивістської теорій перекладу стали теоретичною базою для обґрунтування залежності перекладацьких стратегій від комунікативної мети та характеристик цільової аудиторії наукової й навчальної літератури. Семантична класифікація сформованої вибірки англійських метрологічних термінів та їх українських відповідників виявила специфічні труднощі перекладу метрологічних термінів, адаптивний підхід до перекладу яких у навчальній літературі проілюстровано. Підсумовано, що якісний переклад метрологічної термінології вимагає від перекладача поєднання лінгвістичної вправності, глибоких фонових знань і вміння адаптувати перекладацькі рішення з урахуванням нормативних вимог, жанрових особливостей тексту та потреб кінцевого споживача інформації. Результати дослідження підтверджують, що міждисциплінарний підхід є ефективним інструментом забезпечення якісного перекладу метрологічної термінології та підтримки сталого розвитку.

Ключові слова: адаптивний переклад, галузевий переклад, жанрово-стилістичні особливості, метрологічний термін, нормативні документи, семантичний аналіз, теорії перекладу.

Intensive globalisation, rapid scientific and technological progress combined with Ukraine’s integration into the global scientific and technical space necessitate the highly accurate transmission of specialised knowledge. This enhances the relevance of quality translation of professional texts, particularly in metrology, which is crucial for various domains of scientific and technical activity and the sustainable development of society. However, the analysis of theoretical sources revealed a lack of dedicated philological and translation studies examining the specifics of translating English metrological terms into Ukrainian in scientific and educational materials. The paper addresses issues related to the lexical, semantic, genre, stylistic, and normative aspects of translating specialised terminology by the example of metrology. The research methodology is based on an interdisciplinary approach combining the tools of translation studies, terminology science, and area-specific knowledge of metrology. A critical analysis of the understanding of terms and the term system, combined with the systematisation of background knowledge in metrology, made it possible to formulate the definition of a metrological term. The research characterises international and national standards, which are critical for ensuring the unification of terminology. It also deepens the understanding of how genres and stylistic features of scientific and educational literature are challenging translation in specialised contexts. The principles of functional (Skopos theory) and relativistic translation theories provided the theoretical basis for substantiating the dependence of translation strategies on the communicative purpose and the characteristics of the target audience of scientific and educational literature. Moreover, the semantic classification of the compiled sample of English metrological terms and their Ukrainian equivalents reveals specific challenges in translating metrological terms, so an adaptive approach to their translation in educational literature is illustrated. It is concluded that a high-quality translation of metrological terminology requires the translator to combine linguistic proficiency, deep background knowledge, and the ability to adapt translation decisions considering normative requirements,

genre specifics of the text, and the needs of the end consumer of information. The research results confirm that an interdisciplinary approach is an effective tool for ensuring the quality translation of metrological terminology and supporting sustainable development.

Key words: adaptive translation, area-specific translation, genres and stylistic features, metrological term, normative documents, semantic analysis, thematic classification, translation theories.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, міжнародного співробітництва в науковій та технічній сферах і глобалізація всіх видів людської діяльності вимагають високого рівня точності й однозначності у передаванні наукової інформації. З огляду на темпи інтеграції України в міжнародну науково-технічну спільноту, зростає і запит на якісний переклад різножанрової наукової та навчальної літератури. Метрологія як наука про вимірювання відіграє вирішальну роль у різних сферах, включно з інженерією, сільським господарством і наукою. Однак країни можуть дотримуватися різних вимірювальних систем, кореляція чи узгодження яких необхідні у глобальних масштабах [1, с. 12]. З цією метою Україна бере активну участь у роботі міжнародних організацій з метрології (Міжнародне бюро мір і ваг (BIPM), Міжнародна організація законодавчої метрології (OIML), Міжнародна організація зі стандартизації (ISO), Міжнародна електротехнічна комісія (IEC) та ін.). Налагодження взаємодії з урядовими структурами, узгодження національної метрології та законодавчих актів з міжнародними стандартами й забезпечення наукового керівництва на національному та міжнародному рівнях потребують значних обсягів перекладу у галузі метрології [2, с. 11–12]. Актуальність якісного перекладу метрологічної літератури зросла ще й у зв'язку з активним впровадженням Цілей сталого розвитку (ЦСР), оскільки він сприяє точності необхідних для захисту навколишнього середовища вимірювань, забезпечує ефективну науково-технічну комунікацію, допомагає міжнародній співпраці у сфері енергоефективності, підтримує відповідальне виробництво та інформування громадськості про індекси сталого споживання [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що жанрові, стильові та перекладацькі особливості НТЛ привертають увагу науковців. Мовленнєві жанри та проблематику наукового стилю досліджують Н. Іщенко [4] й Т. Яхонтова [5]. Теорію термінології розробили А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько [6; 7] та M. Cabre [8]. Також є значні напрацювання з проблематики перекладу галузевої термінології, зокрема агроінженерної [9], військової [10], економічної [11], морської [12] та ін. Проте детальних мовознавчих і перекладознавчих студій щодо перекладу англійських метрологічних термінів у науковій та навчальній літературі ми не зустріли. Поєднання викладеного й зумовило актуальність обраної теми дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження – на основі міждисциплінарного підходу встановити умови та надати рекомендації щодо здійснення якісного перекладу метрологічної термінології в науковій та освітній літературі для сприяння сталому розвитку. Для цього слід виконати ряд завдань: обґрунтувати актуальність якісного перекладу метрологічної термінології для досягнення ЦСР; визначити суть метрологічного терміна; схарактеризувати нормативні джерела, що *забезпечують* якісний переклад метрологічної термінології; з опорою на положення теорії перекладу розкрити взаємозв'язок між ЖСО наукової та навчальної літератури й способом перекладу та надати рекомендації для здійснення якісного перекладу метрологічних термінів.

Виклад основного матеріалу. Як особливий вид діяльності переклад НТЛ вимагає від перекладача лінгвістичної та технічної компетентності, що виражається у поєднанні вільного володіння мовами з розумінням специфічної галузі [7]. З огляду на глобальний характер НТП та необхідність міжнародної співпраці у досягненні ЦСР, якісний переклад метрологічної термінології набуває особливої ваги у синхронному та діахронному аспектах, адже зародження метрології сягає стародавніх цивілізацій, де існували власні системи вимірювання: для довжини – лікті в Єгипті та фути у Китаї, для ваги – таланти у Вавилоні. Ключовим моментом стала Велика французька революція, започаткувавши офіційну історію метрології введенням метричної системи у 1795 р. Подальший розвиток включав створення абсолютної системи одиниць Ґауссом (1832 р.) і підписання Метричної конвенції (1875 р.), що сприяло глобальному поширенню метричної системи. Розроблена 1960 р. Міжнародна система одиниць (SI) стала міжнародним стандартом.

Сучасну метрологію визначає стрімкий розвиток: винахід атомного годинника, лазерів та впровадження інформаційних і нанотехнологій. Метрологія, поєднуючи теоретичні та практичні аспекти, є важливою у різних сферах, від виробництва до моніторингу. Міжнародні документи, такі як стандарт OIML, визначають метрологію

як науку про методи вимірювань, засоби вимірювання та принципи забезпечення їх точності [1, с. 12]. Вітчизняне законодавство означує метрологію як науку, що вивчає вимірювання та методи забезпечення високої точності результатів [2]. Основні завдання метрології – це визначення одиниць вимірювання, створення точних вимірювальних приладів і забезпечення одностайності вимірювань на глобальному рівні [2, с. 5]. Фахівці-метрологи забезпечують коректне функціонування вимірювальних приладів, здійснюють їх ремонт і налаштування, проводять експертизу документації, контролюють стан, якість і точність вимірювань, беруть участь у випробуваннях, керують впровадженням стандартів і проводять навчання [13, с. 7–8].

Оскільки метрологія оперує точними даними вимірювань і потребує однозначності всіх термінів для здійснення коректних порівнянь та інтерпретації результатів, то якісний переклад термінології є вагомим чинником забезпечення чіткої міжнародної комунікації [14; 15]. Щодо забезпечення сталого розвитку, то якісний переклад вимагає також і розуміння різноманітних метрик та індикаторів, що застосовуються для оцінки ефективності [16]. Будь-які неточності у перекладі одиниць вимірювання, термінів, що описують технологічні процеси чи стандарти, можуть призвести до непорозумінь, помилок у дослідженнях та виробництві, а також ускладнити міжнародний обмін знаннями та технологіями, що є критично важливим для сталого розвитку. Тож підтримуємо погляди науковців про те, що інтеграція концепції сталого розвитку в метрологічну термінологію вимагає ретельного врахування екологічних, соціальних та економічних вимірів сталого розвитку [17], а від перекладача – глибокого розуміння специфіки термінології, яку використовують в контексті сталого розвитку й здатність забезпечити її точне відтворення у перекладах [18]. A. Durazzo та ін. акцентують і на тому, що метрологія, як основа вимірювання критично важлива для багатьох галузей науки, а її поєднання з концепцією сталого розвитку вимагає бездоганної термінологічної бази для запобігання інтерпретаційним розбіжностям, зокрема у пошуку новітніх наукових розробок, який проводять за критеріями відбору релевантних ключових термінів і кількісного аналізу літератури [19].

Для якісного перекладу метрологічної літератури, зокрема в контексті глобальних зусиль, спрямованих на досягнення ЦСР, необхідне ґрунтовне дослідження ключових лінгвістичних аспектів метрологічної термінології та нормативних засад її перекладу. Відповідно, подальший виклад буде присвячено уточненню ключових понять дослідження – «*термінологія*» та «*термін» і* з'ясуванню їхньої ролі у фаховій мові, що дасть на можливість сформулювати робоче визначення поняття «*метрологічний термін*».

Ключовим фактором цього дослідження є розуміння *термінології* та її базового елемента – *терміна*, який трактують як слово або вираз, що позначає поняття в межах певної галузі знань і має високу інформативність, точність і однозначність [20, с. 121], що суголосно з поглядами науковців, для яких термін – це слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття в науці, культурі, техніці, мистецтві чи суспільно-політичному житті та відповідає мовним нормам, є відносно незалежним від контексту, лаконічним і точним та задовольняє вимоги систематичності й дефінітивності. Моносемантичність у межах конкретної галузі теж є вагомою ознакою терміна [6, с. 12; 21, с. 561]. Комплексна єдність термінів, що відповідають чітко визначеним поняттям у конкретних наукових та технічних дисциплінах називається *термінологією* [6, с. 12], яка, всупереч суттєвим відмінностям від лексики загального вжитку, є неодмінною частиною загального словникового складу мови [21, с. 561–562].

Чітко окреслена загальновизнана термінологія відіграє конститутивну роль у функціонуванні фахової мови [6, с. 1], яка слугує засобом обміну знаннями між фахівцями та є об'єднанням певної галузі знань з відповідною комунікативною сферою [22, с. 17]. Характерною рисою будь-якої фахової мови є власна термінологія та структура, які й забезпечують точність обміну інформацією в професійних галузях [23, с. 1]. Попри відсутність повного збігу думок, сучасні мовознавці схильні розглядає мову науки як єдине ціле, в межах якого функціонує мова техніки [23, с. 561–562]. І. Корунець зазначає, що така мова поєднує вимоги лаконічності й точності з необхідністю детального викладу [24, с. 23]. Таку рівновагу і високу інформативність науково-технічних текстів власне і забезпечує значна кількість термінів. Відтак науково-технічна мова є складнішою за побутову та ділову, а розуміння науково-технічної літератури вимагає фахових знань та чіткого мислення [25, с. 299], що зумовлює низку складнощів у її перекладі.

Викладене дає змогу визначити *метрологічний термін* як лексичну одиницю (слово або словосполуку), що служить на позначення загальних, конкретних і абстрактних понять зі сфери метрології, що являє собою єдність галузі знань, науки

та практичної діяльності, які стосуються вимірювань, методів і засобів забезпечення їх єдності та необхідної точності. Під метрологічною *термінологією* розуміємо сукупність термінів, які обслуговують сферу метрології, яку характеризують однозначність у межах галузі, стилістична нейтральність, системність і точність у поєднанні з динамічним розвитком під впливом глобалізації, технологічного прогресу та прагнення до стійкості. Семантичні зміни, яких з плином часу зазнає метрологічна термінологія, є предметом наукових спостережень італійського термінолога F. Pavese ([26]).

Щоб встановити співвідношення термінів англійської та української галузевої термінології та забезпечити універсальне трактування термінів, перекладачі використовують галузеві термінологічні стандарти, що уможливлює складання термінологічної вибірки під час аналізу спеціалізованих текстів, оскільки сприяє глибшому розумінню фахової лексики, дефініцій термінів, полегшує їх систематизацію та семантичну класифікацію за основними тематичними групами, і таким чином забезпечує пошук адекватних відповідників у перекладі.

Задля уніфікації метрологічної термінології Об'єднаний комітет з настанов у метрології (JCGM) у співпраці з міжнародними організаціями розробив Міжнародний словник з метрології (VIM) і постійно оновлює його. Переконаний, що видання допоможе запобігти використанню жаргону у всіх аспектах вимірювання в різних областях і на різних рівнях точності, які охоплює метрологія, P. Clifford започаткував знайомство термінологічної спільноти з його першим випуском, який уклали французькою та англійською мовами [27].

Уперше як інформаційно-довідкова нормативна праця VIM вийшов друком 1984 р. [28]. Друге видання побачило світ у 1993 р. [29]. Третя офіційна редакція VIM (2009) містить положення щодо специфіки вимірювань у різних галузях [30]. Через затримку її публікації, Європейська асоціація з метрології в аналітичній хімії (Eurachem) видала власну настанову, яка регулює ключові аспекти забезпечення точності вимірювань і стосується головно термінології, невизначеності (непевності) вимірювання, застосування стандартних зразків, метрологічної простежуваності та міжлабораторних звірень [31]. У співпраці з британськими колегами та за часткового фінансування Національною системою вимірювання Великої Британії український переклад настанови виконали фахівці ДП «Укрметртестстандарт», що сприяло виявленню розбіжностей трактування метрологічних термінів українською мовою [31]. Зараз Україна має офіційний переклад VIM 3 2008 р., на жаль, без розділу 6, який охоплює найновіші терміни та узгодження щодо гармонізації термінології. Принагідно нагадаємо позицію JCGM, яка визнає офіційними лише оригінальні версії VIM, покладаючи відповідальність за переклади на перекладачів [32].

Загальнодоступна анотована онлайн-версія визначень VIM, розроблена на основі JCGM-WG2 (https://jcgm.bipm.org/vim/en/index.html), значно полегшує практичний переклад, надаючи можливість створення глосарія та локальної перекладацької пам'яті. Структура і формат термінів та визначень у VIM корелюють з міжнародним стандартом ISO 10241 [33], чим забезпечують їхню сумісність з іншими термінологічними системами. Словник організовано тематично. Визначення термінів пов'язані у систему понять і мають логічний (рекурсивний) перехід від загального до конкретного між групами понять кожного розділу з можливістю інтегрувати визначення одних термінів в інші. Це перетворило VIM на фундаментальний інструмент уніфікації мови вимірювань.

Аналіз трьох видань VIM підтверджує еволюцію ключових метрологічних понять і, відповідно, термінологічної системи. Зміни в заголовках розділів різних видань (1984–2007 рр.) ілюструють відмінності в трактуванні окремих понять протягом цього періоду, підтверджуючи лінгвістичну природу терміна. JCGM 200:2012 [35] та ISO/IEC GUIDE 99:2008(E/R) [34], містять по 144 терміни, які охоплюють основні поняття й терміни метрології. Останній, VIML OIML V1:2022 (E/F) [33], містить усього 83 терміни, але вирізняється новизною та сучасністю. Ці словники зручні й авторитетні серед метрологів світу, охоплюють основні важливі для метрології поняття, одиниці й величини вимірювання.

Для укладання термінологічної вибірки із фахових текстів, їх систематизації та семантичної класифікації, а також для результативного пошуку правильного відповідника метрологічних термінів, окрім схарактеризованих словників метрологічних термінів, проведено аналіз основних міжнародних (ISO 704:2009 [30], ISO Guide 99:1993 [29]) і національних стандартів (ДСТУ 2681–94 [35]) з акцентом на дефініціях, що дозволило встановити характеристики навчально-наукових видань і структурно-семантичні та перекладацькі особливості англійських і українських метрологічних термінів.

Як обумовлено темою та метою, наше дослідження спрямоване на навчальну й наукову літературу. Для поширення знань у науково-технічній і виробничій діяльності та для навчання застосовують *науковий стиль,* якому властиві рясне вживання термінів, абстрактна лексика, специфічна структура тексту, цитати, посилання, графіки, таблиці Він не є однорідним, і в ньому зазвичай виокремлюють чотири підстилі: власне науковий, навчально-науковий, науково-популярний, науково-публіцистичний та виробничо-технічний. Власне науковий підстиль вирізняють глибокий аналіз, складність мови й абстрактність [5; 39]. *Наукова література* висвітлює результати наукових досліджень, теоретичні узагальнення та методичні розробки. Її вирізняє точність викладу та доведеність висновків, що зумовлює високий рівень науковості. За жанровою ознакою до неї належать монографії, дисертації та автореферати дисертацій (неперіодична література), наукові журнали, матеріали конференцій, статті й доповіді (періодична література) [40, с. 157]. *Навчальна література* спрямована на систематизоване навчання та набуття знань, навичок і вмінь. Їй притаманні чітка структура, логічний виклад та орієнтація на аудиторію учнів, студентів і фахівців. *Науково-навчальний підстиль* – пояснювальний, систематичний, доступний, з чітким, структурованим, точним і логічним викладом, спеціальною термінологією та ілюстраціями. Якщо наукова література розширює знання та сприяє появі нових ідей, то навчальна – допомагає засвоїти наявні. До її основних видів належать лекції. конспекти лекцій, підручники, програми, навчальні посібники, хрестоматії, лекції, практикуми, збірники вправ і методичні рекомендації [5; 36; 37, с. 157]. Сьогодні – це ще й медіаматеріали, розміщені на сайтах професійних організацій та корпорацій. Підсумовуємо, що наукова та навчальна література різняться за метою, структурою, глибиною викладу, специфічними ЖСО, сукупність яких впливає на перекладацький процес.

Комплексний підхід до жанрового і стилістичного аналізу створює міцну основу для розгляду теоретичних підходів у сфері перекладу та виявлення перекладацьких викликів, до аналізу яких переходимо. Щоб відповісти на запитання, чи слід перекладати термінологію в цих двох типах літератури однаково, проаналізуймо основні положення функціональної та релятивістської теорій перекладу.

Функціональні теорії перекладу, зокрема теорія Skopos, започатковані H. Vermeer та K. Reiss, зосереджуються не на суворій еквівалентності до вихідного тексту, а на функції, яку має виконувати перекладений текст в цільовій культурі, враховуючи мету і потреби цільової аудиторії [38]. Як показано вище, *наукова література* часто орієнтована на фахівців і поширює новітню точну технічну інформацію, тож вимагає від перекладу збереження точності й специфічності інформації для експертної аудиторії. Водночас *навчальна література* слугує студентам і нефаховій аудиторії та має спростити розуміння й навчання. Тому переклад слід адаптувати так, щоб інформація була доступною для широкого кола [39]. D. Dejica пояснює вагомість жанрового підходу до перекладу на прикладі технічного підручника, припускаючи, що для його функціонального і зрозумілого перекладу потрібно підібрати зрозумілу для «технарів» термінологію, навіть якщо вона не цілком збіжиться з прямим еквівалентом [40]. Тобто на виконання принципу функціональної адекватності I. Trisnawati вважає припустимо адаптувати термін до певного рівня розуміння, а відтак переклад термінів у різних типах літератури може не завжди збігатися [41].

Релятивістська теорія перекладу, зі свого боку, підкреслює необхідність зважати на культурні, соціальні та історичні цінності і мови оригіналу, і мови перекладу. Перекладач – активний посередник, і саме він робить вибір на основі власного розуміння обох контекстів. Релятивістська перспектива дає можливість перекладачеві адаптувати термінологію до культурних особливостей та освітнього рівня цільової аудиторії та узгодити значення між вихідним текстом, перекладачем і цільовою аудиторією [42]. Тож у контексті забезпечення зрозумілості та ясності в освітньому процесі це може означати спрощення складних термінів або надання додаткових пояснень.

Скориставшись тезою H. Brandi та S. Santos, що переклад англомовної метрологічної термінології для науково-освітнього контексту, особливо з акцентом на сталий розвиток, вимагає ретельного опрацювання семантичних відтінків і застосування нормативних документів задля досягнення високої міри точності й уніфікації терміновживання [43], переходимо до тематичної класифікації та опису можливих тактик перекладу.

На основі термінологічного стандарту та запропонованого ним розподілу на тематичні групи методом суцільної вибірки було сформовано корпус з 200 англійських метрологічних термінів та їх українських відповідників, які безпосередньо розподілені за шістьма семантичними групами, а саме: «Величини та одиниці», «Вимірювання»,

«Якість вимірювання», «Вимірювальні прилади та їх властивості», «Еталони та метрологічна простежуваність» та «Номінальні властивості та експертизи». Найчисленнішою (112 термінів/56%) виявилася група термінів із семантичним значенням «Вимірювання», серед яких *approval – затвердження, attestation – атестація, bilateral comparisons – двосторонні порівняння*; а найменш численною (1,5%) – «Номінальні властивості експертизи», а саме 3 терміни: *reference operating condition – номінальна умова експлуатації, rated operating condition – номінальні умови експлуатації та nominal value – номінальне значення*). 48 термінів (24%) віднесені до групи «Якість вимірювання», прикладами яких є *conformity assessment – оцінка відповідності, acceptance of a conformity assessment result – прийняття результату оцінки відповідності, acceptable margin of error – прийнятний рівень похибки*. 41 термін (20,5%) потрапив до групи «Вимірювальні прилади та їх властивості», зокрема *associated measuring instrument – асоційований вимірювальний прилад, bell meter – лічильник дзвонового типу, ancillary device – допоміжний пристрій*. Дві тематичні групи виявилися рівновеликими за кількістю – по 22 терміни (11%) кожна: «Еталони та метрологічна простежуваність» (приклади: *comparison standard – еталон для порівнянь, measurement standards – вимірювальні еталони; bell piston prover – поршневий еталон дзвонового типу*) і «Величини та одиниці» (*приклади: meter – метр, air compressibility factor – коефіцієнт стиснення повітря, compressibility factor – коефіцієнт стиснення*).

Розподіл термінів за тематичними групами є важливим для розуміння семантики метрологічного терміна або термінологічної сполуки і необхідний для виявлення семантичного значення терміна в контексті та його якісного перекладу. Наприклад, переклад терміна *quantity* пов'язаний зі специфікою різних наук і залежить від поділу на базові та похідні величини. У метрологічному контексті *quantity* не є синонімом загального поняття *кількість*. Для метрології термін *quantity* є основою для вимірювань і охоплює широкий спектр величин, що характеризують різні властивості матеріального світу. У межах групи «Величини та одиниці» в метрології *quantity* – це числове значення, яке отримують як порівняння певної властивості об'єкта з еталоном.

Значну семантичну складність для нефахівця становить розуміння, а відповідно і переклад термінів validation та verification, значення яких є близькими, але не ідентичними. Щобільше, поза межами контексту обидва слова можуть мати ідентичні переклади: *повірка, перевірка, підтвердження, оцінка, звірка, атестація, відповідність, сертифікація* та ін.

Згідно з VIM, validation визначається як "*Verification that the specified requirements are suitable for the intended purpose*" (http://surl.li/ujddjt), а verification – як "*Providing objective evidence that a particular item meets the specified requirements*". Український переклад для validation звучить як «*здійснення верифікації, чи встановлені вимоги є адекватними для передбачуваного використання*», а для *verification* як «*надання об'єктивних доказів того, що певний предмет відповідає встановленим вимогам*». Отже, *верифікація* є ширшим поняттям, що означає підтвердження відповідності продукту, процесу чи послуги певним вимогам, тоді як *валідація* акцентує на придатності засобу або методу вимірювання для конкретної мети, часто шляхом порівняння результатів з еталонними матеріалами або методами. Тобто у метрологічному контексті verification (*верифікація*) зосереджується на підтвердженні відповідності вимірювального приладу або методу встановленим вимогам, визначеним у стандартах чи технічних специфікаціях.

Для науковця достатньо простого транскодування термінів, якого не буде достатньо у навчальній аудиторії. Далі пропонуємо ілюстративне пояснення того, як (після консультації з довідковою літературою або експертом) перекладач може адаптувати переклад термінів для навчального видання, додавши роз'яснення. Воно може бути таке: «Термін verification (*верифікація)* визначає, чи відповідає газовий лічильник, твердомір мікрометр тощо заявленій в технічному паспорті точності. Натомість validation (*валідація*) означає перевірку приладу або методу на придатність у конкретних умовах. Якщо технічний паспорт пірометра визначає рамки вимірювання температур у межах від – 50°С до + 550°С, то для вимірювань температури в межах від – 80°С до – 70°С навіть верифікований пірометр не буде валідним. Так само і верифікований побутовий газовий лічильник не буде визнаним валідним для магістрального трубопроводу». Отож, функціональні та релятивістські теорії надають основу для диференційованого підходу до перекладу галузевої термінології в науковій та навчальній літературі, зокрема у метрології. Вони допускають, що переклад наукової та освітньої літератури вимагає враховувати певні нюанси, пов'язані з функцією перекладеного тексту та культурними розбіжностями мов.

Висновки. Забезпечення якісного перекладу метрологічної літератури є нагальною потребою сучасності, зокрема в контексті глобальних зусиль, спрямованих на досягнення ЦСР. Визначення метрологічного терміна створює теоретичне підґрунтя для забезпечення однозначності використання галузевої лексики у перекладі. Аналіз основних нормативних документів підтвердив обов'язковість дотримання встановлених ними вимог для забезпечення якісного перекладу метрологічної термінології, здійснення якого потребує від перекладача поєднання лінгвістичної та перекладознавчої компетенцій з технічними знаннями. Врахування семантичних нюансів термінів, опрацювання відповідних джерел і взаємодія з експертами забезпечують послідовність точність, і релевантність перекладів. Доведено, що врахування ЖСО наукових і навчальних текстів та ефективне застосування положень функціональної (Skopos) та релятивістської теорій перекладу дозволяють адаптувати переклад до вимог цільової аудиторії та забезпечити його функціональну адекватність. У контексті метрології в перекладі наукової літератури пріоритетом є точність і дотримання усталених технічних термінів, можливе використання прямої транслітерації чи транспозиції усталених еквівалентів. На противагу цьому, для спрощення сприйняття навчальні матеріали можуть потребувати пояснень або адаптації термінів, однак слід переконатися, що терміни не набувають додаткових конотацій та функцій у різних мовних і культурних контекстах. Семантичний аналіз і тематична класифікація метрологічних термінів дозволили виявити основні труднощі їх перекладу та стали основою для практичних рекомендацій із вдосконалення перекладацької практики. Отож, комплексний міждисциплінарний підхід, що охоплює уточнення понятєвого апарату, аналіз нормативної бази, враховує ЖСО наукової та навчальної літератури, семантичну класифікацію термінів і контекст їх використання, є ефективним інструментом для встановлення умов і надання рекомендацій для забезпечення якісного перекладу метрологічної термінології та сприяє підтримці сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Національні метрологічні системи – Розробка інституційної та законодавчої бази : Міжнародний документ OIML D 1 2020 (E) / Міжнародна організація законодавчої метрології. OIML D : переклад українською ННЦ «Інститут метрології». 2020. 78 с. URL: https://www.oiml.org/en/publications/other-language-translations/ukrainian/d001-ua20.pdf (дата звернення 15.04.2025).

2. Про метрологію та метрологічну діяльність : Закон України від 5 червня 2014 року № 1314–VII / Верховна Рада України. Київ, 1998. 30 с. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1314-18#Text (дата звернення 12.10.2024).

3. Sustainable Development Goals: 17 Goals to Transform Our World. URL: http://www.un.org/sustainabledevelopment/ (acc. 09.02.2025).

4. Іщенко Н.І. Науково-технічний стиль у системі функціональних стилів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія».* 2014. Вип. 46. С. 78–80.

5. Яхонтова Т.В. Жанри первинної наукової комунікації: сучасні тенденції розвитку. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)».* 2014. Вип. 2. С. 135–140.

6. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Видавничий дім «KM Academia», 2000. 218 с.

7. Кияк Т. Р. Функції та переклад термінів у фахових текстах. *Науковий вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2007. Вип. 32. С. 104–108.

8. Cabre M. T. Terminology: theory, methods, and applications / J. C. Sager (Ed.); translated by J. A. DeCesaris. Amsterdam : John Benjamins Publishing Co., 1999. 249 p. URL: https://is.gd/X8n70T (дата звернення 12.10.2024).

9. Makhachashvili R., Mosiyevych L., Kurbatova T. Semantic and structural challenges of translating modern English agro-engineering terminology into Ukrainian*. New Trends in Linguistics, Literature and Language Education:* ACNS Conference Series: Social Sciences and Humanities. 2023. Vol. 3. P. 04003-040015. URL: https://doi.org/10.55056/cs-ssh/3/04003.

10. Рябокінь Н.О., Пашко С.В. Особливості перекладу англомовної військової термінології на українську мову. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки».* 2024. № 208. С. 316–321. DOI: 10.32782/2522-4077-2024-208-45.

11.Іщенко В., Горбуньова С. Особливості полікомпонентних економічних термінів у структурному, семантичному і перекладацькому аспектах. *Лінгвістика*. 2020. № 1. С. 114–124.

12. Ківенко І. О. Англійська морська термінологія: структурно-семантичні характеристики. *Записки з романо-германської філології*. 2023. Вип. 2(51). С. 77–87. URL: doi.org/10.18524/2307-4604.2023.2(51).296822.

13. Поліщук Є. Метрологія та вимірювальна техніка. Львів : ЛНУ, 2003. 544 с.

14. De Bièvre P. The 2007 International Vocabulary of Metrology (VIM), JCGM 200:2008 [ISO/IEC Guide 99]: Meeting the need for intercontinentally understood concepts and their associated intercontinentally agreed terms. *Clinical Biochemistry.* 2009. Vol. 42(4–5). P. 246–248. URL: doi.org/10.1016/j.clinbiochem.2008.09.007.

15. Verma P. Potential Role of Metrology in Digital Transformation for Quality Infrastructure. *MAPAN*. 2024. Vol. 39(1). P. 111–118. URL: doi.org/10.1007/s12647-023-00716-z.

16. Wilke U., Pyka A. Sustainable innovations, knowledge and the role of proximity: A systematic literature review. *Journal of Economic Surveys.* 2024. Vol. 39. Iss. 1. P. 326–351. URL: doi.org/10.1111/joes.12617.

17. Corporate sustainability, organizational resilience and corporate purpose: a triple concept for achieving long-term prosperity / M.P. Florez-Jimenez et al. *Management Decision.* 2024. Vol. 62 No. 7. P. 2189–2213. URL: doi.org/10.1108/MD-06-2023-0938.

18. Соловій І. Sustainable fashion/стала мода: дефініції та їхнє трактування в українському науковому дискурсі. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну.* 2024. Вип. 7(2). С. 248–262. URL: https://doi.org/10.31866/2617-7951.7.2.2024.315457 .

19. Metrology, Agriculture and Food: Literature Quantitative Analysis / A. Durazzo et al. *Agriculture.* 2021. Vol. *11,* no. 9. P. 889. URL: doi.org/10.3390/agriculture11090889.

20. Болотнікова А.П., Бечкало Н.В. Специфіка перекладу науково-технічних текстів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія.* Одеса. 2019. Вип. 41 (2). С. 120–123. URL: http://surl.li/ponyvw (дата звернення 14.10.2024).

21. Термін. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства* / гол. ред. А. Волков; Буковинський центр гуманітарних досліджень. Чернівці : Золоті литаври, 2001. С. 561–562.

22. Барнич І.І. Поняття «фахова мова» і «термінологія» в німецькій і українській мовах. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2018. Вип. 3. С. 16–19. URL: http://surl.li/wasuad (дата звернення 12.10.2024).

23. Боднар О.І. Поняття «фахова мова» у сучасній лінгвістиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія».* 2017. Вип. 7–9. С. 33–36. URL: http://surl.li/oxavuu (дата звернення 17.10.2024).

24. Корунець І.В. Вступ до перекладознавства. Вінниця: Нова книга, 2008. 512 с.

25. Петренко О. Особливості перекладу тексту науково-технічного стилю. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2015. Вип. 3. С. 298–303.

26. Pavese F. About continuity and discreteness of quantities: examples from physics and metrology. *Ukrainian Metrological Journal.* 2021. Iss. 2. P. 4–9. DOI:10.24027/2306-7039.2.2021.236054.

27. Clifford P. M. The international vocabulary of basic and general terms in metrology. *Measurement*. 1985. Vol. 3(2). P. 72–76. URL: doi.org/10.1016/0263-2241(85)90006-5.

28. ISO, International vocabulary of basic and general terms in metrology ISO, published in the name of BIPM, IEC,ISO, and OIML, 1st ed., 1984.

29. ISO Guide 99:1993, International vocabulary of basic and general terms in metrology (VIM), published in the name of BIPM, IEC, IFCC, ISO, IUPAC, IUPAP, and OIML, 2nd ed., 1993.

30. ISO 704:2009, Terminology work – Principles and methods, International Organization for Standardization, 3rd ed., 2009.

31. Eurachem Guide: Terminology in Analytical Measurement – Introduction to VIM 3 (2011) / Barwick V. J., Prichard E. (Eds). URL: http://surl.li/bxhjkc (дата звернення 12.10.2024).

32. International vocabulary of metrology – Basic and general concepts and associated terms (VIM) / JCGM 200: 2008, Joint Committee for Guides in Metrology (JCGM), 2008. URL: www.bipm.org. (дата звернення 12.10.2024).

33. International vocabulary of terms in legal metrology (VIML) OIML V 1:2022 (E/F) 2022. 59 c.

34. JCGM 200:2012. Міжнародний словник з метрології – Основні й загальні поняття та пов'язані з ними терміни (VIM). Видання 3-тє. Версія 2008 р. 69 с. URL: https://salo.li/C88ce5E (дата звернення 12.10.2024).

35. ДСТУ 2681–94. Метрологія. Основні поняття. Терміни та визначення. [Чинний від 1995–01–01]. Вид. офіц. Київ : Держстандарт України, 1994. 37 с.

36. Науковий стиль. *Літературознавча енциклопедія*: у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2: М–Я. С. 108. URL: https://salo.li/ce35012 (дата звернення 12. 10. 2024).

37. Хилько М. Типологічні класифікаційні моделі контенту вітчизняного книговидання у контексті соціально-комунікаційних досліджень. Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2014. 162 с.

38. Недайнова І.В. Теорія Skopos крізь призму функціонального перекладу. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки».* 2021. № 2(22). С. 251–259. DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-24.

39. Nine H., Selougha F. A Functional Approach to Medical Translation: Skopos Theory-based Study. *Journal of Languages and Translation.* 2025. Vol. 5(1). P. 296–309. URL: doi.org/10.70204/jlt.v5i1.449.

40. Dejica D. Understanding Technical and Scientific Translation: A Genre-based Approach. *Scientific Bulletin of the Politehnica University of Timişoara Transactions on Modern Languages*. 2020. Vol. 19. Iss. 1. P. 56–66. URL: https://ssrn.com/abstract=3944216 (acc. 10.05.2025).

41. Trisnawati I.K. Skopos Theory: a Practical Approach in the Translation Process. *Englisia Journal*. 2014. Vol. 1(2). URL: doi.org/10.22373/ej.v1i2.186.

42. A Relevance Theory Approach to the Investigation of Inferential Processes in Translation / Alves F. et al. ; Alves (Ed.). *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research.* Amsterdam : John Benjamins, 2003. P. 11–34. URL: doi.org/10.1075/btl.45.04alv?locatt=mode:legacy (acc. 10.05.2025).

43. Brandi H.S., dos Santos S. F. Introducing measurement science into sustainability systems. *Clean Technologies and Environmental Policy*. 2015. Vol. 18(2). P. 359–371. URL: doi.org/10.1007/s10098-015-1044-4.

РОЗДІЛ 6
СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81′1:82.091
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.27

КОРПУСНОБАЗОВАНИЙ ПІДХІД В ДОСЛІДЖЕННІ ІДІОЛЕКТУ ПИСЬМЕННИКА (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ОКСАНИ ЗАБУЖКО «*ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКОГО СЕКСУ*» ТА «*МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ*»)

CORPUS-BASED APPROACH IN THE STUDY OF THE WRITER'S IDIOLECT (BASED ON THE PROSE WORKS OF OKSANA ZABUZHKO «FIELDWORK IN UKRAINIAN SEX» AND «MUSEUM OF ABANDONED SECRETS»)

Дружбяк С.В.,
orcid.org/0000-0001-8971-9852
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»

Романяк А.В.,
orcid.org/0009-0009-8238-4354
студентка IV курсу
Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена дослідженню ідіолекту відомої української письменниці Оксани Забужко. Для аналізу взято прозові твори: «Польові дослідження з українського сексу» та «Музей покинутих секретів» з метою виявлення лексико-стилістичних особливостей індивідуального стилю авторки, а також мовних засобів що формують ключові концепти її художнього світу.

У статті використано сучасні методи корпусної лінгвістики, зокрема платформу Sketch Engine, яка дозволяє створювати корпуси текстів та виконувати аналіз лексико-граматичних зв'язків. Застосування корпусного підходу надає змогу отримати статистичні дані стосовно частотності вживання мовних одиниць, визначення ключових слів, граматичних зв'язків та колокацій, які формують унікальний стиль Оксани Забужко.

Для дослідження ідіолекту письменниці було створено корпус текстів, який показав, що основна увага зосереджена на таких ключових словах, як тіло, війна, самотність, страх, пам'ять, та їхніх колокаційних зв'язках, що відображають ключові теми творчості Оксани Забужко: тілесність, травма, національна історія та колективна історична пам'ять. Виконано аналіз іменникового та прикметникового лексикону у корпусі прозових творів. З'ясовано, що найбільш частотні іменники є ключовими концептами, які віддзеркалюють тематичні домінанти ідіолекту письменниці: тілесність, родова пам'ять, часопросторові орієнтири, та сакральні константи людського буття. У той час, як прикметниково-епітетична лексика у творчості Оксани Забужко функціонує як інструмент емоційної глибини, формуючи індивідуалізовану картину світу, в якій переважає особистісне й емоційне осмислення буття.

Результати роботи мають практичне значення для розвитку корпусної лінгвістики. Дослідження підкреслюють важливість корпусного підходу для аналізу індивідуального стилю автора, дозволяючи кількісно зафіксувати відступи від мовної норми, а також простежити еволюцію стилю письменника в динаміці. Таким чином, корпусна лінгвістика забезпечує об'єктивну основу для вивчення ідіостилю, поєднуючи якісний і кількісний аналіз.

Ключові слова: ідіолект, ідіостиль, корпусна лінгвістика, корпус текстів, частотність, мовна картина світу, Sketch Engine.

The article is devoted to the study of the idiolect of the famous Ukrainian writer Oksana Zabuzhko. Prose works are taken for analysis: "Fieldwork in Ukrainian Sex" and "Museum of Abandoned Secrets." The purpose of the work is to identify the lexical and stylistic features of the author's individual style, as well as language tools that form the key concepts of her artistic world.

The article uses modern methods of corpus linguistics, namely the platform Sketch Engine, which allows you to create corpora of texts and perform analysis of lexical and grammatical relations. The use of the corpus approach provides statistical data on the frequency of use of language units, the definition of key words, grammatical relationships, and collocations that form the unique style of Oksana Zabuzhko.

A corpus of texts was created to explore the idiolect of the writer. It showed that the main focus is on such key words as body, war, loneliness, fear, memory, and their collocation connections, reflecting the key themes of Oksana Zabuzhko's work: physicality, trauma, national history and collective historical memory. An analysis of the noun and adjective lexicon in the corpus of prose works was performed. It was found that the most frequent nouns are key concepts that reflect the thematic dominants of the writer's idiolect: physicality, generic memory, time-space landmarks, and sacred constants of human existence. While the adjective-epithetic vocabulary in the work of Oksana Zabuzhko functions as an instrument of emotional depth, forming an individualized picture of the world, in which the personal and emotional understanding of being prevails.

The findings of this investigation are of practical importance for the development of corpus linguistics. Studies emphasize the significance of the corpus approach for analyzing the author's style, allowing to quantitatively record deviations from the linguistic norm, as well as to trace the evolution of the writer's style in dynamics. Corpus linguistics thus provides an objective framework for the study of idiosyncrasy, combining qualitative and quantitative analysis.

Key words: idiolect, idiostyle, corpus linguistics, a corpus of texts, frequency, language picture of the world, Sketch Engine.

Постановка проблеми. У мовознавстві авторський ідіолект розглядається як унікальне мовне явище, зумовлене впливом соціальних, психологічних, культурних і духовних чинників, що відображають національну специфіку та традиції народу, представником якого є письменник.

Питання дослідження авторської мовної картини світу, особливостей використання лексичних і стилістичних засобів, а також способів вербалізації концептуальної сфери письменника вже протягом кількох століть залишається актуальним у лінгвістичних розвідках учених усього світу. Така тематика становить інтерес для мовознавців не лише в контексті аналізу мови як загального феномену, але й з огляду на індивідуальне мовлення, що відображає унікальні риси мовної особистості. Через художній стиль письменника розкривається його індивідуальність і суб'єктивне бачення світу.

Актуальність дослідження зумовлена прагненням сучасної лінгвістики до всебічного розкриття феномену авторського стилю, ідіостилю та ідіолекту із застосуванням корпусних та статистичних методів у художньому дискурсі. Активне впровадження корпусного підходу в лінгвістичну науку та використання здобутків корпусної лінгвістики в мовній теорії та практиці вимагає вирішення низки питань, які досі залишаються недостатньо розробленими. Серед таких питань – проблема укладання та ефективного використання корпусів текстів українською мовою.

Аналізуючи авторський ідіолект, ми можемо виявити не тільки унікальні особливості стилю письменника, але й глибше дослідити взаємозв'язок між культурою, мовою та самоідентифікацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці зростає інтерес до вивчення мовлення окремої особистості або групи осіб, оскільки саме авторський стиль найяскравіше репрезентує індивідуальні риси мовлення письменника. Для дослідження ідіолекту науковці звертаються безпосередньо до текстів, у яких розкривається індивідуальний мовний почерк митця.

Посилений інтерес до проблематики семантики мовних одиниць різних рівнів, їх функціонування та впливу на рецепцію тексту спостерігається вже з середини 1920-х років. Значна частина наукових праць у цій галузі спирається на дослідження В. фон Гумбольдта й О. О. Потебні. В українському мовознавстві суттєвий внесок у вивчення індивідуальної природи мовлення зробили С. Єрмоленко, Ф. Бацевич, О. Селіванова, К. Голобородько, О. Строкаль, Л. Мацько, А. Загнітко, І. Фаріон й інші учені [11, с. 9].

Початки статистичних досліджень у лінгвістиці закладено в працях В. Перебийніс. Із розвитком технічних засобів у сучасному мовознавстві статистичний підхід до аналізу мовних явищ набуває дедалі більшої популярності. Науковці, зокрема В. Перебийніс, С. Бук, О. Павличко, І. Хомицька у своїх дослідженнях застосовують статистичні методи для вивчення індивідуальних мовних особливостей авторських текстів [9, с. 187].

У сучасній лінгвістиці для позначення сукупності мовних особливостей, притаманних творчості окремого автора, використовують терміни «ідіостиль», «ідіолект», а також «індивідуальний стиль». У межах лінгвістичної поетики ідіостиль розглядається як система мовних засобів, що спрямовані на реалізацію художніх смислів через індивідуальні мовні прийоми [6, с. 29].

С. Єрмоленко визначає ідіолект як мовну практику індивіда, що включає сукупність формальних і стилістичних ознак, які виокремлюють індивідуальну манеру мовлення. У свою чергу, Р. Фаулер трактує ідіостиль як засіб відображення у тексті особливого способу сприйняття світу, притаманного авторові [14, с. 179].

Попри спільні підходи, тлумачення терміна «ідіостиль» у науковців має деякі відмінності. У сучасній лінгвістиці цей термін найчастіше розуміють як систему індивідуально забарвлених мовних засобів, які підпорядковуються загаль-

ному задуму автора [1, с. 87]. Дослідження авторського стилю передбачає аналіз мовних і художньо-виражальних засобів, обраних автором для реалізації змісту твору.

І. Кульчицький, спираючись на думку Л. Ставицької, ототожнює поняття «ідіостиль» і «авторський стиль», розглядаючи їх як синоніми, що позначають систему індивідуальних рис, властивих усій творчості письменника або окремому її періоду. Водночас поняття «ідіолект» трактується як сукупність мовленнєвих особливостей конкретної особистості [13, с. 4].

Перші спроби статистичного аналізу української мови були реалізовані в Інституті мовознавства ім. О. Потебні. Згодом для вивчення лексичних особливостей різних функціональних стилів почали укладати частотні словники. У сучасній українській лексикографії існують частотні словники для п'яти основних стилів: художнього (В. Перебийніс), публіцистичного (Н. Дарчук), розмовно-побутового, наукового й офіційно-ділового (усі три – С. Бук), а також поетичного мовлення (Н. Дарчук) [11, с. 29].

У межах статистичної лінгвістики для дослідження ідіостилю використовують низку кількісних показників для аналізу авторського стилю та мовного оформлення тексту. Серед них – середня довжина речення, кількість вкладених синтаксичних конструкцій, кількість слів у реченні, кількість речень в абзаці тощо. Отримані результати подають у вигляді вектора з координатами, що відповідають значенням обраних характеристик [4, с. 53].

Поняття ідіостиль, незважаючи на свою частотність, вживаність і популярність у сучасних дослідників, не має чіткої структури в уявленні більшості лінгвістів. Як уже було вказано вище, більшість дослідників цієї проблеми розглядають ідіостиль як систему змістових і формальних характеристик [13, с. 7].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. На сучасному етапі вивчення понять «стиль», «індивідуальний стиль» та «ідіостиль» спостерігається тенденція до глибшого осмислення цих категорій – не лише через аналіз мовних елементів, а й із залученням компонентів самосвідомості та самовираження автора. Це особливо помітно в межах психолінгвістичного та лінгвокогнітивного підходів [10, с. 1579].

Попри значні наукові досягнення, методологія аналізу ідіостилю залишається не до кінця сформованою: відсутні уніфіковані підходи до його опису, а саме поняття часто трактується неоднозначно. Через складність і багатовимірність ідіостилю його важко описати за допомогою загальнонаукових методів. До того ж дослідження цієї категорії часто обмежуються окремими аспектами, що призводить до фрагментарного бачення явища та ігнорування його системності [10, с. 1580].

Протягом останніх років уявлення про ідіостиль зазнали істотної еволюції, збагачуючись новими деталями. Водночас дослідникам ще не вдалося створити цілісну модель, яка б ураховувала всі компоненти цього явища. Серед недоліків існуючих підходів – відсутність ролі читача в ідіостильовій системі, що обмежує інтерпретацію текстових смислів [12, с. 39].

У цьому контексті актуальним постає використання корпусного методу у дослідженні індивідуального стилю письменника, що надає можливість здійснювати комплексний кількісно-якісний аналіз мовних особливостей автора, на основі його текстів.

Постановка завдання. Пропоноване дослідження присвячене аналізу лексико-стилістичних особливостей індивідуального стилю Оксани Забужко та способів їх виявлення за допомогою методів корпусної лінгвістики. За основу для аналізу взято твори: «Польові дослідження з українського сексу» [7] та «Музей покинутих секретів» [8].

Для досягнення поставленої мети передбачається виконання наступних завдань: визначити основні підходи до вивчення ідіолекту / ідіостилю у сучасному мовознавстві; побудувати корпус текстів прозових творів Оксани Забужко; здійснити кількісний та якісний аналіз лексико-стилістичних одиниць у творах письменниці; виявити характерні риси ідіостилю Оксани Забужко; проаналізувати мовні засоби, що відображають авторську мовну картину світу.

Виклад основного матеріалу. Сучасні методи корпусної лінгвістики надають нові можливості для аналізу художнього тексту. Одним із найбільш ефективних інструментів є Sketch Engine – платформа для створення корпусів текстів, аналізу лексико-граматичних зв'язків та автоматичного виділення ключових слів [15, с. 98].

Для подальшого дослідження ідіолекту письменника створимо корпус текстів. Скористаємось платформою Sketch Engine. Програма зафіксувала загальну кількість слів, що становить 240 113.

Для аналізу досліджуваних прозових творів Оксани Забужко, Sketch Engine дозволяє отримати об'єктивні дані про частотність, колокаційну поведінку слів, їхнє граматичне оточення і специфіку вживання.

Першим кроком є аналіз ключових слів у прозових творах Оксани Забужко. Для отримання списку ключових слів формуємо так званий **ключовий список** (**KEYWORD LIST**), який показує, які слова зустрічаються у тексті частіше, ніж у середньому по порівняльному корпусу. Такі слова вказують на специфіку тексту, його тематику та ідейну домінанту. Таким чином, завдяки Sketch Engine можна не лише інтуїтивно визначати важливі слова, а й підкріплювати їхній вибір кількісними даними і системним аналізом граматичних зв'язків, що особливо важливо для наукових досліджень художньої літератури [15, с. 99].

Таким чином було виявлено характерні тематичні домінанти та лексико-граматичні особливості авторської мови [16].

У «Польових дослідженнях з українського сексу» [7] найбільш частотними й змістовно навантаженими виявилися такі ключові слова: ***тіло***, ***біль***, ***самотність***, ***страх***, ***секс***, ***відчуття***. Ці лексеми відображають основні проблеми роману – тілесність як спосіб пізнання світу і себе, сексуальність як травматичний досвід та внутрішню розпиленість особистості. Це простежуємо у таких прикладах:

1. *Школярка моя... – Чому – школярка? – В тебе* ***тіло*** *на дотик, як у школярки. («Польові дослідження з українського сексу»)* [7]

2. *Мої реакції радше фізіологічні –* ***біль****, нудота, – але емоційно якісь вимкнені: мовби цілий тягар розмови взяло на себе* ***тіло****, а сама я в тому участи не беру. («Польові дослідження з українського сексу»)* [7]

3. *Якимось чином матері вдалось її перемкнути, послабити* ***страх самотности.*** *(«Польові дослідження з українського сексу»)* [7]

4. ***Секс*** *у такій версії був мертвий – як мертвий був би він і у нас із Р., якби я повсякчас не робила його грою в чуже життя. («Польові дослідження з українського сексу»)* [7]

Національна тематика у «Польових дослідженнях...» [7] також представлена, проте менш активно. Такі слова, як ***Україна***, ***нація***, ***пам'ять***, з'являються у контексті особистої ідентифікації героїні із травмованим національним простором. Проте домінує саме індивідуально-психологічний вимір національної травми.

У романі «Музей покинутих секретів» [8] спостерігається істотне розширення ключових тематичних полів. Тут у центрі опиняються такі слова: ***історія***, ***пам'ять***, ***таємниця***, ***Україна***, ***війна***, ***смерть***, ***доля***, ***зрада***, ***свобода***. Нижче наведено приклади вживання цих лексем, що ілюструють їхню семантичну та тематичну роль у структурі роману.

1) *Чи хтось із наших мистецтвознавців про це писав, чи це твоє власне спостереження? – Дай спокій, Дарино, в нас повна* ***історія*** *української ікони досі не написана, а ти хочеш, щоб хтось займався дитячими цяцьками! («Музей покинутих секретів»)* [8]

2) *« – і вже ходять по три дні надусавшись і до себе не говорять, жахлива* ***зрада*** *... – А всі ці тривоги, – теж із розчуленим блиском у зорі підхоплює художниця, – коли хтось пересунув камінчика, на познаку покладеного! («Музей покинутих секретів»)* [8]

3) *Виходило, ніби Влада, по-народньому мовлячи, не на добре трапила: якраз у слід чужим* ***смертям*** *, – і якраз тоді, коли її власні сили були на межі вичерпання, зрештою, в неї й справді був тяжкий рік, але що я про це знаю?.. («Музей покинутих секретів»)* [8]

На відміну від «Польових досліджень...» [7], де домінує внутрішній психологізм, у «Музеї покинутих секретів» [8] Забужко переходить до епічного масштабу, зосереджуючись на колективному досвіді нації. Слово ***пам'ять*** набуває тут особливого значення: воно поєднує в собі як особисту, так і національну історію, де індивіду-

Рис. 1. Пошук ключових слів у корпусі творів Оксани Забужко

альні долі нерозривно пов'язані з великими історичними подіями.

1. *В **пам'яті** промайнули, опікши болем, найщасливіші їхні години в підпіллю – коли вони гуртом співали, спів і спільна молитва – то були години нічим інакше не вимовної єдности, які прекрасні, натхненні робилися в друзів лиця, як горіли очі... («Музей покинутих секретів»)* [8]

2. *А на нашій **пам'яті** – як Чорнобиль бахнув: тоді вже дурному було ясно, що система останні оберти докручує: коли треба було людей із зараженої зони евакуювати, а ці зомбі гнали в Києві дітей на першотравневий парад, і КҐБ бігало як оглашенне й вербувало нових стукачів, бо старих уже не вистачало... («Музей покинутих секретів»)* [8]

3. *Ти навчив моє тіло – каструвати кривдника: вся моя, з коліна в коліно громаджена жіноцька сила, досі спрямована до світла (найдорожча **пам'ять** з минулих кохань – сонце в чорному небі: таким воно бачиться з космосу, то звідти набиралась по вінця струмуючою радістю моя утла посудинка), з тобою – вивернулась чорною підкладкою назовні, зробилась ни-щівною – смертоносною зробилась, щоб сказати прямо, не завиваючи в папірці. («Польові дослідження з українського сексу»)* [7]

Як бачимо, в кожному романі ці теми представлені в різних контекстах: індивідуальний досвід у *«Польових дослідженнях...»* [7] і національна історія у *«Музеї покинутих секретів»* [8]

Таким чином, аналіз за допомогою Sketch Engine показує, що у «Польових дослідженнях з українського сексу» [7] ключові слова формують передусім особистісний, психологічний вимір, де травма і тілесність є головними мотивами. У «Музеї покинутих секретів» [8] фокус зміщується на колективну пам'ять, національну історію та проблему вибору і свободи в екстремальних історичних обставинах.

Спільними для обох творів є теми пам'яті, ідентичності та пошуку себе, але в кожному романі вони представлені через різні масштаби – індивідуальний або національний.

Аналіз ключових слів у прозових творах Оксани Забужко, є важливим інструментом для розкриття їх глибинного змісту. Авторка свідомо використовує повторювані образи і концепти, які не лише формують художній світ твору, але й віддзеркалюють культурні, історичні й психологічні травми українського суспільства.

Тепер розглянемо колокації у творах Оксани Забужко. Одним із основних інструментів Sketch Engine є WORD SKETCH – автоматично згенерована коротка характеристика слова, яка показує, як це слово функціонує у тексті. WORD SKETCH збирає інформацію про колокації – тобто слова, які часто вживаються поруч з досліджуваним словом. Колокації групуються за граматичними відношеннями, такими як: об'єкт дієслова, підмет дієслова, означення іменника, модифікатори прикметника тощо [3, с. 7].

Варто відзначити, що аналіз колокацій є важливим інструментом для глибшого розуміння тексту, оскільки він дозволяє виявити, які слова найчастіше вживаються разом, утворюючи стійкі мовні сполучення. Колокації можуть вказувати на певні стилістичні та тематичні особливості твору, які можуть залишатися непоміченими при простому читанні тексту [17, с. 100].

Використовуючи Sketch Engine для аналізу колокацій, ми можемо отримати об'єктивні дані про те, як часто певні слова взаємодіють між собою в контексті твору. Це дає можливість не лише спостерігати за мовними патернами, але й визначати, як ці патерни сприяють створенню певних емоційних і концептуальних шарів у тексті [5, с. 11].

Аналіз колокацій також дозволяє розкрити глибинні змісти, які автор хоче передати через специфічні словесні зв'язки. Наприклад, колокації з такими лексемами, як «***страх»***, «***смерть***», допомагають нам зрозуміти, що ці теми є не тільки особистими переживаннями героїв, а й частиною загальної національної або історичної травми, яку описує автор (див. рис. 2–3).

Частотне вживання слова «***тіло***» у поєднанні з дієсловами на зразок «***затруситися***», «***перенестися***», «***опановувати***», «***пахнути***», «***відчути***» вказує на акцент на фізичні і сенсорні переживання, які мають важливе значення в контексті психологічного або емоційного стану персонажів (див. рис. 4).

Ці дієслова підкреслюють тілесні реакції, що є результатом внутрішнього переживання або зовнішнього впливу, що в свою чергу може вказувати на важливість тілесності у творі. Такі колокації створюють образ тілесності, яка не просто є фізичним аспектом, а є носієм глибших емоційних і психологічних станів. Слова на кшталт «***затруситися***» або «***пахнути***» часто вказують на реакції тіла, пов'язані з травмою, страхом, нервовою напругою або бажанням, тоді як дієслова «***відчути***» або «***опановувати»*** вказують на процеси сприйняття і контролю, що можуть відображати внутрішню боротьбу персонажів.

Отже, такі колокації підкреслюють важливу роль тілесних відчуттів у психологічному пор-

Рис. 2. Колокації із словом *«страх»*

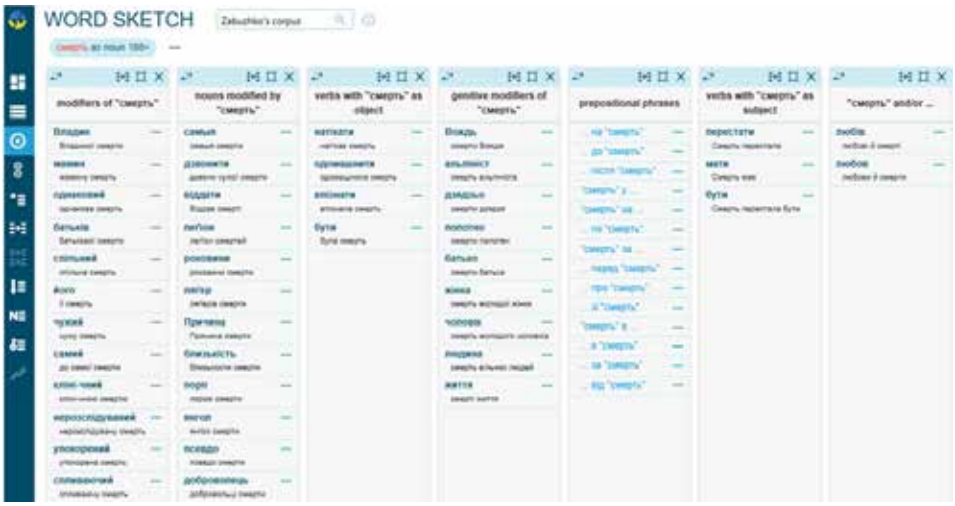

Рис. 3. Колокації із словом *«смерть»*

Рис. 4. Колокації із словом *«тіло»*

треті героїв, що є характерною рисою досліджуваних творів, де тілесні переживання стають важливими маркерами емоційного і внутрішнього стану персонажів.

Цікавим є аналіз колокацій прикметників із лексемою ***«війна».***

Колокації прикметників із лексемою ***«війна»*** в ідіолекті Оксани Забужко свідчать про багатопланове осмислення цього поняття. Найчастотнішою є сполука *холодна війна*, яка окрім історичного контексту набуває психологічного виміру. Поруч із традиційними (*світова війна*, *вітчизняна війна*) фіксуються індивідуалізовані епітети: *намита*, *неоголошена*, *зоряна*, що підкреслюють прихованість, несподіваність або романтизованість війни. Окремі прикметники (*виснажлива*, *похована*) передають емоційні характеристики війни, тоді як *гебешна* та *інформаційна* актуалізують сучасний контекст прихованих конфліктів. Таким чином, епітети до слова *війна* у творах Забужко репрезентують глибоку особистісну рефлексію над війною як історичним, психологічним і суспільним явищем.

Наступним кроком досліджено ключові концепти ідіолекту Оксани Забужко. Проаналізувавши іменниковий лексикон за допомогою функції **WORDLIST** у корпусі прозових творів, можна відзначити його високу концептуальність та тематичну зосередженість. Частотні іменники у корпусі її творів функціонують як **ключові слова**, що формують основні смислові домінанти художнього світу письменниці [2, с. 108].

По-перше, значну групу становлять іменники, що позначають частини тіла та фізичні атрибути людини (*рука*, *голова*, *око*). Їхня частотність свідчить про підвищену увагу до тілесності як важливого елементу психологічного й екзистенційного досвіду персонажів. По-друге, у корпусі широко представлені іменники на позначення родинних зв'язків та індивідуальних ідентичностей (*мама*, *батько*, *чоловік*, *жінка*, *людина*, *Адріян*, *Дарина*). Така лексика вказує на акцент на особистісних і родових наративах, які структурують художню картину світу Забужко. Третім значущим пластом є іменники, пов'язані з концептами часу й буття (*життя*, *час*, *раз*, *рік*, *сон*), що розкривають філософську спрямованість її письма та увагу до тем плинності, минущості й сенсу існування.

Окрему категорію становлять сакральні та метафізичні іменники (*Бог*, *смерть*, *світ*), що підкреслюють поєднання земного і трансцендентного у її творах.

Таким чином, аналіз іменникового складу засвідчує, що найбільш частотні іменники водночас виконують роль **ключових концептів**, відображаючи стійкі тематичні домінанти ідіолекту Оксани Забужко: тілесність, родова пам'ять, часопросторові орієнтири та сакральні константи людського буття.

Натомість, прикметники в ідіолекті Оксани Забужко виконують важливу роль у моделюванні художнього світу тексту, забезпечуючи деталізацію, індивідуалізацію й емоційне забарвлення зображуваної реальності. Їх частотність та семантичне наповнення свідчать про специфічні особливості авторського стилю.

Одну з провідних груп становлять прикметники, що виражають належність та індивідуалізацію (*власний*, *той*, *цей*, *самий*), акцентуючи увагу на внутрішньому світі персонажів і суб'єктивності їхнього сприйняття. Це відображає глибинну установку тексту на особистісне бачення реальності.

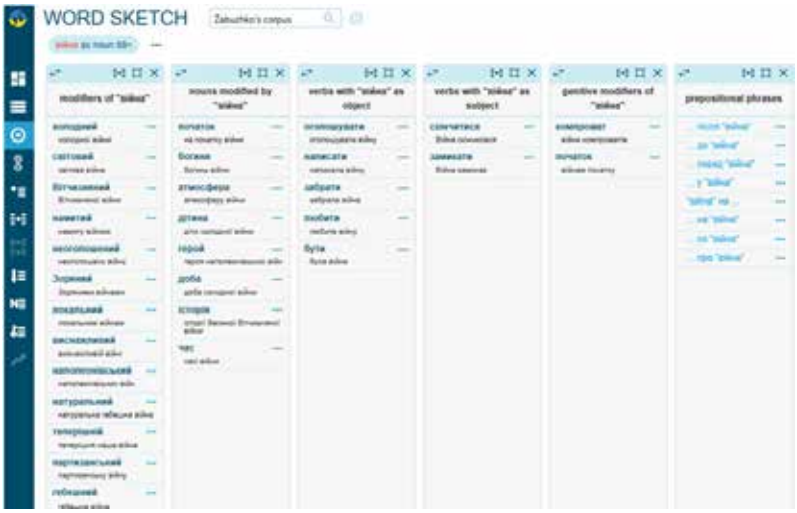

Рис. 5. Колокації із словом *«війна»*

Значну частину прикметникової лексики становлять епітети, що передають оцінні характеристики та емоційні стани (*дивний*, *смішний*, *порожній*, *старий*). Такі слова вносять у текст експресію, суб'єктивне ставлення автора чи героя до явищ навколишнього світу.

Особливу увагу привертають прикметники, пов'язані з просторово-розмірними характеристиками (*великий*, *малий*, *довгий*), а також з колористикою (*білий*, *чорний*), що підсилює зорову образність опису та створює різкі емоційні контрасти.

Таким чином, прикметниково-епітетична лексика у творчості Оксани Забужко функціонує як інструмент емоційної інтенсифікації тексту, формуючи глибоко психологізовану, індивідуалізовану картину світу, в якій переважає особистісне й емоційне осмислення буття.

Висновки. Ідіостиль та ідіолект у сучасній лінгвістиці визначаються як системи мовних і позамовних засобів, що формуються під впливом особистісних, культурних та національних чинників.

Створений корпус прозових творів Оксани Забужко дав змогу здійснити кількісний та якісний аналіз мовних особливостей її стилю.

Основними тематичними домінантами ідіостилю Оксани Забужко є тілесність як засіб пізнання світу, психологічне осмислення досвіду травми, історична пам'ять, проблема національної ідентичності. Найчастотніші іменники пов'язані з тілесністю, родинною пам'яттю та екзистенційними концептами. Прикметникова лексика забезпечує емоційне забарвлення, деталізацію й індивідуалізацію образів.

У романі «Польові дослідження з українського сексу» домінує індивідуально-психологічна перспектива. У романі «Музей покинутих секретів» основним змістовим фокусом виступає колективна історична пам'ять і національний досвід.

Для ідіолекту Оксани Забужко характерний високий ступінь концептуалізації реальності, психологізм, емоційна насиченість мовних засобів. Корпусний аналіз підтверджує системність її мовної картини світу та дозволяє побудувати інваріантну модель авторського стилю.

Застосування корпусобазрваного підходу може слугувати фундаментом для подальших досліджень, спрямованих на створення комплексної моделі аналізу ідіостилю, що враховуватиме як мовні так і екстралінгвістичні фактори.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бук С. Сучасні методи дослідження мови письменника у слов'янознавстві. Проблеми слов'янознавства. 2012. Вип. 61. С. 86–95.
2. Бук С. Ключові слова мови польських письменників. Проблеми слов'янознавства. 2013. Вип. 62. С. 100–113.
3. Ванівська О. І. Основні підходи до аналізу мовних даних у корпусній лінгвістиці. Наукові записки. Вип. 27. Серія "Філологічна". Видавництво Національного університету "Острозька академія", Острог 2012. С. 3–8.
4. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація: [монографія]. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 527 с.
5. Демська-Кульчицька О. Деякі аспекти корпусної лінгвістики. Українська мова, № 1, 2005, с. 48.
6. Жайворонок В.В. Національна мова та ідіолект. Мовознавство. 1998. № 6. С. 27–34.
7. *Забужко, О.С. Польові дослідження з українського сексу [Текст] : Роман. 5-те вид. Київ : Факт, 2003. 176 с.*
8. Забужко О. Музей покинутих секретів : роман. 7-е вид., доп. Київ : Комора, 2020. 832 с.
9. Павличко О. О. Щодо статистичних параметрів авторського стилю (на матеріалі творів Е. М.Ремарка). *Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр.* Київ: ВПЦ "Київський університет", 2010. Вип. 29. С. 186–191.
10. Плющ К. Є. До співвідношення понять «ідіостиль», «ідіолект», «ідіодискурс». *Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 16-20 квітня 2018 р*. Редкол. : В.В. Наумик (відпов. ред.) Електроні дані. Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. С. 1579–1580.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
12. Смущинська І.В. Індивідуальний стиль письменника та проблеми семантичного перетворення слів у його мовній системі. Вісник КНУ. Іноземна філологія. К.: КНУ. 2009. Вип. 30. С. 38–41.
13. Ставицька Л. Про термін ідіолект. *Українська мова*. 2009. N 4. С. 3–17.
14. Фаріон І.Д. Ідіостиль Івана Пулюя крізь призму динаміки мовної норми (за листами мислителя). Лінгвостилістичні студії. Східноєвропейський університет ім. Лесі Українки. Луцьк, 2017. Вип. 7. с. 176–183.
15. Kilgarriff A. Comparing corpora. International Journal of Corpus Linguistics, 6(1), 2001. P. 97–133.
16. Kilgarriff A. Simple maths for keywords. Proceedings of the Corpus Linguistics Conference. Liverpool 2009
17. Lototska N. Quantitative approach to author's idiostyle study (based on Roman Ivanychuk's texts). Language, Business and Law, Intercultural Communication: Challenges of Today: The II International interdisciplinary conference / ed. by Oksana Chaika, Amit Kumar Goel. Delhi: ABS BOOKS, 2021. P. 100–102.

УДК 81’42:81’25+791.43
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.28

ВИКОРИСТАННЯ СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У МОЛОДІЖНОМУ ТЕЛЕСЕРІАЛІ TEEN WOLF (2011): ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

THE USE OF STYLISTIC DEVICES IN THE YOUTH TELEVISION SERIES TEEN WOLF (2011): A LINGUISTIC ANALYSIS

Крайчинська Г.В.,
orcid.org/0000-0002-7355-3779
доцент кафедри англійської філології
Навчально-наукового інституту лінгвістики
Національного університету «Острозька академія»

Ткачук Н.М.,
orcid.org/0009-0003-2288-947X
студентка IV курсу
Навчально-наукового інституту лінгвістики
Національного університету «Острозька академія»

Стаття присвячена поглибленому аналізу англійських стилістичних засобів у молодіжному телесеріалі Teen Wolf (2011), їхньої ролі у формуванні мовленнєвих практик, конструюванні ідентичності персонажів і відображенні соціокультурних особливостей молодіжної культури. Дослідження охоплює лексико-семантичні (метафори, ідіоми, алюзії, сарказм, гіпербола, іронія, чорний гумор) та синтаксичні (риторичні запитання, еліпсис, паралелізм, повтори) стилістичні прийоми, які забезпечують емоційну глибину, динамізм діалогів і багатошаровість тематичного наповнення серіалу. На основі аналізу 275 випадків використання стилістичних засобів у діалогах перших трьох сезонів серіалу встановлено їхній вплив на створення наративної структури, що відображає психологічні, емоційні та соціокультурні аспекти підліткового досвіду, зокрема самопізнання, боротьбу з внутрішніми і зовнішніми конфліктами, пошук ідентичності та адаптацію до швидкоплинних змін у цифрову епоху. Кількісний аналіз демонструє, що лексико-семантичні засоби становлять 65% (179 випадків), з яких метафори (22%, 60 випадків), сарказм (20%, 55 випадків) і гіпербола (15%, 41 випадок) відіграють ключову роль у передачі емоційних станів і створенні автентичного молодіжного тону. Синтаксичні засоби (35%, 96 випадків), зокрема риторичні запитання (15%, 41 випадок) та еліпсис (10%, 27 випадків), сприяють структуруванню драматичних і конфліктних сцен, забезпечуючи ритмічну організацію та посилюючи відчуття напруги. Результати дослідження підкреслюють значення стилістичних засобів у формуванні молодіжного дискурсу, їхній вплив на сприйняття наративу та потенціал для подальших досліджень у лінгвостилістиці, медіалінгвістиці та культурології. Практична цінність роботи полягає у наданні методологічної основи для аналізу мовних особливостей молодіжних медіа, а також у створенні підґрунтя для порівняльних досліджень стилістичних засобів у різних телесеріалах і їхньої адаптації для іншомовних аудиторій, включаючи переклад і локалізацію контенту.

Ключові слова: стилістичні засоби, молодіжний дискурс, Teen Wolf, лексико-семантичні прийоми, синтаксичні прийоми, ідентичність, молодіжна культура.

The article provides an in-depth analysis of English stylistic devices in the youth television series *Teen Wolf* (2011), focusing on their role in shaping linguistic practices, constructing character identities, and reflecting the sociocultural nuances of youth culture. The study examines two primary categories of stylistic devices: lexical-semantic (metaphors, idioms, allusions, sarcasm, hyperbole, irony, dark humor) and syntactic (rhetorical questions, ellipsis, parallelism, repetition), which contribute to emotional depth, dynamic dialogues, and thematic richness of the series. Based on an analysis of 275 instances of stylistic devices in the dialogues of the first three seasons, the research establishes their impact on narrative structure, highlighting the psychological, emotional, and sociocultural dimensions of adolescent experiences, including self-discovery, navigating internal and external conflicts, identity formation, and adaptation to rapid changes in the digital age. Quantitative analysis reveals that lexical-semantic devices account for 65% (179 instances), with metaphors (22%, 60 instances), sarcasm (20%, 55 instances), and hyperbole (15%, 41 instances) playing a pivotal role in conveying emotional states and establishing an authentic youth voice. Syntactic devices (35%, 96 instances), particularly rhetorical questions (15%, 41 instances) and ellipsis (10%, 27 instances), facilitate the structuring of dramatic and conflict-driven scenes, enhancing rhythmic organization and intensifying narrative tension. The findings underscore the significance of stylistic devices in shaping youth discourse, their influence on audience perception of the narrative, and their potential for further exploration in linguistic stylistics, media linguistics, and cultural studies.

Key words: stylistic devices, youth discourse, *Teen Wolf*, lexical-semantic devices, syntactic devices, identity, youth culture.

Постановка проблеми. Сучасні молодіжні медіа, зокрема телесеріали, є важливим об’єктом лінгвістичного аналізу, оскільки вони відображають мовні практики, соціокультурні реалії та ідентичність молодого покоління. Молодіжний телесеріал *Teen Wolf* (2011) вирізняється активним використанням англійських стилістичних засобів, які підсилюють емоційний вплив, форму-

ють автентичний образ підліткового середовища та сприяють конструюванню наративу. Вивчення цих засобів дозволяє зрозуміти, як мова медіа впливає на сприйняття аудиторії, відображаючи актуальні теми самопізнання, боротьби зі страхами та соціальної приналежності. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибшого осмислення ролі стилістичних прийомів у формуванні молодіжного дискурсу та їхнього впливу на культурну ідентичність у цифрову епоху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стилістичних засобів у медіадискурсі активно досліджується українськими та міжнародними вченими. В українському контексті Руденко М. (2024) аналізує тенденції розвитку молодіжної мови, підкреслюючи її динамічність і вплив цифрових платформ [10]. Велущак М., Осіпчук Н. та Алієва А. (2024) зосереджуються на особливостях англійського молодіжного сленгу, відзначаючи його роль у формуванні групової ідентичності [2]. Селіванова О. (2017) пропонує теоретичну основу для вивчення стилістики, акцентуючи на її міждисциплінарному потенціалі [12]. Лихачова А. (2020) досліджує синтаксичні стилістичні ресурси англійської мови, підкреслюючи їхню когнітивно-дискурсивну функцію [8].

На міжнародному рівні Нірі Ц. (2023) аналізує стилістичні категорії погляду та модальності, підкреслюючи їхній зв'язок із наративною перспективою [20]. Буліан С. і Теохаріс І. (2020) досліджують вплив цифрових медіа на молодіжну комунікацію, акцентуючи на мовних практиках [14]. Пейдж Р. та ін. (2022) пропонують методологічні інструменти для аналізу молодіжного дискурсу в соціальних медіа, що є актуальним для вивчення телевізійних серіалів. Водночас, попри значний внесок цих досліджень, аналіз стилістичних засобів у конкретних молодіжних телесеріалах, таких як *Teen Wolf*, залишається недостатньо висвітленим, що обґрунтовує новизну пропонованого дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в аналізі англійських стилістичних засобів у молодіжному телесеріалі *Teen Wolf* (2011) та визначення їхньої ролі у формуванні мовлення, ідентичності та відображенні молодіжної культури. Завдання дослідження включають:

1. Класифікацію лексико-семантичних і синтаксичних стилістичних засобів;

2. Аналіз їхнього впливу на наратив і діалоги;

3. Оцінку відображення молодіжної культури та ідентичності через стилістичні прийоми;

4. Обґрунтування практичної цінності результатів для лінгвостилістики та медіалінгвістики.

Виклад основного матеріалу. Дослідження базується на аналізі молодіжного телесеріалу *Teen Wolf* (2011), створеного Джеффом Девісом, який завоював популярність завдяки динамічному сюжету, сучасному мовленнєвому оформленню та актуальним темам підліткового віку: самопізнання, дружба, боротьба зі страхами та пошук ідентичності. Серіал поєднує елементи фентезі, драми й комедії, що робить його ідеальним об'єктом для лінгвістичного аналізу стилістичних засобів, спрямованих на молодіжну аудиторію. У ході дослідження, яке охопило діалоги та наративні елементи перших трьох сезонів, було виявлено 275 випадків використання стилістичних засобів, які поділяються на лексико-семантичні (метафори, ідіоми, алюзії, іронія, гіпербола, сарказм) та синтаксичні (риторичні запитання, еліпсис, паралелізм, повтори). Ці засоби формують унікальний мовний стиль серіалу та відображають соціокультурні реалії молоді, сприяючи резонансу з аудиторією.

Кількісний аналіз 275 випадків використання стилістичних засобів у діалогах перших трьох сезонів *Teen Wolf* виявив їхній нерівномірний розподіл і функціональну спеціалізацію, що підкреслює стратегічний підхід серіалу до формування молодіжного дискурсу. Зокрема, лексико-семантичні засоби становлять 65% від загальної кількості (179 випадків), із яких метафори (22%, 60 випадків), сарказм (20%, 55 випадків) і гіпербола (15%, 41 випадок) домінують у передачі емоційних станів і створенні неформального тону. Синтаксичні засоби, що складають 35% (96 випадків), частіше використовуються для структурування конфліктних і драматичних сцен, з риторичними запитаннями (15%, 41 випадок) та еліпсисом (10%, 27 випадків) як ключовими інструментами для нагнітання напруги. Така статистика свідчить, що лексико-семантичні засоби переважають у створенні автентичного молодіжного голосу, тоді як синтаксичні засоби забезпечують ритмічну й емоційну динаміку, що дозволяє серіалу ефективно поєднувати гумор, драматизм і філософські роздуми, резонуючи з підлітковою аудиторією.

Стилістичні засоби в *Teen Wolf* відіграють важливу роль у створенні наративної напруги, що підсилює сприйняття серіалу як динамічного й емоційно насиченого. Лексико-семантичні прийоми, зокрема метафори, дозволяють передати невідворотність подій, що є ключовим для фентезійного сюжету. Наприклад, фраза «We're standing on the edge of a cliff, and there's no way back» [17, с. 138] використовує метафору краю прірви, щоб під-

креслити критичність ситуації, змушуючи глядачів співпереживати персонажам. Синтаксичні засоби, такі як еліпсис, додають діалогам стрімкості, що відповідає темпу дії. Наприклад, у «No time. No options. Move» [12, с. 441] короткі, уривчасті фрази створюють відчуття поспіху й небезпеки. Це підримує напругу сюжету та відображає психологічний стан підлітків, які часто відчувають себе в пастці обставин, що робить серіал емоційно близьким для молодіжної аудиторії.

Метафори, які становлять 22% від загальної кількості стилістичних засобів, відображають внутрішню боротьбу персонажів. Наприклад, у фразі «The creature feeds off the fear and grows more powerful» [5, с. 301] страх метафорично уподібнюється до їжі, що живить надприродну істоту. Цей образ нагнітає напругу тавідображає універсальний досвід підлітків, коли тривоги, якщо їх не контролювати, можуть переростати в щось некероване. Інший приклад – «He's got claws, and he's got fangs, but it's his heart that makes him dangerous» [9, с. 54]. Тут метафора «heart» символізує емоційну силу персонажа, підкреслюючи, що справжня загроза походить не від фізичних атрибутів, а від внутрішньої мотивації. Такі метафори додають філософської глибини, що робить серіал привабливим для молоді, яка шукає відповіді на питання про власну ідентичність.

Метафори в *Teen Wolf* часто пов'язані з темами трансформації, що є центральною для сюжету про перевертнів. Наприклад, фраза «You're not a monster. You're a werewolf» [17, с. 155] використовує метафоричне протиставлення, щоб підкреслити боротьбу головного героя Скотта МакКола з прийняттям своєї нової ідентичності. Цей образ відображає підлітковий досвід, коли молоді люди стикаються з внутрішніми змінами – як фізичними, так і емоційними – і намагаються визначити, ким вони є. Метафори також допомагають серіалу уникати прямолінійного моралізаторства, пропонуючи замість цього символічні образи, які спонукають до рефлексії. Наприклад, у фразі «The bite is a gift» [12, с. 441] трансформація в перевертня метафорично зображена як дар, хоча контекст показує, що цей «дар» приносить як силу, так і відповідальність. Це відображає амбівалентність підліткового віку, коли нові можливості супроводжуються викликами.

Ідіоми додають діалогам природності та культурної автентичності. Вираз «Threading the needle» [8, с. 36], який означає необхідність знайти баланс між ризиком і обережністю, ідеально передає виклики, з якими стикаються персонажі в критичних ситуаціях. Наприклад, коли персонаж Стайлз намагається розробити план порятунку друзів, не наражаючи їх на небезпеку, ідіома підкреслює його прагнення до точності в хаотичних обставинах. Інший приклад – «We're playing a long game» [13, с. 49], що відображає стратегічне мислення персонажів у боротьбі з ворогами. Ідіоми також допомагають серіалу адаптувати складні концепції до молодіжного контексту, роблячи їх доступними. Наприклад, фраза «You're barking up the wrong tree» [15, с. 324], використана в діалозі між Стайлзом і Лідією, додає гумористичний відтінок, підкреслюючи помилковість припущень персонажа. Такі вирази є частиною повсякденної мови молоді, що сприяє автентичності діалогів.

Культурні алюзії в *Teen Wolf* створюють міст між вигаданим світом і реальним культурним досвідом глядачів. Наприклад, відсилка до класичних фільмів жахів у фразі «Lon Chaney Jr.? Claude Rains?» підкреслює зв'язок серіалу з жанровими традиціями та дозволяє аудиторії відчути себе частиною ширшої культурної розмови. Ця алюзія, звертаючись до акторів, відомих ролями у фільмах про перевертнів, додає серіалу історичної глибини. «You're gonna need a bigger gun» [17, с. 155] перегукується з культовою фразою з *Jaws* («You're gonna need a bigger boat»). Ця алюзія посилює драматичність сцени, додає іронічний тон, який резонує з молодіжною аудиторією, що цінує попкультурні відсилки. Алюзії також можуть бути більш сучасними, як у фразі «This isn't The Matrix, Scott» [10, с. 18], де відсилка до популярного фільму підкреслює абсурдність ситуації, додаючи гумору. Такі прийоми роблять серіал культурно релевантним, дозволяючи молоді відчувати зв'язок із персонажами.

Сарказм (20%) і іронія (12%) є ключовими для відтворення молодіжного тону. Сарказм, зокрема, відображає скептичне ставлення підлітків до авторитетів і суспільних норм. Фраза «You think your little buddy Stiles can just Google 'Werewolves' and now you've got all the answers, is that it?» [10, с. 18] поєднує сарказм із відсилкою до цифрової культури, підкреслюючи незалежність і кмітливість персонажа Стайлза. Цей приклад також ілюструє, як серіал використовує сучасний контекст (пошук інформації в інтернеті) для створення реалістичного молодіжного дискурсу. Іронія, як у фразі «Oh great, a psychotic werewolf who's into teamwork» [12, с. 441], дозволяє персонажам справлятися з небезпечними ситуаціями через гумор. Іронія також проявляється в контрасті між очікуваннями та реальністю, як у «So you're telling me we're stuck with a pack of angry werewolves and no plan?»

[17, с. 155], де персонаж висміює абсурдність ситуації.

Гіпербола (15%) підсилює емоційну напругу та додає комічного ефекту. Наприклад, фраза «My grandmother can move faster than that, and she's dead!» [15, с. 324] використовує перебільшення, щоб підкреслити повільність персонажа, додаючи гумору в напружену сцену. Інший приклад – «I'm drowning in a sea of my own bad decisions» [19, с. 195], де гіпербола передає відчай і самокритику персонажа, що є близьким для підлітків, які часто відчувають себе перевантаженими власними помилками. Гіпербола також може нагнітати драматичність, як у «If you die, I will literally go out of my freaking mind» [7, с. 401], де перебільшення підкреслює глибину емоційного зв'язку між персонажами.

Чорний гумор (10%) балансує похмурі теми серіалу з моментами полегшення. Фраза «McCall, I don't know why, but your pain gives me a special kind of joy» [7, с. 401] ілюструє дружній сарказм, який зміцнює стосунки між персонажами. Чорний гумор також допомагає персонажам справлятися з травматичними подіями, як у «Well, at least I'm not the one turning into a monster every full moon» [17, с. 155], де персонаж використовує гумор, щоб дистанціюватися від власних страхів. Цей прийом відображає реальні комунікативні стратегії молоді, яка часто використовує гумор як захисний механізм.

Риторичні запитання (15%) використовуються для підкреслення конфліктів і спонукання до рефлексії. Наприклад, фраза «Divine move? You think you have any moves at all?» [12, с. 441] поєднує сарказм і повтор, акцентуючи на темі боротьби за владу. Це запитання лише провокує опонента та підкреслює стратегічне мислення персонажа, що є важливим для сюжету. Інший приклад – «What's the point of fighting if you're just gonna lose?» [17, с. 155], де риторичне запитання передає відчай і спонукає до роздумів про сенс боротьби. Такі запитання часто використовуються в конфліктних сценах, щоб підкреслити емоційну напругу.

Еліпсис додає діалогам відчуття терміновості та природності. Фраза «We're all dead. We're already dead» [17, с. 138] використовує повтор і фрагментацію, щоб передати фаталістичний тон. Подібний ефект спостерігається в «No plan. No backup. Just us» [19, с. 195], де еліптична структура імітує швидкий, уривчастий діалог, характерний для кризових ситуацій. Еліпсис також відображає неформальність молодіжного мовлення, де повні речення часто замінюються короткими фразами для економії часу та передачі емоцій. Наприклад, у «Find it. Kill it. Done» [12, с. 441] еліпсис створює враження рішучості та швидкості, що відповідає ритму дії в серіалі.

Стилістичні засоби в *Teen Wolf* також використовуються для підкреслення темпоральності подій, що додає сюжету відчуття плинності часу й невідворотності змін. Лексико-семантичні прийоми часто зображують час як активного учасника подій. Наприклад, фраза «Time is a hunter, and we're its prey» [17, с. 155] метафорично представляє час як невблаганну силу, що тисне на персонажів. Синтаксичні засоби, зокрема еліпсис, створюють ефект швидкоплинності. У фразі «Too late. Too slow. Gone» [12, с. 441] уривчаста структура передає втрату можливості через брак часу. Такі стилістичні прийоми підсилюють драматичність та відображають підлітковий досвід, коли молодь відчуває тиск швидких змін – від особистих трансформацій до соціальних викликів. Це робить серіал близьким для аудиторії, яка проживає подібні моменти прискореного часу.

Паралелізм підкреслює ритмічну організацію діалогів і емоційну вагу висловлювань. Фраза «I'm not dying here. I'm not dying at school» [14, с. 115] використовує паралельну структуру, щоб передати рішучість персонажа. Аналогічно, «We fight. We survive. We win» [17, с. 155] створює ритмічний ефект, що підсилює мотивацію персонажів. Паралелізм також може додавати драматичності, як у «You break the rules. You face the consequences. You lose everything» [13, с. 49], де структура наголошує на неминучості покарання.

Зміни структури речень відображають психологічні стани персонажів і динаміку їхніх стосунків. Наприклад, у фразі «Stiles, you make plans. I make decisions» [13, с. 49] контраст між короткими реченнями підкреслює розподіл ролей і владні дина

Висновки. Дослідження стилістичних засобів у молодіжному телесеріалі *Teen Wolf* (2011) підтвердило їхню ключову роль у формуванні наративу, діалогів і відображенні молодіжної культури. Лексико-семантичні прийоми, такі як метафори, сарказм і алюзії, створюють емоційну глибину та зв'язок із реальним досвідом глядачів. Синтаксичні засоби, зокрема риторичні запитання, еліпсис і паралелізм, забезпечують динаміку та передають психологічну напругу.

Результати аналізу 275 стилістичних засобів показали, що метафори (22%) і сарказм (20%) є найпоширенішими, відображаючи психологічні та соціокультурні аспекти підліткового досвіду. Використання сленгу, гумору та відсилок до

попкультури підкреслює автентичність молодіжного дискурсу, сприяючи резонансу з аудиторією.

Практична цінність дослідження полягає в його внеску до лінгвостилістики та медіалінгвістики, надаючи матеріал для аналізу мовних особливостей молодіжних медіа. Перспективи подальших досліджень включають порівняльний аналіз стилістичних засобів у різних молодіжних серіалах, а також вивчення їхнього впливу на адаптацію контенту для іншомовних аудиторій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бернгардт Є. І. Мовні засоби вираження іронії в англійськомовному художньому тексті: кваліфікаційна робота магістра спеціальності 035 «Філологія». Запоріжжя: ЗНУ, 2024. 65 с.

2. Велущак М., Осіпчук Н., Алієва А. Особливості молодіжного сленгу сучасної англійської мови. Вісник науки та освіти. 2024. № 3 (21). С. 55–60.

3. Гудзенко О. Вплив мовленнєвої репрезентації у медіа на формування когнітивних стереотипів. Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки». 2023. № 4. С. 40–47.

4. Єфремова Н. В., Одарчук Н. А. Теоретичний курс англійської мови: силабус. Луцьк, 2021. 12 с.

5. Красуля А. В., Миклащук В. П. Лексичні та граматичні трансформації в процесі перекладу художніх творів. Нова філологія. 2020. № 80. Т. 1. С. 299–305.

6. Кузнєцова А., Амірханова М. Вивчення іноземної мови за допомогою серіалів. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. 44(2). С. 193–196.

7. Кузів Л. Б. Стилістичні засоби атрактивності в заголовках англомовних молодіжних онлайн-видань. The 9th International scientific and practical conference. London: Cognum Publishing House, 2021. Т. 9. С. 398–405.

8. Лихачова А. Стилістичні ресурси синтаксису англійської мови. Trends and Tendencies in Modern Philology. 2020. Т. 3, вип. 2. С. 33–40.

9. Морозова Д. Лінгвокультурна специфіка мовних інновацій у молодіжній англійській мові. Наукові записки. 2020. Т. 12. С. 50–55.

10. Руденко М. Ю. Письмова мова молоді: характерні риси, тенденції розвитку. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2024. Т. 100. С. 15–20.

11.Руденко М. Ю. Тенденції розвитку молодіжного соціолекту. The latest development trends in philological science and education. Riga: Baltija Publishing, 2024. С. 25–30.

12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Черкаси, 2017. 890 с.

13. Abraham S. A theory of structural semantics. Mouton & Co. The Hague, Paris, 1996. 116 с.

14. Boulianne S., Theocharis Y. Young people, digital media, and engagement: A meta-analysis of research. Social science computer review. 2020. Т. 38, № 2. С. 111–127.

15. Boyko Y., Sierhieieva O., Tarasova O., Matsiuk O., Dmytroshkin D. English media discourse of the early 21st Century: Lexical innovations. Amazonia Investiga. 2023. Т. 12 (65). С. 317–325.

16. James A. Talking of children and youth: Language, socialization and culture. Youth Cultures. 2022. С. 43–62.

17. Johnstone B., Andrus J. Discourse analysis. John Wiley & Sons. 2024. 304 с.

18. Kotenko O., Kosharna N., Chepurna M., Trebyk O., Bakhov I. Linguistic and stylistic features of English public speeches. World Journal of English Language. 2023. Т. 13, № 4. С. 56–60.

19. Kuriata Y., Kasatkina-Kubyshkina O. Stylistic devices in political discourse. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія». 2022. № 13 (81). С. 27–30.

20. Neary C. Stylistics, point of view and modality. The Routledge Handbook of Stylistics. Routledge, 2023. С. 184–200.

УДК 81’373.611
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.29

STATISTICAL FEATURES OF ENGINEERING TEXTS

СТАТИСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ

Nevreva M.M.,
orcid.org/0000-0001-9923-1041
Candidate of philological Sciences, PhD,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
National University “Odesa Polytechnic”

Prysyazhnyuk O.A.,
orcid.org/0000-0001-7357-5516
Candidate of philological Sciences, PhD,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
National University “Odesa Polytechnic”

Vorobyova K.V.,
orcid.org/0000-0003-3474-502x
Senior Lecturer at the Foreign Languages Department
National University “Odesa Polytechnic”

The presented article describes statistical data that characterize probabilistic-statistical models of three technical specialties. The material was text corpora of the specialties chemical engineering, automotive engineering and electrical engineering. The text corpora were compiled on the basis of scientific articles published in the corresponding journals in the USA and Great Britain. At the beginning, the authors assumed that since all three text corpora relate to scientific and technical discourse and do not interact in terms of general scientific topics, but represent completely different branches of technology, they could create an example of style-distinguishing marker in the course of the procedure of comparison. However, different approaches to the formation of text corpora, and, above all, the principles and goals of creating the semantic space of all three specialties led to a sharp difference between the quantitative values of all three frequency dictionaries. The authors of the probabilistic-statistical model of chemical engineering sought to evenly distribute text units across the frequency dictionary and, for this purpose, selected texts that had practically common technical problems, and, accordingly, repeated lexical units that described these problems. This was easily achieved by creating a simple and fairly limited scheme of semantic space, including a few problems that relate to the subjects of this specialty. The same was done by the authors of the text corpus of automotive engineering. As to the authors of the text corpus of electrical engineering they attempted to include practically all scientific and technical problems of this specialty in the semantic space. Therefore, firstly, within the frequency dictionary of electrical engineering itself, sharp differences in quantitative values were observed between the high-frequency and low-frequency zones. Secondly, when comparing the quantitative values of three probabilistic-statistical models, which were expected to be practically identical, the data of the dictionary of electrical engineering were completely different from the dictionaries of chemical engineering and automobile engineering. As a result of the study, the authors proposed to observe one of two conditions when forming text corpora: if it is supposed to consider as many technical problems as possible, then it is necessary to either significantly increase the size of text corpus, or to approach the selection of texts more carefully.

Key words: semantic space, probabilistic-statistical model, token, frequency dictionary, frequency zone.

У представленій статті описано статистичні дані, що характеризують ймовірнісно-статистичні моделі трьох технічних спеціальностей. Матеріалом слугували текстові корпуси спеціальностей хімічного машинобудування, автомобілебудування та електротехніки. Текстові корпуси були складені на основі наукових статей, опублікованих у відповідних журналах США та Великої Британії. Спочатку автори припускали, що оскільки всі три текстові корпуси стосуються науково-технічного дискурсу та не взаємодіють з точки зору наукових тем, а представляють абсолютно різні галузі техніки, вони можуть створити приклад стилістичного розрізнювального маркера в ході процедури порівняння. Однак, різні підходи до формування текстових корпусів, і, перш за все, принципи та цілі створення семантичного простору всіх трьох спеціальностей, призвели до різкої різниці між кількісними значеннями всіх трьох частотних словників. Автори ймовірнісно-статистичної моделі хімічного машинобудування прагнули рівномірно розподілити текстові одиниці по частотному словнику та для цього відбирали тексти, що мали практично спільні технічні проблеми, і, відповідно, повторювані лексичні одиниці, що описували ці проблеми. Цього було легко досягти, створивши просту та досить обмежену схему семантичного простору, що включає кілька проблем, які стосуються проблем цієї спеціальності. Те ж саме зробили й автори текстового корпусу автомобілебудування. Що ж до авторів текстового корпусу електротехніки, то вони намагалися включити практично всі науково-технічні проблеми цієї спеціальності до семантичного простору. Тому, по-перше, в межах самого частотного словника електротехніки спостерігалися різкі відмінності в кількісних значеннях між високочастотною та низькочастотною зонами. По-друге, при порівнянні кількісних значень трьох ймовірнісно-статистичних моделей, які очікувалися практично ідентичними, дані словника з електротехніки повністю відрізнялися від значень словників хімічного та автомобільного будування. В результаті дослідження автори запропонували дотримуватися однієї з двох умов при формуванні текстових кор-

пусів: якщо передбачається врахування якомога більшої кількості технічних проблем, то необхідно або значно збільшити розмір текстового корпусу, або ретельніше підійти до відбору текстів.

Ключові слова: семантичний простір, ймовірнісно-статистична модель, слововживання, частотний словник, частотна зона.

Problem statement. **Literature review**. The presentation of statistical data in linguistics plays a decisive role in determining the type of discourse, i.e. classifying a text as belonging to a particular functional style. It is quantitative values that are considered the main reasons for including texts in a text collection [1; 2]. Why is it so important to classify a text as referring to a particular type of discourse? First of all, because computer translation is much easier if the text is a part of, for example, a scientific and technical discourse [3]. Such types of texts are usually so formalized, structurally identical [4], devoid of emotional coloring and, consequently, of a large number of idiomatic phrases, i.e. they use a strictly limited amount of data from certain levels of language, are subjected to the semantic inventory of sublanguages, etc., that a computer can translate such a text much more easily, i.e. with a minimum number of errors [5; 6; 7].

However, it is not only a matter of the possibilities of computer translation, but also of achieving the didactic goals, since corpus linguistics is at the intersection of the tasks of theoretical and applied linguistics. Since the applied linguists (teachers, translators, etc.) use computer corpora in teaching languages and to solve their professional problems it has been showed on the basis of specific systems implemented on a machine how the principle of targeted understanding of a language text is embodied in practice [8; 9].

Task Statement. The purpose of the article is to consider and describe the statistical data characterizing probabilistic-statistical models of specialties, the texts of which are referred to scientific and technical discourse, and also to explain the reasons for obtaining such data.

Base material. In order to obtain the results that could substantiate certain differential and integral characteristics of the compiled probabilistic-statistical models [10], three frequency dictionaries were considered – on chemical engineering, automotive engineering and electrical engineering. It is noteworthy that all three specialties do not have common theoretical themes, which may possibly make the results of the analysis the style-distinguishing markers for any text corpora referred to scientific and technical discourse.

Along with the description of quantitative parameters of the frequency dictionaries presented in this article, it was decided to take as an example some (best of all – the most frequent one, in order to operate with the reliable values) component of the dictionaries. For the description, the nouns functioning in the text corpora of the mentioned specialties were chosen.

So, let's describe first one of the dictionaries. The entire frequency dictionary, i.e. the probabilistic-statistical model of the specialty chemical engineering, consists of 6589 words. In order to carry out the research with statistically reliable data, the entire list was divided into two zones – high-frequency and low-frequency. The high-frequency zone includes the first 2000 words, which, being the most frequently used, cover almost 89% of the examined texts. These words represent the core of the probabilistic-statistical model of texts in this specialty, normally called the "base dictionary". The remaining 4589 words are assigned to the low-frequency zone. Both other dictionaries (automotive and electrical engineering) were similarly also divided into a base dictionary, including the 2000 most frequent words, and the rest, in which words with low frequency of occurrence function.

The units of the base dictionary of automotive engineering (two thousand words) cover 83% of the text corpus. The low-frequency zone includes 5037 text units.

The base dictionary of the electrical engineering specialty, i.e. the first 2000 words, covers 79% of the text corpus. The low-frequency zone includes 6308 words.

If we analyze the presented statistical data, we can state the following. The lowest coverage of the text corpus is for the electrical engineering specialty, the highest is for chemical engineering, and the automotive engineering specialty occupies an intermediate position. In addition, the list of the base dictionary ends at number 9 in the chemical engineering specialty, and at the automotive and electrical engineering specialties at number 7.

How can such a severance in the data values on coverage extent in the three described text corpora be explained? Here it is necessary to mention such a parameter necessary for corpus linguistics as the formation of the semantic space of the specialty, which covers technical topics describing the main phenomena and objects of the specialty. In the chemical engineering model, a more uniform distribution of vocabulary units is presented, the reason for which is undoubtedly the high concentration of

texts of similar topics included in the text corpus. We can conclude that the author sought to find texts in journals of the corresponding specialty that would record practically the same lexes, i.e. practically the same research problems. The text corpora of automotive engineering and especially electrical engineering practically lack such uniformity, since the authors of these probabilistic-statistical models tried to cover as many thematic problems of their specialties as possible.

Let us consider the low-frequency zone of these three frequency dictionaries, which, according to many researchers, is not only a potential reserve for future most frequent text units, but also a place where most terms are concentrated. The number of words included in this zone in the dictionary of chemical engineering is 4589; in the dictionary automotive engineering – 5037 units; in the dictionary electrical engineering – 6308 units. Here again we can talk about the degree of uniformity of text unit distribution, but not only. It is obvious that most terms in the texts chemical engineering have moved to the base list (this is also evidenced by the number 9 at the end of the basic dictionary). The same can be said about the terminological units of the automotive engineering specialty, since the number of words in the low-frequency list differs only slightly from the list in the dictionary of chemical engineering (only by almost 400 words). But the dictionary of electrical engineering has a significant difference in this matter – almost one and a half times the difference from the two mentioned dictionaries. Such a sharp severance in quantitative values between the high-frequency and low-frequency zones is a feature of a certain dissonance in the selection of theoretical and applied problems that the authors found in the studied journal articles. That is, if the authors of the dictionaries of chemical engineering and automotive engineering have adhered to a certain strategy of accumulating text resources and sought to record works dealing only with theoretical or only applied objects, then the author of the dictionary of electrical engineering tried to cover as many works as possible in their nature. Therefore, most text units have moved to the low-frequency zone. Theoretical scientists specializing in the fields of corpus, computer and structural linguistics [11; 12; 13] recommend adhering to an average strategy when selecting texts for a text corpus, which is demonstrated in the other two frequency dictionaries. This does not mean that the dictionary on electrical engineering has no scientific or applied value, on the contrary, it is a kind of model and one of the illustrative examples for young scientists who are going to form probabilistic-statistical models of various types of speech for all purposes.

Now let us consider the place of nouns in the probabilistic-statistical models of the three specialties. In each of the three basic dictionaries, nouns dominate over other parts of speech. They account for 44–56% of all registered words. Many scientists have paid attention to this characteristic of scientific and technical text, which is typical for different specialties. The reason for the nominal nature of scientific and technical discourse is the high information content of nouns [14]. The nominative function of a noun makes it especially important in describing various technical objects and phenomena. Since a fairly large number of nouns belong to the terminological layer of vocabulary, linguists argue that the main terminological fund consists of nouns.

The number of nouns in the basic dictionary of each specialty is as follows: in the dictionary of chemical engineering – 955 words (i.e. almost 50% of the entire base dictionary) and their absolute frequency fluctuates from 811 to 9; in the dictionary of automotive engineering – 1025 nouns (more than 50%), their absolute frequency fluctuates from 2126 to 7; in the dictionary of electrical engineering – 883 words (46%) with an absolute frequency from 3164 to 7.

The presented quantitative values allow us to draw the following conclusions. Firstly, they fully confirm the opinion of linguists about the dominance of nouns over other parts of speech in the texts of scientific and technical discourse (in our case, in the base dictionaries of specialties). Secondly, the statistical data once again testify to the fundamental difference in the selection of texts by the authors of these three probabilistic-statistical models. If we pay attention to the huge difference between the maximum values of nouns in the base dictionaries (in chemical engineering the maximum frequency is 811, in automobile engineering 2026, i.e. more than twice as much, in electrical engineering 3164) with almost the same number of words (in electrical engineering even less than in the other two dictionaries), then, of course, the content of the text corpus of the specialty chemical engineering from the point of view of the uniformity of the text distribution on practical problems of this specialty can be considered the most successful. The almost three times greater maximum value of nouns in the dictionary on electrical engineering shows that the terms with a high frequency of use are presented in the base dictionary (for example, current F=3164, voltage F=1465, frequency F=482 load F=360, phase F=334, etc.). They are few because most of them, as already indicated, are concentrated in the low-frequency zone. As in the previously presented other quantitative values, the maximum value of the

noun list in the dictionary on automotive engineering occupies an intermediate position.

Next, we calculate the percentage of coverage of these lists of nouns of these specialty base dictionaries: 955 nouns in the base dictionary of chemical engineering have a total absolute frequency of 51,641 tokens, the percentage of coverage of the entire text corpus is 26%.

As already mentioned, the base dictionary of automotive engineering contains 1,125 nouns. The cumulative frequency of these nouns is 67,889 tokens, while the coverage of the corpus texts by these nouns is 29%.

The frequency dictionary of electrical engineering in the high-frequency zone, i.e. the basic dictionary, contains 883 nouns. In the examined texts, they are represented by 53,125 tokens, which covers the texts by 27%.

It can be seen that the percentage of coverage of text corpora by nouns in all three specialties is almost the same. The automotive engineering dictionary is slightly higher, which is natural because it has a larger number of words. So, this phenomenon cannot be explained by any special reasons. But what attracts attention is the quantities of nouns in the electrical engineering dictionary. Having the smallest number of words (883 words) compared to the lists of the other two specialties, the nouns in this text corpus are in no way inferior to, for example, the level of coverage of texts by nouns in chemical engineering, but even exceed it (53125 and 51641, respectively). This is explained by the fact that the majority of the most frequent words-terms expressed by nouns (examples are given above) are in the high-frequency zone of the list.

Let's consider another quantitative values – the percentage of coverage of the low-frequency zone of the list by nouns. The value in the three described basic dictionaries turned out to be somewhat unexpected: 3% for the specialty chemical engineering and 2% each for automotive engineering and electrical engineering. Of course, for the specialty chemical engineering this value should be higher than in the other dictionaries, since the low-frequency zone here began with the number 8, but still it turned out to be almost the same everywhere. Although the number of words in this zone for the specialty electrical engineering is significantly higher than in the other two dictionaries, this does not affect the number of nouns on their level of coverage, which turned out to be the same as in the dictionary chemical engineering and automotive engineering.

Conclusions.

1. Despite the fact that the probabilistic-statistical models under consideration belong to the same type of discourse – scientific and technical – the quantitative data of one of the three dictionaries differ significantly from the other two (chemical engineering and automotive engineering), which can serve as a basis for further study of such sharp differences.

2. It was determined that significant differences in the numerical values of one of the three frequency dictionaries from the ones (values) of the other two frequency lists under consideration are caused by the lack of uniformity of the distribution of values in the dictionary of the electrical engineering specialty. Such a phenomenon is usually observed if the author, when compiling the text corpus, tries to cover as wide a range of topics and problems of the specialty as possible.

3. The recorded differences demonstrate the following conclusions of the authors: if the authors of frequency lists prefer uniformity of distribution of values to a greater coverage of technical problems of a particular specialty, then they can expect sharp jumps in values, opposition of high-frequency and low-frequency indicators, impossibility of performance of a comparative analysis with other statistical objects and other researching procedures. Therefore, it seems that the only alternative between the desire for uniformity of distribution of values (and at the same time loss in thematic problems of specialties) and the desire to cover as many problems of a particular specialty as possible is the fulfillment of at least one of two parameters: a) a significant increase in the volume of the text corpus; b) a more careful selection of texts and special attention to the terms used in the texts that describe a particular problem or object of study.

REFERENCES:

1. Dascal M. Pragmatics and the Philosophy of Mind. Vol. I: *Thought in Language*. John Benjamins Publishing Company. 1983. 207 p.

2. Sperber and WIlson (1986) Relevance: Communication and Cognition. May 1989. *Mind & Language* 4(1–2): 138–146. DOI: 10.1111/j.1468-0017. 1989.tb00246.x

3. Lu Y., Mei Q., Zhai C. Investigating task performance of probabilistic topic models: an empirical study of PLSA and LDA. *Information Retrieval*. 2011. Vol. 14, no. 2. Pp. 178–203.

4. Riedl M., Biemann C. TopicTiling: A text segmentation algorithm based on LDA. *Proceedings of ACL 2012 Student Research Workshop*. ACL '12. Stroudsburg, PA, USA: Association for Computational Linguistics, 2012. Pp. 37–42.

5. Chuang J., Gupta S., Manning C., Heer J. Topic model diagnostics: Assessing domainrelevance via topical alignment. *Proceedings of the 30th International Conference on Machine Learning (ICML-13)*. Ed. by S. Dasgupta, D. Mcallester. Vol. 28. JMLR Workshop and Conference Proceedings, 2013. Pp. 612–620.

6. Jacksi K., Dimililer N., Zeebaree S. R. M. A survey of exploratory search systems based on LOD resources. *Proceedings of the 5th International Conference on Computing and Informatics,* ICOCI 2015. School of Computing, Universiti Utara Malaysia, 2015. Pp. 501–509.

7. Mimno D., Li W., McCallum A. Mixtures of hierarchical topics with pachinko allocation. ICML. 2007.

8. Hoffman M. D., Blei D. M., Bach F. R. Online learning for latent Dirichletallocation. *NIPS*. Curran Associates, Inc., 2010. Pp. 856–864.

9. Koltsov S., Koltsova O., Nikolenko S. Latent Dirichlet allocation: Stability and applications to studies of user-generated content. *Proceedings of the 2014 ACM Conference on Web Science.* WebSci'14. New York, NY, USA: ACM, 2014. Pp. 161–165.

10. Vulic I., De Smet W., Tang J., Moens M.-F. Probabilistic topic modeling in multilingual settings: an overview of its methodology and applications. *Information Processing & Management*. 2015. Vol. 51, no. 1. Pp. 111–147.

11.Zuo Y., Zhao J., Xu K. Word network topic model: A simple but general solution for short and imbalanced texts. *Knowledge and Information Systems*. 2016. Vol. 48, no. 2. Pp. 379–398.

12. Yin Z., Cao L., Han J., Zhai C., Huang T. Geographical topic discovery and comparison. *Proceedings of the 20th international conference on World wide web.* ACM. 2011. Pp. 247–256.

13. Andrzejewski D., Zhu X. Latent Dirichlet allocation with topic-in-set knowledge. *Proceedings of the NAACL HLT 2009 Workshop on Semi-Supervised Learning for Natural Language Processing*. SemiSupLearn '09. Stroudsburg, PA, USA: Association for Computational Linguistics, 2009. Pp. 43–48.

14. Potter S. Changing English. Andre Deutsch, Second reversed edition. 1975. 306 p.

РОЗДІЛ 7
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2’06-31.09(092):398(=161.2)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.30

АРХЕТИП «СВІТОВЕ ДЕРЕВО» У РОМАНІ В. КЛИМЧУКА «РУТЕНІЯ»

ARCHETYPE «WORLD TREE» IN V. KLYMCHUK’S NOVEL «RUTHENIA»

Барабаш С.М.,
orcid.org/ 0000-0002-9405-0839
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті досліджено архетип «Світове Дерево» у романі В. Климчука «Рутенія» (2011), де автор вибудовує систему вічних цінностей і світового порядку на основі давніх уявлень про світоустрій. Аналізуючи буття неодмінно звертаємося до попереднього досвіду, мудрості предків, наповнюємо сучасними сенсами, намагаємося осягнути вічне. Усвідомлення дійсності у давні часи транслювалося через її символічне відображення – потужну категорію культурного і духовного розвитку. Одним із найпоширеніших і універсальних символів світосприйняття та відображення світу є архетип «Світове Дерево» – праобраз, модель Всесвіту як макрокосм і людини як мікрокосм, які перебувають у діалектичній єдності, взаємозалежності. Навколо космічного стрижня закручується життя. Світове дерево – це вісь координат, де діють беззаперечні логічні Закони істини, буття. Так, по вертикалі виокремлюються три частини: долішня (світ підземелля), середня (земний світ), горішня (світ богів); по горизонталі – уявлення про часові відрізки (пори року: зима, весна, літо, осінь; доби – ранок, день, вечір, ніч) і просторові (південь, північ, схід, захід). У космогонічних міфах про створення світу закладена не лише історія появи Всесвіту, але й виокремлення індивідуальної свідомості людини зі сфери несвідомого. Такі уявлення людини визначають сенс і циклічність буття, роль у світотворенні етичних категорій добра і зла. Архетип «Світове Дерево» у романі В. Климчука «Рутенія» є міфологічним, наповненим загальнолюдськими наскрізно-потужними образно-символічними кодами. Концепт Світового Дерева у творі є відображенням міфологічної свідомості, показником наявності в українській етнокультурній традиції моделі світобудови та творення на цій основі сучасного сюжету про взаємодію Людини і Всесвіту навіть у контексті нинішніх подій російсько-української війни, хоча роман було написано набагато раніше.

Ключові слова: архетип «Світове Дерево», В. Климчук, роман, «Рутенія», міфологія.

The article explores the archetype “World Tree” in V. Klymchuk’s novel “Ruthenia” (2011), where the author builds a system of eternal values and world order based on ancient ideas about the world order. Analyzing existence, we inevitably turn to previous experience, the wisdom of our ancestors, fill it with modern meanings, and try to comprehend the eternal. In ancient times, the awareness of reality was transmitted through its symbolic reflection – a powerful category of cultural and spiritual development. One of the most common and universal symbols of world perception and reflection of the world is the archetype “World Tree”. The World Tree is a prototype, a model of the Universe as a macrocosm and man as a microcosm, which are in dialectical unity and interdependence. Life revolves around the cosmic core. The World Tree is an axis of coordinates where the undeniable logical Laws of truth and being operate. Thus, three parts are distinguished vertically: the lower (underworld), the middle (earthly world), the upper (world of the gods); horizontally – the idea of time periods (seasons: winter, spring, summer, autumn; days – morning, day, evening, night) and spatial (south, north, east, west). Cosmogonic myths about the creation of the world contain not only the history of the appearance of the Universe, but also the separation of the individual consciousness of man from the sphere of the unconscious. Such ideas of man determine the meaning and cyclicality of existence, the role of the ethical categories of good and evil in the creation of the world. The archetype “World Tree” in V. Klymchuk’s novel “Ruthenia” is mythological, filled with universal, all-powerful figurative and symbolic codes. The concept of the World Tree in the work is a reflection of mythological consciousness, an indicator of the presence in the Ukrainian ethnocultural tradition of a model of the universe and the creation on this basis of a modern plot about the interaction of Man and the Universe, even in the context of the current events of the Russian-Ukrainian war, although the novel was written much earlier.

Key words: archetype “World Tree”, V. Klymchuk, novel, “Ruthenia”, mythology.

Постановка проблеми. Нинішні суспільно-політичні події спонукають до філософських роздумів щодо життя і смерті, добра і зла, істинності і хибності, загальнолюдського і світового устрою. Аналізуючи буття неодмінно звертаємося до попереднього досвіду, мудрості предків, наповнюємо сучасними сенсами, намагаємося осягнути вічне. Усвідомлення дійсності у давні часи транслювалося через її символічне відображення – потужну категорію культурного

і духовного розвитку. Одним із найпоширеніших і універсальних символів світосприйняття та відображення світу є архетип Світового Дерева.

У космогонічних міфах про створення світу закладена не лише історія появи Всесвіту, але й виокремлення індивідуальної свідомості людини зі сфери несвідомого. Такі уявлення визначають сенс і циклічність буття, роль у світотворенні етичних категорій добра і зла. Актуальним вважаємо дослідження архетипу Світового Дерева на основі твору української літератури, зокрема роману В. Климчука «Рутенія», де автор вибудовує систему вічних цінностей і світового порядку на основі давніх уявлень про світоустрій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний інтерес до поняття «Світове Дерево» спостерігаємо у багатьох дослідників. Зокрема, В. Войтович вивчав українську міфологію [1; 2]; В. Жайворонок розглядав українську лексику з точки зору етнокультурних підтекстів, в яких відображено історичну долю та світогляд народу [4]. Осягненню таємниць творення світу, зародження людства, істинного безсмертя присвячена праця М. Чумарної [13]. Проблематикою дослідження образно-символічного наповнення архетипу Світового Дерева як універсальної моделі Всесвіту у своїх працях займалися О. Тиховська [12]; Л. Сорочук [11]; О. Лілік, О. Сазонова [8]; М. Гайковський [3]; О. Заверющенко [6] тощо.

Постановка завдання. Попри значний науковий інтерес до архетипу «Світове Дерево» наразі не маємо дослідження цієї категорії у романі українського письменника В. Климчука «Рутенія», написаного у 2011 році.

Завданням визначаємо дослідження архетипу Світового Дерева у романі В. Климчука «Рутенія».

Методи дослідження. У процесі роботи над науковою статею нами було використано такі наукові методи: аналіз роману В. Климчука «Рутенія»; спостереження за мовними явищами, уживаністю символічних елементів; синтез – об'єднання типових уявлень про світобудову у різних народах, ставлення до загальнолюдських категорій добра і зла, світла і темряви, ієрархії взаємин по горизонталі і вертикалі Світового Дерева; зіставлення; порівняння; узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Міфологічні уявлення людей творять чимало видів дерев: «Світове Дерево» – модель світобудови; «Райське дерево», яке росте посеред Раю; «Міфічне дерево» – на небі, у царстві богів, гіллям сягає долу; «Священне дерево» – стародавня сосна; «Боже дерево» – народна назва граціоли, або аврану лікарського; «Дерево смерті» – тип анчару, соком якого отруювали стріли; «Шаманське дерево»; «Родове дерево» тощо. У духовній культурі українців Світове древо (Дерево життя, Небесне дерево, Дерево пізнання, Райське дерево) історично уособлювало символічний устрій життя, світобудови, розуміння космосу у єдності його буттєвих законів. Цей образ є архетиповим, адже знаходимо його відображення у фольклорі. Підтвердженням цього явища є відтворення космогонічних уявлень у матеріальній спадщині.

«Дерево пізнання» і «Дерево життя» у богословській і філософській спадщині є двома полюсами вектора спасіння. М. Гайковський зазначає: «Від гріхопадіння Адама і його наслідків і до викупної жертви «другого Адама» – Ісуса Христа, Його хресної смерті, погребення і Воскресіння пролягає магістральна дорога Спасіння. І символ Дерева незмінно присутній на цій Дорозі пізнання Істини і Визволення. Велика трагедія розігрується на фоні дерева пізнання добра і зла, яке росло посеред раю. Біля цього дерева бачимо ще одне – дерево життя, яке подає безсмертя кожному, хто скуштує його солодкий плід. Ці двоє дерев – крайні точки вибору, у яких могла проявитися вільна воля Людини» [3, с. 27].

Світове дерево – праобраз, модель Всесвіту як макрокосм і людини як мікрокосм, які перебувають у діалектичній єдності, взаємозалежності. Навколо космічного стрижня закручується життя. Світове дерево – це вісь координат, де діють безперечні логічні Закони істини, буття. Так, по вертикалі виокремлюються три частини: долішня (світ підземелля), середня (земний світ), горішня (світ богів); по горизонталі – уявлення про часові відрізки (пори року: зима, весна, літо, осінь; доби – ранок, день, вечір, ніч) і просторові (південь, північ, схід, захід).

Ця модель Всесвіту є відображенням законів природи, трьох основ буття, де Яв – світ видимий, явний, дійсний; стовбур Дерева життя – то земне існування людей у просторі з Сонцем. Нав – світ невидимий, духовний, підземний, потойбічний, світ предків, коріння Дерева життя. Прав – світ законів, правил, освячених звичаями, досвідом, обрядами; крона Дерева життя, де живуть боги, це їхній духовний світ [2, с. 140].

Образ Світового дерева із фольклорних джерел згодом став активно інтерпретуватися й письменниками, зокрема цікаві потрактування його знаходимо в українській літературі. Так, І. Чендей створює такий міфологізований образ горіха: «Стовбур товстелезний від самої землі, а від стовбура уже й конари на всі чотири сторони світу. Вершинне гілля то купалося в небесній блакиті,

то вітрами вколисувалося, то розчісувало хмари й кострубатило тумани, коли висли вони над горіхом в осінню затяжну сльоту…» Горіх Чендея – це Світове Дерево (недарма з нього видно на всі чотири сторони світу!), а сам Чендей оприявнюється для нас як філософ і охоронець, чия свідомість переростає людські кордони і виходить у розімкнутий часопростір буття [9].

Образ Світового Дерева у романі В. Климчука «Рутенія» розкривається через пошук себе, осмислення власної внутрішньої суті, бажання пізнання особистісної історії, яка прихована, наче приспана, від головної героїні. У «Книзі 1. Божа Донька» Рутенія ставить перед собою ключове питання «ХТО Я?», долаючи свій путь становлення через взаємодію із іншими персонажами, пізнаючи філософію життя представників різних взаємопротилежних і, здавалося б взаємозаперечних світів, які перебувають у постійній діалектичній єдності («Книга ІІ. Шлях до сили»), наближається до розуміння суті життя, мікро- і макрокосмосу Вселенського буття («Книга ІІІ. Світове Дерево»).

Автор своєрідно вибудовує філософію твору, адже сенси Світового Дерева розкриваються не лише через взаємодію усіх персонажів, дороги, предметів, явищ, але й через елементи самого Дерева.

Гілка – вітка, віта – відгалуження дерева, куща або трав'янистої рослини; якщо дерево в народній поезії постає як родина, то гілка – це дитина в цій родині [4, с. 135].

Так, гілка із певного дерева виконує оберегове значення у романі В. Климчука: «…Рутенія розгорнула пакунок і стисла в руках гілку – чугайстрів оберіг» [7, с. 45]; «Вона ж, нічого не розуміючи, ще сильніше стиснула гілку. Упир з усього розгону налетів на ту ж невидиму перешкоду, не втримав рівноваги і полетів донизу» [7, с. 46]; «Ця гілка – його оберіг. А оберіг має оберігати, – знову прошепотіла Дзеванна» [7, с. 46]. Моторошний танок пагона, який пустила всередині замку лоза [7, с. 48], «велетенську павутину з пагонів» [7, с. 49], що уособлюють собою живу перешкоду на шляху Добровіна, спостерігаємо у творі.

Особливу увагу автор «Рутенії» приділив лісу – великій площі землі, зарослій деревами і кущами. В. Жайворонок зазначає: «ліс завжди викликав у людини неусвідомлений острах, бо в ньому (особливо в нетрях) проживали, на її думку, всілякі страхіття; лісова нечиста сила звичайно провадить по лісах ігрища, танці та недобре жартує з людьми <…>; лісу не лише боялися, а й поклонялися <…>; це було культове місце ще у язичницькі часи, звідки казковий образ *чуй-лісу* – правічного лісу на межі світів» [4, с. 338]. У «Рутенії» злидні, які називають себе Чорнобожими Воїнами, мріють «стати господарями Лісу, а може й усієї Орії!» [7, с. 53]. На карті України В. Климчука [7, с. 4] Орія межує із Буросією, Венедією, які вкриті лісами. У Словунії Древія вкрита деревами та, частково, Полевія. Рахмани у творі походять із песиголовських земель, згодом осіли в Орії. На знак подяки людям за виділені землі, рахмани навчили їх чаклувати, проте, отримавши силу місцеві піднялися війною проти прийшлих. Таким чином, ліс у творі – цілісна екосистема, яка поєднує в собі різні структурні елементи, але В. Климчук заселяє цей простір міфічними істотами, які через природнє їм середовище транслюють власні наміри, взаємодію з іншими персонажами роману.

Символом спасіння людини у християнстві є живе дерево: «Блажен чоловік, мов дерево, посаджене понад потоками водними, що плід свій дає у свою пору, і що лист його не в'яне» (Пс.1, 3), у дохристиянські часи існував культ поклоніння деревам, лісам: вірили, що у великих деревах живуть давні боги, чим пояснюється персоніфікація багатьох дерев у фольклорі. Дерева у В. Климчука є силою, яка допомагає в дорозі, відкриває невидимі шляхи: «Дерева захилиталися, наче в буревій, хоч не було й натяку на вітерець» – так Рута, Дзеванна, Віт побачили підземний вхід, на який вказав Бось.

Підтримка лісу, відчуття приналежності до нього висловлює Віт після подолання перешкоди-проходження стіни [7, с. 75].

Зовнішня психологічна підтримка персонажа транслюється також через рослинність: ліс, дерева, гриби: «Дерева навколо хати вже не хиталися загрозливо, а весело вітали його <…>» [7, с. 150], а Бориславове «бажання покинути всі справи і піти в ліс по гриби» «подарувало йому кілька годин життя» [7, с. 150], «Гриби ніби чекали, щоб Борислав їх зібрав. Вони вилазили з-під моху, виглядали з-за стовбурів дерев, посміхалися, виринаючи з купи листя. Польові гриби, <…>, м'які моховики, цупкі білі грибки, навіть кілька яскравих красноголовців» [7, с. 150–151]. Гриби, за народними уявленнями, займають проміжне становище між рослинами і тваринами, вони співвідносяться із потойбічним світом, мають сакральну й еротичну символіку. У народній демонології це «живі істоти, які вміють говорити, мають здатність до перевтілення» [2, с. 118].

Поняття «дерево» присутнє у прокляттях як символічний метафоричний образ буття, дотич-

ний до «Долі» як вищої сили, яка є справедливою суддею діянь. Борислав перед ворогами виголошує його:

«В лісі росло дерево,
убирало си в кору, в лист, у цвіт,
Стяли його.
Як не має воно тепер сили рости
цвісти,
так не майте всі мої вороги сили жити,
води пити, їжі їсти!
Аби ви так щезли, пропали,
як пропадає сіль від води
і віск від вогню!» [7, с. 153].

Світове Дерево є першопочатком усього живого, а образи, пов'язані із цим Деревом, набувають священних рис. Уявлення про його структуру є ключем для розуміння життєвого укладу. Одним із важливих образів Дерева Життя є фауна. Рослинна символіка є необхідним елементом обрядодійств. Так, Золота «запалив пучок духмяних трав» [7, с. 156] перед заклинанням, яке також вказує на єдність усього сущого на землі:

«Є на землі небо і хмари,
дерева і гілля,
сонце і світло,
місяць та зорі,
тіло і кров!» [7, с. 156].

Символічною є поява у творі дерев певного виду: дуб (у дуплі якого знаходить прихисток на ночівлю Русана) [7, с. 162], яворець, калинонька (пісню про яких співають дівчата:

«Стоїть яворець тонкий, високий,
Тонкий, високий в корінь глибокий.
А в корі неньку чорні куноньки,
А всередині ярі пчівоньки,
А на вершечку сів соколонько.
Сів соколонько, гніздонце си в'є.
Гніздонце си в'є, біл камінь бере,
Біл камінь бере, все на спід кладе,
В серединоньку цвіт-калиноньку,
Вершок виводить сріблом-злотом…» [7, с. 183].

В. Климчук вводить у «Рутенію» дерева-символи: «золота яблуня» [7, с. 184], «Їй снився духмяний сон. Вона бачила яблуню» [7, с. 238], «верхівки сосен» [7, с. 184], граб, бук, береза, смереки [7, с. 211], «зарості дикого винограду» [7, с. 294], «дотик до стиглої груші» [7, с. 298]. Яблуко вважається символом Дерева Життя, безсмертя, означає плодючість, любов, радість, мудрість, одночасно й облуду та смерть. «Золоте яблуко» у скандинавській міфології свідчить про вічну молодість, якою наділялися боги; міфологія адигів пов'язує цей плід із тим, що безплідна жінка може народити.

Особлива увага концентрується навколо дуба.

У колядках зафіксовано уявлення, що ще до початку світу, коли було лише синє море, посеред нього стояли два дуби:

Колись то було з початку світу;
Втоди не було неба ні землі,
Неба ні землі, нем синє море,
А серед неба два дубочки.
Сіли, впали два голубочці,
Два голубочці на два дубочки,
Почали собі раду радити,
Раду радити і гуркотати,
Як ми маємо світ основами?

В інших варіантах колядок говориться про зелений явір, «але в українських піснях явором зветься дуб. <…>. У деяких піснях те дерево зветься сосною <…>; воно зветься райським деревом» [10, с. 46–48]. На тому дереві, здебільшого, сидить сивий соколонько і в'є гніздечко, перевиваючи його «знизу барвінком та бадиллям, обкладає гострим терном, в середині вимощує цвітом-калиною, а зверху щирим золотом» [10, с. 48]. Таким чином, згадка В. Климчуком цих рослин у «Рутенії» є закономірною, адже кожен елемент, або назва символізують або саме Світове Дерево, або його складові елементи. Важливим поняттям, що пов'язане з ним є життєдайність та безсмертя. Так, у давньому індоєвропейському світогляді фігове дерево характеризувалося аналогічними ознаками, проте воно «росло корінням догори аж на третьому найвищому небі вічного світу, спускаючи гілля через синє небо і через небо хмар і туману. <…>. На тому дереві держаться всі мири і з того дерева боги будували небо і землю. <…>. Під деревом росте біле зілля, з його соку добувається небесний напій сома, надаряючи здоров'ям і безсмертям» [10, с. 49]. Саме безсмертя і сил потребує Ахруман від Рутенії або Дзевании. У скандинавській Едді з мировим деревом ототожнюється ясенок, у сербській поезії – біблійне дерево життя. В українському фольклорі соколине гніздо на вершечку мирового дерева звите із міфологічних символів світу: калини – символу краси і світла; терену. У Ведах розповідається, що бог Індра перекинувся соколом і хотів украсти з хмар небесний напій, проте сторож вистрелив у нього; з сокола впало на землю оббите перо і пазур, а з них на дереві проросли тернові колючки [10, с. 50]. У міфологічних уявленнях українців існував культ дерева, деякі з них наділялися магічними властивостями та вважалися священними, зокрема, дуб, ясен, береза, тополя, верба, липа,

вишня. Якщо ж Світове дерево ототожнювало собою єдність трьох планів існування – людини, суспільства та всесвіту, то звичайне дерево було посередником між цими світами, або й змішувало ці світи у собі. За його допомогою можна переходити з одного світу в інший (у світ предків, на небесний світ) [5, с. 24]. В Україні таким деревом вважалася калина.

Знаковим є згадка яблуні у «Рутенії», адже в одній із колядок розповідається. Що на такому дереві висить колиска із Божим Дитям, а мати забавляє Його яблучком [10, с. 50].

В. Жайворонок трактує яблуко «як символ Дерева життя, безсмертя» [4, с. 659].

Елементи рослин нерідко персоніфікуються, транслюють алегорію: «кощава рука обернулася тонкою виноградною лозиною, яка миттю випускала зелені листочки» [7, с. 189], дерева гавкають і шурхотять [7, с. 218], стають на захист від різних сил [7, с. 220], гілки можуть здаватися зміями [7, с. 228].

Оберегову функцію виконує гілка, зірвана особливим чином, заговорена на захист, подолання перешкод. Перебуваючи в особливому стані ритму аркану, Рутенія «покотилася до самого стовбура. А на груди їй впала гілка» [7, с. 231] зі Священного Дерева.

Шлях до Світового Дерева розпочинається від з'ясування найважливішого питання і його відповіді у першій частині твору (Книга І. «Божа Донька»): «Хто Я?» – «Божа Донька»; через трансформації, які відбуваються через біль, оновлення, переродження в новій іпостасі, духовне зростання (Книга ІІ. «Шлях до сили») та розуміння самого сенсу Буття в його невід'ємній діалектичній єдності Добра і Зла, Любові і Ненависті, Життя і Смерті, Буття, Небуття, Забуття (Книга ІІІ. «Світове Дерево»).

В. Климчук душу персонажів огортає рослинними елементами, зокрема, пелюстками: «Вона *[Русана – авт.]* знімала з Чорних Воїнів пелюстки, оголюючи те глибинне, що є в кожному і що робить нас людиною. Там під всіма шарами люті й ненависті, завжди ховається щось світле і чисте. <…>. Після того, як остання чорна пелюстка була зірвана з душі останнього Чорного Вершника, вона стала дзеркалом. Вона стала дзеркалом, і кожен побачив у ньому свою душу, від початку світлу і чисту. Кожен бачив свій бруд, свої нечистоти… Бачив, як душа загортається у темні пелюстки, спочатку щоб захиститися від бруду, а потім, щоб втоптувати у цей бруд інших. Щоб потому з'явилося відчуття: «Не я один такий!»» [С. 192]. Таким чином автор вказує на ключ до трансформації вбивць, шляхи до ментального здоров'я через покаяння, сльози: «Ми довго блукали в пітьмі. Довго ходили шляхами зла. Прийшов час до нових шляхів. Шляхів Добра. <…>. Ні Русана, ні Чорні Вершники не знали: щойно було розірвано сітку Ахруманових чарів, він відчув, як рвуться тонкі сув'язі слів, ритуалів, потоків енергії. Лускають, мов перетягнуті струни, його закляття» [7, с. 193].

У романі В. Климчук вводить поняття «Священне Дерево» [7, с. 230–231] та синонімічні йому назви: «Дерево-вогонь» [7, с. 231], «Вогняне дерево» [7, с. 231]; описує обрядодійства навколо нього та його значимість: «обряд сходження до Світового Дерева, а значить до основ світобудови» [7, с. 335], шлях до Нього, Його коріння.

Входження через кору Світового Дерева оголює історію, яка в ньому сокрита, виникає аналогія із подіями у нинішній Україні: «*Потоки сили розривають кору. <…>. І звідти струменить некерована, нічим і ніким не стримана сила. Палить, нищить, вибухає, перетворює Яву на попелище. Висмоктує все з Нави, звільняє мертвих. <…>. Зруйновані міста, голодні люди, мертві тіла… <…>. Світ зникає… Попелище… А вгорі літає Ворон. І сміється, регоче, а потім плаче, ридає, корчиться від страху, й сам кидається у попелище ним же зруйнованого світу…*» [7, с. 352].

«І побачила чорний камінь. Він лежав під самою стіною-стовбуром, а з-під каменя лилася струменем вода. Тонкий потічок губився у зеленій траві. От тільки вода не чиста, не прозора. Не кришталево-ясна, а червона…

На чорному камені лежало розпластане жіноче тіло. Кров лилася по відкинутій в бік руці і скапувала в воду.

А навкруги – понівечена земля. Перекинуті гори дерну, чорні ями. Купи розтрощеного каміння. Вогонь палить зелений степ, сірий ядучий дим заливає легені. І тиша. Мертва тиша під кроною Світового Дерева.

Золота піднісся над тілом і скрикнув:

Вона ще жива!» [7, с. 354].

Метафоричним є образ невмирущої України у творі. Автор зобразив долю кожного тирана на прикладі Ахрумана: «він не лише був, але й лишається звичайною людиною, якою рухають звичайні людські потреби і бажання. Що його перемога стане його кінцем. Бо не буде більше над ким вивищуватись. Він стане богом, а куди далі? Він зітре з лиця землі добро, але з ким він тоді буде боротися? Над ким пануватиме? Йому ніколи не

вдасться втамувати всеохопну жагу до влади, яка ростиме, ширитиметься і проковтне згодом і його самого!» [7, с. 358–359].

Автор творить образ Світового Дерева не як єдиного, а як галактику різних світів: «Думаєш, твій світ єдиний? Боги творять світи, даючи кожному по Світовому Дереву, і по ключу до його зміни. По Книзі Життя. І лишають охоронців. Вберігати світи – не їхня справа. Вони творять їх і йдуть далі, а ви вже самі обирайте, як вам жити…» [7, с. 361].

Висновки. Отже, архетип «Світове Дерево» у романі В. Климчука «Рутенія» є міфологічним, наповненим загальнолюдськими наскрізно-потужними образно-символічними кодами.

Концепт Світового Дерева у творі є відображенням міфологічної свідомості, показником наявності в українській етнокультурній традиції моделі світобудови та творення на цій основі сучасного сюжету про взаємодію Людини і Всесвіту навіть у контексті нинішніх подій російсько-української війни, хоча роман було написано набагато раніше.

Перспективними видаються подальші дослідження ідей та образів українського концептуального поля, пов'язані із архетипом Світового Дерева у творчості В. Климчука.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антологія українського міфу. У 3 т. / зібрав та упоряд. В. Войтович. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. 912 с.

2. Войтович. В. М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2017. 664 с.

3. Гайковський М. І. Дерево – символ відродження природи і спасіння людини: символ дерева у християнстві. *Науковий вісник*. 2006. Вип. 16.4. С. 26–32.

4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.

5. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології. К.: Орфей, 2002. 448 с.

6. Заверющенко О. Л. Номінації образів Світового Дерева як ключ до розуміння давнього українського весілля. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 29. Т. 1. С. 38–45.

7. Климчук В. Рутенія. Повернення відьми. Вінниця: Теза, 2011. 375 с.

8. Лілік О. О., Сазонова О. В. Архетипний образ Світового Дерева в художньому світі Григорія Чубая. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2020. № 2(20). С. 98–103.

9. Луцишина О. Охоронець Світового дерева. https://komorabooks.com/ohoronets-svitovogo-dereva/

10. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. *Українська демонологія*. К.: Стилет і стилос, 2022. 168 с. С. 49.

11. Сорочук Л. Концепт Світового Дерева в українській етнокультурній традиції та культурі Стародавньої Індії. *Українознавчий альманах*. 2022. Вип. 31. С. 118–123.

12. Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород: РІК-У, 2021. 512 с.

13. Чумарна М. І. Буття і небуття. Таємниці творення світу. 50 міфів народів світу. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 176 с.

УДК 811.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.31

ХУДОЖНІ ВИМІРИ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ У ЛІТОПИСІ ГРИГОРІЯ ГРАБ'ЯНКИ

THE ART DETERMINATION OF HYSTORICAL PERSONS IN THE CHRONICLE OF HRYHORIJ HRABJANKA

Баранівський Н.Б.,
orcid.org/0009-0004-9835-9253
аспірант кафедри історії української літератури, теорії літератури і літературної творчості Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються особливості представлення образів історичних діячів у літописі Григорія Граб'янки у художньому вимірі. Наголошується, що літопис є видатною пам'яткою доби Бароко, в якій репрезентовано авторські уявлення й інтерпретації щодо особистостей українських гетьманів. Проаналізовано літописні образи Богдана Хмельницького, Юрія Хмельницького, Івана Виговського, Дмитра Дорошенка, Івана Мазепи, Якова Сомка, Івана Брюховецького, полковника Семена Палія в художньому вимірі. Аргументовано тезу про те, що у тлумаченні та представленні реальних постатей для літописця Григорія Граб'янки історична достовірність не є визначальною. Натомість автор керується власними поглядами і переконаннями для творення літописних образів, що визначає домінування художнього виміру і переважання над історичною достовірністю. Загалом літопис Григорія Граб'янки серед історіографічних текстів епохи Бароко, зокрема козацьких літописів, до яких він належить, є найбільш белетризованим, із яскраво вираженим художнім первнем. У пам'ятці представлено літературні образи, художній вимір яких детермінує специфіку інтерпретації історичного матеріалу. Образам притаманна суб'єктивність, індивідуальний підхід у їх тлумаченні. Григорій Граб'янка, ведучи оповідь, спирається на спогади очевидців подій, інші літописи і трактати. Проте ці історичні за своїм характером тексти формують контекст, в якому діють авторські художні літописні персонажі.

Образ Богдана Хмельницького у літописі є головним, розкривається у широкому історичному просторі, зокрема історії становлення і розвитку феномену козацтва. Автор порівнює його з біблійними та історичними постатями Мойсея, Навуходоносора, Кіра, Олександра Македонського, Октавіана Августа. Граб'янка репрезентує літописний образ керманича як втілення військового, політичного, дипломатичного ідеального лідера, здатного виконати унікальну місію в українській історії. Бачить його як спадкоємця і продовжувача традицій київоруської держави. Його попередником літописець називає гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, що постає уособленням талановитого полководця, захисника православія, носія козацького гасла "за волю, за віру". Літописна постать гетьмана Івана Виговського у літописі Г. Граб'янки подана у негативному художньому світлі, що суперечить історичним фактам. Автор ігнорує останні, зважаючи на пропольську політику Виговського. Цілком позитивний характер мають у літописі образи гетьманів Якова Сомка і Петра Дорошенка. Саме Дорошенко втілює авторські погляди на політику і шляхи розвитку Гетьманщини. Негативне забарвлення має образ Івана Мазепи, причиною чого є конфлікт і розрив гетьмана з Петром І. Авторські тлумачення цієї постаті не відповідають історичній дійсності, відтак художній вимір заступає вимір історичний.

Ключові слова: українська література, літопис, літопис Григорія Граб'янки, художній вимір, образ, історизм, Бароко.

In this article the specific of representation of the images of historical persons in Hryhorij Hrabjanka`s chronicle in the art determination is investigated. It is underlined that this chronicle is a prominent Baroque text that represents author imagination and interpretation about pecularities of Ukrainian hetmans. The images of Bohdan Hmelnytsckyj, Jurij Hmelnytsckyj, Ivan Vygovskyj, Dmytro Doroshenko, Ivan Mazepa, Yakiv Somko, Ivan Brjuhovetsckyj, colonel Semen Palij in the art aspects are analysed. It is underlined that in the interpretation and representation of real persons a historical thruth is not main for chronicler Htyhorij Hrabjanka. But the author leads by his own outlook and positions in formation of the chronicles images. It is determines the domination of the art aspect under historical thruth. In general Hryhorij Hrabjanka`s chronicle between historiographycal Baroque texts, partly kozcak chronicles, is the most fictionalized, that has bright art basis. In this text the literary images are represented. Its art aspect determines the specific of the interpretation of historical materials. These images represent an individual author`s outlook. Hruhorij Hrabjanka tells the story and uses memory, other chronicles and works. But these historical texts form the context in which the author art chronicle persons act.

The image of Bohdan Hmelnytsckyj is a general in the chronicle. He develops in the wide historical space, partly in the hystory of genesis and dynamic of the kozcak phenomenon. The author compares him with biblical and historical persons of Mojsej, Navuhodonosor, Kir, Olexander Macedonian, Oktavian August. Hrabjanka represents the historical image of lider as symbol of the military, political, diplomatic ideal lider, which can realise an unique mission in Ukrainian history. He represents him as an inheritor and follower of the traditions of the Kyjivan state. Hetman Petro Konashevych-Sagajdachnyj is represented as his predecessor, that symbolizes talanted general, fighter of Orthodoxy, medium of kazcak motto "to freedom, to faith". Chronicle person of the hetman Ivan Vygovskyj in the Hrabjanka`s text represented it the negative art aspect, that contradicts to hystorical facts. The author ignores its because of the pro Poland policy of Vygovskyj. The images of Yakiv Somko and Petro Doroshenko are absolutely positive. Especially Doroshenko represents the author`s outlook in policy and the ways of the development of Hetmanshchyna. The image if Ivan Mazepa is negative because of

his conflict and gap with Petro I. The author interpretation of this person is not corresponds to the historical reality and the art aspect dominates under historical.

Key words: Ukrainian literature, chronicle, chronicle of Hryhorij Hrabjanka, art determination, image, historicism, Baroque.

Постановка проблеми. Літопис Григорія Граб'янки серед історіографічних текстів епохи Бароко, зокрема козацьких літописів, до яких він належить, є найбільш белетризованим, із яскраво вираженим художнім первнем. Як правомірно наголошує Ю. Луценко, "літопис Грабянки слід розглядати в першу чергу як літературну пам'ятку, а не як історичну. В ньому знайшли своє яскраве втілення риси, які становлять естетичну домінанту того часу – риси бароко" [4, с. 5]. Відтак творення системи образів пам'ятки має найбільш авторського, суб'єктивного у порівнянні з іншими історіографічними творами. Граб'янка не ставить собі за мету бути історично правдивим, хоча офіційно і формально він пише текст історичний. Насправді літописець творить літературні образи, тому художній вимір тут домінує над підходом історичним. Образам притаманні суб'єктивність, індивідуальний підхід у їх тлумаченні. Григорій Граб'янка, ведучи оповідь, спирається на спогади очевидців подій, літопис Самовидця, "Синопсис", латиномовний трактат В. Каховського "Польські аннали", твір С. Твардовського "Війна домова". Проте ці історичні за своїм характером тексти формують контекст, в якому діють авторські художні літописні образи.

Аналіз досліджень. Літопис Г. Граб'янки у різні часи ставав предметом вивчення істориків, політологів, філологів. Зокрема, йому присвятили праці М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Кралюк, І. Куташев, Ю. Луценко, О. Мишанич, О. Сліпушко, В. Соболь, О. Сокирко, І. Франко, Д. Чижевський, В. Шевчук та ін. Переважно дослідники зверталися до вивчення історії пам'ятки, специфіки її побутування та особливостей ідейно-тематичного спектру. Натомість синтез історичного та художнього вимірів у творі, специфіка творення образів із переважанням хуожнього начала над історичним до цього часу залишається питанням мало вивченим.

Завдання статті полягає у вивченні особливостей поєднання у літописі Григорія Граб'янки історичного та художнього вимірів, аргументованому доведенні тези про домінування художнього первня над історичною достовірністю, зокрема у творенні автором образів твору.

Виклад основного матеріалу і результати. У бароковому літописі Григорія Граб'янки репрезентовано події від найдавніших часів до 1709 р. Найбільше уваги автор приділяє українсько-польській війні під проводом Богдана Хмельницького. На думку В. Шевчука, автор керувався двома чинниками для написання літопису: "1) нагадати про війну Б. Хмельницького і про ті права та вольності, які той для України та козаків виборов… 2) підкреслити правильність позиції І. Скоропадського та П. Полуботка в тому часі при їхній зраді своєму володарю (І. Мазепі) і залишенні в російській орієнтації…" [6, с. 436]. Хоч літопис досить не великий за обсягом (253 сторінки рукопису), проте, як наголошує І. Ісіченко, "твір перевершує решту козацьких літописів за масштабністю зображення подій. Автор не обмежується датою початку війни. Головне для нього – збагнути динаміку історії, в ході якої виник і гартувався "козацький народ"" [1, с. 289].

У центрі твору перебуває ідея автономного статусу Козацької держави, котра, на переконання автора, жодним чином не передбачає колонізаторської політики з боку Московщини. Зважаючи на політику Б. Хмельницького, літописець позитивно, не усвідомлюючи прихованих загроз, говорить про можливість московського протекторату над Козацькою державою, маючи на увазі насамперед військовий союз. Саме на базі цього вибудовується парадигма позитивних і негативних аксіологічних характеристик історичних постатей. Носіями ідеї автономності є гетьмани Іван Скоропадський й Павло Полуботок, котрих Граб'янка оцінює виключно позитивно, як і центральну постать Богдана Хмельницького. У формуванні цих літописних образів переважає художній вимір, а не історичний підхід. Художність усіх образів літопису зумовлюється прагненням автор репрезентувати певні вектори мислення тогочасної козацької держави, зокрема її еліти. У негативному ключі подано образи Івана Виговського, Івана Брюховецького, Петра Дорошенка, Василя Золотаренка. Тут спостерігаємо відмінність художнього виміру від історичного. Наприклад, так репрезентовано постать І. Виговського, не зважаючи на його реальний історичний внесок у розбудову Гетьманщини. Негативізм образу зумовлений пропольською орієнтацією гетьмана, його намаганням установити контакти з Річчю Посполитою. А негативізм у художньому вимірі літописного образу Івана Брюховецького пояснюється його повстанням проти Москви. Щодо образу Петра Дорошенка, то автор негативно ставився до його союзу з турками, вбачаючи у них

кращого партнера, ніж Московщина. Натомість цілком позитивний характер літописного образу Богдана Хмельницького зумовлюється тим, що він є виразником промосковської орієнтації. Так само позитивний характер мають художні виміри літописних образів Івана Самойловича, Мартина Пушкаря, Семана Палія. Неоднозначним і мало згадуваним у літописі є образ Івана Мазепи.

Ведучи оповідь від найдавніших часів, Граб'янка репрезентує узагальнений образ козацтва як нащадка скіфського роду: "Народ малоросійський, прозваний козаками, має що-найдавніше походження від скіфського роду, – котрий, як кажуть, жив аж біля гір Алянські Аляни, біля річки, що протікає через Бухарську землю в Хвалинське море, – від хозар, що своєю спорідненістю сягають племені першого Яфетового сина Гомера" [4]. При цьому він згадує Київоруську і Литовсько-Руську держави як предків і попередників Гертьманщини. Головною ідеєю державності називає ідею єдності. Причиною протистояння між українцями і поляками, на думку літописця, стала Берестейська унія 1596 р., наголошуючи на питанні віри, важливості збереження православної конфесії. Цей аспект відіграє вагому роль і при формуванні художніх вимірів літописних образів. Саме через релігійні погляди самого автора польський і турецький протекторати вважає небезпечними.

Узагальнений образ українського козацтва в літописі є виключно позитивним, ідеалізованим, із переважанням виміру художнього. Козацтво постає як могутня, неперевершена і справедлива сила. Сам Граб'янка походив із козацької старшини, що також пояснює його авторські тлумачення. Він змальовує козаків як борців за волю народу, захисників його прав і свобод. Ведучи мову про козацтво, літописець далеко не завжди дотримується історичної достовірності, часто відходить від першоджерел. П. Кралюк пише: "Грабянка замислив свій літопис як апологію козацтва. У цьому творі замість реальної історії твориться історія героїзована й міфологізована. Часто автор видає бажане за дійсне" [2, с. 60].

Головним представником козацтва є Богдан Хмельницький. Саме навколо нього творяться і розгортаються головні події. Автор ставить собі за мету звеличити образ гетьмана, ідеалізуючи його діяльність і вчинки. Літописний образ Хмельницького у творі базується на художньому вимірі, є цілком суб'єктивним. Так, на початку літопису вміщено вірші на гетьманську честь. У цій похвалі Хмельницького представлено войовничим і героїчним керманичем, який визволив Україну з неволі, скасував унію, ставши захисником усього українського народу:

Оце Богдан Хмельницький намальований
Воїн руський славний, так і неподоланий.
Завдяки йому Україна на ноги стала,
Бо у ярмі людському ледве не сконала [4].

Г. Граб'янка творить суто художній літописний образ Б. Хмельницького, героїзований й ідеалізований. Це особа сміливa, впевнена в собі, розумна, хитра у військовій справі, здатна приховувати власні почуття: "Хмельницький був людиною хитрою у військовій справі і дуже розумною, знав задуми ляхів щодо козаків" [4]. Цей художній образ є для літописця засобом утвердження ідеї свободи, православія, єдності. Г. Граб'янка зображує Хмельницького відважним і хоробрим воїном. У художньому вимірі образу визначальним є показати Хмельницького гетьманом із Божої волі, посланим українському народові для визволення його з підневільного становища. Війна під проводом Богдана трактується як справедлива, відтак ідеальною є постать її керманича, вірного православній вірі: "Браття, славні молодці війська запорізького! Пробила година, візьміть зброю і щит віри вашої" [4]. Автор наголошує на дотриманні християнських заповідей, Божої волі. Для Граб'янки він уособлює ідеального правителя, національного героя. Художній вимір образу Б. Хмельницького характеризується оригінальністю, суб'єктивністю, не дотриманням автором історичної правди, ігноруванням багатьох офіційних джерел і фактів. Вагомою рисою бачиться готовність гетьмана на самопожертву, здатність інтереси Гетьманщини ставити вище за власні. У художньому вимірі образу Хмельницького присутні такі риси, як рішучість, дотримання високих морально-етичних принципів. Це характер особистості, сформований у боротьбі за Русь-Україну, свободи і права її народу. Граб'янка фактично не пише про невдачі, поразки свого героя, виправдовуючи подібне високою метою. Наприклад, поразку в Зборівській битві літописець пояснює зрадою кримського хана Іслам-Гірея.

На думку Г. Граб'янки, Хмельницький, погоджуючи Переяславські статті, розглядав їх як військовий рівноправний союз, інтерпретуючи як шлях до визволення українського народу з-під польського гніту. Натомість про інші протекторати, зокрема польський і турецький, автор говорить як про небезпечні, такі, що передбачають порушення прав українського народу. Ідея московського протекторату, на думку В. Шевчука, пояснюється особистими поглядами Григорія Граб'янки, який "був політичним діячем; навіть

адміністративною особою Козацької держави з її російською орієнтацією, отож можна гадати, що відбивав у своєму творі не лише офіційну точку зору, а й власну" [6, с. 434].

Художня парадигма літописного образу Б. Хмельницького окреслюється рамками ідеального національного героя і державного керманича, лідера козацтва. Ідеї прав і свобод українського народу, змагань за православну віру визначають художні виміри постаті. Його авторитет у літописі найвищий, ніхто з гетьманів не отримав таких високих оцінок і похвал. Загалом літописний образ Хмельницького в інтерпретації Грабянки постає талановитим військовим діячем, політиком і дипломатом. Своєрідним панегіриком, узагальненням художнього образу Б. Хмельницького як ідеального національного героя, воїна, політика, дипломата є оповідь про смерть гетьмана: "Це була людина воістину варта звання гетьмана. Він не боявся біди, у найтяжчому становищі не втрачав голови, не боявся найтяжчої роботи, був міцний духом; з однаковою мужністю зносив мороз і спеку, їв і пив не скільки хотів, а скільки можна було, ні вдень, ні вночі не знемагав від безсоння, а коли справи і труд воїна зморювали його, то він спав невеличку крихту часу і спав не на коштовних ліжках, а в постелі, що до лиця воїну. Лягаючи спати, не думав, як би знайти тихий куточок, а вкладався посеред військового гамору; одягався він як і всі інші, мав коней та зброю не на багато кращу, ніж в інших. Не раз його бачили, як, укрившись військовим плащем, знеможений, він спав посеред сторожі. Він завжди першим кидався в бій і останнім повертався з битви" [4]. Літописець характеризує дипломатичну діяльність гетьмана, його перемовини з різними країнами, пошуки надійного союзника для Гетьманщини. Літописний образ Б. Хмельницького – це талановитий дипломат, що має стратегічне мислення рівня загальноєвропейського, патріот.

Смерть Б. Хмельницького трактується як втрата для Козацької держави, проте його образ залишається еталоном і прикладом для наступних лідерів. Помираючи, гетьман висловлює подяку козакам, які піднялися на захист українського народу. Свідченням авторитету Б. Хмельницького в середовищі козацтва є те, що наступником вони бачили його сина Юрія, хоча сам Богдан пропонував вручити гетьманські клейноди іншому представнику козацтва. Літописець репрезентує художність виміру літописного образу Богдана Хмельницького, відходячи від історичної правди. Він наголошує, що гетьман помер, бо його отруїли поляки. Насправді це цілком легендарний сюжет, не підтверджений достовірними історичними фактами.

Літописні образи інших гетьманів у творі Григорія Граб'янки представлені значно лакочніше, ніж центральна постать Богдана. Так, образ Юрія Хмельницького не є позитивним чи негативним, репрезентуючи максимально об'єктивні характеристики. Він виявився не здатним відстояти власне право на булаву, будучи молодим і недосвідченим. Коли він прийшов до влади з другої спроби, це, на думку літописця, зумовило припинення війн і загальне поліпшення ситуації в Гетьманщині. Називаючи нового гетьмана Юрасем, Граб'янка виявляє свою прихильність до нього.

Протилежністю Б. Хмельницькому є літописний образ Івана Виговського, сформований цілком за контрастним принципом. Автор засуджує Виговського за пропольські орієнтації і прагнення союзу з Річчю Посполитою. П. Кралюк наголошує, що державні діячі, наступники Б. Хмельницького, наділені переважно рисами негативними: "Після Хмельницького козацькі гетьмани, про яких говорить Граб'янка, радше постають не як герої, а як антигерої. Лише про окремих козацьких старшин літописець говорить із повагою" [3, с. 150]. Таким є авторський образ Виговського, що свідчить про неприйняття Граб'янкою союзу з поляками, бачення їх ворогами, які не усвідомлюють права кожного народу на волю і незалежність. Цей гетьман описаний як легковажний, владолюбний, хитрий, підступний, що не відповідає історичним фактам. Загалом цей літописний образ глибоко суб'єктивний, не відповідний історичній правді, повністю створений у художньому вимірі.

Образ Якова Сомка у літописі є загалом позитивним. Він "чоловік простодушний", "вождь хоробрий і в справах військових тямущий" [4], гідний послідовник справ Б. Хмельницького. Йому притаманні вірність, хоробрість, мужність, військові заслуги. Граб'янка наголошує, що після Чорної ради гетьманом повинен стати Я. Сомко, тому постать Івана Брюховецького є негативною, адже він мріяв отримати владу підступно. Автор виявляє прохильність до Сомка, натомість Брюховецького подає як підступного, заздрісного, його "самовільно і силою деякі запорізькі козаки хотіли настановити гетьманом" [4]. Художній вимір тут є визначальним, автор зовсім не засуджує втечу Сомка з ради, звинувачуючи в цьому козаків, які забрали в нього гетьманські клейноди. Відтак факт гетьманства Брюховецького

трактується негативно, засуджуються його жорстокість і підступність, наголошується, що така людина не гідна бути гетьманом, бо це "спраглий людської крові тиран" [4]. З болем і осудом пише Граб'янка про наказ Брюховецького вбити Сомка. Навіть татарчук перед убивством гетьмана, вражений величчю постаті, зізнається: "О нерозумні та немилосердні голови! Та цього чоловіка Господь сотворив на подив людям ... ви ж, тупоголові, і його не жалієте, смерті віддаєте!" [4] Власне, це художній вимір авторської оцінки постаті гетьмана, котрий, за переконанням літописця, міг перевершити самого Хмельницького, ставлячи за мету визволити Україну з-під влади Польщі, борячись із татарами.

Літописний образ Петра Дорошенка відображає авторські погляди на подальший розвиток Козацької держави, адже він прагнув захистити права і свободи народу. Його автор хвалить за відстоювання інтересів українського народу, прагнення повернути Русі-Україні єдність, бути "гетьманом обох берегів Дніпра". Художній вимір образу Дем'яна Многогрішного неоднозначний. Автор схвально пише про його прагнення зберегти єдність Гетьманщини, відродити старі й запровадити нові права й вольності для народу: "Цей гетьман об'єднав усю Україну, замирив її; ... він домігся підтвердження давніх вольностей, а також утвердив нові (щоб не було воєвод у Малоросії)…" [4]. Водночас засуджуються такі риси його характеру, як хитрість, підступність, адже Многогрішний "підступом та ошуканством привабив до себе всю старшину" [4], оцінюючи це як зраду Многогрішним Дорошенка, нечесне захоплення влади, що зумовило прокляття патріарха. Літописний образ гетьмана є переважно позитивним, хоча говориться і про те, що гетьман часто силою запроваджував власну політику, змушував коритися московській владі народ і козацтво. Художній вимір літописного образу Івана Мазепи негативний, суперечить історичним реаліям. Граб'янка оцінює його як підступного зрадника, замовуючи великий весок Мазепи у розбудову Гетьманщини, його військові заслуги, успішну дипломатію, культурну діяльність. Позитивним є художній вимір літописного образу фастівського полковника Семена Палія, що уособлює сміливого і мужнього лідера, вправного воїна і борця за права рідного народу, зокрема в боротьбі з татарами. Для Граб'янки Палій уособлює ідеального державного діяча, видатного полковника, котрий "владарював над усім Задніпров'ям аж до Дністра та Случі, владарював немов гетьман, проте гетьманом не був. Був тільки полковником, щонайпершим серед усіх полковників і щонайвідважнішим у всіх битвах" [4].

Висновки. Літописні образи історичних постатей, керманичів Козацької держави у творі Григорія Граб'янки репрезентовані у художньому вимірі, який домінує над історичним підходом. Образ Богдана Хмельницького є головним, він розкривається у широкому історичному просторі, зокрема історії становлення і розвитку феномену козацтва. Автор порівнює його з біблійними та історичними постатями Мойсея, Навуходоносора, Кіра, Олександра Македонського, Октавіана Августа. Граб'янка репрезентує літописний образ керманича як втілення військового, політичного, дипломатичного ідеального лідера, здатного виконати унікальну місію в українській історії. Бачить його як спадкоємця і продовжувача традицій Київоруської держави. Його попередником літописець називає гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, що постає уособленням талановитого полководця, захисника православія, носія козацького гасла "за волю, за віру". Літописна постать гетьмана Івана Виговського у літописі Г. Грабянки подана у негативному художньому світлі, що суперечить історичним фактам. Автор ігнорує останні, зважаючи на пропольську політику Виговського. Цілком позитивний характер мають у літописі образи гетьманів Якова Сомка і Петра Дорошенка. Саме Дорошенко втілює авторські погляди на політику і шляхи розвитку Гетьманщини. Негативне забарвлення має образ Івана Мазепи, причиною чого є конфлікт і розрив гетьмана з Петром І. Авторські тлумачення цієї постаті не відповідають історичній дійсності, відтак художній вимір заступає вимір історичний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ісіченко І. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів: Святогорець, 2011. 568 с.

2. Кралюк П. Б. Хмельницький: легенда і людина. Київ: Довженко Букс, 2018. 282 с.

3. Кралюк П. Козацька міфологія України. Творці та епігони. Харків: Фоліо, 2016. 394 с.

4. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ: Товариство "Знання" України, 1992. 185 с.

5. Луценко Ю. Григорій Грабянка і його літопис. *Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки.* Київ : Товариство «Знання» України, 1992. С. 3–9.

6. Шевчук В. Літопис Григорія Граб'янки. *Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII ст.* Т. 2. Київ : Либідь, 2005. С. 434–445.

УДК 821.028.06
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.32

ЖАНРОВІ ВИМІРИ ПОЕЗІЇ «БУ-БА-БУ»: ФУНКЦІЇ ЗАГОЛОВКІВ І ПІДЗАГОЛОВКІВ

GENRE DIMENSIONS OF «BU-BA-BU» POETRY: FUNCTIONS OF TITLES AND SUBTITLES

Кривенко С.М.,
orcid.org/0000-0001-5497-1927
кандидат філологічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри української мови, літератури та культури
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті досліджено жанрову специфіку поезії літературного угруповання «Бу-Ба-Бу». Встановлено, що Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Ірванець не тільки представили широкий спектр жанрів, жанрових різновидів, а й значною мірою подбали про їх розпізнання, винісши жанрову рецепцію в заголовки та підзаголовки. Наголошено на творчо-психологічних передумовах цього самовияву – цілеспрямованого жанрового пошуку, до якого вдається митець з метою віднайти для втілення своєї теми потрібний жанр, який слугував би йому або читачеві першою орієнтацією до сприйняття. Запропонований автором жанр налаштовує реципієнта на оптимальне сприйняття, акцентуючи на сутнісних характеристиках твору. Висвітлено важливість комунікативної спрямованості жанру, яка допомагає його ідентифікувати і тлумачити, налаштовує на діалог між автором і читачем. Читач постає безпосереднім учасником комунікативної взаємодії, оскільки до нього звернені апеляції автора, що очікує на емоційну реакцію. Характер цього діалогу визначає вже сама назва гурту «Бу-Ба-Бу», налаштовує на жанрові очікування, пов'язані з «Енеїдою» І. Котляревського, естетикою сміхової, карнавальної культури. Сучасні українські поети були уособленням тих осіб та соціальних груп, які відмежувалися від політичного та культурного колоніалізму задля формування власної самосвідомості, подолання його наслідків.

Заголовки і підзаголовки засвідчують не тільки жанрові ознаки з орієнтацією на специфіку висловлювання, а й називають адресатів, обставини, часопросторові координати, способи взаємодії, за яких відбувається комунікація. Вони демонструють читацькій аудиторії різну соціально-психологічну і творчу проблематику.

Проаналізовані поетичні твори Ю. Андруховича, В. Неборака, О. Ірванця підтверджують розширення жанрового арсеналу, який охоплює літературно-мистецькі явища різних епох минулого, а також зразки авангардної поезії, літератури постмодернізму, суміжних видів мистецтв сучасної доби, їх поєднання в одне ціле. Таке зчеплення жанрів засвідчує багатогранність твору, спонукає до нешаблонного прочитання. Жанровий синтез є свідченням змін у системі категорій нової поетики, яка вільна від дотримання жанрових канонів і фокусується на комунікативних можливостях жанру.

Ключові слова: «Бу-Ба-Бу», жанр, Андрухович, Ірванець, Неборак, заголовок, підзаголовок.

This article examines the genre-specific features of the poetry produced by the literary group «Bu-Ba-Bu». It establishes that Yurii Andrukhovych, Viktor Neborak, and Oleksandr Irvanets not only introduced a wide range of genres and subgenres but also contributed significantly to their recognition by incorporating genre markers into the titles and subtitles of their works. The study emphasizes the creative and psychological prerequisites for this form of self-expression – a deliberate search for genre undertaken by the artist to identify an appropriate form for conveying a given theme, serving as an initial point of orientation for both the author and the reader. The genre specified by the author guides the reader toward optimal reception by highlighting the essential characteristics of the work.

The article further underscores the communicative function of genre, which facilitates its identification and interpretation and fosters a dialogue between author and reader. Here, the reader emerges as an active participant in communicative interaction, with the author's appeals aimed at eliciting an emotional response. The nature of this dialogue is already suggested by the name of the group itself, «Bu-Ba-Bu», which evokes genre expectations associated with Ivan Kotliarevskyi's Eneida and the aesthetics of laughter and carnival culture.

Contemporary Ukrainian poets are portrayed as representatives of those individuals and social groups who sought to distance themselves from political and cultural colonialism in their efforts to forge a new self-awareness and overcome its consequences.

Titles and subtitles in Bu-Ba-Bu's poetry reflect not only genre characteristics corresponding to the specifics of expression but also indicate the intended audience, circumstances, spatiotemporal coordinates, and modes of interaction in which communication occurs. They present the readership with a range of social, psychological, and creative issues.

The analysis of the poetic works of Andrukhovych, Neborak, and Irvanets confirms an expansion of the genre arsenal, encompassing literary and artistic phenomena from various historical periods, as well as examples of avant-garde poetry, postmodernist literature, and related contemporary art forms, which they synthesize into a coherent whole. This fusion of genres reveals the multidimensional nature of their works and encourages unconventional readings. Genre synthesis stands as evidence of transformations within the category system of new poetics – one that abandons strict adherence to traditional genre conventions and emphasizes the communicative potential of genre.

Key words: Bu-Ba-Bu, genre, Andrukhovych, Irvanets, Neborak, title, subtitle.

Постановка проблеми. Категорія жанру є однією з ключових в осмисленні природи різнорідних мистецьких явищ, зокрема творів художньої літератури. Кожна епоха, кожне покоління митців приміряє на себе ті чи ті жанри, випробовує їх, перевіряючи на життєздатність. Жанри зумовлені певними об'єктивними категоріями. Вони зароджуються і «зростають» у певну історичну епоху, набувають сталих ознак, зазнають змін і зникають. Вони не є довільною вигадкою митця, стандартною, чітко окресленою схемою, за якою можна легко написати художній твір. Не існує жанру, в якому можна було б відобразити абсолютно все. Митець цілеспрямовано вдається до жанрового пошуку з метою віднайти для втілення своєї теми потрібний жанр, який слугував би йому або читачеві першою орієнтацією «щодо змістово-композиційної «рамки» твору» [11, с. 39]. Саме жанр налаштовує реципієнта на оптимальне сприйняття твору, акцентуючи на його сутнісних характеристиках. Суттєво посилює порозуміння між автором і читачем вказівка на жанр у заголовку чи підзаголовку твору.

Поезія літературного угруповання «Бу-Ба-Бу» представлена великою кількістю жанрів. Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак у 80–90-х роках XX століття, органічно поєднавши в своїх поетичних текстах риси бурлеску, балагану, буфонади, примірявши на себе естетику сміхової, сатирично-пародійної, народно-карнавальної культури, стильову палітру напрямів і течій різних епох (класицизму, бароко, романтизму, модернізму, футуризму, авангардизму, постмодернізму) не тільки представили широкий спектр жанрів, жанрових різновидів, а й значною мірою подбали про розпізнання жанрів та сприйняття текстів за допомогою жанрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці Н. Білоцерківець [4], Т. Гундорової [6], В. Моренця [14], Н. Філоненко [20; 21; 22], Н. Хомечі [23; 24], Г. Черниш [27; 28] та ін., що присвячені дослідженню різних питань проблематики і поетики, стильового новаторства, особливостей мовотвору, внеску літугрупування в українську літературу кінця XX – початку XXI століття, не охоплюють широкого кола жанрової проблематики, зокрема жанрових визначень у назвах творів та жанровизначальних підзаголовків. Загалом цей важливий компонент художнього твору став предметом наукового інтересу у дослідженнях багатьох літературознавців і мовознавців, зокрема Т. Желтоногової [8], А. Мойсієнка [13], А. Рубан [18], Л. Скорини [19], Н. Чамати [25; 26] , М. Челецької [27], Л. Юлдашевої [30] та ін.

Метою пропонованої розвідки є вивчення специфіки і поетики системи жанрів і жанрових форм поетичного доробку літературного угруповання «Бу-Ба-Бу», зокрема аналіз жанровизначальних заголовків і підзаголовків.

Виклад основного матеріалу. Чисельність поезій із системною настановою автора на їх жанрову рецепцію заголовку в поетичному доробку Ю. Андруховича, В. Неборака, О. Ірванця доволі велика. Також орієнтиром до первинного сприйняття змісту і форми поезії чи циклу, своєрідною їх жанровою «вивіскою» [7] слугує жанровизначальний підзаголовок. Ю. Андрухович у назви та підзаголовки поезій виносить такі жанри, як пісня, романс, благання, балада, мадригалик, промовляння, етюд, патрет, сценка, сонет, начерк, елегія, станси, фотоетюд, хроніка, подорож, ламентація, лист, веснянка, похвала, станси, хроніка, арія, дискусія, піснь. У поезії О. Ірванця в назвах і підзаголовках представлені жанри пісенька, пейзаж, реквієм-скоромовка, наслідування, пісня, балада, напис, сонетоїд, присвята, гімн-ода, ода, вірш, відкритий лист, величальна, верлібр, варіація на тему оголошення, фантазія, спогад, короткий лист, листівка, паліндром, диптих, міні-мініатюра, коломийки, сатирески. Багатство та оригінальність жанрового пошуку засвідчують назви та підзаголовки творів В. Неборака: віршоване шоу, фантазія, автопортрет, сонет, відеокліп, листи, монолог, промова, римейк, епос, елегії, пісенька, ноктюрни, варіація, промовляння, з'ява, балада, виступ, свідчення очевидця, плач, ламентація, сонетище, портрет. Жанрову палітру поетичного доробку митців значно доповнюють ті їх твори, які не мають жанрових номінативів у назві чи підзаголовку або ж взагалі представлені без заголовків. Та навіть із огляду на наведені вище назви та підзаголовки поезія «Бу-Ба-Бу» видається достатньо жанрово розмаїтою. Перелік жанрів і жанрових різновидів становить цілий комплекс, об'єднаний певними спільними ознаками, що ускладнює їх диференціацію та систематизацію.

Наявні в науковій літературі класифікації жанрів і жанрових різновидів досить різні, мають неоднорідну основу (Т. Бовсунівська [5], Ю. Клим'юк [10], Н. Копистянська [12]). З огляду на це, доволі важко охопити всі наміри й сподівання поетично розмаїтого письменства та читацьких очікувань. Критерії, за якими їх можна класифікувати, є доволі різні: за походженням і життєвим призначенням вторинні (літературні) і первинні (побутові), формою, розміром, інтенціями автора, ефектом, тематикою, а також суміжні з іншими видами мистецтв, синкретичні, перформативні,

імперативні, позажанрові, жанрові модифікації тощо. Однією з ознак, передбачуваних як жанрова, є комунікативна спрямованість. Кожен жанр має свою комунікативну природу, яка допомагає реципієнтові його ідентифікувати і тлумачити. Він спрямований на діалог із читачем, автором, позалітературними реаліями і може виявлятися по-різному. Ю. Андрухович сам засвідчує характер прямого діалогу із «слухачами», коли ти «щось читаєш зі сцени, і це їм подобається» [3, с. 48]. Тут слухач постає безпосереднім учасником комунікативної події, оскільки саме до нього звернені апеляції автора, що очікує на емоційну реакцію публіки. Характер цього діалогу визначає вже сама назва гурту «Бу-Ба-Бу», що налаштовує на оптимальний узус і рецепцію, пробуджує в читача жанрові очікування, пов'язані з «Енеїдою» І. Котляревського, естетикою сміхової, сатирично-пародійної, народно-карнавальної культури, прийомами балаганних, ярмаркових дійств тощо. У цьому випадку спостерігаємо комунікативну ситуацію непрямого впливу, об'єкт адресації невизначений, умовний, а твір спрямований до значно більшої аудиторії.

Як і завуальована бурлескно-травестійна манера «Енеїди», так і провокативно-епатажна, задерикувато-дратівлива поезія бубабістів із алюзіями на текст-реципієнт зачинателя нової української літератури мали коло своїх адресатів. І. Котляревський запропонував українському читачеві у вигляді бурлескного епосу продуману політичну концепцію, закликаючи їх «знайти нові форми саморозуміння» [17, с. 223], а «Бу-Ба-Бу» виступили колективними а́кторами тих осіб та соціальних груп, які відмежувалися від політичного та культурного колоніалізму задля формування власної самосвідомості, подолання наслідків постколоніалізму, травматичного досвіду минулого. З огляду на самоназву, яка актуалізує характер сприйняття постаті, епохи та мистецьких явищ, видається можливим говорити й про діалог трансісторичного порядку, який стимулює національно-культурне пробудження, слугує уроком для осмислення в новітній українській літературі. Поети «Бу-Ба-Бу» доволі вдало використали цю предметну зорієнтованість на жанр, наблизивши його впізнаваність до читача з метою налагодження продуктивного діалогу з ним. Про комунікативну спрямованість низки поезій сигналізують читацькій аудиторії жанровизначальні заголовки і підзаголовки, налаштовуючи на відповідне сприйняття. Промовляння, лист, напис, відкритий лист, короткий лист, листівка, листи, монолог, промова, виступ, дискусія, свідчення очевидця містять орієнтацію на комунікацію з «іншим». У поезіях «Промовляння самотній», «Дискусія з черевомовцем», «Листи в Україну», «Сеанс спіритизму (балада, проспівана Костиком Москальцем)» Ю. Андруховича, «Лист крізь ніч», «Відкритий лист до прем'єр-міністра Канади Браяна Малруні та генерал-губернатора Романа Гнатишина від трудящих колгоспу «Шлях Ілліча» (закреслено) «Шлях Ільковича»», «Лист до сержанта Пономаренка», «Листівка з італійським краєвидом для Іздрика», «Лист до Т. Г. Шевченка, українського письменника, революціонера й демократа», «Короткий лист до Олесі», «Лист до Інни Д.» О. Ірванця, «Лист», «Листи, знайдені у пляшці з-під львівського пива» (цикл), «Монолог з псячого приводу», «Промовляння після Майдану», «Лист Торвіка Боракне», «Промовляння до коханки», «Свідчення очевидця», «Лист до Малковича», «Ще один лист (в Україну – з Півдня)», «Промовляння до кішки» В. Неборака в заголовках указуються не тільки жанрові ознаки з орієнтацією на специфіку висловлювання, а також адресати, обставини, часопросторові координати, способи взаємодії, за яких відбувається комунікація. В наведених назвах поезій жанроформулювання унаочнюють для читацької аудиторії різну за своєю природою соціально-психологічну і творчу проблематику. Різноплановість жанрового пошуку, заснованого на комунікативних намірах, засвідчена й у віршах «Пісня мандрівного спудея», «Благання мартопляса», «Нашіптування з віків» Ю. Андруховича, «Любіть!», «Українсько-німецький розмовник», «Інфінітив», «Ода гривні», «Юркові, самому собі й Вікторові. Саме в такій послідовності», «Юркові, самому собі й Вікторові II», «До О. Р.», «Вірш до рідної мови», «Короткий вірш про кінець світу», «Два нежданих верлібри» О. Ірванця, «Богемна ляментація», «Оголошення», «Прощання з гуру», «На відхід Павла Попроцького (Троцького)», «Конфіденційна розмова» В. Неборака. Проте їх заголовки ілюструють, що в жанровому пошуку орієнтація на жанрові сподівання читача змінилася. Йому було запропоновано очікування досі невідомих поетичних інтенцій, зорієнтованих на оновлену картину світу, поетичну естетику, що оформилися в нові жанроутвори. Відрефлексовуючи ці установки в нових жанрових формах, поети привертають увагу читача, загострюють його інтерес до творів рекламністю, закличністю, пародійністю, грою з читачем і текстом, карнавальною стихією та іншими прийомами («Романс мартопляса», «Любовний хід по вулиці Радянській», цикли «Кримінальні сонети

(Історії, підслухані в корчмі Макольондри)», «Цирк «Вагабундо»», «Ярмаркові патрети» Ю. Андруховича; «Пісні східних слов'ян», «Eine Kleine Nachtmuzik», «Уроки класики», «(З народного-ого)», «З «Орієнтальної поеми»», «Шевченко править Україною», «Золота рибка» О. Ірванця; «Реставрація», «Лист Торвіка Боракне», «Монолог з псячого приводу», цикли «Генезис літаючої голови», «Епос про втрачені окуляри», «Початок нової ери (Злодійська балада)», «Карколомні перевтілення» В. Неборака). Означені інтенції мають кілька рівнів: частина їх спрямовані до природи жанру, концепції художніх творів, їх композиції, специфіки текстів, системи образів, інша – відсилає до різних контекстів, актуальних для сьогодення, національних традицій, літературного процесу, творчої індивідуальності котрогось із поетів. Зіперті на досвід власної поетичної практики або на наслідування загальновідомих чи чужих взірців, вони підштовхують читача до звичного для постмодерністських текстів прийому – максимальної упізнаваності жанру. У окремих назвах поезій, їх підзаголовків виразно закріплено жанровий узус – благання, промовляння, подорож, ламентація, листи, присвята, відкритий лист, величальна, виступ, свідчення очевидця, плач, автопортрет та ін. Такі номінації увиразнюють жанрову спрямованість творів, наповнюють авторський вислів вказівкою на розгорнуте сприйняття всього тексту. Вказівки на оптимальний узус і рецепцію в назвах допомагають читачеві зорієнтуватися й у складному процесі жанрового пошуку, який чи звернений в минуле до нетлінної класики, чи до постмодерних тенденцій, чи до їх комбінації, зумовлений прагненням до поетичних експериментів, еклектики, міждисциплінарності, як наприклад, в поезіях «Три балади», «Нові етюди будівель», «Липневі начерки подорожнього», «Козак Ямайка» Ю. Андруховича; «Ода гривні», «Реквієм-скоромовка», «Травнева балада», «Сонетоїд», «Український паліндром» О. Ірванця; «Літаюча голова. Виробничий автопортрет», «Бубон (сонет, виголошений Літаючою Головою)», «Автопортрет на тлі повернення в Київ», «Епос про втрачені окуляри», «Три елегії», «Ноктюрни з таємничими рослинами», «Богемна ляментація», «Лютневі елегії», «Сонет з рудим котом», «Етюд зі снігом» В. Неборака.

Згадане тяжіння до експериментів, еклектики, міждисциплінарності, негація поетичної класики призвели до стирання жанрових меж, появи нових варіацій. «НАМ РИТМ ОСТОЧОРТІВ» – емоційно пояснював читачам В. Неборак у своїй поезії «Карколомні перевтілення!» їх бубабістське поетичне кредо [15, с. 14]. У пошуках свободи творчості вони поставили під сумнів і статус жанру. Окремі канонічні жанри, такі, як ода, гімн, сонет, поема, романс, елегія, балада та інші, втратили деякі структурні елементи, що властиві їх «вічним» взірцям, зорієнтовані на готові, успадковані форми художнього цілого. Ж. Дерріда «закони жанру» потрактував як форму словесної несвободи, яка має бути подолана. Він хоч і не заперечував категорію жанру, однак убачав у ній один із механізмів насилля та обмеження свободи суб'єкта, а її основною властивістю вважав постійну мінливість, невловимість [31, с. 225]. Прикметно, що й автор першого твору нової української літератури І. Котляревський знехтував жанровими канонами, написавши «Енеїду» в бурлескно-травестійній манері. Зростання скепсису до жанру помітне й у творчості старших сучасників «Бу-Ба-Бу» – поетів-шістдесятників, зокрема І. Драча («Балада про цинкове відро», «Балада золотої Цибулі», «Балада про випрані штани», «Балада про ступу» тощо). У «Бу-Ба-Бу» найвиразніше процеси жанрової деканонізації означилися в поезіях «Три балади», «Елегія післяноворічного ранку», «Елегія шістдесятих», «Елегія сусідських облич», «Стихії (Мадригалик)», «Пісня про пана Базя», «Ляментація, або плач Патріарха на святе Різдво р. Б. 1992», циклів «Стансі», «Фотоетюди», «Кримінальні сонети (Історії, підслухані в корчмі Макольондри)» Ю. Андруховича; «Ода гривні», «Реквієм-скоромовка», «Травнева балада», «Тамбурна балада», «Сонетоїд», «Турбація мас: (Гімн-ода, Бу-Ба-Бу)», О. Ірванця; «Літаюча голова. Виробничий автопортрет», «Бубон (сонет, виголошений Літаючою Головою)», «Автопортрет на тлі повернення в Київ», «Епос про втрачені окуляри», «Три елегії», «Богемна ляментація», «Лютневі елегії», «Сонет з рудим котом», «Етюд зі снігом», «Початок нової ери (Злодійська балада)» В. Неборака. Часом забезпечення відповідного сприйняття твору читацькою аудиторією здійснюється авторами у своєрідний для жанрових найменувань спосіб, що виявляє розмір, невимушеність, легковажність, грайливість (пісенька, мадригалик, віршик, мініатюра, міні-мініатюра, короткий вірш, короткий лист, сценка, сатиреска, сонетище), чи іронію, пародію, удавану помпезність, величність (пісня, гімн-ода).

«Злам» тоталітарного устрою, регламентації суспільної свідомості позначилися й на трактуванні поетичної предметності: пошуки свободи, її осмислення спричинили й руйнування канонів – проблемно-тематичних, жанрових, естетичних, як, наприклад, «Кримінальні сонети (Історії, під-

слухані в корчмі Макольондри)» Ю. Андруховича, «Ода гривні» О. Ірванця чи «Бубон (сонет, виголошений Літаючою Головою)» В. Неборака. Удокладнюють характер жанрового очікування, зацікавленості й назви творів та підзаголовки до них, в яких жанри сигналізують про спорідненість характеру виконання з жанрами суміжних мистецтв, зокрема живопису: цикли «Етюди будівель», «Нові етюди будівель», «Ярмаркові патрети», «Липневі начерки подорожнього», поезії «Етюд серпня», «Етюд неспокою», «Вуличний етюд», «Етюд з воронами», що належать до циклу «Фотоетюди» Ю. Андруховича; «Пейзаж з вікна казарми» О. Ірванця; «Літаюча голова. Виробничий автопортрет», «Автопортрет на тлі повернення в Київ», «Портрет мами на тлі її шістдесятиліття», «Етюд зі снігом» В. Неборака.

Значний масив жанровизначальних назв та підзаголовків поезій вказують на спорідненість характеру виконання з жанрами музичного мистецтва: «Пісня мандрівного спудея», «Романс мартопляса», «Арія Олекси Розумовського», «Пісня про пана Базя», Ю. Андруховича; цикли «Три пісеньки американського солдата», «Пісні східних слов'ян», поезії «Багатообіцяюча пісенька», «Пісня австралійського аборигена», «Депутатська пісня», «Прощальний романс» О. Ірванця; назва циклу «Ноктюрни з таємничими рослинами» та поезія «VIII. Вій. Варіація, що до нього входить», поезії «I. Фантазія метро (Фарба це ще не простір ти спробуй все ж прорубати…)», «III. Фантазія метро (Це тіло це вбивство це привид це вішалка…)», «Пісенька про Лялю-бо», «Рок-н-рол "Олеся" В. Неборака та ін. У доробку митців є назви поетичних циклів, віршів, підзаголовків жанрові означення яких суміжні з творами театрального мистецтва (цикли «Батальні сценки», «Три поверхи вертепу», поезія «Дидактична вистава в театрі Богуславського» Ю. Андруховича), мистецтва красномовства («Дискусія з черевомовцем» Ю. Андруховича Лапання раків (Промова), «Монолог з псячого приводу», «Промовляння після Майдану», «Промовляння до коханки», «Промовляння до кішки» В. Неборака).

Окремі жанрові номінативи бубабістів є своєрідною даниною часові. Поети вдаються до традиційної для постмодерністської естетики прийомів змішування, міксеризації видів мистецтва і жанрів. Трапляються такі авторські жанрові самовизначення в назвах і підзаголовках поезій як, наприклад, віршоване шоу, фотоетюд, відеокліп, римейк (цикл «Фотоетюди» Ю. Андруховича, «Генезис літаючої голови (віршоване шоу)», «Детектив (відеокліп)», «Скала (римейк)» В. Неборака). Останні слугують прикладом інноваційно продуктивних жанрових пошуків, творчих експериментів, спрямованих на оновлення жанрового репертуару. Зокрема, з цього погляду привертає увагу прикметною жанрово палітрою поезія «Пісня про пана Базя (З рекламного відеокліпу матримоніальної фірми «Базилевс»)» Ю. Андруховича. Назва твору, а також жанровизначальний підзаголовок, містить низку рефлексій жанрологічного плану. Багатство семантики, жанрова багатоаспектність, експліцитна настанова на характер виконання закономірно пробуджує розмаїті тематичні очікування.

Висновки. Жанрова палітра поетичного доробку представників літературного угруповання «Бу-Ба-Бу» досить строката. Це засвідчують жанрові найменування заголовків та підзаголовків поетичних творів. Вони слугують формою первинного ознайомлення, є предметом авторського осмислення, своєрідним ключем порозуміння письменника з читачем, створюють особливий стан жанрового очікування, а відтак пробуджують читацькі зацікавлення. Поетична практика митців демонструє розширення жанрового арсеналу, який охоплює не тільки літературно-мистецькі явища різних епох минулого, а й зразки авангардної поезії, літератури постмодернізму, суміжних видів мистецтв сучасної доби, поєднання їх в одне ціле у межах однієї поезії. Таке зчеплення жанрів привертає увагу до багатогранності, багатошаровості твору, закладені в них автором, спонукає до нешаблонного прочитання. Жанровий синтез є свідченням змін у системі категорій нової поетики, вільної від дотримання жанрових канонів та фокусуванні на комунікативних можливостях жанру – його розпізнанню та сприйнятті тексту за його посередництвом. Природа жанрових зацікавлень поетів «Бу-Ба-Бу» бачиться не в хронологічній віддаленості, її подоланні, а в естетичній якості мистецьких явищ XVI–XVIII століть, авангардної техніки, що були спробою пояснити новий стан світу і нове світовідчуття, бурхливу історію сьогодення. За первинним ознайомленням із поетичними творами з назв жанровизначальних заголовків і підзаголовків та подальшим прочитанням текстів проглядається невловна грань переходу від стилізованих форм галасливої мистецької еклектики, словесної гри та художнього експериментаторства до індивідуальних рис кожного з учасників угруповання «Бу-Ба-Бу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі : вибрані спроби 1999–2005 років. Київ : Критика, 2006. 320 с.

2. Андрухович Ю. Екзотичні птахи і рослини з додатком «Індія» : колекція віршів. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 108 с.

3. Андрухович Ю. Інший формат / упоряд. Т. Прохасько. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. 60 с.

4. Білоцерківець Н. Бу-Ба-Бу та ін. : український літературний неоавангард : портрет одного року. Слово і час. 1991. № 1. С. 42–52.

5. Бовсунівська Т. Основи теорії літературних жанрів : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 519 с.

6. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005. 263 с.

7. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX століття. Львів: Науково- видавниче товариство «Академічний експрес», 1999. 276 с.

8. Желтоногова Т. В. Заголовок як компонент структури українського поетичного тексту: дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Кіровоград, 2004. 216 с.

9. Ірванець О. Любіть!.. : вірші з трьох книг і з-поза них. Київ : Критика, 2003. 112 с.

10. Клим'юк Юрій. Лірика Івана Франка як система жанрів. Чернівці: Рута, 2006. 406 с.

11.Кодак М. П. Поетика як система : літературно-критичний. нарис. 2-ге вид., допов. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2010. 176 с.

12. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.

13. Мойсієнко А. Заголовок як конструктивний елемент сонетного тексту. Мова: класичне – модерне – постмодерне. 2021. № 7. С. 22–34. URL: https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2021.7.22-34

14. Моренець В. Поетичний авангард : його природа й сучасні виміри. Стильові тенденції української літератури XX століття. Київ : Фоліант, 2004. С. 13–62.

15. Неборак В. Літаюча голова. Вірші. Київ : Молодь, 1990. 80 с.

16. Неборак В. Літаюча голова. Вибрані вірші. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 288 с.

17. Павлишин М. Канон та іконостас : літературно-критичні статті. Київ : Час, 1997. 447 с.

18. Рубан А. Заголовок як складова та структурний компонент поетичних творів Т. Г. Шевченка: загальна характеристика, специфіка. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». 2024. № 94. С. 13–18. URL: https://doi.org/10.26565/2227-1864-2024-94-02

19. Скорина Людмила. Поетика заголовку віршотворів Михайла Драй-Хмари. Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». 2009. Вип. 167. С. 27–33.

20. Філоненко Н. Особливості урбаністичного хронотопу в поезіях літугруповання «Бу-Ба-Бу». Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. Бердянськ : БДПУ, 2010. Вип. XXIII. Ч. 2. С. 401–408.

21. Філоненко Н. Синтез масового й елітарного в поетичних творах групи «Бу-Ба-Бу» (На матеріалі збірки «Бу-Ба-Бу : Т.в.о./…/ри»). Актуальні проблеми слов'янської філології: міжвуз. зб. наук. ст. Ніжин : ТОВ Вид-во «Аспект-Поліграф», 2007. Вип. XIV : лінгвістика і літературознавство. С. 137–143.

22. Філоненко Н. М. Група «Бу-Ба-Бу» як явище українського літературного процесу кінця XX ст. : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 20 с.

23. Хомеча Н. Діалог епох : українське бароко і постмодернізм («Екзотичні птахи і рослини» Ю. Андруховича). Слово і час. 2003. № 11. С. 59–64.

24. Хомеча Н. Від блазенади до «посткарнавального безглуздя» : ліричний суб'єкт у поезії Юрія Андруховича. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2018. Вип. 67. Ч. 2. С. 256–268.

25. Чамата Н. Заголовок у поезії Шевченка. Радянське літературознавство. 1987. № 7. С. 40–53.

26. Чамата Н. Текстологія і поетика Шевченкових заголовків. Питання текстології Т. Г. Шевченка : зб. наук. праць. Київ: Наук. думка, 1990. С. 168–192.

27. Челецька Мар'яна. Номеносфера поезії Івана Франка (поетика заголовків, присвят, епіграфів). Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2007. 304 с.

28. Черниш Г. «...Семенко, брате, я теж кудлатий наробим дива у світа хаті». Прапор. 1990. № 7. С. 22–26.

29. Черниш Г. «А рима дверима – гуп…». Слово і час. 1990. № 3. С.12–14.

30. Юлдашева Л. П. Заголовки сучасних художніх творів: структура, семантика, прагматика: монографія. Київ: Видавництво Київського міжнародного університету, 2019. 225 с.

31. Derrida J., Attridge D. (ed.). Acts of Literature, New York: Routledge, 1992. 456 p.

УДК 821.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.33

ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ ПОЕЗІЇ ЮРІЯ КОСАЧА

INTERMEDIALITY OF YURIY KOSACH'S POETRY

Маланій О.О.,
orcid.org/0000-0002-6651-9871
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У даній статті окреслено світоглядні концепти українського письменника діаспори Юрія Косача на підставі спогадів про нього його сучасників. Констатується факт, що творчість письменника (історична белетристика, новелістика, драматургія) в сучасному літературознавстві досліджувана, а поезія ще залишається поза увагою науковців. Здійснено спробу окреслення основних засад художнього світу Юрія Косача, і, головно, інтерпретації його поезій крізь призму інтермедіальності – проявлення в його поетичному доробку мистецьких концептів музики, живопису, театру, скульптури, архітектури. Аналіз поезій з огляду на проблему синтезу мистецтв здійснено на основі поетичних збірок "Мангаттанські ночі. Балади. Елегії" (1966), "Вибране" (1975) і "Літо над Делавером" (1980), виданих в Україні. Основну увагу зосереджено на інтелектуалізмі його творчості, широкій обізнаності письменника із світом мистецтва різних епох, стилів, напрямів, з'ясовано професійну зацікавленість автора поетичних творів у світових мистецьких процесах, його багатій, "синтаксично небуденній мові". Інтермедіальність поезії розглядається не лише, як концептуальна взаємодія різних видів мистецтв, літературно-мистецькі кореляції, метод аналізу творчості, естетичний маніфест його лірики, а й як засіб відображення дійсності, внутрішнього стану ліричного героя, вектору ліричних текстів Юрія Косача. Перекодування мистецтв в його поезії реалізується як художній прийом, який виявляє особистісні емоційно-естетичні переживання автора. Наявність екфразису в поезії свідчить про специфіку його творчої манери. Стверджується, що інтермедіальність дозволила виявити індивідуальну манеру письма, специфіку художнього мислення поета, естетичну концепцію його світу.

Ключові слова: інтермедіальність, мистецтво, поезія, інтерпретація, Юрій Косач.

The article outlines the worldview concepts of the Ukrainian diaspora writer Yuriy Kosach based on the memoirs of his contemporaries. The fact is stated that the writer's work (historical prose, short stories, dramaturgy) is studied in modern literary studies, while poetry still remains out of the attention of scholars. An attempt is made to outline the basic principles of Yuriy Kosach's artistic world, and, mainly, to comprehend his poems through the prism of intermediality – the manifestation in his poetic work of artistic concepts of music, painting, theater, sculpture, architecture. The analysis of the poems from the perspective of the problem of the synthesis of arts is carried out on the basis of the poetry collections published in Ukraine "Manhattan Nights. Ballads. Elegies" (1966), "Selected" (1975) and "Summer over the Delaware" (1980). The main attention is focused on the intellectualism of his work, the writer's broad awareness of the world of art of different eras, styles, and trends, the professional interest of the author of poetic works in world artistic processes, and his rich, "syntactically unusual language" is clarified. The intermediality of poetry is considered not only as a conceptual interaction of different types of arts, literary and artistic correlations, a method of analyzing creativity, an aesthetic manifesto of his lyrics, but also as a means of reflecting reality, the internal state of the lyrical hero, a vector of Yuri Kosach's lyrical texts. The recoding of the arts in his poetry is implemented as an artistic technique that reveals the author's personal emotional and aesthetic experiences. The presence of ekphrasis in poetry testifies to the specificity of his creative manner. It is argued that intermediality allowed us to reveal the individual style of writing, the specificity of the poet's artistic thinking, and the aesthetic concept of his world.

Key words: intermediality, art, poetry, interpretation, Yuriy Kosach.

Постановка проблеми. Писати про Юрія Косача цікаво, але не просто. З огляду на його ідеологічні погляди, переконання, на ті вагання і шукання, на "вихилястий і кручений шлях" та "карколомні політичні походеньки" (за словами Г. Костюка). Його творчість залишається непоціно-ваною з огляду на деякі політичні аспекти його діяльності: "Сьогодні рецептивна модель Косача засновується на його так званій контроверсійності, але вона не враховує багатьох факторів... Більшу частину життя він прожив поза межами батьківщини, але він відчайдушно намагався не втратити зв'язку з нею і шукав його. Заради цього він уклав мефістофелеву угоду з владою СРСР" [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До його життєтворчості звертались О. Вісич "Леся Українка у творчій рецепції Юрія Косача та Ігоря Костецького", М. Гніздицька "Есеїзована історія української літератури Юрія Косача «На варті нації» в контексті національного дискурсу вісниківства", О. Дмитрук "Тотожність мистецтва і життя в повісті Юрія Косача «Еней та життя інших»", О. Полюхович "Митець без батьківщини у повоєнних творах Юрія Косача", Р. Радишевський "Юрій Косач: література як голос нації", С. Романов "Юрій Косач між минулим і сучасним. Історична проза письменника 1930-х років", І. Сквирська "Система ідейно-ху-

дожніх домінант у творчості Юрія Косача", Г. Стасюк "Художня експлікація проблеми генетичного спадку в творчості Лесі Українки та Юрія Косача", М. Р. Стех "Юрій Косач і мистецтво історичної белетристики", О. Шалагінова "Свій серед чужих, чужий серед своїх. Юрій Косач у спогадах Юрія Шевельова (Шереха)", О. Шека "Концепція людини в новелі Юрія Косача «Остання атака»", Г. Юрчак "Автобіографічний синерген Юрія Косача", та ін.

Постановка завдання. Спробуємо кількома штрихами окреслити світоглядні концепти Ю. Косача, спираючись на спогади про нього його сучасників, щоби мати інструментарій для аналізу його поезій, зокрема у інтермедіальному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Отже, хто ж такий Юрій Косач? В. Агеєва називає його "найактивнішим діячем" Мистецького Українського Руху в Німеччині, "лицарем свободи", "інтелектуальним волоцюгою", "одвічним бунтарем", який "завжди був свідомим власної приналежності до української еліти, до тих, у чию кров переходить лицарство". І саме ця "енергія бунту", на думку дослідниці, "кидала Косача з одної екстреми в іншу" [1]. С. Романов вважає, що "В особі останнього митця славетного роду Драгоманових-Косачів українська культура має, без перебільшення, непересічну індивідуальність, автора оригінальних, цілком новаторських для свого часу белетристичних творів, наукових студій, перекладацьких проектів" [23, с. 54].

Щодо того, як сприймали Косача його сучасники, то тут почуємо різні думки. Наприклад, Григорій Костюк "у воєнні та повоєнні роки «на всі ці його політичні викрутаси дивився вибачливо, як на пригоди й витівки поетичної натури», то американське оточення Косача не толерувало його «штук». Про прагнення до епатажу пише й Шевельов" [20, с. 249]. Попри всі його ідеологічні шукання/вагання, високу оцінку прозовій творчості Ю. Косача дав Юрій Шерех (Шевельов) в оглядово-аналітичній статті "Року Божого 1946" (про твори "Ноктюрн be-moll" та "Еней та життя інших"): "Проза великої лаконічности, пройнятости внутрішнім світом, ідейної напруги, суспільної гостроти, – проза гострої, але не одноманітної фрази, проза швидкого руху сюжету, одне слово – справжня проза XX сторіччя, з якою не соромно й на люди показатися..." [27, с. 7].

І справді, Ю. Косач часто "міняв ідеологічні переконання, шукав якогось абсолюту, хоча навряд чи був народженим для політики. Попри всі митарства, неймовірно багато писав... Програно державу, втрачено домівки, літературу намагаються поставити на службу ідеології по обидва боки кордону. Безгрунтянство стає вже не метафорою, а життєвою обставиною" [1], а на "на плітках та взаємних образах було створено літературний міф про Косача – «скандаліста, вовкулаку, зрадника...»" [26, с. 471].

Багато чуємо і в сучасному культурному просторі "претензій" до письменників різних літературних угрупувань, напрямів – до В. Винниченка, П. Тичини, М. Бажана, В. Домонтовича та ін. До цього часу точаться дискусії з приводу їх "шукань", ідеологічних переконань, колабораціонізму, цінності їх творів. Очевидно, кожне покоління відшуковує "правду", приміряючи її до історичних і політичних реалій свого часу, намагаючись звинуватити або ж виправдати ті чи інші персоналії, їх вчинки, погляди. Але нікому із мудрих і сміливих сучасних критиків достеменно не відома доля тих вигнанців/блукальців, їх "поріг болю", їх "рівень вірності". Потрапивши у моторошні реалії долі, хто зна, як би вчинив кожен з нас. Чи маємо ми моральне право засуджувати, оцінювати тих, хто опинився у вирі катаклізмів, в добу непевності, шукань, розчарувань?

Цілком розділяю думку колеги з приводу того, що "сьогодні визріла необхідність, відкинувши усі упередження та емоції, спробувати зрозуміти Юрія Косача – людину, громадянина, митця. Адже його творчий і науковий доробок, без сумніву, є внеском у національну культуру. Його життєвий досвід повчальний. Більше того – трагічно-повчальний. Доля Ю. Косача в певному розумінні – це доля української людини буремного XX століття [23, с. 59]. То ж залишимо поки ідеологічні покручі письменника, про них достатньо висвітлено у спогадах Г. Костюка [11], Ю. Шевельова [27], розставлено важливі акценти в статтях і дослідженнях В. Агеєвої [1], С. Романова [23, 24], О. Полюхович [18, 19, 20] та ін. і спробуємо наблизитись до поетичної творчості Юрія Косача.

Його амплуа багатогранне: прозаїк, поет, перекладач, публіцист, журналіст, критик, літературознавець, художник. І "цей творчий гін у цього в повні сил автора... лежить зовсім у великій традиції його родини, яка дала українській культурі такі яскраві постаті, як Драгоманів, Леся Українка й Олена Пчілка. У всіх творах Косача показаний яскраво його власний стиль. Велике знання і барвиста, часом барокова мова, та найбільш – яскрава й вічно жива уява... – це такі риси талану, які характеризують автора, як справді відповідального і знаменитого письменника... та велика, справді європейська письменницька

культура, кажуть ставити творчість Юрія Косача, як зразок живої творчости", – писав про Косача О. Тарнавський [17].

Інтелектуалізм його творчості – поза сумнівом. Ну а як же могло бути інакше? Гени предків, а ще – навчання у Львівській гімназії, Варшавському університеті, пізніше слухав лекції в Карловому університеті у Празі, а згодом – у Сорбонні. Багато в його творах (особливо поетичних) інтертекстуальності, алюзій до світової історії та культури, до історії рідної України. М. Лановик називає Ю. Косача "письменником-енциклопедистом" [13, с. 222], а Г. Звягіна вважає, що: "Юрій Косач має неповторний індивідуальний стиль, серед особливостей якого глибокий культурологічний контекст" [6, с. 7]. Наприклад, його лірична мініатюра "Зрада Андромахи" (1943) – інтертекстуально та інтермедіально насичений текст.

На сьогодні, на жаль, вкрай обмаль наукових потрактувань його поетичних текстів. Історичну белетристику, новелістику, драматургію досліджують, а от поезія ще залишається поза увагою науковців. Надибуємо лише поодинокі розвідки: "Поетика ноктюрну в ліриці Юрія Косача" М. Лановик, "Концептосфера лірики Юрія Косача (на основі збірок «Мангаттанські ночі» та «Літо над Делавером»)" П. Ліс-Маркєвіча. Щодо інтермедіальних аспектів творчості Ю. Косача, тут поки що маємо праці Ігоря Драча "На перехресті мистецтв: жанрові особливості "Ноктюрну b-moll Юрія Косача", Ганни Звягіної "Музична барка, що пливе в невідоме" (аналіз "Ноктюрна b-moll" Юрія Косача), але вони стосуються прозового твору письменника.

Всього три невеликі ліричні збірки Ю. Косача вийшли в Україні – "Мангаттанські ночі. Балади. Елегії" (1966), "Вибране" (1975) і "Літо над Делавером" (1980). Дві останні будемо аналізувати.

До речі, сам Ю. Косач доволі скептично оцінював свої поетичні твори: "«Вірші мої кепські. Я їх писав завжди лише для себе, у записнику, захоплений, закоханий, остовпілий, без правил поетики. Якби не Святослав Гординський, може, не гуляв я зовсім у саді поезії. Прозою можна більше сказати, як віршем, волію читати вірші, ніж писати їх самому». Однак міжвоєнні літературні оглядачі позитивно сприйняли здобутки Косача-поета. 1936 р. у паризькому видавництві «Лесин дім» побачила світ друга його поетична збірка із посвятою дружині «Мить з Майстром»" [23, с. 55].

А що ж С. Гординський? У своїй публікації "Чотири реторти лірики" (газета "Назустріч", 1935 р.) він розглядає збірку поезій Косача "Черлінь" поруч із поезіями Антонича, Лівицької-Холодної та Маланюка. Причому, це дуже схвальний відгук, в якому автор рецензії абсолютно переконаний в таланті Косача як поета, відзначає його еволюцію, поступ, високий рівень: "Він має свою власну мову, свої власні улюблені слова і свій власний стиль, що дає йому змогу найсильніше атакувати почування. Є в нього ота безпосередність, отой полум'яний струм, що заливає своєю гарячою все, розтоплює поезію в один одноцільний сплав..." [3].

Богдан Лепкий на сторінках "Краківських вістей" у 1941 році, роблячи огляд української поезії, серед визначних українських поетів (Маланюка, Теліги, Стефановича) відзначив і Юрія Косача: "це поет великих можливостей: Він теж стоїть близько Маланюка і його молодечі вірші мають подекуди відпечаток наслідування. Але вже позначились дальші етапи його творчості, нові й оригінальні. Та Косач теж відданий поезії всеціло. В останніх роках він перекинувся у прозу й його талант виявив себе тут глибше. Можливо, що його нестримним задумам краще відповідає невязана мова" [14].

Д. Павличко відзначив багату мову його поезій: "Лексичні раритети й неологізми входять в органічну й енергійну мову поета. Насичена свіжими, рідко вживаними, дзвінкими словами, економна і синтаксично небуденна мова поетичних творів Юрія Косача належить до явищ особливої цінності" [9, с. 9].

Як же представлена поезія Юрія Косача з точки зору інтермедіальності? Міжмистецькі взаємовпливи в художніх текстах останнім часом приваблюють все більше дослідників, оскільки "як авторська стратегія, інтермедіальність тісно пов'язана з особистістю письменника, його досвідом та естетичними принципами" [12, с. 20], а це дає можливість науковцям глибше зануритись, а відтак і всебічно проаналізувати і по-новому осмислити творчу спадщину митця.

Сучасні дослідники проблеми інтермедіальності (Т. Гундорова, С. Кочерга, О. Вісич, Н. Мочернюк, С. Маценка та ін.) створюють цікавий літературознавчий та міжмистецький дискурс, який породжує ґрунтовні думки і погляди, провокує до нових наукових пошуків: "інтермедіальність – це реалізація в письменстві образних структур, що несуть інформацію про розмаїті види мистецтва" [12, с. 19], "мистецькі включення в структурі тексту є свідченням поліфонічності культури, що спонукає до актуалізації інтертекстуальних концепцій, зокрема й інтермедіаль-

ності" [16, с. 179]. З огляду на думку О. Рисака про те, що "Письменник вчиться в художника, скульптора, музиканта «таїнам» світобачення і світовідчуття, а це допомагає значно повніше реалізувати художній задум, зриміше і звучніше виразити творчі спалахи, емоційні стани..." [22, с. 9], вважаємо, що поетична творчість Юрія Косача сповнена (й переповнена) таких спалахів і станів, які він демонструє завдяки вплітанню в художній текст образів, прийомів, технік інших видів мистецтв – музики, живопису, скульптури, архітектури, театру, перекодовуючи їхню мову мовою поезії.

Естетичний маніфест його лірики – це постійна зрима присутність світового (і українського) мистецтва, інтертекстуальність та інтермедіальність в найповнішому прояві, екфрази, пластика слова, архітектоніка вірша, барвописання, алюзії, вмонтовування та вкраплення, культурні меседжі до читачів по обидва боки океану, взаємозбагачення і взаємообмін культур, залюбленість в чудо творіння людських рук, це конструювання нової реальності, – полікультурної, мультимедійної, яка закорінена в генетичному коді його родоводу.

Якщо говорити про екфразис, то його наявність в поезії Косача лише підтверджує думку про специфіку його творчої манери, індивідуальний стиль і формує позитивну думку про постать автора та його світогляд, свідчить про неабияку обізнаність із творами світової культури, про ерудованість поета, його мистецтвознавчу зацікавленість. Живі полотна його художніх текстів – це поетичні етюди, інколи – акварелі, мальовничі замальовки, це гра світла й тіні, багата кольористика, це інтер'єри, портрети, ландшафтні та урбаністичні пейзажі, архітектурні ансамблі, акустичні метафори, симфонічна музика.

П. Ліс-Маркєвіч, досліджуючи концептосферу лірики Ю. Косача, побіжно звертає увагу на концепт "мистецтво" в його поезіях: "У віршових творах Ю. Косача згадана велика кількість митців – письменників, художників, театральних діячів (Едгар Аллан По, Уолт Уїтмен, Микола Реріх, Поль Гоген, Вільям Шекспір та ін.), а також відомих художніх образів (Улліс, Офелія, Беатріче, Анабелла Лі та ін.), що є свідченням мистецьких уподобань і захоплень автора"; "Концепт *МИСТЕЦТВО* втілений Ю. Косачем в образах відомих митців, персонажів художніх творів, а також архітектурних витворів" [15, с. 71]. І справді, екфразис, професійна мистецька термінологія (музична, малярська, архітектурна) присутні у багатьох поетичних творах Косача як невід'ємний елемент інтелектуального тексту.

У передмові до збірки "Літо над Делавером" Д. Павличко дає позитивну оцінку поезіям Ю. Косача: "Може здатися, що більшість віршів цієї збірки писані рукою професора античної і західноєвропейської літератури, знавця європейського живопису й театру... вже самі заголовки вказують на широкі духовні зацікавлення, інтелектуальну ненаситність автора, його якусь ніби аж кам'яну зануреність у пласти світової культури" [9, с. 8], "На численних і оригінальних поетичних картинах Юрія Косача, запозичених з літератури й малярства у вигляді мотиву чи сюжету, немає книжної пилюги" [9, с. 9]. От власне, в його поезії надзвичайно органічно і гармонійно переплелися різні види мистецтв, які промовляють до нас картинами чи іменами відомих художників, творіннями скульпторів і архітекторів, звучать інструментами, музичними творами та іменами відомих композиторів, герої всесвітньо відомих драм промовляють зі сцени театру голосом знаного драматурга. Часова площина цих мистецьких і культурних творінь – від античності до сьогодення, географія цієї полікультурності – Єгипет, Франція, Англія, Італія, Іспанія, Польща, Америка, Канада, Україна.

Митець намагається перетворити свої вірші на особливу міжмистецьку форму комунікації. Читаючи поезії Косача, особливо ті, в яких присутні твори світової культури, складається враження участі в своєрідному літературно-мистецькому перформансі: все тут, все зараз, все з нами. І це дійство інтерактивне, живе, стереофонічне і багатовимірне: театр, концертна зала, музейний простір, бібліотека – доступні усім у дистанційному режимі з таким-собі віртуальним онлайн-гідом. Автор, апелюючи до знань і уяви читача, формує естетичний концепт сучасності, генерує в своїй поезії довершений (досконалий) світ під знаком мистецтва. Цикли "Мить з майстром" (збірка "Вибране"), або ж "На розпуттях велелюдних" (збірка "Літо над Делавером") – свідчення того, що сам поет є активним поціновувачем світової культури, добре орієнтується у всіх "скарбах людства", ще й дає їм професійну оцінку, як досвідчений мистецтвознавець та критик.

Очевидно, що музика відіграла велику роль в житті письменника. Музика (як і загалом мистецтво) в родині Косачів-Драгоманових була особливим культом. Пригадаймо хоча б музику в житті та творчості Олени Пчілки, Лесі Українки. Музика присутня в прозі Ю. Косача ("Ноктюрн b-moll"), в драмі ("Скорбна симфонія"), музика і в його поезії: *"Вирізьблював музика порожнечу"* ("Слухаючи «Патетичну» над океаном").

Якщо у цій поезії Косач використовує алюзивну екфразу – постать Бетховена, то у вірші "До Гелени із Замостя" поет чітко означує прізвище композитора: *"Ось срібні голуби знялись з долонь твого Шопена"*. Музика як невід'ємний елемент живого організму "театр" присутня в поезії "«Глобус», театр Шекспіра": *"Чуєш, забриніла уже сопілка. Флейти з падуг свищуть"*.

Згуки його поезій нагадують "Концерт" Антонича: чутно оркестрові акорди симфонічної музики, розспіви оперних арій (*"Оркестри загули тремких бистрин"*,*"Симфонії могуття ваших серць удари різьблять. Симфонію вітчизн весняних"*,*"До тебе прикував я мрійні кавatини"*, *"Скерцо маніжне"*), звучать різні музичні інструменти (клавішні, духові, ударні), які часто стають акустичними метафорами: *"сопілки гудуть тополині"*, *"в лунах сонячних трембіт"*, *"стелить клавесин заулком тихого Замостя"*, *"Бубнів приглушені звуки"*, *"І берегів видзвонює сурма"*, *"Гримітимуть зловісно литаври бурунів і хвиль високих"*, *"На флейті виграє серед руїни – блазень"*, *"і мушлі виграють, неначе окарини"* (окарина – керамічна або порцелянова свисткова флейта сферичної форми, інша назва "зозулька" – *О. М.*),*"Ще не ударили в розспівані тимпани"* (тимпани – древні музичні ударні інструменти, близькі до бубнів – *О. М.*).

Музика проникла в текст і підтекст Косачевих творів, вона звучить квилінням птаха: *"квилю, квилю, неначе білий лебідь"*, зойком землі: *"Голодною вовчицею земля здіймає зойк"*. Вірші Косача доволі фонічні, вчуваємо передзвін, шум, грім, зойк, брязкіт, гомін, сміх, виття (*"загримить відлуння"*,*"гілля задзвенить"*,*"сміху дівочого серпанки"*,*"шакали виють"*, *"зойк сирен"*, *"кварталів білий гомін"*, *"вже гудуть вже ось тут вже ось тут буревії")* і навіть "німогомін" (неологізм волинського поета Костя Шишка): *"Життя що прогуло відлунням тут блукає"*, *"як гнівна хвилі сталь німовна"*, *"мовкне відгомін в віках"*. Музику поет чує у *"шепоті отав, у пошумі дерев"*, в *"лункості тиші"*, вона лунає *"у шереху шовкових трав"*, *"в шипінні змій"*, *"у сніговіях"*, промовляє до читача звуками стихій: *"музика в гаях"*, *"лункі простори сивої затоки"* і голосом міста: *"завив волторнами моторів"*.

Гостро відчуваючи чужину ("*З вітрами і громами я житиму на тій землі моїй, але не тут, де тільки смертна тиша"*), ліричний герой підсвідомо реагує на далекий *"зітх пшениць"*. В його текстах часто лунає *"пісні пломінної лад"*: *"невтомна співає весна"*,*"Я слухав про що співає вітер"*,*"Я співаю пісню хлопця молодого"*, *"земля моя співає"*,*"Заспівало Замлиння, Залісся, Запруддя"*, *"стане піснею ця вбога самота"*,*"Канцона"*,*"Пісня індіанця Навахо про коня"*, і навіть *"шарлат вин співає в келихах"*, а прованський трубадур *"знов заспівав про вітрилами злеліяну юність"*.

Музичність поезії Ю. Косача прослідковується у різних площинах – у ритміці, фоніці, лексиці. М. Лановик, досліджуючи "ноктюрновий дискурс" в поезії Юрія Косача, зауважує: "У медитативно-елегійне русло ноктюрнової традиції повертається Ю. Косач у своїй пізній ліриці. Це, зокрема, простежується у його збірці "Мангаттанські ночі", уже сам заголовок якої акцентує на провідній темі віршів" [13, с. 216]. Можемо зробити висновок, що не лише проза Ю. Косача "музично-настроєва" (за Ю. Шерехом), а й його поезія насичена звуками, наповнена піснями, вона мелодійна, оркестрово-симфонічна.

Театр в поезії Косача постає як генетична залюбленість. Сам талановитий драматург і театральний критик (це успадкував від своєї бабусі і тітки), вирішив перенести театр в поетичний текст, сконструювавши нову міжмистецьку площину. Загалом у його доробку більше 20 п'єс, критична стаття "Демон театру", в якій він театр назвав поезією. Відчувається, що поет добре орієнтується у світовій драматургії ("*Мій розвиток від коммедія дель'арте почерез українське дійство XVII ст. і бароккову драму XVIII ст. до "театру абсурду", з якого кращі – "Кортез і безталанна" та "Змова Катіліни"...»"*[5]), вільно оперує знаннями про творчість англійського драматурга, якому присвячує вірш "«Глобус», театр Шекспіра": "Автор змальовує магічну атмосферу театральної вистави, яка, з одного боку, може створити казку («*Виходь же, казко, з-за лаштунків ближче*»), а з іншого – «*висвічувати ницість*», а сам театр може стати місцем, де «*крізь хитру роль промовила облудність людських доль*»" [15, с. 66–67]; "Шекспірівська тематика простежена також у віршах «*До Офелії*» та «*Смерть Коріолана*». В обох творах присутній мотив зради. У першому вірші автор згадує історію, описану в п'єсі «Гамлет», однак головним образом вірша стає кохана головного героя – Офелія" [15, с. 67]: *"мудрого дерзання щастя і отрута"*, окрім Офелії згадується й головний герой п'єси Шекспіра: *"Гамлете, хай леза уст жорстоких знають міру гордої печалі"*. Алюзія до Шекспіра з'являється і в тексті поезій "Балада про золотий Бродвей" *("синьовія Офелія з пустки неонів Бродвея")*, в якому

розповідається про знамениту вулицю на Мангеттені, де розташовано кілька десятків театрів.

Театральне мистецтво сцени крізь метафорику американських буднів вбачаємо в кожному рядку: *“де ніч ночував, чародію?”, “Аж у третьому акті ти вбив Це знеможене серце поета”, “Хай палає трагедій одвічний вогонь!”*.

Ніби непомітно вплетені в полотно поезій Ю. Косача і образи арлекіна (персонажа італійської Commedia dell’Arte – комедії масок): *“в сваволі вередливих арлекінів”*, *“їх зазиває арлекін”*, і блазня (сценічного персонажа в середньовічних ярмаркових і балаганних виставах): *“серед руїни – блазень”, “серед люду мерзенного блазнів”*, *“блазні, повії, акробати вийдуть у синій тал”,“де блазнем став варнак”*. Ці архетипні персонажі в творах письменника несуть у собі глибоку філософську думку про світ, людей, життєві цінності.

Перебуваючи в еміграції, уже будучи у поважному віці, Юрій Косач захопився малярством (більше десяти його малюнків зберігаються нині у фондах Музею Лесі Українки ВНУ імені Лесі Українки у Луцьку).

Малярство алюзійно чи персоніфіковано присутнє у таких поетичних творах: “Монна Ліза”, “Джіоконда” (обидва – про безсмертні полотна Леонардо Да Вінчі), “Марія Башкирцева” (про українську художницю у Парижі), “Художник” (про Тараса Шевченка), “Франциско Гойя. «Жахіття війни»” (враження поета від серії гравюр художника на тему іспанської війни), “Фра Анджеліко” (присвячено італійському живописцю, є алюзія до його “Мадонни з дитям”), “На смерть майстра Жоржа Руо” (про французького художника-експресіоніста, графіка, дизайнера), “Гоген на Таїті” (про відомого французького художника і його перебування у французькій Полінезії, яка надихнула митця на створення найвідоміших картин), “Іван Труш” (про українського живописця-імпресіоніста, майстра пейзажу і портретиста), “Перед картиною невідомого митця-львів’янина”.

У цій галереї відомих (і не зовсім) портретів майстрів пензля неймовірно цікаво блукати, розглядаючи їх творіння, виконані різними техніками, у різних жанрах і на різні теми, помічаючи спектральний вибух барв, деталі портретів, дивуючись обізнаності поета, який використовує професійну лексику художників і постає перед нами авторитетним мистецтвознавцем: *”і спалахнув на майстра полотні бунтарський «стиль нуово»”, “кипіла барва на палітрі жаг”* (“Іван Труш”), *“із таїн калиновіння барв”, “кадмію жага”* (“Гоген на Таїті”), *“і зломи брів зійшлися Монни Лізи”*, *“таїнний знак всемудрого да Вінчі”* (“Монна Ліза”). Цікаво, що “серед нічних картин Ю. Косача з’являється також образ великого митця Жоржа Руо, маляра глибинних контрастів... Він – майстер, який зміг намалювати “чорну чорнь”, протиставивши її “палючим скресам барв” [13, с. 221].

Н. Мочернюк, досліджуючи малярство в поезії західноукраїнських художників міжвоєння, звертає увагу на те, що “Серед не-художників виразно «цитує» мистецтво Юрій Косач. Ідеться про його екфрастичну поезію «Джіоконда» та вірш «Марія Башкирцева»” [16, с. 179], а П. Ліс-Маркєвіч помічає: “Косач уміло використовує усталені в суспільному просторі асоціати для змалювання того чи того образу відомої особистості” [15, с. 66].

Що ж, Ю. Косач, як майстерний гід провів нам змістовну екскурсію музеями світу, запаливши в нас бажання пізнати про згаданих художників та їх дітища більше, надихнув кольористикою полотен, змусив придивитись до деталей, подивуватись палеті фарб. “Художник слова також вдається до кольорових акцентів у своїх намаганнях створити образ реальності та ірреальності, відобразити уявний світ” [12, с. 26]. І справді, Ю. Косач неабияк майстерно оперує в своїй ліриці “*палючими скресами барв”* (і не лише в поезіях про художників чи їх картини): *“день, що багряно жовтіє”*, *“черлень безкраїх верхів”, “срібнобородий мислителю”, “на скелях багряних в суцвітті барв”, “жовтоодежний паломнику”,“майстер фарбу золоту кладе на бляху гнуту”, “Взявся шарлатом місяць”* (до речі, шарлат – яскраво-червоний колір – улюблений колір Косача, часто зустрічається також і в його прозових творах).

Загалом, його поезія – це неповторна палітра яскравих, живих, гарячих і холодних кольорів, авторських новотворів. Найчастіше вживані: срібний, синій, блакитний, сивий, багряний, шарлатний, жовтий, золотий, янтарний, черлений. Бачимо оригінальне сприйняття світу автором через кольорономени: “*весни срібнострунність”, “вістун золотошатий”, “тайфун червонокрилий”, “жовтожаром – осінь”, “смаглява чернь”*, *“Синьо-склистий невблаганний айсберг”, “і пурпур літа спалахом листви”, “і серед кадмію неситого троянд”*, *“сапфірні очі їх з блакитної хмарини”*.

Майстерно використовує поет гру світла й тіні для динаміки пейзажу: *“і тихий промінь у саду тремтів”*, *“мерехт тіней”*, *“в сяйвах блиска-*

виці”, *“де крешуть вогневиці”*, “*у свічінні каштанів”*, *“трояндним смутком присмерк заспівав”*, *“і на світанку сонця ніжний промінь на темний пригород упав”*, *“вечірнім мороком вбиралися лимани”*, *“мов брабантське мереживо, промінь”*, *“Як спалахнуть зіниці ліхтарів І вдарять темінь мурів жовті танці”*.

Яскрава образна метафорика Косачевих поезій, глибокі образи-символи, неймовірно влучні порівняння, майстерне володіння словом спричиняє у читача стан естетичної втіхи і насолоди. Тут доречно навести думку С. Кочерги: “Твори усіх візуальних мистецтв або ж артефакти з часом проникли в тканину літературного тексту, де можуть виконувати функцію художнього тла, деталі, символу, а інколи стають об’єктом естетичної насолоди, джерелом інтелектуальних дискусій, рушієм сюжету тощо. І для втілення їхніх образів письменники вправно використовують художній потенціал слова, виявляючи свою стильову індивідуальність” [12, с. 29]. Це абсолютно співвідносне із поезіями Юрія Косача.

Скульптура як мистецтво тривимірне, пластичне, в текстах письменника проявлене монументальними кам’яними бабами – статуями давніх кочових народів, пам’ятниками, фігурами, образами зодчих-каменярів. Кам’яні статуї українського степу – це не лише камінні брили, оброблені людською рукою, це відгомін давнини, це поклик рідної землі, це символ невмирущості, стійкості, незламності, це історичне свідчення епох і цивілізацій. Присутність скульптурних елементів додає його ліричним творам об’ємності, рель’єфності. Скіфську бабу, цю *“постать кам’яну”*, яка *“стоїть в задумі”, “сувора й мовчазна”,* поет порівнює із єгипетським сфінксом: “*Бриластим, диким тесом валуна, Як сфінкс одвічний, в сяйвах блискавиці Під скіфським небом, кованим із криці”,* возвеличує її як символ звитяги: *“Над степом височіє горда Ніка, Камінний знак тривань і перемог”*. В поезії “До скіф’янки” згадується *“Камінна баба на степів розстаю” – “праматір степова”*.

Митець-поет віддає шану митцю-скульптору (поезія “На руїнах Херсонеса”): *“митець погожоликий... понтійських житниць стиглий семиколос він вирізьбив, щоб не хижацький меч”*. Оскільки, “мистецтво скульптури і літератури поєднує насамперед феномен тілесності” [12, с. 28], бачимо тут спробу поета відчути себе у ролі майстра пластичного арту, він буквально милується творінням рук невідомого автора.

В поезії “Слово про Київ” Косач складає шану містові, в яке залюблений. Він здійснює проГулянку Києвом *“злотокудрим”* і веде читача на майдан біля Софії: *“де здибив коня винозорий Богдан”* (алюзія до пам’ятника Богданові Хмельницькому). У вірші “Біля Софійського собору” знову згадка про Б. Хмельницького (очевидно-таки, про пам’ятник, який на цьому майдані є центральною фігурою): *“Це ж твойого Богдана гримить-бо камінна острога”*. Згадуючи Львів, Ю. Косач натякає на пам’ятник Івану Вишенському: *“Ось тінь Івана з Вишні”* і неодмінно возвеличує символ міста: *“Кам’яніють посивілі леви”*. У цьому місті *“молотки дзвенять каменярів”* (“Львів”). Пам’ятники, камінь у Косача не мертві, не холодні, вони живі, одухотворені, вони – невід’ємна частина життя міста (чи то Києва, чи Львова, чи Херсонесу, чи Нью-Йорка) і українського степу: *“камінним віттям загула”*.

У вірші “Мікеланджело Буонарроті” чутно, як *“кришиться розколене громаддя”* і постає потужний образ флорентійського художника, архітектора і скульптора-“різьбаря”: *“Вивергає із груд граніт до ладу Змах рамен каменотеса мужній”, “Молот жевріє од скалок полум’яних, І врізьбиться у сторіччів просинь Тінь могутня – скеля нездолання!”*.

Ю. Косач вивчав архітектуру в Карловому університеті у Празі. А ще на власні очі бачив різні міста, бував у різних країнах. Тому не дивно, що в його ліриці представлена велич майстрів містобудування світової слави: впізнавані сакральні і світські споруди, фортеці, замки, вежі, дзвіниці. Зі сторінок його збірок зримо постають брами флорентійського собору Марії дель Фіоре (“Мікеланджело Буонарроті”), таємничий паризький Нотр-Дам (“Химери Нотр-Даму”, ”Кому вдаряли дзвони Нотр-Даму”, “Елегія на згадку Ф. Віньйона”), французька пам’ятка архітектури та історії (“На подвір’ї Сорбонни”), Собор Святого Патрика – найбільший, побудований у неоготичному стилі, католицький храм Америки (“Катаклізм”), граніт київських Золотих воріт (“В Золотоворітському сквері”), християнський собор, пам’ятка української архітектури та монументального живопису часів Київської Русі (”Біля Софійського собору”, “Слово про Київ”), середньовічна фортифікаційна споруда, замок (“Любартів замок у Луцьку”, “Волинь”), дзвіниця у стилі ренесансу і бароко – вежа Корнякта, Чорна кам’яниця, площа Ринок (“Львів), величний архітектурний ансамбль XVIII століття у стилі рококо – собор Святого Юра, культовий комплекс ченців, збудований у першій половині XVII ст. в стилі італійсько-голландського маньєризму –

каплиця Бернардинів, вежа у стилі класицизму XIX ст. – Ратуша (“Іван Франко”), пам’ятка романської архітектури абатство Сен-Жермен-де-Прі в Парижі (“Артур Рембо”), великий офісний центр в Нью-Йорку – Рокфелер-центр (“Авеню Діамантів”).

Будівлі різних епох, відомі архітектурні споруди, елементи обрамлення, декору, розмаїті стилі, чітка геометрія площ, майданів, вулиць сучасного міста додає його поезіям архітектонічної витонченості, стрункості, структурованості: “Бродвей” (вулиці, будівлі, *“джунглі камінюччя”*), “Балада про Мангаттанський банк” (Будівля фондової біржі, колони, ротонда, авеню), “Білгород-Дністровський” (“*Бастіони різьблять небосхил*”), “Нью-Йоркська елегія”, “З пісень Гарлему” (вулиці Нью-Йорка), “В кварталі Ла-Війєт” (вулиці Парижа), “Фра Анджеліко” (кампаніла – дзвіниця), “То з Ромодана шлях упав через могили...” (Гадяцький замок), “Ганджа Андибер” (брами Лаври), “До Гелени із Замостя” (Колегіат, зубчастий мур), “Американська готика” (архітектурний стиль, “*задимлені панцирі Бронкса*”, “*В небо упреться будівлі, мов крик скостенілий”*).

Навчання у Львові, Варшаві, Празі, Парижі, залюбленість у Київ, життя за океаном наклали свій відбиток на мистецький світогляд і естетичні смаки поета, який тонко відчував просторові форми, особливо, “музику, що застигла у камені” – архітектуру (як новочасну, так і стародавню): руїни фортець, сакральні споруди, вежі, готичні шпилі Європи, а також модерні хмарочоси Америки стали важливими образами лірики Косача. Зачасти вони творять метафору, суголосну його пошукам, його життєвим поневірянням: “*у кайданах залізопотопу важче бреди”*, *“ти – безіменний в хуртечах камінного зрубу”* (“Американська готика”), *“В містах сирих, де зяє крик потал”*, *“Каміння міст обпалює крилом”* (“Загубленій зорі”), *“Чи під громаддями базальту ще мерехтить осердя сподівань?”* (“Бродвей”), *“Височить авеню, розстилає безодні, де калічить людину облуди іржа, де сичать і палають пожежі неонів, нависають над містом, як лезо ножа”* (“Авеню діамантів”).

Готичні собори, барокові брами, рококові споруди, сучасні будинки, камінь, скло, залізо, чіткі лінії горизонту, геометрична впорядкованість і конкретна локаційна прив’язаність – як квінтесенція культурних епох, мистецьких стилів, країн та континентів – специфіка Косачевого простору.

Його поезія позначена яскравими урбаністичними маркерами, тут більше міст, хоча природні ландшафти теж є, але міський простір переважає (Флоренція, Париж, Нью-Йорк, Львів, Київ, Луцьк, Ялта, Чернігів, Полтава, Білгород-Дністровський, Херсонес, Бучач, Корсунь-Шевченківський, Канів та ін.). Герою важко “*у вирі міст, що клекотіли хижо*”, “*в безладнім гомоні байдужої юрби*”, де “*громаддя брил*”, набагато краще він почуває себе там, де “*степ Вітчизни*”, де “*запах тьмяного ромену, і зітх пшениць, і пил доріг*”.

До речі, готика архітектури поезій Ю. Косача (“*висотного дива засклені шпилі*”, “*споруди склисті і висотні*”) перекодовується на готику простору (як зовнішнього, так і внутрішнього) і стає улюбленим вектором, улюбленою системою координат поета: “над”, “понад” – ліричний герой повсякчас прагне у височінь (“*а ти... летиш до зір, що в безоднях зіткнулись*”, ”*мене бо кличе вітер понад степом, мій вітер – брат із круч над Бористеном*”, “*А я, німіючи, почую раптом крила, що за плечима хижо зашумлять, і понад тванню геть д’горі полину, прибравши птаха радісного стать”*. І оце поривання “ins blau” – таке зрозуміле.

Висновки. Широка парадигма міжкультурних зв’язків, літературно-мистецькі кореляції поетичного доробку Юрія Косача сприяють поглибленню філософського підтексту, посиленню художнього образу, оригінальності і незвичності мовних конструкцій, естетичності мовотворчості, моделюванню поетичної картини світу, витворюючи неповторний індивідуальний стиль письменника. Інтермедіальність та інтертекстуальність його поезії є свідченням неординарного світовідчуття, сповненого глибоких екзистенційних сенсів, прикладом інтелектуальної європейської творчості, закоріненої в українську ідентичність.

Не зважаючи “на всю його хамелеонщину, за ним водиться і щось інше. Він автор цілого ряду літературних писань, які, без сумніву, знайдуть місце в історії літератури нашої мови” [20]. “Талант і химери” в його ліриці тісно переплелися, але й вплелися сюди естетика світової культури, ідеали краси, геній людського таланту, “аристократизм духу”, тонке відчуття прекрасного. Інтермедіальність Косачевої поезії ще потребує детальнішого прочитання, осмислення, аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеєва В. Юрій Косач: небіж Лесі Українки та інтелектуальний волоцюга. https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-45888087

2. Білі Плями і Чорні Прогалини Української Літератури (Дослідження Ольги Полюхович про Юрія Косача). *Ukrainian Research Institute Harvard University.* Wed, 03/07/2018. https://surli.cc/cytips

3. Гординський С. Чотири реторти лірики. *Назустріч: Л-ра. Мистецтво. Наука. Громад. життя.* 1935. Чис. 2. С. 2.

4. Драч І. На перехресті мистецтв: жанрові особливості "Ноктюрну B-moll" Юрія Косача. *Питання літературознавства.* Випуск 85. 2011. С. 63–70.

5. Залеська-Онишкевич Л. Слідами пропалих рукописів Юрія Косача. *Кіно і театр.* 2018. №4. URL: http://archive-ktm.ukma.edu.ua/show_content.phpid=2201

6. Звягіна Г. "Музична барка, що пливе в невідоме" (аналіз "Ноктюрна b-moll" Юрія Косача). *URL*: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/20630/1/c171-178.pdf

7. Косач Ю. Вибране. Київ: Дніпро, 1975. 152 с.

8. Косач Ю. Демон театру. *URL*: https://zbruc.eu/node/81239

9. Косач Ю. Літо над Делавером: Поезії. Київ: Рад. письменник, 1980. 99 с.

10. Косач Ю. Мангаттанські ночі. Київ: Рад. письменник, 1966. 72 с.

11.Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади: у 2 кн. Київ: Смолоскип, 2008. Кн. 2. Юрій Косач (талант і химери). С. 447–480.

12. Кочерга С., Вісич О. Літературознавча інтермедіальність: генеза і сучасні горизонти. Навч. посібник для здобувачів вищої освіти. Острог: Вид-во Національного університету "Острозька академія", 2023. 286 с.

13. Лановик М. Поетика ноктюрну в ліриці Юрія Косача. *Київські полоністичні студії.* 2019. Том XXXV. С. 216–222.

14. Л. Б. (Лепкий Богдан). Буревістя в українській поезії. *Краківські вісті.* 18.01.1941 р. *URL*: https://zbruc.eu/node/61143

15. Ліс-Маркєвіч П. Концептосфера лірики Юрія Косача (на основі збірок «Мангаттанські ночі» та «Літо над Делавером»). *Волинь філологічна: текст і контекст.* Леся Українка: особистість, нація, світ. Вип. 33. Луцьк, 2022. С. 58–74.

16. Мочернюк Н. Малярські інкорпорації в поезії західноукраїнських художників міжвоєння. *Волинь філологічна: текст і контекст.* Мова і вірш. 2013. Вип. 16. С. 177–187.

17. от. (Остап Тарнавський – ?). Юрій Косач у Львові. *Львівські вісті.* 04.10.1942. *URL*: https://zbruc.eu/node/71457.

18. Полюхович О. Митець без батьківщини у повоєнних творах Юрія Косача. *Наукові записки НауКМа.* Літературознавство. 2019. Том 2. С. 92–99.

19. Полюхович О. Український голос у світовій культурі: повоєнні рефлексії на сторінках журналу "Обрії". *URL*: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/af0f188f-69f7-4395-bc54-45624d36ba32/content

20. Полюхович О. Хто боїться Юрія Косача? *URL*: https://krytyka.com/ua/articles/khto-boyitsya-yuriya-kosacha

21. Проза про життя інших: Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі / упоряд. В. Агеєва. Київ: Факт, 2003. 352 с.

22. Рисак О. Мелодії і барви слова. Проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця XIX – початку XX століття. Луцьк: Надстир'я, 1996. 98 с.

23. Романов С. Юрій Косач: життя і творчість на тлі епохи. *Дивослово*. 2012. № 1. С. 54–59.

24. Романов С. Юрій Косач між минулим і сучасним. Історична проза письменника 1930-х років. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. 268 с.

25. Семенко С. Публіцистичні виступи Юрія Косача про європейський театр на сторінках еміграційної періодики. *Молодий вчений*. № 9.1(85.1). Вересень, 2020 р. С. 101–105.

26. Шалагінова О. Свій серед чужих, чужий серед своїх. Юрій Косач у спогадах Юрія Шевельова (Шереха). *Леся Українка і сучасність: Збірник наукових праць.* Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. т. 6. с. 466–484.

27. Шевельов Ю. Року Божого 1946. *Арка.* Мюнхен, 1947. Ч. 2–3. С. 1–8.

28. Юрчак Г. Автобіографічний синерген Юрія Косача. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2019 № 42 том 1. С. 77–80.

УДК 821.161.2(477.82)'06-1/-9.09Лазарук В.
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.34

ПОЕТИКА ПОЛІСЬКОГО ЕТНОГРАФІЗМУ В ТВОРЧОСТІ ВІКТОРА ЛАЗАРУКА: ОБРАЗНО-СТИЛЬОВИЙ ВИМІР

POETICS OF POLISH ETHNOGRAPHY IN THE WORK OF VIKTOR LAZARUK: IMAGE-STYLISH DIMENSION

Семенюк І.В.,
0009-0000-1678-2754
аспірант кафедри української літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті досліджено специфіку художнього втілення поліського етнографізму в творчості Віктора Лазарука та його образно-стильове вираження. Поетика «поліського тексту» В. Лазарука ґрунтується на максимально широкому представленні повсякденного життя мешканців регіону, яке знаходиться в центрі уваги поета. Йдеться передусім про щоденні заняття, предмети побуту, елементи обрядовості, поведінку, звички, риси менталітету поліщуків, особливості їхньої говірки тощо. Проаналізовано вірші поета зі збірок «Музика верховіть» (1966), «Озерний дзвін» (1982), «Глаголи землі» (1987), «Літораль» (1990), «Отрок Осінь» (2005), якими автор демонструє художню майстерність у відтворенні «поліського світу», художньо моделює його в усіх деталях етнографічного буття. Змальовуючи традиційні заняття поліщуків (косовицю, мисливство, рибальство, збирання грибів), предмети щоденного вжитку, об'єкти живої природи, задіяні в цих процесах, поет удається до деталізації, персоніфікації, звуконаслідування, чим посилює відчуття реальності «поліського тексту». Знаками минулого часу виступають у Лазарука традиційні побутові речі (віз, ціп), заняття (млинарство), інші важливі маркери традиційного поліського світоустрою (наприклад, хутори). Мисливство і рибальство показані як священні ритуальні дійства, в яких важливу роль відіграє сама природа, а присутність людини створює ефект екзистенційної напруги. Календарні та родинні обряди і ритуали (колядування, весілля) надають побутовим описам більшої святковості, урочистості, уводять їх у контекст обрядово-звичаєвої практики поліщуків. Змальовуючи ментальний портрет місцевого жителя, автор підкреслює його обумовленість історичним і соціальним контекстом, усвідомлене розуміння своєї національної ідентичності.

Ключові слова: Віктор Лазарук, «поліський текст», етнографізм, поетика, образно-стильовий вимір.

The article examines the specifics of the artistic embodiment of Polissya ethnography in the work of Viktor Lazaruk and its figurative and stylistic expression. The poetics of V. Lazaruk's "Polissya text" is based on the broadest possible representation of the daily life of the inhabitants of the region, which is the focus of the poet's attention. This primarily concerns everyday activities, household items, elements of ritual, behavior, habits, features of the Polishchuk mentality, peculiarities of their dialect, etc. The poet's poems from the collections "Music of the Verkhovits", "Lake Bell", "Verbs of the Earth", "Litoral", "Autumn Youth" are analyzed, with which the author demonstrates artistic skill in recreating the "Polissya world", artistically modeling it in all the details of ethnographic existence. Depicting the traditional occupations of the Polishchuk people (haymaking, hunting, fishing, mushroom picking), everyday objects, and objects of living nature involved in these processes, the poet resorts to detailing, personification, and onomatopoeia, thereby enhancing the sense of reality of the "Polissya text." Traditional household items (cart, flail), occupations (milling), and other important markers of the traditional Polissya world order (for example, hamlets) serve as signs of the past in Lazaruk artwork. Hunting and fishing are shown as sacred ritual actions in which nature itself plays an important role, and the presence of a person creates the effect of existential tension. Calendar and family rites and rituals (carol singing, weddings) give everyday descriptions greater festivity and solemnity, and introduce them into the context of the ritual and customary practice of the Polishchuk people. Depicting a mental portrait of a local resident, the author emphasizes his conditioning by the historical and social context, a conscious understanding of his national identity.

Key words: Viktor Lazaruk, "Polissya text", ethnography, poetics, figurative and stylistic dimension.

Постановка проблеми. Художній світ творів, що мають локальну прив'язку, великою мірою визначає етнографічний складник. Відтворюючи елементи традиційного побуту, культури, обрядовості певного регіону, письменник передає місцевий колорит, занурює читача в атмосферу живої дійсності, притаманної його краю. З-поміж поетів, що репрезентують «поліський текст», найбільше вирізняється постать Віктора Лазарука. Поетика його творчості ґрунтується на максимально широкому представленні повсякденного життя мешканців регіону, яке знаходиться в центрі уваги автора. Йдеться передусім про повсякденні заняття, предмети побуту, елементи обрядовості, поведінку, звички, риси менталітету поліщуків, особливості їхньої говірки тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання етнографічних параметрів художнього твору розглядали І. Денисюк, М. Ільницький, М. Лаюк, Н. Лисенко, В. Моренець, О. Наливайко, О. Сидорчук, Л. Тарнашинська та ін. На виняткову роль етнографізму в поезії В. Лазарука вказувало багато дослідників. За словами В. Лиса, творчість поета «буквально пройнята Волинню, її приро-

дою, історією, народними легендами і повір'ями» [8, с. 116]. М. Петренко вважає, що «поміж іншими волинськими літературами, також закоханими в рідну землю, рівного самовіддачею з Віктором Лазаруком немає. <…> Бо він справді належить цій землі, любить її і кривавиться її бідами, бажає возвеличити все краще в ній…» [10, с. 142–143]. Цю думку розвивають Л. Богуславець, І. Голуб та О. Шевчук, підкреслюючи зв'язок поета з традиціями рідного краю: «Волинський поет. Плоть від плоті свого народу, селянський син, який все своє життя переймався його горем, згубами й радощами» [1, с. 144]. І далі: «…принципово головне в його творчості – правдиве слово про батьківщину, Волинь, її минуле й сучасне, про народ її, природу, життя» [1, с. 145]. Волинським бардом назвав В. Лазарука І. Денисюк [2, с. 294]. На думку вченого, «Віктор Лазарук глибоко вкорінився в історію й сьогочасну культуру не лише Волині, а й усієї соборної України» [2, с. 306].

Попри принагідні зауваги, етнографічний складник творчості поета поки що не став предметом спеціального вивчення. Вважаємо, що таке дослідження важливе не лише в контексті регіональних особливостей художньої творчості автора, але й для з'ясування її художньої природи.

Мета статті – з'ясувати специфіку художнього втілення поліського етнографізму в творчості Віктора Лазарука та його образно-стильове вираження. **Об'єкт дослідження** – поетичні збірки «Музика верховіть» (1966), «Озерний дзвін» (1982), «Глаголи землі» (1987), «Літораль» (1990), «Отрок Осінь» (2005).

Виклад основного матеріалу. Своє життєве й літературне кредо Віктор Лазарук сформулював ще на початку творчого шляху такими поетичними рядками: «Якого щастя більше треба, / Як жити в рідній стороні?» [7, с. 15]. Рідна земля стає для нього об'єктом молитви й поклоніння, а відречення від неї – тяжким непоправним гріхом: «І я молюсь, мов до ікони, / До ранків росяних твоїх, / Бо не любить тебе ніколи – / То перед Богом тяжкий гріх» [7, с. 15].

Образ Полісся як малої батьківщини, «доми» у віршах Віктора Лазарука прописаний передусім через його особисте сприйняття, яке своїм корінням сягає дитячих вражень: «Падають промені косо. / Клуня. М'яка солома. / Батько клепає косу. / Значить, я вдома? Вдома» [4, с. 221]. Усі інші деталі сільського побуту і повсякденного життя (півень на плоті, підкови коней, корови, покоси, стоги) не лише підсилюють сприйняття образу домівки, а й ведуть до формулювання важливої ментальної риси селянина-поліщука – розуміння праці як необхідної умови життя: «Так, я сьогодні вдома, / Де за найбільше муку / Кожен вважа не втому – / Сісти, ісклавши руки!» [4, с. 221].

Ретроспективний погляд на Полісся помітний і в інших творах автора – «Моє Полісся», «В неділю» та ін. У вірші «Моє Полісся» на це вказує застаріла лексика, дієслівні форми минулого часу та елегійна настроєвість: «Відблискотіло косами, серпами, / Відгупало ціпами з сивих клунь, / В полукіпках знялось за журавлями, / Відплакало в болоті, наче лунь. // У досвітки возами відрипіло / Сермяжно-личакове, прастаре… / За кладками той слід осиротілий, / За лірником сліпим з поводирем» [3, с. 7]. Ніби вихопленими із дитячої пам'яті, а тому фрагментарними постають спогади минулого у таких рядках: «Пущання. Застілля. І сусіди. / Дрібно й хрипко рипає гармонія» [7, с. 30].

З-поміж усіх сільськогосподарських занять поліщуків Віктор Лазарук найбільше вирізняє косовицю. Деталі цієї традиційної для Полісся справи описано у вірші «Пісня коси на світанку» зі збірки «Отрок Осінь». Тут художньо відтворено всі етапи косовиці – підготовка, виїзд на косовицю, робота косарів, повернення фурами додому, звезення сіна до клуні. Поет фіксує основний сільськогосподарський реманент, задіяний у цьому процесі – мантачка, «драбинястий віз», оглоблі, клепані коси, граблі. Не менш важливі й деталі живої природи, без яких косовиця втрачає свою привабливість: це і «качва в комишах», і барвисті трави, і «дощ по плесу». Поет майстерно відтворює працю косарів, які нагадують музикантів: «Як музики троїсті, грають ранок на травах барвистих! Як веселики в небі над бором, без перекуру гострять коси» [7, с. 175]. Вражає авторське занурення у стан природи, з яким зливаються звуки коси: «Шах-шах-шах! Шаленіє качва в комишах! І співає коса, і світає душа» [7, с. 174]. Косовиця тут постає не лише одухотвореною, а й персоніфікованою: «Косовиця! Косовиця гаряча їде на зеленій фурі, мовби молодиця на мальованому куфрі» [7, с. 176]. Вона показана частиною ритуально-міфологічного світу поліщука, в якому важливу роль відіграють вірування («Наче жриця в тотемнім намисті із яєчок цариці вужів – косовиця!»), молитва («Отчє нашъ, иже єси на нєбєсѣхъ да святится имя Твоє!»), народні міфологічні уявлення (Коляда, Водоляна, Див) та народна пісня («Косарі косять, вітьор повіває, / Зелена трава на покоси лягає…»).

Традиційні побутові речі (як-от, віз, ціп) у віршах Віктора Лазарука виступають знаками минулого часу, що викликають ностальгію та відчуття

втрати чогось важливого для людини. Так, у вірші «Віз», малюючи побутову сільську картину в пору косовиці, поет передає важливість цієї господарської пори в житті поліщука через розгорнутий предметний ряд: клуня, що чекає на сіно; покоси, якими «босоніж / Йде косовиця стомлена до сіл»; коні, перевесла, колоски, собака, «біла хата» [3, с. 8]. Опозиційними тут постають віз як жива (олюднена) річ (він навіть наділений людською мовою) і КамАЗ, що є неживим (механічним) предметом. Автор наголошує, що в техногенному світі машини неминуче витісняють традиційні предмети й механізми: «Усе минає. Й він тепер мина. / Реве прогрес, притисши до обочин» [3, с. 8]

У вірші «Ціп», використовуючи різну амплітуду темпоритму, поет вдало відтворює динаміку процесу обмолоту зерна. Мова твору – від третьої та першої особи (самого ціпа) – допомагає передати всі деталі цього важливого для поліщука процесу праці, який завершував хліборобський цикл вирощування хліба. Як і в попередньому творі, тут постає широкий предметний ряд, що допомагає унаочнити змальовану автором картину сільськогосподарської праці: «Голими ходили на току ціпи», «Обертали обмолочені снопи», «Вигинали спини шкарубкі ціпильна», «Витягали шиї капиці з сириці» [3, с. 9]. Для відтворення часового контексту, в якому ціп був важливим знаряддям праці, автор удається до застарілої лексики на позначення суспільних станів: «маршалкам, хорунжим і райцям», «Воєводі, каштелянам, / Польному й коронному гетьманам», «Військовому кварцяному», «Підстаростам, підкорміям, підчашим» [3, с. 9]. Ці номінації у поєднанні із назвами традиційних страв, у яких використовувалося жито («на кутю», «на паску», «на похідний куліш», «на калачі», «На вареники, на книші», «на затірку й квашу»), створюють відповідний соціально-етнографічний колорит. Сприяє цьому й народнопісенний лад вірша, що нагадує народні приспівки до танцю. Традиційну поліську страву згадано також у вірші «Наш дім»: «Черпаємо з човна веселого ботвиння / З м'якого комишу, із листя і зела» [3, с. 15].

У вірші «Млини» йдеться про існування на Поліссі великої кількості водяних млинів та розвинуте млинарство, яке не лише задовольняло потреби місцевого населення в муці, але й служило основою інших промислів – сукновальства, добування руди. Історичну довідку про це поет дає в ремарці, де, зокрема, зазначено: «В 1899 році у Волинській губернії працювало 64 парових і 376 водяних млинів. <…> Нині на Волині немає жодного водяного млина, правда, вони продовжують жити в назвах сіл» [7, с. 74]. У самому вірші автор констатує важливість цього поліського промислу («Була ріка за сукновальню, / За рудню, жорна вікові») та його втрату в новітню пору («Стоять у черзі за мукою / Твої мірошники в містах» [7, с. 74]).

Тривалий час оберегами сільської традиційно-побутової культури були хутори. У вірші «На хуторі» В. Лазарук фіксує усі деталі цього простору, включно із сільськогосподарським реманентом, що забезпечував ведення натурального господарства: «все на місці і річка і ліс / гострих кіс і серпів перетлілих сервіс / і комплект допотопних лопат / і січкарня ручна / і іржавий керат». Зі скрупульозністю та дрібними деталями описано реманент для упряжі коней: «копошаться на ключці в повітці / на гакові в хліві на полупишку в клуні / кілька витертих шлей хомутів батогів / в'язки віжок обротей вужилищ» [4, с. 42]. У цьому ж вірші, послуговуючись дієслівним рядом та особливою евфімістичною мовою, автор із особливою скрупульозністю описує домашнє господарство селянина-поліщука: «спутане стриножене припнуте сите м'ясо / все що хрюкає бекає кувікає мукає кукурікає / все що бігає вибрикує плаває літає / все що яйця несе що на яйцях сидить / що само себе вперто висиджує» [4, с. 42–43]. Поет фіксує важливі атрибути хутора як маркера традиційного поліського світоустрою: «все на місці і річка і ліс / і комплект допотопних лопат / і січкарня ручна / і іржавий керат / на кілку полотняний цідилок пузатий бідон / дід зморщок / тиха пасіка / пустка / багон» [4, с. 43].

Водночас у віршах поета присутнє почуття гіркоти від утрати традиційних основ народного побутового світоустрою, що змальовано в образі безлюдної рідної хати: «Я по трапу… на мить… із ванькира у сіни… / Я на хвильку лише. Я туди і назад…/ позбираю гнилиці, сховаю у сіно. / Закочуся у росяний сад. // Постою. Походжу. Непомітний. Ніякий. / Камінець у рогатці доріг. / На долівку впаду, затремчу, наче якір, / Обіруч охоплю повоєнний поріг» [3, с. 51].

У віршах Лазарука чимало уваги приділено традиційним поліським промислам – мисливству та риболовлі. Автору добре знайомими були ці звичні чоловічі поліські заняття, адже він сам був і мисливцем, і рибалкою, який не одну ніч провів у поліських лісах та на водоймах.

Зі знанням справи поет описує мисливство на Поліссі. Як видно з віршів, його цікавить не так процес полювання, як живі враження від природи під час перебування в безпосередній близькості

до неї. Це викликає аналогію до «Мисливських усмішок» Остапа Вишні, що свого часу помітив Я. Мельник [9, с. 76–77]. Дослідник зазначає: «Саме у «мисливських» віршах… бере початок те, що ми називаємо «проблематикою творчості» автора. <…> актуальною є сама потреба і необхідність спілкування сучасної людини з природною, очищення душі на її лоні» [9, с. 77].

У вірші «Ніч на болоті» відтворено момент нічного перебування мисливців на озері, коли особливо тонко сприймаються всі звуки, порухи, стани. Цю природну ідилію порушує мимовільна репліка мисливця, вочевидь, про мисливських собак: «– Ви чули? – усміхнувся в ус Наум. – / Не витримає, горло перекусять, перегризуть. – Поклав рушницю у м'яку траву» [6, с. 64]. Формально цей поетичний твір Лазарука нагадує прозу, що дозволяє поетові максимально наблизити художній текст до природної реальності, передати її розміреність і плинність. Завдяки змальованій атмосфері побутова замальовка перетворюється на священне ритуальне дійство, участь у якому беруть не так люди, як об'єкти природи: озеро, трави, дерева, риба. Мисливці виступають лише спостерігачами цього природного дійства. Складається враження, що вони тут не заради здобичі, а задля того, щоб зафіксувати в пам'яті всі тонкощі цього природного стану.

Схожий підхід бачимо і в вірші «Запрошення на риболовлю»: поет, заохочуючи бажаючих до цієї захоплюючої справи, описує не лише тонкощі рибальства, а передусім принади поліської природи: «У долині пасеться туман / Табуном сивих коней. / Небо міниться. Небо червоне. / Від роси обважнів житній лан. У долині туман». При цьому вказується на зв'язок поезії і рибальства: «Всяк поет – то завзятий рибалка, / Всяк рибалка – душею поет» [4, с. 214–215].

У вірші «Крапля» фокус сприйняття процесу полювання максимально звужується: автор фіксує його основні моменти через враження краплі роси, яка спостерігає за тим, що відбувається навколо: «зовсім нечутно, мов сіно на човнах, пропливли качки», «На невидимих понтонах перевозили туман і стиха розмовляли», «стукали о борт весла і хлюпала сонна вода». Природну ідилію руйнує постріл із рушниці: «Раптом хтось вистрілив… / І тоді сіра крапля розплющила око: / В озері по пояс у тумані стояв мисливець. / Диміла рушниця, / А на тому боці швидко росли дерева. / Поки не виросли» [3, с. 63].

Деталі рибальської справи Віктор Лазарук прописує в циклі «Рибалки»: це і місця риболовлі (плавні, заводі, гать, болото, очерети, корчі, комиші), і рибальський реманент (кловні, сіті), і номінації рибної флори (щука, мальки, черепашки, короп) [7, с. 34–36]. Описуючи зимову риболовлю, автор звертає увагу на деталі промислу, важливі для цього сезону: «Зашморгнула ополонка / Дих ядушливої щуки, / Задихнулася Оконка, / В рукави замерзлі хука, / Дух із опарі зіпає, / Позіхає сонна риба, / Ловить зябрами, ковтає / Крихти кисню, крихти хліба» [6, с. 73].

Усвідомлюючи господарське значення риболовлі та полювання для поліщуків, поет у своїх віршах зазвичай створює ефект екзистенційної напруги, викликаної недбалим ставленням людини до природних багатств. У вірші «На посвіт» він змальовує браконьєрський спосіб риболовлі, коли вилов риби відбувається у час активного нересту, що назване «щучим весіллям». Поет наголошує на згубності такої людської діяльності для природи. Тому озеро в цьому вірші благально просить, апелюючи до совісті рибалок: «Не губіте кохання найперше, / Що розквітло на дні у мені» [6, с. 27].

Інший вірш – «Постріл у Глухому Куті» – побудований на звуковому контрасті. Звичний стан лісу, сповненого умиротворення, спокою, передають рядки, засновані на алітераціях: «Глухар, який оглух / Од грому глушини. / І тільки теплий пух / На лапах у сосни». Цей звуковий лад, природну гармонію руйнують мисливські постріли «із двох стволів»: «І постріл, що пропах / Весь порохом сухим, / Сповзає по дубах, / Тримається за дим» [6, с. 62].

Певну роль у відтворенні місцевого побутового колориту виконує й діалектна лексика, якою рясніють вірші В. Лазарука: «мантачать» (у значенні гострять) [6, с. 8], «тупіро» (зараз, тепер) [3, с. 20], «Шипшиння… шипота… шипха…» (назви хвої) [3, с. 59], «сіроч», «капіж», «кляч» (негода) [3, с. 65], «дєй» (наче), «звєчисто» (завжди) [4, с. 96], «Гендеге» (ось там) [7, с. 176] та ін.

Змальовуючи живу природу, автор не оминає й того факту, що вона була чи не єдиним джерелом прибутку для поліщуків. Недаремно ліс названо «магазином без продавця», «універмагом природи», де є все, «чого душа бажає», – ягоди, горіхи, гриби («Магазин без продавця») [7, с. 38]. З озер, лісів місцеві жителі харчувалися, виготовляли предмети щоденного вжитку, а надлишки збували на базарі. В однойменному вірші, описуючи асортимент товару на місцевому ринку (риба, ягоди, гриби, кошики, віники), автор підкреслює їх місцеве походження («наші») та важливе значення для поліщуків:

«Ні, вже не вмістять кошелі / Багатств поліської землі!» [5, с. 61–62].

З-поміж лісових дарів у Віктора Лазарука найбільше віршів присвячено грибам. За важливістю для поліщуків поет ставить гриби поряд із хлібом (вірш «Хліб») [7, с. 37]. У циклі «Гриби» із ранньої збірки «Музика верховіть» лісові дари набувають оціночних характеристик залежно від їхньої корисності для людини: боровик нагадує пишного князя («На ньому шапка Мономаха»), а бліда поганка через свою непридатність викликає гіркі сльози [5, с. 64–68]. Багатство лісових дарів відтворено також у вірші «Красноголовці»: тут згадано «красне козацтво – Красноголовці», «Коренасті підосичники. / Плечисті силачі». Поет тонко передає емоції грибників, коли «Засинаєш – мерехтить, рябіє, хитається / Грибне видиво-марево… / То зеленичкою, то сироїжкою – / Тепер місяць» [5, с. 59]. Із запахами грибів і свіжоскошеного сіна асоціюється в поета не лише образ рідної землі («Бабками пахне і зеленим сіном! / Таке Полісся, бо пора така!» [4, с. 126]), а й сама поезія («Прорвалася поезія, мов грибна біомаса, / Немов опеньки – зі старого пня!» [7, с. 63].

Побутове життя поліщуків традиційно супроводжувалося обрядами, календарними і родинними. Обряди мали переважно прикладний характер і були покликані сприяти веденню господарства, забезпеченню добробуту. У поетичній творчості Віктора Лазарука календарна та сімейна обрядовість Полісся представлена у формі авторських алюзій та ремінісценцій на них, у використанні обрядової поетики.

Про колядування як головне обрядове дійство Різдвяних свят ідеться у вірші «Колядники» [4, с. 225]. У вірші «Спогад» змальовано картину зимового вечора, коли колядники на санях вирушали на колядування, зокрема в сусідні села: «Своє смішне колядування / Ми на водохреща везли» [6, с. 69]. Автор фіксує цікаву обрядову деталь: колядування у поліщуків тривало від Різдва до Водохреща. В іншому вірші, «Ласиці» (діал., зх.-поліс.: візерунки, які утворює іній на шибці), поет, персоніфікуючи це природнє явище, пов'язує його зі Щедрим вечором, коли, за народними спостереженнями, морози дошкуляли найбільше: «Бігли білі ласиці через щедрий вечір, / у пшеницях пурпурових, / вівсах срібних» [6, с. 70]. Цікаво, що в цих рядках представлено й основні атрибути Різдва та Щедрого вечора – зерно з минулого врожаю, яке було об'єктом пошанування під час цих народних свят.

Серед родинних обрядових практик Віктор Лазарук чи не найчастіше використовує фрагменти весільного ритуалу. Так, у вірші «Зелен явору, червоній калині» уже сама назва скеровує читача до весільної атрибутики, де найбільше використовувалися ці рослинні образи-символи [4, с. 51]. Окрім того, у вірші згадано обряди випікання короваю, розплітання коси молодої, дівич-вечір. У вірші «Золоті надвечірки. Рівнодення» весільні атрибути і чини входять у порівняльні та метафоричні структури, тобто виступають засобами художньої виразності та емоційного впливу на читача: «...а коли красні бори, як весільні бояри, / у квітучих вересових киреях, / прошитих золотими шершнями, / на обрії стоять, / раду радять, <…> і бубни гримлять, / і тебе ведуть / під отую церквойку золотую, – / бо тоді ти така хороша і багата» [4, с. 80].

У створенні побутового колориту важливу роль виконують образи місцевих мешканців – чоловіків і жінок, змальовані у віршах поета. Такими є члени його роду (батько, тітка), односельці, мешканці округи: мисливці на качок (Наум у вірші «Ніч на болоті» [3, с. 68], Онисько з циклу «Із озерного дзвона» [3, с. 87], рибалки, дівчата-пастушки («І стрічаєш випадково з сіл / Молодих зарошених пастушок – / До колін підтиканий поділ» [3, с. 85]).

У вірші «Старий мотив» особливого значення набувають імена людей, які складаються у смислові парадигми завдяки фольклорним асоціаціям: «Знову Макар телят жене. / Знову Макар пита мене. / Полотняний Пилип із конопель / Потягається шлунком та все сопе. / Пасе Макар у долині / За ті кпини, що в торбині. / Пасе Макар та й гадає, / Під копою лиха полуднує: / Чи ж я тут телят іще не ганяв? / Чи тут Сидір козами випасав?» [4, с. 36].

Окремими штрихами Віктор Лазарук прописує ментальний портрет поліщука: понад усе він цінує працю та все те, що дають йому для виживання природні джерела – ліс, озеро, земля. На жаль, постійна бездержавність та важкі умови існування не сприяли добробуту місцевих жителів. Тому у вірші «Волинь», розповідаючи про долю поліських сіл із екзотичними назвами (Кукуріки, Пнівне, Красний Бір та ін.), поет прописує й деякі типові соціальні маркери поліщука: його відстороненість від політичних справ («Ніколи було в сенатах засідати»), перевагу важкої фізичної праці («Щоб не наслідили постолами, / Мусили ходити за волами»), безземелля («Тільки під могили мали латку поля»). Як наслідок – постійні нестатки і горе: «Із Заріччя в Заозер'я, від Забужжя до Замлиння / Йшла Волинь, від горя синя» [6, с. 5]. Звернімо увагу,

що тут Волинь представлена західнополіськими географічними координатами, в межах яких автор переважно й фокусує свою увагу.

Віктор Лазарук стверджує, що, попри нелегкі політичні й соціальні обставини, жителі Полісся не втратили розуміння своєї національної ідентичності, причетності до української історії та культури: «Високий батьку, щедра мати, / Світ постеліте для добра! / Хто може нас переконати, / Що ми не з кореня Дніпра? / Ми, що ростем із дна Полісся, / Мов очерети із води, / Як із народу – рідна пісня, / Мов із багаття – теплий дим?..» («До вечірньої Турії») [6, с. 10].

Висновки. Своїми поетичними творами Віктор Лазарук демонструє художню майстерність у відтворенні «поліського світу», художньо моделює різні сторони етнографічного буття поліщуків. Змальовуючи традиційні заняття місцевих жителів (косовицю, мисливство, рибальство, збирання грибів), об'єкти живої природи, задіяні в цих процесах, предмети щоденного вжитку, поет удається до деталізації, персоніфікації, звуконаслідування, чим посилює відчуття реальності «поліського тексту». Традиційні заняття, елементи побуту, менталітет поліщуків, їхні взаємини з природою виступають важливими маркерами традиційного поліського світоустрою. Календарні та родинні обряди і ритуали (колядування, весілля) надають побутовим описам більшої святковості, урочистості, уводять їх у контекст обрядово-звичаєвої практики місцевого населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богуславець Л., Голуб І., Шевчук О. Хранитель Знича. *Лазарук В. Твори : у 7 т. Т. VII : Серед поодиноких друзів і щирих недругів* / упорядкув., редагув., худож. оформл., макет, коректура і приміт. автора. Луцьк : Надстир'я, 2010. С. 143–178.

2. Денисюк І. Волинський бард : Лісовик, Водяник і Той, що греблю рве. *Лазарук В. Твори : у 7 т. Т. VII.* Луцьк : Надстир'я, 2010. С. 294–307.

3. Лазарук В. Глаголи землі : поезії. Львів : Каменяр, 1987. 94 с.

4. Лазарук В. Літораль : вірші, поеми. Київ : Рад. письменник, 1990. 236 с.

5. Лазарук В. Музика верховіть : поезії. Київ : Молодь, 1966. 94 с.

6. Лазарук В. Озерний дзвін : поезії. Київ : Молодь, 1982. 88 с.

7. Лазарук В. Отрок Осінь : поезія, публіцистика / худ.: А. Катернога, М. Кумановський, М. Шамрила. Луцьк : Надстир'я, 2005. 488 с.

8. Лис В. Мед і гіркота «Літоралі». *Лазарук В. Твори : у 7 т. Т. VII.* Луцьк : Надстир'я, 2010. С. 116–120.

9. Мельник Я. Тиша озерного дзвону. *Лазарук В. Твори : у 7 т. Т. VII.* Луцьк : Надстир'я, 2010. С. 74–78.

10. Петренко М. Що мучило сумління. *Лазарук В. Твори : у 7 т. Т. VII.* Луцьк : Надстир'я, 2010. С. 141–143.

УДК 821.161.2-1.09»2022»
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.35

ТОПОС ЛЬВОВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ВОЄННОГО ЧАСУ: ПРОБЛЕМА ПАМ'ЯТІ ТА ТРАВМИ[1]

THE TOPOS OF LVIV IN MODERN UKRAINIAN WARTIME POETRY: THE PROBLEM OF MEMORY AND TRAUMA

Чик Д.Ч.,
orcid.org/0000-0002-4304-114X
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов і методик їх навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

У статті досліджено функціонування топосу Львова в українській поезії воєнного часу на прикладі збірок Артура Дроня «Тут були ми» (2024), Олени Павлової «Світлочутливі» (2024) та Любомира Серняка «Підзамче Mon amour» (2024). Обрано метод реверсивної психогеографії, що передбачає вивчення впливу простору на суб'єкта не як пасивного тла, а як активного чинника, що формує тілесний, мовний і ментальний досвід особи в умовах війни. Львів у цих текстах постає не лише як географічна чи історична одиниця, а як жива структура, що нав'язує нову логіку переживання часу, травми, пам'яті. Реверсивна психогеографія дозволяє простежити, як простір «говорить» через травму, диктуючи суб'єкту його риторику, фізичну реакцію та інтерпретацію досвіду, змінюючи не лише картину світу, а й саму структуру особистості.

У поезії А. Дроня місто резонує з травматичним досвідом війни – простір пам'яті, втрати й болю структурує мову і риторику ліричного героя. У віршах Олени Павлової Львів виступає як ковчег, у якому внутрішньо переміщена особа зростається з простором через ритуали буденності, афекти й тілесне вписування в нову дійсність. У творах Л. Серняка міський простір виявляється полем цивільного спостереження за крихкістю життя, де навіть прогулянка чи трамвайна зупинка можуть набувати драматичної ваги. Підзамче, як локальний простір, стає мапою колективної пам'яті, тіла й тривоги.

Аналіз показує, що у цих текстах Львів перестає бути містом-іконою чи музеєм, і натомість стає органом сприйняття, афективною субстанцією, що формує людину. Реверсивна психогеографія дозволяє зрозуміти, як війна трансформує не лише особистість, а й саму структуру міста, його темп, риторику та емоційну тканину. Таким чином, сучасна українська поезія виявляє Львів як простір, який «пише» людину, відтворюючи ідентичність у режимі екзистенційного спротиву.

Ключові слова: Львів, реверсивна психогеографія, українська поезія, війна, пам'ять, травма.

The article explores the functioning of the topos of Lviv in contemporary Ukrainian wartime poetry based on the collections by Artur Dron ("We Were Here", 2024), Olena Pavlova ("Light-Sensitive", 2024), and Liubomyr Serniak ("Pidzamche Mon amour", 2024). The study adopts the method of reversed psychogeography, which investigates how space affects the subject not as a passive backdrop but as an active force shaping bodily, linguistic, and mental experience under the conditions of war. In these texts, Lviv appears not merely as a geographical or historical unit, but as a living structure that imposes a new logic for experiencing time, trauma, and memory. Reversed psychogeography enables us to trace how space "speaks" through trauma, dictating the subject's rhetoric, physical response, and interpretation of experience –transforming not only their worldview but also their internal structure.

In Artur Dron's poetry, the city resonates with the traumatic experience of war: the space of memory, loss, and grief shapes the lyrical subject's language and rhetoric. In Olena Pavlova's poems, Lviv becomes an ark in which an internally displaced person merges with the space through daily rituals, affective states, and bodily integration into a new reality. In Liubomyr Serniak's works, the urban space becomes a site of civilian observation and existential fragility, where even a walk or a tram stop can carry dramatic significance. Pidzamche, as a localized space, transforms into a map of collective memory, body, and anxiety.

The analysis demonstrates that in these texts, Lviv ceases to be a city-icon or museum and instead becomes an organ of perception, an affective substance that shapes the person. Reversed psychogeography helps to reveal how war transforms not only individuals but also the very structure of the city – its tempo, rhetoric, and emotional texture. Thus, contemporary Ukrainian poetry presents Lviv as a space that "writes" the human subject, reconstructing identity in a mode of existential resistance.

Key words: Lviv, reversed psychogeography, Ukrainian poetry, war, memory, trauma.

Постановка проблеми. Воєнне сьогодення в Україні диктує свої теми для сучасних письменників. І, якщо російсько-українська війна, яка розпочалася в 2014 році, все ж не стала предметом художнього осмислення для більшості письменників (за винятком військовослужбовців, волон-

[1] Статтю профінансовано в межах проєкту «Competence Network Interdisciplinary Ukrainian Studies Frankfurt (Oder) – Berlin (KIU)» DAAD за кошти Федерального міністерства закордонних справ (ФРН). Автор статті вдячний за консультаційний супровід академічному координатору індивідуального дослідження, професору, доктору Френку Фішеру (Берлінський вільний університет), та за організаційну підтримку – науковому співкоординатору проєкту KIU, доктору Сюзанні Воршех (Європейський університет Віадріна).

терів, журналістів або ж членів родин учасників бойових дій) і, якщо у січні 2018 року таких книг було лише 150 [5], то на початок 2023 року ця кількість зросла приблизно до тисячі [13], а у липні 2023 року за даними одного з керівників книжкової індустрії Г. Малича перелік назв вже складав 1500 [15]. Навіть за відсутності «офіційної» статистики на час написання цієї статті не помилимося, якщо припустимо, що зараз, навіть попри повномасштабну війну, попередні намагання росії знищити енергетику України та зумисні ракетні удари по гігантах книговидання у 2024 році (якот по харківській друкарні «Фактор-Друк»), кількість назв книг на час написання цієї статті зросла щонайменше до 3500. Тож, закономірно, що вже тепер цей великий обшир художніх текстів потребує переосмислення навіть у часі коли війна, на жаль, не стала подією минулою.

Міста та містечка, які зображені в численних текстах – репортажах, художній прозі та поезії, спогадах тощо – несуть у собі сильний емоційний заряд і символіку, зрозумілі для кожного українця, який був причетний до Збройних Сил України, волонтерського руху або просто слідкував за подіями спротиву російській агресії, починаючи з 2014 року – Іловайськ, Донецьк, Луганськ, Маріуполь, Слов'янськ, Краматорськ, Авдіївка, Бахмут, Буча – або ті міста, яка набули символіки спротиву та стійкості – Київ, Харків, Чернігів, Суми, Херсон тощо.

У цій статті ми вирішили обрати незвичний на перший погляд ракурс і обрали своїм завданням проаналізувати топос Львова в поетичному тексті сучасних українських поетів – топос великого міста та фактично центру заходу України, яке нібито за останні 10 років обійшли стороною кровопролитні та тривалі бої та артобстріли, постійний терор з повітря та значні руйнування з чисельними жертвами. Однак, і це, віддалене від лінії фронту, місто та його мешканці постраждали від ракетних і дронових атак росії після початку повномасштабної війни, що у зайвий раз доводить, що безпечних місць в Україні нема. Львів, попри це, став одним із головних прихистків для багатьох вимушених переселенців, важливим гуманітарним хабом і волонтерським центром. За даними «Радіо Свобода» через місто пройшли понад 5 мільйонів переселенців за перші 10 місяців повномасштабної війни [14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Станом на час написання цієї статті, за винятком рецензій, відсутні наукові дослідження та фахові публікації, присвячені поетичним збіркам Артура Дроня «Тут були ми» (2024), Олени Павлової «Світлочутливі» (2024) та Любомира Серняка «Підзамче Mon amour» (2024). Незважаючи на їхню актуальність і помітну присутність в сучасному культурному просторі, ці твори ще не стали об'єктом літературознавчого аналізу в академічних виданнях. Це відкриває перспективи для подальших досліджень, зокрема у контексті вивчення поетичних відгуків на російсько-українську війну, урбаністичних топосів у поезії та інтимної лірики воєнного часу.

Постановка завдання. Тож нас насамперед цікавить як сучасні українські письменники моделюють образ міста у призмі власного травматичного досвіду. Досліджуваний тут досвід є диференційованим: у статі розглянемо тексти львів'ян, які діляться зміною власного споглядання життя після початку війни – як професійних письменників, так і поетів-початківців; львів'ян, які стали до лав ЗСУ та зовсім інакше бачать далеке та відносно мирне місто; переселенців, які відкривають для себе ті нюанси міста, які навіть місцевим мешканцям годі розгледіти. Сподіваємося, що такий відповідний «зріз» дозволить закласти підвалини для майбутніх топографічних досліджень на літературному матеріалі, який, з одного боку, об'єднаний спільним об'єктом дослідження, а з іншого – дозволяє подивитися на нього «очима» представників певних визначених, сказати б, соціально-культурних груп.

Виклад основного матеріалу. Вибір методології реверсивної психогеографії для аналізу текстів, наскрізно позначених переживанням травматичного досвіду, спричиненого повномасштабною війною, яка різко ділить на життя на «до» і «після» (якби патетично це не звучало), на наше переконання, є цілком доцільним. Реверсивна психогеографія може слугувати універсальним методом для дослідження таких текстів, оскільки дозволить осмислити, як війна змінює фізичний і символічний ландшафт, перетворюючи знайомі для авторів простори на місця болю і втрат. Цей метод дасть змогу відкрити, як літературні тексти відображають боротьбу між збереженням і втратою пам'яті, створюють нові уявні простори, а також переосмислюють колоніальне минуле, руйнуючи століттями вироблені імперські наративи, які у часі російсько-української війни є додатковою та не менш загрозливою ворожою зброєю. Реверсивна психогеографія дозволяє глибше зрозуміти, як війна змінює не лише реальність, але й її літературну репрезентацію в різножанрових текстах.

Як відомо, класична психогеографія, започаткована французьким філософом і критиком Гі

Дебором, досліджує вплив міського середовища на емоційний стан людини через так звану практику «дрейфу», акцентуючи на виявленні прихованих механізмів впливу архітектури й міської забудови, а також викритті ролі владних структур у цьому впливі (тут слід мати на увазі, що Дебор за переконаннями був марксистом, тож первинно психогеографія містила відповідні ідеологічні конструкти: наприклад, той самий «дрейф» передбачав пряме та швидке, неопосердковане шкідливим впливом «капіталістичного середовища», сприймання міського простору під час прогулянок, які звільняють людину від обтяжливих «капіталістичних пут» і де випадок, а не план, визначають маршрут [16, p. 63]).

Реверсивна психогеографія переосмислює цей підхід, зосереджуючись на взаємозв'язку між простором, пам'яттю, ідентичністю та історією, особливо в контекстах криз, на зразок війни. Британський антрополог Т. Інґолд влучно зауважує, що люди у своєму повсякденному житті просто проглядають поверхню світу міста, яке було створене для них архітекторами та будівельниками, замість того, щоб своїми рухами робити внесок у його постійне формування, й, відтак, продовжують робити все, щоб не зіпсувати окремих острівців природи – як-от, висуваючи заборону ходити по газонах [17, p. 44]. Тож навіть ті сучасні дослідники, які не покликаються на Гі Дебора та очолюваний ним лівий рух Ситуаціоністів, у той чи інший спосіб звертають увагу взаємодії «бездушного» міста та сучасної людини. Якщо класична психогеографія зосереджувалася на міських просторах і розкритті їх «капіталістичного» впливу на людину, то реверсивна досліджує ширші ландшафти, включаючи природні чи травматичні, та розглядає, як людина активно переосмислює і реконструює їх, додаючи нові символічні значення (зрештою, М. Коверлі акцентує на тому, що сучасна психогеографія не тільки картографує простір, але й прагне орієнтуватися в емоційних, політичних і психологічних шарах, прихованих у ньому, зокрема й у проявах національної психології, а з первинним «ідеологічним» етапом постання теоретичні та практичні досліди психеографів пов'язує хіба що термінологія [18]). Методи реверсивної психогеографії включають не лише «дрейф», але й аналіз пам'яті, постколоніальну критику та роботу з травматичними подіями, що дозволяє дослідити складніші контексти, розширюючи можливості класичного підходу, започаткованого Гі Дебором і його однодумцями, для сучасних викликів.

Для аналізу було обрано збірки поезій А. Дроня «Тут були ми», Олени Павлової «Світлочутливі», «Підзамче Mon amour» Л. Серняка, втім, з огляду на вимоги до жанру статті, за межами аналізу опинилися інші поетичні тексти, а також знакові прозові твори, зокрема романи М. Беспалова «У пошуках Єви. Історія про чуму, війну та еміграцію» (2024), Л. Дереша «Погляд Медузи. Маленька книга пітьми» (2024), збірка короткої прози Олени Чернінької «Лемберґ: мамцю, ну не плач» (2024) тощо. Під час підбору текстів автор статті не керувався принципом відомості для загалу того чи іншого автора – для нас важило звернути увагу на представленість різних жанрів – наскільки це можливо в межах однієї статті, – а також інтуїтивне відчуття того, що перед нами тексти, які крізь призму ландшафту міста Лева та дрифту його мешканців (зрозуміло – неусвідомленого, а не зумисного, як у груп прихильників Дебора, які досліджували Париж) демонструють власні індивідуальні драми сучасників великої війни, де вони, за влучною порадою знавця філософії Львова, культуролога Т. Возняка, «не перебувають», а «відчувають» місто [1, с. 256].

Поетична збірка А. Дроня «Тут були ми» на час написання статті є лише другою збіркою цього військовослужбовця, але яку, безумовно, чекає широке визнання і за межами України. У віршах А. Дроня «мирні» топоси Львова постійно резонують у віршах, написаних у часі війни. Так, наприклад, це може бути згадка про пасторський візит до міста Папи Римського Яна Павла ІІ у червні 2001 року [3, с. 15]. У цьому вірші місто Львів постає не просто як географічна локація, а як афективно заряджений простір, що одночасно функціонує як місце пам'яті, місце втрати, і як перетин історичних, духовного і тілесного досвіду.

А. Дронь протиставляє приписувану Папі фразу «Дощ падає – діти ростуть» реаліям війни, під час якої сніг падає, а вчорашні діти – вже як солдати – падають також [3, с. 15]. Цей вислів, укорінений в природній циклічності та мирному існуванні, постає у віршеві як втрачене минуле, до якого ліричний герой апелює із позиції людини, що живе вже в іншому історичному та моральному ландшафті – в умовах війни. Простір (місто, зима, сніг) вже не відповідає цьому вислову, і навпаки – він нав'язує нову логіку: тепер ростуть діти не завдяки дощу, а завдяки падінню солдатів.

Звертання «Святий Яне Павле» набуває молитовного відтінку, але водночас воно наповнене гірким розчаруванням і відчуттям контрасту між мирною сентенцією та трагічною реальні-

стю сучасності. Таким чином, у вірші присутня реверсивна дія простору: саме історичний, кліматичний, урбаністичний контекст вписує себе в досвід суб'єкта – не він осмислює місто, а місто нав'язує йому нову логіку зростання через жертву. Навіть граматично – повтор фрази «Солдати падають – діти ростуть» звучить як новий афористичний закон буття, що виник із простору війни й замінив стару сентенцію, а сама фраза утворює, за Р. Інґарденом, буття окремого речення [4, с. 143].

У вірші «Марсове поле» А. Дроня однойменна топонімічна згадка несе в собі глибоко насичене культурне, історичне та тілесно-психологічне навантаження [Дронь, с. 18–19]. Це не просто назва місця (відомого також як Личаківський військовий цвинтар) – це простір траурної ідентичності, де тіло померлого солдата, пам'ять матері й жести живих утворюють спіраль зворотного впливу простору на людину. Відповідно до реверсивної психогеографії, простір тут не споглядається – він призводить до конкретних фізичних і психічних станів, перетворюючи людину на носія своєї топографії.

Перший розділ вірша структурує відносини між жінкою й солдатом через дві паралельні постави: він стає на коліно – так, як вона колись ставала перед сином, щоб зав'язати йому шнурки. Цей зворотний жест демонструє тілесну міміку втрати: у просторі поховання, у меморіальній площині Марсового поля, тіло виконує ритуальні дії, які одночасно є травматичним повторенням минулого й актом передачі символу – прапора. Простір змушує героя стати на коліно, простір не дозволяє дивитися в очі, простір диктує поведінку.

Далі образ дитячого малюнка з написом «Бог обирігає нас» (sic! – помилка у дієслові «оберігає» зумисна), зробленого ще до того, як дитина навчилася осмислювати смерть, стає метонімією інфантильної віри у захист, яка виявляється неспроможною перед обличчям реального Марсового поля [3, с. 18]. Героїня повертається подумки до цього артефакту і починає сумніватися: а що, якби вона написала це без помилки? У цьому епізоді мова стає тілом, тілом-носієм провини. Простір цвинтаря, який вона відвідує, провокує мовну ретроспекцію, в якій слово стає фатальним – або, навпаки, могло б бути магічним запобіжником: місце диктує людині не лише рух і мовчання, а й спосіб мислити й говорити заднім числом.

У третій частині простір Марсового поля остаточно постає як активний персонаж. Жінка приходить туди регулярно. Її поведінка мініма-лістична – «стоїть, дивиться», але її поза – це перформанс скорботи, злитий із просторовим символізмом [3, с. 19]. У порівнянні з бузьком, що не хоче, аби його втішили, ми бачимо не зооморфізм, а перетворення тіла на емблему втрати. Цвинтар не просто вбирає пам'ять – він перетворює її на тілесну фігуру, фігуру затерплого спогаду, що не хоче розчинення в емоційній нормалізації.

Личаківське Марсове поле тут не виконує функції абстрактного меморіалу – воно стає топографією внутрішнього життя, яке віднині сформоване простором втрати. Цей простір формує ритм сну й неспання, нав'язує повторення, утримує людину в полі тяжіння. У реверсивному сенсі – це простір, що проживає людину, а не навпаки. Героїня більше не є суб'єктом трауру – вона тілесно репрезентує ландшафт втрати, зрощена з ним так, що більше не може відокремити себе від цього місця.

У реверсивній психогеографії простір мислиться як те, що «пише» людину – формує її жести, мову, темп, тіло, пам'ять. У цьому вірші ця логіка втілена повністю: не героїня описує Марсове поле – це Марсове поле перетворює її на погляд, на позу, на мовчання, що триває. Цвинтар диктує, як стояти, як мовчати, як згадувати; простір смерті переписує граматику життя.

Вірш «, але чому ти так мене називаєш?» А. Дроня репрезентує нетипову, інверсійну модель взаємодії між людиною та простором, у якій місто перестає бути зовнішнім об'єктом споглядання чи опису [3, с. 70]. Натомість – воно діє на суб'єкта, формує його тіло, психіку та емоційні реакції, наче «заселяє» його зсередини.

У цьому вірші жінка не просто обурюється через те, що її називають містом – вона стверджує, що вся мова про місто насправді описує її фізіологічну й емоційну структуру. Вона вказує на маркери простору (маршрутки, вокзали, бруківка), що викликають у неї тілоцентричні реакції – свербіж, безсоння, клубок у горлі. Ці реакції не є метафоричними – це пряма тілесна інтерпретація міського впливу. У термінах реверсивної психогеографії, ми тут маємо справу з тілом, яке стає поверхнею, на якій прописано місто. Особливо промовистий образ трамвайних колій, які проступають на її обличчі («над бровами у неї з'являються ледь помітні трамвайні колії») [3, с. 70]. Тут місто буквально стало частиною її фізіономії, топографія асимілювалася з мімікою. У цьому реверсивному процесі інфраструктура вростає в м'язову пам'ять, у вирази обличчя, розчиняє межу між географічним і тілесним.

Останній рядок – «Так добре було б не виходити на кінцевій» – теж набуває нового сенсу в цьому ключі. У ньому йдеться не лише про бажання продовжити емоційний маршрут, а й про нездатність вийти з режиму психогеографічної інтерпеляції. Суб'єкт уже не може повернутися до стану, в якому він не був би прочитаний містом.

Таким чином, вірш ілюструє, як місто проникає в тіло не лише через топос чи сюжет, а через тактильне, нервове, м'язеве письмо, в якому суб'єкт уже не пише про місто – місто пише суб'єкта. Це письмо – не символічне, а буквально викарбуване в реакціях, жестах, снах і мовчаннях персонажів. Відповідно до реверсивної психогеографії, таке письмо втрачає естетичні функції, натомість стає режимом існування, де жодна межа між внутрішнім і зовнішнім не є сталою.

Інша поетична збірка української письменниці Олени Павлової «Світлочутливі» пропонує читачеві цілком іншу оптику Львова – з позиції внутрішньо переміщеної особи, яка була змушена рятувати себе та рідних після перших варварських ракетних обстрілів російськими військами Києва 24 лютого 2022 року [9]. Як зазначено у щоденниках О. Павлової, спершу вона повертається до рідного міста Рівне [9], а пізніше проживає у Львові [7]. Відтак свідчення авторки у збірці – це поєднання до-повномасштабно-воєнного досвіду та досвіду поетки, яка відкриває для себе місто Лева як топос прихистку [10].

Уже перші рядки вірша «Ковчег» Олени Павлової – «Всі, хто живуть у цьому місті, більше його не залишать» – порушують тему просторової лояльності, яка тут не нав'язана ззовні, а виростає з тілесного й емоційного вписування в місто [8, с. 7]. Це не вибір – це стан: «Це місто давно в нас під шкірою плине». Місто – не дім і не площа, а те, що осідає під шкіру, що зростається з тілом мешканця в нічній порожнечі комендантської години. У цій поезії постійно з'являється метафора всепроникності міста, його здатності структурувати поведінку: «І ми живемо в нім і тут несемо свою службу і втому», – зазначає ліричний герой. Місто – не тільки місце розваг або страху, а механізм життєвого навантаження, що перетворює жителів на частини власного ритму. І навіть якщо це «будні – до грудня, а потім вже все – післясвята», ця календарна структура – не особиста, вона нав'язана ритмами міста.

Це також місто, яке перетворює тіло на слухняний жест: «Щовечора зносимо дари на вівтар цього темного бару». Бар тут постає не як місце споживання, а як ритуальний простір відплати за день, за втому, за участь у міському житті. Це простір, який вимагає жертви, де суб'єкт втрачає індивідуальність, вступаючи у спільний «вівтарний» обряд належності.

Найважливішим образом у вірші є ковчег – не релігійно-біблійний в буквальному сенсі, а метафора спільної просторової долі: «Це місто – той самий ковчег, і відомо: тут кожного буде по парі». Місто як ковчег – це замкнена структура під час затоплення – під час жахливої війни, – у якій кожен має місце, але ніхто не виходить за межі. І головне: «Пливемо усі з ним, а не з нього». Простір не транспортує – він утягує всередину, він не вивозить, а перетворює кожного, хто в ньому залишається. Цей ковчег-місце – не географічний об'єкт, а психогеографічна константа, яка визначає, хто належить до нього, а хто – ні. Тільки той, хто проживає всі його ритми, всі комендантські ночі, всі затори й евакуатори, може зрозуміти, що значить «бути вдома», як сказано в останньому рядку: «Бо не знає ніхто окрім нас, як багато це значить – бути удома». Саме ця фраза завершує повну реверсію: простір визначає людину, її відчуття дому, її тишу, втому, службу, любов.

У вірші «Львів» авторка змальовує не місто як географічне чи історичне явище, а як афективну присутність, яка глибоко і незворотно проникає в тіло й свідомість людини. Львів постає не як об'єкт опису, а як суб'єкт інтимного зв'язку, що визначає психоемоційний стан суб'єкта, його темп, мислення, навіть риторику. Місто діє через деталі: тло старих стін, тінь від обвалу тиньку, поєднання «реклами омолодження» з «завмиранням серця». Львів – це не просто декорація. Це спецефекти простору, які викликають тілоцентричну реакцію – страх, тривогу, естетичну збудженість. Рекламне оновлення на тлі облуплених фасадів – суперечливе переживання часу, де сучасне і старе ведуть емоційну боротьбу в суб'єкті, який «не може думати ні про кого, окрім Львова» [8, с. 11].

У центральній частині вірша місто постає в постаті коханця, що морочить голову. Це любовна динаміка, але любов тут реверсивна: не суб'єкт керує, а місто – той, хто змушує бігти, за ким женуться, кого не наздогнати. Львів «хоче, щоб за ним бігали», і ліричне «я» це робить – буквально, крізь парк на Високому Замку, мокрим каштановим листям. Цей рух – тілесний, дихальний, зоровий – є не просто жестом присутності в місті, а втіленням повної залежності від нього. Це не «я бачу місто», а «я дивлюся на нього – очей не відвести». У цій фразі закладена ідея, суголосна реверсивній психогеографії: не я описую Львів, а Львів мене описує, формує, тримає в полі

свого тяжіння. Погляд уже не є вольовим актом, він – реакція на силу простору.

Тож, у вірші «Львів» місто постає як тілесно-афективна конструкція, яка формує людину, її риторику, жест, подих і любов. Львів – це не фон, не історія, не музей, а внутрішній голос і зовнішній диригент, місто, що перетворилося на психічну субстанцію, здатну диктувати мову, тональність, інтонацію буття. Це Львів не географічний, а екзистенційний. І це не місто, в якому живеш, а місто, яке живе в тобі, поки ти за ним біжиш – і не можеш не бігти.

У вірші «Ультрамарин» реальна географія – місто, фронт, блокпости, шляхи – відходить у тінь перед тим, як вона втілюється в жінці, що стала втіленням самої землі, її тривоги, прискорення, вогню і сили. На початку поезії любов, за яку поставлено питання, трансформується у вогонь – не метафору, а стихію, що фізично охоплює простір. Цей вогонь не просто згоряє в уяві – він рухається дахами кам'яниць, трамваями, ринками, проникає в тіло міста і в голови його людей. Жіноча пристрасть, біль, запитання і дія не локалізуються в межах суб'єктивного «я» – вони розливаються топографією, стають живими хвилями, що формують просторову тканину. Місто тут не тло, а середовище, яке змінюється разом з емоцією і вписує цю жінку в нову географію дії. Міський простір, як і жіноче тіло, стає місцем внутрішнього горіння, в якому більше не видно «дрібниць», а лишається лиш глибинна, рішуча любов і прощення.

Тіло жінки поступово починає перетворюватися на мапу. У неї «сто сонць» у серці, «безліч книжок», її шкіра сприймає шовки і мереживо, які лягають, як лінії на глобусі [8, с. 26]. Вона не просто мешканка певного простору – вона обирає планети, формує географію за власною внутрішньою логікою. У психогеографічному вимірі це – момент, коли мова простору починає «витікати» з жінки, а не навпаки. Вона не подорожує крізь світ – світ трансформується її маршрутом: долає кордони, прямує до лінії фронту, везе ліки й власну присутність, що важить більше за препарати. Вона несе не лише медичну допомогу, а смисл і присутність, які стабілізують розлами, навіть якщо сама не вповні усвідомлює, «як стати усім цьому чоловікові».

Жінка у вірші – тілесно розширений простір: її валіза – це й арсенал, і медична сумка, і храм пам'яті. У ній – відстріляні гільзи, спазмолітики, у душі – цілі зсуви, які авторка називає тектонічними. Відтак, війна, місто, дорога, лінія фронту і навіть любов – це не ізольовані координати, а пов'язані лінії однієї психогеографічної карти, в центрі якої – жінка, що не розчиняється в цих лініях, а стає їхнім сенсовим і емоційним ядром.

У наступних строфах поезія підкреслює, що таку жінку не зупинити. Вона зроблена з плазми й золота, тобто зі світла і руйнівної сили, з матерії і трансцендентного сяйва. Якщо треба – сплете маскувальну сітку для ЗСУ навіть із повітря. Простір підкоряється не її мапам, а її натискові, її логіці, її внутрішньому маршруту. Вона створює лінії переміщення, і навіть якщо він (коханий) йде від неї, вона залишається його «стерном поколотим», а її слова – вбудовані в його простір: бліндаж, де «пахне квітами».

Зрештою, чоловік знає, що всі шляхи йдуть до неї. Вона – його рима і Рим: у цьому паралелізмі поєднано приватне й цивілізаційне, еротичне й геокультурне. Вона – місце сили, точка притягання, яка викликає не тільки любов, а релігійне паломництво. Простір у вірші повністю обертається навколо неї: навіть кулі, сніги, зима – реагують на її погляд, який випромінює ультрамарин.

Вірш «Ультрамарин» демонструє не просто інтимну жіночу оповідь на тлі війни, а глибоко сформовану ідею реверсивної психогеографії: простір – від вулиць до окопів – не сприймається, а виникає як наслідок афективного, любовного й екзистенційного досвіду ліричної героїні. Її переміщення, погляд, риторика, тіло – не вписані в ландшафт, а самі є ландшафтом. У цій поезії війна, любов і топографія – це не відокремлені сфери, а один енергетичний простір, що твориться жінкою, яка, рухаючись крізь межі, сама стає територією, на якій формується сенс.

Іншою цікавою поетичною збіркою, яку можна без застережень назвати урбаністичною, є книга «Підзамче Mom amour» поета Любомира Серняка, яка власною назвою вказує на те, що перед нами емоційний досвід мешканця конкретного району міста Лева, залюбленого в локацію, де проживає. З усієї збірки зупинимось лише на віршах, які написані у час повномасштабної російсько-української війни.

Вірш «в суботу 0 21:59 я вийшов гуляти» є глибоко персоналізованою поетичною фіксацією життя в умовах російсько-української війни, де щоденність цивільного існування співіснує з постійною загрозою раптової смерті. З перспективи реверсивної психогеографії текст постає як просторово-тілесне свідчення того, як місто, час і тіло більше не підконтрольні людині, а, навпаки, керують її жестами, ритмом і навіть її думками.

Місце дії вірша конкретизується через деталі: депо, трамваї, СТО, центр, комендантська година,

і, як ми згадували вище через назву збірки. Це урбаністичне середовище, що живе за новою логікою війни, у якій навіть пересування містом має часову межу. Прогулянка з собакою перед комендантською годиною, зустріч із колоною трамваїв, планування дріб'язкових справ, як-от заміна шин – усе це фіксується не як банальний побут, а як події, що набувають емоційної інтенсивності через власну крихкість [12, с. 160]. Щастя побачити трамваї перетворюється на подію дня – не тому, що вони виняткові, а тому, що будь-яке функціонування міста в умовах війни здається тимчасовим дивом.

Реверсивна психогеографія в цьому вірші проявляється через відчуття, що місто більше не є сценографією, у якій розгортається життя, а активною силою, яка розщеплює досвід. Колись нейтральні міські локації – СТО, центр, маршрут прогулянки – тепер працюють як потенційно фатальні точки. Тіло ліричного героя – уразливе, занурене в місто, яке більше не обіцяє безпеки. Місто стає джерелом несподіванки, контролю, напруги. Речі, які ще вчора могли бути просто фоном – тепер моделюють наратив життя: час виходу з дому, напрямок прогулянки, план на неділю.

Ключовим жестом цього вірша є зіставлення: «я подумав», «я пив теплий чай», «я змерз» – і потім: ракети вдарили, загинули семеро, одна дитина [12, с. 160–161]. Це зіткнення приватного тепла і масової катастрофи – не контраст, а механізм впливу простору на людину. Поет, який гуляє ранньоосіннім містом перед комендантською годиною, п'є теплий чай, вибирає сорочку, – раптом опиняється в часовій тіні події, що перетворює всі попередні дії на постфактум заповідь живого. Простір реагує не безпосередньо, а зсувом, із затримкою, яка лише підсилює драматизм.

Фінальна сцена – удар чотирьох крилатих ракет – переносить читача з наративу самоспостереження до колективної катастрофи, яка дійсно мала місце 4 вересня 2024 року [6]. Але саме це перетворення і є центральним у психогеографічному ключі: міський простір, який зранку здавався придатним для планування шиномонтажу, виявляється простором смерті. А отже, місто – більше не нейтральне, не інертне, воно «вибирає» моменти розпаду, формує емоційне тло і навіть структуру свідомості. Отже, цей вірш є певною мірою реверсивною картою цивільного життя у воєнному місті. Його структура, його синтаксис і темпоритм витікають з просторових умов: обмеження руху, тиша до вибуху, щастя бачити трамвай. Простір говорить через речі, змінює думки, вмонтовує свої часові й смертельні ритми в тіло мешканця. У цьому сенсі поет не описує місто – він показує, як місто живе в ньому, як модифікує буденність, вписуючи в неї неочікуване, раптове і незворотне.

Вірш «сьогодні разом з нами» починається з інвентаризації того, чого «не було»: санкційних списків, блогерок, іноземних медіа, фільмів, культурних інституцій, Бога. Це перелік не речей, а цілих режимів присутності, які втратили вагу в реальному укритті. Така негативна топографія – спосіб показати, як війна переписує координати простору: звичні глобальні ідеї більше не працюють. Але натомість, всупереч втраті культурної надбудови, залишається базове людське тепло – флісовий светр, тиша, віра в ЗСУ, присутність інших тіл. Простір бомбосховища – це місце, де ідентичність більше не визначається фігурами культури, ідеології чи релігії. Тут вона формується через дихання, погляд, холод, тишу, взаємну довіру і страх. Простір змінює людину через свою обмеженість, тісноту і безальтернативність. Це не місце вибору, а місце відчуття, яке тут, у українській поезії воєнного часу, традиціоналізується, адже, за словами Г. Крук, закриває фрейм війни [2, с. 54], на жаль, супутньої українській культурі щонайменше останні сто років.

Реверсивна психогеографія тут проявляється і в тому, що саме простір бомбосховища диктує, про що думати, кого помічати, що вважати суттєвим. У цьому обмеженому просторі концентрується Україна в мініатюрі: діти, тварини, хлопчик на плечі матері, люди з телефонами, Ірпінь, Харків, смерть дітей, втрати. Увесь ландшафт травми і спільної пам'яті зшитий у внутрішній карті цього укриття. Простір уже не розділяється на приватне і публічне, тилове і фронтове – все це одночасно присутнє у вузькій кімнаті з бетонними стінами.

Підземне сховище стає антиверсією жвавого міського центру Львова: не музей, не театр, не площа – а вібруюча порожнеча, в якій набуває ваги погляд, дотик, слова про мертвих, згадка про батьківщину, яку більше не хочеться зраджувати. Це простір, де суспільне відчуття більше не фільтрується через ідеологічні конструкції, а постає у вигляді спільної тілесної присутності, належності до однієї країни, одного страху, однієї пам'яті. І навіть втома, сонливість, коли люди «дрімали взявшись за руки», є формою психогеографічного згущення – тіло, яке торкається іншого, стає гарантом виживання в просторі, що потенційно не обіцяє майбутнього.

Фінальна формула – «був час жити та час поми-

рати» – звучить не як метафора, а як топографічна реальність. Простір укриття одночасно зберігає життя і готує до його можливої втрати. У цьому просторі людина стає не просто мешканцем міста, а інструментом його фіксації, перетворення, архівації. Це психогеографічна точка з високою густотою пам'яті, де тіло живе водночас у кількох вимірах: у фізичному теплі, у військовій загрозі, в екзистенційному страху, в колективному утвердженні, в тузі, соромі, гордості, нежданій вірі.

Тож цей текст транслює, як простір війни формує людину: не лише обмежує її рух, а модифікує її фокус, зону уваги, межі культури і межі терпимості. Людина більше не є центром; центром стає спільна тілесна пам'ять, активована простором, у якому все змінилося, крім одного: потреби бути з іншими. У цьому вірші бомбосховище – не укриття, а психогеографічна метафора воєнної України.

Висновки. Аналіз поетичних текстів А. Дроня, Олени Павлової та Л. Серняка дозволяє сформулювати декілька ключових висновків щодо функціонування топосу Львова в сучасній українській поезії, написаній у часі повномасштабної війни. Львів у цих текстах перестає бути простою географічною або історичною локацією – натомість він постає як складна, багатошарова психогеографічна матриця, що структурує досвід, пам'ять, тіло і голос суб'єкта. У поезіях А. Дроня Львів виявляється простором болісної пам'яті й утрати, який нав'язує людині нову логіку зростання, перетворення, горювання. Простір диктує мову, жести і риторику – від пасторських візитів до фігури матері на Марсовому полі. Травма війни накладається на довоєнний міський досвід і формує нову, болісно конкретну ідентичність. У поезії Олени Павлової Львів постає як ковчег – притулок, рятівне середовище, яке змикається навколо переміщеної особи, але водночас диктує їй нову структуру часу, поведінки, афекту. Простір міста вписується під шкіру, перетворюється на внутрішній орган – ритмічний, дихальний, іноді обтяжливий, але завжди живий. Львів стає простором любові, турботи, служіння, в якому виживання – це не лише фізичне збереження, а здатність зростатися з містом і впізнавати в ньому власну присутність. У текстах Любомира Серняка Львів постає як простір цивільного спостереження й побутової крихкості на тлі глибокої загрози. Простір історичного району Підзамче, трамваїв, бомбосховища – все це стає не просто декорацією, а діючим механізмом, що структурує сприйняття, ритуали, навіть списки справ. Героєві не належить місто – він належить місту, яке змінює його хронологію, температуру тіла, спосіб думати і пам'ятати.

Усі три поетичні голоси об'єднує те, що Львів перестає бути містом-музеєм чи містом-туристичною іконою – натомість він стає тілесно-афективною структурою, що зростається з людиною, диктує її голос, мову, пам'ять. У кожному з текстів Львів – це не просто тло для опису війни, а простір, який формує саму її артикуляцію.

Реверсивна психогеографія дозволила виявити, що війна не лише змінює людей у місті – вона трансформує саме місто, вписуючи нові стратегії пам'яті, втрати, тілесної присутності. Таким чином, аналізовані поетичні тексти демонструють, що Львів у сучасній поезії воєнного часу – це не стільки топос пам'яті, скільки живий орган колективної афективності, що пише людину заново в умовах руйнації, втрати, вкоріненості й надії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Возняк Т. Феномен міста. Львів : Незалежний культурологічний журнал «Ї», 2009. 290 с.

2. Галина Крук. [20.07.2022]. *Слова і кулі : збірка інтерв'ю.* Наталя Корнієнко (уклад., вступ. слово) ; передм. С. Жадана. Харків : Віват, 2024. С. 48–63.

3. Дронь А. Тут були ми : поезія. Львів : Видавництво Старого Лева, 2024. 112 с.

4. Інґарден Р. Літературно-художній твір. Пер. з нім. Лариси Цибенко. Львів : Літопис, 2024. 484 с.

5. Книжкова оглядачка зібрала 150 книг про російсько-українську війну. Читомо. 05.01.2018. URL: https://archive.chytomo.com/news/knizhkova-oglyadachka-zibrala-150-knig-pro-rosijsko-ukraiinsku-vijnu (дата звернення: 20.04.2025).

6. Львів оговтується від удару Росії. 7 загиблих, серед них дитина. Руйнування шкіл, лікарень і пам'яток. *BBC News Україна.* 04.09.2024. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4glyq85q5vo (дата звернення: 28.04.2025).

7. Олена Павлова. *Сайт Видавництва Старого Лева.* URL: https://starylev.com.ua/old-lion/author/olena-pavlova

8. Павлова О. Світлочутливі : поезія. Львів : Видавництво Старого Лева, 2024. 104 с.

9. Павлова О. Щоденники про війну. *Сайт Українського ПЕН.* 10.06.2022 р. URL: https://pen.org.ua/cshodenniki-pro-vijnu-olena-pavlova (дата звернення: 24.04.2025).

10. Поезія як крильця метелика: інтерв'ю з Оленою Павловою [Електронний ресурс]. 21.03.2025. *Sensor Media.* URL: https://sensormedia.com.ua/books/poeziya-yak-krylczya-metelyka-intervyu-z-olenoyu-pavlovoyu/ (дата звернення: 23.04.2025).

11.Поет-боєць Артур Дронь: Найбільше дратує байдужість до війни. *Твоє місто.* 21.03.2024. URL: https://travel.tvoemisto.tv/exclusive/poetboiets_artur_dron_naybilshe_vbyvaie_bayduzhist_do_viyny_153639.html (дата звернення: 25.04.2025).

12. Серняк Л. Підзамче Mom amour : поезія. Львів : Видавництво Старого Лева, 2024. 208 с.

13. Скоріна Г. Книжки, написані військовими про війну, життя і любов. *Історична правда.* 10.01.2023. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/01/10/162274/ (дата звернення: 20.04.2025).

14. Терещук Г. Львів у час війни. Як змінилося місто? *Радіо Свобода.* 01.01.2023. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/viyna-pereselennya-dopomoha-rizdvo/32194217.html (дата звернення: 20.04.2025).

15. У столичній книгарні відкрили секцію видань про російсько-українську війну. *BigKyiv.* 01.08.2023. URL: https://bigkyiv.com.ua/u-stolychnij-knygarni-vidkryly-sekcziyu-vydan-pro-rosijsko-ukrayinsku-vijnu/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.04.2025).

16. Debord Guy. Theory of the Dérive. Situationist International anthology. Revised and Expanded Edition. Edited and translated from the French by Ken Knabb. 2006. P. 62–66.

17. Ingold T. *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*. London: Routledge, 2011. 270 p.

18. Psychogeography: Merlin Coverley. [Lee Rourke interviews Merlin Coverley]. *3:AM Magazine.* March 10, 2007. URL: https://www.3ammagazine.com/3am/psychogeography-merlin-coverley/ (accessed April 20, 2025).

УДК 821.161.2-31Карпа
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.36

УРБАНІСТИЧНИЙ ПРОСТІР КИЄВА В РОМАНІ ІРЕНИ КАРПИ «ФРОЙД БИ ПЛАКАВ»

THE URBAN SPACE OF KYIV IN IRENA KARPA'S NOVEL «FREUD WOULD CRY»

Швець Д.В.,
orcid.org/0009-0009-7381-7541
студентка ІІ курсу магістратури
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ісаєва Н.С.,
orcid.org/0000-0002-8458-4650
докторка філологічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті з'ясовані особливості відтворення урбаністичного простору в романі Ірени Карпи «Фройд би плакав» як активного елемента наративу, що формує ідентичність героїні, з урахуванням авторських коментарів. Дослідження також розкриває образ Києва як відображення соціокультурних процесів та арену самореалізації персонажів.

В дослідженні використані такі методи, як біографічний, культурно-історичний, інтерпретаційний та філологічний аналіз тексту. Для формування повного уявлення щодо мотивації та механізмів конструювання письменницею постмодерного образу Києва, у статті використані матеріали інтерв'ю І. Карпи, даного авторці Дарині Щвець.

У сучасному літературознавстві урбаністична література набуває дедалі більшої уваги як інструмент осмислення складної природи міського життя. Місто у творах є не лише тлом подій, а й активним учасником, який формує ідентичність персонажів і відображає соціокультурні зміни.

Роман Ірени Карпи «Фройд би плакав» (2004) є яскравим прикладом сучасної жіночої урбаністичної прози, де Київ постає символом молодіжної культури, бунтарства й особистих драм, що віддзеркалюють суспільні зрушення початку XXI століття. Цей твір демонструє, як урбаністичний простір стає співтворцем наративу, переплітаючи локальні реалії з універсальними темами самопізнання, свободи та культурної динаміки.

Київ постає як мозаїчний «текст», відкритий до інтерпретацій. Через призму постмодерністської гри та іронії роман розкриває місто як простір карнавалу, де межі між реальним і уявним розмиваються. Роман також деконструює стереотипи жіночих ролей, представляючи Марлу як бунтарку, що кидає виклик суспільним нормам та традиціям. Таким чином, роман Карпи «Фройд би плакав» є не лише художнім відображенням доби, а й спонуканням до роздумів про роль міста у формуванні сучасної ідентичності його мешканців.

Ключові слова: українська література, урбанізація, жіноча проза, постмодернізм, ідентичність.

The article examines the peculiarities of depicting the urban space in Irena Karpa's novel «Freud Would Cry» as an active narrative element that shapes the heroine's identity, taking into account the author's comments. The study also reveals the image of Kyiv as a reflection of sociocultural processes and an arena for the characters' self-realization.

The research employs methods such as biographical, cultural-historical, interpretive, and philological text analysis. To fully understand the motivation and mechanisms behind the writer's construction of Kyiv's postmodern image, the article uses materials from an interview with I. Karpa conducted by Daryna Shvets.

In contemporary literary studies, urban literature is gaining increasing attention as a tool for comprehending the complex nature of city life. In literary works, the city is not merely a backdrop but an active participant that shapes characters' identities and reflects sociocultural changes.

Irena Karpa's novel «Freud Would Cry» (2004) is a vivid example of contemporary women's urban prose, where Kyiv emerges as a symbol of youth culture, rebellion, and personal dramas, mirroring societal shifts of the early 21st century. The work demonstrates how urban space becomes a co-creator of the narrative, intertwining local realities with universal themes of self-discovery, freedom, and cultural dynamics.

Kyiv appears as a mosaic «text» open to interpretations. Through the lens of postmodern play and irony, the novel portrays the city as a carnival space where the boundaries between the real and the imaginary blur. The novel also deconstructs stereotypes of female roles, presenting Marla as a rebel who challenges societal norms and traditions.

Thus, Karpa's «Freud Would Cry» is not only an artistic reflection of its era but also a prompt for reflection on the city's role in shaping the modern identity of its inhabitants.

Key words: Ukrainian literature, urbanization, women's prose, postmodernism, identity.

Постановка проблеми. У сучасному літературознавстві урбаністична проза привертає дедалі більшу увагу дослідників як засіб осмислення складних соціокультурних процесів. Урбанізм в художніх текстах визначається як «зображення великих міст, мегаполісів, увага до техніки, відтворення стрімкого темпоритмку життя, шумів тощо» [11, с. 516]. Однак, варто зауважити, що в літературі ХХ ст. урбанізм зазнав значного переосмислення, перетворившись на простір різних форм соціальної взаємодії та формування соціокультурної ідентичності персонажів. За слушним висновком С. Павличко, в українській літературі «ставлення до міста стало лакмусом позиції митця», а отже саме «місто не є просто темою, топосом чи типом пейзажу. Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя» [13, с. 206]. Модернізм 20–30-х років ХХ ст. відобразив важке перетворення сільської культури на міську в Україні, створивши дискурс болісного конфлікту. Це актуалізувало мотиви сумнівів, розчарування, самотності, депресії. Водночас, за твердженням О. Ковальчук: «урбаністичний текст модернізму став ареною для переосмислення національної ідентичності через призму міського життя» [7, с. 45].

На зламі ХХ–ХХІ ст. українська урбаністична проза набула нового сенсу як спосіб художнього осмислення глобалізаційних викликів і локальних особливостей у постмодерному дискурсі. У цей час українське письменство, за словами Я. Поліщука, зазнало «цивілізаційно-культурної реорганізації», входячи «у нові європейські та світові контексти» [14, с. 67]. Автори, зокрема Ю. Андрухович, Ю. Іздрик, О. Забужко та ін., акцентують увагу на впливі урбаністичного середовища на індивідуальну ідентичність, досліджуючи зміни у сприйнятті традиційних цінностей у глобальному контексті. Т. Гундорова підкреслює, що український постмодернізм здійснив певну ревізію національної культури. «Породивши посттоталітарну “ігрову людину” та карнавал, він дав відчуття свята і навчив змінювати коди самої гри» [1, с. 111]. Таким чином людина, соціум і культура опинились у вирі трансформацій. Урбаністичний простір став віддзеркаленням цих трансформацій і водночас – сценою постмодерної гри нових персонажів, які перебувають у постійному пошуку ідентичності і прихистку. Тож художнє конструювання образу українських міст, і найперше – столиці, є відображенням механізмів формування нової свідомості й ідентичності її мешканців. Творчість Ірени Карпи, зокрема її роман «Фройд би плакав» (2004), є яскравим зразком постмодерної урбаністичної прози, де Київ постає символом бунтарства та особистих конфліктів, відображаючи трансформації пострадянської України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Урбаністична проза як художній феномен, а також окремі її аспекти у творчості українських письменників стали об’єктом дослідження таких літературознавців як Ю. Бондаренко, О. Ковальчук, Н. Ксьондзик, С. Павличко, Л. Петренко, О. Севрук, В. Фоменко та ін. Увага дослідників зосереджується на витоках, еволюції, проблематиці та поетиці урбаністичних текстів, а також на моделях конструювання реальності та соціальному символізмі. Однак, ґендерна (фемінінна) специфіка урбаністичних текстів висвітлена лише фрагментарно.

Проза Ірени Карпи є цікавим матеріалом для вивчення жіночої постмодерної концепції сучасного міста. Загалом її творчість неодноразово ставала об’єктом дослідженнь багатьох науковців. Зокрема. К. Харченко назвала І. Карпу однією з авторок, які започаткували «новий український жіночий роман», що являє собою «захопливу історію з елементами біографічності» про «насичене пригодами життя незалежної жінки» [17, с. 66]. С. Філоненко знаходить в такому романі ознаки жанру *чикліт* [15, с. 327], а Н. Зборовська – жіночий постмодернізм, що виявляється у «симптоматичній ... інтертекстуальній мішанині й інфантилізації...» [3, с. 469]. У цьому контексті значна дослідницька увага зосереджується на специфіці жіночих образів у прозі Карпи: репрезентації нових героїнь у дискурсі «розмивання стереотипної гендерної ментальності» в романі [8, с. 156], особливості репрезентації «любовних драм» в аспекті самовизначення/ саморуйнування героїнь [9, с. 76]. Урбаністика у позі І. Карпи також почасти висвітлювалась у наукових розвідках. О. Дергачова розглянула топос Парижа як емігрантського простору, де поєднуються реальність та вигадки [2]. К. Мілюкова дослідила мовно-стилістичні особливості репрезентації міст у низці романі І Карпи [12]. Зрештою, С. Форманова простежила особливості перемикання кодів у мовній інтеракції в романі «Фройд би плакав» [16], що певним чином відображає епатажну мовну культуру урбаністичної молоді. Тож, урбаністичний простір української столиці залишається не достатьо осмисленим в українському науковому просторі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей репрезентації урбаністичного простору Києва в романі Ірени Карпи

«Фройд би плакав». Досягнення мети забезпечується виконанням таких завдань: 1) осмислити урбаністичний образ Києва як символічний та емоційний осередку буття; 2) окреслити образи та деталі унікального простору міста; 3) з'ясувати вплив київської урбаністики на формування ідентичності героїв роману.

В дослідженні використані такі методи, як біографічний, культурно-історичний, інтерпретаційний та філологічний аналіз тексту. Для формування повного уявлення щодо мотивації та механізмів конструювання письменницею постмодерного образу Києва, у статті використані матеріали інтерв'ю І. Карпи, даного авторці (Дарині Щвець) в приватному онлайн-листуванні [6].

Виклад основного матеріалу. Роман Ірени Карпи «Фройд би плакав» занурює читача в атмосферу Києва початку нульових, де місто оживає як простір для самопізнання героїв. Тут доречно згадати думку К. Оріларда про те, що міський краєвид у літературі варто сприймати «не як простір, який потрібно споглядати, і не як текст, який потрібно читати, але як культурний процес освоєння, завойовування простору, що формує особистість соціальну (ми-свідомість) і особистість індивідуальну (я-свідомість)» [18, с. 90]. Тобто вуличний хаос, архітектурні контрасти та соціальні взаємодії формують унікальну ідентичність героїв, відображаючи пульс сучасного мегаполісу. Це повною мірою стосується текстів І. Карпи, які руйнують межі між реальністю та вигадкою, перемикають культурні й мовні коди, пропонуючи новий ракурс бачення ідентичності у мінливому світі. Урбаністична енергія міста в її творчості пульсує, формуючи характери персонажів і відображаючи дух епохи.

Створення художнього образу міста залежить від індивідуально-авторського його сприйняття – відчуття безпеки, комфорту, тривожності чи самотності – формує настрій тексту. Ірена Карпа, як вона зазначала в інтерв'ю для онлан-видання PEN TEN, бачить у місті свободу, спонтанність і розкутість: «Я народилася в Черкасах, але виросла на Західній Україні, в Івано-Франківській області. Більшу частину життя прожила таки в Києві <...> Мабуть, я тут просто "універсальний солдат"» [5]. Ця універсальність дозволяє їй легко накопичувати різноманіття урбаністичних мотивів, інтегруючи Київ як простір бунтарства та хаосу, або ж тієї самої «постмодерністської мішанини», про яку згадує Н. Зборовська.

На наше питання *Як міста, в яких розгортаються події ваших творів, впливали на Вашу творчість?* – Ірена відповіла: «Звичайно, місце завжди є не тільки тлом до нашої історії, а ще й обумовлює певні її повороти… Але, є такі міста, які спонукають до створення тексту. Наприклад, Париж явно поклав початок роману «Добрі новини з Аральського моря» [6]. Для Ірени Карпи Київ – це не лише географічна локація, а й симптоматичний символ молодості та болісних пошуків, що знайшло відображення в романі «Фройд би плакав». Вона підкреслита: «У текстах, які я пишу, писала раніше, до того, де більше все розгорталося в Києві. І я не знаю, які можуть бути особливі асоціації. Я дуже багато років жила в Києві й досі в ньому живу, тому що зараз живу між Києвом і Парижем. І персонажі, відповідно, також» [6].

У романі «Фройд би плакав» урбаністичний простір розкривається через порівняння і певне «зрощення» міст, які головна героїня Марла та її супутники не лише відвідують, а й асоціативно пов'язують у свой уяві. Міста у творі оживають як динамічні локації, що впливають на почуття героїв і формують їхнє світобачення. Наприклад, Катманду в уяві Марли переплітається з Амстердамом, Порту, Баварією і навіть Гуцульщиною, відображаючи її спроби знайти знайомі риси в чужих ландшафтах. Такі порівняння допомагають героям створювати власні ментальні карти, де новий досвід осмислюється через уже відоме. Цей процес підкреслює постмодерністську гру з ідентичністю та простором, де межі між різними культурами розмиваються.

Водночас Марла іронічно ставиться до спрощених порівнянь міст, критикуючи кліше на кшталт «Східна Венеція» чи «Північний Париж», як у її ремарці: «Ненавиджу цю тупорилу споживацьку моду» [4, с. 146]. Проте вона сама не може уникнути асоціацій, коли архітектура Катманду нагадує їй Амстердам чи Порту, а в іншому епізоді Баварія поєднується з Японією і Гуцульщиною, що існує в її уяві як ідеалізований, непорушений простір. Ця багатошарова гра порівнянь, як зазначає Х'ялмар, підкреслює прагнення героїв впорядкувати хаотичний світ через суб'єктивний досвід. У романі міста стають не просто географічними точками, а символами внутрішніх пошуків Марли, яка через них осмислює власну ідентичність і місце в глобалізованому світі. Таким чином, Карпа використовує урбаністику як інструмент для дослідження людської свідомості та культурних перетинів.

Порівняння Катманду зі «східним Амстердамом» слугує яскравим інтертекстуальним містком, що з'єднує східні та західні ланд-

шафти в діалозі культур. Н. Ксьондзик зазначає, що «міста в літературі часто виступають маркерами інтертекстуальності, переплітаючи особистий досвід із глобальними культурними наративами» [10, с. 58]. Такі асоціації не лише розкривають культурний код твору, а й підкреслюють строкатість міського життя, де Марла намагається віднайти себе серед багатоголосся впливів і настроїв. Цей прийом дозволяє Карпі створити складний текст, що апелює до читача з допомогою знайомих образів, й водночас кидає виклик стереотипам сприйняття міст. Через ці порівняння роман стає своєрідною мапою, де урбаністичний простір відображає подорож героїні (внутрішню й реальну).

Роман «Фройд би плакав» вирізняється провокаційним стилем, гумором і відкритим обговоренням жіночої сексуальності та емансипації. Історія молодої киянки Марли, яка шукає себе в мегаполісі, відображає дух початку нульових, зокрема після Помаранчевої революції, коли Україна переживала соціокультурні зрушення. Київ у романі постає як простір свободи, бунтарства та внутрішніх конфліктів. Карпа підкреслює, що місто формує характери та долі персонажів: «В маленькому містечку особиста драма розгорнеться по-іншому, ніж у столиці, де ніхто нікого не знає» [6]. Вона також зазначає, що місце написання впливає на настрій твору: «Так, звичайно ж, місце, де ми пишемо твір, також впливатиме. Я дуже багато пишу в транспорті, тому що змушена постійно переміщатися» [6]. Цей коментар пояснює динамізм і хаос Київського міського простору, який відображає не лише реалії міста, а й активне життя авторки.

Київ у «Фройд би плакав» зображений через строкату мозаїку деталей, що підкреслюють емоційний зв'язок Марли з містом: «Марла слайдами, ніби тасувала колоду карт, перекидала в голові картинки Києва. Тут же, у вікнах потяга, до неї блискавично моргав парк Шевченка з імпотентними гравцями в шахи і запахом пошуку пива, псевдокитайська забігайлівка з волоссям у зупі, жовто-сіре метро, модні магазини однакового шмаття, якісь уламки арматури й пурпурового мармуру» [4, с. 12]. Ця цитата ілюструє Київ як живу субстанцію, сповнену контрастів. Місто постає не лише через архітектуру, а й через запахи, звуки та асоціації, що резонують із внутрішнім світом Марли.

На нашу думку, нетипове зображення урбаністичного простору, що спирається на асоціативні образи, нестандартних персонажів і ретельно підібрані деталі, є надзвичайно ефективним. Використання дрібних деталей не лише створює яскраву, багатогранну картину міста, дозволяючи читачеві глибше зануритися в його атмосферу, а й сприяє формуванню емоційного зв'язку з текстом. Для мешканців міст такі описи можуть викликати ностальгійні почуття, спонукаючи до рефлексії на власні спогади та переживання. Авторці вдалося трансформувати місто в символічний простір індивідуальних і колективних досвідів. Такий підхід не лише збагачує художнє полотно твору, а й підкреслює діалогічну природу урбаністичного дискурсу, де місто виступає як співтворець наративу.

Соціальна іронія, яка часом навіть походить на сатиру, пронизує образ міста, як у саркастичному описі Майдану: «бік Майдану Незалежності. Чи то пак, Майдану Незаможності, як колись обізвав його Х'ялмар» [4, с. 76]. Ця гра слів підкреслює розрив між пафосними символами та реаліями, відображаючи певне розчарування людей та критику тодішнього устрою. Літній Київ набуває двоїстості: «Літні оргії були страшними, літні витрачені гроші – незліченними, літні київські дівчата – найкрасивішими і найдоступнішими» [4, с. 78]. Це відображає мотив тимчасовості та ескапізму, де місто стає простором розваг. Карпа коментує, що міста впливають на неї особисто, але вона не має улюбленого міста і віддає перевагу контрастам: «Я рухаюся і переміщаюся, беру деталі звідти, де я є. Не люблю середніх міст, люблю або космополітичні столиці, або зовсім заховані в природі хутори» [6]. Ця двоїстість пояснює модерністську сутність обазу Києва в романі як місця свободи дії і, водночас – соціальної напруги.

Прикметним в романі є опис метро: «На стінах київського метрополітену квадрат за квадратом з'являлася вся гама сірого. Марла з відкритим ротом споглядала з'яву все нових і нових відтінків цього кольору, таких, що про їхнє існування вона й не підозрювала…» [4, с. 80]. Цей уривок яскраво ілюструє еволюцію внутрішнього сприйняття героїні Марли, відображаючи її трансформацію від відчуження до глибшого осмислення урбаністичного простору. Опис метро, з його монохромною гамою сірого, символізує одноманітність і буденність міського життя, але водночас розкриття нових відтінків вказує на поступове прийняття Марлою цієї реальності. Друга частина цитати – «Люди певної місцевості – як трава. Трава до тебе не має жодного стосунку. То чому вона має тебе дратувати?» [4, с. 212] – підкреслює філософський зсув у свідомості героїні, де вона переходить від роздратування до толерантного

сприйняття міських мешканців як невід'ємної частини урбаністичного ландшафту. Цей момент знаменує її внутрішнє примирення з містом, яке перестає бути джерелом конфлікту й стає простором для рефлексії та самопізнання. Такий підхід до зображення метро як метафори внутрішньої трансформації демонструє майстерність Карпи у використанні урбаністичного топосу для розкриття психологічної глибини персонажа.

Київське нічне життя у романі Ірени Карпи оживає через яскравих другорядних персонажів – барменів, музикантів, художників, які наповнюють текст автентичною атмосферою та динамікою великого міста. Ці випадкові постаті не лише створюють реалістичне тло, а й відображають хаотичну енергію нічного міста, де кожен момент сповнений несподіванок. Вони стають дзеркалом соціального середовища, у якому Марла шукає себе, підкреслюючи її внутрішні конфлікти та прагнення знайти гармонію в бурхливому світі. Завдяки цим персонажам роман набуває строкатості, поєднуючи особисту драму героїні з пульсуючим ритмом життя міста.

Випадкові знайомі, що з'являються у житті Марли, символізують мінливість і непередбачуваність, які супроводжують її шлях до самопізнання. Кожен із них – від вуличного артиста до нічного ді-джея – додає унікальний штрих до образу Києва як міста контрастів і можливостей. Такі персонажі уособлюють не лише соціальну реальність, а й постмодерністський карнавал, де межі між реальним і уявним розмиваються. У результаті роман стає не лише історією однієї людини, а й гімном міському життю з його свободою та непередбачуваністю.

У романі «Фройд би плакав» головна героїня Марла розмірковує над природою свободи, ставлячи під сумнів необхідність далеких мандрів для втечі від гнітючих шаблонів життя. Її спонтанне рішення вийти з таксі на Нивках, супроводжуване іронічним «Яка різниця, куди втікати – на Ніагару чи на Нивки?» [4, с. 247], підкреслює, що справжня свобода не залежить від географії. Для Марли важливо не місце, а здатність вирватися з-під тиску суспільних очікувань і знайти внутрішню гармонію. Ця думка відображає постмодерністське бачення, де особиста свобода – це не романтизована пригода, а стан душі, який можна відчути будь-де. В образі Марли авторка показує, що втеча від «свободовбивчих патернів» – це насамперед внутрішній бунт проти нав'язаних обмежень.

Ця ідея поглиблюється в роздумах Марли про те, як екзотичні мрії можна замінити простими радощами повсякденності. Вона порівнює героїчні сходження на Анапурну чи плавання в Індійському океані з буденними задоволеннями – переглядом хорошого кіно, креветками за 26 гривень і келихом вина. Для Марли справжнє щастя криється не в грандіозних подвигах, а в умінні знаходити радість у дрібницях, незалежно від локації. Такий підхід підкреслює її прагнення до внутрішньої свободи, яка не потребує зовнішніх декорацій чи екзотичних пейзажів. Через ці роздуми Карпа майстерно ілюструє, як сучасна людина може віднайти гармонію, балансуючи між хаосом повсякдення та жагою до автентичного життя.

Марла у романі подорожує містами, але її шлях – це не епічна пригода, а хаотичне блукання від гамірного київського Майдану до строкатих вуличок Таїланду. Урбаністичний простір перетворює її історію на іронічну пародію роману виховання, де традиційне зростання поступається місцем свободі та саморуйнівним імпульсам. За словами Н. Зборовської, «демонстрація аморальної богемної поведінки І. Карпою... свідчить про оновлене дійство розщепленої національної жіночості, що постає на основі невіднайденості власного Я» [3, с. 469]. Карпа розвінчує стереотипи про жіночу роль, зображуючи свою героїню Марлу бунтаркою, яка кидає виклик суспільним нормам і живе за власними законами в пульсуючому ритмі мегаполісів. Ця деконструкція робить роман гостро сучасним, відображаючи дух урбаністичної культури початку 2000-х. Таким чином, Київ стає не лише тлом, а й співучасником Марлиного бунту, формуючи її унікальну ідентичність.

Ірена Карпа підкреслює, що міста формують не лише тексти, а й її світогляд: «Мені легко говорити і з людьми у Харкові (бо росла у "пальному районі" в Черкасах, добре знаю урбан-субкультуру), і у Тернополі (бо відрізняю пляцок від пирога). Мені однаково дорогі поезії Іздрика і Жадана, а ще я всім серцем люблю Полежаку...» [5]. Ця багатогранність дозволяє Карпі створювати універсальні образи міста, що резонують із різними аудиторіями. «Можна український степ описувати, будучи в якомусь дуже подібному місці, не обов'язково в українському степу. Чи можна бути в Карпатах і описувати траву Донбасу» [6]. Цей коментар розкриває унікальну здатність Карпи транслювати урбаністичний досвід через асоціативне перенесення, що збагачує її тексти емоційною глибиною та дозволяє читачам відчути універсальність міських мотивів.

Авторка також акцентує на сучасному контексті: «Особливо зараз – Київ в час війни. У книжці, яка має вийти, я дуже хотіла описати, як живуть містяни в час війни, як вони реагують на тривоги, як вони ходять на вечірки благодійні, що відбувається такого, чого не було, наприклад, раніше у мирний час» [6]. Ця рефлексія підкреслює еволюцію образу Києва в творчості Карпи, де місто трансформується з простору молодіжного бунтарства в арену стійкості та адаптації до нових реалій воєнного часу. Це додає її творам актуальності, відображаючи здатність урбаністичного простору в літературі реагувати на суспільні зміни та фіксувати колективний досвід. Такий підхід дозволяє Карпі не лише відтворювати міське життя, а й документувати його динаміку, що резонує з читачами на емоційному та історичному рівнях.

У приватному листуванні Ірена Карпа, відповідаючи на запитання про вплив міст на її особистість та творчість, зазначила, що хоча міста відіграють важливу роль, її більше надихають природні ландшафти: «В мене це швидше природа чи крихітні села в горах чи на березі холодного моря» [6]. Тож для авторки урбаністичний простір, попри його значущість у її творах, поступається емоційній силі природи та віддалених сіл, які викликають сильні почуття та стимулюють нові ідеї. Такий контраст між міським і природним середовищем відображає багатогранність її творчого підходу, де урбаністичні мотиви Києва чи Парижа переплітаються з ліричними образами природи, створюючи унікальну художню палітру.

Роман «Фройд би плакав» став символом нової літературної хвилі, що порушила табу, зокрема щодо жіночої сексуальності та ролі жінки в суспільстві. Київ у творі – це метафора молодіжної культури, де хаос і можливості співіснують. Урбаністичний простір символізує прагнення до змін і водночас застійні явища, що відображає складні суспільні процеси. Роман «Фройд би плакав» є текстом, відкритим до інтерпретацій, тож і створений у ньому образ Києва резонує з темами самопізнання, свободи та соціокультурних зрушень.

Отже, урбаністична література, зокрема й роман «Фройд би плакав», є не лише відображенням суспільних зрушень (від глобалізації до нових викликів сьогодення), а й запрошенням до «танцю з містом», де кожен крок відкриває нові сенси. Київ у романі – це притулок свободи і водночас – арена напруги, що уособлює дух епохи. «Фройд би плакав» не просто фіксує цей дух, а кличе читача зануритися в діалог із містом, яке, подібно до людської душі, ніколи не стоїть на місці, а вічно шукає себе.

Висновки.

Проведений аналіз показав, що Київ у романі «Фройд би плакав» виступає не лише тлом, а й активним живим образом, який через хаотичну мозаїку деталей, соціальну іронію та асоціативні образи формує ідентичність героїні Марли. Коментарі Ірени Карпи підкреслюють особистий зв'язок авторки з Києвом як містом молодіжної культури та бунтарства, а також його еволюцію в сучасному контексті війни. Роман відображає традиції української урбаністичної літератури, водночас реагуючи на глобалізаційні виклики, що робить його актуальним прикладом сучасної прози.

Урбаністичний простір Києва резонує з темами самопізнання, свободи та соціокультурних зрушень, підтверджуючи статус міста як «тексту», відкритого до інтерпретацій. Ірена Карпа створила мозаїчний образ міста, що поєднує локальні реалії з універсальними мотивами. Через іронічні алюзії та карнавальну атмосферу Київ постає як простір, де героїня балансує між хаосом і гармонією, шукаючи власний шлях. Другорядні персонажі, як-от вуличні артисти, додають тексту автентичності, уособлюючи пульсуючий ритм міського життя. Роман також деконструює стереотипи про жіночу роль, представляючи Марлу як бунтарку, що кидає виклик суспільним нормам. Таким чином, роман Карпи «Фройд би плакав» є не лише художнім відображенням часу, а й запрошенням до роздумів про роль міста у формуванні сучасної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гундорова Т.І. *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодернізм*. Київ: Критика, 2013.

2. Деркачова О. Майже Париж майже по-українськи. *Буквоїд*. 2019. URL: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2019/07/30/181527.html

3. Зборовська Н. *Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури*: монографія. Київ: Академвидав. 2006.

4. Карпа І. *Фройд би плакав*. Харків: Фоліо, 2004.

5. Карпа І. PEN TEN: Інтерв'ю з Іреною Карпою. *PEN Ukraine*. 2023. URL: https://pen.org.ua/pen_ten-interv-yu-z-irenoyu-karpoyu

6. Карпа І. Інтерв'ю Дарині Швець : онлайн-листування. 29.04.2025

7. Ковальчук О. Урбаністичний текст постмодерну як конструктор нових реальностей. *Місто: історія, культура, суспільство*. 2020. № 1. С. 45.

8. Крупка М. *«Дівчина зі Сходу»: типи жінок в романі Ірени Карпи «Добрі новини з Аральського моря»*. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2022. № 54. С. 156–159.

9. Крупка М. Художні версії любовних драм у сучасному прозовому дискурсі (романи О. Забужко, І. Карпи, С. Пиркало). *Слово і час*. 2007. №7. С. 73–79.

10. Ксьондзик Н. *Місто як текст: урбаністичні мотиви в українській прозі.* Київ: Смолоскип, 2019.

11.Літературознавча енциклопедія: У 2-х тт. / автор-укладач Ю.І. Ковалів. 2007. Київ: Академія. Т. 2.

12. Мікрюкова К. О. Образ міста в художніх творах Ірени Карпи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*: Збірник наукових праць. Випуск XVI. 2012. С. 78–82.

13. Павличко С. *Дискурс модернізму в українській літературі*. 2-ге вид., Київ: Либідь, 1999.

14. Поліщук Я. Література XXI століття: прогностичний начерк. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2013. № 2. С. 67–70.

15. Філоненко С. *Масова література в Україні: дискурс/ґендер/жанр*: монографія. Донецьк: Ландон–XXI, 2011.

16. Форманова С. В. Механізми кодових перемикань у романі Ірени Карпи «Фройд би плакав». *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 35. С. 96–101.

17. Харченко О. Літературу – в маси! *Книжковий огляд*. 2004. № 11–12. С. 64–67.

18. Orillard Clement. Contrôler l'image de la ville. *Labyrinthe*. 2003. № 15. https://doi.org/10.4000/labyrinthe.472

РОЗДІЛ 8
ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111(73)+82-3
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.37

ПРОЗА ДЕВІДА МІТЧЕЛЛА: МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПЕРСПЕКТИВА СУЧАСНОГО НАРАТИВУ

DAVID MITCHELL'S PROSE: AN INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVE ON CONTEMPORARY NARRATIVE

Заплатинський Б.Ю.,
orcid.org/0009-0003-7587-9099
аспірант кафедри словацької філології
Ужгородського національного університету

Статтю присвячено аналізу новітніх міждисциплінарних підходів, зокрема нейроестетики, інтерсеміотики, трансмедіальності, інтермедіальності, наратології, геокритики, екокритики та нового історицизму. У фокусі дослідження – художні тексти сучасного британського письменника Девіда Мітчелла, а саме романи «Атлас хмар», «Сон № 9» та «Літературна примара». Мета статті – виявлення функціонування згаданих літературних стратегій у художньому наративі письменника, зокрема їхнього впливу на формування просторових образів, локалізацій, культурно-географічних маркерів та ідентичностей персонажів. Особливу увагу приділено тому, як через естетичну інтерпретацію простору, пам'яті та історії автор репрезентує взаємозв'язки між людиною, місцем і часом.

Теоретичну основу статті становлять описовий та контекстуальний методи, а також контент-аналіз і історико-літературний аналіз. Описовий метод (зокрема спостереження, інтерпретація й узагальнення) дозволив виявити загальні риси функціонування стратегій у тексті. Контекстуальний аналіз застосовано для вивчення історичних алюзій та способів їх художнього втілення. Історико-географічний підхід дав змогу зіставити літературні описи конкретних місцевостей (зокрема Токіо та Сан-Франциско) з реальними географічними й культурними особливостями.

У дослідженні наголошено на ролі простору як наративної категорії, що впливає на розвиток персонажів, їхню філософію життя та світогляд. Окремо акцентовано на актуальності трансмедійного прочитання літературних текстів у сучасному культурному просторі, де адаптації (зокрема телеекранізації) доповнюють або інтерпретують вихідний текст, створюючи новий рівень рецепції. Встановлено, що такі стратегії, як екокритика, геокритика та новий історицизм, відіграють ключову роль у художній репрезентації історичної пам'яті, культурної травми та екологічної свідомості, сприяючи осмисленню не лише індивідуальної, а й колективної ідентичності. Невід'ємною частиною цих процесів є теорія травми, що дозволяє дослідити психологічні та соціокультурні наслідки війни, насильства, колоніального досвіду та інших форм історичних потрясінь. Таким чином, звернення до новітніх методологічних літературних стратегій у романах Девіда Мітчелла сприяє глибшому розумінню структури його художнього світу, в якому наративна, просторово-географічна та естетична реальності поєднуються у складну концептуальну цілісність із гуманістичним спрямуванням.

Ключові слова: літературні стратегії, нейроестетика, інтерсеміотика, трансмедіальність та інтермедіальність, наратологія, геокритика, екокритика, новий історицизм, історико-літературна парадигма, теорія травми.

The article is devoted to the analysis of the latest interdisciplinary approaches, in particular neuroaesthetics, intersemiotics, transmediality, intermediality, narratology, geocriticism, ecocriticism and new historicism. The focus of the study is on the literary texts of the contemporary British writer David Mitchell, namely the novels "Cloud Atlas", "dream number nine" and "Ghostwritten". The aim of the article is to identify the functioning of the aforementioned literary strategies in the writer's artistic narrative, in particular their influence on the formation of spatial images, localizations, cultural and geographical markers and identities of characters. Particular attention is paid to how, through the aesthetic interpretation of space, memory and history, the author represents the relationships between man, place and time.

The theoretical basis of the article is descriptive and contextual methods, as well as content analysis and historical and literary analysis. The descriptive method (in particular, observation, interpretation, and generalization) allowed us to identify common features of the functioning of strategies in the text. Contextual analysis was used to study historical allusions and ways of their artistic embodiment. The historical-geographical approach made it possible to compare literary descriptions of specific localities (in particular, Tokyo and San Francisco) with real geographical and cultural features. The study emphasizes the role of space as a narrative category that influences the development of characters, their philosophy of life, and worldview. Special emphasis is placed on the relevance of transmedia reading of literary texts in the modern cultural space, where adaptations (in particular, television adaptations) complement or interpret the original text, creating a new level of reception. It has been established that strategies such as ecocriticism, geocriticism and new historicism play a key role in the artistic representation of historical memory, cultural trauma and ecological consciousness, contributing to the understanding of not only individual but also collective identity. An integral part of these processes is the theory of

trauma, which allows us to explore the psychological and socio-cultural consequences of war, violence, colonial experience and other forms of historical upheavals. Thus, the appeal to the latest methodological literary strategies in David Mitchell's novels contributes to a deeper understanding of the structure of his artistic world, in which narrative, spatial-geographic and aesthetic realities are combined into a complex conceptual integrity with a humanistic orientation.

Key words: literary strategies, neuroaesthetics, intersemiotics, transmediality and intermediality, narratology, geocriticism, ecocriticism, new historicism, historical-literary paradigm, trauma theory.

Постановка проблеми. У добу стрімкого розвитку штучного інтелекту тематичне поле сучасного літературознавства зазнає істотних змін. Література традиційно репрезентувала відгук на суспільні, технологічні та культурні трансформації: фантасти минулого описували літаючі автомобілі, передбачаючи реалії XXI століття. Чи справдилися ці прогнози? Частково, адже чимало з того, що колись здавалося фантастичним, сьогодні стало невід'ємною частиною повсякденності: від смартфонів до електромобілів. Тема технологічного прориву, включаючи розвиток штучного інтелекту та автоматизації, порушувалася у літературі та кіно ще в другій половині XX століття; достатньо згадати культовий фільм «Термінатор» (реж. Джеймс Кемерон, 1984), де постає ідея загрози тотального контролю машин над людством. На відміну від минулого, ця ідея сьогодні вже не здається виключно фантастичною.

Сучасне існування нерозривно пов'язане з технологічними благами, насамперед цифровими: важко уявити сучасний світ без мобільного зв'язку, банківських застосунків, мережевих сервісів. Відмова від автоматизованих систем могла б призвести до глобального колапсу з катастрофічними гуманітарними наслідками. Це, у свою чергу, знаходить відображення у нових методологічних стратегіях літературознавчого аналізу.

З-поміж провідних міждисциплінарних підходів, актуальних на початку XXI століття, варто виокремити нейроестетику, інтерсеміотику, трансмедіальність та інтермедіальність, наратологію, геокритику, екокритику, посткомуністичні студії. Окремої уваги заслуговує концепція нового історицизму, яка набула широкого визнання за останні півстоліття і виявляється продуктивною в аналізі текстів сучасної літератури. Так, творчість британського письменника Девіда Мітчелла, відомого своїм умінням інтегрувати мультичасові та мультипросторові виміри, постає прикладом синтезу вищезгаданих стратегій. У його романах («Атлас хмар», «Сон № 9», «Літературна примара») художній наратив розгортається крізь епохи, географії та культурні реальності, формуючи паралельні світобудови, які хоч і не мають прямого відповідника в історичних джерелах, однак переконливо функціонують у межах художньої структури твору.

Окрему роль у сучасному літературознавчому аналізі відіграє теорія травми, що зосереджує увагу на репрезентації психологічних, соціальних та культурних травм. Основними тематичними векторами в цьому контексті є: психологічна травма й її вплив на життя персонажів, процеси пам'яті та відновлення (виразно представлені в романі «Сон № 9»), а також механізми забуття і замовчування. Травматичний досвід часто витісняється з колективної пам'яті під впливом ідеологічних чинників – цензури, політичних репресій тощо, – що ускладнює його артикуляцію як на рівні особистісному, так і на рівні суспільному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перша чверть XXI століття ознаменувалася стрімким зростанням інтересу до художніх творів, які осмислюють сучасну людську природу в контексті її потенційного зв'язку з вищим розумом. Сучасні автори, кожен у власній манері, інтерпретують можливості людини, її приховані здібності та роль у новітньому технологічному світі. В умовах глобальної гонитви за інноваціями художня література не залишається осторонь, навпаки – часто стає одним із перших майданчиків для осмислення взаємозв'язків між людиною, природою, мисленням та ще не до кінця пізнаними внутрішніми ресурсами людського існування.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в аналізі літературних стратегій у художньому наративі Девіда Мітчелла, зокрема їхнього впливу на формування просторових образів, локалізацій, культурно-географічних маркерів та ідентичностей персонажів. Письменники XXI століття часто переосмислюють реалії «примітивного» XX століття, шукаючи нові концепції людського буття. Такий пошук нерідко оформлюється у вигляді своєрідної філософії епохи штучного інтелекту, яка прагне відтворити образ нової, гіпотетичної версії *Homo sapiens*. Це прагнення до оновленого бачення людини відкриває перед літературою широкий спектр можливостей художнього моделювання майбутніх форм існування.

Виклад основного матеріалу. Сприйняття людиною зовнішніх стимулів, її реакція на них – позитивна, негативна або нейтральна – стало предметом численних наукових досліджень.

Ці дослідження призвели до формування нового міждисциплінарного напрямку – нейроестетики, яка вивчає функціонування людського мозку в контексті сприйняття краси та естетичного задоволення. Індивідуальність естетичного досвіду полягає в тому, що для одного спостерігача твір може стати джерелом глибокого захоплення, тоді як для іншого – залишитися позбавленим змісту (наприклад, як це ілюструється у сприйнятті полотна «Чорний квадрат» Малевича). У художній літературі подібна варіативність реалізується через суб'єктивне відображення емоційного, сенсорного й когнітивного досвіду окремого персонажа. У романах Д. Мітчелла висвітлюється мотив відродження людини. У різних творах відродження має свою інтерпретацію. Це і стичне уявлення про переселення душ, зв'язок подій минулого, теперішнього і майбутнього, можливість подорожі людини в часі, пам'ять як особливий ірраціональний простір. Підкреслюється природна сутність людини, яка повинна зберігатись за будь-яких умов, щоб існування на планеті не завершилось апокаліпсисом. Ці ідеї пропагує героїня Сонмі-451, яка виступає проти системи повного споживання людського ресурсу для розважальної індустрії. Роботи живуть в просторі інформаційних маніпуляцій, вважаючи, що їхній світ найкращий. Світ Нового Сеула – це світ утраченої людськості, а тому він приречений на загибель.

Нейроестетика підкреслює, що, незважаючи на спільну фізіологічну будову, людський мозок функціонує індивідуально, що зумовлює відмінності в уподобаннях, схильностях та творчих здібностях. Інтерсеміотика у літературознавстві трактується як перетворення одного виду мистецтва в інший – зокрема, йдеться про адаптації літературних творів у візуальних або аудіальних форматах: екранізації, художні інтерпретації, графічні романи (комікси). У романах Девіда Мітчелла, передусім у романі «Атлас хмар», інтерсеміотичний вимір простежується в багатошаровій наративній структурі, яка охоплює історичні епохи – від минулого до ще не відкритого майбутнього.

Інтерсеміотика тісно пов'язана з інтермедіальністю, яка охоплює ширше поняття міжмистецької взаємодії. Обидва явища – інтерсеміотика й інтермедіальність – взаємодіють на семантичному та формальному рівнях, забезпечуючи нові шляхи репрезентації змісту. У творах Д. Мітчелла декодування змісту відбувається через призму різних історичних етапів, культурних контекстів та медійних форматів. Важливим є те, що під час перекодування літературного змісту у музику, кіно або інші форми мистецтва зберігається смислове ядро, попри зміну форми. Саме це і є сутністю інтермедіального підходу, який посідає значне місце у сучасному літературознавстві.

Різні види мистецтва взаємодіють і переплітаються, утворюючи багатошарову і глибоку художню тканину твору. Прикладом такої взаємодії є поєднання біографічного аспекту життя митця з його мистецьким доробком – зокрема, життєвого шляху композитора з його музичним шедевром. Ця естетична кореляція формує закономірність внутрішнього зв'язку усього художнього твору. Подібні художні механізми розкриваються у романі Д. Мітчелла «Атлас хмар», де всі згадані концепти не лише представлені, а й тісно переплітаються між собою. Доцільно звернутися також до ще одного ключового поняття – трансмедіальності, що передбачає розповідь однієї історії через різні медіа-формати. Літературознавство в цьому контексті можна порівняти з мовознавством – обидві дисципліни оперують складними системами понять, які слугують для характеристики та інтерпретації конкретного об'єкта. Варто зазначити, що сутність трансмедіальності полягає не лише у трансформації твору з одного медіа у інше, а й у залученні аудиторії до активної взаємодії, а також у розширенні перспектив інтерпретації художнього тексту. Читання літературного твору дозволяє глибше зануритися у внутрішній світ персонажів, тоді як перегляд екранізації забезпечує візуальне та емоційне сприйняття образів. Саме поєднання цих двох форм сприйняття є однією з головних ознак трансмедіальності – ефектом медіасинергії.

Термін «наратологія» запровадив Цвєтан Тодоров у другій половині XX століття, зокрема в його праці «Романтика «Декамерона», де вона визначалась як наука про розповідь [13, с. 78]. Кінець XX – початок XXI століття стали періодом активного розвитку наратології: з'являються спеціалізовані конференції, журнали, книжкові серії, що свідчить про її інституціоналізацію як наукової дисципліни. Серед провідних дослідників у цій галузі вирізняється Моніка Флудернік, яка виокремила чотири сучасні школи наратології: теорію можливих світів, тематичну наратологію, лінгвістично орієнтовану та постструктуралістську. Предметом дослідження наратології є природа та функції наративу, зокрема проблематика часу, способу викладу, наративного голосу.

Засновником класичної теорії наративу вважається Жерар Жене, який здійснив систематизацію наративних елементів і запропонував комплексну типологію оповіді [6, с. 83]. Складові наратоло-

гії дають змогу глибше осмислити суть цього поняття. Наратив, зазвичай, можна трактувати як форму викладу події наратором, який сам не є учасником подій. Об'єктом наративу виступає персонаж, а сам наратор може займати різні позиції в структурі твору: від головного героя (протагоніста) до периферійного спостерігача [6, с. 124].

Наративні структури умовно поділяються на два типи: лінійні й нелінійні. Лінійні структури передбачають послідовний перебіг подій – від минулого через теперішнє до майбутнього. Натомість до нелінійних художніх текстів належать переважно зразки психологічної прози, де події подаються у фрагментарному або асоціативному порядку, що відображає мозаїчність свідомості та суб'єктивне сприйняття часу. У творах Д. Мітчелла наративна структура простежується від перших рядків романів, органічно переходячи у відображення різних історичних епох і форм буття. Наративність у цьому контексті репрезентує властивості наративу, зокрема контекстуальність та інтертекстуальність, що дозволяють відмежувати наратив від ненаративних структур [6, с. 135].

У добу новітніх літературознавчих підходів починає активно розвиватися геокритика – напрям критики, що зосереджується на взаємозв'язках між літературою та простором. Просторовий поворот у гуманітарних науках, який бере свій початок у 1980-х роках, змінив підходи до аналізу художнього тексту. Одним із перших дослідників, який окреслив значущість просторового виміру в літературі, був Ї-Фу Туан. У своїх працях («Простір і місце», «Географія людини: проблеми та перспективи») він підкреслював, що художній текст здатний відкривати нові горизонти для осмислення перебування людини в просторі. Аналізуючи літературний процес у контексті взаємодії просторових і часових координат, доцільно увиразнити динамічний взаємозв'язок між геолокацією та особистістю. Хронотоп виступає ключовим компонентом художнього світу Д. Мітчелла. Сюжетні події в його романах супроводжуються постійними переміщеннями героїв у часі й просторі, що дозволяє простежити зміну ідентичностей, культурних контекстів і наративних перспектив. Із погляду геокритики, художній простір може змінюватися залежно від історичних, соціальних та культурних чинників.

Такі топоси, як Сан-Франциско, Шато Зедельгем, Брюгге, Токіо, представлені у прозі Д. Мітчелла з особливою образністю. Ці локації в межах твору набувають майже автономного статусу, перетворюючись на повноцінних героїв із власною «пам'яттю», емоційним зарядом і естетичною специфікою. Вони наділені символічним потенціалом, здатні викликати у читача емоційну емпатію, прагнення до пізнання та переживання простору в художньому вимірі. Так, у романах «Атлас хмар», «Літературна примара» згадані географічні місця функціонують як елементи літературної картографії, що в поєднанні з вигаданими подіями та персонажами творять унікальний вигаданий всесвіт – своєрідний книгопростір, об'єднаний загальною ідеєю: «Смог застилає зірки, але з півночі та півдня вздовж берегової лінії горять мільйони вогнів Буенос-Айреса. Із заходу простягається вічність Тихого океану. Зі сходу – на оголений, героїчний пагубний, пестуваний у пам'яті, страждаючий від спраги, впадаючий у безумство Американський континент» [9, с. 119]. Цей фрагмент – приклад того, як художній простір перетворюється на живу, динамічну структуру, здатну задавати емоційний тон усьому тексту. Таке зображення сприяє глибшим роздумам над способами осмислення світу через художній досвід. Герой твору може знову опинитися у тій самій географічній точці, але вже в іншому вимірі часу, в іншому житті – не усвідомлюючи цього. Водночас читач спостерігає за цим переміщенням і переосмислює знайомий простір крізь призму змін, трансформацій, «революцій» у соціальному та культурному вимірах. Персонаж змінює свій спосіб мислення і сприйняття в залежності від часу і місця, що, своєю чергою, формує багатовимірне розуміння його ідентичності.

Фрагментований наратив романів ґрунтується на сучасних астрономічних та фізичних теоріях нелінійності природи часу та простору. Теорія передбачає, що час і простір існує одночасно в декількох проекція, відкриваючи нескінченний простір подібних реальностей. Одна і та сама дія в різних реальностях породжує різні наслідки. Наприклад, щоденник Адама Юінга, мемуари Руфуса Сиксміта, секстет роману. Хід подій творів має спільний вектор, від первісного суспільства, через побудову різних систем, до майбутнього з техногенними катастрофами. У романах Д. Мітчелла прослідковуються різні жанри, зокрема, історична фантастика, комедія, антиутопія. Твори Д. Мітчелла мають значний міжтекстуальний контекст, відображений у використанні різних літературних стилів, мотивів та посилань на інші твори та культурні аспекти. Його романи представляють собою «світ без кордонів», що в фізичній, що в півсвідомій площинах. Вигадані світи, створені автором, допомагають вирішувати питання реального світу. Д. Мітчелл створює

обнадійливе бачення майбутнього світу, яке відстоює життя, свободу дій та особистий наратив людини.

Один із провідних дослідників геокритики, Бертран Вестфаль, визначає її як «дослідницько-критичну практику, завдяки якій читачі, науковці та критики взаємодіють із просторами, що надають життю сенсу – як через досвід, так і через уяву» [14, с. 112]. Таким чином, геокритика долає межі традиційного літературного аналізу, залучаючи просторовий досвід як невід'ємний компонент інтерпретації художнього твору.

Паралельно із просторовою парадигмою в літературознавстві активно розвивається екокритика – міждисциплінарна галузь, що зосереджена на вивченні взаємин між літературою та навколишнім середовищем. Як зазначає Черіл Глотфелті, «екокритика – це вивчення стосунків між літературою й навколишнім середовищем» [7, с. 246]. Її основною ідеєю є концепт екоцентризму, що передбачає гармонійне співіснування людини та природи, в якому людина виступає не домінантним чинником, а лише однією з частин цілісного природного світу. Екокритика відкидає позицію про всеохопну зумовленість і підпорядкованість природи людському контролю. Як підкреслює Пітер Баррі, ця теорія «полягає в усвідомленні того, що природа існує незалежно від людської волі й не є похідною від будь-яких концептуальних начал» [2, с. 38]. Основна проблематика, на якій зосереджуються дослідники цього напряму, включає питання екологічного балансу, взаємодії між культурами та представниками живої природи в різні історичні епохи, а також відображення цих взаємозв'язків у художній літературі.

Мова авторського тексту зазнає трансформацій відповідно до еволюції художнього мислення. У творах Д. Мітчелла моделюється образ наратора, який ніби підноситься над простором і часом, аби зберегти рівновагу первісного світового порядку, що передбачає співжиття людини з природою. Така наративна стратегія простежується, зокрема, в окремих сценах роману «Атлас хмар». З позиції екокритики цю історію можна інтерпретувати як критику суспільства, яке, ігноруючи екологічні потреби, спрямовує свої дії винятково в руслі підтримки споживацької культури й економічного збагачення. Дебора Джонсон у своєму есе вказує на парадоксальність людської природи: з одного боку, людина прагне жити в гармонії з довкіллям, а з іншого – виявляє тенденцію до домінування над ним. Ця подвійність особливо помітна в репрезентації влади людини над природою: «Якщо під щастям ви маєте на увазі відсутність нещастя, то я і всі фабрикантки являємо собою найщасливіший спільний шар у корпократії, як на тому і наполягають геномісти. Але якщо щастя означає подолання нещастя, чи відчуття усвідомленого життя, чи здійснення людської волі до влади, то безсумнівно, з усіх рабів Ні-Со-Копроса ми найнікчемніші» [9, с. 252]. Отже, позиція «жити в гармонії з природою» постає як ключовий концепт сучасної екокритики, що прагне подолати розрив між людиною й навколишнім середовищем, об'єднавши всі форми соціального, культурного та природного у єдиний цілісний світогляд.

Поєднання різних світів в історії Сходу переплітається з пізнання молодого хлопця в площині відеоігор. До чого приводять фантазі? До проходження в «світі без кордонів» шляху від війн Якудзи, щоденників Другої світової до медитації та заспокоєння. Це переживає молодий хлопець на тлі високих технологій, руйнації самоідентичності, кар'єризму, корупції. Не дивлячись на реальність міста, вражає ілюзорність снів. Сни – невід'ємна частина життя героя, сни божевільніші за реальність, яким можна більше довіряти. Навіть музика підкреслюєпоєднання минулого із сьогоденням. Від Шопена, Дебюсі до Джона Леннона і The Beatles.

Засновником нового історизму вважається Стівен Ґрінблатт. Цей методологічний підхід ґрунтується на взаємодії літературних і нелітературних текстів, що належать до одного історичного періоду. Такий підхід дає змогу аналізувати літературний твір не у відриві від соціокультурного й політичного контексту, а як продукт історичного моменту. Американський критик Луї Монроз визначає новий історизм як спільну зацікавленість у «текстуальності історії та історичності текстів» [12, с. 24]. Новий історизм, за своєю суттю, протистоїть репресивним формам влади. Він завжди на боці ліберальних ідей, що відстоюють особисту свободу, толерантність до інакшості та відкритість до аномального. Водночас, як зауважує Барт, цей напрям виявляє скепсис щодо здатності гуманістичних ідей протистояти системному тиску авторитарних політичних структур.

У контексті пост-постмодернізму новий історизм розширює інтерпретаційні підходи до вивчення прози Д. Мітчелла. Якщо новий історизм репрезентує новизну у сприйнятті минулого, то пост-постмодернізм акцентує неминучість нового як історичної закономірності. На перший погляд, ці два підходи видаються антаго-

ністичними, проте їхнє поєднання створює плідне поле для міждисциплінарного аналізу. «У світі, де сучасність називає себе «постсучасністю», – зазначає Томас Брук, – новий історизм та пост-постмодернізм (або неомодерн) можна вважати різними описами однієї ситуації, що співвідносяться іронічно» [3, с. 96]. Однією з характерних рис новоісторичних студій є моделювання нових наративних структур, які поєднують минуле з майбутнім, пропонуючи інноваційні способи реконструкції історичної дійсності. Проте такий підхід не виключає збереження традиційних оповідних форм, у які вписуються нові голоси, здатні репрезентувати альтернативні погляди на досліджуваний період. Таким чином, новий історизм стирає межі між літературним і нелітертурним, між текстом і контекстом, між жанрами й формами репрезентації. Саме ця міждисциплінарність і відкритість до нових підходів робить його привабливим об'єктом вивчення в сучасному літературознавстві. У межах цього підходу літературний текст сприймається як історичний документ, здатний пролити світло на світоглядну парадигму епохи.

У цьому зв'язку варто згадати й теорію травми, яка стала важливим гуманітарним концептом останніх десятиліть. Одне з найпоширеніших її трактувань полягає у розумінні травми як розриву в свідомій пам'яті, що опирається логічному осмисленню. Як увиразнив К. П. Клейн, «для багатьох дослідників пам'яті ключем до її справжніх форм є саме травма; пам'ять, сформована травматичним досвідом, найпослідовніше спростовує тоталізуючі версії історицизму» [80, с. 138].

Розвиток досліджень теорії травми припав на кінець XX – початок XXI століття і з того часу став одним із провідних напрямів гуманітарних студій. У літературознавстві теоретичне осмислення травми ґрунтується на основі психологічних теорій, зокрема на концепціях З. Фройда. Культурна концепція травми, своєю чергою, спирається на результати соціокультурного аналізу сучасних суспільств і колективних спільнот [5, с. 32]. Серед дослідників, які заклали підвалини сучасного розуміння культурної та історичної травми, варто виокремити Кеті Краут і Домініка Ла Капру. Їхні праці стали підґрунтям для трактування травми як події суспільного й культурного значення, що змінила вектор гуманітарних досліджень. Зокрема, вчені зосереджуються на репрезентації травматичного досвіду в літературі, аналізуючи його багатовимірну природу [4, с. 54]. На нашу думку, елементи теорії травми простежувалися ще в працях минулих епох, однак вони зазвичай інтерпретувалися у межах інших психологічних підходів. Сучасне трактування травми в літературознавстві розвинуто завдяки дослідникам, які дистанціювалися від класичної фройдистської школи. Травма розглядається як реакція на раптову, шокуючу подію, яку суб'єкт не здатен одразу осмислити або вербалізувати. У зв'язку з цим у модерністській літературі часто застосовується безособовий, фрагментований наратив, що дозволяє як героям, так і читачам наблизитися до розуміння причин та наслідків травматичного досвіду.

Складні зігзаги сюжету, географічне перебування в різних геолокаціях доповнює роман «Літературна примара». Проблема пошуку себе, свого коріння, своєї автентичності прослідковується, що у цьому романі, що у його наступних, де проявляється ще більш помітно. Головний герой твору Сотору не знає свого батька-японця і в різних людях намагається розгледіти бодай якісь схожі риси [11]. У романі «Сон № 9» протагоніст протягом всього роману розшукує свого батька, знаходячи його в різних іпостасях [10]. У творі «Атлас хмар» ця тема також знаходить своє місце в історії Роберта Фробішера, якого рідний батько вигнав з дому і той шукає собі вчителя-музиканта [9]. Ось цей пошук себе, своєї приналежності до родинних витоків, складна комунікація між представниками роду має вирішальне значення в становленні світогляду героя. Така наративна стратегія реалізує ідею творів, що полягає у складності міжвікових контактів та непорозумінь, які виникають під час діалогу.

Травма не обмежується суто особистісним виміром. Історичні травми мають глибокий вплив на колективну пам'ять, ідентичність поколінь та цілих народів. Література в цьому контексті виконує надзвичайно важливу функцію: вона не лише фіксує травматичний досвід, а й реконструює його, відкриваючи простір для інтерпретацій, співпереживання та символічного подолання. Літературні твори стають полем, де структурується і переосмислюється досвід травми, зокрема через залучення психоаналітичної оптики. І якщо офіційна історія – з різних причин – замовчує або ігнорує певні травматичні події, то література, навпаки, виводить ці події з тіні, надаючи голос тим, хто його був позбавлений.

Висновки. З огляду на стрімкий розвиток інтернету та новітніх технологій численні сучасні прозаїки активно осмислюють феномен науково-технічного прогресу у своїх творах. У романах XXI століття науковий поступ постає подвійно: з одного боку – як інструмент розвитку людства, з іншого – як джерело потенційних загроз, що

можуть призвести до непередбачуваних наслідків, якщо людство і надалі ігноруватиме виклики, які само ж і породжує. У цьому сенсі XXI століття може виявитися як початком нової епохи, так і відправною точкою занепаду цивілізації, якщо не будуть вжиті необхідні заходи для забезпечення її сталого майбутнього.

Згадані проблеми знаходять відображення у творчості багатьох авторів, яких сьогодні справедливо називають класиками сучасності. Зокрема, у своїх романах «Атлас хмар», «Сон № 9», «Літературна примара» Д. Мітчелл послідовно звертає увагу як на зовнішні обставини, що формують середовище існування персонажів, так і на внутрішні трансформації людської свідомості в умовах технологічної революції. Його твори репрезентують багатошаровий світоустрій, який, будучи витвором уяви, водночас глибоко вкорінений у реальності. Через цей «книговсесвіт» автор прагне не лише занурити читача у життя героїв різних епох, а й простежити тяглість і повторюваність екзистенційних проблем упродовж століть.

Міста, такі як Сан-Франциско чи Токіо, з'являються на сторінках романів Д. Мітчелла не як абстрактні декорації, а як повноцінні простори дії – з багатою деталізацією, зоровою образністю, з точним описом архітектури, рослинності, атмосфери. Навіть якщо читач ніколи не був у цих містах, він здатен уявити їх через художній текст, що постає як своєрідна «кінокамера» з оптикою спостережливого митця. Таким чином, у романах Мітчелла – як і загалом у літературі початку XXI століття – поєднуються естетична вишуканість, міжтекстуальна глибина, історична обґрунтованість і філософська насиченість. Сьогодення лише окреслює контури літературного канону нового століття, тож подальший його розвиток залежить безпосередньо від соціальних, культурних і цивілізаційних процесів. Адже саме реальність – наша повсякденність – формує нових письменників і їхню візію світу, що, в свою чергу, знову повертається до читача як можливість для рефлексії, дистанціювання від буденності та глибшого усвідомлення себе у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
2. Barry P. Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory. Manchester: University Press, 2009. 350 p.
3. Brook Th. The New Historicism and Other Old-Fashioned Topics. Princeton: University Press, 1991. 278 p.
4. Cathy C. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996. 154 p.
5. Freud, S. Beyond the Pleasure Principle. London: The Hogarth Press, 1920. 84 p.
6. Genette G. Narratologie: Figures III. Paris: Éditions du Seuil, 1972. 285 p.
7. Glotfelty Ch. Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis. *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* / ed. by Cheryll Glotfelty, Harold Fromm. Athens, Gorgia: University of Georgia Press, 1996. 456 p.
8. Klein K. L. On the Emergence of Memory in Historical Discourse. Representations. 2000. No 69. Pp. 127–150.
9. Mitchell D. Cloud Atlas. London: Sceptre, 2004. 529 p.
10. Mitchell D. Dream No. 9. London: Sceptre, 2001. 418 p.
11.Mitchell D. Literary Ghost. London: Hodder and Stoughton, 1999. 436 p.
12. Montrose L. Professing the Renaissance: The Poetics and Politics of Culture. Veeser, H. Aram, ed. The New Historicism. New York: Routledge, 1989. P. 15–36.
13. Todorov T. Grammaire du Décaméron. The Hague: Mouton, 1969. 100 p.
14. Westphal B. Geocriticism: Real and Fictional Spaces / Translated by Robert T. Tally Jr. New York: Palgrave Macmillan, 2011. 192 p.

РОЗДІЛ 9
ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398.4:811.161.2:811.135.1
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.38

МАВКА І ФАТА ПЕДУРІЙ: ЖІНОЧІ ПОСТАТІ ЛІСОВОГО СВІТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РУМУНСЬКІЙ МІФОЛОГІЇ

MAVKA AND FATA PADURII: FEMALE FIGURES OF THE FOREST WORLD IN UKRAINIAN AND ROMANIAN MYTHOLOGY

Ніколаєску Е.В.,
orcid.org/0000-0002-1742-5991
доктор філософії,
старший викладач кафедри східноєвропейських мов
Національної академії Служби безпеки України

Поліщук Л.Р.,
orcid.org/0009-0004-3221-5396
студент ІІІ курсу
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України

У статті досліджено дві жіночі постаті лісового світу, глибоко вкорінені у традиціях Карпатського регіону – мавку в українській та Фата Педурій в румунській міфології. Розглянуто походження обох міфологічних істот; їх зовнішній вигляд (стать, зріст, колір шкіри й волосся, одяг, співвідношення краси й потворності); ареал існування (ліс); характерні звички та заняття (співи, танці, господарська діяльність (для мавок)); взаємостосунки з людьми; здатність до метаморфоз; амбівалентний вплив на людину та природу; способи захисту від них. Встановлено, що мавка і Фата Педурій мають амбівалентну природу: поєднують красу й потворність (у їх зовнішності часто наявні ознаки тілесної аномалії або жаху (мавка – відкрита спина, непропорційні частини тіла; Фата Педурій – гарна дівчина або потворна баба, може мати копита тощо), що підкреслює їх потойбічну природу та межовий статус між світом людей і духів), жіночність і демонічність, охоронні функції та небезпеку.

Виявлено як спільні риси (тісний зв'язок із природою, лісовим середовищем, смертю та потойбіччям; тілесна аномальність; роль спокусниці, що часто завершується смертю чоловіка чи втратою його життєвих сил; способи захисту від них), так і відмінності між цими образами (походження; харчування; наявність / відсутність дітей; ставлення до людей; соціальна поведінка тощо), що зумовлено локальними культурними контекстами. З'ясовано, що ці образи є важливими компонентами етнокультурної спадщини, що віддзеркалюють колективну уяву про межу між людським і надприродним. Мавка та Фата Педурій репрезентують глибинний зв'язок жінки з природою. З одного боку, вони виступають охоронницями сакрального лісового простору, які доглядають за рослинністю, володіють знаннями про цілющі рослини, є джерелом відродження природи, а з іншого – символізують руйнівну силу, що карає людину за втручання у гармонію природи. Це свідчить про прадавнє сприйняття лісу як сакрального простору, де панують особливі правила й сили, де відбувається контакт між світом людей і надприродним.

Попри архаїчне походження, мавка та Фата Педурій не втратили своєї актуальності й активно трансформуються у сучасному культурному просторі, набуваючи нових смислів, зберігаючи водночас своє первісне символічне навантаження.

Ключові слова: міфологія, ліс, жіночий образ, мавка, Фата Педурій, амбівалентність.

The article examines two female figures of the forest world, deeply rooted in the traditions of the Carpathian region – mavka in Ukrainian mythology and Fata Padurii in Romanian mythology. The origin of both mythological creatures is examined; their appearance (gender, height, skin and hair color, clothing, ratio of beauty and ugliness); their habitat (forest); characteristic habits and occupations (singing, dancing, economic activity (for mavkas)); relationships with people; ability to metamorphose; ambivalent influence on humans and nature; methods of protection against them. It has been established that mavka and Fata Padurii have an ambivalent nature: they combine beauty and ugliness (their appearance often shows signs of bodily anomaly or horror (mavka – open back, disproportionate body parts; Fata Padurii – a beautiful girl or an ugly woman, may have hooves, etc.), which emphasizes their otherworldly nature and borderline status between the world of people and spirits), femininity and demonicness, protective functions and danger.

Both common features (close connection with nature, forest environment, death and the otherworld; bodily anomaly; the role of a temptress, which often ends with the death of a man or the loss of his vital forces; methods of protection against them) and differences between these images (origin; nutrition; presence / absence of children; attitude towards people; social behavior, etc.), which is determined by local cultural contexts, have been revealed. It has been found

that these images are important components of ethnocultural heritage, reflecting the collective imagination of the border between the human and the supernatural. Mavka and Fata Padurii represent the deep connection of women with nature. On the one hand, they act as guardians of the sacred forest space, who take care of vegetation, possess knowledge of healing plants, are a source of nature's revival, and on the other hand, they symbolize the destructive force that punishes man for interfering with the harmony of nature. This indicates the ancient perception of the forest as a sacred space, where special rules and forces reign, where contact occurs between the world of people and the supernatural.

Despite their archaic origin, mavka and Fata Padurii have not lost their relevance and are actively transforming in the modern cultural space, acquiring new meanings, while preserving their original symbolic load.

Key words: mythology, forest, female image, mavka, Fata Padurii, ambivalence.

Постановка проблеми. У міфології багатьох народів ліс є особливим простором – сакральним, граничним, містичним, незвіданим, диким, повним загроз і таємниць, часто населений надприродними істотами. У Карпатському регіоні України та Румунії одними з найвиразніших постатей лісового світу є амбівалентні жіночі образи – *мавка* в українській традиції та *Фата Педурій* у румунській. Обидві постаті мають тісний зв'язок із природою, поєднують у собі красу й потворність, виступають охоронницями лісу і водночас становлять небезпеку для людей. Образи *мавки* та *Фетей Педурій*, попри своє архаїчне походження та популярність у народних оповідях і художній літературі й досі зберігають культурну актуальність через нове осмислення цих персонажів у сучасній літературі, театральному мистецтві, кінематографії і потребують подальшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій міфології образи жіночих істот, зокрема лісових, мають амбівалентний характер (водночас є добрими й злими), про це писали В. Войтович [1; 2], А. Голан, М. Еліаде [3], Дж. Кемпел, Є. Нойманн, М.-Л. фон Франц, Дж. Фрезер, К.-Г. Юнг та інші дослідники. Вчені зазначали, що ці містичні істоти постають у багатьох іпостасях, що відображають їх багатогранну сутність.

Багато етнологів, фольклористів, лінгвістів та письменників намагалися розшифрувати ці складні персонажі, дати їм визначення, знайти їх коріння, зрозуміти їх химерну природу та їх дії.

Образ *мавки* досліджували у своїх працях Г. Бердник [4], І. Вагилевич, В. Войтович [1; 2], В. Галайчук [5], В. Гнатюк [6; 7], Я. Головацький, Й. Дзендзелівський [8], Д. Корній [9], І. Нечуй-Левицький [10], Є. Онацький [11], А. Онищук, Ф. Потушняк, О. Романова [12], О. Тиховська [13], І. Франко, Н. Хобзей [14], П. Чубинський [15], В. Шухевич [16] та низка інших учених.

У румунському контексті образ *Фата Педурій* вивчали Р. Антонеску [17], О. Бирля [18], П. Білціу [19], Р. Вулканеску [20], М. Еліаде [3], К. Еретеску [21], В. Кернбах [22], Ж. Кюзеньє [23], С. Ф. Маріан [24; 25], І. Міку [26], О. Мурешан [27], І. Муштя [18], А. Олтяну [28], Т. Памфіле [29] тощо.

Мета – дослідити особливості жіночих постатей лісового світу – *мавки* та *Фетей Педурій* у контексті української та румунської міфології.

Виклад основного матеріалу. ***Мавка*** – це істота української міфології, жіночий антропоморфний образ. Уявлення про *мавок*, зафіксовані на території Карпат, відзначаються особливою варіативністю та яскравим етнографічним колоритом. Як зазначає Н. Хобзей, у гуцульських говірках назви *нявка* та *мавка* вживаються у значенні *лісова дівчина* або *гірська русалка*, *лісовиця* [14], що свідчить про тісний зв'язок цієї істоти із природним, насамперед лісовим і гірським середовищем. Існує думка, що всі ці персонажі – це локальні варіанти одного й того самого образу. Ці істоти зберігають спільні риси: зв'язок із природою, жіночу зовнішність, звабливість, а також двоїсту суть – від доброзичливого духа-охоронця до небезпечної демонічної сили. На думку науковців, найменування *мавка* є фонетичним відповідником *нявки*, яке виникло внаслідок уподібнення приголосних звуків.

У наукових працях дослідники по-різному інтерпретували образ *мавки*. Словник української мови подає таке визначення: «1) казкова лісова істота в образі гарної голої дівчини з довгим розпущеним волоссям; лісова німфа; 2) *рідко* те саме, що русалка; водяна німфа» [30, с. 587]. На думку Й. Дзендзелівського, «мавка – це міфічна істота у вигляді стрункої, вродливої, веселої і добродушної дівчини, що любить танці і легко вступає у взаємини з людьми – характерна передусім для лісистих та гірських місцевостей» [8, с. 156–157]. Люди також вірять, що *мавки* – вкрадені чортами діти [11, с. 882; 15, с. 203]; душі померлих, ще нехрещених дітей [2, с. 285; 5; 11, с. 882].

Найчастіше *мавки* зображуються як молоді і гарні дівчата, «бувають високого росту, лице мають округле» [6, с. 126]. *Мавки* здебільшого мають жіночу природу, хоча серед них трапляються як дівчата, так і хлопці.

Карпатські *мавки (нявки)* наділені антропоморфними рисами й постають як привабливі лісові істоти в жіночому образі, однак мають

тілесну аномалію – відкриту спину: «нявки-мавки се такі бісиці, шо з переду йик чельидина, а з заду видко їх утробу; «нявки вігльидают з переду йик дівка, а з заду отверте тїло и видко, шо висьи з неї калюхи» [16, с. 200–201]. Отже, спереду вони виглядають як звичайні дівчата, однак мають відкриту спину, крізь яку видно внутрішні органи. Це є ознакою того, що вони не мають ані справжнього тіла, ані душі.

Для гуцульських *мавок (нявок)* характерною є ще одна особливість – непропорційна будова тіла: у них ноги, як у дитини, а голова жіноча [16, с. 200–201]. У легендах також згадується, що їхні ступні надзвичайно малі. Це, ймовірно, пов'язано з народними уявленнями про їхнє походження, адже вважається, що ці демонічні істоти походять від померлих дітей.

Лісові мавки мали дуже гарне довге волосся: «довгі коси спускаються на плечі» [6, с. 126]. А з настанням весни, коли природа оживає й усе розквітає, *мавки* полюбляли прикрашати своє довге волосся квітами, що ще більше підкреслювало їхню чарівність і зв'язок із лісовим світом. У працях В. Галайчука зазначено, що *мавки* мали зелене волосся: «зеленоволосі дівчата», «з зеленими косами», «в них коси такі зелені», «пані з зеленим волоссям» [5, с. 146]. *Мавки* могли мати й русяве волосся (на Гуцульщині), однак найчастіше їх зображують із зеленим кольором волосся. Це, ймовірно, пов'язано з їхнім середовищем проживання, адже ці антропоморфні істоти зазвичай вважаються лісовими красунями, що підкреслює їхній зв'язок із лісовою місцевістю.

За переказами старших людей *мавки* мали блідий / білий колір шкіри та великі сині очі. В українській етнокультурі білий колір зазвичай символізує невинність, чистоту і радість, є уособленням гармонії та світла. Водночас, у певних контекстах він може мати й протилежне значення – асоціюватися із порожнечею, безтілесністю та смертю. Таким чином, блідий / білий колір шкіри *мавки* є ознакою приналежності до світу мертвих. Їхній одяг, як правило, «тонкий, прозорий, спадає недбало по усім тілі» [6, с. 126].

У фольклорно-етнографічних матеріалах зазначається, що основним місцем проживання *мавок* є лісова місцевість. У Карпатських горах, наприклад, *мавки* жили «на деревах у лісах, на полях і в траві» [1, с. 276]. *Мавки* також могли жити в гірських печерах та коморах, на гілках дерев у ясенових, ялових або хвойних лісах. Ці гарні дівчата найчастіше оселялися на деревах і видавали звуки, схожі на «мякання». Тому, ніхто не залишав на ніч біля зрубаного дерева сокиру чи інший гострий предмет, оскільки *мавки* могли порізати свої ніжки, і тоді тому, хто залишив сокиру, загрожувало лихо. *Мавки* негативно ставилися до знищення рослинності, тому їхня злість, ймовірно, була викликана не тільки можливістю порізати ніжки, а й обуренням від того, що дерево було зрубане, а гармонія природи порушена.

Мавки були активні у всі пори року, за винятком зими, адже, за народними віруваннями, в цей холодний період їхня демонологічна сила слабшала, оскільки зимою природа засинала. Однак, у деяких легендах зазначається, що взимку *мавки* інколи могли виходити зі своєї схованки, проте вони найчастіше з'являлися у темну пору доби або ж до світанку. Тоді вони були дуже активні і найбільш небезпечні для людей.

За легендами, *мавки* харчувалися звичайною людською їжею. Їх улюблені розваги – танці та співи. Окрім цього, їм подобалося бігати полями та гойдатися на гілках дерев. Іноді влаштовували танці-оргії перед святом Івана Купала. *Мавки* також охоче проводили час купаючись у річках і озерах.

Мавки не лише віддавалися розвагам, а й займалися господарством. На Гуцульщині, зокрема, вважалося, що *мавки* вміли прясти й ткати, хоча для цього використовували викрадений льон. Вони також шили собі одяг із вибіленого полотна, прикрашали помешкання власноруч витканими килимами та дбали про чистоту й порядок у своїх оселях. Зрідка згадується, що *мавки* прали білизну.

У Карпатському регіоні збереглися численні легенди та перекази, що розповідають про романтичні й подружні відносини мавок із хлопцями, однак вони тривали недовго, так як людина і *мавка*, як істота з потойбіччя, не можуть гармонійно співіснувати в шлюбі та жити в соціумі, оскільки вони належать до двох абсолютно різних, несумісних світів. Також відомі фольклорні сюжети, в яких *мавки* жили великими громадами, були дружніми між собою, але не створювали сімей, оскільки це суперечить їхній архетипній природі. Тому, ніде не зафіксовано, що *мавки* народжували дітей.

Багато легенд свідчать про здатність *мавок* до перевтілень, можуть змінювати вигляд і розміри тіла, від дорослої людини до розміру дитини.

Мавка є амбівалентною істотою, тому вона могла бути доброю: допомагати стерегти худобу від хижих звірів. Згідно з народними віруваннями, *мавка* мала владу над тваринами, що належать людині й над лісовими, дикими тваринами.

В. Шухевич зафіксував на Гуцульщині вірування, згідно з якими *мавки* мали життєдайний вплив на рослинність. Дотик їхніх ніг під час танців стимулював проростання першої трави навесні: «Коли зійде сніг, на місці, де вони танцюють, з'являється зелень. На інших місцях ще нема трави, а саме там, де вони танцювали, вона перша проростає та зеленіє. Мавка навесні засіває траву та різне зілля, а коли воно зацвітає на Івана, вона збирає квіти й прикрашає ними свої коси» [16, с. 1101]. Подібні народні уявлення зустрічаються і в записах І. Нечуя-Левицького: «Де танцюють мавки, там трава росте краще і густіше. Під їхніми ногами й трава не гнеться» [10, 79–80].

Водночас, у працях В. Гнатюка знаходимо діаметрально протилежні народні вірування про вплив *мавок* на рослинність: «До танцю (нявкам – О.Т.) приграє чорт на дудці (козі). На тім місці, де раз перетанцюють, трави не буде по вік. Такі місця звуться ігровищами» [7, с. 395].

Таким чином, образи *мавок* можуть мати позитивне значення, оскільки вважається, що вони пробуджують природу після зими своїми танцями. Це уподібнює їх до язичницьких богинь – покровительок рослинного світу. Водночас, вони асоціюються з руйнуванням: за народними уявленнями, дотик їхніх ніг нищить рослинність, що зближує їх з образом темних богинь, пов'язаних зі смертю.

З'ясовано, що більшість фольклорних джерел описує *мавок* як істот вкрай небезпечних й агресивних, які могли шкодити людям. П. Чубинський зазначав, що «мавки або лоскотниці – не що інше, як чорти» [15]. Зустріч із *мавками*, зазвичай, приносить людині нещастя. Вони прагнуть забрати життя випадкового мандрівника, найчастіше чоловіка. Як зазначає В. Гнатюк, «заманивши когось до себе своєю красою, розмовляють з ними, кокетують, а потім залоскочують на смерть» [7, с. 394].

За легендами, «мавками стають незаміжні дівчата, котрі померли наглою смертю, недолюбили. І тоді вони приходять до легіня, щоб завершити любовний зв'язок» [4, с. 246]; «мавка – це неупокоєна душа дівчини, яка вкоротила собі віку через нещасливе кохання або з туги за коханим і відмовилася переходити у світ мертвих. Після смерті вона не пам'ятає себе живої, ані того, хто її образив. Однак відчуває велику тугу за справжнім коханням. І, спокушаючи чоловіків, вона намагається пригасити ту журбу: зваблює, заводить у ліс та губить, як колись занапастили її» [9, с. 82].

У Карпатському регіоні побутують легенди про зустрічі молодих пастухів з *мавками*. Часто вони постають у вигляді коханої дівчини нежонатого хлопця або дружини молодого ґазди, який вівчарює у горах і часто думає про неї. *Мавка* також могла зачарувати вівчаря, якщо він відгукувався на її голос: «Лісна кличе по імені вівчарів; якщо котрийсь відразу ж обізветься, то вже вона до нього пристане; її не зможе вже позбутися. Чоловік такий стане мізерний, пожовкне, в нім не буде вже цвіту» [16, с. 1100]. Чоловіки відчували страх перед можливістю бути захопленими жіночою красою, втратити чітке бачення реальності та здатність тверезо мислити. Таким чином, *мавка* асоціювалася із забороненим демонічним коханням, котре призводить до загибелі.

Згідно з українськими народними уявленнями, *мавки* мали здатність насилати на подорожніх ману або блуд – стан дезорієнтації, коли людина втрачала здатність орієнтуватися на місцевості. Унаслідок цього, мандрівник міг довго блукати лісовими хащами, не знаходячи виходу, ніби потрапивши під вплив чарів. Вони також могли ссати кров, відрубувати голови. Характерною особливістю *мавок* була здатність знати про все на світі.

Люди використовували різні способи, щоб вберегтися від блуду, дезорієнтації на місцевості, яку наводили *мавки*. Наприклад: «треба лише скинути сорочку, перевернути навиворіт і таким чином відкараскатися від нявки» [7, с. 395]; переставити черевики місцями на ногах; носити при собі часник, цибулю, оделян, які захищали від нечистої сили й відлякували *мавок*.

У народних віруваннях існувала думка, що від *мавки* можна врятуватися не лише захисними обрядами, а й певними хитрощами. Зокрема, вважалося, що *мавку* можна або заговорити – промовити спеціальні захисні слова, або ж відкупитися, подарувавши їй гребінець. Якщо вона приймала подарунок, розчісувала ним волосся і потім повертала, це вважалося ознакою того, що небезпека минула. Однак гребінець після цього вже не можна було використовувати: вірилося, що він «заражений смертю». Якщо ним розчесатися, волосся почне одразу випадати – це сприймалося як знак дотику до потойбічного, а отже, загроза фізичної чи духовної загибелі.

В народі вважалось, що віруюча людина рідше наражається на зустріч із *мавками*. Вважалося, що хрест, молитва, церковні обряди та інші елементи християнської віри створюють своєрідний духовний захист від демонічних істот. Однак, якщо така зустріч все ж траплялася, *мавка* ставала ще агресивнішою, адже її дратувала сама присутність християнської символіки. Водночас вірили, що

мавками ставали душі нехрещених дітей, і саме здійснення таїнства хрещення (навіть посмертно, через символічний обряд) могло заспокоїти їхню душу та звільнити від прокляття вічного блукання у лісі. Якщо люди мали при собі святу воду, то нею треба було окропити *мавку* та промовити слова: «Хрещу тебе в ім'я Отця, Сина і Святого Духа». Після цього обряду зла душа очищалася, позбавлялася демонічної сутності, і *мавка* перетворювалася на ангела, який міг нарешті знайти спокій та піднятися на небеса [12, с. 136–137].

Крім того, у народній міфології українців існував образ захисника від *мавок* – Чугайстер. Він полював на *мавок* і таким чином рятував людей.

Отже, *мавки* для українців мають подвійне значення: з одного боку, їх вважають уособленням добра, адже вони дбають про природу, зокрема про дерева та рослинність; з іншого боку – вбачають у них втілення зла, оскільки вони можуть насилати блуд, зваблювати, лоскотати до смерті, зводити з розуму чи навіть до загибелі чоловіків.

Фата Педурій (рум. ***Fata Pădurii***) є однією із наймістичніших істот у румунській міфології, насамперед у культурному просторі північної Трансільванії. У фольклорі Мараморщини її називають *Albița, Aripa Satanei, Avizuha, Avizuhără* тощо. В інших регіонах Румунії її ще іменують *Fata de Pădure, Fata Dracului, Fata Nopții, Ileana Pădurii, Mama Huciului, Muma Pădurii, Pădureana, Pădureanca, Păduroaica, Surata de Pădure, Știma Pădurii, Vâlva Codrului, Vâlva-Pădurii, Vidma Pădurii, Zanca, Zâna Pădurii, Crăiasa Pădurii, Ciufu Nopții, Jupâneasa, Musa, Hala, Duh Rău, Cățeaua, Aceea a Pădurii*. Іноді її називають особовим займенником *Ea* [19, с. 561; 26].

Більшість дослідників розглядають *Фата Педурій* як «divinitate, divinitate silvană, semi-divinitate, ființă malefică, zeitate, zeitate feminină, relicvă a unei zeități feminine, demon, demon feminin, daimon, arhetip al femeii sălbatice» [26]. Деякі типології переплітаються, навіть у межах одного дослідження, іноді вони суперечать одна одній, наприклад: фольклорист П. Більціу описує її як «un geniu rău al codrului, o divinitate malefică», і водночас «spirit al pădurii» [19], а К. Еретеску називає її «spirit malefic, spirit al nopții, al întunericului» [21].

Легенди про *Фата Педурій* поширені в північній Трансільванії, Марамуреші, східному Сатмарі (Угорщина) та північній Молдові, Україні (Закарпаття), Албанії та північній Греції. Дакорумунський та арумунський діалекти свідчать про приналежність цієї істоти до автохтонного, доримського прошарку. Крім того, Марамуреш – це місцевість, де зафіксовано найдавніші легенди та вірування про *Фата Педурій* [21].

Румуни точно не знають хто вона і як багато років тому вона з'явилась у їхніх лісах. В народі існують різні легенди її появи. За однією із них, колись, у лісі заблукала красива дівчина. Вона відчайдушно намагалася знайти вихід, однак все більше заглиблювалася у ліс, там і заночувала. Наступного дня на її шляху з'явився молодий чоловік і сказав, що допоможе знайти дорогу додому, однак він повів її ще глибше в ліс, познущався над нею, внаслідок чого вона збожеволіла і перетворилася на чудовисько, яке не здатне повернутися до людського світу. Відтоді вона бродить лісами та його околицями вдень і вночі, і кого б вона не зустріла, не залишає неушкодженим, висмоктує їхню кров, спотворює обличчя або вбиває. Інша легенда розповідає, що *Фата Педурій* була старою дівою, яку ніхто не хотів за дружину, і вона стала дружиною диявола. Подекуди в легендах мовиться, що *Фата Педурій* – донька Мами Педурій та її чоловіка Мошул Кодрулуй або Педурянул.

Першою письмовою згадкою про цю істоту є напрацювання С. Ф. Маріан, надруковані в «Junimea literară» у 1905 році [24]. В статті автор описує неземну красу дівчини, яка миттєво зачаровує будь-якого чоловіка.

Щодо зовнішності, *Фата Педурій* не має єдиного, чіткого портрету. В одних легендах її зображують як прекрасну молоду дівчину: «tânără și frumoasă; frumoasă de-ți lua ochii; frumoasă dar sălbatică» [27, с. 160]; «femeie frumoasă cu păr bogat și lung lăsat pe spate până la șezut; femeie înaltă «cât gardurile» sau «până trei garduri și cu păr lung»» [19, с. 561]; «statura ei este înaltă și dreaptă ca lumina; cu mijlocul tras prin inel; cu ochi mari și negri care sclipesc în întuneric; cu sprâncene bogate și bine desenate; fața îi este albă, obrajii roșii ca bujorul, părul negru ca pana corbului îi este lung până sub mijloc sau chiar până la glezne, purtat totdeauna despletit și răsfirat pe spate» [17, с. 235].

Згідно з іншими легендами, це дуже потворна жінка: «hârcă bătrână și hâdă; babă bătrână și urâtă; totdeauna apare cu părul lung până la pământ și nepieptănat iar de cele mai multe ori nu i se vede fața, fiind acoperită de păr; o creatură care nu a atins nivelul de civilizație» [22, с. 409–410]; «femeie cu mustață sau babă care șede în scorburi de copaci» [19, с. 561]; nu avea picioare, ci copite, așa ca la cal și, mai sus decât la cal, avea pinteni; pă corp avea păr [19; 27].

Різноманіття міфів про *Фата Педурій* розкривається у багатьох аспектах, зокрема в одязі:

«umblă cu ciubote, cu cizme de lemn, cu cheptari negru, zadie neagră, pânzătură (năframă) neagră» [19, с. 562]. В інших легендах вона з'являється в «căput negru», «haine pestrițe», [19, с. 562], «rochie simplă albă «mireasă»; dezbrăcată, acoperită doar de propriul păr și desculță» [27, с. 160].

Фата Педурій живе у великих лісах, де рідко ступала людська нога. Кажуть, що її будинок має «99 de uși, 99 de ferestre, 99 de leagăne» [19, с. 561]. Фата Педурій їздить верхи на коні *alb ca spuma*.

Ж. Кюзіньє у праці «Mémoires des Carpathes. La Roumanie millénaire: un regard intérieur» зазначає, що *Фата Педурій* є володаркою лісу та цілющих рослин природи [23].

За легендами, *Фата Педурій* має сад, у народі його називають *grădinuța Fetei Pădurii*, у якому «are felurite flori și buruiene fermecate, așezate în straturi» [19, с. 563]. Вона дбає про те, щоб кожна рослина в її саду зберігала всі унікальні характеристики, якими природа наділила її з самого початку. Тут ніхто не має право ступати, оскільки земля вважається священною. Крім того, якщо хтось ступав на цю землю, його карали, а того, хто наважувався зірвати звідти квіти, спалювали. Хоча *Фата Педурій* дуже неохайна, її сад дуже доглянутий. Посеред саду стоїть маленький стіл і два стільці. «În mijlocul ei se găsește o masă mare de piatră și două scaune. Pe masă stau așezați papucii Fetei Pădurii» [19, с. 563]. Ті, хто приходять брати рослини з її саду, повинні залишити на столі якийсь подарунок. Люди отримують право увійти у священне місце та взяти квіти з саду після виконання ритуальної оплати. Їм заборонено говорити та озиратися назад, коли вони йдуть.

Легенди також підкреслюють її диявольські сили, ототожнюючи її з дияволом: «Ce face Satana nici Dumnezeu nu face» [19, с. 562]. Завдяки своїй диявольській силі вона може втілюватися у: «cal; iapă; mânz; femeie tânără și frumoasă; fată frumoasă identică cu drăguța vreunui cioban; creatură jumătate om-jumătate cal; alteori jumătate femeie – jumătate trunchi de copac; jumătate tânără – jumătate bătrână; jumătate frumoasă – jumătate urâtă; grasă și slabă; respingătoare și atrăgătoare totodată; lumină sau fum», вона також може літати [21, с. 56]. Отже, вона постає у різних образах, переважно з людськими рисами, але водночас залишається істотою, що не належить до людського світу.

Згідно з легендами, вона ходить лише вночі, від сутінків до півночі, і зникає зі співом перших півнів: «o făptură a nopții și cum dă prima rază de soare, puterea ei, tătă să risipește» [27, с. 163]. *Фата Педурій* любить гуляти лісом і співати. Люди кажуть, що вона має дуже гарний голос, який заманює хлопців: «cânta atât de frumos că răsunau pădurile; avea o voce ca un ecou, se auzea de la distanță» [19]. Її голос особливо ніжний, а пісні викликають смуток навіть у природи: «stâncile plâng, copacii se înecă în lacrimi, încât le rămân dâre sau chiar crăpături pe scoarță» [17, с. 235]. Люди коли чують її спів німіють і більше не можуть говорити до самої смерті.

Крім того, з серця лісу часто можна почути «diferite sunete, precum râsete, plânsete sau alteori diferite zbierături» [27, с. 159]. Коли вона гуляє у лісі, то «stârnește vuietul codrului, adesea râde ea însăși în hohote sinistre sau plânge hohotitor» [27, с. 159].

Легенди кажуть, що її приваблює вогонь, де б він не горів у лісі. Якщо вона десь побачить вогонь, то швидко йде туди і гасить його.

Фата Педурій має дітей. Її діти з'являються в результаті стосунків з молодими чоловіками, на яких вона нападає. Дитина, що народжується у результаті поєднання двох істот з різних світів – однієї людини, іншої надприродної істоти – є особливою та незвичайною істотою, «se drăgostește cu demoni și umple lumea cu demoni mici» [26].

Відомо, що *Фата Педурій* після пологів підкидує своїх немовлят біля воріт незайманих дівчат. За легендами, ці дівчата підбирають дітей і виховують їх, однак самі ніколи не виходять заміж. Зауважимо, що діти *Фетей Педурій* відрізняються від людських дітей: вони або німі, або глухі, або каліки, або волохаті. Тому, мамам новонароджених не можна було залишати дитину саму, так як могла прийти *Фата Педурій* і замінити своєю дитиною, яка принесла б у дім лише біди та страждання до кінця життя. Якщо у когось народжувалась не дуже гарна або хвора дитина, у народі її називали: *zâci că-i a Fetii Pădurii*.

Однак, найбільшу небезпеку вона являє для хлопців, чоловіків: «omora feciorii din sat care nu i se supuneau, unora le lua glasul, pe alții îi juca până nu mai știau de ei, iar pe alții îi purta toată noaptea» [27, с. 162]. Крім цього, вона часто вражала чоловіків, яким шили одяг у суботу, п'ятницю, неділю чи інші великі свята. Якщо вона зустрічала на своєму шляху молодого чоловіка, який її приваблював, вона його зачаровувала, і рідко кому вдавалось втекти. Ці хлопці більше не могли одружитися, бо дівчата знали, що *Фата Педурій* може прийти до них та помститися: виколоти їм очі, залити смолу у вуха, змусити їх босоніж ходити по камінню і скелях, поки ті не помруть. Тому контакт із цією надприродною істотою сприймався як покарання, прокляття, і її потрібно було уникати будь-якою ціною.

Фата Педурій також могла завдавати багато іншого зла, зокрема: «rătăcirea; dezorientarea; pierderea temporală a legăturii cu realitatea; mergea toamna și la văcărie, intra și răsturna tot pă acolo și dacă țipai, te și pocea; afecta oile care râmâneau sterpe; zăurea laptele oilor pe la stâni; deschidea staulul și alunga oile; pe oameni îi îmbolnăvea, le provoca somn prelung; pe ciobani îi ducea pe sus; îi «îmblătea» (lovea) de pământ; îi omora; le lua coliba pe sus; îi lega cu gâtul de lemne; le lua hainele și le înfășura prin vârful parilor; celor aflați la secerat le arunca snopii care pe unde» [19, c. 562].

В легендах зазначається, що *Фата Педурій* не завдавала шкоди чаклунам, відьмам, перевертням, дітям, народжених у сім місяців або близнюкам.

Фата Педурій володіла надприродними здібностями, які дозволяли їй піднімати бурі: «stârnește furtuni, dintre cele mai puternice, care scot copaci din rădăcină» [19, c. 562]. Сама її поява іноді супроводжувалася «de furtuni declanșate din senin, de vânturi puternice care durează până la dispariția ei» [27, c. 160]. Вітер, що виникає несподівано, є ознакою її присутності. Одні легенди кажуть, що коли починалася буря, то це було тому, що вона «se mânia pe cineva sau ceva, ori fugea prin pădure» [27, c. 160]. Інші розповідають, що «atunci când ploua cu soare bătrânii zâceu că să lă (spală) Fata Pădurii» [27, c. 160].

За легендами, *Фата Педурій* вічно красива тому що вона харчується свіжими серцями молодих парубків, що потрапили в її сіті та сльозами нещасних дівчат. Крім того, вона вмивається красою найгарніших дівчат світу й щоранку купається у джерелі з цілющою водою, яка забезпечує вічну молодість.

Страх людини перед цією демонічною істотою, яка могла завдати стільки шкоди, спонукав її винайти численні засоби та практики захисту від неї.

У деяких з них покладалися на магічну силу предметів побуту: «din lodâncu', de la tiară să face o funie, cu care Fata Pădurii să lega de colibă unde era jurată şi blăstămată» [19, c. 563]; продуктів харчування: «ca să scapi de ie, trebe să iei nouă grăunţă de ai, nouă de t'iperi, nouă de tămâie slujită şi să le porţi în t'eptari [19, c. 563].

Щоб захиститися від неї чоловіки носили при собі «o sfoară din ațe de tei, brâu roșu, brâu de tei, o năframă descântată» [27, c. 160], але якщо все ж таки з нею зустрічалися, треба було перехреститися та помолитися. Щоб позбутися її чарів, хлопець мав вдіти жіночий одяг, і потім проводили такий ритуал: «trebe să să îmbrece cu haină muierească, apoi trebe legat la grindă şi bătut cu mătură părăsâtă. Atunci să cântă roată pângă casă şi zâce: vai cum mi-aţ' spurcat bărbatu' mieu» [19, c. 564].

Сміливіші юнаки вдавалися до більш відважних прийомів захисту. «Care-i ipen crapă un copac, îi bagă jejitile acolo şi scoate săcurea. Cum îi strânsă îi musai să deie puterile ii la fecior, că trebe să îi deie să sugă de trei ori din ţâţa ei, iară el o leagă cu nu ştiu câte noduri, apoi îl duce în grădina ii, de unde îşi lua flori, pă care le pune la parii de la staul, să nu mai aibă de lucru cu ie» [18, c. 200].

Деякі прийоми захисту були тими самими, що й для схоплення фей: «Iei un brăcinar şi o cizmă roşie şi le pu în curechi, la cine-i fură curechiu! Vine, Fata Pădurii şi îşi bagă picioru' în cizmă şi apoi nu mai poate fugi. Omu' o pnnde şi o bate» [18, c. 200].

Певні практики покладалися на магічну силу обробленого металу: «Ca să scapi de ie luai potcoave de la cal şi le punei în cruciş, apoi nu mai are nici o putere» [19, c. 564]. Іноді цього злого духа відганяли хресним знаменням, що супроводжувалося усними формулами на кшталт: «Doamne ajută-m' să scap de dabila asta». У кошарі пастухи не піднімалися на гору, не взявши з собою «Visul Maicii Domnului» [19, c. 564].

Спектр захисних практик проти цього духа є широким. Той, хто хотів проникнути до її саду, мусив мати при собі «brăcinari de la un cocon de tri ani» [19, c. 564].

Деякі практики мали на меті запобігти заміні дитини: «Ca să nu ieie coconu' puneu în leagăn mătura, tămâie, busuioc sfinţit» [19, c. 564]. Інші – зцілити овець, які хворіли: «când strâca oile să luau flori din grădina ei, să fierbeu şi cu zama ceie trebuieu stropit'e» [19, c. 564].

Багато молодих людей зверталися за допомогою до відьми чи старої жінки, вправної в екзорцизмі. Іноді апелювали до священика. Зазначимо, що і по сьогодні збереглися деякі замовляння від *Фата Педурій*, наприклад:

Na, tu Mărie, picior de cal,
Altu' nu mai zâni,
Că de-i mai zâni
Cu picioare de cal te-oi lozi [19, c. 565].

Ще однією надприродною істотою, що протистоїть *Фетей Педурій*, є Омул Нопцій, його головна функція – захищати жертв і карати *Фату Педурій*. В деяких переказах сказано, що Омул Нопцій – чоловік *Фетей Педурій*, а в інших – що він її вбивця, той, хто всюди переслідує її, щоб знищити. Коли Омул Нопцій застає її біля кошари, він розриває її на шматки, кладе на вогонь, смажить, а потім з'їдає на очах у пастуха.

Отже, *Фата Педурій* – це багатогранний міфологічний персонаж, що поєднує у собі еле-

менти краси й потворності, захисту та небезпеки. Найчастіше *Фата Педурій* – це зла істота, демон жіночої статі, яка бродить у Карпатських лісах і приносить нещастя тим, хто її зустрічає. Вона з'являється у різних образах, здебільшого має людські риси, але не належить до людського світу й володіє надприродним здібностями.

Висновки. У статті розглянуто дві жіночі міфологічні істоти лісового світу – *мавку* та *Фату Педурій*, зокрема: їх походження; зовнішній вигляд; ареал існування; характерні звички та заняття; взаємостосунки з людьми; здатність до метаморфоз; амбівалентний вплив на людину та природу; способи захисту від них. Відтак, результати здійсненого аналізу дозволяють зробити такі висновки.

1. Насамперед, *мавка* та *Фата Педурій* є цінними постатями в українській і румунській міфології та мають амбівалентну природу: поєднують красу й потворність, жіночність і демонічність, охоронні функції та небезпеку.

2. Виявлено як спільні риси (взаємозв'язок із лісом, смертю та потойбіччям; тілесна аномальність; роль спокусниці, що часто завершується смертю чоловіка чи втратою його життєвих сил; способи захисту від них), так і відмінності між цими образами (походження; харчування; наявність / відсутність дітей; ставлення до людей; соціальна поведінка тощо), що зумовлено локальними культурними контекстами.

3. Обидва образи мають тісний зв'язок із лісовим середовищем. Вони вважаються духами чи охоронницями лісу, які доглядають за рослинністю, володіють знаннями про цілющі рослини, і водночас є загрозою для людини, яка втручається у гармонію природи. Це свідчить про прадавнє сприйняття лісу як сакрального простору, де панують особливі правила й сили.

Резюмуючи, образи *мавки* й *Фата Педурій* зберігають значну культурну актуальність і донині, й активно трансформуються у сучасному культурному просторі, набуваючи нових смислів, зберігаючи водночас своє первісне символічне навантаження.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз трансформації цих образів у контексті сучасної літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войтович В. М. Міфи та легенди давньої України. Вид. 2-ге, допов. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.

2. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.

3. Eliade M. De la Zalmoxis la Genghis-Han : studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale. București : Editura științifică și Enciclopedică, 1980. 246 p.

4. Бердник Г. О. Знаки карпатської магії (Таємниця старого мольфара). Київ : Зелений пес, 2006. 368 с.

5. Галайчук В. В. Українська міфологія. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 288 с.

6. Гнатюк В. М. Нарис української міфології. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. 263 с.

7. Гнатюк В. М. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ, 1991. С. 383–406.

8. Дзендзелівський Й. О. Лексика демонології у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». *Леся Українка: Публікації. Статті. Дослідження*. Київ, 1973. С. 155–177.

9. Корній Д. Чарівні істоти українського міфу. Духи природи. Харків : Vivat, 2017. 320 с.

10. Нечуй-Левицький І. С. Світогляд українського народу: ескіз української міфології. Київ : АТ «Обереги», 2003.142 с.

11.Онацький Є. Д. Українська мала енциклопедія : [у 8 т., 16 кн.]. Буенос-Айрес : Накладом Адміністратури УАПЦ в Арґентіні, 1960. Кн. 7. Літери Ле-Ме. 1960. С. 882.

12. Романова О. М. Трансформація уявлень про лісову демонологію в традиційних віруваннях українців XIX – XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2019. 268 с.

13. Тиховська О. М. Образ мавки в українській міфології та повісті Докії Гуменної «Небесний змій». *Філологічний дискурс*. 2019. Вип. 9. С. 168–179.

14. Хобзей Н. В. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник. Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. 215 с.

15. Чубинський П. П. Мудрість віків : українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського : у 2 кн. Київ : Мистецтво, 1995. Кн. 1. 1995. 224 с.

16. Шухевич В. О. Гуцульщина : в 5 частинах (Репринтне видання 1899–1908 рр). Харків : Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218 с.

17. Antonescu R. Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești. Iași : Tipo Moldova, 2016. 1313 p.

18. Muştea I., Bârlea O. Tipologia folclorului după răspunsurile la chestionarele lui B. P. Haşdeu. Bucureşti : Minerva, 1979. 633 p.

19. Bilțiu P. O ființă mitologică temută – Fata Pădurii. *Acta Musei Porolissensis*. 2000. 23 (2). P. 561–566.
20. Vulcănescu R. Mitologie română. București : Editura Academiei R.S.R., 1987. 711 p.
21. Eretescu C. Fata Pădurii și Omul Nopţii. În compania finţelor supranaturale. București : Compania, 2007. 567 p.
22. Kernbach V. Dicţionar de mitologie generală. București : Albatros, 1995. 702 p.
23. Cuisenier J. Mémoire des Carpathes. La Roumanie millénaire : un regard intérieur. Paris : Plon (Terre humaine), 2000. 570 p.
24. Marian S. F. Fata Pădurii. *Junimea literară*. 1905. Nr. 12. P. 183.
25. Marian S. F. Mitologie românească. București : Paideia, 2000. 190 p.
26. Micu I. Fata Pădurii. URL: https://antropoflora.com/fata-padurii (дата звернення: 17.04.2025).
27. Mureșan O. Ființe mitologice din lumea satului Sălăjean : Fata Pădurii sau Pădureana. *Acta Musei Porolissensis*. XXXX/2. 2018. Zalău. P. 159–168.
28. Olteanu A. Dicționar de mitologie. Demoni, duhuri, spirite. București : Paideia, 2004. 567 p.
29. Pamfile T. Mitologie românească. Dușmani și prieteni ai omului. București : Librăriile SOCEC & Comp., Pavel Suru, 1916. 406 p.
30. Словник української мови : в 11 т. / редкол. І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4: І-М. 1973. С. 587.

УДК 821.161.2-36.09:355.01
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.39

СПЕЦИФІКА СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ АНЕКДОТІВ ПРО МОСКАЛІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (НА МАТЕРІАЛІ УСНИХ ОПОВІДЕЙ ТА ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛІВ)

SPECIFICITY OF MODERN UKRAINIAN ANECDOTES ABOUT MOSKALS UNDER THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (BASED ON ORAL STORIES AND TELEGRAM CHANNELS)

Тендітна Н.М.,
orcid.org/0000-0002-2001-5379
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

Кочукова Н.І.,
orcid.org/0000-0001-8953-0072
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики та мовної комунікації
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Невеликий, але влучний та дотепний обсяг інформації, швидка реакція на найголовніші події в країні та світі, адаптація до нинішніх екстремальних умов, долучення друкованої преси та мережі Internet до розповсюдження новотворів, зробили анекдот одним із популярних жанрів сьогодення.

Проте сучасний анекдот в умовах війни втрачає більшість притаманних йому рис. Окрім основного, сатирично-розважального характеру, він набуває абсурдності та карикатурності, відкритої ненависті та зневаги і з обов'язковим хепі-ендом для українця. Коли мова йде про теперішній анекдот про москалів, то він позбувається і коректності та етичності. Телеграм-канали пропонують читачам і твори з нецензурною лексикою, моделюючи загальнонаціональний спротив на події, які відбуваються.

На стандартних побутових ситуаціях максимально розкриваються типові риси представників російського народу у протиставленні з самобутніми українськими поглядами та традиціями. Осуду, висміюванню та пародіюванню підлягають всі рівні життя росіян: мова, культура, традиції, щоденний побут, кулінарні уподобання, відкриваючи ментальні стереотипи національної свідомості. А анекдотичні ситуації постають відгуком, протидією на агресію, перевірку на відповідність «Свій – Чужий».

Мова сьогочасного анекдоту потребує використання спеціальної лексичної інтерпретації неологізмів, абревіатур, власних назв, нецензурної лексики, евфемізмів, фразеологізмів. А варіативність сучасного анекдоту розглядається не як плагіат, а як індивідуально-оцінювальне ставлення оповідача до висвітлюваних ним подій, його менталітет, симпатії та антипатії.

Зберігаючи ознаки фольклорних творів, зразки народної творчості періоду війни компактно відображають основні моменти боротьби та протистояння українського народу з окупантами, перетворюючись на цінне історичне джерело, не зважаючи на анонімність створення.

Ключові слова: анекдот, образ, москаль, сатира, спротив, смерть, перевірка, телеграм-канали.

A small but apt and witty amount of information, a quick reaction to the most important events in the country and the world, adaptation to current extreme conditions, the inclusion of the printed press, and the Internet to the spread of new works, have made the anecdote one of the popular genres of today.

However, a contemporary anecdote in wartime loses most of its inherent features. In addition to its main, satirical, and entertaining nature, it acquires absurdity and caricature, open hatred and contempt, and a mandatory happy ending for a Ukrainian. When it comes to the current anecdote about moscals, it loses both correctness and ethics. Telegram channels offer readers works with obscene lalnguage, simulating nationwide resistance to the events that are taking place.

In standard everyday situations, the typical features of representatives of the russian people are maximally revealed in contrast to distinctive Ukrainian new points of views and traditions. All aspects of russian life are subject to condemnation, ridicule, and parody: language, culture, traditions, daily life, culinary preferences, revealing mental stereotypes of national consciousness. And anecdotal situations become a response, a counteraction to aggression, a test of the correspondence between «Friends and Strangers».

The language of a contemporary anecdote requires the use of special lexical interpretation of neologisms, abbreviations, proper names, obscene language, euphemisms, and phraseological units. And the variability of a contemporary anecdote is viewed not as plagiarism, but as the narrator's individual evaluative attitude to the events he/she covers, his/her mentality, likes, and dislikes.

Retaining the features of folklore works, examples of folk art during the war period compactly reflect the main moments of the struggle and confrontation of the Ukrainian people with the occupiers, turning into a valuable historical source, despite the anonymity of creation.

Key words: anecdote, image, moscal, satire, resistance, death, verification, telegram channels.

Постановка проблеми. Багато митців, зокрема Т. Шевченко та Леся Українка, мріяли поставити слово «на сторожі» українського народу, перетворити його на «твердую крицю». В умовах російсько-української війни цей задум отримав реальне втілення. Про це свідчить, наприклад, поява численних фольклорних новотворів. Так, одним із найпопулярніших і найактуальніших видів на сьогодні залишається анекдот. І хоча основна мета функціонування анекдотів полягає у тому, щоб розвеселити та розважити слухача, знайти нестандартне рішення на існуючу проблему, під час військового протистояння він набуває нових специфічних рис.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фольклорні новотвори періоду російської агресії активно досліджуються. Особливості анекдоту як жанру розглядають у своїх працях С. Бассай, І. Кімановіч, Л. Корнєва, О. Руда, В. Бережний, А. Губанська та В. Даниленко. Анекдоти воєнного часу вивчають О. Кузьменко, О. Офіцинський, Н. Сенчило-Татліліоглу. Про мовні особливості анекдотів пишуть Д. Івашенюк, Р. Сердега, І. Грищенко. Сучасний український анекдот про москалів у колі зору Н. Мельник.

Постановка завдання. На матеріалі сучасних анекдотів узагальнимо специфіку відтворення та виявлення образу москаля, зважаючи на усне та писемне побутування жанру.

Виклад основного матеріалу. Анекдот визначають як коротке жартівливе (здебільшого вигадане) оповідання про яку-небудь смішну подію [1]. Але анекдоти, які з'являються останнім часом, фіксують перетворення навіть трагічних моментів на жарт. І. Кімакович зазначає, що розважальні функції фольклорного анекдоту в процесі офіційної комунікації експлуатуються найбільшою мірою телебаченням… знаходять собі місце і на шпальтах газет, і на сторінках журналів. А в сучасних умовах він знайшов «Інтернет» – новий вулик, у якому можна роїтися [9]. Проте, на її думку, культурно-історична функція анекдоту сьогодні переосмислюється. І особливо це виявляється в інтернетівських збірниках анекдотів фольклорного походження [9]. Саме така публічність та доступність дозволяє йому стати виразником концепції сучасного українського суспільства по відношенню до «братнього» народу.

В. Бережний, підсумовуючи дослідження функціонування анекдотів в інтернет-просторах, виділяє такі особливості, як оперативність, розширення аудиторії, зняття моральних обмежень, зміна форм трансмісії (можливість збереження для себе, відправки знайомим), трансформація взаємодії між адресантом і адресатом (перший не прагне до збігу фонових знань і системи оцінок зі співрозмовником, а другий вільний самостійно вибирати цікаві для нього тексти), поєднання рис письмової та усної мови, об'єднання графічних і медіа засобів передачі інформації [4, с. 186]. Телеграм-канали дозволяють прослідкувати реакції на той чи інший анекдот, визначити популярність теми, героя, поділитися не тільки своєю думкою, але й поширити його на своїй сторінці, згруповуючи навколо себе однодумців.

Попри письмову фіксацію, висвітлення їх у ЗМІ, анекдоти не втрачають варіативності. Вона, на думку Л. Корнєвої, або пов'язана з особливостями усної передачі змісту, або є наслідком зумисної імпровізації – оповідач покращує анекдот на власний смак чи пристосовує його до актуальної ситуації [10, с. 56]. Таким є, наприклад, анекдот про ностальгуючий для москаля образ берези: «Лісник сказав своїм підлеглим спиляти весь березовий гай, а одну берізку залишити. Його питають: «Навіщо пиляти?». Бо росіянин прийде і скаже «родіна». А навіщо одну залишити? Щоб було на чому «от тоски» повіситись» [19]; «Україна. Село. Сусід до сусіда через пліт заглядає: «Куме, а нащо таку гарну, молоду берізку рубаєш?». Та розумієш, куме, йшов повз мою хату москаль, сперся на мій пліт, паскуда, і каже: «Єх, бірьоска, дом родной…». Я тобі (рубає), москалику (рубає), дам дом родной! [19].

В. Бережний звертає увагу і на появу в Інтернеті анекдотів, розрахованих на письмове функціонування, тобто комічний ефект в яких створюється, зокрема, за допомогою комбінацій малих і великих літер [4, с. 186]. Наприклад: «Львів. Міліція. Допитують москаля: Фамілія? Чья? Ім'я? Чьйо? Так, ЧЬЯ ЧЬЙО, китаєць, чи що?» [19].

Натомість телеграм-канали втрачають такі ознаки анекдоту як мовленнєвого жанру: театральність виконання, використання невербальних засобів спілкування, оприлюднення прихованого змісту, блискавичну реакцію на емоції слухача та сумісне переживання з ним «естетичної» насолоди від оповіді.

О. Кузьменко вважає, що український кордоцентризм, про який сьогодні часто говорять у мас-медіа, проявляється саме в тому, наскільки ми відновлюємо у собі потяг до фольклору. Бо він не є чимось нижчевартісним, архаїчним та віджилим. Адже у наш час змінюється розуміння головних ознак фольклору. Ми вже сприймаємо його не тільки як вид мистецтва, красного слова чи «усну словесність» [11]. І. Грищенко також відзначає, що фольклор уже не сприймається лише

як пам'ятка старовини, яка має лише естетичну функцію. Фольклор є актуальним відгуком на події сучасності, презентує реальне бачення суспільно-політичної ситуації» [6]. Хоча Н. Мельник цитуючи Ж. Денисюк вказує, що «Сучасний постфольклор, змінивши традиційні принципи свого творення й трансмісії, вже не належить у повній мірі до культурних зразків фольклору в класичному розумінні... Постфольклорні твори, створюючись у комунікативному середовищі засобами медіа-комунікації здатні органічно відображувати мозаїчну соціокультурну реальність, в тому числі, певні ідеї, цінності й ідеали − аксіосферу культури, виступаючи своєрідним стабілізуючим началом в осмисленні соціокультурних реалій» [12, с. 124].

І хоча тематика анекдотів доволі різноманітна, останнім часом найбільше розповідають українці анекдотів про москалів, що обумовлено реаліями сьогодення. Висміюється їхня надмірна пристрасть до алкоголю, недалекоглядність, жахливі побутові умови проживання, лінощі, ставлення до сім'ї, дітей… Н. Мельник цитує таке визначення москаля: «Москаль» – це не житель Росії. Це та падлюка, яка живе на Україні в якій все не подобається: ні їжа, ні мова, ні наші вродливі жінки. Але ж і до Росії ця тварюка їхати не хоче!» [13, с. 156]. Та розрізняє два образи москалів: москаль-солдат та москаль-росіянин. Сьогодні до цих типажів варто додати і образ москаля – орка-загарбника.

Часто анекдоти про «москалів» дуже злі й навіть жорстокі, їх можна віднести до «чорного» гумору [10, с. 60]. Елементи чорного гумору стають базовою основою для функціонування та популяризації анекдотів про них: «А де наші вушка? А ось. А де наші очі? А ось. А де наші ручки?... Рядовий Петренко, відставити цей дитячий садок. Зібрав орка в мішок і неси до рефрежератора» [19].

Смерть окупантів розглядається як закономірний фінал. Сцени ґвалту та насильства повертаються ніби бумеранг. Тому неочікувано швидка розв'язка стає передбачуваною і наперед спланованою, але зовсім не впливає на сміховий компонент: «Вийшов кум з хати, потягнувся, позіхнув. Чує на сусідній горі, у кума в хаті хтось верещить... Куме, хто там у тебе верещить? Москаля спіймали, вбивати будемо! То я прийду допоможу, щоб швидше було! Приходь, але швидше не треба! Хіба ж ми стаханівці? [19].

І якщо раніше Л. Корнєва наголошувала на тому, що подібна неприязнь до представників російського народу, висловлена в анекдотах, не викликала війни, а була лише чудовим засобом зняття внутрішньої напруги [10, с. 60]. То в сучасних умовах такі анекдоти стають «словесною» зброєю проти окупантів. Адже у більшості анекдотів москаль вже приречений до страти. О. Кузьменко вказує, що у фольклорних новотворах сьогодення ми часто називаємо їх не «росіяни», а більш відповідно до емоцій, які переповнюють. Типові номени «орки», «русня», але частіше давнє «москаль». І саме на цю лексему працюють смисли минулого, особливо побутових анекдотів, казок про москалів. Дослідниця вказує на культурні етностереотипи, які формують суспільні візії, візіалізуючи образи окупантів [11]. І. Грищенко вказує і на розширення етнонімічного ряду на позначення росіянина. Окрім давніх та загальновживаних «кацап» і «москаль» додаються «вата», «ватник» [5].

В анекдотах зазначеної тематики йде чітке розмежовування традицій та побуту двох народів. Першість маємо стосовно кулінарних уподобань: «Летить вуйко в літаку і їсть сало, підходить до нього москаль: «А што єто ви єдітє»? Це сало, але ви його їсти не будете. Пачему? Бо я не дам!» [19].

Важливою складовою сучасного анекдоту в умовах російської агресії стає мовний підтекст. Без мовленнєвої характеристики персонажів анекдот позбувається комічного ефекту. Саме володіння українською мовою стає ідентифікатором на розрізнення понять «Свій» − «Чужий». І. Грищенко вважає, що через відторгнення Чужого, його висміювання, формується ідентичність однодумців: згуртування відбувається через конструювання образу ворога [5]. Тому достатньо навіть одного слова, щоб «чужинець» отримав смертний вирок: «Йде війна … перестрілка. З одного боку українці, з іншого – москалі … Раптом з української сторони доноситься: «Ванька!». З іншого боку висовується мужик: «Что?». Постріл, труп … Знову з української сторони: «Василий!» − «Что?»… постріл, труп … Раптом – з протилежної сторони доноситься – «Микола!»... – І тиша … З української сторони – «Хто кричав Микола?». З протилежної – «Я!»... постріл, труп …» [2].

На думку О. Рудої, на сучасному етапі максимально обігрується і думка, активно продукована в СРСР, про спорідненість російської та української мов, викликаючи насамперед глузування з лексики [16]. «Что у вас хохлов язык такой глупый? «Незабаром»... это «возле бара», или где?!». Ой, а у вас, кацапів, краще? Оце «Сравні».. чи то срав... чи ні?!» [19]. Дослідниця констатує також, що в умовах сьогодення мовне етномаркування отримує ще вагомішого значення, оста-

точно руйнуючи комплекс етноменшовартості українців [16].

Р. Офіцинський пише про те, що від 24 лютого 2022 року і донині в Україні масово розповсюдилася низка фольклорних сюжетів із воєнної тематики, які мають реальну документальну основу. У них відображено героїзм українських воїнів і цивільних мешканців, які обороняли рідну землю від російського ворога [15, с. 392]. Хто не знає анекдотів про Чорнобаївку, «Байрактари» і «Джавеліни»: «От вам хлопці соляра рівно до Чорнобаївки. А далі як? А далі і не треба...» [19].

Л. Корнєва специфічною рисою анекдоту називає поєднання дійсності з вимислом. Дійовими особами в неможливій або маловірогідній в дійсності ситуації, вона вказує літературних чи кінематографічних героїв [10, с. 56]. Н. Сенчило-Татлілоґлу говорить про появу на сучасному етапі і персоніфікованих анекдотів про відомих українських воєначальників. Це, зокрема серія анекдотів про Валерія Залужного: «В Україні підтримка Залужного – 102%. – Звідки взялися 2%? – полонені» [17, с. 103]. Одночасно з цим, як зазначає Р. Офіцинський, через такий дійовий персонаж, як символічний збірний образ, узагальнено наголошується на мужності, стійкості, витривалості, самопожертві бійців усіх сил оборони України, зосібна Збройних сил. Таким чином уже саме прізвище в народній традиції перетворюється в загальну назву нескореного захисника своєї держави [15, с. 392]. Для порівняння наводимо анекдот про президента росії Путіна: «В московії випустили марку з портретом Путіна. Але ніхто так і не зміг її приклеїти ... 14% плювали не на той бік, 86% лизали не з того боку [19]. Паралельними варіантами прізвищ російського президента в анекдотах є пуйло і путлер. Зневажлива форма утворення цих назв влучно висловлює ставлення автора до дійового персонажа.

Обов'язковою складовою завершення анекдоту є сміхова реакція на нього слухачів. За дослідженнями Н. Сенчило-Татлілоґлу переважна кількість анекдотів на сьогодні є сатиричного спрямування, в яких висміюються окупанти: «Орки, як депозит, чим більше покласти, тим спокійніше майбутнє» або «Снайпер Роман, поставивши в сірій зоні унітаз як приманку, за день вполював сімнадцять орків» [17, с. 103].

Н. Мельник підкреслює, що в сучасному суспільстві побутує образ москаля як маркованого традиційно негативно. Це як своєрідний «збірний» образ, сформований впродовж як у XIX–XX ст., так і новітні зразки: образ москаля-солдата, що втратив моральні орієнтири під час служби у війську Російської імперії, образ москаля-загарбника – вояка червоної армії, зомбованого радянською ідеологією, цинічного і жорстокого, що топчеться по західноукраїнських землях та образ сучасного москаля-орка [12, с. 242]. При цьому цей узагальнений образ, не зважаючи на більш ніж столітню різницю у часі, сприймається як сучасний: «Криївка УПА. Старшина, перекладач і полонений «стрибок». Спитай москаля, де розташована їхня частина. Руководітель спрашивает, гдє расположена ваша часть. Я не скажу! Москаль відповів, що не скаже. То скажи, що зараз ми його катуватимемо. Руководітель говоріт, шо сєйчас тєбя будут питать. Я все равно не скажу! Москаль каже, що все одно мовчатиме. То клич хлопців із жаровенькою й цвяшками. А что єто они внесли? Єто жаровня. Сейчас в ней раскалят гвозди и загонят их тебє под ногти. Нет, нет! Скажіте вашему начальніку, што я все расскажу! Що там москаль белькоче? Каже, що москалі тортур не бояться» [19].

Актуальним залишається і образ москаля, описаний ще С. Руданським у співомовці «Вареники»: «Московський солдат любив вареники, а як назвати не знав. Приходить він у одну хату на постій. Просить господарку вареників, показує як ліпити, варити, а назвати не може. Господарка не зрозуміла. А коли всі сіли обідати, поставила макітру варенників на стіл. А солдат питає: «А як же називається?». А господарка каже: «Та жри вже мовчки, москалю!». А солдат: «Аа, жримочки, жримочки! Ну тепер буду знати» [19].

Висновки. Український фольклор воєнного часу створюється для підняття бойового й морального духу українського народу. Проте незважаючи на те, що його основне функціональне призначення – знеособлення образу москаля, перемога над окупантом, він підкреслює й чимало ідентичних рис саме українців. У текстах анекдотів спостерігаємо протиставлення «українське – російське» майже в усіх сферах буття.

Завдяки своїй мобільності, анекдот майже блискавично реагує на події протистояння, і буквально за години мультимедійний простір рясніє «сатиричними відповідями» загарбникам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анекдот. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%92%D1%96%D0%BD (дата звернення: 23.05.2025).

2. Анекдоти про москалів. URL: https://www.ukr-anecdot.org/anecdot/v/view/532/ (дата звернення: 23.05.2025).

3. Бассай С. М. Анекдот як мовленнєвий жанр. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету.* 2015. Вип. V. С. 6–17.

4. Бережний В. А. Анекдот у сучасному гуманітарному дискурсі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету.* Серія: Філологічні науки. 2016. Вип. 9. С. 183–193.

5. Грищенко І. В. Етномова як маркер Чужого у народній прозі України. URL: http://www.sworld.education/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archivesof-individual-conferences/march-2015 (дата звернення: 24.05.2025).

6. Грищенко І. Фольклоризація сучасної міжетнічної взаємодії. URL: https://www.researchgate.net/publication/330162833 (дата звернення: 23.05. 2025).

7. Гурбанська А., В. Даниленко. Постколоніальний погляд на українські анекдоти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 44. Т. 2. С. 94–100.

8. Івашенюк Д. М. До питання про мовні засоби сміхотворення в текстах українських анекдотів. *Лінгвістичні дослідження*: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2017. Вип. 45. С. 123–127.

9. Кімакович І. І. Фольклорний анекдот як жанр. URL: https://surl.li/qlcwgv (дата звернення: 23.05. 2025).

10. Корнєва Л. Про деякі типологічні риси українського анекдоту. *Філологічні науки*. 2009. Вип. 1. С. 55–61.

11.Кузьменко О. Український воєнний фольклор. *Zaxid.Net*, 19 лютого 2023. URL: https://zaxid.net/ukrayinskiy_voyenniy_folklor_n1558254 (дата звернення: 22.05.2025).

12. Мельник Н. Г. Образ москаля в українському народному анекдоті XX століття: соціальні та національні маркери. *Scientific papers of Kamianets-podilsky Ivan Ohiyenko national university : philological sciences*. 2017. Issue 44. S. 240−244.

13. Мельник Н. Г. Сучасний український анекдот про москалів: динаміка традиції. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2017. Кривий Ріг. Вип. 10. С. 153–164.

14. Мельник Н. Сучасні народні твори про москалів: між фольклорною та постфольклорною свідомістю. Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. 2021. Вип. 15. С. 119–132.

15. Офіцинський Р. Воєнний фольклор сучасної України. *Діалог мов – діалог культур. Україна і світ.* XIII Міжнар. наук. Інтернет-конф. з україністики. München 03–06. November 2022. С. 391–399.

16. Руда О. Анекдот як дзеркало російсько-української міжкультурної взаємодії. URL: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine64-11.pdf (дата звернення: 23.05.2025).

17. Сенчило-Татліоґлу Н. Новотвори воєнної тематики в українському фольклорі. *Світові виміри освітніх тенденцій.* Збірник наукових праць. 2024. Київ. С. 100–106.

18. Сердега Р. Л. Лексикографічна інтерпретація українського фольклору спротиву (на матеріалі анекдотів 2022–2023 рр.). *Науковий вісник Харківського державного університету. Серія:* Германська та міжкультурна комунікація. 2023. Вип. 1. С. 176–179.

19. Українські анекдоти. URL: https://t.me/anekdott_ua/11620 (дата звернення: 23.05. 2025).

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 40
Том 2

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп’ютерна верстка • *Оксана Молодецька*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 29,06.
Підписано до друку: 06.05.2025. Замов. № 0625/515 Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.